

**«SHARQ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ – 2012**

ЎТКИР ҲОШИМОВ

*Танланган
асарлар*

VI

Дафтар хошиясидаги
битиклар,
қисса,
хикоялар,
хажвий хикоялар,
ўйлар,
мулоқот

«SHARQ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ – 2012

УДК: 821.512.133-3

ББК 84(5Ў)6

Ў 71

L

84937

Ў 71 **Ҳошимов, Ўткир.**

Танланган асарлар / Ў. Ҳошимов. – Тошкент: «Sharq», 2012.

Жилд VI: Дафтар ҳошиясидаги битиклар, қисса, ҳикоялар, ҳажвиялар, ўйлар, мулоқат. – 496 б.

ISBN 978-9943-00-875-5

УДК: 821.512.133-3

ББК 84(5Ў)6

ISBN 978-9943-00-875-5

Ю-37793/6

© Ў. Ҳошимов.

© «Sharq» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси
Бол тахририяти, 2012.

232

Alisher Navoiy

nomidagi

O'zbekiston MK

Ko'makchi fond

013/53

3980

(Китобхон билан икки оғиз суҳбат)

Болалигимни эсласам, илиқ ёз кечалари кўз олдига келади...

«Дунёнинг ишлари» қиссасининг бир боби шу сўзлар билан бошланади. Чиндан ҳам бу асар дегарли автобиографик қисса. Фақат баъзи одамларнинг исми ўзгарган. Аслида ҳар қандай асарда ҳам маълум маънода қаламқаш таржимаи ҳолининг бир бўлаги акс этади. Ёзувчи ўзи ёзаётган асарга қалбини бағишлайди.

Менга қолса, ижод жараёнида қандайдир илоҳиёт бор, деган бўлур эдим. Ҳақиқий ижодкор Худо кўнглига солганда кўлига қалам олади. Чинакам бадий асар ёзилмайди, туғилади! «Дунёнинг ишлари» китоби ҳам алланечук изтироб бўлиб, дард бўлиб туғилган. «Баҳор қайтмайди» ва «Икки эшик ораси»да ҳам, «Тушда кечган умрлар» ва «Инсон садоқати»да ҳам, «Нур борки, соя бор» ва «Дафтар хошиясидаги битиклар»да ҳам шундай бўлган.

Одам ўз аجدодлари билан мактанмаслиги керак. Аммо фахрланишга ҳақли. Менинг ота-боболарим ҳам ўз замонасининг машхур кишилари бўлган. Жумладан бобокалоним – бобомнинг оталари Абулқосим эшон Туркистон тарихида чуқур из қолдирган мўътабар шахслардан бўлган эканлар.

Тошкентнинг тарихий ёдгорликлари ичида XIX асрга тегишли бир обида – мадраса бор. Бу даргоҳда ўтган аср бошларида бўлажак улуғ адиб Абдулла Қодирий, олим ва адиб Абдурауф Фитрат, Ўзбек миллий университети асосчиларидан бири Мунавварқори Абдурашидхонов, драматург Фулом Зафарий, Ўрта Осиё республикалари диний арбоби Зиёвиддин Қори Бобохонов ва бошқа улуғ зотлар таълим олган. Обида бир ярим аср аввал,

1856 йили Абулқосимхон эшон томонидан бунёд этилган.

Бу зукко инсон ўзбек тилидан ташқари араб, форс ва бошқа тилларни билган, Туркистоннинг Чор Россияси томонидан босиб олинишига қарши курашнинг ғоявий раҳнамоларидан бири бўлган эканлар. 1899 йили Санкт-Петербургда нашр этилган «Мусулмонликка оид материаллар тўплами» китобида бундай деб ёзилган. «1892 йили вафот этган Абулқосимхон эшоннинг Тошкент ва бошқа шаҳарларда ўн минглаб муридлари бўлиб, улардан келган маблағлар ва вақф ерларидан тушган даромадлар ҳисобидан эшон 30 минг олтин сўмга мадраса курдирган. Мадрасада 100–150 талаба таҳсил олган... Унинг аҳоли орасидаги нуфузи ниҳоятда баланд бўлган...» Мадрасада фақат диний эмас, дунёвий илмлар ҳам ўргатилган.

Бобокалонимнинг мўътабар ва фидойи шахс бўлганини исботловчи яна иккита далил мавжуд.

1892 йили Тошкентда вабо касали тарқалади. Устига-устак келгиндилар зулмидан тинкаси қуриган халқ кўзғалон кўтаради. Тарихга «вабо кўзғалони» номи билан кирган миллий озодлик ҳаракати бошланади. Чор ҳукумати аскарлари эски шаҳарга бостириб кириб, киргин бошлай деб турганида Абулқосимхон эшон муқаррар ўлимни бўйнига олиб, ўша пайтдаги Туркистон генерал-губернатори Вревский номига ариза ёзиб, унинг олдига боради. Боскинчи аскарлар Тошкентнинг маҳаллий аҳоли яшайдиган қисмидан (эски шаҳардан) олиб чиқилмаса, оқибати иккала томон учун ҳам фожиали бўлишини тушунтиради. Губернатор буйруғи билан «саллотлар» шаҳардан олиб чиқилади.

Кейин эса ундан ҳам ғаройиб ҳодиса рўй беради...

Тарихда «Худодон тилаб олиш» деган удум бўлган. Шох Бобур ўлим тўшагида ётган ўғли Ху-моюн атрофида айланиб, Яратгандан ўғлининг

ҳаётини сақлаб, эвазига ўзининг жонини олишни илтижо қилган. Чиндан ҳам орадан кўп ўтмай, Ху-моюн оёққа туриб кетган. Бобур эса вафот этган...

1892 йил 30 июнь куни Абулқосимхон эшон Хўжа Аҳрор жоме масчитида минг-минг одам-лар орасида ваъз айтиб, Тошкент аҳли бир балодан кутулгани – «оқподшо» аскарлари шаҳардан олиб чиқилгани билан халойикни қутлайди ва тағин бир офатни – вабони ўзи билан олиб кетиш ниятида эканини айтиб, Аллоҳга илтижо қилади. «Туркистон вилоятининг газети» муҳаррири, олим Н.Остроумов «Фон Кауфман – Туркистон ўлкасининг ташкилотчиси» деган мақоласида бу ҳайратомуз ҳодиса ҳақида шундай деб ёзади: «Мункиллаган ёшида сўнгги кунлардаги воқеалардан («Вабо кўзғалони»дан демокчи) қаттиқ ларзага тушган мухтарам Абулқосимхон шундан сўнг тезда – 4 июлда вафот этди. Қизиқарлиси шундаки, вабо барҳам топди, тошкентлик сартлар бунининг вафотига нисбат бердилар...»

Шу тарика Абулқосимхон эшон халқ фидойиси сифатида тарихга кирганлар. Бобокалонимнинг фарзандларидан бири Ҳошимхон эшон тижорат билан шуғулланган, кўп йиллар падари – бузрукворлари бунёд этган мадрасада дарс берган эканлар.

Аждодларим тўғрисида бу қадар батафсил тўхталганимнинг сабаби шундаки, эллик ёшга чиққунимча бобокалонларимнинг ким бўлганини билмаганман. 1991 йили таниқли олим ва журналист Сирожиддин Аҳмедов шажарамиз тўғрисидаги маълумотни қўлимга топширди. Кекса ёшдаги қариндошларимдан бу далилларни нега менга айтишмаганини сўраганимда жуда асосли жавоб эшитдим. Гап шундаки, агар бу гапларни билганимда қаердадир айтишим ёки ёзишим муқаррар эди. Собик шўро сиёсати эса «халқ душманлари»га алоқадор бўлган одамни кўкартирмаслиги аниқ эди. Худога шукроналар бўлсинки, 1991 йили Ва-

танзимиз Мустақилликка эришди ва минг-минглаб инсонлар иймон сари юз тутди. Асрлар давомида динни ниқоб қилиб тараққиётга ҳалакит берган, не-не алломаларнинг қатлига сабабчи бўлган мутаассиблар, чаламулла «домла»лар ҳамма мамлакатларда ҳам бўлган. Бироқ муқаддас ислом дини ҳамиша инсонни улуғлаган, одамларни илм олишга чорлаган. Большевиклар эса дин арбобларини эл ҳурмати қозонган, илмли алломалар деб эмас, ҳаммасини қаторасига «текинхўр фанатик» деб санаган ва қаттиқ зулм ўтказган.

Фуқаролар уруши қизиган йиллари Бегларбеги мадрасаси олдида минглаб одамларни тўплаб, уларнинг дилига ваҳима солиш учун «намунали қилиб» отиб ташланганлар орасида онамнинг тоғаси Абдусафийхон ҳам бўлган. Бу бегуноҳларнинг «гуноҳи» ўз эътиқодидан воз кечмаганида эди, холос. Ўз ерларини шўрога топшириб деҳқончилик орқасидан кун кечирган амаким Носирхон тўрани эса қўшниси Тўлаган қора деган шахснинг чакуви билан сургун қилиб, ўлдириб юборадилар. Тўлаган қора ўзи абгор қилган оила номусига ҳам кўз олайтирганда оиланинг тўнғич фарзанди ўн олти ёшли Абдуллажон бунга чидай олмай, маразни маст-аласт бўлиб ётганида чопиб ташлайди. Оила номусини асраб қолган йигитчани эса суд қилиб отувга ҳукм этадилар. Болалигимда элас-элас қулоғимга чалинган бу фожиа мустабид тузум зулми қутурган ўттизинчи йилларда кечган экан. «Тушда кечган умрлар» романидаги Эшон ота, унинг оиласи, фарзандлари, Қурбоной бошига тушган чексиз кулфатлар шу инсонлар қисматида олинган.

Отам Атоуллохон Ҳошимов тазйиклардан безор бўлиб қишлоққа – Дўмбравотга кўчиб келган, харобагина кулбада тирикчилик қила бошлаганлар. Бироқ бу ерда ҳам тазйиклар тўхтамаган. Деҳқончилик қилганлар. Тўқимачилик комбинатида, сўнг шу комбинатга қарашли болалар оромгоҳида ишлаганлар.

...«Эски китоб»ларни ҳам, замонавий адабиёт ва газеталарни ҳам мунтазам ўқиб борар, ўта ҳақпараст, ноҳақликни кўрса ёниб кетар эдилар.

Эсимни таниганимда бир ҳақиқатни тушундим. Бир умр меҳнатдан боши чикмаган отам ҳам, бир умр меҳнат қилиб нолимаган онам ҳам фарзандларга харомдан ва ёлғондан хазар қилишни ўргатишган экан...

Онам — Ҳошимова Ҳакима ниҳоятда ювош, жуда меҳрибон эдилар. Кўчада бирон бола йиғлаб ўтирган бўлса, албатта тепасига бориб бошини силар, бирон сабаб билан биз болаларни қарғасалар, ўзлари ҳам йиғлаб юборар, ўша заҳоти кўнглимизни олишга ҳаракат қилардилар. Ойим қанча содда бўлсалар, шунча донишманд ҳам эдилар! Иложи бориचा ҳаммага яхшилик қилишни хоҳлар, ўта оккўнгил, гина-кудуратни билмайдиган аёл эдилар. («Дунёнинг ишлари»да қандай тасвирланган бўлса, шундай эдилар).

Мен 1941 йил 5 августда Тошкент биқинидаги Дўмбравот кишлоғида туғилганман. Кишлоқда, тагин, пойтахт биқинидаги кишлоқда туғилганим тақдирнинг ҳадяси бўлса ажаб эмас. Ижодкорда кишлоқнинг қалби, шаҳарнинг ақли бўлиши керак.

Ойим бир гапни кўп айтардилар. «Сен туғилганингда қиёмат қойим бўлган эди. Ўрис хотинлар уруш бошланибди, деб йиғлаган, мен — аммамнинг бузоғи хайрон бўлгандим. Уруш аллақаяқда бўлаётибди-ю, булар нега дод солади, дегандим. Кейин ақлим етди».

«Икки эшик ораси» романида Қора амма ҳам уруш ҳақидаги хабарни худди шундай қабул қилади. Ўғли Кимсан фронтга кетмоқчи бўлганидан кейингина ваҳимага тушиб қолади. Баъзи дўстларим роман қўлёзмасининг муҳокамасида уруш бошлангани ҳақидаги хабарни бу қадар содалаштириб тасвирламаслик керак эди, деган мулоҳазани айтди. Бироқ мен учун бу ҳодиса киноларда тасвирланганидан кўра онам айтиб берган ҳикояда ҳаётга яқинроқ кўринди.

Оиламизда бир киз, тўрт ўғил эдик. Мен учинчи ўғил эдим. Отамнинг биринчи оиласидан яна бир опам борлиги, онам иккаламиз кўп овораи сарсонликлардан кейин тўнғич опамни ҳам топиб олганимиз «Дунёнинг ишлари»да ёзилган.

Отамдан каттиқ ҳайиқар эдик. Отам бирон марта ҳам биронтамизни чертган эмаслар. Отани каттиқ иззат қилишни онам ўргатганлар: «Ҳозир аданг келадила, уйни супуриб қўй», «Адангни жаҳллари ёмон, тинч ўтиринглар», «Адангни кет-монига тегма», «Адангни соатига қўл тегизма...»

Билмадим, балки ҳозирги – замонавий оилаларга бу ҳолат «феодаллик» бўлиб туюлар. Аммо бизнинг оиламизда ота шахсига сизғиниш фарзандларга зиён келтирганини эслай олмайман.

Дўмбравот боғ-роғларга кўмилган сўлим кишлоқ эди. Шунинг учун бўлса керак, бу ерда Тўқимачилик комбинатининг болалар оромгоҳи (ўша замон тили билан айтганда пионер лагери) жойлашган, ҳали айтганимдек, отам ҳам, онам ва опам ҳам шу ерда ишлашар, ёз бўйи болаларнинг қий-чуви оламни тутар, онамга кўмаклашиш учун акаларим билан эрталаб туриб лагерь йўлкаларига сув сепардик. Шаҳардан келган ўзинг тенги болалар роҳат қилиб уйқуни уриб ётганида муздек ариққа тушиб сув сепиш унчалик марокли бўлмасада пешин чоғлари Қонқусда чўмилиш мазза эди. Дам олувчилар асосан ўрис болалар бўлгани учун кичкиналигимдан рус тилини ўрганиб олдим.

Болаликда эшитган ўғитлари одамнинг кулоғига кўрғошиндек қуйилиб қоларкан. Ота-онам ўзидан каттани ҳурмат қилиш, нонни эъзозлаш, андишали бўлиш кераклигини қайта-қайта таъкидлашарди. Отам бир гапни, айниқса, кўп такрорлар эди. «Бошингга қилич келса ҳам рост гапир! Ростгўй одамнинг тили қисик бўлмайди. Ёлғон эса эртами-кечми очилмай қолмайди!» ...Табиийки, бу ўғитларга амал қилишга уриндик.

Оқ-қорани ажратадиган бўлганимда ростгўйлик учун маломатга қолганларни ҳам, ёлғонни сувдек

симириб умргузаронлик қилганларни ҳам кўрдим... Начора, одамзод ҳар хил бўларкан-да!

Акаларимга эргашиб, Дўмбравот гузаридаги мактабга борганим эсимда. Аввал тўрт йиллик мактаб эди, сўнг етти йиллик бўлди. Мактабимиз пастаккина бино бўлиб, баҳор кезлари сомонсувок томида лолақизғалдоқ, чучмомалар кийғос очиларди... Оғир йиллар эди. Ўқувчилар орасида бизга ўхшаган гўдаклар ҳам, овози дўриллаб қолган ўспиринлар ҳам бор, баъзилари тонг сахарлаб эшак минганча Бешёғоч бозорига бориб, узумми, шафтолими сотиб келишар, дарсга кеч қолса ўқитувчиларимиз уларнинг аҳволини тушуниб кўп ҳам қойимас эди. Ўқитувчилар биз учун энг обрўли, энг намунали инсонлар эди. Бунақа фидойи устозлар кам бўлади. Улар дарс ўтатуриб, қаҳратон қиш совуғида синфхонани аранг илитаётган темир печкага ўтин ёки кўмир қалаб қўйишдан эринмас, ҳар бири ўз фанини жон куйдириб тушунтирарди...

Биринчи синфга борганимда қизиқ воқеа бўлган. Уч-тўрт кун дарсга қатнадим-да, кейин мактабга бормай қўйдим. Ойим нега бундай қилганимни сўраган эди, «ўқитувчи опамиз чиройли эмас экан», дедим. Етти яшар тирранчага ўқитувчининг «чиройли» ёки «чиройли эмаслиги»нинг нима дахли борлигини билмайман. Бу гап адамнинг қулоғига етиши билан шундай дағдаға қилдики, латта жилдимни кўтариб, мактабга зинғиллаб қолдим... Орадан уч-тўрт ой ўтгач яна бир иш бўлди. Баҳор эди. Ўриқлар гуллаганди. Бир куни мактабдан бошим оғриб, иситмалаб келдим. Ойим табибликдан унча-мунча хабари бор Ҳожи буви деган кампирни чақириб чиқди. Кампир негадир қўйлагимни ечиб, қорнимни хидлаб кўрди. «Хавотир олманг, Пошша, — деди онамни юпатиб, — боладан гул хиди келяпти, гул тошади!» Онам кўрқиб кетди. Мен эса хайрон бўлдим. Нима, мен ўрикманми, гул хиди келиб? Кейин билсам, «гул тошиш» дегани қизамиқ экан! Камида йигирма кун, бўлмаса қирқ кун қизил кўрпа ёпиниб ётиш шарт экан... Шундай кунлардан

бирида худди ўша – «чиройли эмас» ўқитувчи опам мени кўргани келди. Узоқ вақт бошимни силаб ўтирди... Ўша лаҳзадан бошлаб мен учун дунёдаги энг гўзал одам шу опам бўлиб қолди.

Ўша йиллари негадир киш жуда қаҳрли келар эди. Эҳтимол турмуш ночор бўлгани учун шундай-дир. Совуқ заптига олганида уй деворининг ички томонини ҳам киров босар, биз – ака-укалар инидан мўралаган қалдирғоч палапонлари каби илиқ-милиқ танча (сандал)га оёқ суққанча бир кўрпа тагида қаторлашиб ётар, хатто бошга телпак кийиб ухлашга тўғри келарди.

Узундан узоқ чўзиладиган бундай «ялдо кечалари»да кўни-кўшни бир-бириникига чиқиб, ўтган-кетгандан гурунглашиб ўтирар, дастурхонда нон бўлмаса ҳам қайнатилган қизилчами, қанд лавлагими бўлар ва албатта ўрик туршаги, олма қоқи, шафтоли қоқи, ёнғоқ, тут майиз каби курук мевалар ўртага қўйиларди... «Тут пишиғига етсак ўлмаймиз», дейишарди. Бунинг маънисини кейинроқ тушундим. Яхшиямки ўзбек халқининг бахтига мевали дарахтлар бор экан. Энг аввал тут пишади. Кетидан оқўрик, чиллаки узум, олма, олхўри, нок... Кузга бориб ёнғоқ, жийда... Одамларни очлик балосидан мевалар бир қадар сақлаган экан...

Тошкентда «питрак» деган ибора бор. Жони ичига сизмаган, «ҳар балони бошлаб» юрадиган болаларни шунақа дейишади. Мен ҳам питрак бўлганман шекилли, ҳали эсимни танимасдан Дархон ариғида оқиб кетган эканман. Тўхтавой ака деган катта ёшли кўшнимиз «Тўйингда менга тўн кийгизишинг керак, сени мен қутқариб қолганман», деб ҳазиллашар эди. Футбол ўйнайман деб икки марта қўлим, бир марта оёғим синган.

* * *

Хуллас, аввал етти йиллик мактабда ўқидик. Уни битириб, анча нарида «катта» мактабда ўқишни давом эттирдик. Мактаб директори Одил

Қаюмовни, Маъсуда опа, Абдуусмон ака, Зухриддин ака, Қўчқор ака, Абдували ака, Марям опа, Зайниддин ака, Ислом ака сингари ўқитувчиларимизни миннатдорлик билан эслайман. Дарвоқе, «катта мактаб»га қатнашда хотирамга муҳрланиб қолган Бўрижар, Ёнғоқзор, «Алвасти кўприк», темирйўл манзаралари кейинчалик асарларда тасвирланди.

Болалик шууримда нурли из қолдирган тагин бир нарсани айтишим керак. Урушдан кейинги йилларда «оилавий қироатхонлик» деган гап бўларди. Совуқ шамол увиллаган кечалари танча четида қаторлашиб ўтириб олиб китоб эшитар эдик. Катта акам хира нур таратиб турган кerosин лампа ёруғида «Кунтуғмиш», «Алпомиш» достонларини ўқир, биз – адам, ойим, ака-укалар, кўпинча қўшнилари ҳам ички ҳаяжон билан тинглардик. Орадан йиллар ўтгач бир нарсани тушундим. Оилавий китобхонлик улў ҳикмат экан. Бу – китоб тинглаётганларни биргалашиб фикрлаш, биргаликда ҳаяжонга тутишга, иноқлик, инсонийликка ундар экан...

...Замон ҳарчанд оғир бўлмасин, халқимизда одамларни бемехр, худбин бўлиш балосидан асраган бир фазилат бор экан. Бунинг отини ўзаро ҳамдардлик деймизми, оқибат деймизми, хуллас бир қўшни мухтож бўлиб, иккинчи қўшниникига чикса, наригиси ўз насибасидан юлиб бўлса ҳам албатта қўшнининг ҳожатини чиқарар, ҳатто «Сўраганнинг бир юзи қора, бор туриб бермагanning икки юзи қора», деган мақол ҳам бор эди. Айнан мана шу ҳамжиҳатлик, мушкул паллада бир-бирига елкадош бўлиш халқимизнинг ноёб фазилати экан... Орадан кўп йиллар ўтиб, тагин бир нарсани тушундим. Фарб менталитетида шахс ва унинг ҳуқуқи, манфаати биринчи ўринда турса, Шарқ удумида жамоавийлик, елкадошлик, керак бўлса, бошқалар учун ўз ҳузуридан кечиш биринчи ўринга қўйиларкан. Албатта, бу одатларнинг бирини яхши, иккинчисини мундайроқ дейишга ҳеч

кимнинг ҳаққи йўқ. Асарлар давомида шаклланган дунёқарашнинг ўзи шундай... Биздаги мана шу одатни асарларга киритишга ҳаракат қилдим.

* * *

...Болалик шууримга чакмоқдек ёрқин таъсир қилган биринчи китоб Даниэль Дефонинг «Робинзон Крузо» асари бўлди. Эрта баҳорда шамоллаб, анча ётиб қолдим. Акам «Робинзон Крузо»ни келтириб берди. Албатта, аввал ҳам турли китоблар ўқиган, дарсликларда берилган анча-мунча шеърларни ёдлаган эдим. Аммо бу китоб мени бутунлай янги оламга олиб киргандек бўлди. Асар қахрамонига қўшилиб, нотаниш оролга бориб қолдим. Неча йиллар танҳоликда яшадим, сўнг Жумавой билан дўстлашдим... Шундан кейин Жек Лондон, Фенимор Купер, Жонатан Свифт, Майн Рид, Жюль Верн, Марк Твен каби адибларнинг китобларини кидириб ўқийдиган бўлдим... Мактабимиздаги торгина, негадир доим салқин нафас уфуриб турадиган кутубхона ғаройиб сирлар хазинасига ўхшар, кутубхоначи опа турфа китобларни тавсия этар эди. Ўзбек адиблари асарларидан энг катта таассурот қолдиргани Ғафур Ғуломнинг «Шум бола» қиссаси бўлди. Асар қахрамони қарийб ўзимга тенгдош, унинг ҳаракатлари ишонарли ва табиий эди. Сўнг Ойбек домланинг «Қутлуғ қон» романи, Абдулла Қаҳҳор хикоялари, Ҳамид Олимжон шеърлари энг севимли китобларим бўлиб қолди. Қачондир ёзувчи бўлиш, китоб ёзиш деган нарсга ҳаёлимга ҳам келмаган. Биринчи «шеърим»ни эса бешинчи синфда ўқиётганимда шунчаки ҳавас учун ёзганман. Эрта баҳор эди. Мактабдан келаётсам, деворнинг кунгай этагида қоқигул очилиб ётибди. Ҳаяжонланиб кетиб «Олтин тугмача» деган «шеър» ёздим. Эсимда қолмаган. Фақат қоқигулни олтин тугмачага ўхшатганим ёдимда.

9-синфда ўқиётганимда учувчи бўлишига қарор қилдим. Жавзад деган дўстим билан аэропорт

деворидан ошиб ўтиб, учиш майдонига чикиб қолганимиз, баджаҳл навбатчи «Ҳозир отиб ташлайман», деб бақиргани ёдимда.

Қисмат бизни ўз измига солди. Жавзад биринчи тоифали учувчи бўлди. Менинг тақдирим ёзувчилик экан...

Талабалик — олтин даврим, дейдилар.

«Олтин даври»ни мазза қилиб ўтказган тенг-курларимга ҳавас қиламан. Мен учун бу давр кўп ҳам олтин бўлди деёлмайман. Гарчанд ўрта мактабни медаль билан битирган бўлсам ҳам сиртки бўлимга кирдим.

Аввал «Темирўлчи» газетасида хат ташувчи (курьер) бўлиб ишладим. Кейин «Қизил Ўзбекистон»да мусахҳиҳ ёрдамчиси (подчитчик) бўлдим. Кунора тонготар таҳририятда қолиб кетардик. Ярим кечалар корректура ўкиб толиққанда, камтар (хатто ўта камтар) болалик дўстим Юнус Зиёдов билан суҳбатлашиб, бир кун келиб бизлар ҳам «катта одам», «катта ёзувчи» бўлиб кетишни орзу қилардик. Отам оғир бетоб, акам ҳарбийда, оилага ёрдам бериш керак эди. Жон-жаҳдим билан ёзишга берилиб кетдим.

Тўртинчи босқичдан кундузги бўлимда ўқий бошладим. Аммо ишдан бўшамадим.

Орадан кўп йиллар ўтгач таниқли олим, дўстим Абдуғафур Расулов бир гап айтди. «Сизнинг бахтингиз шуки, ёмон одамларга кам дуч келгансиз». Балки бунчалик эмасдир. Менинг қисматимда ҳам нурли ва қоронғи кунлар бўлди. Аммо ҳарқалай Абдуғафур аканинг гапида жон бор экан. Қаерда бўлмай, яхши одамларга кўпроқ дуч келдим. Илк бор «Темирўлчи» газетасига ишга кириб, биринчи маошим — арзимас пулни отамга келтириб бериб, дуосини олишимга сабабчи бўлган устоз журналистлар — Йўлдош Мансуров, Асом Исоҳовлардан умрбод миннатдорман. Уша йиллари «Қизил Ўзбекистон» газетасининг муҳаррири бўлган таниқли адиб Максуд Қориев, ярим кун таҳририятда ишласам, ярим кун универ-

ситетда ўқишимга шароит яратиб берган «Тошкент ҳақиқати» газетасининг муҳаррири Аҳмад Исмоилов шу газетада биринчи бадий асаримни чоп этган устозим, отахон шоир Назармат ака, Нўъмон Насимовлар бошимни силаганини унутмайман...

* * *

Биринчи китобим 3-босқичда ўқиётганимда чиққан. Бу «Пўлат чавандоз» деган очерклар тўплами эди. Биринчи бадий асарим – «Тўрт мактуб» ҳикояси 1963 йил 17 апрель кuni «Тошкент ҳақиқати» газетасида босилган. (Шундан бери ҳар йили 17 апрелни ўзимча нишонлайман). Шу ҳикоя асосида «Чўл ҳавоси» деган қисса ёзилди. «Шарқ юлдузи»ди босилди.

Асарга Абдулла Қаҳҳордек талабчан ёзувчининг хат ёзиши оддий талаба учун қутилмаган ҳол эди. Ўша воқеани ҳеч қачон унутмасам керак. Қисса «Шарқ юлдузи» журналида босилганидан ўзимнинг хабарим йўқ эди. У пайтда талабалар ойлаб пахта даласида «жавлон уриб» теримчиларга ёрдамлашар, биз ҳам Бўка туманида ҳашар қилаётган эдик. Орамизда ёши биздан улўғроқ курсдошимиз Тўлқин Алимов янги уйланган, домлалар унга ўн-ўн беш кунда бир марта уйига боришга рухсат бериб туришарди. Шундай кунлардан бирида Тўлқин ака уйидан пахтага қайтиб бориб, «сенга Абдулла Қаҳҳордан хат кепти, факультетда ётган экан, уйга ташлаб келдим», деди. Бу мен учун энг қувончли кун эди. Демак, асар журналда босилиб, уни Абдулла Қаҳҳордек буюк адиб ўқиган. Мабодо у кишига қисса маъқул келмаган бўлса, мени қойиган бўлса ҳам майли, ўқиб, хат ёзганининг ўзи катта гап эди.

Пахтадан қайтган кунимиз копимизни орқалаб, Тўлқин аканинг уйига бордик. Қўлимиз ҳаяжондан титраб, хатни очиб ўқидик. Устоз биринчи асари чиққан ёш ёзувчининг руҳини кўтарадиган, қанот бағишлайдиган хат ёзган экан. Шундан кейингина

мендан ҳам ёзувчи чиқиши мумкин экан, деган ҳаёлга бордим...

Тошкент зилзиласидан кейин – 1966 йилдан 1982 йилгача «Тошкент оқшоми» газетасида бўлим мудири бўлиб ишладим. Газета янги ташкил этилган, қандайдир кўҳна банкнинг цемент полли, қишда исимайдиган биносида ишлардик. Газетачиликнинг ўзи оғир ҳунар. Устига устак газета икки тилда, ҳар куни чиқар, ходимлар эса оз эди. Шунга қарамай жамоа жуда инок эди. Ғайратли ва ташаббускор бош муҳарриримиз Саъдулла Кароматов, Максим Каримов, Солиҳ Ёкубов, Абдулла Пўлатов, Абдусамат Обидхўжаев, Маҳмуд Комилжонов, Насриддин Муҳаммадиев, Раҳматулла Файзуллаев, Тўхтамурод Тошев, Абдуғани Абдуллаев, Темур Убайдуллаев, Мурод Абдуллаев, Муҳаммадвали Муродов сингари қаламкашлар билан шунчаки ҳамкасб эмас, ака-укадек инок бўлиб кетдик... Булар орасида бир инсонни алоҳида эҳтиром билан эслайман. Бу – бошингизда куёш чараклаб турганида эмас, бошингизга булут соя солганида дарҳол етиб келадиган, ҳамманинг дардига шерик бўлиб, «азизим» деб ардоқлайдиган истеъдодли адиб ва журналист Тўлқин Расулов эди. (Илоҳо жойи жаннатда бўлсин!) Бу йиллар мен учун энг ҳаяжонли, энг сермахсул дамлар бўлди. «Баҳор қайтмайди», «Қалбингга кулоқ сол», «Квазарлар» қиссалари, «Нур борки, соя бор» романи, «Инсон садоқати», «Виждон дориси», «Тўйлар муборак» сахна асарлари, кўплаб ҳикоя ва ҳажвиялар, публицистик асарлар шу йиллар ёзилди.

* * *

Ҳар гал янги китобим чиқиши билан биринчи нусхасини Онамга тақдим этардим, «биринчи устозим Ойимга» деб ёзиб берардим.

1980 йили онамнинг тўсатдан вафот этиши менга жуда оғир таъсир қилди. Фарзандлик бурчимни

қай даражада адо этдим, деган ўқинчли савол вужудимни ларзага солди. «Дунёнинг ишлари» китоби шу изтиробли туйғулар туфайли туғилди.

Ҳар қандай асарнинг ўз тарихи, ўз қисмати бўлади. Худди инсон тақдирига ўхшаш... «Дунёнинг ишлари»ни китоб қилиш учун ёзган эмасман. Қалбимни ларзага солган «дард»ларнинг ўзи қорозга тўкилган. Унинг баъзи бобларини «Саодат» журнаliga элтиб берганимда ҳам китоб қилиш ниятим йўқ эди. Атоқли шоира Зулфия опа ўқиб, «Бу – яхши асар бўлади, сиз ёзаверинг, биз журналда сонма-сон босаверамиз», дедилар... Шу тарика «Дунёнинг ишлари» киссага айланди, анча тилларга таржима қилинди. Ўттиз йил аввал туғилган асар бугунги китобхонни ҳам ҳаяжонга сололса, қувонган бўлур эдим...

Тўрт йил давомида Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида бош муҳаррир ўринбосари бўлиб хизмат қилдим. Нашриётда ҳам дўстлардан буюрди. Таниқли шоир Жуманиёз Жабборов бошчилигида ишлаган Лола Тожиева, Омон Матжон, Ҳасан Тўрабеков, Шоир Усмонхўжаев, Тўлқин Алимов, Низом Комилов каби таниқли ижодкор, таржимон ва мохир муҳаррирлар билан елкамаелка меҳнат қилдик. «Икки эшик ораси» романи, талай ҳикоя ва қиссалар, драматик асарлар шу йиллари ёзилди. Телевидениеда «Баҳс» деган кўрсатувни олиб боришга тўғри келди. Назаримда, бу оммалашиб кетган кўрсатув бўлди, сабаби, жамиятдаги муаммолар ҳақида оғиз очиш қийин бўлган паллада ҳақиқатнинг бир чеккасини ошкор этишга ҳаракат қилинди... Бу йиллар бир қанча асарларим турли тилларда нашр этилди.

1985 йилдан 1995 йилгача «Шарқ юлдузи» журнаliда бош муҳаррир бўлиб ишладим. Йирик адабий журналда яхши асарлар босилиши, ададнинг қарийб икки юз минг нусхага етишида Ҳайдарали Узоков, Худойберди Тўхтабоев, Неъмат Аминов, Носир Ғозилов, Тоҳир Малик, Муроджон Мансу-

ров, Мурод Муҳаммад Дўст, Икром Отамуродов, Ортиқбой Абдуллаев, Абдусайд Кўчимов, Омон Мухторов, Турсун Иброҳимов, Алиназар Эгамназаров, Тоҳир Қахҳор, Аскар Ҳайдаров, Асад Дилмуродов, Юсуф Абдуллаев ва бошқа шоир, олим, адиб, журналистларнинг хизмати катта бўлди... «Қатағон фожиаси», «Тушда кечган умрлар» романи, «Икки карра икки – беш» ҳажвий қиссаси, талай ҳикоя ва ҳажвиялар, публицистик асарлар шу даврда яратилди.

Тарихда биринчи марта муқаддас Қуръони Каримнинг маъно таржимаси «Шарқ юлдузи» журналида ўзбек тилида эълон қилингани ва бу ҳайрли юмушга мамлакатимиз раҳбари Ислом Каримовнинг ўзи раҳнамолик қилгани унутилмас воқеа бўлди.

«Темур тузуклари», «Кеча ва кундуз», «Абул-фаизхон» каби «тақиқланган» қатор асарлар, миллий озодлик ҳаракати ҳақидаги ҳаққоний мақолалар эълон қилинди.

Ўтган асрнинг саксонинчи йиллари – «ўзбек иши» деган янги қатағон авж олган давр бўлди. Бу сиёсатда ростдан кўра ёлғон кўпроқ эканини, мустабид тузумнинг ишонган қуроли зулм ва таҳдид эканини тасвирлаш виждони уйроқ ҳар бир қаламкаш бурчидир. Олисдаги пойтахтда бўлган анжуманларда сиёсий арбоблар билан «ташлашишга», халқни бадном қилишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқлигини айтишга тўғри келган ҳолатлар бўлди.

Табиийки, ёзилган асарларнинг ҳаммаси ҳам муваффақиятли чиққан деб бўлмайди. Мукаммал асарнинг ўзи йўқ. Чунки, ҳар қандай китобни одам ёзади. Одам эса мукаммал зот эмас. Нашр этилган ва намоёиш қилинган асарларимнинг ютуқ ва камчиликларини ҳолис кўрсатган таниқли мунаққидлар – Бахтиёр Назаров, Собир Мирвалиев, Нуриддин Шукуров, Малик Муродов, Наим Каримов, Салоҳиддин Мамажонов, Ҳафиз Абдусаматов, Сайдулла Мирзаев, Баҳодир Каримов, Қозокбой

Йўлдошев, Қаршибой Самадов, Умрзоқ Ўлжабоев, Маҳкам Маҳмудов ва бошқаларга миннатдорчилик изҳор қиламан. Бир нарсани айтишим мумкин. Ўзим қаттиқ ишонган, ягона ҳақиқат деб билган нарсани ёзишга ҳаракат қилдим. Ўқувчи анойи эмас. Жиндай ёлғонни дарҳол сезади. Китобхон назаридан қолиш эса қаламкаш учун оғир фожиа...

* * *

Баъзи учрашувларда сиз урушда бўлмагансизку, нима учун уруш ҳақида кўп ёзасиз, деб сўрайдилар. Ўринли савол. Тўғри, мен урушда бўлмаганман. (Аллоҳга шукр!) Аммо шунга карамай, бир қатор ҳикоялар, «Икки эшик ораси», «Тушда кечган умрлар» каби асарларда бевосита шу мавзуга алоқадор саҳифалар катта ўрин эгаллайди. Уруш ҳақидаги бундан кейин ҳам ёзилади. Негаки, инсоният тарихининг ўзи урушлар тарихидан иборат. Албатта, ўз Ватанини ёвдан ҳимоя қилиш билан босқинчилик уруши орасида катта фарқ бор. Буларнинг бирини адолатли, иккинчисини адолатсиз уруш деган кутбга ажратиш мумкин. Аммо яхлит олганда уруш деган офат ҳеч кимга яхшилик олиб келган эмас. Айниқса, оммавий қирғин қуроллари удум бўлган замонда уруш ҳар қандай адолат ва ҳақиқатнинг юзини тескари қилиб ташлайди! «Замонавий» урушда жанг майдонида битта аскар ўлса, унинг атрофида эллик нафар тинч аҳоли қирилади! Ҳозир шундай каттол қуроллар борки, ер юзидаги олти миллиард инсонни ўн марта қириб ташлашга етади! Демак, уруш деган палакат инсоният учун шармандали, жирканч нарса эканини, уруш бошловчилар бани инсоннинг ашаддий душмани эканини фош этувчи асарларни бундан кейин ҳам ёзавериш керак!

Менимча, йигирманчи асрда иккита тарихий воқеа рўй берди. Бири – инсон қадамининг Ойга етиши, иккинчиси – Ўзбекистоннинг мустақилликка эришиши. Унисини ҳам, бунисини ҳам бир эмас, бир неча авлодлар умрбод орзу қилган эди.

1995 йилдан 2005 йилгача Олий Мажлисда ишладим. Қонун яратиш ҳам ижод. Мураккаб ижод. Бир катор қонунлар лойиҳаси устида ишлашдик. Қатор мамлакатларда бўлиб, Ўзбекистон деган юрт ҳақида, унинг бой тарихи, ажойиб инсонлари, келажаги ҳақидаги суҳбатларда иштирок этдим. «Нурли дунё», «Умр савдоси», «Баҳор соғинчи» «Ҳадикли тушлар» номли тўрт жилдли сайланма асарларим чоп этилди. «Дафтар хошиясидаги битиклар», «Осмондан тушган пул», «Тўйлар муборак», «Шохрухнинг топишмоқлари» каби китобларим нашр қилинди. «Нур борки, соя бор», «Дунёнинг ишлари», «Икки эшик ораси», «Тушда кечган умрлар» каби етмишдан ортиқ китобим турли тилларда нашр этилди. «Ўзбек иши» деб аталган тухматни фош этувчи «Қатағон» фожиаси сахналаштирилди. Бир катор асарларим асосида телевизион фильм ва телеспектакллар ишланди. Улар орасида китобхон узоқ йиллар эслаб юрадиган асарлар бўлса, ўқувчи қайсидир сатрларни ўқиганда кўзига ёш келса, қаердадир маза қилиб кулса, ҳаяжонга тушса, мен учун бундан ортиқ қувонч йўқ. Инсон ҳақида ёзишга, халқимизнинг содда донишмандлиги, сабр-қаноатини тасвирлашга уриндим.

Бир парча ер обод бўлиши учун қанча одам тер тўкиб, ариқ қазийди. Бир дарахт мевага кириши учун боғбон қанча меҳнат қилади. Бир инсон вояга етиб, элга нафи тегиши учун қанча устоз заҳмат чекади... Мактабда илк бор саводимни чиқарган ўқитувчи опадан тортиб, университетда таълим берган домлаларимгача барчасининг олдида қарздор ҳис қиламан ўзимни...

Ижод сирларини ўргатган, ютуғимдан суюниб, камчилигимдан куюнган Абдулла Қаҳҳор, Комил Яшин, Саид Аҳмад, Озод Шарафиддинов, Шухрат домла, Асқад Мухтор, Матёқуб Қўшжонов, Туроб Тўла, Ҳамид Фулом, Зулфия опа, Лазиз Қаюмов, Саида Зуннунова каби устозларим руҳи олдида таъзим қиламан. Ўлмас Умарбеков, Баҳо-

дир Гуломов, Шукур Холмирзаев, Азиз Абдураззоқ, Нормурод Нарзуллаев, Ҳктам Усмонов, Рауф Парфи, Малик Муродов, Неъмат Аминов, Раҳматилла Иноғомов, Шавкат Раҳмон, Сайёр, Тўлқин, Муҳаммад Юсуф, Ҳабиб Саъдулла, Йўлдош Сулаймон, Ҳожиакбар Шайхов, Сафар Барноев, Тўра Сулаймон, Менгзиё Сафаров (барчасининг охирати обод бўлсин)лар номини эҳтиром билан эслайман. Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Одил Ёқубов, Пиримқул Қодиров, Носир Фозилов, Жонрид Абдуллахонов, Эркин Самандар, Худойберди Тўхтабоев, Учқун Назаров, Тоҳир Малик, Омон Матжон, Фарход Мусаёнов, Умарали Норматов, Иброҳим Ғафуров, Бахтиёр Назаров, Миразиз Аъзам, Абдуғафур Расулов, Карим Назаров, Турсунбой Адашбоев, Саъдулла Сиев, Муҳаммад Али, Неъматилла Иброҳимов, Абдулла Аъзамов, Урфон Отажонов, Эркин Маликов, Шухрат Ризаев, Абдуқахҳор Иброҳимов сингари ҳамфикр ижодкор ва олимларни теран ҳурмат қиламан. Адабиётга катта ҳисса қўшган ва қўшаётган Ҳайридин Султонов, Эркин Аъзамов, Иқбол Мирзо, Анвар Обиджон, Хуршид Даврон, Набижон Боқий, Махмуд Тоиров, Сирожиддин Саидов, Саъдулла Ҳаким, Дадахон Нурий, Шароф Бошбеков, Эркин Усмонов, Ашурали Жўраев, Мирпўлат Мирзо, Аҳмаджон Мелибоев, Ўткир Раҳмат, Азим Суюн, Усмон Азим, Муҳаммад Очил, Шойим Бўтаев, Чори Латипов, Абдунаби Бойқўзиев, Улуғбек Раҳимов, Баҳодир Каримов, Усмон Қўчқор, Сирожиддин Аҳмедов, Салим Ашур, Ҳамидулла Болтабоев, Носир Муҳаммад, Хуршид Дўстмуҳаммад, Қўчқор Норқобилов, Нормурод Норқобилов, Носиржон Тошматов, Нуриддин Исмоилов, Саид Анвар, Мурод Тиллаев, Илҳом Зоир каби дўстларим ва укаларим, Ҳалима Худойбердиева, Ойдин Ҳожиева, Муҳаббат Шарафиддинова, Шарифа Салимова, Қутлибека Раҳимбоева, Дилбар Саидова, Фарида Афрўз, Мунаввар Тош-

пўлатова сингари сингилларимиз ютуғидан қуво-
наман.

Рўйхат узайиб кетгани учун узр сўрайман. Бироқ адабиёт ва адабиётшунослик равнақида барча қаламкашларнинг ўзига хос ўрни бор ва ҳар бири ҳурматга сазовордир.

Устозлар ҳақида гап кетганда эса тағин бир фикрни айтиш керак. Албатта, барча устозларимни бирдек эъзозлайман. Аммо ҳар доим тўғри йўлга бошлаган, кези келса қойиб, кези келганда қатъий ҳимоя қилган икки инсонни алоҳида таъкидлашим керак. Бири – Саид Аҳмад ака, бири – Озод ака...

Саид Аҳмад ака деярли барча асарларим қўлёзмасини ўқиган. Жўяли маслаҳатлар берган. Устоз билан мамлакатимизнинг ҳамма туманларида бўлганмиз десам муболаға қилмайман. Устоз кириб борган давра гулдек яшнаб кетарди. Орага айрича қайфият, файз қўнарди... Ҳолбуки, мустабид тузум замонида ёзувчи Саид Аҳмад кўрган жабру жафоларни филнинг устига ортса, бели майишиб кетган бўларди.

Бир неча йил аввал Фарғона водийсига борганимизда устоз билан туни бўйи суҳбатлашиб чиқдик. Саид Аҳмад акани ҳеч қачон бундай маҳзун қиёфада кўрмаган эдим. У кўзида ёш билан бошига тушган кўргуликларни айтиб берди. Саида опага уйлангач, куёв-келин бир-бирининг дийдорига тўймасдан, ёш ёзувчи Саид Аҳмадни машинага босиб олиб кетишгани, салкам бир йил қоронғи камерада бир ўзи ўтиргани, айбини бўйнига қўёлмаса ҳам судсиз-бошқасиз «халқ душмани» тамғасини ёпиштириб ўн йилга «кесиб юборгани», қўлига кишан солиб, юк поездига босганча Қозоғистоннинг Бадбахтдала саҳросига, мис қонига обориб тикқани, қонда ишлаганларнинг анчаси ўпкаси чириб қирилиб кетгани, буёқда эса фариштадек покиза аёли, истеъдодли шоира Саида Зуннуновани «эрим халқ душмани» деб ариза ёзсан, эрингдан ажрашсан, деб мажбур қилишгани,

Саида опа бундай «ғамхўрлик»ни қатъият билан рад этгач, Ёзувчилар уюшмасидан ҳайдашгани, муштипар қайнона билан ёш келин бир тийинсиз, оч қолгани...

Буни қарангки, Саид Аҳмад ака шунча азоблардан кейин ҳам бир-биридан дилбар романлар, ҳикоялар, «ичак узди» комедиялар ёзди. Ўзининг тили билан айтганда бир вақтлар «халқ душмани» деб бадарға қилинган одам Халқ ёзувчиси бўлди. Мустақиллик шарофати билан Ўзбекистон Қаҳрамони деган шарафли унвон олди...

Саид Аҳмад аканинг атоқли адибликдан ташқари яна бир гўзал фазилати бор эди. Устозга ҳурмат, шогирдга мурувватни Саид Аҳмаддан ўрганиш керак. Ростини айтганда бирон ўзбек адиби устозлари, тенгқурлари ва шогирдлари ҳақида шунчалик кўп ва хўб ёзгани йўқ. «Йўқотганларим ва топганларим» китеби бунга мисол бўла олади.

Яна бир устозим Озод Шарафиддинов билан ҳам кўп сафарларда бўлганмиз. Тўғририғи, Озод аканинг ўзи бундай саёҳатларни олдиндан режалаштириб қўяр, сўнг кекса олим Субутой Долимов, Умарали Норматов, Бегали Қосимов, Абдуғафур Расулов ва бошқалар билан «тўнни елкага ташлаб» йўлга чиқилар эди. Охангарондан отлик юриб, домланинг Четсув кишлоғида яшайдиган кадрдони Абдуманноп ака бошчилигида тоғ орасидаги Арашон бува муқаддас булоғини зиёрат қилганимиз, чўпон ўтовида тунаб қолганимизда Тошкент университетининг боладек содда ва беғубор домласи Баҳодир Ғуломовнинг сумкасига гўшт солиб қўйиб, эртасига «ўғирлигини фош қилиб», чойхона паловга туширганимиз, яйловга борганимизда эса дўпписини беркитиб қўйиб, ўзига сотганимиз, Қирғизистондаги Саричелак кўрикхонасига кетаётиб ярим кечаси ўрмонда адашиб қолганларимиз — ҳаммаси соғинчли, ёруғ хотиралар бўлиб қолди. (Буларнинг бир қисми китобларга киритилган).

Тоҷик биродарларимиз «Боми дунё» – «Дунё томи» деб атаган Помир тоғига қилган саёҳатимизнинг ўзи бир тарих.

Саратоннинг қоқ чилласида Қирғизистоннинг Ўш шаҳридан «ЗИЛ» юк машинасига миниб, Тоҷикистоннинг Бадахшонига йўл олдик. Қалтис тоғ йўлларида енгил машина юролмас экан. Бир машина кабинасида Озод ака билан Беғали Қосимов, иккинчисида Абдуғафур ака билан мен Олой тоғлари оралаб кетдик.

Аввалига одатдаги тоғ йўлларида юргандек бўлдик. Юз чакиримлардан кейин дилга қутқу соладиган довонлар бошланди. Ўзимизнинг Тошкент – Қўкон йўлидаги Қамчиқ довонидан кўп ўтганмиз. Аммо бу йўллар олдида Қамчиқ довони оддий тепаликка ўхшаб қолди. Тўсатдан гупиллатиб қор ёға бошлади. Машинанинг юриши борган сайин оғирлашар, бир томон осмонга қадалган, ўшшайган қоялар, иккинчи томон тубсиз жарлик... Иккита машина рўпара келса бир-бирига йўл беролмайди... Бора-бора қор ҳам, булутлар ҳам пастда қолиб кетди. На бир дарахт, на йилт этган гиёҳ кўринади. Ўша кезлари Америка астронавтилари Армстронг билан Олдриннинг Ойга кўниши тасвирланган фильмни кўрган эдим. Ўша кинодагига ўхшаган файзсиз ғариб манзара. Ҳаммаёқ пасти-баланд тоғлар... Июль ойининг ўртаси. Поча-пўстинга ўраниб олганмиз-у совуқдан қалтираймиз...

Негадир уйқу босади.

– Ухламанг, ака, ухламанг! – дейди Солижон исмли ҳайдовчи шанғиллаб. – Бу йўлларда ухлаган одам қайта уйғонмай оёқни узатиб юбориши ҳеч гапмас.

Негадир нафас қисиб, юрак қинидан чиқиб кетгудек типирлайди.

– Пиёз чайнанглар, пиёз! – дейди Солижон баттар бақириб. Ҳайдовчи шунақа бўлишини билиб, ярим хатлача нўшпиёз олволган экан. Абдуғафур

ака иккаламиз пиёз пўстини титроқ қўлларимиз билан арчиб, ғарчиллатиб чайнадик. Пиёз димокни куйдириб юборгудек бўлса ҳам, негадир нафас олиш енгиллашди. Ҳайдовчи ҳам бир қўллаб руль чамбарагини ушлаган кўйи пиёз чайнади. Шундай қилинса нафас йўли очиларкан...

Бир маҳал қандайдир ягона ўтов олдида тўхтадик. Нарироқда жуни ергача осилиб тушган, оёқлари калта, шохлари қайрилиб кетган, катта-катта кўзлари одамга хўмрайиб боқадиган кўтослар (яклар) тентираб юрибди. Қизик, йилт этган кўкат йўқ бу жойларда нима еркан, бу жониворлар?

...Иссикина ўтов ўртасида чўян печка гуриллаб ёнар, ўрта ёшлардаги қирғиз аёл боласини тоғорага солиб чўмилтирар, қатик иси келар эди... Аёл Абдуғафур аканинг юзига синчиклаб қаради-да, хитоб қилди:

— Ўй-баёв! Тутак опти-ку, сени!

Қарасам, Абдуғафур аканинг юзи кўкариб кетибди.

— Сени-да тутак опти! Иш муни! Қўтасдинг қатиғи! Ишмасанг бўлбайт! Жиқилиб қаласин! — Аёл шундай деб иккаламизга бир косадан қатик тикиштирди. Қатикқа йирик-йирик пиёз тўғралган эди. Бир қадар енгилроқ нафас олгандек бўлдик.

Тутак дегани ҳаво сийраклиги, кислород етишмаслигидан бўладиган касаллик экан. Токқа қанча баланд кўтарилсангиз, ҳаво шунча сийраклашиб, босим ўзгаради. Юрак ҳар дақиқада 120 мартагача уриб, кинидан чиқиб кетгудек бўлади. Ўрганмаган одам беҳосдан эллик — олтмиш қадамга югурса, юраги ёрилиб кетиши мумкин. Солижон бу йўллардан кўп юрган. Шунга қарамай ҳар гал сафарга чиққанида ичида Яратганга минг бир тавалло қилишини тан олди. Айтишича, бир вақтлар бу йўллардан яккам-дуккам отлиқ йўловчилар ҳам ўтган. От йиқилиб қолса, тумшуғига бигиз тикиб қонатилса, от жонивор пишқириб ўрнидан туриб кетаркан...

– Энг қийин жойдан энди ўтамиз, – деди Солижон «суюнчи оладигандек». – Оқбайталдан омон-эсон ўтиб олсак марра бизники! Буёғига машинани тўхтатиш ҳам, моторни ўчириш ҳам мумкинмас. Мотор ўчса қайта ўт олмайди, ҳаво етишмайди...

Оқбайтал дегани денгиз сатҳидан салкам беш чакирим баландда жойлашган довон бўлиб, унга етиш учун «Қуюн водийси» лақабини олган Маркансу деган жойдан ўтиш керак экан. Начора, ўтилди, ўттиз чакиримга чўзилган ўша водийдан ҳам. Атроф ҳамон ой сатҳидагига ўхшаш фэйзсиз манзара. Ҳаммаёқ кум ва тошлоқ. Осмон тиник, аммо қандайдир кўкимтир қора рангда. Муттасил бўрон гувиллайди. Машина ойнасига данакдек тошлар чарсиллаб урилиб дилга ғулу солади... Худонинг қудратини қарангки, мана шу чўққида ҳам кўл бор экан! Бу бошидан қарасангиз нарига боши кўринмайдиган кўл! Исми жисмига монанд: Қоракўл! Кўлда балиқ тугул бирон бошқа жонзот, ҳатто сувўтлариям йўқ. Ўлик кўл...

Ярим кечаси Мурғоб деган жойга етиб бордик. Қандайдир қурилиш бўлаётган экан. Мотор билан ёқиладиган электр чироқ, совуқдан жон сақласа бўладиган хона бор. Чой келтиришни илтимос қилдик. Озод домла стакандан бир хўплам чой ичиб, ранжиди. «Иссиқроқ чой йўқми, совуқ қақшатиб юборди-ку, одамни!» «Меҳмонхона» ходими кўрсроқ экан, «ёкмаса ўзларинг қайнатиб олинглар» дегандек жавоб қилган эди, домла менга буюрди. «Боринг, ўзингиз дамлаб келинг! Эплаб чой қайнатишния билмайди булар». Ошхонага кирсам, электр плита устида сирланган яшил чойнак бакирлаб қайнаб турибди. Янги чой дамлаб келдим. Ичиб кўрсак, бу ҳам кўнгилни айнатадиган даражада илиқ. Бояги ходимнинг гапини энди тушундик. Ҳаво босими чатоқлиги сабабли сув олтмиш даражада қайнаб кетар, овқат қилсангиз картошкаси пишса гўшти, гўшти пишса картошкаси пишмас экан...

Эртасига тушга яқин Қўйтезак деган жойга етганимизда йўл четида кўкатлар, пастак тол дарахтлари кўринди. Кўзимиз шунақа қувондики, янги йилда Қорбободан совға олган гўдак ҳам бунақа суюнмаса керак. Одам ўзини бахтли ҳис қилиши учун кўп нарсаси керак эмаслигини ўшанда англадим... Сўнг тагин бир ҳақиқатни тушундим. Узоқдан, мафтункор кўринган тоғларнинг одамовилиги, қайсар феъли бўларкан. Чўққига кўтарилишни орзу қилганлар, бунинг хавф-хатарини, битта қалтис қадам қўйса, охири вой бўлишини ҳам бўйнига олиши керак экан...

«Дунё томи» — Помирга қилган саёҳатимиз «Нур борки, соя бор» романининг журнал вариантыда, баъзи саёҳатномаларда тасвирланди. Аммо ўша ажабтовур таассуротларнинг ҳаммаси қоғозга тушди, деёлмайман...

Саид Аҳмад ака ҳам, Озод ака ҳам Ўзбекистоннинг қайси чеккасига бормасин, ўнлаб шогирдлари истиқболига пешвоз чиқиб, бошига кўтаргудек бўларди. Фарғонада — Йўлдош Сулаймон, Охунжон Ҳаким, Йўлдош Солижонов, Андижонда — Тўлан Низом, Қамчибек Кенжа, Наманганда — Нуриддин Бобоҳўжаев, Ҳабиб Саъдулла, Зиёвуддин Мансур, Бухорода — Тошпўлат Аҳмад, Садриддин Салимов, Қашқадарёда — Исмоил Тўхтамишев, Муҳаммад Очил, Самарқандда — Муслиҳиддин Муҳитдинов, Хоразмда — Рўзмат Отаев, Ошиқ Эркин, Сирдарёда — Тўра Сулаймон, Умрзоқ Ўлжабоев, Жиззахда — Усмон Қосимов, Қодиржон Пирматов... Устозлар ҳам бу шоир, адиб ва олимларнинг асарларини мунтазам кузатиб боришар, лозим бўлса, маслаҳат ва ёрдамини аямас эди...

Саксонинчи йилларнинг охири — тўксонинчи йиллар бошида Озод домла билан Бешариқдаги «Рапқон» сихатгоҳида бир неча мавсум оилавий дам олдик. Домланинг нақадар одамшаванда, тегран билимли, ҳар қандай вазиятда ҳам ҳақиқатни

ва адолатни химоя қиладиган одам эканини кўп бор кўрдим. Фарғона водийсида қанчадан-қанча дўстлар орттирдик, ака-ука бўлиб кетдик. Озод Шарафиддинов ҳам Саид Аҳмад ака каби Мустақиллик шарофати билан эътибор топди. Қаҳрамон бўлди.

Инсон қисмати шахмат тахтасидаги пиёданнинг юришига ўхшар экан. Ҳаётимда нурли кунлар ҳам бўлди, булутли онлар ҳам. Садоқатни ҳам кўрдим, хиёнатни ҳам. Виждони булоқдек покиза инсонларга ихлос қўйдим, андишани қўрқоқлик, камтарликни нодонлик ҳисоблайдиган юзсизларга ҳам дуч келдим.

Ҳаммамиз хом сут эмган бандамиз. Менинг ҳам камчилигим ва нуқсонларим, ўзим билиб-билмай қилган хатоларим йўқ эмасдир. Ҳамма қатори ўз ҳаётий принципларим бор. Тўғрилиқ, софдиллик, самимийликни энг гўзал инсоний фазилат деб биламан. Қамишга ўхшаб шамол қаёққа эсса, ўша ёққа «шоҳ ташлайдиган» мунофиқларни, ўзидан бошқа ҳаммага ғашлик қиладиган ғаразгўйларни ёмон кўраман.

Қаламқаш учун китобхон қалбига озми-кўпми эзгулик нурини олиб кириш, унинг қувонч ва ташвишлари, муҳаббат ва нафратини ҳалол, таъсирчан тасвирлашдан ортиқ бахт йўқ.

Зеро ҳар қандай китобнинг ҳолис баҳосини китобхон ва вақт белгилайди. Шу маънода айтиш мумкинки, асарнинг эгаси ёзувчи эмас. Асарнинг эгаси — ўқувчи. Ўқувчиси йўқ асар эгаси ташлаб кетган ховлига ўхшайди... Хатлар ёзган, учрашувларда айрим китоблардан ёддан парчалар ўқиган, асар қаҳрамонлари қисмати ҳақида шеърлар битган ўқувчиларга мингдан-минг раҳмат дейман. Ўзининг шоир ва адибларини бағрига босадиган, маънавияти юксак халқимиз борлиги билан фахрланаман!

Давлатимиз, Юртбошимиз камтарин меҳнатимни кадрлагани, «Ўзбекистон халқ ёзувчиси»

унвони, «Меҳнат шухрати», «Буюк хизматлари учун» орденлари, Давлат мукофотлари билан тақдирлаганидан беҳад миннатдорман. Мен учун тағин бир мукофот бор. Бу – китобхон меҳри. Ўқувчи меҳрини ялиниб ҳам, зўравонлик қилиб ҳам, сотиб олиб ҳам бўлмайди.

Ижод юз метрли масофада ким ўзарга югуриш эмас. Ижод ўта мураккаб, ўта масъулиятли, олис ва машаққатли йўл. Истеъдод дегани Аллоҳ берган неъматдир. Ёзувчилик эса – қисмат. Қисматнинг ўз қонун-қоидалари бўлади. Худо ёзганини бандаси ўчиролмайди, Худо берганини бандаси тортиб ололмайди...

Оиламдагилар ижодни яхши тушунишади. Умр йўлдошим Ўлмасхон – адабиётчи. Кўп йиллардан бери Тошкент Педагогика коллежида ишлайди. У кишининг шогирдлари меникидан кўп. Аёлим мендек анчайин инжиқ, «битта гап камлик, иккитаси кўплик қиладиган» одамга шунча йилдан бери чидаб келаётгани, ижод қилишим учун қулай шароит яратишга уринганига раҳмат.

Ҳамиша бир орзу билан яшайман. Шунақа китоб ёзсангки, уни ўқиган китобхон ҳамма нарсани унутса, асар қаҳрамонлари ҳаёти билан яшаса. Китобни ўқиб бўлган куни кечаси билан ухлолмай, тўлғониб чиқса. Орадан йиллар ўтиб асарни қайтадан кўлига олганида тағин ҳаяжонланса, янги маънолар топса. Энг катта орзум шу.

Нимаки ёзсам энг аввал умр йўлдошим, ўғлим, қизим, келиним биринчи бўлиб ўқишади. Дастлабки «олқиш»ни ҳам, «танқид»ни ҳам шулардан эшитаман. Яратганга беадад шукр: икки фарзанд, беш нафар набирам бор. Ҳамма қатори мен ҳам уларни оила чироғи деб биламан.

2010 йил.

(Тўлдирилган ва қайта ишланган наشري)

Азиз ўқувчим! Бу китобни ёза бошлаганимга қирқ йилдан ошди. Булар – менинг кузатувларим. Ўйларим. Бир қадар армонли, бир қадар истехзоли, бир қадар табассумли Хулосаларим... Аслида уларнинг ҳар бирини алоҳида асар қилса ҳам бўларди-ку, майли... Илтимос, Сиз ҳам китобни шошилмасдан, ўйлаб ўқисангиз...

Тагин бир гап. Баъзи кузатувлар остига ёзилган санаси таъкидлаб қўйилган. Сабаби – улар Ватанимиз бошига оғир кулфат – «ўзбек иши», «пахта иши» деган қатагон ёғилган кезлари ёзилган. Бу гапларни ўша пайтда эълон қилиш мумкин эмас эди. Яратганга шукр, юртимиз Мустақилликка эришди. Шўро замонининг баъзи ҳунарларини эслаб қўйиш бугунги кунимизни қадрлашга хизмат қилади, деб ўйлайман.

Ушбу битикларни ҳаётнинг барча аччиқ-чучугини мен билан баравар тотган умр йўлдошим, маслакдошим, фарзандларимнинг Онаси – Ўлмасхонга бағишлайман.

Муаллиф.

ТАҒЫРАТ, ЖАҒЫРАТ, ҮНСӨН

ТАҚДИРИ АЗАЛ

Худо ёзганини бандаси ўчиролмайди.
Худо берганини бандаси тортиб ололмайди.

ДЕВОНАИ ҲАҚҒҲЙ

Телбаларга таъзим қилинг!
Юзта донишманд айтолмаган ҳақиқатни битта
телба айтади!

ДАРВИНГА ЭЪТИРОЗ

Дарвин таълимоти нотўғри. Одам маймундан эмас, маймун одамдан тарқаган. Оёғи ердан узилмаганлар одам бўлиб қолган. Оёғи ердан узилганлар эса маймун бўлиб дарахтга чиқиб кетган... Бу жараён ҳамон давом этмоқда...

МУНОЖОТ

Худодан, умр бер, деб сўраганларни кўрдим.
Худодан, бахт бер, деб сўраганларни кўрдим.
Худодан, фарзанд бер, деб сўраганларни кўрдим.
Худодан, давлат бер, деб сўраганларни кўрдим.
Худодан, омад бер, деб сўраганларни кўрдим.
Фақат... Худодан, эй, Яратган Эгам, мен — нодонга бир чимдим ақл бер, деб сўраган бандасини кўрганим йўқ!

ЎКИНЧ

Дарахтнинг мева тутишга шай турган қанчадан-қанча гулларини бемаврид шамоллар учуриб кетгани сингари умримнинг қанчадан-қанча онлари ҳасадгўй ва мунофиқлар етказган жароҳатлардан оғринишу, турмуш икир-чикирларини ўйлаш билан бесамар ўтаётганига ўкинаман...

ЭНГ АҚЛЛИ ЖОНИВОР

Дунёда энг ақлли жонивор – балиқ! Биринчидан, соқов. Иккинчидан, муттасил думини ликиллатади!

«ТАБИАТ ГУЛТОЖИ»

Кийик оч қолмаслик учун кўкат ейди. Аммо бир-бирини ўлдирмайди. Шер оч қолмаслик учун кийикни ейди. Аммо бир-бирини ўлдирмайди. Одам кўкатни ҳам ейди. Кийикни ҳам ейди. Кўнгил хуши учун шерни ҳам ўлдиради... Кейин... уруш қилиб, бир-бирининг бошини ейди...

«БИЛИМДОН»

Ҳамма нарсани биламан, дейдиган одам ҳеч нима билмайди!

ЧЕГАРА

Одамзот нима учун кафтдек ҳовлисига гул экади? Ундан кўра шолғам экса, қозонига тушади-ку.

Одамзот нима учун булбул чах-чахини эшитганда энтикиб кетади? Ундан кўра булбулни шўрвага солиб пиширса, нафсини қондиради-ку.

Одамзот нима учун осмонда чарақлаб ётган юлдузларни кўриб, кўнгли завққа тўлади? Юлдузлар унинг ҳамёнидаги тиллалар эмас-ку.

Одамзот нима учун китоб ўқиётиб, суюкли қаҳрамони ўлиб қолса йиғлайди? Уни ёзувчи «ичидан тўқиб чиқаргани»ни билади-ку?

Одамзот нима учун ўзга юртларга бориб беҳисоб мол-дунё орттирсаю, иттифоқо болалиги кечган кулбаси тушига кириб қолса, туни билан йиғлаб чиқади? Ахир у шоҳона қасрда яшайди-ку.

Одамзот нима учун боласининг бошида алла айтади? Гўдак алла эшитмаса ухламайдими?

Одамзот нима учун неварасини етаклаб неча замон аввал ўтиб кетган бобосининг қабрини зиёрат қилади? Марҳум уларни кўрмайди-ку?!

Гап шундаки, Одамзотни ҳайвонотдан ажратиб турадиган чегара бор. Бу чегаранинг номи Маънавият деб аталади!

ЙИГИРМАНЧИ АСР

Йигирманчи асрда сил, безгак, чечак каби бедаво дардларга шифо топилди ва миллионлаб инсонлар ҳаёти сақлаб қолинди. Йигирманчи асрда «спид» деган бедаво дард пайдо бўлди ва миллионлаб инсонлар ҳаёти хавф остида қолди.

Йигирманчи асрда дахрийлар тузуми барҳам топди ва миллионлаб инсонлар иймон сари юз тутди. Йигирманчи асрда диний экстремизм авж олди ва миллионлаб инсонлар ҳаётига қутқу солди.

Йигирманчи асрда мустамлакачиликка чек қўйилди ва миллионлаб инсонлар ҳурликка чиқди. Йигирманчи асрда фашизм ва тоталитаризм авж олди. Миллионлаб инсонлар Гитлер ва Сталин қамоқхоналарида қурбон бўлди.

Йигирманчи асрда «учар гиламлар», «ойинаи жаҳонлар», компьютерлар кашф этилди ва миллионлаб инсонлар уларнинг хизматидан баҳраманд бўлди. Йигирманчи асрда икки марта жаҳон уруши рўй берди ва миллионлаб инсонларнинг ёстиғи қуриди.

Йигирманчи асрда самовий кемалар яратилди ва инсон қадами Ойга етди. Йигирманчи асрда миллионлаб инсонларни қириб ташловчи ядро қуроли ўйлаб топилди ва синовдан «муваффақият билан» ўтди...

Йигирманчи аср – донишмандлар асри.

Йигирманчи аср – телбалар асри.

ХУДБИН

Ўзидан бошқа ҳаммани ёмон кўрадиган одам охир-оқибат ўзидан бошқа ҳамманинг нафратига йўлиқади.

ХАВФЛИ ОДАМ

Яхшигаям, ёмонгаям бирдек яхши кўринишга уринадиган одам энг хавфли одамдир!

ИНСОН ВА ШАЙТОН

Баъзиларга ҳайрон қоласиз. Қилғиликни қилиб қўяди-да, «Билмай қолдим, шайтон йўлдан урди», дейди... Тўғри, одамзот қонида шайтон васвасаси айланиб юриши – бор гап.

Аммо... Шунақанги эркаклар борки, қирқта урғочи шайтонни болалатиб ташлайди. Шунақанги аёллар борки, қирқта эркак шайтонни алимент тўлайдиган қилиб қўяди...

Ҳамма айбни шайтон шўрликка тўнкайверманг!

АЁЛ ҚАЛБИ

Аёл қалби тескари магнитга ўхшайди: яқинлашсанг – узоқлашади, узоқлашсанг – яқинлашади.

ЁҚИМЛИ ДУШМАН

Умрбод ортингдан эргашиб юрадиган ёқимли душман – нафс!

САЛТАНАТ

Салтанат – қуёшга ўхшайди. Жуда яқин борсанг, ёниб кетишинг, жуда узоқ кетсанг, музлаб қолишинг мумкин.

ГЎДАК ИСИ

Аёл гўдак исини биринчи фарзанди туғилганидаёқ ҳис этади. Эркак эса гўдак иси нималигини неварали бўлганидан кейин англайди!... Биз – эркаклар доим кечикиб юрамиз....

ОТАЛАР ВА БОЛАЛАР

У оддий одам эди. Ҳаммолчилик қиларди. Тўрт қиз, уч ўғилни оёққа турғазди. Ўғилларини уйлан-

тирди. Қизларини чиқарди. Ҳаммасини уйли-жойли қилди.

Кўз юмаётганида «Ҳаммаларингдан мингдан-минг розиман», — деди...

Қарашса, кафанлиги йўқ экан...

АНДИША

Ота-боболаримиз шундай деб танбеҳ берадилар: «Ўчоқбошини ҳеч қачон қўшнингнинг деворига ёпиштириб солма. Таом пишираётганда ўчоғингдан чиққан тутун қўшнингнинг кўзини ачитса, еган овқатинг ҳаром бўлади!»

...Ўзбекнинг андишасини исботлаш учун яна қандай мисол керак?

НОАҲИЛЛИК

Олтмишинчи йиллар латифаси.

Қадим замонда бир юрт подшосининг ҳазинасидан бебаҳо гавҳар йўқолибди. Бошқа юртлардан келган савдогарлар гумон билан ҳибсга олинибди. Атрофига қилич яланғочлаган соқчилар қўйилибди. Иттифоқо ўша юртга тўрт нафар ўзбек савдогари ҳам бориб қолган экан. Уларни ҳам ҳибсга олибдилар. Аммо тепасига соқчи қўйишмабди. Сабабини сўрашса, «буларга соқчининг кераги йўқ, бири қутулмоқчи бўлса, иккинчиси тутиб беради», дебдилар...

Етмишинчи йиллар латифаси.

Арман радиосига савол берибдилар:

— Париждаги кўрикда уч юлдузлик арман коньяги олтин медаль олди. Беш юлдузлиги нима учун ҳеч нима олмади?

Арман радиоси жавоб берибди:

— Ва-а-ах! Ўзимиз ҳам ҳайронмиз! Иккаласи битта бочкадан қуйилган эди-ку!

Саксонинчи йиллар фожиаси.

Юртимизда «ўзбек иши» деган қатағон рўй берди. Минглаб бегуноҳлар қамоққа тиқилди, олис

юртларга бадарға қилинди. Ўзбек «қўшиб ёзувчи» бўлди. «Порахўр» бўлди. «Боқиманда» бўлди. Азбаройи «қўшгани» учун эмас, лоқайдлиги учун. Азбаройи пора олгани учун эмас, бир ёқадан бош чиқаришни билмагани учун. Азбаройи текинхўрлиги учун эмас, ноаҳиллиги учун!

Иккинчи мингинчи йил саволи.

Қачон қовушамиз? Қачон?!

ҲАҚИҚАТ

Шу қадар ширинки, тотиб кўргинг келади. Шу қадар аччиқки, тилингни куйдиради!

ИШОНЧ. ОРЗУ. УМИД. ИЛИНЖ

Ишонч йўқолса, Орзу қолади.

Орзу йўқолса, Умид қолади.

Умид йўқолса... Илинж қолади.

Илинж йўқолса, Ҳеч нима қолмайди...

КАМОЛ ВА ЗАВОЛ

Одам ўз фарзандларининг йил сайин ўсиб, камол сари кетаётганини биладию, ўз ота-онасининг йил сайин чўкиб, завол сари кетаётганини билмайди...

ПУЛ

«Пул – макруҳ нарса, одамни бузади!»

Камбағал шундай деб, ўзини юпатади ва бора-бора қашшоққа айланади.

Бойвачча шундай деб, ўзгаларни юпатади ва бора-бора бой отага айланади.

ҚАЛДИРҒОЧ

Эътибор берганмисиз: қалдирғочлар файзсиз, ноаҳил хонадонга ҳеч қачон ин қурмайди. Гоҳо қалдирғоч одамдан ақллироқмикин, деб ўйлаб қоламан.

АТЛАНТИКА ОКЕАНИ УСТИДА

Тепада бир уммон, пастда бир уммон,
Икки денгиз аро кечар лаҳзалар.
Хаёлга толаман: мен ўзи кимман?
Ожиз ва нотавон зарра... алҳазар!

ОШКОРАЛИК

Ошкоралик шундай дарахтки, унинг мевасини
энг аввал чинқироқ маймунлар ейди.

КАТАЛИЗАТОР

Бошингизга синов тушса кўп нарсани йўқоти-
шингиз мумкин. Лекин ҳар ёмоннинг бир яхшиси
бўлганидек, анча нарса ютасиз ҳам. Ким дўсту ким
душман, ким содиғу ким мунофиқ — билиб оласиз...
Ишонинг: бу — озмунча ютуқ эмас...

ДЕБОЧА

Адолат Ҳақиқатни айтиш ва тинглашдан бошла-
нади...

КУЛГИ ВА ЙИҒИ

Кулишни билмайдиган одам — бахтсиз одам
Йиғлашни билмайдиган одам икки ҳисса бахтсиз!

ҚУШ УЯСИДА КЎРГАНИНИ...

Болалигида қуш уясини бузишга одатланган
одам катта бўлганида бировнинг оиласини бемалол
буза олади.

ЭВРИЛИШ

Тарих такрорланиб туради, деган гап бор. Ин-
соният ибтидоий жамоага қайтиши мумкин. Бу-
нинг илк белгилари ҳозирдан кўриняпти: китоб
ўқийдиганлар камайиб боряпти.

ҲУШЁР БЎЛИНГ

Аёл сизни жуда қаттиқ севса, ҳушёр бўлинг. Оташин муҳаббат – рашкка, рашк – шубҳага, шубҳа – худбинликка, худбинлик – душманликка айланиши мумкин.

СОПОЛ ВА ОЛТИН

Сопол товоғинг синса, дод сол: кесакка айланади. Тилла идишинг синса, парво қилма: баҳоси тушмайди!

ЮК КЎТАРГАН...

«Юк кўтарган одам юзага чиқади», дейдилар... Чиқади. Албатта чиқади! Фақат юк кўтарганни суяб юборадиган Қўл бўлса бас!

ДУО ВА ҚАРҒИШ

Дунёда халқ дуосини олишдан ортиқ савоб йўқ.
Дунёда халқ қарғишига қолишдан ортиқ гуноҳ йўқ.

МАСЛАҲАТ ВА НАСИҲАТ

Кўмак тилаб ёки маслаҳат сўраб борганингда ёрдам бериш ёки йўл-йўриқ кўрсатиш ўрнига «отангдан аёло» насиҳат қиладиган дўст – дўст эмас, шунчаки таниш, холос.

ИНСОФ ВА ИЙМОН

Одам ўз манфаатига мос келиш-келмаслигидан қатъи назар эзгу амалларни бажарса ва қилиш мумкин бўлмаган ишлардан тийилса, инсофли бўлади. Бунинг учун у мукофот олмаслиги мумкин. Аммо иймони тўкис бўлади. Шу боисдан бундай инсонни иймонли дейдилар.

Одам эзгу амаллардан манфаат тополмагани учун улардан воз кечса ва қилиши мумкин бўлмаган

ишларни қилса, ноинсоф бўлади. Бунинг учун у жазоланмаслиги мумкин. Аммо иймонга шикаст етади. Шу боисдан бундайларни иймонсиз дейдилар.

Иймонсизлик эса қабоҳатлар учун дарвозани ланг очиб қўйиш билан тенг!

Инсоф – иймон дарвозасининг посбонидир!

ГУМРОҲ БАНДАЛАР

Одамларга ҳайронсан. Ота-онаси тириклигида икки оғиз ширин сўзни текинга айтмайди-да, улар ўлганидан кейин минг-минг пул сарфлаб, ўша сўзларни қабртошга ёздириб қўяди...

МАЙМУНИЯТ

Олимлар ер юзида одамсимон маймунлар камайиб кетяпти, деб бонг урмоқда. Улар ташвишланмаса ҳам бўлади. Ер юзида маймунсимон одамлар кўпайиб бормоқда...

КЎЗГУ

Аёл киши ҳуда-беҳудага ўзини кўзгуга солаверса, ҳушёр бўлинг: бир гап бор...

БАХТЛИ ВА БАХТСИЗ

Бахтли одам худбин бўлади: бахтсизларга ачинмайди. Бахтсиз одам ҳам худбин бўлади: бахтлиларга ғайирлиги келади.

ДАЪВО

Донолик билан нодонлик шу қадар яқинки, одам доноликни қанча кўп даъво қилса, шунча нодон бўлади!

«ДАҲО» ЭКАНСИЗ!

«Аёл қавмини ипидан игнасигача биламан», дейсизми? О-о-о, сиз даҳо экансиз!

Айтингчи, шарқдан секундига беш-етти метр тезликда эсаётган шамол ўн дақиқадан кейин шимолга буриладими, жанубгами? Ярим соатдан кейин изғиринга айланадими, бўронгами?..

БЕЛГИ

Мақтанчоқлик қариликнинг биринчи белгисидир.

ХУДОНИНГ ҚУДРАТИ

Тангри шунақанги қудратлики, хоҳласа, гулшаннинг қоқ ўртасида сассиқ алаф ўстиради. Хоҳласа, ботқоқнинг қоқ ўртасида нилуфарни гуллайтиб қўяди...

ЛАЙЛАК

Она ёш эди. Она навжувон эди. Бола ғўр эди, бола ғўдак эди... Кунларнинг бирида она-бола қишлоққа – узоқ қариндошлариникига борадиган бўлишди. Она қаддини ғоз тутиб, тез-тез юриб борар, бола эса аланг-жалаң қилиб атрофдаги манзараларни томоша қилар эди. Қишлоқ гузарида ярмини яшин учириб кетган баҳайбат чинор бор экан. Бола дарахтни кўриб анграйиб қолди: чинорнинг тарвақайлаб ўсган шохида супрадек каттакон уя қорайиб кўринар, уяда эса оёғи, тумшуғи узун бир қуш турар эди.

Бола мўъжиза кўргандек таққа тўхтаб қолди.

– Анави нима, ойи? – деди ўша томондан кўз узмай.

– Лайлак, ўғлим, лайлак! – она ўғлининг бошини силаб қўйди. – Юра қол, жоним

Бола ҳеч қачон бунақа қушни кўрмаган эди. Қуш негадир бир оёқлаб турарди. У яна тўхтаб қолди.

– Нима у, ойи? – деди тагин чинор учига кўз тикиб.

– Лайлак, ўғлим, лайлак.

– Нимага бир оёқда турибди?

Она кулди:

– Бир оёғи чарчагандир-да. Юра қол, жоним
Оёғи узун қуш негадир бўйинини чўзиб, тум-
шуғини осмонга қаратиб силкитар, шунда «тарак-
тарак» деган овоз эшитиларди.

Бола тағин тўхтаб қолди.

– Нима ўзи у, ойи?

Унинг кўзларида қувонч бор эди. Ҳайрат бор
эди. Она шошиб турарди. Мингта юмуши бор. Ҳали
шаҳарга қайтиши керак.

– Лайлак дедим-ку, жиннивой, – деб оҳиста эги-
либ, ўғлининг юзидан ўпди. – Сенга салом беряпти-
да.

Она ёш эди. Она навжувон эди.

...Орадан ўттиз йил ўтди. Бола йигит бўлди. Она
кексайиб қолди. Оёғидан мадор, кўзидан нур кетди.

Кунлардан бирида она-бола иттифоқо яна ўша
қишлоққа бориб қолдилар. Йигит қаддини фоз ту-
тиб тез-тез юриб борар, она эса толиққан оёқларини,
оғир-оғир кўтариб босганча ҳарсиллаб келарди. Гу-
зардаги ярмини яшин учуриб кетган чинор ҳали ҳам
бор экан. Буни қарангки, чинорнинг тарвақайлаб
ўсган шохида ҳамон супрадек каттакон уя қорайиб
кўринар, уяда эса оёғи, тумшуғи узун лайлак ту-
рарди. Йигит лайлакка бир қараб қўйдию қадамини
тезлатди.

Орқада келаётган она нурсизланиб қолган кўз-
ларини чинорга, чинор шохида қорайиб турган уяга
тикди. Шохда осилиб турган нарса кўзига ғалати
кўринди.

– Анави нима, ўғлим? – деди тўхтаб.

– Лайлак, ойи, лайлак!

Она яхши эшитмади. Уч-тўрт қадам юриб яна
тўхтаб қолди. Саватдек нарса ичида бир нима оқа-
риб кўриняпти. Тавба...

– Нима, ўғлим? – деди кўзларини пирпиратиб.

Ўғил таққа тўхтади. Фаши келди. Ўзи шошиб ту-
рибди: мингта иши бор! Одам қариганидан кейин
эзма бўлиб қоларкан-да!

– Лайлак! – деди жеркиб. – Лайлак деяпман-ку,
кармисиз!

Шундай деди-ю, жаҳл билан тез-тез юриб кетди.

Начора, йигит ёш, йигит навқирон. Унинг юмуши кўп. Ҳали шаҳарга қайтиши керак... Унинг ғўр, ғўдак болалари бор...

ТАРИХ «ХАТОСИ»

Тўққизинчи аср. Муҳаммад ал-Хоразмий алгебра фанига асос солди.

Ўнинчи аср. Абу Наср Форобий Аристотелнинг «Метафизика» асарига энг мукаммал шарҳ ёзиб, «иккинчи устоз» унвонини олди.

Ўн биринчи аср. Абу Райҳон Беруний Ер билан Ой ўртасидаги масофани ўлчади. Ибн Сино медицина Қомуси – «Тиб қонунлари»ни яратди.

Ўн тўртинчи аср. Соҳибқирон Амир Темури Евроосиёнинг ярмини тасарруфга олди. Аҳли илм бошини силаб, ўлмас обидалар яратди.

Ўн бешинчи аср. Улуғбек 1019 юлдузнинг ҳаракат жадвалини тузди. Алишер Навоий ўлмас «Ҳамса»сини ёзди.

Ўн олтинчи аср. «Бобурнома» оламга тарқалди.

Ўн еттинчи аср. Шоҳжаҳон дунёдаги етти муъжизанинг бири – «Тоҷмаҳал»ни бунёд этди.

Йигирманчи аср. Ўзбек совет олимлари мисли кўрилмаган «ихтиро» қилдилар: тарих «хато»сини тузатиб, ўтмишда биз ёппасига «саводсиз» бўлганимизни исботлаб бердилар...

УМР

Танишдилар...

Севишдилар...

Турмуш қурдилар...

Фарзанд кўрдилар...

Тўнғичи нимжонроқ эди. Касал бўлиб, кўп куйдирди...

Ўртанчаси ўйинқароқ эди... Қамалиб чиқди...

Кенжаси қиз эди... Эркароқ ўсди. Турмуши бузилди...

Бир куни эркак кечаси уйғониб кетди. Узоқ уй ўйлаб ётди. Қараса, аёли ҳам уйғоқ экан.

– Онаси,– деди.– Дунёга келиб нима кўрдик ўзи?

– Билмасам, – деди аёли хўрсиниб...

...Боботоққа борганимда қуриб қолган иккита да-рахтни кўргандим. Иккаласи бир-бирига суяни-и-иб турарди...

КУЧСИЗНИКИ – КУЧЛИ

Кучли одамнинг ғазабидан қўрқманг. Ожизники-дан қўрқинг! Кучли тўкса, ўз ғазабини тўкади. Ожиз эса ғазаби билан бирга ўзгалардан кўрган ситамини ҳам қўшиб сочади...

ТОВУҚ

Жўжаси чийиллаб, безор қилмаслиги учун туху-мини инкубаторга топширди. Энди бошқа Хўроз би-лан дон олиши-и-иб юрипти...

ОҚ ВА ҚОРА

(Ҳуқуқшунос укамга тилагим)

Қора қоғоз ҳарчанд ювган билан оқ бўлмайди. Оқ қоғозни қора қилиш учун бир чизиқ тортиш ки-фоя.

Қорани оқлаш эмас, Оқни қораламаслик адолат-дир!

АҚЛ ВА ТУЙҒУ

Эркак – ақлга, аёл – туйғуга мойил, дейдилар.

Ақли туйғусига бўйсунган эркак – нодон. Туй-ғуси ақлига бўйсунган аёл донодир...

ДИЛ ВА ТИЛ

Дили билан тили муттасил бир кўчадан юради-ган одамга осон тутманг...

УЯТ

Бандасидан уялмаган одамнинг Худодан қўрқишига ишониш қийин.

ЭВОЛЮЦИЯ

Ота-боболаримиз бундан юз минг йил аввал бир-бирини тошболта билан ўлдирган. Биз бир-биримизни ядро қуроли билан қириб ташлаш йўлини ўйлаб топдик.

«Ўсиш» бўлса, шунчалик бўлади-да!

«ГИРГИТТОН БУВИ»НИНГ ЯПОН НЕВАРАСИ

Ҳали мактабга қатнамасдим. Куз палласи томоғимга «тепки» келиб, бўйним шишиб кетди. Ойим «иримини қилиш» учун «Гиргиттон буви»никига олиб чиқди.

Дунёда «Гиргиттон буви»дан мулойим, ундан меҳрибон одам бўлмаса керак. Ҳамма билан «бувинг гиргиттон» деб айланиб-ўргилиб кўришади... Бувининг ҳовлисига кирсак, этакдаги девор тагида аллақанча ёнғоқ думалаб ётибди. Кечаси шамолда тўкилган бўлса керак. Югуриб бориб, тера бошладим. Бир маҳал айвон томондан «Гиргиттон буви»нинг овози келди:

– Ҳай, ҳай, гиргиттон, тегма, ёнғоққа! – Шундай деб илдам келди-да, қўлимдаги ёнғоқларни олиб, пастак девор оша нарёққа улоқтира бошлади.

Сўнг хазон орасида ётган бошқа ёнғоқарни ҳам энкайиб терганча, девор ортига ташлади. Бувининг бундай «қизғанчиқ»лигига ҳайрон бўлиб туриб қолдим. Ниҳоят тўкилган ёнғоқлар қолмаганига ишонч ҳосил қилгач, қўлимдан етаклади. «Юрақол, гиргиттон, санга бошқа ёнғоқ бераман!» Шундай деб, пастак бостирмага олиб кирди-да, саватда уйилиб ётган ёнғоқлардан ҳовучлаб олиб, дўппимни тўлдириб берди...

Сўнг тушунтирди:

– Деворнинг нарёғида қўшнининг ҳам ёнғоғи

бор. Сен терган ёнғоқ қўшнининг дарахтидан тўкилган бўлиши мумкин. Бировнинг ҳақини ўзидан сўрамасдан олса, гуноҳ бўлади, гиргиттон!

Бу гапларни унутиб юборган эдим-ку, орадан кўп йиллар ўтиб тагин ёдимга тушди.

Япониядан бир гуруҳ мартабали меҳмонлар ташриф буюришди. Улар орасида Япония парламенти раҳбарларидан бири ҳам бор эди. Шу кишига ҳамроҳ бўлиб Самарқандга бордик. Меҳмон икковимиз ва таржимон бир машинада кетяпмиз. Самарқанд қишлоқ туманида бораётиб, яшнаб ётган боғ олдидан ўтдик. Йўл чети кета-кетгунча шафтолизор. Зарғалдоқ шафтолилар фарқ пишган. Ҳар бири кичикроқ чойнакдек келади. Меҳмон нима нидир завқланиб гапирди. Таржимон меҳмон жаноблари бу боғ кимники эканини сўраётганларини айтди. Япония, Корея, Хитой сингари мамлакатларда шафтолига айрича ихлос қўйишларини эслаб, ҳайдовчидан машинани тўхтатишни сўрадим. Йўл четидаги ариқчадан ҳатлаб ўтиб, қўлимга сиққанча шафтоли узиб олдим. Буни қарангки, нарироқда темир қувурдан сув оқиб турган экан. Шафтолиларни чайиб, олиб келдим. Меҳмонга узатдим. Меҳмон одоб билан жилмайди, аммо қатъиян бош чайқади. Ўз тилида ҳаяжонланиб, бир нима деди.

— «Мумкинмас», деяптилар, — деди тилмоч таржима қилиб.

— Ташвишланманг, жаноб, — дедим тушунтириб. — Бояги сув ифлос эмас, водопровод кранининг суви. Бу туман тўлиқ водопроводлашган. Бемалол еяверинг, мана, ўзим бошлаб бера қолай.

Меҳмон тагин бош чайқади. Таржимонга бир нималарни куйманиб тушунтирди.

— Мумкин эмас! — деди таржимон меҳмоннинг гапини сўзма-сўз ағдариб. — Жаноб шафтолининг эгасига ҳақ тўламадилар. Шунча мевани сўроқсиз олиб чиқдилар. Мумкинмас.

Биз ўтиб бораётган жой менга бегона эмаслигини, бу ерга кўп келганимни, туманнинг ҳокими — мэри яқин танишим эканини айтдим.

Барибир, гапларим ишончсиз чиқаётганга ўхшаётганини ўзим ҳам сезиб турардим...

...Кўз ўнгимда икки букланганча ёнғоқ териб, пастак девордан қўшниникига улоқтираётган «Гиргиттон буви» пайдо бўлиб қолгандек эди...

...Шунда дунёдаги бани инсоннинг ҳаммасини Худо яратганига, улар орасида феъл-атвори, инсофвиждони бир-бирига жуда ўхшашлари оз эмаслигига яна бир карра иймон келтирдим...

ТАСКИН

Ҳамкасблари юз ўгирган одам таскин топиши мумкин.

Дўстлари юз ўгирган одам таскин топиши мумкин.

Умр йўлдоши юз ўгирган одам таскин топиши мумкин.

Фарзандлари юз ўгирган одам... Билмадимов...

ФАРИШТАЛАР

Хонадонингизда кекса одам борми? Бахтли экансиз! Дунё ташвишларидан тўйиб кетсангиз, шуларни зиёрат қилинг: ҳаёт абадий эмаслигини ўйлаб, таскин топасиз.

Хонадонингизда гўдак борми? Сиз ҳам бахтли экансиз... Дунё ташвишларидан тўйиб кетсангиз, гўдакни бағрингизга босинг: ҳаёт абадий эканини ўйлаб, таскин топасиз...

ЭНГ ОЛИЙ ТУЙҒУ

Энг тоза туйғу нима?

Биринчи маошингизни келтириб бериб, отангизнинг дуосини олганингизми?

Биринчи марта совға кўтариб келганингизда онангизнинг кўзида қалқиган ёшми?

Биринчи бўсами?

Тўй кечасидаги ҳаяжонларми?

Ногаҳон кўз юмган онангизнинг қабрини силаб йиғлаганингизми?

Тўнғич фарзандингизни илк бор мактабга етаклаб борганингизми?

Ҳаммаси... ҳаммаси покиза туйғулар... Аммо...

Бола эмизиб ўтирган аёлга зимдан разм солинг...
Гўдагига кўксини тутиб термилиб ўтирган онанинг кўзларига синчикла-а-а-б тикилинг...

Энг олий туйғу нималигини шунда кўрасиз!

ТАРНОВ

Эрта баҳор эди. Ҳордиқ куни эди. Кеч турдим Ҳовлига тушсам, ҳавонинг авзойи бузуқ Ювиниб чиқиб қарасам, тунука том пешадаги тарнов бир томонга қийшайиб ётибди. Қишда ёққан қор залворидан қийшайиб қолган шекилли... Қаттиқроқ шамол бўлса, тушиб кетадиган...

Йўлакда ётган нарвонни кўтариб келиб томга тирагунча тинкам қуриди, зах тортиб, зилдек бўп кетибди.

Нарвон зинасига оёқ қўйишим билан айвондан онам тушиб келди.

— Нима қилмоқчисан? — деди кўзимга термилиб.

— Ҳозир, — дедим бепарво қўл силтаб. — Тарнов қийшайиб қопти.

— Шошма, болам, аввал чойингни ичиб ол...

— Ҳозир тушаман.

Шундай дедиму нарвонга тирмашдим Томга чиқишим билан пастдан онамнинг хавотирли хитоби эшитилди:

— Эҳтиёт бўл, том лабига борма!

— Уйга кирсангиз-чи! — дедим оғриниб.

Тунука томни тарақ-туруқ босиб, қийшайган тарнов олдига келдим. Увалло уринаман, тарнов лаънати ўнганса қани! Занглаб кетганми, бўёғи ёпишиб қолганми...

Аксига олиб, ёмғир шивалай бошлади. Аввалига томчилаб турди-да, кейин шиддат билан ёғиб кетди. Том лабида ўтирганча, тарновни қўшқўллаб суришга уриндим Қилт этмайди!

Пастдан яна онамнинг овози келди:

— Менга қара, болам.

Нарвон олдига қайтиб келдим.

— Нима дейсиз?

— Жон болам, мана буни кийиб олгин...

Қарасам, онам бир қўли билан нарвонни чангаллаганча, иккинчи қўлида тўн ушлаб турибди. Юпқа рўмоли, нимчаси хўл бўлиб кетган...

Хунобим ошди.

— Ҳозир тушаман, дедим-ку! Мен ёш боламанми?

— Шамоллаб қоласан!

— Оббо! Сиз уйга кираверинг! Ҳозир тушаман.

Шундай деб, тағин тарнов олдига қайтдим. Жаҳл билан тарновни муштлай бошладим.

Бир маҳал пастдан яна овоз келди:

— Ада! Адажон!

— Ҳа! — дедим баттар хуноб бўлиб.

— Варрагим йиртилди!

Қарасам, етти яшар ўғлим ҳовли ўртасида турибди. Оёғи остида йиртилиб қамишлари қовурғадек туртиб чиққан варрак лойга қоришиб ётибди. Ўзи кўйлакчан. Бошяланг. Ёмғир остида дийдираб турибди.

— Уйга кир, Фарруҳ! — дедим бақириб. — Уйга кир, шамоллаб қоласан!

Қулоқ солса қани! Гоҳ варрагига, гоҳ менга қарайди. Капалагим учиб кетди! Томда сирғалиб-сирғалиб, нарвон томон югурдим.

Уч-тўрт пиллапоя тушиб қарасам, онам ҳамон нарвон оёғини чангаллаб турибди. Рўмоли жикқа хўл бўлиб, сочларига ёпишиб қолган... Бир қўли нарвон оёғида. Бир қўлида тўн...

ИНСОН

Инсон шу қадар буюкки, унинг фазилатларини ўлчаш — дунёдаги энг баланд тоғнинг энг баланд чўққисига эмаклаб чиқиш заҳмати билан тенг.

Инсон шу қадар тубанки, унинг иллатларини ўлчаш — дунёдаги энг баланд тоғнинг энг баланд чўққисидан эмаклаб тушиш заҳмати билан тенг.

«ОТЧОПАР»ДА

«Отчопар» бозорида қадрдон дўстимни учратиб қолдим. Математик... Олим... Сигарет сотиб ўтирган экан... Мени кўриб кўзини яширди. Мен ҳам бурилиб кетдим... Иккаламиз бир-биримиздан нега уялганимизни билмайман.

Негадир... йиғлагим келди...

ОЛИЙ ҲАКАМ

Бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам ҳеч кимга бўйсунмайдиган, оқни оққа, қорани қорага беҳато ажратадиган Олий ҳакам бор. Бу – Тангрининг ҳукми!

АНТИҚА КИТОБ

Ўқиб кўрдилар.

Ёқмади.

Қайта ёздилар.

Асл ҳолига қайтди.

Ўчириб ташладилар.

Тағин аслига қайтди.

Оловга отдилар.

Ёнмади...

Бу Китоб – Тарих эди!

АҚЛ ТИШИ

Ақл кириши учун ақл тиши чиқишини кутиб ўтириш шарт эмас.

МЕҲР ВА МАКР

Аёл меҳри — асалдек тотли. Аёл макри — захардек хавфли.

ХАТАР

Қўшни қишлоқда туғилган донишманддан кўра ўз қишлоғимдан чиққан телба афзал дейдиганлар жамият илдизига тушган қуртдир!

МУСТАМЛАКАЧИЛАР ОРЗУСИ

Икки қўчқор сузишса, бўрининг насибаси бутун бўлади...

СУКУТ – ОЛТИН

Олимларнинг кузатишича, эр-хотин қанча кам гаплашса, оила шунча мустаҳкам бўларкан.

ОХИРИ ҚАНДАЙ БЎЛАРКИН?

Қачондан бери бир нарсани ўйлаб ўйимга етолмайман. Бу дунёда ҳамма нарса сотилади ва сотиб олинади, деган ақида билан яшайдиганлар Охиратни ҳаёлига келтирармикин? Ё у дунёга борганда ҳам шайтон билан тил бириктириб, дўзахга чап бераману, жаннатнинг энг гуллаган жойини сотиб оламан, деб ишонармикин? Шуларга ўзинг инсоф бер, Яратган Эгам!

РОСТ ВА ЁЛҒОН

Ҳақиқатдан қўрққан одам ёлғоннинг панасига беркинади.

ХОМ СУТ ЭМГАН

Одам учта нарсанинг қадрини доим кечикиб билади. Ёшлик. Соғлиқ. Тинчлик.

ГУНОҲИ АЗИМ

Дўстни хўрлаш – гуноҳ. Умр йўлдошини хўрлаш – юз ҳисса гуноҳ. Ота-онани хўрлаш – минг ҳисса гуноҳ. Гўдакни хўрлаш – чексиз гуноҳ...

ҚИСМАТ

Инсон ҳаёти шатранж тахтасидаги пиёданнинг юришига ўхшайди... Гоҳ оқ катакдан ўтади, гоҳ қора катакдан... Фарқи шуки, бировнинг қисматида оқ катаклар кўпроқ бўлади, бировникида – қора катаклар...

ОФТОБ

Яхшиямки Худо офтобни бағрикенг қилиб яратган. Бўлмаса ер юзидаги одамларнинг иллатларини ҳар куни кўравериб, аллақачон сўниб қолган бўлармиди...

ОРОЛ ВА ҚИТЪА

Инсоният орол эмас, қитъа бўлиб яшашни ўрганса, кўп балоларнинг олди олинган бўларди.

БАҲО

Одам боласи электр сими эмаски, бирини мусбат, бирини манфий десанг...

СОДДА ФАЛСАФА

Мункиллаб қолган аммам бўларди. Художўй кампир эди. Болалигимда олдига ўтказиб қўйиб, бир гапни кўп айтарди.

— У қулоқ, бу қулоғинг билан эшитиб ол, болам. Одамнинг у елкасида ҳам, бу елкасида ҳам биттадан фаришта ўтиради. Унг елкангдаги фаришта умр бўйи қилган савоб ишларингни, чап елкангдагиси гуноҳларингни ҳисоблаб боради. У дунёга борганинда ҳисоб-китоб қилиб кўришади. Савобинг ортиқ бўлса, жаннатга, гуноҳинг ортиқ бўлса, дўзахга тушасан...

Саводсиз кампирнинг содда фалсафасида қанчалик чуқур маъно борлигини энди тушуняпман.

МЎЎТАБАР ЗОТ

Аёл кишига аввало Она деб қарасак, ҳаммаси жой-жойига тушади.

ТОШ ВА ҚУМ

Тошни майдалаб, қумга айлантириш учун бир дақиқа кифоя. Аммо қумнинг тошга айланиши учун минг йил камлик қилади. Дўстлик ҳам шунга ўхшайди.

БОШ АЙБДОР

Турмуш синовларига биз – катталар дош беролмасак, болада нима гуноҳ? Нега бизнинг айбимиз учун гўдаклар етим қолиб, азият чекиши керак?

ДОНИШМАНД

Нар лочин емиш топиб келаркан. Мода лочин ўлжани палапонларига бўлашиб бераркан. Бирон фалокат бўлиб, мода лочин ўлиб қолса, нар лочин ҳар қанча емиш топиб келтирмасин, барибир, палапонлар очидан нобуд бўлар экан. Негаки, нар лочин ўлжани болаларига бурдалаб беришни эпполмас экан...

Табиат нақадар бешафқат, табиат нақадар доно!

МАҚТОВ

Бегона аёлни ўзининг олдида мақтанг.
Ўз аёлингизни ўзи йўғида мақтанг...

ДУО ҚИЛИШНИ БИЛАДИГАН ОДАМ

Маҳалламизда мункиллаб қолган чол бўларди. Кўклам палласи чойхонанинг кучала чиқарган тол тагидаги сўрисиди махси-калишли оёғини чўзиб, чой ичиб ўтирар, биз – мактаб болалари ўқишдан қайтаётиб салом берсак, қироат билан алиқ олар эди:

– Во алайкум ассало-о-ом! Мулло бўлинг. Умрингиздан барака топинг! Сизнинг юз ёшга чиққанингизни кўриб ўзим қувониб юрай, бўтам!

ТЎЛА ВА ЧАЛА

Ярим ҳақиқат чин билан ёлғоннинг ўртасида туради, деган одам янглишади. Ярим ҳақиқат ҳамаша чиндан кўра ёлғонга яқинроқ туради.

УМР КИТОБИ

Одамзод ҳаётининг ўзи нима? Инсон бу фоний дунёга нега келадию, нега кетади, деган саволни

ўйлаб кўрмаган киши кам бўлса керак. Чиндан ҳам инсон ҳаётининг ўзи нима?

Чамамда, «Номаи-аъмол», «Умр китоби» деган гаплар бежиз айтилмаган. Ҳар банданинг умри бир китобга ўхшайди. Умр китобининг дебочаси одам ҳали туғилмасиданоқ Аллоҳнинг ўзи томонидан битиб қўйилади. Дебочанинг номи «Пешанага битгани» ёки «Тақдири азал» деб аталса ажаб эмас.

Инсон оқ-қорани таниб, онгли ҳаёт кечира бошлагач, ўзининг «Умр китоби»ни ўзи ёзишга киришади. Ҳар куни, ҳар лаҳзада... Синов даври деб аталмиш бу паллада бандаси қилган жамики яхшию ёмон амаллар ёзилиб бораверади. Умр поёнига етган куни китоб ҳам ёпилади.

Сўнг барчаси ҳисоб-китоб қилинади-да, Хотимани тағин Яратганнинг ўзи битади. Савоб кўп бўлса – бир тараф, гуноҳ кўп бўлса...

Умр китобига эзгу саҳифаларни кўпроқ ёзиш ҳар бандага насиб этсин...

НИЯТИНГ – ЙЎЛДОШИНГ

Ривоят қилишларича, Исо алайҳиссалом маййитни тирилтиргач, ихлосманлари қатори ҳасадгўй рақиблари ҳам кўпайиб кетади. Шундайлардан бири «Маййитни тирилтирадиган дуони менга ҳам ўргатасан», деб туриб олибди. Исо масиҳ бу кимсанинг нияти нопоклигини билгани учун рад этибди. Бояги одам ялиниб-ёлворибди, минг тавалло қипти, охири пайғамбарни фирибгарликда айблабди... Исо масиҳ: «Ке, шу ҳам ноумид бўлмай қўяқолсин», деб дуони ўргатибди.

Бояги одам йўлда кетаётиб, Исо мени барибир алдади, ўргатган дуоси ёлғон, деб ўйлабди. Қараса, ерда бир бўлак суяк ётганмиш. Дуо кучини синаш учун ўқиган экан, суяк бир зумда баҳайбат шерга айланибди-да, уни парчалаб ташлабди...

Яхшиликдан ёмонлик излашнинг жазоси шу бўлса керак...

ЮКНИНГ ОФИРИ

Рўзғор тебратиш кўпроқ аёллар зиммасига тушиб, эркаклар уйга кириб қолаяпти, деган гаплар юради. «Танаси бошқа дард билмас», дейдилар. Бунинг ҳам сабаблари бордир. Шунақа-ку... Одам Ато замонидан қолган одат бор. Эркак ўлимга тик бориб, шер чангалидаги кийикни овлаб келадими, дарахтнинг қир учига нарвонсиз чиқиб, мева узиб тушадими, тўмтоқ ёғоч билан ер тирмалаб дон сепадими, нима қилса ҳам топиб-тутиб келиб, рўзғор тебратган. Хотин эса оила чироғини ёқиб, ўчоғини ўчирмай ўтирган... Ҳар қандай вазиятда ҳам юкнинг оғирини эркак кўтарган!

Ҳозирги эркаклар шунчалик нотавон бўлиб қолмагандир, ахир...

СУҚРОТ САВОЛИ

Улуғ олим Суқрот кўчада кетаётса, бир номард орқасидан келиб, курагига пичоқ урибди. Суқрот хотиржам бурилиб қараб, сўрабди:

– Мен сенга қачон яхшилик қилувдим, биродар?

Буюк файласуф саволида қанчалар изтироб борлигини хиёнатга йўлиққан одам билади!

ЎЗ УЙИНГ

Кўчада тинчи йўқнинг азоби – бир кун.

Уйида тинчи йўқнинг азоби – бир умр.

ОЛДИНГДАН ОҚҚАН СУВ

«Олдингдан оққан сувнинг қадри йўқ», дейдилар.

Чиндан ҳам шундай. Олдимиздан оққан сувни увол қилсак – чидайди. Қўлимизни ювсак – чидайди. Бетимизни чайсак – чидайди. Борингки, оёғимизни ювсак ҳам – чидайди... Аммо... Олдимиздан оққан сувга тупурсак, чўп тиқиб лойқалатсак, бошидан мағзава ағдарсак... Олдимиздан оққан сувнинг гуноҳи нима ўзи?!

ИФТИХОР

Бир гал анча олис сафарга чиқишга тўғри келди. Аввал Германияга учдик. Ундан Америкага. Сўнг Швейцарияга. Кейин Англияга.

Ниҳоят Лондондан Тошкентга учадиган бўлдик. Ҳаво кемасига чиқишимиз билан осойишта ва ёқимли овоз янгради: «Ассалому алайкум, хонимлар ва жаноблар! Сизларни «Ўзбекистон ҳаво йўллари» миллий авиакомпанияси номидан муборакбод этамиз!» Ростини айтсам, кўзимдан ёш чиқиб кетди. Бу сўзлар менинг тилимда, она тилимда жаранглади! Ватанимдан минглаб қақирим нарида, тагин юзлаб хорижий йўловчилар ўтирган кемада!..

Ақалли мана шу ҳолатнинг ўзи учун Истиқлолга минг бора таъзим қилишга тайёрман!

МУНОФИҚ

Онасини беҳурмат қилган одам қўшни кампирни яхши кўраман деса, ишонмайман. Ўз халқининг тилини, маданиятини, тарихини ҳурмат қилмаган одам бошқа халқларнинг тилини, маданиятини, тарихини ҳурмат қиламан, деса ишонмайман.

«ЎЗБЕК ИШИ»

Осмон баравар режани бердилар.

— Бажарасан! — дедилар.

— Бажаролмайман, — деди.

— Бажарасан!! — дедилар.

— Бажармайман!! — деди.

— Қамаласан!!! — дедилар.

Бажарди... Бола-чақаси кўп эди...

Орден бердилар... Режани ошириб бажаргани учун...

Кейин... қамадилар... Қўшиб ёзгани учун... Бола-чақаси кўп эди...

1984 йил.

ОНА ТИЛИ

Қанча кўп тилни билсангиз, шунча яхши. Бироқ одам она тилида тафаккур қилади, она тилида туш кўради, она тилида йиғлайди... Ўлими олдидан она-сини она тилида йўқлайди...

ЎЖАР

Ҳақиқатни майиб қилиш мумкин, аммо ўлдириб бўлмайди!

БЕКОРЧИЛИК

Иш кўплигию, вақт йўқлигидан нолиманг. Вақт кўплигию, иш йўқлигидан қўрқинг. Одамни абгор қиладиган нарса – бекорчилик.

АФСОНА

Қадимий туркий афсона бор. Эмишки, Оллоҳ Арши аълодан Ерга тушибди. Қараса, кимсасиз оролда бир тола тук ётган эмиш. «Майли, – дебди карами кенг Худо. – Шунга ҳам жон ато эта қолай». Ўша заҳоти тук Одам қиёфасига кирибди. Одам бундай қараса, Оллоҳнинг қудрати беқиёс эмиш: хоҳласа жонлини бежон қилади, хоҳласа бежонга жон ато этади. Одам ўйлаб қопти. Нега Худо хоҳлаган ишини қилишга қодир у мен қилолмайман? Нима кам ундан?!

...Шундай қилиб, Одамнинг кўнглида ҳасад деган қора ният пайдо бўлибди.

Оллоҳнинг қаҳри келиб, фармон қилибди:

«Одамзот менгаки ҳасад қилдими, бир-бирига омонлик бермайди. Ҳасадгўй дўзахга кунда бўлсин!»

Ўша-ўша дўзах ланғиллаб ёнармиш.

ИНОҚЛИК

Телевизорда кино кўрсатди. Ўттиз еттинчи йил катағони ҳақида. Қора плаш кийганлар бир бечорани икки қўлтиғидан олиб, кўча бошида турган

қора машина томонга судраб кетяпти. Эшик олдида унинг аёли эмизикли боласини бағрига босиб, ун-сиз йиғлаяпти. Беш-олти ёшлардаги болакай «дада, дадажон», деганча отасининг кетидан чопиб боряпти. Кўчанинг у юзида одамлар турибди. Бирининг кўзида қўрқув, бириникида ўкинч, яна бири лоқайд қараб турибди. Бирови эса лабини истехзоли буриб, худбинона илжаяди. («Халқ душмани»ни «тегишли жой»га чаққан «сиёсий ҳушёр» кимса...)

Орадан анча ўтиб, телевизорда яна бир кино кўриб қолдим Тўғрироғи, кино эмас, «Ҳайвонот олами» кўрсатуви. Йўлбарс дарахтнинг пастак шохида банан еб ўтирган маймун боласига ташланиб қолди. Маймунча жон аччиғида чийиллади. Шунда ғалати ҳолат рўй берди. Паста-баланд дарахтлардан ўнлаб маймунлар шиддат билан тушиб, йўлбарсга ташланишди. Қудратли йўлбарс уларнинг бир-иккитасини мажақлаб ташлади. Аммо маймунлар бор овозда шовқин кўтариб, мўр-малаҳдек ёприлди. Бири тишлади, бири юмдалади. Забардаст бир маймун эса йўғон харини олиб, йўлбарснинг бошига чунонам туширдики, йўлбарс думини қисганча қочиб қолди...

...Маймунларга ҳавасим келди...

ЎРТАДАГИ ОДАМ

Ўртадаги одамга ҳавас қилманг. Ҳам болгадан зарба ейди, ҳам сандондан.

ТЕСКАРИ ҲАҚИҚАТ

Одам қанча кўп қизиқса, шунча кўп ўқийди. Қанча кўп ўқиса, шунча кўп билади. Қанча кўп билса, яшаши шунча қийин бўлади.

ТУҒИЛМАСДАН ТО...

Уйингизга меҳмон келди. Зиёфат қиляпсиз. Ҳовлингизнинг бир четида кабоб пишяпти... Аёлингиз секин келиб, қулоғингизга шипшийди. «Дадаси, кабоб тарқатишдан аввал икки сихини ажратиб қўйинг: қўшнининг келини бошқоронғи...» дейди.

Бунинг отини нима дейиш керак? Бунинг оти инсон боласи туғилмасиданоқ меҳрга муҳтож бўлади, бир-бирларингиздан меҳрни аяманг, дегани бўлади.

Арзимаган баҳона билан икки киши фикллашиб қолди. Униси ҳам ўзича ҳақ, буниси ҳам Индамай турсангиз жанжал катталашиб кетадиган. Шунда эсли бир одам ўртага тушиб, айтади: «Ҳай-ҳай-ҳай, тобуткашсизлар-а, барака топкурлар, бир гапдан қолингар», дейди. Ёниб турган олов ўша заҳоти ўчади.

Бунинг отини нима дейиш керак? Бунинг оти инсон ҳаётдан кўз юмганидан кейин ҳам меҳрга муҳтож бўлади, бир-бирларингдан меҳрни аяманглар, дегани бўлади.

Бунинг оти ўзбек удуми, ўзбек менталитети, дейилади!

ҲАР КИМ ЎЗ АРАВАСИНИ ТОРТСА...

Ҳар ким ўз юмушини бажарса, олам – гулистон. Сартарошни сувоқчи қилиб қўйсангиз, деворга совун кўпиги суртади. Этикдўзни сартарош қилсангиз, одамнинг бошига мих қоқади...

САВОБ ВА ГУНОҲ

Одамзотнинг табиати қизиқ: ўзининг тариқдек савоби – тарвуздек, тарвуздек гуноҳи – тариқдек туюлади...

АЛДОВ

Биз ҳаммамиз – ёлғончилармиз. Айтинг, қайси бирингиз ақалли бирон марта гўдакка ёлғон гапирмаганман, дея оласиз? Гўдакни алдаш эса энг катта ёлғондир!

ДАСТХАТ

Ҳаётимда кўп дастхат ёзишга тўғри келган. Китоблар, альбомлар, суратлар... Фақат бир гал дастхат ёзиш мушкул иш эканини билганман.

Олис вилоятга борганимизда етимхонага таклиф қилишди. Дастурхон тўкин эди. Ширинликлар... Болаларнинг ўзи пиширган кулчалар... Томоғим хиппа бўғилиб, сув ҳам ўтмай қолди. Кейин концерт қўйишди. Болалар хушчақчақ қўшиқ айтаяптию, йиғлаётганга ўхшайди. Қизалоқлар шўх-шўх рақсга тушаяптию, кўзларида мунг бор, ғусса бор... Бир қизалоқнинг оёғидаги туфличалари икки хил.

Учрашув охирида етимхона журналига дастхат ёзишни илтимос қилишди. Узоқ ўйланиб қолдим. Сўнг ёздим: «Шу даргоҳдаги болаларнинг ота-онаси ўлган бўлса, Худо раҳмат қилсин. Тирик бўлса, юзи қаро бўлсин, қаро бўлсин, қаро бўлсин!»

МЕҲР

Қуёш булоқ сувига ҳам, мағзавага ҳам барабар нур сочаверади.

Ер чучмўмани ҳам, чақиртиканакни ҳам барабар ўстираверади.

...Ота-онага боланинг яхши-ёмони йўқ...

КОМПЬЮТЕР

Олимлар компьютерни инсон миясидан андоза олиб яратган. Ўйлайди. Ҳисоб-китоб қилади. Муаммони ечади. Хулоса чиқаради. Эслаб қолади... Фақат компьютернинг инсондан битта устунлиги бор: кераксиз ахборотни хоҳлаган пайтда хотирасидан ўчириб ташлаши мумкин... Одам эса ёмон хотираларни миясидан ўчириб ташлолмай азият чекади...

ЙЎҚЧИЛИК ВА ТЎҚЧИЛИК

Бир нарсани ҳеч тушунмайман: китоб ўқийдиганларда пул йўқ. Пули кўплар китоб ўқимайди...

МАНГУ ҲАҚИҚАТ

Она – битта! Ватан – ягона!

ТОНГ ВА ШОМ

Болаликда қуёш секин чиқаётгандек бўлаверади.
Кексаликда қуёш тез ботаётгандек бўлаверади...

АСЛ АЙНИМАС

Ит тумшуғини суққани билан дарё харом бўлиб
қолмайди.

Номард тош отгани билан тоғ қулаб тушмайди...

КУЧ ВА АДОЛАТ

Адолат Кучга бўйсунган юрт – вайрон юрт.

Куч Адолатга бўйсунган юрт – бўстон юрт.

ЯХШИЛИК ВА ЁМОНЛИК

Ўз фурсатида қилинмаган яхшилик – ёмонликка
йўл очиши мумкин.

СЕВГИ

Аввалига бир-бирларини танимас эдилар.

Уларни Севги деган фаройиб куч топиштирди.

Улар ана шу куч сеҳрига мафтун бўлиб қол-
дилар.

Ажаб, Севги ҳеч қачон ёлғиз юрмас экан. Унга
Ҳижрон деган аланга эргашиб келди. Улар ана шу
аланга оташида барабар куя бошладилар.

Ниҳоят, Ҳижрон алангаси сўнди-ю, Севги Висол
деган энтиктирувчи туйғуни етаклаб келди. Энди
улар бахтиёр эдилар.

Ажаб, Севги ҳеч қачон ёлғиз юрмас экан. Энди у
Синов деган тўсиқни етаклаб келди. Агар улар Сев-
гининг қўлидан маҳкам тутишганида бу тўсиқдан
ўтишлари мушкул эмасди. Аммо ундай бўлмади.
Улар Синов олдида чекиндилар.

Уртада Шубҳа, Рашк деган шарпалар ўрмалаб
қолди. Шунда улар ўзларини топиштирган Севгига
илк бор таъна тоши отдилар.

Севги шунда ҳам уларни кечирди. Сабот, Меҳр
деган кучларга ошно қилишга уринди. Аммо улар

Саботни ҳам, Меҳрни ҳам унутдилар. Ўзларини топиштирган Севги деган «ёвуз куч»га лаънат айтдилар!

Шунда... Уларнинг қисматига Хиёнат кириб келди! Улар Севгини айблай-айблай, охири... ажрашдилар...

Қисмат чорраҳасида эса учта бегуноҳ гўдак чирқиллаб қолди. Беш яшар ўғил, уч яшар қизалоқ ва... етим қолган Севги...

ОЛИЙ ЖАЗО

Африка қабилаларидан бирида жиноят қилган одамни сазойи қилиш, қамаб қўйиш, қатл этиш деган гаплар йўқ экан. Танҳо ўзини қабиладан ҳайдаб юборишаркан, холос...

Аслида одам учун ёлғизлик энг олий жазодир!

ТУШ

Бошимга ташвиш тушса, бир нарсадан қаттиқ сиқилсам, онам тушимга киради. Қувончли дамларда эса, хоҳласам ҳам на онамни, на отамни тушимда кўроламан... Қизиқ...

ҲАЛОЛ ВА ҲАРОМ

Баъзилар «ҳалол ва ҳаром» деганда «еб-ичиш мумкин бўлган ва еб-ичиш мумкин бўлмаган» нарсани англайдилар... Юзаки тушунча! Аслида бу — «қилиш мумкин бўлган ва қилиш мумкин бўлмаган» амаллар дегани ҳамдир...

Биласиз: нон энг табаррук неъмат. Бироқ нопок йўл билан топилган нон ҳам ҳаром! «Нонингни ҳалоллаб е», деган гап бежиз айтилмаган.

ҲАҚИҚАТ СИНМАЙДИ...МИ?

Ўтган асрнинг саксонинчи йилларида «қайта қуриш», «ошкоралик» деган шиорлар удум бўлди. Биров ундоқ деди, биров бундоқ. Биров адолат ҳақида гапирди, биров минбарга чиқиб, шовқин солди...

Шундай кунлардан бирида ашаддий жинояти учун ўн беш йилга қамаган Турсунбой деган маҳбусдан хат келди. Лўнда қилиб айтганда, хатнинг мазмуни шу эди. Турсунбой қўшнисининг вояга етмаган қизини зўрлагани учун «строгий режим-ли» қамоққа ҳукм этилган. Чўкаётган одам хасга ёпишади. Аввал қилгиликни қилиб қўяди-да, чуви чиққанидан кейин «қўй оғзидан чўп олмаган фаришта»га айланади.

Шунақа-ку, хат шу қадар чуқур мантиқ билан ёзилган эдики, «ошкоралик» неъматидан фойдаланиб, ўша маҳбус билан учрашдим.

Турма бошлиғи «артист»ни келтиришни буюрди. Турсунбой хатида йигирма ёшга чиққанини ёзган эди. Рўпарамда эса камида қирқни қоралаб қолган, чакка сочларига оқ оралаган, кўзларида бирор маъно йўқ, лаблари пўрсилдоқ кимса ўтирарди.

Гапни нимадан бошлашни билмасдим. Охир-оқибат энг ўринсиз саволни бердим:

— Сизни нега «артист» дейишади?

Унинг ҳеч нимани ифодаламайдиган юзида бир сония, атиги бир сония истехзоли табассум пайдо бўлди.

— Терговда ҳам, судда ҳам ялиниб-ёлвордим, бақирдим, «Тепамда Худо турибди, гуноҳим йўқ», деб дод солдим. Улар «артистлик қилма», дейишди... — Шундай деди-да, тагин ифодасиз ҳайкалга айланди...

Унинг айтишича, воқеа шундай бўлган. Ён қўшнисининг ақли ноқисроқ ўн олти яшар қизини бир номард зўрлаб қўяди. Эртасига Турсунбойнинг собиқ синфдоши, институтда ўқиётган, ёзги таътилга келган Фарҳод боғдаги чойхонада улфатлар билан ош еб ўтириб, кеча канал бўйида биттаси билан «мазза қилгани»ни айтиб мақтанади. Бу гапни даврадаги бошқа йигитлар ҳам эшитади. Уч кундан кейин милиция Турсунбойни ҳибсга олади. Юзлаштириш пайтида телбанамо қизалоқ «Мени қоронғида канал бўйига олиб борган шу эди, шекилли», дейди. Вояга етмаган, бунинг устига руҳий касал

қизни зўрлагани учун ўн беш йил берадилар. Судга гувоҳ сифатида чақирилган Фарҳод ўша оқшом Турсунбой қизалоқни канал томонга етаклаб кетаётганини кўрганини айтади...

Фарҳоднинг отаси туманнинг «каттаси» — «райком бува» экан. Тоғаси ҳуқуқшунос экан. Турсунбойнинг отаси эса оддий тракторчи бўлган...

Тракторчининг адолат излаб, елиб-югуришлари шу билан тугайдики, кеч кузнинг туманли кечасида трактор йўлдан чиқиб, зовурга тушиб кетади. Тракторчининг оёғи синади. Икки прицепдаги пахта лойга қоришиб, сифати бузилади. «Социалистик мулк»ни қасддан лойга ботиргани учун уни уч йилга ҳукм қиладилар. Шунда «райком бува» ўртага тушиб, «оталик» қилади: қамоқни шартли жазо билан алмаштиришга эришади...

— Менга барибир, — деди Турсунбой ўта оёғида оҳангда. — Агар ҳозир терговчи келиб, «ўнта қизни зўрлагансан, бешта одамни ўлдиргансан», деса, индамай қўл қўйиб бераман.

— Наҳотки сизга ҳаммаси барибир бўлса, наҳот бирор ниятингиз бўлмаса? — деган эдим, узоқ ўйланиб қолди. Сўнг жавоб қилди:

— Ниятим бор. Худодан тилагим шуки, Фарҳод менинг «айбимни бўйнимга қўйган» ҳуқуқшуноснинг қизини зўрласин. Ҳуқуқшунос «райком бува»нинг неварасини бузиб қўйсин. Аммо улар қамалмасин, аввалгидек апоқ-чапоқ бўлиб юраверсин! Бошқа гапим йўқ!

Турсунбой масаласида отаси билан гаплашдим. Изиллаб йиғлайди! «Олти қиз ичида биттагина ўғил эди, Худодан тилаб-тилаб олганим учун Турсун деб исм қўйгандим, менинг болам унақа номард эмасди», дейди.

...Олий судга мурожаат қилдим «Строгий режим»га кесилганлар масаласини фақат Москва ҳал қиларкан... Москвага хат ёзишдан маъно йўқ эди. Бу пайтда марказнинг аллақандай «майда-чуйда» ишлар билан ўралашишга вақти йўқ, улар «тарихда қоладиган» «ўзбек иши» бўйича минглаб одам-

ларнинг «айбини бўйнига қўйиш»дек муҳим юмуш билан овора эди...

...Орадан икки йилча ўтиб, Турсунбойнинг отасидан хат келди. Ўғли қамоқда ўзини осиб қўйибди. «Боламни ўзимизнинг хилхонамизга қўяйлик», деб ялиниб борса, маййитни беришмабди. Тартиб шунақа экан...

Орадан уч йил ўтиб-ўтмай Истиклол рўй берди. «Ўзбек иши» бўйича «жонажон совет ватанининг» бепоён саҳроларию, гадоё топмас ўрмонларига бадарға қилинган бегуноҳларнинг ҳаммаси шахсан Президентнинг қатъий талаби билан ўз юртига қайтарилди.

ЁМОНЛАРНИ АСРАНГ

Ёмонларни эҳтиёт қилинг! Ёмон йўқ бўлса, яшнинг қадри билинмай қолади!

«БОЕВИК»

Автобус бекатида «Интернет-клуб» бор. Мактаб болалари дарсдан чиқади-ю, «гурр» этиб шу ерга югуради. Ҳар куни. «Боевик» ўйнаш учун. Соатига беш юз сўм...

Албатта, «Интернет-клуб» бўлгани яхши. Ёшларни замонавий техника билан ишлашга ўргатади, компьютер билан ошно қилади... Фақат... боласига «боевик» ўйнаш учун кун ора беш юз сўм берадиган ота-она «у ҳафта «боевик» ўйнаган бўлсанг, бу ҳафта бир ярим минг сўмга китоб олақол», демайди...

Китоб бир соатга эмас, бир йилга, ўн йилга, ҳақиқий зўр асар бўлса бир умрга хизмат қилади!

БУРЧ

Ҳатто булбул ҳам бола очганидан кейин сайрашни бас қилиб, полапонларига емиш ташийди.

МУШУК

Ўзи итдан қочиб, дарахтга чиқиб олади-да, тагин қушларга дағдаға қилади... Қўрқоқ шаллақи бўлади!

ОЛИМ ВА ШОИР

Унча-бунча нарсага ҳайрон қолмайдиган одамдан Олим чиқади.

Ҳамма нарсага ҳайратланадиган одамдан Шоир чиқади!

БОЗОР ИҚТИСОДИ

Кеча колхозда кетмон чопиб, бири икки бўлмаган деҳқон бугун ер олиб, бола-чақаси билан гуллатиб қўйсаю, қаддини кериб юрса, қувонаман.

Омадини берсин! Бу – бозор иқтисоди!

Кеча заводдан олган маошини қай бирига етказишни билмай ранги сарғайиб юрган инженер бугун цех очсаю, нест-нобуд бўлиб кетаётган мевалардан шарбат тайёрлаб, бойиб кетса қувонаман.

Қандини урсин! Бу – Бу бозор иқтисоди!

Кеча катаклагандек хонага тиқилиб, «эскилик сарқити» – сандиқ ва бешик ясагани учун юрагини ҳовучлаб юрган ҳунарманд бугун замонавий корхона очсаю, меҳнатининг роҳатини кўрса, қувонаман.

Барака топсин! Бу – бозор иқтисоди!

Кеча олис шимолга қовун-тарвуз обориб сотиб, ўша ердагиларнинг ҳожатини чиқаргани учун «рахмат» эшитиш ўрнига «чайқовчи» деб қамалиб кетишига бир баҳя қолган тадбиркор бугун ўзимизда йўқ нарсаларни чет элдан келтириб, бозорни тўлдириб қўйса, қувонаман.

Ҳалоли бўлсин! Бу – бозор иқтисоди!

Бева боши билан учта боласини боқаётган аёл уйида торт пишириб, бозорга чиқариб сотса ҳайрон қолмайман. У меҳнат қилапти. Бу ҳам бозор иқтисоди!

Кўп болали оилада ўсаётган йигитча дарсдан бўш пайтида фермер отасининг ёнига кириб кетмон чопса ҳам ҳайрон қолмайман. У ҳам меҳнат қилапти. Буям бозор иқтисоди...

Боринги, кеча ўқитувчисидан даkki эшитиб юрган нотавон бола бир юмалаб «бизнесмен»га ай-

ланиб қолсаю, уч қаватли қаср солса ҳам ҳайрон қолмайман. Бу ҳам бозор иқтисоди!

Аммо... Бозорга кириб келаётган деҳқоннинг пешона тери билан етиштирган ҳосилини сув текин-га олиб, беш баҳосига пуллайдиган чайқовчи бирдан «тадбиркор»га айланса-да, бозорнинг етакчи «диллери» бўлиб «Жип»да «катайса» қилиб юрса, ҳайратланмай иложим йўқ!

Алифни калтак деёлмай, «худосизлар жамияти» дан қўним топган чаласавод «бизнесмен» «круглий дата»сини нишонлаб, амри маъруф қилса-да, бир вақтлар унга дашном берган ўқитувчи издаҳомда чой ташиб юришга мажбур бўлса, ҳайратланмай иложим йўқ!

Кўп болали оилада ўсиб, мактабни аъло баҳо-ларга битирган бола институт эшигига яқин борол-май ҳамон кетмон чопиб юрса-да, корчалоннинг дискотекадан бери келмайдиган тантиқ қизи «тест» саволларига «юз эллик фоиз» «тўғри» жавоб бериб, талабага айлансаю, дарс пайтида уяли телефонида гап сотиб ўтирса ҳайратланмай иложим йўқ!

Университетда қирқ йил ишлаб, ўнлаб олим-лару, юзлаб шогирдлар етиштирган профессор бе-катда трамвай пойлаб турсаю, «контракт» билан ўқишга кирган биринчи босқич талабаси ўзининг «иномарка»сида унга лой сачратиб ўтса, ажаблан-май иложим йўқ!

Давлат бозор иқтисоди шунақа бўлсин, дегани йўқ! Инсоф, андиша, илм, маърифат, маънавият пул-га сотилсин, дегани йўқ! Бунақа бозорга ўт тушиб, алангаси осмонга чиқсин!

ТЕБРАНМА ДУНЁ

Меҳр – яхшилик, қаҳр – ёмонлик белгиси. Шу-нақа-ку, мабодо тескариси бўлса-чи?

Тасаввур қилинг. Бир мараз кимса бегуноҳ одам-ни ўлдириб қўйди. Сиз меҳр кўргазиб, минг ёққа югурдингиз. Бўлган ҳодисани «тасодиф»га йўйиб, уни жазодан қутқариб қолдингиз. Эртасига эса у

бошқа одамни ўлдирди... Сизнинг меҳрингиз яхшиликка хизмат қилдими, ёмонликками?

Дунёда соат капгиридек тебраниб турадиган ҳақиқатлар ҳам бўлади...

ОЛМАЛАР

Зумрад хола ҳар сафар нафақа пули олганида узумми, ҳандалакми, хуллас, бирон-бир тансиқ нараса харид қилади. Бугун ҳам почтахонадан нафақа пулини олди-да, гузардаги бозорчага кирди. Юпқа гардишли кўзойнак тақиб ўтирган чўққи соқол чолнинг қимизак олмалари кўзига иссиқ кўринди. Яхши-яхшиларидан танлаб олди.

Ўвлига кириши билан этагига ёпишган Ҳасан-Ҳусан невараларига олма улашди. Кечқурун келини ишдан келганида унга ҳам берди. Азимжон хизмат сафарида эди. Ўғлимнинг ҳам оғзи тегсин деб, иккита катта-катта олмани шкаф тепасига яшириб қўйди.

Уч кундан кейин Азимжон келди. Зумрад хола бир тиззасига Ҳасанни, биттасига Ҳусанни ўтқазиб ўтирган ўғлини кўриб, қайси куни яшириб қўйган олмаларини олиб чиқди.

Азимжон олмаларни ҳузур қилиб ҳидлади-да, биттасини Ҳасанга, биттасини Ҳусанга берди. Уларнинг карсиллатиб олма ейишини кўриб, онасига қараганча, мамнун жилмайиб қўйди...

АҚЛ ВА ЮРАК

Юрак – ақлга, ақл – юракка қулоқ солса, ҳаммаси жой-жойига тушар эди!

ОИЛА

Оилани муқаддас билмаганлар учун муқаддас нарсанинг ўзи йўқ!

АЁЛ ЗАКОВАТИ

(Афсонавий ҳақиқат)

Амир Умархон — Қўқон хони бўлган. Бетакрор шоир бўлган.

Нодирабегим — Умархоннинг жуфти ҳалоли, малика бўлган. Бетакрор шоира бўлган. Хон саройида мунтазам ташкил этилган мушоираларда манаман деган шоирларни «бир чўқишда» қочириб юборган.

...Буни қарангки, шоҳ хонадонида ҳам эр-хотин ўртасида «ғиди-биди»лар бўларкан-да!

Кунлардан бирида Умархон билан Нодирабегим арзимаган масалада гап талашиб қолибдилар. Аслида-ку Нодирабегим ҳақ экан. Аммо Умархон — барибир хон-да!

— Маликам, — дебди жаҳл отига миниб. — Сизга рухсат! Салтанат хазинасидан ўзингиз учун энг қимматли нарсани олинг-да, юртингизга жўнанг!

Базми жамшид давом этибди. Умархон толиқиб, мудроққа кетибди...

Бир маҳал кўзини очса, қўш отли фойтонда кетаётганмиш. Бийдек дала... Ҳаммаёқ зулмат...

Осмонда юлдузлар... Навкарлар отининг туёғи гурсиллайди... Қараса, ёнида Нодирабегим ўтирганмиш...

— Бу не синоат? — дебди хон ҳайрон бўлиб. — Қаёққа кетяпмиз?

— Андижонга! — дебди Нодирабегим кулимсираб. — Ўзингиз юртингизга жўнанг, деб амр этдингиз.

Хон, шу куни бўлган ҳангомани эслаб, яна аччиқланибди.

— Мен сизни Анжон боринг, деб эдим! Анжонга мен ҳам бораман, деган эмасмен!

— Тўғри, олампаноҳ! — дебди Нодирабегим. — Сиз мени Анжон юборишни ҳукм этдингиз. Аммо салтанат хазинасидан ўзингиз учун энг қимматли нарсани олиб кет, дедингиз. Ҳукмингиз вожиб! Салтанат хазинасида мен учун энг бебаҳо бойлик — Сиз бўласиз!

Мен ўша хазинани ўзим билан олиб кетишга жазм
этдим!

...Карвон дарҳол ортга қайтибди.

Ўша-ўша жаннатмакон Амир Умархон саройида
осойишталик ҳукм сурган, дейишади.

ПАХТАКОР

Кўнгли – пахтасидек оппоқ. Феъли – пахтасидек
юмшоқ. Меҳри – пахтасидек қайноқ... Фақат битта
айби бор: «пахта қўйиш»ни билмайди!

УМР ВА ҲАЁТ

Бир сайёҳ қайси юртга борса, аввал бозорини,
кейин мазорини айланар экан. Бозорга кириб, ўша
мамлакатнинг моддий бойлигига, қабристонни зиё-
рат қилиб, маънавий бойлигига баҳо бераркан. Бир
мамлакатга борибди. Бозор айланиб, юрт маъмурчи-
ликда яшаётганига тан берибди. Қабристонга кириб
ғалати манзарани кўрибди. Ҳар бир қабр тепасида
тош лавҳа бор эмиш. Лавҳага ғалати сўзлар битил-
ганмиш. «Фалончи етмиш йил умр кўрди ва саккиз
йил яшади». «Пистончи эллик йил умр кўрди ва ўн
тўрт йил яшади». «Бу инсон етмиш тўққиз йил умр
кўрди ва... бир йил ҳам яшамади».

Сайёҳ бу не синоатлигини сўраган экан, тушун-
тириб беришибди:

– Умр – бу Худо берган умр. Бировники кўпроқ
бўлади. Бировники камроқ. Яшаш деганда эса биз
бошқа нарсани тушунамиз. Марҳумни тупроққа
топшираётганда аҳли-жамоани тўплаб, «фалончи
қанча яшади?» деб сўраймиз. Марҳум умрининг
қанчаси мазмунли ўтганини ҳисоблаб чиқамиз.
Қанча фурсат савобли иш қилгани. Қанча муддат
яхши амаллар бажаргани. Шодумон дамлари қанча
бўлгани... Бировники кўпроқ чиқади, бировники –
камроқ...

...Албатта, бу – бир афсона. Бироқ ер юзида
чиндан ҳам шундай мамлакат бор бўлса, шубҳасиз,
бу – донолар мамлакатидир!

БОЛАДЕК СОДДА

Ўн тўққизинчи аср охирларида Туркистонда темир йўл қурилди. Кўз кўриб, қулоқ эшитмаган «оташ арава» маҳаллий «сарт»ларни ҳайратга солади. Ҳатто наманганликлар олис йўл босиб чарчаб келган, оғиз-бурнидан олов сочадиган «арава»ни сийлаш учун қирқ боғ беда, юз пақир сув олиб чиққанлари ҳақида ҳангомалар ҳам бор...

«Оқпошшо» тўраларининг димоғи чоғ. Ёввойи «сарт»ларга шундай замонавий техника олиб келдилар...

Шунақа-ку, «оташ арава» «сарт»ларга ҳадя учун эмас, бу юртнинг битмас-туганмас бойликларини ташмалаб кетиш учун келган. Қолаверса, темир йўл қурилишига «ёввойилар» ҳам улуш қўшган: ўзи билмаган ҳолда. Масалан, мана бундай.

Биласизки, ҳар юртнинг ўз бойлари бўлади. Улар Туркистонда ҳам оз бўлмаган. Темир йўл қурилаётганида «у ёқдан келган» тўралар, дейлик, бешариқлик бойнинг уйига ўз вакилини юборади. Вакил бойга «хушхабар» етказди. «Суюнчи беринг, бой ота, «оташ арава» сизнинг мулкингиз устидан ўтадиган бўлди. Фалон таноб боғингиз, пистон таноб пахтангиз, уй-жойингиз бузилади. Вақт ғаниматда бошқа жойга кўчинг. Биласиз «оқпошшо» одамлари билан ҳазиллашиб бўлмайди».

Бой шўрликнинг патагига қурт тушиб қолади. Қандай қилиб бўлмасин, бу балодан қутқаришини илтижо қилади. Вакил иккиланиброқ шама қилади. «Бунинг сираям иложи йўқ-ку, майли, сизнинг ҳурматингиз учун тўралар билан кенгашиб кўрамиз».

Уч кундан кейин «хушхабар» келади. «Суюнчи беринг, бой ота, сизнинг арзингизни «ярим пошшо»нинг ўзига етказдик. Жаноблари саховат кўрсатдилар. «Майли, фалончи бойни ранжитманглар, «оташ арава»ни четроқдан олиб ўтинг, дедилар. Сизнинг мулкингиз дахлсиз қолди. Аммо жиндай харажати бор: минг тилла!»

Бой ярим давлатини сотиб бўлса ҳам айтилган пулни топиб беради. Ўзига шундай ҳурмат кўрсатгани учун «ярим пошшо»ни дуо ҳам қилади. Шўрлик билмайдики, темирйўл унинг мулки, далалари, уй-жойидан беш чақирим наридан ўтиши аввалданоқ равшан бўлган...

«Ярим пошшо» вакиллари бойдан олинган пулнинг ярмини темир йўл қурилишига сарфлайди, ярмини ўз ҳамёнига уради...

...Келаси ҳафта Рапқондаги бойнинг ҳузурига «чопар» бориб, «хушхабар» етказди. «Эшитдингизми, сизнинг мулкингиз устидан «оташ арава» ўтадиган бўлди...»

«Туркистон вилоятининг газети» муҳаррири Ниқолай Остроумов яна бир ҳайратомуз воқеани ёзиб қолдирган.

Тошкентда зўр бир пахта «зовуди» очилади. Қовунчилик деҳқонлар қанчадан-қанча туя, от араваю эшак аравага ортиб, пахта олиб келадилар. «Зовудчи бой» уларни эрмак қилиш учун «червон» ўрнига бир қоп чақа билан ҳисоб-китоб қилади. Деҳқонлар инқиллаб-синқиллаб, чақа тўла қопни аравага ортиб жўнайдилар. Икки кундан кейин «сарт»лардан бири бойнинг ҳузурига келади.

«Нима гап? — дейди «зовудчи бой» энсаси қотиб. Деҳқон унга бир ҳовуч чақа узатади.

«Тўрам, пулингизни санасак, бир ярим сўм ортиқ чиқди. Шуни олиб қўйсангиз. Қиёмат қарз бўлиб қолмайлик!»

...Ўзбекда боладек соддалик бор.

Ўзбекда боладек гўллик бор.

Ўзбекда боладек поклик бор...

ҲАСАД БАЛОСИ

Ҳасадгўйлик баъзи одамлар қонида айланиб юрадиган кўҳна хасталик. Афсуски, асрлар давомида бу дарднинг давоси топилмаган. Ғализ ташбеҳ учун узрку, ҳасадгўй қутурган итга ўхшайди. Фарқи шуки, қутурган ит дуч келган одамни қопди. Ҳасадгўй

эса эл таниган, энг яхши одамларни «танлаб» абгор қилади. Ит дангал келиб қопади. Ҳасадгўй эса зимдан иш кўради. Бировни ёмон отлиқ қилиш учун минг бир хил ҳаром «усул»дан фойдаланади.

Уларни икки тоифага бўлиш мумкин. Ўзини биров танимайдигани «фалончи бўлмаса, менинг ишим юришиб кетарди, у эмас, мен машҳур бўлардим», деб ичидан зил кетади. Тағин бир тоифаси бор: кўпчиликка танилган, нишон ва унвони ҳам бор. Бироқ ҳеч кимни ёнига йўлатгиси келмайди. «Фалончи мендан ўзиб кетмасин, мендан бошқа ҳеч ким ўнгланмасин», деб ичи куяверади. Ҳаммадан шубҳаланаверади...

Ҳасадгўйнинг шубҳаси ғашликка, ғашлик ғаразга, ғараз фитнага айланиб, бегуноҳлар бошига кў-ўп кулфатлар солиши мумкин. Қодирий ва Чўлпонларнинг отилишига, Ойбек ва Қаҳҳорларнинг майиб бўлишига, Саид Аҳмад ва Шўҳратларнинг қамалишига фақат золим Сталиннинг «қонли қиличи» эмас, ҳасадгўй «ҳамкасб»ларнинг фитнаси ҳам ҳисса қўшган.

Бундайлар бир нарсани тушунмайди. Тушунишни истамайди ҳам. Бошқа соҳалар-ку майли, ижодда ҳеч ким ҳеч кимнинг ўрнини эгаллай олмайди, китобхон меҳрини зўравонлик билан ҳам, ялиниб ҳам, пул бериб сотиб олиб ҳам бўлмайди, бунинг учун Худо берган истеъдод керак. Йигирма беш миллионли ўзбек халқи учун мингта буюк адиб, мингта улуғ шоир, мингта улуғ санъаткор камлик қилади, «кўнгилни кенгроқ қила қолай», деган гап ҳаёлига ҳам келмайди...

КАПАЛАК ВА ТОШБАҚА

Тошбақа гулдан-гулга кўниб юрган капалакни кўриб ғаш келди.

«Бир кунлик умрига учиб-кўнишини қара!»

Капалак тошбақани кўриб кулди.

«Юз йиллик умрига судралиб юришини қара!»

КЎНГИЛ

Одам ҳамма нарсага тўйиши мумкин. Бойликка... Амалга... Шон-шухратга... Худонинг ўзи кечирсин-ку, ҳатто... ҳаётга ҳам... Қариб чуриганида «Омонатингни олақол, Яратган Эгам», дейдиганлар чин дилдан гапиради...

Одам ҳамма нарсага тўйиши мумкин. Фақат бир нарсага – Меҳрга тўймайди. Бу масалада шоҳу гадо баробар.

Ҳолбуки, дунёда бундан арзон нарса йўқ. Бир оғиз ширин Сўз, бир чимдим Меҳр кимни ўлдирибди! Биз эса шуни ҳам бир-биримиздан аяймиз...

ҚОИДА

Балиқ бошидан сасийди. Аммо уни думидан то-залайдилар...

ЧАРХПАЛАК

Мактабимиз биқинида ариқ оқарди. Ариқда чархпалак бор эди. Катта танаффусда чархпалакни томоша қилишни яхши кўрардим... Ёғоч гардиши кўҳна, темир пақирчалари занглаб кетган. Парракларига кўкимтир сув ўтлари ёпишган... Биров ёлғондан туртиб юборса, ростдан қулаб кетадигандек... Чархпалак нолали ғийқиллаб айланади. Кафтида сув кўтариб, юқорига олиб чиқади... Тепага чиқиб олган сув ортига қайтмайди... Чархпалак ҳам бунга ранжмайди. Янгидан-янги сув томчиларини юқорига кўтариб бераверади... Нолали ғийқиллайди...

Орадан кўп йиллар ўтиб, ўша чархпалак тушларимга кирадиган бўлди. Нега шундай бўлганини узоқ ўйладим...

Сўнг... Бир ҳақиқатни англадим. Мен чархпалакни эмас, устозларимни қўмсар эканман.

Сув – сув эмас, мен эканман! Чархпалак – чархпалак эмас, ўқитувчиларим экан!

Мени – бир томчи сувни катта ҳаёт йўлига олиб чиқиб қўйган устозларим – чархпалак заҳматини оқлай олдиммикан?... Билмадим.

...Кўҳна чархпалак ҳамон тушларимга киради...

МЕНТАЛИТЕТ

Кунларнинг бирида Америкада чиқадиган йирик газетанинг раҳбари билан ҳамсуҳбат бўлиб қолдик. У ўзбеклар нима учун маҳаллани бунчалик ҳурмат қилишини, нега маҳалла тўғрисида махсус Қонун қабул қилинганини сўради. Маҳалла дегани қандай институт эканини тушунтириб беришимни илтимос қилди.

— Мен сизга маҳаллани тушунтиришга ожизман, жаноб, — дедим ростини айтиб. — Узр-ку, сиз уни барибир тушунмайсиз... Бунинг учун сиз ҳам, мен ҳам айбдор эмасмиз... Ҳамма гап ҳаёт тарзининг қандай шаклланганида.

Тасаввур қилинг. Сизларда фарзанд вояга етиши билан ота ўғлига аталган улуш — капитални беради. Шу кундан бошлаб йигитча мустақил ҳаётга қадам қўяди ва ўз кунини ўзи кўради. Ўғил бир ойдан кейин бурнини тортиб келса, отаси уни ҳайдаб юборади... Бизда эса ота-она болани вояга етказди. Уйлантиради. Уйли-жойли қилади. Бу ҳам етмагандек, неваралариниям ортмоқлаб юради. Хуллас, болачакам деб умри ўтганини билмай қолади.

Сизларда ўн олти яшар бола отаси билан эллик доллар талашиб, судга мурожаат этсаю, голиб чиқиб, отасини минг доллар жарима тўлашга мажбур қилса, бу — демократия тантанаси саналади. Бизларда шундай ҳодиса рўй берса, бунақа болани «оқпадар» дейдилар ва бир умр лаънатлайдилар.

Сизларда Лос-Анжелесда яшайдиган ота вафот этиб қолсаю, Вашингтонда турадиган ўғил вазирликдаги юмушлари кўплиги учун дафн маросимига боролмаса, уни биров маломат қилмайди. Бизда Сурхондарёнинг олис қишлоғида яшайдиган ота вафот этиб қолсаю, Тошкентда турадиган ўғил вазирликда иши кўпайиб кетгани учун отасини сўнгги манзилга ўз елкасида кўтариб бормаса, бунақа вазирдан ҳамма юз ўгиради.

Сизларда, масалан, бир қиз бегона эркак билан... нима десам экан... ноқулайроқ вазиятда турган бўлсаю, уни ён қўшнисини кўриб қолиб, қизнинг

отасига хабар қилса, ота уни судга бериши мумкин: вояга етган қизининг шахсий ҳаётига аралашгани учун. Бизда, мабодо шундай ҳолат рўй бериб қолса, қўшни бу қизга қаттиқ дашном бериши, қўлидан етаклаб отасининг олдига олиб бориши мумкин. Қизнинг отаси унга миннатдорчилик билдиради: қизнинг ор-номусини ҳимоя қилгани учун.

Сизларда бир қўшни иккинчисидан «Кеча уйингизга қандай меҳмон келди?» деб сўраса, нариги қўшни ранжиши мумкин. Бировнинг уйига келган меҳмон билан бировнинг нима иши бор? Бизда бировникига меҳмон келса, ён қўшнисини албатта хабар олади. Иложи бўлса меҳмонни ўзиникига таклиф қилиб, олдига дастурхон ёзади.

Сизларда, дейлик ўн йил турмуш кечирган оиланинг бекаси кунларнинг бирида эрига «Азизим, мен бошқа бировни севиб қолдим, кел, орани очик қилайлик, болаларни хоҳлаган пайтингда кўриб турсан, ёки «меҳрибонлик уйи»га топширсак ҳам бўлади, десаю, эр жаҳл устида қўл кўтаргудек бўлса, хотин ўша заҳоти адвокатини чақириб, эрини судга беради. Мабодо, эркакнинг кўнгли оиласидан совиған бўлса, амалда уни ҳам аёли билан яшашга мажбур қилиш мумкин эмас. Бу – инсон эркини ҳимоя қилиш ҳисобланади.

Бизда аёл киши нобоб эридан безор бўлса, адвокат чақирмайди, судга бормайди, маҳаллага чиқади. Маҳалладагилар аёл ҳуқуқини камситмайди, аммо «Қаматиб юбор, бундай баттолни», демайди ҳам. Аёлга жиндай сабр қилишни, икки гўдакнинг кўзёшини оқизмасликни масаҳат беради. Эркакни чақириб олиб, аёлини тағин хафа қилса, бегуноҳ болаларни «тирик етим» қилса, уни маҳалладан бадарға қилиб юборишгача чора кўришини тушунтириб қўяди. Сизларда бу – инсон ҳуқуқини поймол қилиш, аёлга «феодалларча муносабат» деб баҳоланиши мумкин. Бизда эса бунинг оти – оилани сақлаб қолиш, норасида болалар манфаатини ҳимоя қилиш деб аталади. (Ҳарқалай ўттиз яшар эркак ёки аёл ҳуқуқини ҳимоя қилгандан кўра етти ёки беш

яшар бола ҳуқуқини ҳимоялаш афзалроқ деб сана-лади).

Билмадим, балки сиздаги одатлар яхшироқдир. Балки биздагиси маъқулдир. Буюк ўзбек олими Бегуний бундан минг йил аввал яратган «Ҳиндистон» китобида «Бирон халқнинг у ёки бу удумига баҳо беришда «буниси менга ёқади, униси эса ёқмайди», дейишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ, негаки ҳар бир халқ анъаналари йиллар мобайнида шаклланган ва ўша халқнинг ҳаёт тарзига айланган», деб ёзгани бежиз эмас. Сизларда индивидуализм — шахс манфаати кучли. Бизда коллективизм — жамоавийлик, бошқалар манфаати учун ўз манфаатидан кечишдан оғринмаслик удуми қадимдан бор...

Билиб турибман, жаноб, маҳалла дегани нималигини барибир тушунтириб беролмадим. Аммо бор гап шу...

БИР МАЖЛИС ҲАНГОМАСИ

Рус адиби Михаил Булгаковнинг «Қўлғамалар ёнмайди», деган гапи бор. Шу гап рост бўлса вақти келиб ушбу «ҳангома» ҳам дунё юзини кўриб қолса ажаб эмас. Буям бир «тарих-да».

Яқинда менга «коммунист сифатида», «партийное поручение» топширилди. ЦКда катта мажлис бўларкан. Марказдан келган жуда «катта» одам жуда муҳим мавзуда доклад қиларкан. Мен ҳам сўзга чиқиб, унинг фикрини маъқуллашим керак экан. Иложи бўлса ҳаётий мисоллар билан...

Шундай қилиб йиғилиш очилди. Президиумда марказдан келган «катта одам» (адашмасам, фамилияси ўртоқ Бессарабов), унинг ёнида «юрт оталари» ва «юрт опалари» ўтиришибди.

Меҳмон жуда гапдон экан. Салкам бир соатча маъруза қилди. Биз билмаган эканмиз. Ўзбекистон «қўшиб ёзувчилар», «порахўрлар», «боқимандалар» юрти экан! «Пахта иши» бўйича минглаб жиноятчи қамалибди. «Ич-ичидан чириб кетган» республикани тозалаш, ҳалол меҳнат қилишни ўргатиш учун мар-

казий районлардан тоза, принципиал, ишбилармон кадрлар келаётган экан...

Табийки, маъруза «муҳокама» қилинди. Энг аввал «юрт оталари» ва «опалари» сўзга чиқишди. «Жиноят макони»га айланган Ўзбекистоннинг танобини тортиб қўйиш вақти аллақачон етганлиги, бизга ҳалол ишлашни ўргатаётган «кристалдек тоза» коммунист кадрлар юборилаётгани учун КПСС Марказий Комитетига қизгин миннатдорчилик билдирилди.

Бошимни қуйи солганча, оғир ўйларга чўмиб ўтирибман. Майли, пахтани «қўшиб ёзганлар» бўлса бўлгандир. Порахўрлар ҳам бўлса бордир. Аммо бунинг учун бутун Ўзбекистонни бадном қилиш шартмикин? Мунча ғазаб отига минмаса бу «оталар» ва «опалар?» Улар Ўзбекистон раҳбарлари-ку! Қайси ота хато қилган ёки йўлдан адашган боласини қўшнининг оёғи тагига ташлаб тепкилатади? Қайси опа ўз укасининг исботланмаган айби учун қўлига кишан солдиради? «Катта одам»нинг бир гапи аиниқса ғалати бўлди. «Ўртоқлар! — деди ҳайқариб. — Ишонасизларми, Ўзбекистондан марказий районларга тола ўрнига вагон тўла ҳаво борган. Ҳа-во! Самолётларда эса дипломат тўла пул борган. Пора!

Хаёл суриб ўтирган эканман, биров елкамга туртди. Қарасам, менга «партийний поручение» берган «опача».

— Вы будете выступать или нет? — деди паст, аммо таҳдидли оҳангда. (Бизда одат шу. Расмий мажлисларда нутқ у ёқда турсин, ўзаро суҳбат ҳам рус тилида бўлади). Сўзга чиқаман, деб қўйганим учун минг карра афсусландим. Аммо энди гапирмай илож йўқ. Дафъатан хаёлимга ғалати фикр келди.

— Савол берсам ҳам бўлаверадими? — дедим секин.

— Конечно. — «Опача» шундай деб минбар томон кетди.

Қўлимни кўтаришим билан юқорида ўтирган мажлис раиси дарров сўз берди.

– Пожалуйста! – деди минбарни кўрсатиб.

– Узр, мен сўзга чиқмоқчи эмасман, фақат бир саволим бор эди, – деган эдим, «рухсати олий» тегди. – Мен пахтакор ҳам, хўжалик раҳбари ҳам эмасман, – дедим ичимни қақшатиб юборгудек асабий титроқни базўр босиб. – Албатта, «қўшиб ёзувчилар»ни, порахўрларни жазолаш керак. Фақат бир нарсани унчалик тушунмаяпман. Ҳозир докладда бир гап айтилди. Ўзбекистондан марказий районларга тола ўрнига вагонларда ҳаво, самолётларда эса дипломатларда пул борган экан. Марказдагилар нега айтмабди: бизга вагонларда ҳаво, самолётларда пора эмас, толанинг ўзини юборинглар, деб нега талаб қилмабди? Одатда, пора оладиган қўл пора берадиган қўлдан баландроқда туради, шекилли?!

Зал икки дақиқача «музлаб» қолди. Ростини айтсам, ўзимнинг ҳам бутун вужудим музлаб кетди! «Тамом бўлдинг! – дедим ўзимга ўзим. – Тилингни тийиб ўтирсанг бир бало бўлармидинг? Умуман, нега келдинг бу палакат мажлисга! Эртага партия мажлисига масалангни қўйишади!»

Йўқ, бир оздан кейин йиғилиш ўз маромига тушиб кетди. Аллақайси районнинг «комсомол вожаги» жонажон ЦК КПССнинг доно сиёсатини тўлиқ қўллаб-қувватлашга ёшлар номидан ваъда берди. Сўнг бошқалар сўзга чиқди. Мажлис «бир овоз»дан қарор қабул қилди...

Йиғилиш тугаши билан мени «сўзга чиқиш»га ундаган «опа»ча шиддат билан ёнимга келди.

– Чтобы духа вашего больше здесь не было! – деди кулранг кўзларидан ўт чақнатиб.

Буйруққа амал қилиб қорамни кўрсатмай юрибман. Худога шукр, (ие, кечирасиз, ўн олтинчи пленумдан кейин Худони тилга олиш тақиқланган, шунинг учун «осмонга шукр, осмонга шукр»), улар ҳам ҳозирча менга тегмай туришибди...

1986 йил, май.

САБОТ

Тангри инсонга сабот берган. Нонини тортиб олсалар, чидайди. Молини ўғирласалар, чидайди. Урсалар, сўксалар, чидайди. Аммо оқни қора, қорани оқ десалар, фариштани «шайтон», шайтонни «фаришта» деб «исботлаб берсалар», бунисига чидаши қийин...

Бундай пайтда сўнгги илинж — Оллоҳдан мадад сўраб, илтижо қилишдир. Тангрининг тарозуси бехато ишлайди...

1987 йил, март.

НЕОФАШИСТЛАР

Кўз ўнгингда рўй бераётган адолатсизликни кўра туриб бир нима деёлмасанг, ҳеч нима қилолмасанг, оғир бўларкан. Юртимизга офат оралади. «Ўзбек иши», «пахта иши» баҳонасида минглаб одамлар қамоққа тиқилди. Қатағон қилинди. Бир қанчаси қийноқ ва тухматларга чидолмай ўзини осиб ўлдирди, деразадан ташлаб nobуд бўлди... Қамалганлар орасида эл устида юрган ҳурматли инсонлар ҳам оз эмас эди. Шундайлардан бири барча хўрликлару, ситамларга чидаб, узоқ вақт жаллодмисол терговчиларга «керакли» кўргазмаларни бермайди. Орадан бир йил ўтгач терговчилар столида «мен фалончидан эллик минг пора олганман», «мен фисмадондан етмиш минг олганман», «мен фисмадончига юз минг пора берганман» қабилидаги «икрорномалар» пайдо бўлади. Яна ўнлаб бегуноҳларнинг шўри қуриydi... Бир куни ўша одам бадаргадан қайтиб келади. Афтадаҳол. Оғир дардга чалинган... Уч ойнинг нари-берисида йиқилади. Ҳаётининг сўнгги лаҳзаларида ўзи «со-тиб», қамалишига сабабчи бўлган дўстининг ўғлини чақиради.

— Биламан, отанг мендан нафратланади, — дейди у. — Биз қадрдон дўст эдик. Сени болалигингдан биламан. Шунинг учун дардимни сенга айта-

ман. Олисдаги пойтахт қамоғида бир йил ўтириб, минг бир азобга чидадим. Гдлян деган жаллоднинг олдиндан тайёрлаб қўйган биронта «показание»сига қўл қўймадим. Бир йилдан кейин менга «свидание» учун рухсат берди. Қизим ҳуқуқшунос эди. Етиб борди. Кўришдик. Анча суҳбатлашдик. «Мен ҳақимда ким нима демасин, ишонманглар, ҳеч қандай гуноҳим йўқ, ҳеч кимга хиёнат ҳам қилганим йўқ», дедим. Қизим далда берди. СССР бош прокурорига хат ёзгани, унинг қабулига кирмоқчи экани, керак бўлса, давлатнинг энг каттасига — Кремлга ча боришини, тез кунда гуноҳсизлигим исботланиб, озодликка чиқишимни айтди. Дилим ёришиб хайрлашдик. Эртасига Гдлян тағин сўроққа чақирди. Ҳеч гапдан ҳеч гап йўқ, рўпарамга телевизор келтириб қўйди. «Манавини диққат билан томоша қил!» деб телевизорни ёқди. Қарасам, қизим худди ўзим ўтирганга ўхшаш камера бурчагида ўтирибди. Сочлари тўзғиган, қўллари титраб, нуқул йиғлайди... «Танидингми? — деди Гдлян. — Қизинг наркобизнес билан шуғулланган. Бир кило наркотик билан қўлга тушди. Камида ўн йил нақд! Буниси ҳали ҳолва! Шартимизга кўнмасанг, қизингни бир эмас учта рецидивист баравар зўрлайди. Камера туйнугидан сен томоша қилиб турасан!» Шу гапни эшитиб адои тамом бўлдим! Бу ваҳшийларнинг қўлидан ҳар нарса келишини билардим. Шунинг учун ҳар қанча «показание» бўлса «тасдиқлашга» тайёр эканимни, фақат қизимни чиқариб юборишларини сўрадим... Эртасига қизим аэропортдан телефон қилди. Тошкентга учадиган самолётга чиқариб юборишаётганини айтди. Бўлган гап шу. Энди айт-чи, ўғлим, менинг ўрнимда бошқа одам бўлса нима қиларди?

Бу — жабрдийда инсоннинг сўнгги васияти эди...

Гдлянчилар фашистдан баттар! Улар тарих олида жавоб бериши керак!

1988 йил, декабрь.

ЯҚДИЛЛИК

«Халқ» деган сўз билан «ҳалқа» деган сўзда муштараклик бор. Қадимда занжирнинг қувватини аниқлаш учун энг ожиз ҳалқани синаб кўришар экан. Негаки, юзта ҳалқа мустаҳкам бўлгани билан биттаси нобоп бўлса, занжир худди ўша ердан узилади...

...Бир-бири билан занжирдек боғланган, орасидан «ола» чиқмайдиган халқни енгиб бўлмайди.

ДАРДМАН ХУЛОСАЛАРИ

Эрталаб турганингда, кундузи юрганингда, кечаси ухлаганингда ҳеч қаеринг оғримаса шунинг ўзи бахт!

ПРОЛЕТАРИАТ ДИКТАТУРАСИ

Отам эскича илмдан яхши хабардор эди: Қуръони Каримни ёддан қироат билан ўқир, рўзани канда қилмасди. Янгича илмдан ҳам хабардор эди. Қўлидан газета тушмас, ичида ўқиб, негадир истеҳзоли кулимсираб қўярди.

Бешинчими-олтинчи синфда ўқирдим. СССР тарихидан дарс тайёрлаб ўтириб, «пролетариат диктатураси» деган сўзни яхши тушунмадим.

– «Пролетариат диктатураси» нима, ада?

– «Пролетариат диктатурасими?» – Отам бир зум ўйланиб қолди-да, истеҳзоли кулимсиради. – Кузакда келадиган ойначини кўргансан-а? Ёнғоқ ҳазончинак бўлган пайтда келади. Елкасида яшик. Яшикда ойна. Оғзида газит-попирис... Мўйлови сарғайиб кетган. Ҳар эшик олдига бориб, «айне-е-е-тзатама-а-а-ан» деб бақиради... «Пролетариат диктатураси» – шунақалар Пошшо бўлади, дегани!

ТАМАГИРЛИК

Тамагирлик шундай касаллики, унга йўлиққан одам бора-бора ўзининг хотинини ҳам бировнинг қўли билан қучоқлагиси келадиган бўлиб қолади...

ЖАВОБГАР

Ота учун бола жавобгар эмас. Аммо бола учун ота жавобгар! Бола — отани эмас, ота — болани дунёга келтиради ва тарбиялайди...

БОЗОР ВА МОЗОР

Бозорда ҳаёт қайнайди... Мозор эса марҳумлар макони...

Бозорда шоҳ — шоҳ, гадо — гадо. Мозорда эса шоҳу гадо баробар...

Бозорда шовқин тинмайди. Мозор эса сукунат маскани...

Бозор билан Мозор, бир-биридан нақадар узоқ...
Лекин...

Ақли расо одам ҳеч қачон Бозорни бузмайди, Ақли расо одам ҳеч қачон Мозорни ҳам бузмайди...

Ақли расо одам қай юртга бормасин, бозорни айланади. Ақли расо одам қай юртга бормасин, Мозорни ҳам айланади.

Бозор билан Мозор бир-биридан нақадар узоқ. Бозор билан Мозор бир-бирига нақадар яқин!

БАЙРАМ ЧЕЧАКЛАРИ

Бугун байрам. Кўчалар гавжум. Шўх-шўх куйлар янграйди. Гурас-гурас одамлар ўтади. Ўйин-кулги, шодон шовқин баҳор осмонини титратади.

Шундоққина йўлка чеккасида ўтириб олган болакай овози борича ҳайқиради:

— Гул! Кеп қолинглар, гул! Атиргул. Байрам гуллари!

Унинг олдидаги бир сават гул қуёш парчасидек товланади.

Гуллар ҳар хил: оқ, қизил, пушти...

Одамлар келиб гул олишади.

Нарироқда тўнкарилган эски пақир устида ўтириб, редиска сотаётган хотин ора-чора болага танбех бериб қўяди:

— Издачисини бердингми, Аъзам? Пулингга эҳтиёт бўл!

Болакай ҳамон ҳайқиради:

— Келинглр! Гул олинглр. Гул!

...Болалик йилларимни эслайман. Тўрт ака-ука эдик. Дадам ҳаммамизни барабар кийинтира олмагани учун байрамга биримизга янги дўппи, биримизга ботинка, яна биримизга кўйлак совға қиларди. Биз байрам келишини орзиқиб кутар, шунгача янги кийимларимизни ҳар кун бир-биримизга кўз-кўз қилар, аммо киймас эдик.

Байрам куни шаҳар тушардик. Гўё ҳамма бизнинг янги дўппимизга, кўйлагимизга ҳавас билан қараётгандек туюларди.

...Бугун байрам. Одамлар гурас-гурас ўтади. Чиройли кийинган болалар шовқин солиб югуришади.

Гулчи болакай ҳамон қичқиради:

— Гул олинглр, гул!

Бояги хотин яна танбеҳ беради:

— Пулингга қара, пулингга!

Бугун байрам. Қара, ҳаммаёқ байрам! Сен қачон байрам қиласан, болажон?! Ҳой, пул жонингни олгур хотин, айт, у қачон байрам қилади?!

МАНТИҚСИЗ МАНТИҚ

Ўнг қўлинг берганини чап қўлинг билмасин, деган гап бор. Бировга яхшилик қилиб, жавобини кутиш — тамагирлик.

Шунақа-ку... Бошига оғир кун тушганида ёнида турган, кўмаклашган, дардига ҳамдард бўлган одамларинг сенинг бошингга синовли кунлар тушганда яқинингга йўламаса, оғир ботмай илож йўқ. Қизиқ, шундай паллада, кўпинча, сендан бирон манфаат кўрмаган, ҳатто етти ухлаб тушингга кирмаган одамлар ёнингга етиб келиб, суянчиқ бўлади.

...Дунёнинг ишларини тушуниш қийин...

МЕВАЛИ ДАРАХТ

Меваги дарахт ўзига ишонгани учун ёнидан янги ниҳол ўсиб чиқса, қувонади. Тўнка ўзига ишонмагани учун ниҳолга ғашлик қилади. Бироқ у хоҳлайдими-йўқми, ниҳол ўсаверади!

ОТ МИНГАН ОДАМ

Боботоққа борганимда қизик воқеа бўлган.

Ярим кечагача чўпонлар билан ҳангомалашдик. «Тандир» тановул қилдик... Мезбонлар қоп-қора, чайир бир йигитни кўрсатиб, мана шу Бўривой кийик боласини қўли билан тутиб олган, деганларида, тўғриси, ишонмадим. Тошкандан келган «оқбилак»ларга нима десанг лақиллайверади, деб ўйлашса керак-да. Одам кийикка ета оларканми?

Шунақа-ку, эртасига... Ҳаммамиз отлиқ, янаям тепароқ яйловга йўл олдик. Анча юрдик. Бир маҳал белга урадиган ўтлоқ ўртасидаги «қора уй» олдига келиб ҳамма отдан туша бошлади. Мен ҳам ўзимни ерга ташлаган эдим, чап оёғим узангига қисилиб қолди. Мен учун бу кулгили ҳолат эди. Қўлим ерда. Оёғим узанги билан от қорни орасига қисилиб қолган. Ҳарчанд уринганим билан чиқаролмайман. Кулиб юбордим.

Қарасам, отдан тушган мезбонлар турган жойида қотиб қолибди. Ҳаммасининг кўзида даҳшат... Ўттиз қадамча нарида турган Бўривой, ишонсангиз, тўрт хатлашда тепамга етиб келди. Отимнинг жировини маҳкам чангаллади. Шу орада бошқалар ҳам келишди. Оёғимни узангидан ажратиб, турғазиб қўйишди. Йўл бўйи жимгина келган от эса, бирдан қулоқлари чимрилиб, кишнаб юборди. Бўривой жировни қўйиб юбориши билан думини гажак қилганча, дуч келган томонга югуриб кетди.

Мен ҳамон ҳеч нимага тушунмай турардим.

— Бир ўлимдан қолдингиз, ака! — деди Бўривой ҳансираб. — Оёқ узангига қисилиб қолса, от ҳуркади. Ҳуркдими — тамом! Осилиб қолган одамни тепиб, югураверади. Одам тепки еб, тошларга урилиб, бир халта этга айланади... Яхшиям вақтида улгурдик...

Сийрак соқолли кекса чўпон эса елкамга қоқди.

— Худойға бир ёзғанинг бор экан, улим! Отқа минувдан олдин тушувни ўйлаб қўюв керак...

ЭРК

Инсон табиати шу: ҳамма эркни орзу қилади. Ҳамма озодликка интилади. Шунақа-ку...

...Ҳеч ўйлаб кўрганмисиз? Нима учун Ер курраси ўз ўқи атрофида нуқул бир томонга қараб айланади? Бугун бир томонга, эртага бошқа томонга айланса, нима бўларди?

Нима учун Ер ўз ўқи атрофида 24 соатда бир айланади? Бугун 24 соатда, эртага 30 соатда айланса нима бўларди?

Нима учун Замин Қуёш атрофини уч юз олтмиш беш куну олти соатда бир марта айланиб чиқади? Бир йил уч юз олтмиш беш куну олти соатда, иккинчи йили икки юз кунда айланса нима бўларди?

Нима учун Ер курраси ҳар йили 22 декабрда Қуёшга энг яқин масофага боради, 22 июнда Қуёшдан энг узоқ масофага кетади? Шундайм керагидан ортиқ яқин ҳам бормайди, керагидан ортиқ узоқ ҳам кетмайди?

Бу қонунларни, аниқроғи, қонуниятларни ким яратган?

Оллоҳ эмасми?

Инсон эса Оллоҳнинг бандаси эмасми?

Мутлақ эркни орзу қилиш Тангрига ҳам хуш келмайди...

ИЛК МУҲАББАТ

Илк муҳаббат баҳор осмонидаги булутга ўхшайди. Оппоқ. Покиза. Шаффоф... На қўлингиз билан тутасиз. На ортидан югуриб етасиз... Шамол уни қаёққа олиб кетишини ҳам билмайсиз...

Биринчи муҳаббат кўпинча натижасиз тугаши балки шундандир...

СИНОВ

Бир нарсани кўп кузатдим. Она овқатга ўтирган замон чақалоқ йиғлайверади. Кексалар, бунақа пайтда болани шайтон чимчилайди, дейдилар. Билмадим... Худонинг ўзи кечирсинку, менимча гап шай-

тонда эмас. Бу – Тангрининг она меҳрини синаш усулларида бири бўлса ажабмас...

ШАМ ЁНМАСА...

Эркак билан аёл муносабатида айбни нуқул эркакдан излаш инсофдан эмас. Шам ёнмаса, парвона яқин келмайди...

ҚИРҚ ЖОН

Хотин кишининг жони қирқта бўлади, десалар ажабланманг. Негаки у битта жонни ўзига олиб қолиб, ўттиз тўққизтасини фарзандларига беради...

СОДДА ВА БУЮК

Қадимги мусаввирлар фариштани гўдак қиёфасида тасвирлашгани бежиз эмас. Бола шу қадар соддаки, биз унинг даражасига туша олмаймиз. Бола шу қадар буюкки, биз унинг даражасига етолмаймиз!

ҚЎҒИРЧОҚ

Бу одам лойдан ясалган қўғирчоққа ўхшайди. Замон сал ўзгарса, бошидан жиндай сув қуядида, лойини ийлаб-ийлаб, ўзини қайтадан ясаб, бошқа қиёфага кириб олади...

Қаттиқроқ ёмғир ёғса, балчиққа айланиб кетади-ёв!

АҚЛ ВА МАНСАБ

Ақл билан мансабга эришиш мумкин. Мансаб билан ақлга эришиб бўлмайди.

КОММУНИЗМ

– Жаннат билан коммунизм орасида фарқ борми?

– Бор! Жаннатдан ҳеч ким қайтиб чиқмайди. Коммунизмга ҳеч ким етиб бормайди!

ЕБ ТҮЙМАГАН – ЯЛАБ ТҮЙМАС

Қадим замонда кўзи ожиз одам бўлган экан. Албатта, кўзи ожизлик айб эмас... Хуллас ўша одам тирикчилиги танг аҳволда қолгач ўзига ўхшаш сўқир бир тиланчига шогирд тушибди. ГадоЙлик ҳунарининг сирини ўргатишни сўрабди.

– Бу ҳунарниинг учта қоидаси бор, – дебди усто-зи. – Қаерда бўлса ҳам, қанча бўлса ҳам, кимдан бўлса ҳам олаверасан!

Орадан кўп йиллар ўтибди. Устоз тиланчи ҳам-момнинг иссиқ хонасида мудраб ўтирса, ёнбош то-мондан овоз келибди:

– Хайр қили-и-инг!

– Эсинг жойидами? – дебди устоз тиланчи. – Ҳам-момда ҳам садақа сўрайдими?

– Қаерда бўлса ҳам! – дебди бояги овоз.

Устоз тиланчининг аччиғи чиқибди.

– Қанақа бетамизсан, яланғоч одамда пул нима қилсин?

– Қанча бўлса ҳам!

Устоз тиланчи шогирдини овозидан таниб қо-либди.

– Ҳой, бадбахт! Келиб-келиб ўз устозингни ши-ласанми?

– Кимдан бўлса ҳам! – дебди шогирд тиланчи...

Албатта, порахўр тиланчи эмас. Порахўр авва-лига ўзини тийиб юради. «Инсоф» билан олади. Аммо бора-бора қаерда бўлса ҳам, қанча бўлса ҳам, кимдан бўлса ҳам олишга ўрганади. Ва... охири ҳаммомга яланғоч киради...

Тағин ким билсин... Қариб-чуругунча умргуза-ронлик қиладиганлари оз эмас шекилли.

ЧИРОҚ КЎТАРГАН ОДАМ

Ҳақгўй – қоронғида чироқ кўтариб бораётган одамга ўхшайди. Унинг чироғи оламни мунаввар қилмаслиги мумкин. Бироқ дилларга далда беради, умид уйғотади... Ҳақгўй олис-яқиндан кўриниб ту-риши – шундан.

Афсуски, чироқ кўтарган одам кўп қоқилади...

ОДАМ АТОДАН ҚОЛГАН УДУМ

Севги изҳор қилаётган эркак соқов бўлса ҳам булбулигўёга айланиб кетади. Аммо айтганларини тезда унутади.

Изҳори-дилни тинглаётган аёл булбулигўё бўлса ҳам соқовга айланиб қолади. Аммо эшитганларини ҳеч қачон унутмайди...

«АФЛОТУН БЎПКЕТ-Е»

«Қайси юртда қонунлар ҳокимлар устидан ҳукмрон бўлса, ҳокимлар эса қонунга қул бўлса, ўша ерга Худонинг неъматлари ёғилиб туради!»

Бу гапни Афлотун ёзган. «Қонунлар» деган китобида. Бундан икки минг тўрт юз йил аввал!

Одамлар бировга қойил қолса, «Афлотун бўпкет-е!» деб хитоб қилиши бежиз эмас-ов...

БАРДОШ

Кексаларни узоқ умр кўргани учунгина эмас, ҳаёт синовларига узоқ бардош бергани учун ҳам ҳурмат қилмоқ керак!

ҲАММА ОНА – БИР ОНА

Америка билан Ўзбекистон ораси ўн беш минг чақирим. Австралия билан Канада ораси йигирма минг чақирим. Аммо америкалик сенаторнинг хотини ўз фарзандини ўзбекистонлик деҳқоннинг хотинидан камроқ яхши кўрмайди. Австралиялик абориген аёл ўз фарзандини канадалик миллионер аёлдан кўпроқ яхши кўрмайди.

БУЗИЛГАН НИКОҲ

Уйни қонуний бўлашдингиз...

Мол-мулкни қонуний бўлашдингиз...

Муҳаббат бўлакланди...

Садоқат бўлакланди...

Бола-чи? Болани қайси қонун билан бўлашасиз? Онаси билан бўлса, отасиз қолса. Отаси билан бўлса,

онасиз қолса... Яхшиси, униям иккига бўлинг! Бир нимтаси – эрга! Бир нимтаси – хотинга!

Қани кўтаринг болтани, боланинг уволи тутгурлар!

ТИРИК МУРДА

У хў-ў-ўп ўқимишли, хў-ў-ўп билимдон, хў-ў-ўп олим одам. Фақат битта «жузъий» камчилиги бор: чин дилдан кулолмайди, чин дилдан йиғлолмайди...

ТОМСУВОҚ

Қишлоқда куз палласи томсувоқ қилиш удуми бўларди. Унинг ёзилмаган қондаси бор. Биринчидан, ҳеч ким томини ёлғиз ўзи сувамайди: ҳамма ҳашарга келади. Иккинчидан, бева-бечора, қўли қисқа хонадоннинг уйи энг аввало томсувоқ қилинади. Кейин, навбатма-навбат давом этаверади...

Ўқитувчимизнинг ҳашарига, айниқса, кўп одам йиғилди. Уйи катта йўл ёқасида эди. Шундоқ кўча четидан лойхандақ қазилган экан. Сомон, катта йўлнинг кўпчиб ётган тупроғига қовушиб, обдон юмшабди. Ўқитувчимизнинг Азим ака деган қўшниси ишбоши бўлди. Биров хандаққа тушиб лой солиб бериб турибди, биров пақирлаб лой ташийди, яна биров томда туриб, илгак билан тортиб олади, бошқаси ҳафсала билан сувайди...

Эрта пешиндаёқ ҳамма ишни қойил қилиб ташладик. Ҳовли ўртасидаги тут тагида овқатланиб ўтирсак, ўқитувчимнинг кекса онаси келиб қолди. (Кейин эшитсак, бир ҳафта аввал кўзи ёриган қизиникига кетган экан).

Кампир ҳассасини дўқиллатиб, тўппа-тўғри ўқитувчимизнинг олдида борди.

– Нима қилдинг?! – деди ўғлининг саломига алик ҳам олмай. – Нима иш қипқўйдинг?!

Ҳаммамиз ҳайрон бўлиб қолдик. Муаллим ўқувчиларининг олдида, айниқса, мулзам бўлди шекилли, қизариб кетди.

— Нима қипман, ойи? — деди кўзларини пирпира-тиб.

— Дард! — кампир ҳассаси билан ерни нуқиди.— Санга қачон ақл киради, нодон бола! — Кейин Азим акага юзланди. — Бу-ку аҳмоқлик қилишга қипти, сиз қаёқда эдингиз? Нега кўчадан лой қилдиларинг?! Кўчанинг тупроғига тегиб бўладими, нобакор! Кўпчиликнинг ҳақи-ку, бу! — Бир зум ҳарсиллаб турди-да, тўсатдан йиғлаб юборди. — Ман юртнинг ҳақиға сувалган том тагида турмайман! — Шундай дедию, супа лабига бориб, терс ўтириб олди...

...Ҳаммамиз қайтадан томга чиқдик... Сувоқ қилишдан кўра лойни кўчириш қийин бўларкан. Битта қолдирмай, қиртишлаб, томдан туширдик. Пақирлаб ташиб, кўчадаги лойхандақни тўлдириб қўйдик...

...Орадан йиллар ўтиб, кампир кўз юмганида тумонат одам уни ўша кўчадан сўнгги манзилига кўтариб борди...

Кўча тупроғи илиқ эди... Майин эди...

ҲАР ТҶКИСДА – БИР АЙБ

Ростгўй одамнинг битта ожизлиги бўлади: уни алдаш осон.

ИЛТИФОТ

Ўзи учун илтифот тилаган — гадо. Ўзгалар учун илтифот тилаган — ярим подшо.

ДЎСТ

Дўст дегани дарахт япроғига ўхшайди. Баҳор чоғи — беҳисоб. Куз келганда — саноқли. Ёшлик чоғи — беҳисоб. Кексайганда — саноқли...

ИТБОЗГА «ЭҲТИРОМ»

Собиқ шўро замонида қорға ёзиб, офтобда қуритилган ваъдалар анчагина эди. Масалан, собиқ Иттифоқдаги барча миллатлар тенг ҳуқуқли, бир халқ иккинчи халқни камситиши мумкин эмас...

Чиройли шиорлар! Шунақа-ку... Ҳамма миллатлар тенг, аммо шоир зоти борки, йилда ақалли бир марта «у ёққа» таъзим қилиб, «улуғ оға»га ҳамду сано битмаса, косаси оқармайди. Гоҳ ошкора, гоҳ яширин шовинизм бўлиб туради-ю, кўриб кўрмаганга соласан. Фиринг десанг, ўзингни «миллатчи»га чиқариб, кунингни кўрсатади...

Саксонинчи йиллари қўлимга «Клуб служебного собаководства» деган китоб тушиб қолди. 1979 йили Москвадаги ДОСААФ нашриётида чоп этилган китоб. Ўтироф этиш керак. Китоб муаллифларининг бағоят тажрибали итшунос эканлиги кўриниб турарди. Биласиз, ит – инсон дўсти. Шарқ шеъриятида ҳам ит вафо рамзи сифатида кўп чиройли тасвирланган. Бу китобчада итваччани қандай боқишдан тортиб, қандай чўмилтиришгача, ит зотини қандай аниқлашдан тортиб қайси соҳа бўйича «мутахассис» қилиб тарбиялашгача – ҳаммаси баён этилган. И. Духновский дегани эса «Итларга қандай лақаб қўйиш керак?» сарлавҳали каттагина мақоласи билан чиққан. Мақолада кўп жўяли фикрлар бор. Духновский итга инсон исмини лақаб қилиб бериш тўғри эмаслигини таъкидлайди. Яхшиси, ҳайвонлар номи, табиат ҳодисаси ёки жўғрофий номларни танлаган маъқул. Масалан, Бўрон, Момақалдиروق, Тайфун, Казбек, Дон, Амур, Бўри, Олмахон дегандек...

Муаллиф шу тарзда итларга қўйиладиган лақаблар рўйхатини давом эттиради: Акбар, Алишер, Анвар, Араб, Асқар, Бек, Ботир, Жўра, Комила, Лола, Мухтор, Наим, Нодир, Наргис, Нодира, Умар, Падар, Рафиқ, Садир, Султон, Тоҳир, Тойир, Ҳайдар, Ҳасан, Шайх, Амир, Майна ва ҳоказо... Ана, сизга итларга мўлжалланган «одам эмаслар» номи! Хоҳлаганингизни танлаб олаверинг! Итингиз эркак бўлса – «Алишер», урғочи бўлса – «Нодира»!

Майли, Духновский деган кимсанинг итдан бошқа ташвиши бўлмай қўя қолсин. Аммо ўша китобни минглаб нусхада чоп этган ноширлар ҳам шунчалик ит билан ҳамтовоқми? Наҳотки, улар Алишер Навоийдек даҳо шоирни билмайдиган даражада

нотавон бўлса? Умар Хайём деган буюк зот номини эшитмаган бўлса? Мухтор Авезов қозоқ халқининг машҳур адиби экани, ўзбек шоираси Нодира бутун бир хонликни тебратган давлат арбоби бўлгани наҳот қулоғига ҳам чалинмаган бўлса?! Бунини бошқа халқларни ҳақорат қилиш – шовинизм демай, нима деб аташ керак?!

«Дўстлик ҳурматдан бошланади» деган аччиқ ва изтиробли мақола шу мисол билан бошланган, унда марказий нашрларнинг Ўзбекистон устидан тоғора-тоғора мағзава ағдараётгани исботлаб берилган эди. Унинг бир нусхасини ДОСААФ нашриётига юбордим. Табиийки, жавоб беришни ҳам лозим топмадилар. Мақола ўзимиздаги газеталарда босилди, китобларга киритилди.

Барибир, Духновский каби итфеъллар қилмиши кўнглимнинг бир четида иштибоҳ бўлиб ётар эди...

Орадан бир-икки йил ўтгач, дилхиралик бирдан тарқаб кетди. Олис тоғ қишлоқларидан бирига борган эдим. Нотаниш бир киши уйига таклиф қилди. Мактаб ўқитувчиси экан. Бир пиёла чой ичиб кетмасам қаттиқ ранжишини айтди. Турфа хил мева-лар фарқ пишиб ётган кенг саҳнли ҳовлига киришимиз билан этак томондаги молхона девори тагида ётган, қулоқ-думи кесилган ит важоҳатли акиллаб қолди. Мезбон итга ҳайқирди: «Ёт, Духновский!», «Ўчир овозингни, Духновский!». Ит норози алфозда гингшиб, нари кетди.

Беихтиёр кулиб юбордим... «Бунақа лақабни қардан олдингиз?» десам, «Сизнинг китобингиздан», деди. Мезбоннинг айтишича, шу қишлоқнинг ўзида олтига «Духновский» бор экан!

ШУКР ҚИЛГАН...

Бир синфдошим бор эди. Отаси «катта жой»да ишлар, бадавлат яшашарди. Маҳаллада биринчи бўлиб телевизор олишганди. Синфдошим яхши ўқирди. Еттинчи синфни битирган куни мотоциклли бўлди. Мактабни олтин медаль билан тугатди.

Йиллар ўтди. Бир куни кўришиб қолдик.

— Ишлар қалай? — десам, зарда билан қўл силтади:

— Расво! Домлам ўлгудек мараз! Кандидатлик ишимни чўзиб ётибди.

Йиллар ўтди. Тағин кўришдик.

— Ишлар қалай?

— Расво! Ўғлим кўп ичади. Кеча яп-янги машинани пачағини чиқариб келди!

Йиллар ўтди. Яна кўришдик.

— Ишлар қалай?

— Расво! Қизимнинг турмуши нотинч. Қайнонаси ёмон. Судлашмоқчиман.

Йиллар ўтди. Синфдошим бетоб деб эшитдим. Шифохонага борсам, ранги бир ҳолатда ётибди.

— Ишлар қалай?

— Расво! Қанд касали деган палакат адои тамом қилди. Ўлиб-ўлмайман, тузалиб-тузалмайман!

Тавба деб гапирай-ку, фаришталар омин, деган эканми, узоққа бормади, бечора...

Яна бир синфдошим бор эди. Отаси урушдан яримжон бўлиб қайтган, тўкилиб кетай деб турган кулбада туришарди. Яхши ўқирди. Лекин медалга «илинмади».

Йиллар ўтди. Бир куни кўришиб қолдик.

— Ишлар қалай?

— Худога шукр, зўрман! Мебель фабрикасида ишляпман. Кундузи дурадгорлик қиламан. Кечаси уч кунда бир қоровулман. Яқинда велосипед олдим.

Йиллар ўтди. Тағин кўришдик.

— Ишлар қалай?

— Худога шукр, зўрман! Ўғлим ўқишни битириб, чет элга ишга кетди.

Йиллар ўтди. Яна кўришдик.

— Ишлар қалай?

— Худога шукр, зўрман! Қизим фарзанд кўрди. Неварамга бешик олишга кетяпман!

Йиллар ўтди. Синфдошим бетоб деб эшитдим. Худди ўша, бошқа синфдошим ётган шифохонада экан. Ранги бир ҳолатда.

– Ишлар қалай?
– Худога шукр, зўрман! Буйрак жиндай шамол-
лабди. Берган дардига шукр!
Яқинда уни тагин кўрдим.
– Ишлар қалай?
– Худога шукр, зўрман! Тўнғич неварамнинг
бўйи чўзилиб қолди. Худо хоҳласа, беш-олти йилда
невара куёв кўраман. Тўйга борасан-а?!

ЙЎЛ БЎЙИДАГИ ДАРАХТ

Катта йўл бўйида дарахт ўсарди... Иттифоқо унинг
тагига бир йўловчи келди. Кун иссиқ, йўловчи чар-
чаган эди. Дарахт соясида ўтириб дам олди...

Йўловчи очиққан эди. Қараса, дарахтда мевалар
пишиб ётибди. У дарахтга чиқишга эринди: тош от-
ди. Мевалар дув тўкилди. Йўловчи тўйгунича еди...

Манзил олис эди. Йўловчи дарахт шохини син-
дириб, таёқ ясади...

Кейин... заҳар танг қилиб қолди. Йўловчи дарахт
панасига ўтди...

Сўнг... йўлига кетди...

Дарахт бошқа йўловчини кута бошлади...

Бу дарахтнинг номи – Яхшилик эди...

НЕЪМАТ

Аёллар! Йиғлаб кўнглингизни бўшатишдек неъ-
матни ато этгани учун Яратганга шукроналар қи-
линг!

«ЁЛҒОНЧИ» ҚОП

Бозор гавжум. Кекса деҳқоннинг сабзисига хари-
дор бўлдим. Мушак сабзи. Нокдек ярақлаб турибди.
Мендан олдин келган шляпали харидор савдолаш-
гунча пойлаб турдим. Шляпали сабзини қопи билан
оладиган, деҳқон нархни туширадиган бўлди.

– Манави қоп неча кило чиқади? – деди харидор
бўғзигача тўлдириб, устига сабзи барги солинган
қопни кўрсатиб.

– Эллик кило болам, – деди деҳқон.

— Ҳарқалай тортиб кўрасакин? — деди харидор иккиланиброқ.

— Бемалол, болам, бемалол! — Деҳқон раста бошига имо қилди. — Ҳов анави ерда катта тарози бор. Аравачи болани чақирсанг, қопи билан олиб борасан. Бирпасда тортиб кўрасан.

Шундай бўлди. Харидор қопни темир аравага орттириб олиб кетди. Қайтиб келишгунча деҳқон нос чекиб, пойлаб турди. Бир оздан кейин бола аравани судраб келди. Кетидан харидор ҳам етиб келди.

— Ота, — деди кассасини кавлаб, — қопингиз қирқ беш кило чиқди.

Деҳқон гоҳ харидорга, гоҳ қопга ҳайрон бўлиб қаради. Чиндан ҳам қопнинг оғзи очилмаган, ҳатто сабзи барглари ҳам жойида эди.

Деҳқон носини тупурди. Тирноқлари қорайиб кетган бармоқлари билан соқол-мўйловини артди. Кейин сабзи тўла қопни беозор шапатилади.

— Нега менга тухмат қиласан, ноинсоф қоп?! — деди бош чайқаб. — Оппоқ соқолим билан ёлғон гапираманми, эси паст қоп! Шунча йил меҳнат қилиб, бировнинг ҳақиға хиёнат қилганимни кўрганмидинг, нобакор қоп?! Эртамаддан ўз қўлим билан тортганимда эллик кило чиққандинг-ку, турган жойингда беш кило сабзини еб қўймагандирсан, ёлғончи қоп?! ...Пул санаётган шляпалининг ранги ўчди. Бир зум кўзини пирпиратиб турди-да, ўзини оломон орасига уриб, ғойиб бўлди.

— Болам, — деди деҳқон анграйиб қолган аравакашга, — сабзини жойига опқўяқол, барака топкур. «Қоп» шунча мулзам бўлгани етар. Энди минбад ёлғон гапирмайди!

Деҳқоннинг тирноқлари қорайиб кетган қўлини маҳкам сиққим келди...

БИР ДОНА ГУГУРТ

Унинг, кечаси туриб чекадиган одати бор эди. Ҳар галгидек, тунги соат учда уйғонди. Қараса, бир дона ҳам гугурт қолмабди. Аксига олиб, хо-

тини қариндошларникига кетган... Уйда ҳамма на-
са бору, оддий электр иситгич йўқ экан... Тамаки
хумор қилиб, эрталабгача қийналиб чикди. Иккита
таёқни ишқалаб ўт чиқарадиган ёввойи қабилаларга
ҳаваси келди...

Бу одам лазер қурилмасини яратган машҳур
олим эди...

Инсон нақадар қудратли, инсон нақадар ожиз!

ҚАРЗ

Болам бемеҳр чикди, нуқул ўзининг болалари
билан андармон деб, кўп ҳам ўкинманг. Балки, сизга
адолатсизлик бўлиб туюлаётган нарсанинг ўзи адо-
латдир... Сиз ота-онангиздан олган қарзни болангиз-
га берасиз. Болангиз – ўзининг боласига...

Ҳаёт занжири узилмаслиги керак-ку...

ҚИЗИЛИШТОН

Бола эдим... Куз эди... Сўрида дарс қилиб ётиб-
ман. Аммам бир бурчакда мудраб ўтирибди... Ос-
монда мезонлар учади. Қондек қизарган ток баргла-
ри оҳиста чайқалади. Ўрик хазонлари унсиз пирпи-
раб тўкилади. Боғ томондан яккаш бир садо келади:
«тук-тук-тук, тук-тук-тук». Ғашга тегеди. Хаёлингни
қочиради... Охири бўлмади, аммамдан сўрадим:

– Нима, у, амма?

Аммам чўчиб, кўзини очди.

– Нимани сўрайсан, болам?

– Анави тўқиллаётганни-да, нима ўзи?

Аммам бир зум қулоқ солиб турди. Кейин носи-
ни тупуриб, жилмайди.

– Қизилиштон-ку!

– Нега ҳадеб тўқиллатади? Жонга тегди-ку?

– Унақа дема, болам, – деди аммам хўрсиниб. –
Худо уни шунга яратган, дарахтнинг қуртини еб
тозалайди... – Узоқ жим қолди-да, қўшиб қўйди. –
Қанийди, Оллоҳ одамзотнинг кўнглидаги қуртларни
тозалайдиган шундоқ жонивор яратса. Ҳамма жан-
натга тушармиди...

ОМОНАТГА – ХИЁНАТ

Умр Тангрининг одамзодга ўлчаб берган омонатидир. Биз эса кўпинча, уни беҳуда ўтказиб, омонатга хиёнат қиламиз.

«ТУТИНГАН» ЎФИЛ

(Бир дўстимнинг иқрори)

Амал курсисида ўтирганингда ким энг кўп тово-нингни яласа, курсидан тушганингда ўша биринчи бўлиб сендан юз ўгиради, деганлари қанчалик тўғри эканига ўзим ишонч ҳосил қилдим.

Бир қадрдоним бор эди. Кун ора кўнғироқ қилиб, ҳафтада келиб турар, шифохонага тушиб қолсам, «овора бўлманг», дейишимга қарамай ҳаммадан аввал етиб борар, таътил пайтида Ўзбекистоннинг қайси бурчагида дам олмай, топиб борар, «бир чўқимгина» ош қилмаса, кўнгли жойига тушмас эди... Буниси ҳам майли, икки гапнинг бирида «мен сизни отам деганман, сиз менинг отамсиз», деб Худони ўртага солиб қасам ичарди...

Мансабим жиндай ўзгарган эди, «боламни» йўқотиб қўйдим. Суриштирсам бошқа ота излаб юрган экан...

ЁВВОЙИЛАР

Мўғуллар Мовароуннаҳрни босиб, қирғин қилганида бир аёл тирик қолиш йўлини топибди. Босқинчига айтибди:

– Мен баҳоси ярим жаҳонга тенг бир гавҳарни ютиб юборганман. Мени ўлдирмай, уч-тўрт кун сабр қилсанг...

Шунда мўғуллар ўша қишлоқдаги ҳамма хотинларнинг қорнини ёриб, гавҳар излаган экан...

Шўрлик юртим! Не балолар кечмади бошингдан!

ҲИММАТНИ ҚАРАНГ!

Тарихчиларнинг ёзишича, «оқпошшо» Александр Иккинчи олий ҳазратлари кўп адолатпеша бўлган эканлар.

Черняев айни саратонда Тошкентни қарийб икки ой сувсиз қолдириб қамал қилганини, шаҳарга бостириб киргач, мункиллаган кампирлару, бешикдаги гўдаккача аёвсиз қирганини эшитиб, подшои олам қаттиқ ранжибдилар. Шу қадар хафа бўлибдиларки, Чернаяевни капитанлик унвонидан маҳрум қилиб... генерал унвонини берибдилар. Банди бриллиант билан жилоланган олтин қилич ҳадя қилибдилар...

Бир «бечора»ни «жазолаш» бўлса, шунчалик бўлади-да!!

«ТҶЙЧИБОЙ»

Тўйчибой тўй қиладиган бўлди: суннат тўй...

«Сабзи тўғрар»га келган маҳалла оқсоқоллари «юз кило гуруч дамлаш шартми, ўзингизни қийнамай қўя қолинг», деган эди, астойдил хафа бўлди:

— Нима, мен одаммасманми? Ўзимга яраша орзу-ҳавасим бор, улфатларим бор... Мен ҳам юртнинг ошиини еганман...

...Шундай бўлди... Юз кило эмас, юз йигирма кило ош дамланди...

Тонг отмасдан ҳофизлар хониш қилди... Гурас-гурас одамлар келди...

Тўйчибой «юз йигирма кило ошнинг тагида бир капгир қолмаганини» гапириб юрди...

...Икки ҳафталардан кейин уйида қий-чув бўлиб қолди. Ўзи бақирган, хотини додлаган...

Ҳарқалай, қўшни... Чикдим.

Қарасам, Тўйчибой ток сўри тагида турибди. Кўзлари бежо.

Нуқул бир гапни такрорлайди: «Ўзимни ўлдирсам қутиламани? Ўлиб кетсам қутиламани, санлардан?!»

Янга нарироқда шумшайиб турибди.

— Тўй қиламан деб бўғзимгача қарзга ботдим! — деди қўшним чинқириб. — Мени хонавайрон қилмоқчимисан?! Ўзимни ўлдириб қўя қолай!..

Янга мени кўриб бир қадар таскин топди, шекилли эрини юпатди:

– Қўйинг, дадаси, ўзингизни босинг... – Кейин айвон томонга қараб мушт дўлайтирди. – Сан, қиз ўлгурса қачон ақл киради-а?! Ман буни нонга чиқарсам, китоб обкебди!.. Ҳаҳ, ўша санга китоб ўқишни буюрган ўқитувчингнинг уйига ўт тушсин! Саккиз юз сўмгаям китоб оладими, жувонмарг?! Китоб санга ош билан нон бўлармиди, ер ютгур!

...Қўшнимнинг еттинчими, саккизинчими синфда ўқийдиган қизига энди кўзим тушди.

Қизалоқ айвон устунига суяниб турар, кафти билан юзини тўсганча, унсиз, ўкиниб-ўкиниб йиғлар эди...

Индамай, чиқиб кетдим.

...Ростини айтсам, умримда биринчи марта... ўзбек бўлганимга уялдим...

ТАОМИЛ

Ўзбекнинг ғалати таомиллари бор. Марҳумни тупроққа топширгандан сўнг қабристонга келган аҳли жамоадан сўрайдилар:

– Фалончи қандай одам эди?

Ўтганларни ёмон отлик қилиш – гуноҳ. Мақташ керак. Жиллақурса, бирон фазилатини айтиш керак...

Умрида бировга яхшилик қилмаган, аксинча, ҳамманинг дилини оғритган баттол бир одам бандаликни бажо келтирибди.

Одатдаги савол ўртага тушибди.

– Фалончи қандай одам эди?

Ҳеч кимдан садо чиқмабди. Савол тагин такрорланибди:

– Биродарлар, фалончи қанақа одам эди?

Яна узоқ сукунат чўкибди. Ниҳоят шу маҳаллада яшайдиган тиш дўхтири ўртага чиқибди.

– Ҳамма тишлари бутун эди, – дебди...

...Ўзбекнинг ғалати таомиллари бор... Ўзбекнинг ғалати донишмандлиги бор...

ЗАҲАР СОЛМОҚ...

Америка қитъасидаги ўта заҳарли чинқироқ илон судралиб юрганида думи «шақир-шуқир» қилиб туради... Шунинг узиб ташланган боши ҳам одамни чақиб ўлдириши мумкин экан...

Илон-ку, ўз номи билан – илон. Ўзи ўлганидан кейин ҳам одамлар ҳаётини заҳарлаётган кимсалар йўқми, бу дунёда?!

ДАРДИ – БЕДАВО

Меҳрга бемеҳрлик билан жавоб бериш инсоннинг абадий касаллигидир.

ГУЛДОН ВА ТОШ

Биллур гулдон билан тош тўқнашса, тошга балоям урмайди, гулдон синади. Негаки, гулдон бағрида гул бор.

Яхши билан ёмон тўқнашса, ёмонга балоям урмайди, яхшининг дили вайрон бўлади. Негаки, яхшининг қалбида эзгулик бор...

ФИЛДИРАК

Филдиракнинг яратилиши дунёдаги энг катта кашфиёт бўлган. Аммо филдиракни кашф қилган одам уни тўхтатиш, «тормозлаш» йўлини ўйламаган бўлиши мумкин эмас!

Устоз Озод Шарафиддинов «шунчаки», «кези келганда» айтган бир гап тагида теран маъно борлигини кейинроқ тушундим. Филдирак-ку, инсоннинг оғирини енгил, узоғини яқин қилди. Лекин думалаб кетаётган филдиракни тўхтатишнинг ҳеч иложи бўлмаса, қандай фожиалар рўй беришини тасаввур қилиб кўринг!

Сўнг тағин бир гап эсимга тушди. Мактабда бирга ўқиган учувчи дўстимдан «Самолёт бошқаришда энг қийин нима?» деб сўраганимда «қўниш», деган эди...

Бас, маълум бўлдики, ҳатто энг эзгу ишни ҳам аввал оқибатини ўйлаб, кейин қилиш керак экан...

ТУЯ ВА ЭШАК

Тўртинчи «А» синфда ўқирдим. Ғалати ўқитувчимиз бор эди. Ўзи найнов. Бўйни узун. Ҳар қадам босганида боши лиқиллайди. Туянинг ўзи... Шўхлик қилсак, койимайди, фақат «Ҳа, болажон-а, болажон!» деб хўрсиниб қўяди. Унга сайин биз баттар тўполон қиламиз... Аммо кўзларини ярим юмиб шеър ўқиганида синфимиз жим бўлиб қолади... Ўша шеърларнинг баъзи сатрлари чала-ярим эсимда қолган. «Ҳақиқатни кўрганларнинг кўзи кўрдир, ҳақиқатни тинглаганнинг қулоғи кар...»

Кунлардан бирида ўқитувчимиз дарсга кирмади. Эртасига ҳам... Индинига ҳам...

Қизиқ, биз уни соғина бошладик.

Бир ҳафтадан кейин янги муаллим келди. Тўртинчи «Б»нинг муаллими. «кителли» муаллим. Кўриниши шу қадар қўрққули эдики, ҳамма пилдирпис бўлиб қолди. Орамиздаги дадилроқ бола «Ўзимизнинг муаллим қани?» деб сўраган эди, «кителли» муаллим сапчиб ўрнидан турди.

— Шоир маълимнинг Магаданда! — деди қўлини пахса қилиб. — У — маълим эмас. Халқ душмани! Антисовет шоирларнинг шиғирини ўқиган! Мутаассиб! Диндор! Маълимнингни соғинган бўлсанг, отангга айт: иккалангни маълимнингни олдига жўнатамиз!

...Кейин бир-биридан ваҳимали гаплар тарқалди. «Шоир-ўқитувчи халқ душмани экан. Янги маълим тегишли жойга ёзиб берибди...»

«Кителли» муаллим яна анча йил дарс берди. Аммо бирон марта «шиғир» ўқимади...

Орадан кўп йиллар ўтди. Наврўз байрами бўлаётган эди. Бир маҳал микрофонда таниш, виқорли овоз жаранглаб қолди:

— Биродарлар! Яратган Эгамга шукроналар қилинг! Асрий анъаналаримиз тикланди. Наврўз — халқ байрами. Ҳаммамизнинг байрамимиз!

...Қарасам, ўзимизнинг «кителли» муаллим. Деярли ўзгармабди. Ҳамон тетик. Ҳамон виқорли... Фақат эғнида жигарранг кител эмас, тўн. Бошида дўппи...

«Кителли» муаллимнинг гапига маҳлиё бўлиб, рўпарамда ўтирган қарияга эътибор бермабман.

Бир маҳал қариянинг ўзи гап бошлаб қолди:

— Сиз мени танимайсиз. Мен сизнинг китобларингизни ўқийман, болажон!

«Болажон» дегани қалбимда қандайдир соғинч туйғуларни уйғотгандек бўлди. Покиза кийимли, қадди букук қарияга синчиклаб тикилдим.

— Сиз...

— Ҳа-да! — деди қария мулойим кулиб. — Мен ўша «шоир» ўқитувчингизман... Хурсандман, болажон, ёзганларингиздан хурсандман.

...Агар микрофонда «кителли» муаллим ваъзини чўзмаса, бошқа мавзуга кўчган бўлармидик...

— Домла, — дедим қарияга. — Манавилар ҳамон ваъзхонлик қилиб ётибди. Ахир сиз...

— Начора, — деди қария хотиржам алпозда. — Эшак қачон хоҳласа, қаерда хоҳласа, ҳанграйверади, болажон... Менинг ҳеч кимга хусуматим йўқ... — Бир зум ўйланиб турди-да, синиқ жилмайди. — Бир ҳангомани айтиб берайми?.. Эсини еб қўйган чолни маъзур тутасиз. Бу гапларни китобдан ўқиганмидим, ё эллик иккинчи йили «уёққа» жўнатишганида этапда эшитганмидим, эсимда йўқ. Аммо маъноси бундай.

Қадим замонда бир сарбон бўлган экан. Кўп юртларга борибди. Кўп азият чекибди. Ёшини яшаб, ошини ошаб, вақти-қазоси етганини сезибди. Болачақалари, қариндош-уруғлари билан рози-ризолик тилашибди. «Мендан розимисизлар?» дебди. «Мингдан-минг розимиз», дейишибди.

Ногаҳон яна бир қадрдони сарбоннинг эсига тушибди. Қирқ йил хизматини қилган туяси бор экан. Шу билан ҳам видолашадиган бўпти.

«Вақти келса, керагидан ортиқ юк ордим, вақти келса, сувсиз қолдинг, оч қолдинг, мендан розими-сан?» — деб сўрабди туядан.

«Розиман, — дебди туя. — Тўғри, юк ҳам ординг, сувсиз ҳам қолдирдинг. Нимаики қилсанг, карвон манзилга бехатар етсин, деб қилдинг... Аммо бир

марта сендан қаттиқ дилим оғриган. Бир гал менинг жilовимни эшакнинг думига боғлаб қўйгансан... Ўшанда эшак тупроқ чангитгани етмагандек бирикки марта тумшугимга тепди... Сен бўлса, кулиб томоша қилдинг...»

Қария жимиб қолди. Тағин синиқ жилмайди.

— Яхши сарбон юк ортадиган туясини эшакка тептириб қўймайди...

Микрофонда эса ҳамон «кителли» муаллим нутқ ирод этар эди:

— Мана, Худога шукур, динимиз тикланди. Маҳалламизда мачит қуриляпти. Иймонли бўлайлик. Ўт балосидан, сув балосидан, туҳмат балосидан ас-расин...

Қаердадир эшак ҳангради. Узоқ, кучаниб ҳангради...

ЖАВОБСИЗ САВОЛ

Бу телба дунёда жавобсиз саволлар кўп. Бироқ «айбим нима?» деган сўроққа жавоб тополмаслик — ўта адолатсизликдир!

САҲНА ВА ҲАЁТ

Саҳнадаги ўйин ҳаётдаги «ўйинлар» олдида ўйинчокдир!

ЁМОН КАСАЛ — ЮҚУМЛИ

Фаришта шайтонга айланиши мумкинми-йўқми, билмадим-ку, аммо шайтон асло фариштага айланмайди!

АБАДИЙ ЖУМБОҚ

Аёл — шундай жумбоқлар китобики, ҳали ҳеч ким уни охиригача ўқий олган эмас.

ТЎҒРИ СЎЗ

Ривоят қилишларича, қадим замонда бир подшоҳнинг иккита вазири бор экан. Бири бошига қи-

лич келса ҳам ҳақиқатни айтадиган тўғрисўз экан. Иккинчиси эса тилёғлама, мунофиқ одам экан.

Кунлардан бирида подшо туш кўрса, битта бармоғи узилиб тушганмиш. Таъби хира бўлиб уйғонибди. Иккала вазирини чақириб, кўрган тушининг таъбирини сўрабди.

— Шоҳим, — дебди биринчи вазир. — аввало, кўрган тушингиз яхшиликка бўлсин. Худо хоҳласа шундай бўлади ҳам. Башарти мўътабар бармоғингизга бирон шикаст етган тақдирда ҳам шукрона қилмоқ керак бўлади. Негаки Оллоҳнинг хоҳишисиз бандасининг бир тола сочи ҳам тўкилмайди...

Табиийки, бу «совуқ» гап подшога ёқмабди.

— Сен нима дейсан? — деб сўрабди иккинчи вазирдан.

Иккинчи вазир ўз муҳолифини йўқотиш фурсати етганини тушуниб, қувониб кетибди.

— Олампаноҳ! — дебди таъзим қилиб. — Муборак бўлсин, кўп хосиятли туш кўрибсиз! Мўътабар тушингизнинг таъбири шуки, яқин орада бирон итингизми, отингизми, хизматкорингизми ўлади. Сизнинг азиз жонингиз асло азият чекмайди... Аммо манавининг гапи мени ҳайрон қолдирди, — дебди биринчи вазирга қараб. — Қачон қараса, сизга ёмонликни раво кўради!

Подшо дарғазаб бўлиб, биринчи вазирни олис ерга бадарға қилиб юборибди. Буни қарангки, орадан кўп ўтмай қиличини қинидан суғураётганда эҳтиётсизлик қилиб чап қўлининг жимжилоғини кесиб олибди. Қилич ўткир экан, жимжилоғи узилиб тушибди.

— Кўрдингизми, олампаноҳ, — дебди иккинчи вазир. — Анави баттол қора ниятига етди. Худди шуни башорат қилган эди!

Подшо биринчи вазирни топтириб келиб, зиндонбанд қилибди.

Орадан тағин анча фурсат ўтиб, подшоҳ аъёнлари билан шикорга чиқибди. Катта ўрмон четида чиройли бир оҳуга дуч келибдилар. Шоҳ кийик ортидан от солибди. Бошқалар унга эргашибди. Оҳу

эса елдек учиб, ўрмон оралаб кетибди. Овчилар ҳам кетидан қувиб бораверибдилар. Охири подшо билан иккинчи вазирдан бошқа ҳамма орқада қолиб кетибди. Шоҳ билан вазир қуёш ботгунча оҳу кетидан от елдириб, ўрмонда адашиб қолибдилар. Қоронғи тушибди. Сўнг тўлин ой чиқиб, атроф ёришибди. Бундай қарашса, ҳар тарафдан ярим яланғоч, найза кўтарганлар ўраб олганмиш. Булар ёввойи қабила бўлиб, ой тўлган кеча ким ўрмонга биринчи бўлиб кирса, қурбонлик қиладиган одати бор экан.

— Манавининг оти биринчи бўлиб кирди, — дебди ёввойилардан бири подшони кўрсатиб.

— Сўйинглар! — деб амр қилибди қабила бошлиғи. Ёввойилар подшога ташланган пайти биттаси тўхтатиб қолибди.

— Бун қурбонлик қилиб бўлмайди, — дебди қабила бошлиғига. — Нуқсони бор экан!

— Қанақа нуқсон? — деб сўрабди қабила бошлиғи.

— Битта бармоғи йўқ экан!

Қабила удумига кўра «қурбонлик»нинг тўрт муҳаси соғ бўлиши шарт экан.

— Бўлмаса, унисини сўйинглар! — дебди бошлиқ.

Шундай қилиб, ёввойилар иккинчи вазирни ўлдириб, эртасига подшони ўрмондан чиқариб юборибдилар...

Подшо саройига қайтиши билан биринчи вазирни озод қилиб, ҳузурига чорлабди. Бўлган воқеани айтиб, бунинг остида қандай саноат борлигини сўрабди.

— Шоҳим, — дебди биринчи вазир. — Ҳаммаси Оллоҳнинг иродасига боғлиқ, мабодо бармоғингиз шикастланса ҳам шукрона қилмоқ керак, деганим бежиз эмас эди. Бармоғингиз кесилгани сизнинг жонингизни асраб қолди. Тўғри сўз айтганим эса менинг жонимга оро кирди. Бармоғингиз кесилгач, мени зиндонга солмасангиз, овга иккинчи вазир билан эмас, мен билан борардингиз. Унда ёввойилар мени ўлдирган бўларди. Кўрдингизми шоҳим, нимаки бўлмасин, Худога шукрона қилмоқ керак!

КОСОВ

Косовнинг юмуши оғир эмас. Вақти-вақти билан ўчоқни чуқулаб, оловни «тезлатиб» турса бас. Бир дарахтда ўсган биродарларини куйдираётганига ачинмайди. Ўзи ёнмаганига хурсанд.

Шунақа-ку, косов ҳадеб ўчоққа кириб-чиқаверганидан кейин қораяди. Қўлни кир қила бошлайди. Учи секин-секин ёниб, калталашади. Қўлни куйдиради...

Шунда унинг ўзини оловга улоқтириб юборадилар.

НУРНИНГ БАҲОСИ ҚАНЧА?

Бозорнинг «ҳунари» — сотиш ва олиш, олиш ва сотиш. Бозорнинг «пайғамбари» ҳам, «авлиёси» ҳам — пул! «Бозор — шайтоннинг айвони», деган гап бор. Айтинг-чи, қуёш нурини сотиш мумкинми? Сотиб олиш-чи? Агар сотилса нурни қайси тарозида тортиш керак? Меҳрнинг баҳоси қанча? Номуснинг-чи? Орнинг-чи? Виждон қайси бозорда қанчадан сотилади? Иймон-чи?!

...«Бозор» деган тушунча билан «маънавият» деган тушунча бир кўчадан юриши қийин экан...

КЎЗ ЗИНОСИ

Шариатда «кўз зиноси» деган тушунча бор. Номаҳрам эркак бировнинг аёли, опаси ёки синглисига ёмон назар билан қараса, шунинг ўзи зино саналади.

Шунақа-ку, аёл ёки бўй етган қизнинг пастки этаги тиззасидан икки қарич баландда, юқори этаги эса (узр, одам айтишга ҳам ийманади) киндигидан бир қарич тепада бўлса, бу ҳам етмагандек, киндигига тилла зирак тақиб юрса, кўча-кўйда нечта номаҳрам «кўз зино»сига ботаркин? У ёғини сўрасангиз, ўша қиз ёки жувоннинг ярим яланғоч кийинишдан муроди нима? Қанақасига айлантирган-да ҳам бегона эркакларни «жалб қилиш» эмасми?

Номаҳрамларни зиного чорлашнинг ўзи ҳам зино шекилли?!

Аёлни — аёл десак, кейинги пайтда «Худо урган» баъзи эркакларни кўриб, ёқа ушлайсиз. Почаси тиззасидан баланд иштон (ҳатто «шортик» ҳам эмас, айнан иштон) кийиб, кўчада юриш, метрога тушиш, автобусга чиқишга бало борми? Ўзини ҳурмат қиладиган аёл рўпарасида жун босган болдирини намоиш қилиб ўтирган эркакни кўриб кўзини қаерга яширишини билмай қолади-ку! Нима қилсин, аёл шўрлик?!

Таъна эмас, тавба деб гапирайлик. Ҳаммамизнинг ҳам бола-чақамиз, невараларимиз бор. Эҳтимол янги «мода» дегани шудир? Эҳтимол бизлар «консерватор»дирмиз. Аммо жамоат жойида юришнинг ўзгармас қоидалари бўлади, чоғи? Ҳаммомдами, пляждами юрганинг йўқ-ку, барака топгур! Ҳатто одамхўр ёввойилар ҳам «нозик» жойларини пана қилиб юрган-ку! Алҳазар!

ХАЗИНА

Ақл — шундай хазинаки, қанча кўп ишлатсангиз, шунча тўлишиб бораверади.

ИЛОҲИЙ КУЧ

Севги — илоҳий куч. Қалбида муҳаббат туйғуси бор одам разиллик қилмайди.

НИСБИЙЛИК

Олам шу қадар кенгки, хаёлан ҳам қамраб ололмайсан.

Олам шу қадар торки, олган нафасинг акс садо беради...

«ЯХШИГА КУН ЙЎҚ...»

Халқимиз: «Яхшига кун йўқ, ёмонга ўлим», дейди. Ҳақ, гап! Ёмонлар яхшиларни ўлдириб, уларнинг умрини ҳам ўзиникига қўшиб олади. Шунинг учун узоқ яшайди.

ХОТИРА

Яхшиликни эслаб, ёмонликни унутадиганлардан кўра, яхшиликни унутиб, ёмонликни эслаб юрадиганлар, афсуски, кўпроқ.

ЧОҲ ҚАЗИГАН...

Бировга чоҳ қазиган одам ўзи йиқилади. Ўша чуқурга бўлмаса бошқасига. Бугун бўлмаса, эртага...

ЭЛЧИ

Тун — хасталар ва сўққабошларни синаш учун Тангри томонидан юборилган элчидир.

МЕН ЙИҒЛАСАМ, У ҲЎНГРАДИ

Дўхтир дори ёзиб берди. Аллергияга қарши. Оддийгина дори. Мармар зиналари ярақлаб турган аптекага кириб, дориқоғозни кўрсатдим. Оқ халати ўзига ҳўп ярашган кўҳликкина қиз мулойим табасум ҳада этди.

— Уч минг бир юз сўм, амаки.

Ростини айтсам, пулим етмади. Хижолат бўлиб, чиқиб кетдим. Буни қарангки, бахтимга кўчанинг нариги бетида ҳам аптека бор экан. (Кейинчалик бир нарсани англадим. Бошқа жойни билмадим-ку, бизнинг кўчада дорихоналар нон дўконидан кўпроқ экан. Хуллас, аптекага кирдим. Буниси анчайин оддий, торгина экан. Дориқоғозни узатдим.

— Бир минг тўрт юз сўм, — деди ёши улуғроқ аптекачи.

Ҳайрон бўлдим.

— Қоғозда кўрсатилган дори шуми?

— Шу. Овқатдан олдин биттадан ичасиз.

Ташқари чиқиб ўйланиб қолдим. Бу қандай синоат бўлди? Эринмасдан кўчанинг бериги бетига ўтдим. Ҳатто қадамимни санаб ҳам кўрдим. Роса эллик икки қадам чиқди.

Сертабассум қиздан бояги дорини кўрсатишни илтимос қилдим. Қарасам, ҳозир олганим дорининг ўзи.

– Неча сўм эди? – дедим ўсмоқчилаб.

Қиз боягидан ҳам майинроқ кулимсиради:

– Уч минг бир юз.

– Аллергиянинг дорисими?

– Ҳа.

– Буниси-чи? – дедим нариги аптекадан олган дорини кўрсатиб.

Қизалоқ иккала дорини эринмай солиштириб кўрди.

– Буям шу.

– Нега бўлмаса, бошқа жойда бир минг тўрт юз сўм, сизларда уч минг бир юз?

– Бу – «импортний» дори, амаки, – деди қиз тушунтириб. – Польшадан келган.

– Буниси-чи?

– Буям «Польский».

– Нима, бошқалар «Польский» дорини эшак аравага ортиб келган-у, сизлар «космический корабль»да келтирганмисизлар?

Овозим баландлаб кетди шекилли, ичкаридан башанг кийинган йигит чиқди.

– Нима гап, акахон?

Ҳаммасини бир бошдан айтиб бердим. Йигит гапимни диққат билан тинглади. Кейин овозини пастлатиб сўради:

– Қайси аптекадан олдингиз, акахон?

Хунобим ошди.

– Айтсам нима қилардингиз, «оптовой» олиб келиб, икки ҳисса қимматига сотмоқчимисиз?

– Гап ундамас, ака, – деди йигит тушунтириб. – Аптекамик хусусий дорихона. Бозор иқтисоди дегани шу-да! Нарх-наво ҳамма ерда бир хил бўлсин, деган замонлар ўтиб кетди, акахон!

– Ҳой, барака топкур! – дедим йиғламоқдан бери бўлиб. – Ахир бу дори-ку, тилла эмас-ку! Олтин-фуруш бир тиллани ўн тиллага сотиб, бир ҳисса

гуноҳга ботса, бир сўмлик дорини икки сўмга сотган одам ўн ҳисса гуноҳга ботади-ку! Тиллани бойиш учун оладилар. Дорини тирик қолиш учун олади-ку! Гуноҳга ботишдан қўрқмайсизларми?!

Тўғрисини айтсам, йигитчада инсоф бор экан.

— Одамни қийнаманг, ака! — деди ерга қараб. — Нима қилайлик, бизниям «точкаларимиз» бор. Харажатимиз бор. Акахонларимиз бор...

Индамай чиқиб кетдим...

КАМТАРГА... ЗАВОЛ

Гулшан гўзал эди. Гуллар турфа хил эди. Айниқса, биттаси... Ҳусни шу қадар ўткир, ҳиди шу қадар анвойи эдики... Гулларнинг бири унга ҳавас билан, бири ҳасад билан қарарди...

Антиқа гул «камтарга — камол» деган ақидага амал қилар, бошқалардек ўзини кўз-кўз қилмас, бир чеккада бошини қуйи солиб турарди...

Кунларнинг бирида боғбон гулзор оралади. Ҳамма гуллар «манаман» деб турибди. Антиқа гулнинг эса боши эгик...

Боғбон уни сўлиб қолган гумон қилди-ю, суғуриб ташлади. Гулзор антиқа гулдан жудо бўлди...

У камтар эди.

Боғбон эса нодон эди...

ТҶРТ ТОНФА

Бошингда қуёш чарақлаб турганида изингдан қолмайдиган дўст — шунчаки дўст.

Бошингда қуёш чарақлаб турганида изингдан қолмайдиган, бошингга булут келганида ғойиб бўладиган дўст-дўст эмас.

Бошингда қуёш чарақлаб турганида изингдан қолмайдиган, бошингга булут келганида хиёнат қиладиган дўст — душман.

Бошингда қуёш чарақлаб турганида изингдан қувмайдиган, бошингга булут келганида изингдан қолмайдиган дўст — ҳақиқий дўст.

СУКУТ

Ўзининг донолигини кўрсатиш учун гапирадиган одамдан ўзининг нодонлигини яшириш учун сукут сақлайдиган одам ақллироқдир.

БУЮК ВОҶЕА

Мен учун йигирманчи асрнинг энг буюк воқеаси иккита: бири инсон қадамининг Ойга етгани. Бир — Ватанимнинг Мустақил бўлгани. Иккаласи ҳам асрий орзулар эди...

ТИШ ВА ТИЛ

Гоҳо ўттиз иккита тиш битта тилга соқчилик қилолмайди-да, бош балога қолади.

ТОЛХИВИЧ

Ҳали мактабга бормасдим. Баҳор эди... Акаларим ўқишда, укам бешикда... Зерикиб кетдим. Уйимиз рўпарасидаги самбиттолдан хивич кесиб олиб, хуш-так яшашга тушдим.

Ҳарчанд уринмай, тол пўстини ажратиш қўлимдан келмади. Алам қилди. Толхивич билан ерни савалашга тушдим. Шунинг устига саватда зоғора нон кўтариб, ошхонадан онам чиқиб келди.

— Нима қилаяпсан? — деди кўрқиб. — Ерни нега урасан, аҳмоқ? Қара, ҳар урганингда «ўл-ўл», деяпти. Ташла, хивичингни!

Ҳеч балога тушунмадим. Толхивични баланд кўтариб, ерни баттар савалай бошладим.

Шунда... толхивични ҳар урганимда «ўл-ўл!» деган садони аниқ эшитдим! Толхивич қўлимдан тушиб кетди...

...Ишонмасангиз, сиз ҳам толхивич билан ерни савалаб кўринг...

«ПОДШОҲИ ОЛАМ»

Дам олиб ётсам, айвон томондан икки яшар неварамнинг овози келди.

– Опажон, «оҳ» бейинг...

– Йўқ, – деди аяси. – Ўзи тилинг ўйилиб ётибди, Шохруҳжон...

– Адажо-о-н...

Адаси ҳам кўнмади... Ўша томондан дўп-дўп қадам товуши эшитилди. Ётоқ эшиги ғийқиллаб очилди. Биламанки, ота-онасидан ундиролмаган нарсани мендан сўрайди. Ухлаган киши бўлиб, кўзимни юмиб олдим. Пилдираб, ёнимга келди.

– Дадо-о-ов...

Индамай ётавердим. Елкамга туртди.

– Дадажо-о-он, «оҳ!»

Кўзимни очмай, чуқур-чуқур нафас ола бошладим. Яна туртди.

– Дадажо-о-он, «оҳ» бейинг...

Осон қутулиш ниятида хуррак тортдим.

Шунда... шарақ этиб, юзимга тарсаки тушди!

Кўзим очилиб кетди. Қарасам, жавдираб турибди.

– Дадажо-о-он, «оҳ» бейинг!

...Кўтариб бағримга босдим.

– Бош устига, «подшоҳи олам!» Сизнинг ҳукмингиз – вожиб!

Ота-онасининг ҳай-ҳайлашига қарамай, қўлига бир ҳовуч конфет тутқаздим.

КИМ КУЧЛИ?

– Аёл кучлими, эркакми?

– Аёл кучли! Хотин кишининг макри қирқ туяга юк бўлади.

– Эркак кучлими, аёлми?

– Эркак кучли! Қирқ туянинг юкини елкасига ортиб олади-да, чопқиллаб кетаверади!

АҲМОҚҚА ҚОНУН ЙЎҚ

Ҳар қандай доноликнинг чеки бўлади. Нодонлик эса чегара билмайди. Дунёда донолардан кўра нодонлар кўплиги шундан бўлса керак.

ИЛДИЗ

Нукул ўтмишидан нолийдиган одам келажагини барбод қилиши мумкин. Ўз илдизини инкор қилган дарахт қуриб қолади.

ЎЛЧОВ

Умр ўлчови ёлғиз Оллоҳга, мазмуни эса кўп жиҳатдан инсоннинг ўзига боғлиқ.

БОЛАЛИК ВА КЕКСАЛИК

Болаликда дунё кенгу кийим тор.
Кексайганда кийим кенгу дунё тор...

ОДОБ

Фарзандга осон тутманг. Отанинг юзига тик қаролмайди.

Отага осон тутманг. Фарзандига дардини айтолмайди.

ДЕҲҚОН ВА МУАЛЛИМ

Деҳқон ерга нобоп уруғ сепса, аччиқ «ҳосили»ни бир ўзи «ўриб олади». Уша йили.

Уқитувчи боланинг қалбига нобоп уруғ сепса, аччиқ «ҳосили»ни бутун жамият ўриб олади. Йигирма йилдан кейин...

Муаллим моддий бойлик яратмайди, дейдиганлар жамиятни ичидан портлатувчи бомбадир!

НОУМИД – ШАЙТОН

Адолатпешалиги учун Анушервон одил деб ном олган подшо сарой аъёнлари билан сафарга чиқибди. Қарашса, бир жойда мункиллаб қолган чол кўчат ўтқазаётганмиш.

- Бу ниманинг кўчати? – деб сўрабди подшо.
- Ёнғоқнинг кўчати, шоҳим, – дебди чол.
- Ўзинг неча ёшга чиқдинг? – сўрабди подшо.
- Худо хоҳласа шу кузакда юз ёшга тўламан, – дебди чол.

Анушервон одил кулибди.

— Юз ёшга чиқибсан. Эккан ёнғоғинг қачон ҳосилга кирадию, қачон мевасидан баҳраманд бўласан?

— Шоҳим, — дебди чол, — ноумид — шайтон! Худо хоҳласа, ёнғоғиминг мевасидан албатта баҳраманд бўламан! Мабодо мен баҳраманд бўлмасам, болачақам баҳраманд бўлар. Башарти улар ҳам баҳраманд бўлмаса, неварачевараларим бўлар. Борингки, улар ҳам баҳраманд бўлмаса, шу йўлдан ўтганкетганлар баҳраманд бўлар... Ноумид — шайтон, шоҳим, ноумид — шайтон!

Чолнинг гапига қойил қолган подшо қарияга бир ҳамён олтин беришни буюрибди.

— Кўрдингизми, шоҳим, — дебди чол ҳамённи қўйнига солиб. — Ёнғоғим экишим билан ҳосил берди!

Бу гап подшога янаям маъқул тушибди. Чолга тағин бир ҳамён тилла берибдилар.

— Ана, шоҳим, — дебди чол иккинчи ҳамённи ҳам олиб. — Ҳамманинг дарахти йилда бир марта ҳосил берса, меники икки марта берди. Ноумид — шайтон!

Подшоҳ чолга тағин бир ҳамён тилла берибдида, кула-кула мулозимларига буюрибди:

— Кетдик! Бирпас ҳаялласак, бу чол бутун хазинани қоқиб оладиган кўринади!

АЗОБ

Эркак учун сўққабош қолиш, аёл учун эътиборсиз қолишдан ортиқ азоб йўқ!

ТАБАҚАЛАШУВ

Камбағалга осон тутманг. Рўзғор ташвишини ўйлаб, кечалари уйқуси қочиб кетади.

Бойга ҳам осон тутманг. Давлатини янаям кўпайтиришни ўйлаб кечалари уйқуси қочиб кетади...

Албатта, беш қўл баравар эмас. Тангри бировнинг зуваласини каттароқ, бировникини кичикроқ узиши мумкин. Қолаверса, отамерос, ишбилармон-

лик, ғайрат, омад, ақлни ишлатиш деган гаплар ҳам бор. Аммо бу — бойларнинг ҳаммаси доною, камбағаллар қаторасига нодон, танбал, нўноқ дегани эмас. Камбағаллар орасида меҳнатдан боши чиқмайдиган, ҳалол, илмли, зиёли, маънавияти бой инсонлар кўп.

Камбағал янаям қашшоқлашиб кетаверсаю, биров холинг нима кечди, демаса, бой янаям бойиб кетаверса-да, ажойиб кунларнинг бирида қамбағал қўшнисининг уйини сотиб олмоқчилиги, бузиб ташлаб, ўрнига «кичикроқ хусусий гастиниса» қуриш нияти борлигини шама қилса, Бедил хазратлари кўп асрлар аввал ёзган байт ҳақиқатга айланиши мумкин.

*«Кисаи ҳеж кас надид пури,
То накард ихтиёри кисса бури...»*

Яъни:

*«Ҳеч ким ўз киссасин тўлдира олмас,
Ўзга киссасига токи қўл солмас...»*

Бундай пайтда камбағалнинг хаёлига «қўшни шунча давлати камлик қилгандек, энди менинг кулбамга ҳам кўз олайтираяпти, киндик қоним тўкилган ота масканимни бузиб ўрнига хусусий меҳмонхона қуриб, пул ишламоқчи», деган ўй келиши табиий. Камбағалнинг ғурури бойникидан камроқ бўлади, деган одам адашади. Бу фикр бошқа саволни етаклаб келиши ҳам эҳтимолдан узоқ эмас. «Шошма, бой қўшним шунча давлатни қаердан топаяпти, менга ўхшаганларнинг ҳисобига эмасми?» Бу мулоҳазада қанчалик жон бор, қанчалик йўқ, айтиш қийин. Аммо саволнинг ўзи жуда қалтис...

«Бойга инсоф, камбағалга тўзим берсин», деган гап бежиз айтилмаган... Астаффириллоҳ!

СЕВГИ НИМА?

Инсоният пайдо бўптики, шу савол устида бош қотиради. Аммо жавоб тополмайди. Агар инсон севгининг барча сир-асрорларини билганида эди,

унинг модели — қолипни яратган бўларди. Севги ҳеч қандай қолипга сиғмагани учун ҳам сирли ва абадийдир...

БИРОВГА ҚОЛГАН КУНИНГ

Виждонли инсон учун «Шу менинг мушкулимни осон қилармикин?» деб бировнинг кўзига термишдан ортиқ азоб йўқ.

Виждонли инсон учун кўзига термулиб турган одамнинг мушкулини осон қилишдан ортиқ роҳат йўқ.

МУВОЗАНАТ

Дунёда яхшилар ёмонлардан кўпроқ бўлмаса, одамлар аллақачон бир-бирини еб битирган бўлур эди...

ҚОНУН

Дарё қирғоғи иккита бўлиши бежиз эмас. Ўнг қирғоқ қуласа ҳам. Чап қирғоқ қуласа ҳам тошқин бўлиб, офат рўй беради.

Қонуннинг қирғоғи иккита бўлиши ҳам бежизмас. Бири — ҳуқуқ, бири — мажбурият. Ҳуқуқ деган қирғоқ қуласа, инсон қулга айланиб, офат рўй беради. Мажбурият деган қирғоқ қуласа, юрт талотўп бўлиб, офат рўй беради...

АҚЛ ЁШДА ЭМАС

Ёшлигида ақли расо одам кексайиб, «аннақароқ» бўлиб қолиши мумкинми-йўқми, унисини билмадим-ку, аммо ёшлигида «аннақароқ» одам кексайганида ақли расо бўлади, десалар... Билмадимов.

ЛОҚАЙДЛИК

Мулла Насриддин кўча эшигига чиқиб нос чеке-е-еб ўтирса, бир одам ҳовлиқиб келибди.

— Афандим, кўча бошида бир арава келяпти! Ичи тўла ноз-неъмат! Совға-салом!

Афанди пашша қўригандек қўл силтабди:

– Менга нима?

– Қизиқмисиз? – дебди ўша одам. – Ҳоким тўра аравадаги ноз-неъматларни сизга юборибдилар!

– Сенга нима? – дебди Афанди тагин қўл силтаб...

...Қизиғи шундаки, орадан ой ўтиб, йил ўтиб, Мулла Насриддин сафарга чиқибди. Бегона бир қишлоққа бориб қолибди. Бу қишлоқнинг номи «Телбақишлоқ» бўлиб, одамларининг феъли ҳам шунга яраша экан: икки қўшни бир-бири билан қасдлашиб қолса, ўзига индамас экану, аламини меҳмондан оларкан.

Афанди нотаниш хонадонга қўниб, энди бир пиёла чой ичган экан, биттаси важоҳат билан болта кўтариб кирибди.

– Мана, энди қўлга тушдинг! – дебди мезбонга. – Ҳозир меҳмонингни ўлдираман!

Афанди «ҳай-ҳай, бу қандай бедодлик», деб тирчиллаб қолган экан, мезбон юпатибди:

– Қўрқманг, меҳмон, қўрқманг! Сиз бемалол ўлаверинг! Бу сизни ўлдирсин, мен унинг ўнта меҳмонини ўлдираман!

...«Менга нима, сенга нима» дейдиганларнинг манзили – «Телбақишлоқ!»

ТИРИКЛАР ВА ЎЛИКЛАР

Вақти-вақти билан қабристонга борасиз. Аждодларингиз бошида туриб, ўтганлар руҳини хотирлайсиз... Кейин... ўз юмушингиз билан кетасиз.

Шошилманг. Дунё иши битганмас... Иложи бўлса, қабристонни осойишта айланинг. Шунда... ғалати ҳолат рўй беради. Марҳумлар сизга кў-ў-ўп нарсаларни айтади...

Ишонинг, марҳумлар тириклардан кўра теранроқ фикрлайди...

КЎҲНА УДУМЛАР

Таъзим бажо айлаш – одамзоднинг кўҳна удуми.

Намозда саждага бош қўйиш – фарз.

Ота-онага таъзим қилиш – қарз.

Ўтганлар руҳи олдида бош эгиш – суннат.

Ёши улуғлар ва устозларга таъзим қилиш – садоқат.

Аёл олдида бош эгиш – одоб.

Ҳақиқат олдида бўйин эгиш – мардлик.

Анжуманларда бош эгиб саломлашиш – расмият.

Ўз юмушини битириб олиш илинжида таъзим қилиш – мунофиқлик.

Мансаби бир қарич баландроқ амалдор олдида икки букилиш – лаганбардорлик...

...Йиқилган бир ночор бандасини турғазиб қўйиш учун ерга таъзим қилиш – ҳам фарз, ҳам қарз, ҳам суннат, ҳам одоб, ҳам мардликдир!

ЖАҲОЛАТ

Мактабдош дўстим анчайин нозик масалада маслаҳат сўраб келди.

– Тўрт қиз орасида Худодан тилаб-тилаб олганим бир ўғлим бор. Шу ... кейинги пайтда сал ғалатироқ бўпқолди... Нима бўлаётганини тушунмайман... Шунини би-и-ир йўлга солсанг, хурсанд бўлардим, ўртоқ...

Бировнинг оилавий ишига аралашишдан нохуш нарсаси йўқ. Баҳона изладим:

– Ўғлинг ёшлик қилиб, нобопроқ даврага қўшилиб қолган бўлиши мумкин. Ёшликда нималар бўлмайди. Яхшиси, ўғлинг билан ўзинг чин дилдан гаплашиб олганинг маъқулмикин?

– Нобоп даврамас, – деди дўстим хўрсиниб. – Аксинча... Мен уни иймон-эътиқодли бўлсин, десам... Ёлғизгина ўғлим билан бир суҳбатлашгин, ўртоқ...

...Бир ҳафталардан кейин «ёлғизгина ўғил» билан суҳбатлашдик. Ёши йигирманинг уёқ-буёғида.

Кўриниши эл қатори йигит... Сийраккина соқоли ҳам бор. Нима қипти, соқол қўйиш ҳар кимнинг ихтиёри... Фақат... кўзлари ғалати. Юзингизга қараб турадию, аллақандай бўшлиққа тикилаётганга ўхшайди. Гўё сиз йўқсиз...

Гапни отасининг «минг йиллик қадрдони» эканимдан бошлаб, секин мақсадга кўчдим:

— Яхши йигит кўринасиз, ўғлим... Отангиз сиздан жиндек ранжиган кўринадилар. Менга қолса, ўғлим, ота-онангизнинг дуосини олиб қолганингиз маъқулмикин? Уларниям боғлаб берганмас. Шулар сизни дунёга келтирган, боқиб, вояга...

— Мени ота-онам эмас, Худо яратган, тақсир! — деди йигитча кутилмаган беписандлик билан. — Ота-онам воситачи, холос! Агар бу ота-она бўлмаса, бошқа ота-она воситасида дунёга келган бўлардим!

Ростини айтсам, эсанкираб қолдим. Йигитчанинг кўзларига синчиклаб қарасам, тагин ўша бўшлиққа тикилган «соққа»га айланиб қопти.

— Тўғри, — дедим муросага чақириб. — Сизни Худо яратган. Ота-онангиз воситачи бўлган. Қуръони каримда ҳам шундай дейилган. Аммо бу — ота-она ҳеч нарса эмас, деган маънони англатмайди, шекилли...

— Мени Худо яратган! — деди йигитча пинагини бузмай.

Ғашим кела бошлади.

— Менга қаранг, мулла! — дедим энсам қотиб. — Бундан чиқди, отангиз электр токи, онангиз — инкубатор экан-да! Унда сиз тухум бўласизми? Албатта, ҳамманиям Худо яратган. Гулния, тиканния. Одамния, эшакния... Оллоҳ сизни эшак эмас, одам қилиб яратганига шукрона қилмайсизми? Тангри сизга ақл-заковат, тил-забон берганига хурсанд бўлмайсизми?

Ажаб! Йигитчанинг бирон туки қилт этмади.

— Ўша, сизга устозлик қилган муллага айтиб қўйинг! — дедим куйиниб. — Муқаддас Қуръони каримни, Ҳадиси шарифни ўқисин, саводи бўлса!

Оллоҳнинг каломиди ҳам, Ҳадисларда ҳам ота-онани эъзозлашга даъват этилган-ку! «Жаннат оналарнинг оёғи остидадур!» — деган доно гапни Пайғамбаримиз алайҳиссалом айтганлар-ку!

— Ота-онам воситачи! — деди йигитча пашша қўригандек қўл силтаб...

Ростини айтсам, шу туришда йигитча битта гапни такрорлашдан бошқага ақли етмайдиган тўти-қушга ўхшар эди.

Кўнглимга ғалати иштибоҳ тушди. Ким, ким шунчалик заҳарлаб ташлади бу бегуноҳ вужудни? Қоғоздек оппоқ қалбига бундай жоҳилликни ким ёзди?

Албатта, каттадир-кичикдир ҳар ким иймон-этиқодли бўлмоғи керак. Тарихдан маълумки, дин пешволари, уламолар ҳамиша халқ назарида бўлган. Қалтис пайтда чет эл босқинчиларига қарши Ватан ҳимоясига эл-улусни оёқлантирган... Улар орасида маърифат ва маданият фидойилари кўп бўлганини унутмаслик керак. Биргина мисол. Шўро пайтда Ўрта Осиё республикалари ва Қозоғистон мусулмонлари диний назоратининг бошлиғи муфтий Зиёвуддин Бобохонов ҳазратлари замонанинг дахрийлик қиличидан қон томиб турган паллада ўз пулига кутубхона очиб, йигирма беш йил давомида маошининг тенг ярмини ажратиб, динга, шунингдек, мантиқ, адабиёт, тиббиёт, фалсафа, тарих, географияга оид минглаб китоб ва қўлёзмаларни тўплаб, авлодларга мерос қилиб қолдирганлар. Яратганга шукроналар бўлсинким, Истиқлол туфайли муқаддас динимиз тикланди. Минглаб масжидлар қурилди, Рамазон ва Қурбон ҳайитлари расман байрам деб эълон қилинди, Ислом университети очилди...

Булар-ку, барчаси эзгу юмушлар. Аммо рўпарамда ўтирган йигитчанинг шишадек қотиб қолган кўзларига тикилиб туриб, ёшларни ҳидоят эмас, жаҳолатга, эътиқодга эмас, хурофотга етаклаётган баъзи чаламулла «домла»лар ҳам пайдо бўлмаяптимикиан, деган иштибоҳга бордим...

АМАЛПАРАСТ

Эчкидек амалга минган эди, фил устида ўтиргандек босар-тусарини билмай қолди. Амалдан тушганида филдан йиқилгандек суяклари сочилиб кетмаса деб қўрқаман!

АКА-УКАЛАР

Ака-укалар ноаҳил чикди.

Бир оилага сиғмадилар. Рўзгор бўлиниб, қозон айри бўлди.

Бир ҳовлига сиғмадилар. Ўртадан девор олиниб, ҳовли бўлинди.

Бир маҳаллага сиғмадилар. Униси у ёққа кўчиб кетди. Буниси бу ёққа.

Бир туманга сиғмадилар.

Бир шаҳарга сиғмадилар.

Бир дунёга сиғмадилар!

Униси ҳам, буниси ҳам бевақт кўз юмди...

...Ажаб! Бир онанинг қорнига қандай сиғди экан, ака-укалар?!

ҚАСАМХЎР

Қасамхўр бир қўлида асал, бир қўлида заҳар олиб юради. Қасамига қўшиб асални ўзи ичади, заҳарини сизга беради...

ҚАРҚУНОҚ

Учинчими-тўртинчими синфда ўқирдим. Акам темирқанот қарқуноқ олиб келди.

— Боқиб катта қилсанг, «гаҳ» деганингда қўлингга қўнадиган бўлади.

Қарқуноқни чигиртка, хом гўшт билан боқдим. Ҳовучимдан сув ичишга ўргатдим. Ҳар куни эрта-лаб ёстиғим олдига учиб келади. «Қий-қийлаб» уй-ғотади. Дарахтда қўниб турган бўлса, «гаҳ» десам пирпираб учиб келиб елкамга қўнади... Ўртоқларим қойил қолади.

...Бир куни қарқуноғим йўқолиб қолди. Ҳовлини айландим. Боққа чиқдим. Қарасам, бошқа қарқуноқлар билан шохдан-шохга қўниб юрибди. Ўзимнинг қарқуноғимни аниқ танидим. Аммо неча марта «гаҳ-гаҳ» десам ҳам олдимга келмади. Алам қилди...

Йўқ, эртасига кечқурун ўзидан-ўзи учиб келиб, «қий-қий» деб елкамга қўнди. Тагин қочиб кетишидан қўрқиб, супанинг бир чеккасига олиб бордим-да, устига тоғора тўнкариб қўйдим.

Эрталаб туриб, тоғорани кўтарсам... қарқуноғим ўлиб ётибди.

Йўқ, йиғламадим. Қўрқиб кетдим! Кимдир қулоғим остида ҳайқиргандек бўлди: «Уни сен ўлдирдинг! Учишни хоҳлагани учун ўлдирдинг!»

Бир ҳафтадан кейин болалар билан тўп тепаётиб оёғим синди. Йигирма кунча тахтакачада ётдим. Қарқуноғим тушимга кирди.

МАҲАЛЛИЙЧИЛИК

Маҳаллийчилик — миллатчиликнинг никоҳсиз туғилган боласи, шовинизмнинг никоҳсиз туғилган неварасидир!

ИБТИДО ВА ИНТИҲО

Бу эшикдан кириб кеганда ҳеч вақоси йўқ эди.

Бир парча матога ўраб, бешикка солдилар.

Ўсди. Улғайди. Мол-дунё топди. Антиқа жиҳозлар олди. Уй солди. Бир қаватли. Икки қаватли. Уч қаватли... Машина олди. «Волга». «Нексия». «Мерседес». «Ягуар»... Дача қурди. Саунаси билан. Фаввораси билан... Майшат қилди... Қорасочлар билан... Малласочлар билан...

Бировга яхши кўринди. Бировга ёмон кўринди...

У эшикка кириб кетаётганида ҳеч вақоси йўқ эди.

Бир парча матога ўраб, «бешик»ка солдилар-да, сўнгги манзилга элтиб қўйдилар...

ПЎЛАТ

Пўлат синса синадики, эгилмайди...

БИРИ КАМ ДУНЁ

Бола туғдирганларнинг ҳаммаси ҳам Ота бўлавермайди.

Бола туққанларнинг ҳаммаси ҳам Она бўлавермайди.

Боланинг ҳаммаси ҳам Фарзанд бўлавермайди...

ЎЗБЕК ХОНАДОНИ

Ўзбек хонадонидан нон ва райҳон иси келади...

«ДОНИШМАНД» СИЧҚОН

«Ошкоралик» деган нарсa удум бўлган кезлари фаройиб тоифа пайдо бўлди. Ҳар мажлисда сўзга чиқмаса, қулоғини кесади. Ўзи ўғлинг тенги келадию, отангдан зўр насиҳат қилади.

— Ундок қилмоқ керак! Мана бундок қилмоқ керак! Шу гапга қўшилмаганларни йўқ қилмоқ керак!

...Қадимий ҳангома ёдимга тушади.

Сичқонлар кенгаш тўплаб мушукдан қутулиш йўлини излабди. Бир сичқон бағоят доно фикр айтибди:

— Қўнғироқ топиш керак! Қўнғироқни мушукнинг бўйнига илиб қўйиш керак! Мушук қаерга борса, қўнғироқ жиринглаб туриши керак! Биз қўнғироқни эшитиб, қочиб кетишимиз керак! Охири, мушук очидан ўлиши керак! Шу гапга қарши чиққан сичқонларнинг думини кесиш керак!

Ҳамма қойил қолиб, унга «Донишманд сичқон» деган унвон беришибди. Мажлис охирида бир сичқон сўраб қопти:

— Ҳаммаси яхшику-я, ўша қўнғироқни мушукнинг бўйнига ким илади?

Шу гап чиқиши билан сичқоннинг ини минг танга бўлиб кетган экан.

Албатта, маслаҳат бериш яхши. Аммо уни ба-
жариш қийин. «Қилиш керак», деган сўз билан
«Қилинди», деган сўз орасида узоқ, жуда узоқ масо-
фа бор...

«ГАЗАНДА»

Ҳиндистонда дунёдаги энг йирик, энг заҳари
илон — «қирол кобра»си бўлади. Шу илоннинг
ғалати хусусияти бор экан. Тухумини қўриқлаб ёт-
ган урғочи кобрага одамми, ҳайвонми, яқин келиши
билан унинг заҳари бир неча баравар ортиб кетиб,
ҳатто филни ҳам чақиб ўлдираркан...

Меҳрибон онахонларимиздан узр сўрайман-ку...
Боласини ташлаб қочаётган аёллар фарзандни авай-
лашни мана шу газандадан ўрганса чакки бўлмас
эди...

ОЙ ВА ҚУЁШ

Ой қуёшдан нур олади. Қуёш қанча ёрқин порла-
са, ой шунча тиниқлашади.

Эркак қанча кўп меҳр берса, аёлнинг ҳусни шун-
ча очилади...

ТАРКИ ОДАТ...

Одамлар чиндан кўра ёлғонга тезроқ ишонади.
Бу дунёнинг ўзида ростдан кўра ёлғон кўпроқ бўлса,
нима қилсин...

ҚИСМАТДАН ҚОЧИБ БЎЛМАС

Рус подшолари орасида қаҳри қаттиқлиги билан
«ном чиқарган» Иван Грознийнинг қисмати ғалати
бўлган. 1584 йили қиш палласи осмонда «дум-
ли юлдуз» — комета пайдо бўлади. Подшо «дум-
ли юлдуз» чиқиши ўзининг ўлимига ишора деб
ўйлаб ваҳимага тушади. Салтанатдаги энг машҳур
«башоратгўй»ларни тўплашни буюради. (Нимагадир
айнан аёл «башоратчилар»ни.) Олтмишга яқин ба-

шоратчини бир ерга қамаб, ушбу синоат нимадан дарак беришини айтмагунча биронтасини ҳибсдан бўшатмаслик ҳақида фармон чиқаради.

Қизиги шундаки, «башоратгўй»ларнинг деярли ҳаммаси шаҳаншоҳ 18 апрель кун и вафот этади, деб «каромат» қиладилар. Айтилган кун ҳам етиб келади. Подшоҳи олам эса соппа-соғ юрибди. Эрта-лаб туриб, қалбаки «кароматгўй»ларнинг ҳаммасини бир ерга тўплаб ёқиб юборилсин, деб ҳукм чиқаради. Кенг майдонга катта гулхан ёқадиладар. «Башоратчилар»ни олиб келадиладар. Ҳаммасини ёппасига оловга ташлаш учун Грознийнинг амрини кутадиладар...

Айни шу паллада шахмат ўйнаб ўтирган подшо ўзидан-ўзи шилқ этиб йиқилади-ю, жон таслим қилади...

Бу жумбоқнинг ечимини ҳанузгача ҳеч ким тополган эмас...

Тўғри, тарихчилар подшо умрининг охирида «вос-вос» бўлиб қолган, дейишади. Фитна билан ўлдирилган, деган фикрлар ҳам бор. Аммо унинг айнан шу кун и вафот этганининг ўзида ғалати жумбоқ йўқ эмас...

ОНАМНИНГ ЎГИТИ

Йиғлаб турган гўдакнинг бегонаси бўлмаиди.

ОДИЛЛИК

Баҳорнинг илк майсалари шаҳаншоҳлар саройининг олтин қуббаларида эмас, ғариб кулбасининг лойсувоқ томида кўкаради.

Тўнғич чучмўмалар бойваччалар гулшанида эмас, ўксик қабрлар устида очилади...

Адолатни табиатдан ўрганиш керак...

«ДОЯ»

Нодонлик разолатнинг онаси эмас-ку, дояси бўлиши мумкин.

«СЕНДАН ҲАРАКАТ...»

Қадимдан қолган латифанамо гап бор. Бир юрт-ни сув босибди. Ҳамма ҳар ёққа қочибди. Қарашса, бир одам том бошида ўтирганмиш. Сув тўпиғига келиб қолган...

Ёнига бир қайиқ келиб тўхтабди.

«Қайиққа чиқ», дейишса бош чайқабди.

«Мен умр бўйи тоат-ибодат қилганман, Тангри паноҳида асрайди!»

Сув белига чиққанда яна бир қайиқ келиб тўхтабди. «Қайиққа чиқсангчи», дейишса бош чайқабди.

«Мен умр бўйи тоат-ибодат қилганман. Тангри паноҳида асрайди».

Охири, сув томоғига чиқибди. Тағин бир қайиқ сузиб кепти.

«Ҳой, барака топгур, қайиққа чиқ, чўкиб кетасан!» дейишса бош чайқабди.

«Мен умр бўйи тоат-ибодат қилганман, Тангри паноҳида асрайди!»

Қайиқ нари кетиши билан «ғулқ» этиб чўкиб кетибди. У дунёга бориб, Худога нолибди.

«Мен умр бўйи тоат-ибодат қилдим, Яратган Эгам! Сен эса менинг жонимга оро кирмадинг...»

«Эй, ғофил банда! – дебди Тангри. – Жонингни асраш учун бир эмас, уч марта қайиқ юбордим-ку, тағин нима ҳақинг қолди?!»

...Албатта, тоат-ибодат қилиш – фарз. Аммо Яратганнинг «Эҳтиёт сендан, асраш мендан», деган ваъдаси ҳам бор...

УСТОЗ

Устоз отангдек улуғ, деганлари бежиз эмас, Ота ҳаёт беради. Устоз эса яшашга ўргатади. Туғилишдан кўра яшаш қийинроқ...

ҲУСН

Йўлбарс бошқа ов тополмаса, дарахтнинг пастак шохига қўниб ўтирган товусни думидан тутиб ер экан... Ортиқча ҳусн бошга битган бало бўлади, деганлари шу бўлса керак...

ИЛҒОР ТАЖРИБА

Одамлар «бозор муносабати»ни балиқдан ўрганган. Каттаси кичигини еяверади...

КАЛТАБИНЛИК

Бир юртда яшаб туриб, ўша халқ тилини билмаслик:

Биринчидан – ўша халққа нисбатан ҳурматсизлик.

Иккинчидан – ўша халқдан ўзини устун қўйиш.

Учинчидан – ғирт нодонликдир!

ШАЙТОННИНГ ФЕЪЛИ

Дурадгорлар ишлатадиган «шайтон» деган асбоб бор. Қайси томон баланд бўлса, «лип» этиб ўша ёққа ўтиб олади. Бунақалар одамлар орасида ҳам учраб туради. Қизиги шундаки, биров ундан «Кеча у ёқда эдинг, бугун нега бу ёққа ўтиб олдинг?» деб сўрамайди.

«Шайтон»нинг шайтонлиги ҳам шунда бўлса керак-да!..

ОТИ «ҚЎРҚОҚ»

Андишасиз азбаройи беандиша бўлгани учун дас-ти узун, тили бурро бўлса-да, андишали азбаройи андишали бўлгани учун қўли қисқа, тили қисқик бўлса... алам қиларкан!

НАФС БАНДАСИ

Денгиз бўйига дам олишга борганимда юртдошим билан ҳамхона бўлиб қолдим. Ниҳоятда таво-

зели, «илоннинг оғзидан чиққандек» кийинадиган, бўйинбоғ тақиб юрадиган одам экан...

Бир куни Сочидаги дендрарийга кирдик. Ер юзида жаннат бўлса, шунчалик бўлар! Етти иқлимнинг дарахтлари: ҳар бири чинни косадек оппоқ, ним пушти гуллари ақлни лол қолдирадиган магнолиялар... Арчалар... Бамбуклар... Кактуслар... Бананлар... Анвойи чечаклар...

Озода майсазорда товуслар таманно билан кезади. Бир хиллари дарахтлар шоҳига қўниб ўтирибди. Одамларга шу қадар кўникиб кетганки, яқин боришингиз билан камалакдек думини ёйиб, ҳуснини кўз-кўз қилади...

Маҳлиё бўлиб туриб қолдим. Бир маҳал ҳам-хонам елкамга туртди.

— Шунинг гўштидан табака қилса бўлармикин, домла?

Кўзига узоқ тикилиб турдим-да, индамай бурилиб кетдим...

Тошкентга қайтгунча деярли гаплашмадим...

ЙЎЛ

Йўлни торайтиришдан тийилинг. Худо йўлни торайтирганнинг гўрини торайтиради, деган гап бор...

ЖАННАТ ФАРИШТАЛАРИ

Ҳадиси шарифда таъкиданишича, Пайғамбаримиз Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васаллам айтган эканлар: «Қайси ота-она уч қизни тарбиялаб, вояга етказса, шулар жаннатда менинг ёнимдан жой олади. Агар иккита қизни тарбиялаб, вояга етказса ҳам жаннатда менинг ёнимдан жой олади. Башарти битта қизни тарбиялаб, вояга етказса ҳам жаннатда менинг ёнимдан жой олади...»

Ислом дини хотин-қизларни камситади, деган гапни ким айтган ўзи?

Ҳадиси шарифда тағин бир гап бор. Агар бир аёлнинг уч фарзанди гўдаклигида нобуд бўлса, Маҳшар куни улар дўзах йўлини тўсиб, онасини

ҳимоя қилар экан. Агар болалигида нобуд бўлган гўдак иккита бўлса ҳам шундай қиларкан. Башарти, ўша аёлнинг битта боласи гўдаклигида нобуд бўлган бўлса ҳам шундай қиларкан. Зеро, она учун фарзанд доғининг ўзи дўзах азобидан кучлидир...

Айтинг-чи, дунёдаги қайси бир шоир, қайси адиб, қайси мусаввир она меҳрини шу қадар теран тасвирлай олган?!

УШАЛМАС ОРЗУ

Қани энди, ёшлигингда кексалардек донишманд, кексайганда ёшлардек бақувват бўлсанг...

АҚЛ ВА ТИЛ

Гоҳо ақл қанча қисқа бўлса, тил шунча узун бўлади...

ОҚ ЛИБОС

Инсон бу дунёга келиб, кўз очган чоғи бошида турган оқ либосли одамни кўради.

Инсон бу дунёни тарк этиб, кўз юмаётган чоғи бошида турган оқ либосли одамни кўради.

Дўхтирларга таъзим қилинг!

ЖИНОЯТ

Ўз кўнглидаги меҳрни ўлдириш одам ўлдиришдан оғирроқ жиноятдир. Негаки ҳар қандай разиллик бемеҳрликдан бошланади.

ФОЖИАМИЗ

Армани:

— Сизга ким керак, азизим? «Қоровул Петросян» дейсизми? Вах-вах-вах! У қоровул эмас, академик! Донишманд одам! Юринг, уйини кўрсатаман. Яқинда икки қаватли уй солди, азамат!

Гуржи:

— Кимни сўраяпсиз, батано? «Этикдўз Панжикидзе?» О-о-о! У этикдўз эмас, академик! Бунақа

донишманд одам юз йилда бир туғилади! Юринг, дачасига обориб қўяман. Уч қаватли дача қуряпти, азамат!

Ўзбек:

– Нима? Ким дейсиз! «Академик Алижонип?»
Ҳеч қанақа академик эмас у! Қоровулчалик саводи йўқ! Этикдўзчалик илми йўқ! Фирт аҳмоқ одам. Порахўр! Ўрикзорда данғиллама иморат солаяпти. Шунча пулни қаёқдан олади? Умуман... мен ҳеч қанақа Алижонип-палижонипни танимайман!

ТУҲФА ЭМАС

Мустақиллик берилмайди. Мустақиллик олинади!

«ТАДБИРКОР» ВА «ЧАЙҚОВЧИ»

«Тадбиркор» дегани йўқни бор қилиб, бир нима яратадиган, жилла қурса, ўзимизда камёб нарсани четдан келтириб, ҳожат чиқарадиган одамни англатувчи эди. Бозорга кирган деҳқоннинг ҳосилини сув текинга оладиган, шу ернинг ўзида беш баҳосига пуллайдиган одамнинг номи «чайқовчи» дейиларди, шекилли?! Шунинг биттасига айтсам, аччиғи чиқди. «Оғзингизга қараб гапиринг, ака, биз – тадбиркор-миз!» – дейди.

Хайронман, ё мен ўзбек тилини унутиб қўйдим, ё ҳаётдан орқада қолиб кетганман...

БОЙ ВА КАМБАҒАЛ

Бой гердайса – салобат. Камбағал таъзим қилса – ҳушомад.

Бой гапирса – донолик. Камбағал сукут сақласа – нодонлик.

Бой «Мерседес» олса – камтарлик. Камбағал велосипед олса – манманлик.

Бой жиноят қилса – «шўхлик». Камбағал шўхлик қилса – жиноят.

Бой ўлса – мотам. Камбағал ўлса – «ҳа, энди, бандалик»...

УНУТМАНГ

Она тилини унутмоқ — ўз онасини унутмоқ билан тенг!

АДОЛАТ

Адолат битта бўлади, дейиш — гўлликдир. Адолатнинг қиёфаси минг хил бўлиши мумкин. Бу — унга ким қарашига, қаёқдан қарашига, қай ниятда қарашига боғлиқ.

ЭНГ БЕБАҲО, ЭНГ АРЗОН

Дунёда энг бебаҳо, аммо ҳамиша беназир тарқатиладиган хазина бор. Бу — Она меҳри!

БОЗОР «МАДОННА»СИ

Исириқ олиш учун бозорга тушгандим. Дарвозадан кираверишда сомса сотиб ўтирган аёлни кўриб, беихтиёр тўхтаб қолдим. Ростини айтсам, бундай мукаммал хилқатни умримда кўрмагандим. Юзи шу қадар тиниқ, қош-кўзи, лаблари шу қадар мутаносиб, шу қадар жозибали эдики, раҳматли Чингиз Аҳмаров тирилиб келса, ўзбек мадоннасини шу аёлга қараб чизган бўларди. Хаёлимдан «Қайси бахти чопган эр шундай парипайкар билан яшаркин?» деган ўй кечди.

Харид қилиб қайтиб чиқаётиб, ғалати шовқинсурон эшитдим. Яқин келиб, тагин беихтиёр тўхтаб қолдим. Бояги аёл рўпарасида озодагина кийинган, бўйинбоғ таққан бир киши кўзини пирпира-тиб, эсанкираб турар, чамаси қаёққа қочишини билмай, ғужанак бўлиб олгандек эди. Сомса вазидан эътироз билдирганми, ораларидан нохушроқ гап ўтганми, хуллас, аёл уни шу қадар қалаштириб ҳақорат қилар, оғзидан шу қадар ифлос сўзлар отилиб чиқардики, қирқ йил кўмир ташиган аравакаш бундай сўкишларни эшитса, ўзи ҳам, оти ҳам, арава-си ҳам, борингки кўмири ҳам уятдан қизариб кетган

бўларди! Ёмон гап одамни хунук қилиб юборишини шунда кўрдим. «Пари-пайкар»нинг чиройли кўзлари олайиб кетган, ойдек юзи қийшайиб, ваҳимали тус олганди...

Хаёлимдан «Қайси бахтиқаро эр шундай алвасти билан яшаркин?» деган ўй кечди...

БОЙЧЕЧАК

Бойчечак биринчи бўлиб очилгани боис кўпинча совуқ шамолларга қурбон бўлади. Аммо у баҳорни бошлаб келгани учун одамлар кўзига суртиб, «омонлик-сомонлик» қиладилар...

ВАТАН ТУЙҒУСИ

Қайси юртда нон арзон бўлса, ўша ерга кўчиб юрадиган одамда Ватан туйғуси бўлмайди.

ХОМ ХАЁЛ

Қани энди, қайтадан гўдакка айланиб қолсанг-да, ўйлаганингни қўрқмасдан айтаверасанг!

ДОНО ВА НОДОН

Доно нодондан ўзини бир поғона қуйи тутса, ҳайрон бўлманг. Тарозининг юкли палласи бўш палладан доим пастроқда туради...

ҲУРЛИК ВА ХЎРЛИК

Ҳурлик йўқ жойда хўрлик ҳукмрон бўлади.

Мустақиллик йўқ жойда мустабидлик ҳукм суради!

АЁЛЛАРГА МАСЛАҲАТ

Ҳадеб «Эрим кам пул топади, эрим кам пул топади», деб нолийверманг. Эркак киши қанча кўп пул топса, хотини шунча кўпаяди!

АЖДОДЛАР РУҲИ

Руҳшунос олимлар ғалати тадқиқот ўтказган. Нима учун вафот этган одам дастлабки кунлари яқинларининг тушига бот-бот кириб туради? Гап шундаки, тириклар уни кўп эслагани учун маййитнинг руҳи ўзи яшаган муҳит атрофида чарх уриб юраркан. Шу боисдан умр йўлдоши, фарзандлари, қариндошлари, ҳамкасбларининг тушига тез-тез кира экан. Орадан маълум вақт ўтиб, тириклар уни камроқ хотирлайдиган бўлгач, руҳ «ўз» муҳитидан узоқлашиб, Ер курраси атрофида учиб юраркан. Марҳумлар вақти-бевақт тушимизга кириб туриши шундан экан. Агар бу дунёда уни эслайдиган бирон-та одам қолмаса, руҳ ноумид бўлиб, ўзга оламларга учиб кетаркан...

Ўтганлар руҳини шод этишдан осони йўқ. Ақалли ора-чора «Ўтган ота-боболаримиз, она-момоларимизни Оллоҳ раҳмат қилсин, охирати обод бўлсин», деган биргина калима кифоя... Биз эса гоҳи шунга ҳам ярамаймиз.

ОСИЙ БАНДА

Шу қадар доноки, коинотнинг олис пучмоқларида юз йилдан кейин нима рўй беришини айта олади. Шу қадар нодонки, эртага ўзининг нима бўлишини билмайди.

Шу қадар меҳрлики, чумолига озор бермайди. Шу қадар қаҳрлики, бир-бирининг дилини вайрон қилиб, ҳузур топади.

Қалби шу қадар уйғоқки, осмонда чарақлаб ётган юлдузларни томоша қилиб, кўзига ёш олади. Қалби шу қадар сўқирки, ўз боласини етимхонага, ўз отасини ғарибхонага ташлаб кетади.

Бир бурда нонга қорни тўяди. Дунёнинг жамики бойликлари камлик қилади.

Бир қўли билан само кемалари, «ойнаи жаҳон»лар яратади. Бир қўли билан ер юзини култепага айлантирувчи қурол ясайди.

Бир феъли – адолат. Бир феъли – разолат.

Бир ҳунари – садоқат. Бир ҳунари – хиёнат...

Начора... Одамзот шундай: нур ва зулмат қоришиғидан бино бўлган.

ЧИНОР

Чинор маҳобатли бўлгани учун буюк эмас. Чинор узоқ умр кўргани учун ҳам буюк эмас...

Чинор... қандай шамол эсишидан, қачон эсишидан, қайққа қараб эсишидан қатъи назар, қилт этмай тургани учун буюкдир.

«ФЕОДАЛЛАР»

Болалигимни эсласам, оиламиздаги бир одат эсимга тушади. Биз – фарзандлар учун дунёда отамиздан улуғроқ, отамиздан кучлироқ, билимдонроқ одам йўқ эди. Онам икки гапнинг бирида «ҳой, ўғлим, ҳозир аданг кепқоладилар, дарров ситирга ўт юлиб кел», «ҳой, қизим, аданг кепқоладилар, ҳовлини супур», «адангни соатига тегма», «адангни жаҳллари ёмон, шовқинламай ўтиринглар», деб қайта-қайта тайинлар эдилар. Ҳолбуки, «жаҳли ёмон» адамиз биронтамизни бирон тарсаки урган эмаслар...

Кейин тушунсам, отани қаттиқ иззат қилиш, керак бўлса, «ота шахсига сифиниш» фақат яхшиликка олиб келишини билгани учун ҳам онам шундай қилган эканлар. Бу мутелик эмас, донишмандлик экан!

Агар шунинг оти «феодаллик» деб аталса, раҳмат, бундай «феодализм»га!

ЯПРОҚ

Бу кўҳна дунёда одамнинг умри осмонда учган юлдузнинг «йилт» этишидек гап...

Бу кўҳна дунёда одамнинг умри минг йиллик чинордан узилган битта япроқнинг ерга тушишидек гап...

Ҳоли шу-ку, оламнинг устуниман, деб ўйлайди хом сут эмган банда!

ОРЗУЛИ ДУНЁ

Бир кунлари ўтиб турувди. Бировдан олдин, бировдан кейин дегандек... Қора қозон қайнаб турувди...

...Орзули дунё экан. Хотин дугоналари билан гап еди. Унисини кўрди, бунисини кўрди... Ўкинди:

– Ўртоқларим бриллиантга беланиб юрибди. Мен шўрликда тузукроқ узук ҳам йўқ. Пешонам шўр бўлмаса, шу ношудга тегармидим?! Нима қилай? Ўзимни сотайми?

Эрнинг ҳамияти озор чекди. Аёлига олтин «ком-плект» олиб берди...

Орзули дунё экан. Хотин тагин нолиди:

– Пахмоқ қизнинг бахтини берсин, дегани рост экан. Анави Ҳумайрадан нима кам? Мактабда энг хунук қиз эди. Эри «Мерседес»да олиб юради. Бу ношуд машина тугул биттагина ўғлига велосипед ҳам оберолмайди. Пешонам шўр экан! Ўзимни сотайми энди?!

Эрининг ҳамияти озор чекди. Жудаям «Мерседес» эмас-ку, «Матиз» сотиб олди.

Иттифоқо ён қўшни иморат солди. «Участка». Икки қаватли. Саунаси билан. Бассейни билан! Қўшнининг қасри олдида уларнинг «шипир» томли уйи бостирмага ўхшаб қолди. Хотин ўкиниб нола қилди:

– Шу хонадонга тушганимга ўн беш йилдан ошди. Бу ношуд биттаям фишт қўйгани йўқ! Гадойнинг кулбаси яхшидир бундан! Пешонам шўр бўлмаса, шунга тегармиди? Ўзимни сотақолай энди!

Эр «участка» солди. Қўшнининг томидан бир қулоч баланд қилиб. Бассейни билан. Саунаси билан. Ҳовлида фонтани билан!

...Орзули дунё экан. Хотин энди тоғда қуриладиган дачани орзу қилиб турганида... тўсатдан қий-чув бўлиб қолди. Хотин эрталаб «жиндай суягини қизитиш учун» саунага кирса, эр ўзини осиб қўйганмиш!

Хотин дод устига дод солди:

—Вой-дод! Пешонам шўр бўлмаса шу ношудга тегармидим? Ўлмай ўлгур бир парча хат ташлаб кетибди. Олам жаҳон қарзи бор экан! «Парасани»нинг ўзи саксон минг доллармиш! Нима қилай, ўзимни сотаман, энди?

...Ўзини сотмоқчи эди... харидор чиқмади...

КАМБАҒАЛНИ КАМСИТМАНГ

Ривоят қилишларича, бир йигит донғи кетган бойнинг қизига ошиғу беқарор бўлиб қолибди. Қизнинг ҳам унда кўнгли бор экан. Йигит неча бор совчи юбормасин, рад жавоби олаверганидан кейин бойнинг ҳузурига ўзи борибди.

— Минг бора узр, бой ота, — дебди одоб билан. — Кўнгил иши экан. Айбга буюрмайсиз, қизингизни чин дилдан яхши кўриб қолдим. Нима шартингиз бўлса, розиман, фақат ноумид қилманг...

Бой ўйлаб-ўйлаб, бу «бетамиз» йигитнинг адабини бериш йўлини топибди.

— Майли, — дебди. — Иккита шартим бор. Биринчисини бажарганингдан кейин иккинчисини айтаман.

— Жоним билан! — дебди йигит.

— Шартим шуки, уч кун эртадан кечгача тиланчилик қиласан! Бозор бошида, ўз маҳаллангда, мачит дарвозаси олдида. Мен буни ўз кўзим билан кўришим керак.

Йигит чиндан ҳам уч кун тиланчилик қилибди. Тўртинчи куни бой пешингача кутса ҳам йигитдан дарак бўлмабди. Бой излаб борса, йигит бозор бошида гадойлик қилиб ўтирганмиш.

— Иккинчи шартим шуки, — деб гап бошлаган экан, йигит айтибди.

— Шартингиз ҳам, қизингиз ҳам ўзингизга сийлов! Одамни тирикчиликдан қолдирманг!

Қизиғи шундаки, қиз «шундан бошқасига берсангиз, ўзимни ўлдираман», деб туриб олибди.

Қиссадан ҳисса: камбағални камситган гадойга ялинади!

ПОЙТАХТ МИССИЯСИ

Уни ҳаммамиз яхши кўрамиз.

Унга ҳаммамиз талпинамиз.

Борамиз.

Ўқиймиз.

Ишлаймиз.

Турмуш қурамиз.

Уйли-жойли бўламиз.

Ва...уни яқдиллик билан ғийбат қиламиз!

...Начора, пойтахт бўлганидан кейин чидайди-да...

Муаллиф изоҳи: баъзилар «маҳаллийчилик қил-япсиз» демаслиги учун айтиб қўяй. Ўзим ҳам қишлоқда туғилиб ўсганман. Ҳар доим қишлоқ одамларининг фазилатини тасвирлаганман...

ЭНГ ҚИСҚА ЁЗУВЛАР

Бешикдаги ёзув

«Кенг оламга сиғмайдиган буюк зот бўлиб кетганингда ҳам тор қучоғимда йиғлаб ётганингни унутма!»

Етимхона дарвозасидаги ёзув

«Хой, она! Сен бу даргоҳга Меҳр деган ниҳолни ташлаб кетаяпсан. Ундан Қаҳр деган дарахт ўсиб чиқиши эсингда бўлсин».

Ғарибхона дарвозасидаги ёзув

«Хой, фарзанд! Ота-онангни «омон-эсон» жойлаб чиқдингми? Баракалла! Бугун сен жаҳаннамнинг олов ланғиллаб турган қудуғидан ўзингга жой тайёрлаб қўйдинг! Муборак бўлсин!!!»

Ариқ қирғоғидаги ёзув

«Мен одамларни поклайман, деб жоним ҳалак, одамлар мени булғаш билан овора...»

Автобус ўриндиғидаги ёзув

«Ҳой, йигитча! Тепангда қалтираб турган қарияга жой бериш-бермаслик ўзингизга ҳавола. У сенинг ҳеч киминг эмас. Фақат «мен ҳам шунинг ёшига етармиканман», деб ўзингдан ўзинг сўраб кўрсанг бас...»

Қадаҳдаги ёзув

«Мени сипқоришдан олдин синчиклаб разм сол. Тубимда не-не одамлар чўкиб ётибди!»

Кетмон дастасидаги ёзув

«Пастга қараб кетган илдизга тегсанг, дарахтга жабр қиласан. Тепага қараб кетган илдизга тегсанг, ўзингга жабр бўлади...»

Кўзгудаги ёзув

«Яхшиямки, одамзоднинг айби ўзига билинмайди. Бўлмаса, дунёда биттаям бутун тошойна қолмас эди...»

Ўқ-ёйдаги ёзув

«Ўзинг тўғри бўлатуриб, нега бегуноҳларни жароҳатлайсан, деб маломат қилманг. Мени отган камон қийшиқ бўлса, нима қилай?»

Узангидаги ёзув

«Нега мени тепкилайсан? Кимга таяниб от минганинг эсингдан чиқдимиди?!»

Қалам зиҳидаги ёзув

«Онани мадҳ этсанг — қувонаман. Муҳаббатни мадҳ этсанг — қувонаман. Ватанни мадҳ этсанг — қувонаман. Садоқатни мадҳ этсанг — қувонаман... Тама йўлида, ростни ёлғон, ёлғонни рост деб ёзсанг, синиб кеттиларим келади!»

Институт эшигидаги ёзув

«Жаноб талабалар! Миниb келган машинан-гизни тартиб билан «парковка» қилишингизни сўраймиз. Профессорларнинг велосипеди киришга қийналяпти...»

Концерт зали пештоқидаги ёзув

«Микрофонни яратган одамга кумушдан, фоно-граммани ихтиро қилганга олтиндан ҳайкал қўямиз!»

Бозор дарвозасидаги ёзув

«Стойнка»га бир марта кириб чиқиш 2 минг сўм. Машинангга бир гап бўлса, ўзинг жавобгарсан!»

ИРСИЯТ

Ҳали мактабга қатнамасдим. Орамизда «Елим» лақабли бола бўларди. Текканга тегиб, тегмаган-га кесак отар, ҳатто ёши катта болалар ҳам ундан узоқроқ юришга ҳаракат қиларди. «Елим» лақабини олишига сабаб — у, отаси урушга кетганидан кейин икки йил ўтиб туғилган, онасининг айтишига қараганда «қорнига ёпишиб қолган» экан.

Бир куни «Елим» ёмон иш қилди. Қаердандир ориқлаб кетган қора мушукни топиб келди. «Ҳозир сенларга томоша кўрсатаман», деди-да, мушукнинг думига чизимча боғлаб, биғиллатиб, дарахт шохига илиб қўйди. Анҳор бўйидаги тошлардан қўйлагининг этагига тўлдириб келди. Кейин, беш-олти қадам орқага чекиниб, мушукка тош ота бошлади. Болалардан бири «унақа қилма», деса, «бўпти, ўзингни тошбўрон қиламан», деб хезланди. «Елим» тошларни шошилмай, узоқ мўлжалга олиб отар, мушук ҳар гал тош текканда аянчли миёвлар, типирчилаб, ўзини уёқдан-бу ёққа ташлар, аммо қутулиб кетолмас эди. Охири бечоранинг оғзидан қон кела бошлади. Биз — болалар даҳшатдан қотиб, қилт этмай турар, нима қилишни билмасдик. Бир маҳал

мушукнинг кўзидан яшил олов сачраб кетгандек бўлди-да, сўнгги бор миёвлаб, тинчиб қолди...

Ўша кунни рўй берган воқеани ичимга сиғдиrolмай, онамга айтиб бердим. Онам отамга айтган шекилли, кечқурун отам бизни ёнига чақириб, танбеҳ берди:

— Ўша бола билан ўйнасаларинг таъзирингни бераман! — Сўнг, бир зум ўйлаб турди-да, қўшиб қўйди. — Балки болада гуноҳ йўқдир. Палаги нопок!

Отамнинг гапини яхши тушунмаган бўлсам-да, «Елим»дан нарироқ юрадиган бўлдим... У еттинчи синфни битириб, бошқа ўқимади... Университетда ўқиб юрган кезларим «Елим» одам ўлдириб, ўн йилга кесилиб кетганини эшитдим...

...Орадан анча вақт ўтди. Билмадим, ўттиз йилми-ўттиз беш йилми... Куз кечаларидан бирида дарвоза тақиллаб қолди. Чиқсам, телпак кийган нота-ниш одам турибди.

— Танимадинг-а? — деди эски қадрдонлардек елкамга қўл ташлаб. — Мен... фалончиман.

Ростини айтсам, бунақа исмли одамни эслай олмадим. Отини қайта сўраган эдим, илжайди.

— «Елимман!»

Шундагина «эски қадрдоним» ёдимга тушди.

— Сенга бир масалада келдим, — деди мақсадга кўчиб. — Ўғлим арзимган нарса билан қамоққа тушиб қолди. Терговчи билан гаплашсам, жаа-а «заряжат» қилиб юборяпти. Шунга бир ёрдам бериб юборсанг...

— Мен терговчини танимайман, — дедим ростини айтиб.

— Сен уларни танимасанг, улар сени танийди-ку!

Очиғи, ўғлининг «арзимаган нарса билан» қамалганига ишонмадим. Бунақа ишларга арашламаслигимни айтдим. «Елим» хафа бўлмади.

— Бўпти, сен бўлмасанг, бошқаси топилиб қолар, — деди-да, кетаверди...

Ўғлининг қисмати нима бўлганини билмайман-ку, орадан тагин беш-олти йил ўтиб, нохуш хабар эшитдим. «Елим» хотин, бола-чақаси билан ажра-

шиб, қўшни маҳалланинг чеккароқ жойидан ҳовли сотиб олган экан. Қиш кунларидан бирида уйига ўт кетибди. «Пажарний»лар ўтни ўчириб, ичкари кирса, «Елим»нинг куйиб кетган жасади ётганмиш. Негадир оёқ-қўли сим билан чандилаб боғлаб ташланган эмиш...

Бечорага ачиндим. Отамнинг гапи ёдимга тушди. «Палаги нопок»...

ЛАФЗ

Халқимизда «Ваъдага вафо — марднинг иши», «Арслон изидан қайтмас, йигит сўзидан», деган мақоллар бор. Буни исботловчи мисоллар ҳам етарли.

Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг васияти билан тахтга ўтирган Ҳумоюн ҳам отаси каби жасур, доно ва софдил инсон бўлган. Бироқ шаҳаншоҳ вафотидан кейин бошланган тожу-тахт талаши салтанатни таҳликали аҳволга солиб қўяди ва рақиблар бундан усталик билан фойдаланиб, хуружга ўтади. Бобурийлар ҳукмронлигига қарши уруш олиб бораётган Шерхоншоҳнинг қўли баланд келиб, Ҳумоюн чекинишга мажбур бўлади. Ҳиндистонда дарё кўп. Чавза дарёсидан ўтаётганда Ҳумоюннинг оти чўкиб, унинг ўзини ҳам сув остига тортиб кетади. Подшоҳнинг бахтига ҳўкиз терисидан ясалган мешда сузиб келаётган мешкобчи уни қутқариб қолади. Шунда миннатдор шаҳаншоҳ оғзидан сенга подшолик тахтини берганим бўлсин, деган мазмунда гап чиқиб кетади. Пойтахтга етиб келишгач, мешкобчи шоҳга ваъдасини эслатади... Шунда Ҳумоюн ақл бовар қилмас иш қилади. Сарой аъёнларининг эътирозига қарамай мешкобчини тахтга ўтқазиб қўяди. Шаҳаншоҳ акаси ҳақида «Ҳумоюннома» деган гўзал асар ёзган Гулбаданбегим ҳам кўз кўриб қулоқ эшитмаган бу ҳодисани оғриниб тасвирлаган. У шундай деб ёзади. «Бу воқеадан сўнг подшоҳ ўша саққо гуломни тахтга ўтқазиб, ҳамма амирлар унга кўриниш бер-

синлар, ғулом эса кимга нимани хоҳласа ҳада этсин ва мансаб берсин, деб буюрдилар... Икки кунгача бу ғуломга подшоҳликни бериб қўйдилар...»

Ҳумоюннинг ўз тахтини икки кунгача аллақандай саққо (гадо), ғулом (қул)га бериб қўйишини ҳар ким ҳар хил баҳолаши табиий. Бироқ у «подшо ҳукми — вожиб» деган шиорга амал қилиб, сўзининг устидан чиққани аниқ... Бу-ку, қарийб беш аср нарида рўй берган ҳодиса. Сўз устуворлигига амал қилган инсонлар ҳамиша бўлган ва бундан кейин ҳам бўлаверади. Яна бир мисол. Буниси яқин ўтмишда бўлган воқеа.

Тошкентда Мамат акани танимаган одам йўқ эди. Халқ ҳофизини Муҳаммаджон Каримов борган тўйга айрича файз қўнарди. Ёши бир жойга бориб қолган, ихчам гавдали ҳофиз мумтоз ғазалларни шу қадар теран тушуниб, шу қадар тиниқ овозда айтар эдики, тингловчилар беихтиёр сеҳрланиб қоларди...

Мен Муҳаммаджон Каримовнинг сўнгги қўшиғини (афсуски сўнггисини) эшитганман. Қай бир йили Хумсонга дам олишга бордик. Мамат аканинг ўн чоғли улфатлари ҳам оромгоҳ яқинида Угам дарёси бўйидаги чойхонада маскан тутиб, бир-икки ҳафта дам оладиган одати бор экан.

Бир куни оромгоҳдаги дам олувчилар илтимоси билан Мамат ака концерт берадиган бўлди. Очик майдонга юзлаб одамлар тўпланган. Ҳофиз икки-уч қўшиқдан сўнг Фузулий ғазалини айта туриб, ҳушидан кетиб қолди. Уч кундан кейин...

...Мамат аканинг ҳамма биладиган ғалати одатлари бор эди. У «закалат-пакалат» деган сўзни бирон марта оғзига олмаган. Қаерга борса, сидқидилдан хизмат қилган. Бир тўйни чала ташлаб, иккинчисига югурмаган. Тўй эгаси ҳақ берса, олган. Бермаса, дуо қилган. Башарти тўй қилаётган кишининг қўли қисқароқлигини пайқаб қолса, тўпланган пулни ҳам «тўяна» деб ташлаб кетган...

Энг муҳими — «Мамат аканинг «темир дафтари» деган гап эл аро машҳур эди. Дейлик, маҳалланинг

ямоқчиси тўйга айтиб келди. Ҳофиз «темир дафтарини» варақлаб кўрган ва ўша куни бўш бўлса, «Худо хоҳласа, албатта хизматда бўламан», деб дафтарига ёзиб қўйган. Иттифоқо, ярим соатдан кейин бирон катта мансабдор ёки донғи кетган бойвачча келиб қоладию, худди ўша куни тўй қилаётганини айтиб, таклиф этади. Ҳофиз «Иложи йўқ, бир одамга ваъда бериб қўйганман, сўзимдан қайтмайман», деб рад этади. Ҳеч қандай илтимос, ҳеч қанча пул, ҳеч қандай дағдаға ўтмайди! Вассалом!

Бунинг отини лафз дейдилар!

ҚЎШҚАНОТ

Йигирма ёшдаги ошиқ-маъшуқликдан етмиш ёшдаги меҳр-оқибатгача етиб борган эр-хотин сабр-қаноат фаришталаридир.

ТИЛАНЧИ

— Гадоё билан маддоҳнинг фарқи борми?

— Бор. Гадоё жўн тиланчилик қилади. Маддоҳ қофиясини келтириб тиланади.

БОБО БИЛАН НАБИРА

Қария — оила яшинқайтарғичи. Хонадонни турли балолардан асрайди.

Гўдак — оила чироғи. Хонадонни ёритиб туради.

НОМУКАМАЛЛИК

Дунёда мукамал нарса йўқ. Ҳатто Муҳаббат деб аталмиш олий туйғуда ҳам адолатсизлик бор. Ким қаттиқроқ севса, ўша кўпроқ изтироб чекади.

СЕВИНЧ ВА ЎКИНЧ

Ҳаётингизда севинчдан кўра ўкинч кўпроқ бўлса, ажабланманг. Одам боласи йиғлаб туғилади. Кулишни эса анча кейин ўрганади...

«ИХТИРО»

Самарқанд бозорида чет эллик сайёҳлар юрган экан. Биттаси, айниқса, эътиборимни тортди. Калта иштон кийган, қора кўзойнакли, шопмўйлов киши ўғил сумакка тамаки тўлдириб чекиб кетаяпти...

...Шунақа «универсал» буюмни ихтиро қилган халқимизга тасанно дедим...

«ҚУЛФ»

(Покиза аёлларимизга алоқаси йўқ гап)

Хотин кишининг хиёнат эшиги бир очилмасин. Очилса, ёпилиши қийин бўлади. Қулфи «бузилиб» қолади...

ТЕХНИКА АСРИ

Техника асрида яшаяпмиз. Қандоқ яхши! Оғирни – енгил, узоқни – яқин, мушкулни – осон қилади. Шунақанги осон қиладики, фақат мушакни эмас, каллани ишлатиб ҳам овора бўлиб ўтирмайсиз...

Бир «мини-маркет»га кириб, майда-чуйда ҳарид қилдим. Буни қарангки, сотувчи йигитчанинг калькулятор деган «сеҳрли» асбоби ишламай қолса денг. Батарейси «ўтириб қолган» экан. Ҳисоб-китобнинг охирига етолмай терлаб кетди. Менинг ҳам сабрим тугади. «Саккиз карра саккиз қанча бўлади?» десам, бир муддат пешанаси тиришиб турди-да, «саксон саккиз!» деди.

Икки ярим минг йил аввал ўлиб кетган Пифагор шўрлик шу гапни эшитса, қайтадан тирилиб, ўзини осган бўлур эди!

СЎҚҚАБОШ АЁЛ

Бева боши билан яхши фарзанд ўстираётган аёл палапонларини қаноти остига олиб, бургутдан ҳимоя қилаётган каптарга ўхшайди.

Сўққабаш аёлни ўкситиш гўдакни хўрлашдан оғирроқ гуноҳ...

ҚИЁС

Дунёда Онага қиёслаш мумкин бўлган иккита нарса бор.

Она тили, Она-Ватан.

ТАНСИҚ ФАСЛ

Баҳорда деҳқоннинг юмуши кўпаяди. Ерга омоч солади. Кўчат қадайдди. Ниҳол ўтқазади. Суғоради, озуқа беради... Вақтида шудгор қилмаса, эккани унмайди. Вақтида суғормаса, кўчати қуриб қолади. Донни нобоп ерга сепса, кузда оч қолади...

Инсон умри ҳам шундай. Ёшликда йўл қўйган хатоси, босган ножўя қадами, билиб-билмай қилган гуноҳи ёши улғайганида аччиқ «меваси»ни бериши ҳеч гапмас.

...Деҳқон-ку, бу баҳорда қилган хатосини келгуси баҳорда тузатиши мумкин. Инсонга эса ёшлик бир марта берилади. «Баҳор қайтмайди» деганлари шу.

ШУКРОНА

«Ўзингизни асранг», дейдилар...

«Ўйламанг», дейдилар...

«Ҳаяжонланманг», дейдилар...

Ўйламаслик мумкинми? Ўйламаслик учун одам ақл ўрнига бир товоқ қатиқ кўтариб юриши керак-ку...

Ҳаяжонланмасликнинг иложи борми? Ҳаяжонланмайдиган одам юрак ўрнига кўксига муштдек тош солиб юради-ку...

...Тафаккур деган нурли, ҳаяжон деган мунгли неъматни ато этгани учун Яратганга шукроналар бўлсин!

ВАРРАК ВА ҚУШ

Варрак ҳарчанд ҳаволангани билан қуш бўлолмайди: ипи бировнинг қўлида...

ҚАЙНОНА

Совчи бўлиб борди.

— Қулчиликка келдик, — деди эҳтиром билан.

Яна борди.

— Қулчиликка келдик, айланай!

Тағин борди.

— Қулчиликка келдик, ўргилай. Ноумид қилманг!

Ноумид қилмадилар. Чиройли тўй бўлди...

...Кейин... келинини қулдек ҳўрлай бошлади...

КЕЛИН

Битта болали бўлгунча қайнонасини «ойижон» деди.

Иккита болали бўлгач, «ойи» деди.

Учта болали бўлганида «анави» деди.

Боласи тўртта бўлганидан кейин «отинг ўчгур» дейдиган бўлди...

...Унинг тўртта ўғли бор. Худо хоҳласа, тўртта келин кўради.

ҚЎРИҚЧИ

Эшигини қоқсанг, эгасидан олдин ити чиқиб келади.

Қизиқ, наҳотки ит Одамни Одамдан қўриқласа?

ОЛМОҚ ВА ҚОЛМОҚ

Инсоннинг баҳоси бу дунёда ўзи олгани билан эмас, ўзидан қолгани билан белгиланади.

АФАНДИ ДОМЛАНИНГ ЎГИТИ

Маҳалламизда Афанди домла деган отахон бўларди. Юзи нурли, донишманд чол эди. Бир гал биз — ўсмирларга ғалати насиҳат қилди.

— Худо хоҳласа, сенлар катта одам бўласан. Топармон-гутармон бўлиб, яхши тўйлар қиласан, уй-жой қурасан... Иморат солаётганингда томингни қўшниникидан ақалли бир қарич пастроқ қилиб ёп. Токи, ҳамсоянгни кўнгли чўкмасин...

Ростини айтсам, бу гаплар хаёлимдан кўтарилиб кетган экан. Иттифоқо бир танишимникига бориб қолдим. Осмон барабар қилиб «участка» қураётган экан. Домланинг насиҳати эсимга тушиб, айтиб қўйибман. Гапирмасам бўларкан. Танишим хафа бўлди.

— Ўша домлангизнинг «томи кетган» экан! — деди қўл силтаб.

Индамай қўяқолдим. Балки Афанди домланинг «томи кетгандир». Балки танишимнинг «томи баландлик қилиб» домланинг ўгити «етиб бормагандир»...

ВАТАН ТАНЛАНМАЙДИ

Тақдир тақозоси билан бадавийлар оиласида туғилсам, эллик даражали иссиқда қутурган қум бўрони мен учун энг гўзал манзара бўлур эди.

Тақдир тақозоси билан эскимослар оиласида туғилсам, эллик даражали совуқда қутурган қор бўрони мен учун энг гўзал манзара бўлур эди...

Мен Ўзбекистонда туғилганим билан фахрланаман.

ВАҚТ

Вақт — учиб бораётган ўқ. Уни ҳеч ким тўхтатиб қололмайди. Аммо эсли одам «ўқ»ни тўғри манзилга йўналтириши мумкин.

НОН

Халқимизнинг ажиб удумлари бор.

Бешиқда ётган чақалоқнинг ёстиғи тагига бир бурда нон қўйиб қўядилар.

Бола йўлга кирса, оёғи орасидан кулча думалатиб, нишонлайдилар.

Бувиларимиз совчиликка нон туғиб борадилар.

Икки ёш тақдири қўшилганининг рамзи сифатида нон ушатилади.

Олис ва хатарли сафарга кетаётган одамнинг насибаси узилмасин деб нон тишлатиб қоладилар.

Чавандоз кўпкари тўдасига кираётиб, белига нон туғиб олади.

Дастурхонга энг аввал нон қўйилади.

Ота-боболаримиз фарзандларига «Кўчада ётган нон бўлагини кўрсанг, кўзингга суртиб, покиза жойга олиб қўй», деб ўғит берадилар.

«Нондек азиз бўл», деган дуо энг улуғ олқиш саналади.

Одам ўзининг ҳақлигини билсаю, ҳеч нима билан исботлай олмаса, «нон урсин!» деб қасам ичади!

Нега шундай?

Олимларнинг аниқлашича, нонда инсон ҳаёти учун зарур барча моддалар бор экан. Одам ҳамма неъматларни истеъмол қилсаю, нон емаса, барибир яшай олмас, аммо бошқа ҳеч нима емасаю фақат нон истеъмол қилса, бемалол яшайверар экан... Бундан чиқди халқ азбаройи оч қолишдан қўрқиб, юқоридаги одатларни ўйлаб топган экан-да!

Йўқ! Бу удумлар Аллоҳ томонидан инсонга берилган неъматни қадрлаш, уволдан қўрқиш, фарзандларига ҳалол луқма егизиш учун одат тусига киритилган...

Нонни иймон даражасига кўтарган халққа таъзим қилинг!

АКСИОМА

Бозор қанча қимматлашса, одам шунча арзонлашади.

ТАЪЗИМ

Қайрағоч бақувват эди. Илдизи теран эди. Одамлар соясидан баҳраманд бўлар, шохлари орасига қушлар ошиён қуриб, палапон очар эди...

Қамиш мўрт эди. Илдизи омонат эди. Одамларга нафи тегмас, қуш қўнмасди...

Иттифоқо қаттиқ шамол туриб, қайрағочнинг шохини синдирди. Қамишга ҳеч нима қилгани йўқ. У шамолга таъзим қилишнинг хў-ў-ўп машқини олган эди...

ЯХШИ АЛОМАТ

Бемор шифокор буюрган дорини вақтида ичишни унутса, хурсанд бўлинг: дарди арий бошлабди.

ЖАҲОЛАТ

Жоҳиллик қўрқинчли эмас. Жоҳилнинг оқилга ақл ўргатиши қўрқинчли.

БИРИ ИККИ БЎЛМАГАН...

Қадимда икки ака-ука бўлган экан. Иккаласи ҳарчанд урингани билан иши юришмас, омади чопмас экан. Кунлардан бирида ака-укалар Донишманд ҳузурига бориб, маслаҳат сўрабди:

— Шунча ҳаракат қилсак ҳам биримиз икки бўлмайди. Нима қилайлик?

Донишманд айтибди:

— Икковларинг иноқмисан? Фақат тўғриси гапир!

Ака-укалар ноаҳил эканини тан олибди.

— Эй, нодон! — дебди донишманд. — Иккиси бир бўлмаганнинг қандоқ қилиб бири икки бўлсин?

ПОЗИТИВ

Уйингда шундай кўзгу борки, сен унга ҳар куни қарайсан. Ҳар қараганинга ўз фазилатларингни ҳам, нуқсонларингни ҳам кўрасан.

Бу кўзгу — фарзандинг!

ҚОЗИҚ

Қишлоқ боласининг вазифаси — мол боқиш. Бизнинг ҳам сигиримиз бор эди. Тенгқур болалар билан жийдазорда мол боқардик. Адашмасам, ўшанда бешинчи синфда ўқир эдим. Жийдазорда ўт кўп. Бекинмачоқ ўйнашга ҳам қулай жой. Фақат кун ботар-ботмас, ҳар ким ўз молини етаклаб уйига жўнар, жийдазорда ажина бор, ёлғиз юрсанг, оғзингни қийшайтириб кетади, деган ваҳима гап-

лар юарди. Менинг сигирим ювош бўлса ҳам бир айби бор эди. Нуқул қозигини суғуриб «дайдиб кетарди». Биласиз, қозик ёғочдан ясалади. Ҳар кун қоқавергандан кейин боши едирилади, синади. Қарабсизки, бошқа қозик яшаш керак...

Шундай кунлардан бирида темир қозик топиб олдим. Бошида халқаси ҳам, ҳатто узилиб қолган бирикки қарич арқон ҳам бор. Ўртоқларимдан «кимнинг қозиғи», деб сўрасам эгаси чиқмади. Севиниб кетдим. Сигиримни янги қозикқа боғлаб қўйдим: энди ям суғуриб кўрсин-чи!

Ўша кун эмас-ку, эртасига ғалати иш бўлди. Кечаси энди ухлаган эканман, ойим «Аданг чақиряптилар, тураркансан», деб қолди. Ҳайрон бўлиб айвонга чиқсам, отам қовоғини уйиб ўтирибди. Қўлида ўша темир қозик.

— Қаёқдан олдинг буни? — деди таҳдид билан. Отамдан қаттиқ хайиқардик. Қўрқиб кетдим.

— Топиб олдим, — дедим ростини айтиб.

— Қаердан?

— Жийдазордан.

— Қайси жийданинг тагидан?

— Қийшиқ жийданинг.

— Жийданинг тўғриси бўлмайди, қайси бирининг тагидан? Кўрсанг танийсанми ўша жийдани?

— Танийман, — дедим қўрқа-пуса.

Отам қўлимга қозикни тутқазди.

— Худди ўша жийданинг тагига ташлаб келасан!

Юрагим орқага тортиб кетди. Жийдазорда «ажина» борлиги эсимга тушиб, талмовсираб қолдим.

Айвон бурчагида турган ойим ялинди:

— Ташлаб келади, адаси, тонг отсин, албатта ташлаб келади.

— Сен аралашма! — деди отам эътирозга ўрин қолдирмайдиган оҳангда.

Уйғониб, ичкаридан чиққан акам ҳаммасини тушунди шекилли, костюмини кия бошлаган эди, отам жеркиб берди:

— Сен қаёққа?

— Бирга бориб келамиз.

– Йўқ! – деди отам шиддат билан. – Ўзи топганми, ўзи обориб қўяди!

Куз, салқин тушиб қолган. Гира-шира кўройдин... Қўлимда муздек темир қозиқ билан йўлга тушдим. Жийдазор-ку узоқ эмас. Аммо унга етгунча Дархон ариқ устидаги кўҳна кўприкдан ўтиш керак. Одам ёлғиз қолса кундузи ҳам кўрқадиган қинғир-қийшиқ жийда чакалакзори орасига кириш керак. Аксига олиб ярамас қозиқни Қонқус анҳори бўйидаги дарахт тагидан топганман...

Салқин ҳаводанми, кўрқувданми оёғим қалтираб кўприкдан ўтдим. Гира-шира кўройдинда сирли сукунат чўккан жийдазорга кирдим. Назаримда ҳар бир дарахт орқасида нимадир беркиниб тургандек эди. Қаердадир бойқуш «ҳув-ҳув»лади... Ростини айтсам, Қонқус бўйигача бормадим. Қўлимдаги қозиқни кучим борица улоқтириб орқага қараб югурдим...

Ойим билан акам кўчага чиқиб кутиб туришган экан...

Лабимга учуқ тошиб, бир-икки кун ачишиб юрганини ҳисобга олмаганда ҳеч нима бўлмади... Фақат орадан бир ойча ўтгач, отам шу масалага қайтиб, бир гап айтди.

– Сен топиб олган қозиққа боғланган сигир арқонини узиб, адашиб кетган бўлса ёки биров ўғирлаган бўлса-да қозиқ сенинг уйингдан чиқса, эгаси сени ўғри гумон қилса, нима бўлади?

Отамнинг саволига жавоб йўқ эди...

...Орадан кўп йиллар ўтгач, яна бир воқеа бўлди. Сочига дам олишга бордим. Денгиз совиб, «ўлик мавсум» бошлангани учунми, дам олувчилар сийрак, хоналар бемалол эди. Менга алоҳида хона беришди. Кириб ечиндим. Ювиниш учун ваннага кириб кетаётсам, хизматчи аёл кириб, кўрпа-тўшакларни алмаштира бошлади. Сўнг диван бошидаги столча тортмасини очган эди, бир даста пул чиқди. Катта пул!..

– Кечирасиз, – деди аёл ҳижолат чекиб тортмани ёпаркан. – Мен бехосдан...

Хайрлашиб чиқиб кетаётган эди, тўхтатдим.

— Бу пул меники эмас.

— Мени синамоқчимисиз? — деди аёл ранжиб. — Хонанинг эгаси кетганига уч кун бўлди. Пулни унутиб қолдирган бўлса аллақачон довланган бўларди...

— Меники эмас, — дедим такрорлаб. — Олиб кетинг!

Шу кеча отам тушимга кирди. Кулиб турганмиш...

ЗУЛМАТ БАНДАЛАРИ

Ислом дини — муқаддас дин. Инсонни энг муқаррам зот деб улуғловчи, бегуноҳ қон тўкишни қораловчи дин.

Шўро сиёсатининг барча дин арбобларини «текинхўр, душман» деб атагани — туҳмат. Тарихда улусни ҳидоят сари бошлаган, ўз юртини чет эл босқинчилари ҳуружидан ҳимоя қилишга бош-қош бўлган аллома, уламолар оз бўлмаган. Афсуски, айрим зулмат бандалари динни ниқоб қилиб, не-не буюк зотларнинг умрига зомин бўлгани ҳам бор гап. Шундай жаҳолат қурбонларидан бири 1370 йили Озарбайжонда туғилган улуғ шоир Имомуддин Насимий эди. Диний илмдан ҳам, дунёвий билимдан ҳам яхши хабардор бўлган шоир инсон эркини куйловчи ғазаллари учун ҳукмдор Мироншоҳ ва ўз юртидаги мутаассиблар зуғумидан безор бўлиб, Шом (Сурия)га кетишдан ўзга чораси қолмайди.

Сурия ҳукмдори султон Муайид шоир Насимийни эҳтиром билан қарши олади. Афсуски, жоҳиллар бу ерда ҳам жирканч фитна уюштирадилар.

Ижод аҳли анчайин самимий, содда бўлади. Ўзининг кўнглида бировга ёмонлик бўлмагани учун бошқалардан ҳам ёмонлик кутмайди. Фанимлар унинг шу ожизлигидан усталик билан фойдаландилар. Султон билан шоир иштирок этаётган жума намозида жаҳолатпарастлар «Орамизда дини исломни таҳқирловчи кимса бор, у «Ёсин» сураси-

ни оёғи остига олиб тепкилаб юрибди», деган гап тарқатадилар. Табиийки, бу султоннинг ғазабини қўзғатади. Султон бундай шаккокни қандай жазолаш кераклигини Насимийдан сўрайди. «Бунақа даҳрийни тириклайин терисини шилиш керак», дейди шоир комил ишонч билан. Буни қарангки, муқаддас Калом сураси айнан унинг кавушидаги патак остидан чиқади! Шоир бу фитнани ғаламислар пухта ўйлаб уюштирганини, сурани унинг кавушига тиқиб қўйганини хаёлига келтирмагани аниқ эди!

Султон ҳам, шоир ҳам ҳайратдан ёқа ушлаб қоладилар. Султон энди нима қилиш кераклигини тағин шоирнинг ўзидан сўрайди. Шунда Насимий беқиёс мардлик қилади. «Начора, подшоҳнинг ҳукми вожиб, ҳукми ижро этишсин!» дейди.

Разил ниятига етган жаҳолатпарастлардан бири намозхонларга қараб, «Диндан қайтган бу шаккоkning қони ҳаромлиги, бир томчиси теккан жойни ҳам кесиб ташлаш зарурлигини» айтиб, ваъзхонлик қилади.

Худонинг қудратини қарангки, шу пайт тириклайин териси шилинаётган шоир танасидан сачраган қон худди ўша кимсанинг қўлига келиб тегади! Аҳли мўмин жумбушга келиб, ундан ўз сўзини исбот қилишни талаб этади. «Пешво» эса «Мен шунчаки мисол учун айтувдим», деб панага беркинади... Бу фожиа 1417 йили рўй беради...

Афсуски, тарихда бундай мисоллар оз эмас. Бир вақтлар Абу Али ибн Сино «Агар мен даҳрий бўлсам, бу дунёда мусулмон йўқ экан», деб ёзгани бежиз эмас. Буюк олимни «даҳрий» деб эълон қилганлар шулар эди. Улуғбекни ўз пушти камаридан бўлган фарзандининг ҳукми билан сўйдирганлар, ишқи боқийни куйлаб гўзал ғазаллар ёзган Машрабни дорга торттирганлар, элнинг суюкли шоираси Нодиранинг кўз ўнгида аввал гўдак набирасини, сўнг ўғлини, ундан кейин ўзини бўғизлатганлар ҳам шундай зулмат бандалари эди...

Яратганнинг адолатини қарангки, жаҳолат қурбонларининг номи тарихда абадий қолди. Жоҳилларга эса абадий лаънат тамғаси босилди!

БОЗОРДАГИ «СЕВГИ»

- Севгини сотиб олиш мумкинми?
- Мумкин! Фақат бир марта сотилган нарса юз марта сотилмайди, деб кафолат бериб бўлмайди!

СЎЗ

Сўз – чиғаноқ ичидаги гавҳар.

Сўз – қин ичидаги ханжар...

ЭСКИ ЧОРИҚ

Таиландда ғалати удум бор экан. Будда ибодатхонасининг роҳиблари бошида бошпана, эгнида бир сидра либос, егулик бир кунлик таом билан кифояланади, ибодат билан шуғулланади. Ибодатхона юмушларини бажаради. Бироқ яшаш учун пул топиш керак. Шу сабабдан улар ҳар куни тонг саҳарлаб эгнига пуштиранг ёпқич ёпган кўйи яланғоч кўчага чиқиб кетади-да, магазин ва ресторанлар, идора ва ташкилотлар, дуч келган хонадон эшигига бориб, тиланчилик қилади. Садақа берувчи дуоталаблар уларни ҳеч қачон насибасиз қолдирмайди. Чунки уларнинг ўзи ҳам айнан шу «юмуш»ни бошидан кечирган ёки кечиради. Гап шундаки, мамлакатдаги ҳар бир эркак умрида ақалли бир марта, ҳеч бўлмаса, икки-уч ой ибодатхонада роҳиб бўлиб, тиланчилик қилишга мажбур. Мол-давлати, мансаб-матлабидан қатъи назар. Акс ҳолда қувғинга учрайди...

Ғалати удум... Босар-тусарини билмай қолганларнинг «попугини пасайтириб» қўядиган доно удум...

ИККИ ҚУТБ

Ёшликнинг қудрати кўп, кексаликнинг ғурбати...

ФЕЪЛИГА ЯРАША

Оққўнгил одам ҳаммани дўст деб ўйлайди.
Ичқора ҳаммадан душман ахтаради.

ДОВОН

Довонга чиқиш қийин эмас, довондан тушиш қийин.

Тоққа чиқаётганингизда куч-қувват, шавқу завқ, ҳамроҳлар кўп бўлади. Тушаётганда куч камайиб, завқ хиралашиб, ҳамроҳлар сийраклашиб қолади...

Ишонмасангиз, ёши олтмишдан ўтганлардан сўранг...

ХУДБИН ШИОРИ

«Дунёга ўт кетса-кетсин, оловига менинг шўрвам пишсин!»

«ГАРТКАМ»

Пастқам кўчада тўрт йигит ошиқ отиб, қимор ўйнаётган экан, ҳасса тутган кўзи ожиз одам ўтиб қолибди. Йигитларнинг ўзаро гапини эшитиб, тўхтабди-да, «мен ҳам ошиқ ўйнасам майлими, деб сўрабди. Йигитлар «ўзинг шу аҳволда бўлсанг, қандай қилиб ўйнайсан», деса, «ҳа энди, бир ури-ниб кўрайлик-чи», дебди. Йигитлар уни эрмак қилиш учун қўлига ўнта ошиқ тутқазишибди. Бояги одам «гарткам!» деб ошиқларни кўча четидаги томга улоқтириб юборибди. Қиморбозлар «Бу нима қилиқ», деса «Чиқиб қара-чи, ошиқлар қанақа тушган экан», дебди.

Йигитлардан бири томга чиқса, ўнта ошиқнинг ҳаммаси «олчи» тушган эмиш. Йигитлар ҳайратланиб, бунақа ҳунарни қандай ўрганганини сўрашган экан, кўзи ожиз айтибди.

— Униси билан ишларинг бўлмасин. Бу «ҳунар»дан орттирганим шу бўлдики, охир-оқибат кўзимни қиморга тикиб, шу аҳволга тушдим...

...Бу — эски ривоят. Ҳозир ҳеч ким ошиқ ўйнамайди. Замонавий казиноларда қанча одам миллионер бўлган, қанчаси кўзини гаровга тикканини билмайман. Аммо қанчаси қамоққа тушгани, қанчаси уй-жой, хотин, бола-чақасини «ютқазиб» қўйгани, қанчаси эсдан оғиб, яна қанчаси бир-бирини ўлдирганини биладиганлар бор...

ДЕҲҚОН

Ҳар қандай касб — табаррук. Лекин деҳқончиликда илоҳиётга яқинлик бор. Деҳқоннинг қўли кетмонда, кўзи осмонда бўлади. Навоий ҳазратлари дон сепиб, ризқ етиштирувчи деҳқонни Одам Атога қиёс қилганлари бежиз эмас...

«ЕТТИ ЎЛЧАБ, БИР КЕС!»

Бир танишим қизини узатадиган бўлди. Тўй ресторанда ўтди. Шоҳона тўй! Фақат бир нарсага жиндек ҳайрон бўлдим. Келин билан куёв бир-бирига мос эмасмий... Ўн саккиз яшар қизалоқ ёнида ёши элликларни қоралаб қолган, тепакал, қорин қўйган одам ўтирса ғалати кўринаркан. Худди ғунчани тўнканинг ёнбошига ўтқазиб қўйгандек.

Шуни беихтиёр ўйладиму, ўша заҳоти фикримдан қайтдим. Нима қипти, юлдузи юлдузига тўғри кепти — бўпти-да!

Бу гап эсимдан чиқиб кетган эди-ку, орадан икки-уч ой ўтиб бояги танишим билан учрашиб қолдик. Негадир тўй ҳақида ўзи гап бошлади.

— Бизнинг тўйга ҳайрон қолдингиз-а?

Нима дейишимни билмай турган эдим, ўзи тушунтирди. Маълум бўлишича, ҳозир бундай тўй кўп мамлакатларда удум бўлган экан. Аввало келин томон куёв томоннинг «иқтисодий аҳволи» билан қизиқаркан. Куёвтўранинг банкда қанча маблағи бор? Қолаверса, қизнинг «қўли ва қалбини сўрагани учун» келинпошшанинг ҳисоб рақамига неча минг доллар (евро) ўтказди? Қандай уй олиб беради?

Қандай маркадаги автомашина ҳады қилади. Қаерда неча қаватли дача қуриб беради? Келинпошшани қаерга «никоҳ сайли»га олиб боради? Ва, ниҳоят, башарти турмушлари келишмай қолса, етказилган моддий ва маънавий зарар учун неча минг доллар (евро) жарима тўлайди?

— Бунинг отини «контрактли никоҳ» дейдилар, биродар! — деди «қуда бува». — Тушундингизми?

Тушунишга тушундим-ку, нима десам экан... Охиригача эмас. Албатта, ҳамма замонларда ҳам турмушга чиқаётган қизнинг ҳуқуқи ҳисобга олинган. Ҳатто шўро замонининг тили билан айтганда, «хотин-қизларга феодалларча муносабатда бўлган» хонликлар даврида ҳам «келиннинг маҳри» деган тушунча бўлган. Дейлик, бир уй, бир айвон, битта сигир, иккита қўй, дегандек... Шариатга биноан келиннинг маҳрига эри, қайнота-қайнонаси у ёқда турсин, ўзининг ота-онаси ҳам даҳл қилолмаган. Яъни, аёл ҳуқуқи ҳимоя қилинган.

Шунақа-ку... Биз — «бесавод»ларнинг ақли етмайдиган замонавий никоҳдан очикдан-очиқ «улгуржи савдо»нинг ҳиди келмаяптимикиан? Куёв тўра «така бўлсин — сут берсин!»

Агар шу мантиқдан келиб чиқадиган бўлсак, «медал»нинг тескари томонини ўгириб кўришга тўғри келади.

Дейлик, эллик яшар «кампир келин» йигирма яшар «куёв бола»га «қалби ва қўлини тақдим этгиси» келиб қолди. Нима қипти, пул бўлса чангалда шўрва! «Кампир келин»да нима кўп — пул кўп! Шу тариқа у йигирма яшар «куёв бола»га неча минг доллар (евро) «мукофот» тўлаши, қандай қаср, қанақа дача ҳады этиши, қайси маркадаги машина совға қилиши, «ёшлар» асал ойини қайси океаннинг қайси оролида ўтказиши, мабодо «кампир-келин» умри вафо қилмай ўлиб-негиб қолса, «куёвтўра»га неча минг доллар (евро) мерос қолдириши нотариус орқали тасдиқлатиб қўйиладими?!

Бозор бўпкет-е! Утган асрда «фалончи қизига фалонча «қалин» сўрабди, деган гапни эшитсак,

«чириган феодализмнинг бадбўй қолдиғи», дердик. Янгича никоҳнинг отини нима десак экан? «Гуллаб-яшнаган капитализмнинг муаттар чечағи», дейсизми?! Билмадим...

АБАДИЯТ

Олти-етти улфат тоққа борадиган бўлдик. Пастбаланд йўллардан ўтиб, тоғ ичкарисига кириб кетдик. Ниҳоят, атрофи ҳайбатли қоялар билан ўралган майсазор майдондаги қандайдир кўҳна бинода манзил қурдик.

Қуёш ботиши билан қоронғилик тушди. Олисда — дара томонда сой шовуллайди. Қаердадир ҳаққуш тинимсиз нола чекади.

Ейилди. Ичилди. Хушчақчақ суҳбатлар бўлди...

Бир маҳал рўпарадаги осмон-фалакка туташиб кетган чўққи бир зум ёришиб турди-да, тоғ ортидан ҳаддан ташқари катта, ёруғ ой чиқиб кела бошлади. Ой кўтарилган сайин ер ўша томонга оғиб кетаётганга ўхшар, осмондан кумушранг нур қуқни ёғилиб, еру кўкни сутранг ёғдуга чулғаб борар, чор-атрофга қандайдир сеҳрли ва хавотирли сукунат чўккан эди... Назаримда, сойнинг шовуллаши ҳам, ҳаққуш ноласи ҳам тиниб қолгандек, елкамиз ортида қад кериб турган баҳайбат қоялар устимизга бошиб тушаётгандек эди...

Боядан бери шодон шовқинлаётганлар бирдан жимиб қолдик. Ҳамма чуқур ўйга толган, ҳар ким ўз хаёли билан банд, аммо чамамда, ҳаммамиз бир нарсани ўйлаётганга ўхшардик. Мана шу тўлин ой, мана шу ҳайбатли чўққи бошида неча минг марта пайдо бўлмади экан? Таҳдидли ўшшайган мана-ви қоялар бундай манзарага неча минг марта гувоҳ бўлмади экан? Тош бағрига не-не сирларни яширган мана шу қадимий тоғлар биздақа «ўткинчи»ларнинг неча мингини кўрмади экан?!...

Оламга сифмай кетсангиз, тоққа боринг...

ОТА МЕҲРИ

Она меҳри ота меҳридан юз чандон ортиқ бўлади, дейдилар. Тўғри гап. Шунақа-ку, ота меҳри онаникидан қолишмаслигини тасдиқлайдиган воқеалар ҳам оз эмас.

Буюк подшоҳ ва шоир Заҳириддин Муҳаммад Бобур қисматида рўй берган воқеа бунга мисол бўла олади. Ҳиндистонда Бобурийлар салтанатини ўрнатган шаҳаншоҳнинг суюкли фарзанди Ҳумоюн хасталикка чалиниб, кундан-кун аҳволи оғирлашаверди. Табиблар ҳарчанд уринмасин, шаҳзодани даволай олмайдилар. Охир-оқибат сарой аҳли қадимдан қолган сўнгги чорани маслаҳат беради. Беморнинг жонини сақлаб қолиш учун энг азиз, энг қимматли нарсани Худо йўлига атамоқ керак. Хазинада шундай нарса бор эди. Бу — Ҳиндистондаги жанглардан бирида ғолиб Бобурга ҳадя этилган, қирмизи рангда товланиб турадиган «Кўҳи нур» деб аталмиш жаҳондаги энг катта олмос эди. Унинг вазни бир юз саксон олти карат эди.

Фарзандининг ҳаёт билан видолашаётганини кўрган Бобурнинг жони-жаҳони ўртаниб кетади ва олмосни Худо йўлига бахшийда қилишни маслаҳат берганларга шундай жавоб қилади. «Дунё моли анинг эвазига нечук бўлғай, мен анинг фидоси қилурменким, хол анга мушкул бўлибдур». Яъни, шаҳаншоҳ дунёнинг моли фарзандим жонига арзимаиди, боламнинг жони ўрнига ўз жонимни фидо қиламан» дейди-да, Ҳумоюн беҳуш ётган кўшк атрофида чарх уриб, Аллоҳга нола қила бошлайди.

Бобурнинг қизи — ниҳоятда гўзал ва ҳаққоний тарихий асар — «Ҳумоюннома»нинг муаллифи Гулбаданбегим отасининг ўша палладаги ҳолатини бундай тасвирлайди: «Подшоҳ ҳазратлари Ҳумоюн ётган кўшк атрофида айлана бошлади. Бу иш сешанба куни бошлади, чоршанба ҳам илтижо билан ўтди... Бемор атрофида айланиб, Яратганга илтижо билан тавалло қилар экан, у киши шундай деди: «Эй, Парвардигор! Агар жонга жон алмаштириш мумкин

бўладиган бўлса, мен – Бобурнинг жони ва бори-ни олгину, Ҳумоюннинг жонини сақлаб қол!» «Шу куннинг ўзидаёқ жаннатмакон ҳазрат подшоҳнинг товлари қочиб қолди, – деб давом этади Гулбадан. – Шаҳзода Ҳумоюн эса бошларидан сув қуйиб ташқарига чиқди ва соғайиб кетди...»

Бобурнинг иситмаси кун сайин кўтарилиб борар, шунча жангу жадаллардан омон чиққан, ҳатто душманлари қаттол оғу билан заҳарланганида ҳам тирик қолган жасур шаҳаншоҳ кун сайин «нари кетар», аммо табиблар муолажасидан бош тортар эди. Чамаси Бобур Яратганга «Жон ўрнига жон бераман», деган қасамида собит туриб олганди...

1530 йил поёнида буюк подшоҳ, оташнафас шоир ва меҳридарё ота Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳаётдан кўз юмди. Ўшанда у энди 47 ёшга чиққан эди...

ОСМОН ЯҚИН, ЕР ҚАТТИҚ

Бола эдим. Кекса аммам туриб-туриб, ғалати гаплар айтарди. Бир куни шундай деб қолди:

– Осмонда меҳр кўп. Ер устида орзу кўп. Ер тагида армон кўп...

– Бу нима деганингиз? – десам

– Катта бўлганингда тушунасан, – деб қўяқолди.

Ростини айтсам, катта бўлганимда бу гапларни унутиб юборган эканман. Яқинда тасодифан ёдимга тушди. Аммамнинг гапини энди англагандек бўлдим.

«Осмонда меҳр кўп», дегани Аллоҳнинг карами кенг, бандаларига меҳрибон, дегани экан. «Ер устида орзу кўп», дегани одамзод бориға қаноат қилмайди, бир орзуси ушалиши билан бошқасининг кетидан югуради, дегани экан. «Ер тагида армон кўп», дегани эса бандаси вафот этганидан кейин тириклик чоғида ўзи билиб-билмай қилган гуноҳлари учун армон чекади, дегани экан...

Билмадим... Ҳарқалай мен шундай тушундим...

БИРОВНИНГ ДАРДИ

(Шифокор укамга тилагим)

Пул сўраб келганга пул бермаслик – гуноҳ эмас.
Мол сўраб келганга мол бермаслик – гуноҳ эмас.
Амал сўраб келганга амал бермаслик – гуноҳ эмас.

Аммо... шифо тилаб келганга ёрдам бермаслик...

...Ҳузурингга ҳар хил одам келиши мумкин. Ҳар хил пайтда келиши мумкин. Ҳар хил ҳолатда келиши мумкин. Баъзан бу сенга малол келиши ҳам мумкин.

Бундай пайтда ўзингга ўзинг «шу одамнинг ўрнида мен ҳам бўлишим мумкин эди-ку», деб қўйсанг, бас.

«ЖАННАТИ ОДАМ»

Бировга яхшилик қилганида, бировнинг ҳожатини чиқарганида ўша «бировадан кўра ўзи кўпроқ қувонадиган одамни «жаннати одам» деса арзийди.

ПАРАДОКС

Эси паст одамнинг димоғи баланд бўлади.

ОФТОБ ЧИҚАР ОЛАМГА

Дунёда ҳеч қандай чегарани тан олмайдиган иккита мўъжиза бор. Бири – Қуёш нури, иккинчиси – Она меҳри.

ЎТ БИЛАН СУВ

Ҳаром кириб борган эшикдан иймон қочиб чиқади.

«ТОМОША»

Одамлар қизиқ. Икки эркак муштлашаётган бўлса, ажратиб қўяди-да, икки аёл юлишаётган бўлса, завқланиб томоша қилади... «Камёб» нарсаси «томошабоп» туюлса керак-да...

БЕЗОВТА РУҲ

Эзгуликни кўрса, ўзини анвойи чечаклар очилган гулзорда юргандек сезадиган... Разилликни кўрса, ёввойи ҳайвонлар ўкирган ўрмонга кириб қолгандек безовта кезадиган Руҳ бор.

Бу Руҳнинг исми – Виждон...

ПЕШАНАГА ЁЗГАНИ

Инсофли одамнинг пешанасига битилган ёзуғи бор. «Сабру тоқат. Андишаю қаноат»...

МУҲТОЖЛИК

Муҳтож одам минг урингани билан ўзини эркин ҳис қилолмайди. Эрк билан муҳтожликнинг мижози бир эмас...

КУЧ-ҚУВВАТ

Карами кенг Худо бандасига уч марта қувват бераркан.

Биринчиси: Болалигида – оёғига. Чопқиллаб юриб кетсин, деб.

Иккинчиси: Ёшлигида – белига. Эзгу амаллар қилсин, яхши фарзандлар кўрсин, деб.

Учинчиси: Қариганда... Тил – жағига...

ТЕНТАК ТҶУРИНИ БЕРМАС

Нодон давранинг тўрига ўтгиси келаверади.

Доно учун тўр билан пойгакнинг фарқи йўқ. Чироқ қаерда турса ҳам нур сочаверади...

ОНА ҚАЛБИ

Бундан кў-ў-ў-п йиллар аввал бир нарсадан қаттиқ изтиробга тушдим. Уч кеча-кундуз деярли ухламадим. Ҳеч ким билан гаплашмай қўйдим...

Шунда онам кўзимга узоқ термулиб ўтирди-да, бундай деди:

– Ўғлим! Сен учун менинг жони-жаҳоним оташ-алангага айланиб ёниб кетганида бошқаларнинг этагини учи ҳам тутамайди! Нега мени бунчалик куйдирасан, болам?!

...Онамнинг ўша гапларини эсласам, ҳар гал томоғимга бир нима тиқилиб қолаверади...

НОЗИК ҲУНАР

Дунёда шундай ҳунарлар борки, бирининг хатосини иккинчиси тузатиши мумкин. Пахсакаш хатосини сувоқчи, сувоқчи хатосини бўёқчи; тўқувчи айбини бичиқчи, бичиқчи айбини тикувчи «ёпиб юборса» юборар...

Дунёда шундай ҳунарлар борки, хатосини ҳеч ким тузата олмайди. Булар – шифокор ва ҳуқуқшунос. Улар инсон ҳаётини, инсон қисматини ҳал қилади.

НОН ВА СЎЗ

Одамлар Сўз уволидан ҳам Нон уволидан кўрққанчалик кўрқсалар олам гулистон бўлур эди.

СОФ ЎЗБЕКОНА ЛУТФЛАР

Ўзбек бойиса...

– Менинг ўғлим хў-ў-п орзу-ҳавасли чиқди-да, барака топгур! Яқинда тўй қиламан деб, яп-янги «Нексия»сини сотиб юборди, азамат!

– Менинг жиянимни айтмайсанми? Тўй қиламан деб, уй-жойини сотди! Энди ўзи кўчада юрибди!

Миришкор

– Юртимизда энг миришкор, ишнинг кўзини биладиганлар ким?

– Олтиариқликлар! Олтиариқликнинг боласи эмаклашни ўрганиши билан бодринг экилган плёнка тагига кириб кетади-да, нариёқдан машина миниб чиқади!

Ютуқ

– Эшитдингми, ўртоқ, Соқивой лотереяга «Нексия» ютибди! Тавба деб гапирай, бировга ғашлигим йўқ-ку, шу... ютуқ деган жонивор ҳам сен билан менга ўхшаганларга эмас, ўзи «Мерседес», ўғли «Жип» миниб юрадиганларга чиқаркан-да!

– Парво қилма, ўртоқ, парво қилма... Ёмғир ҳам чўлга эмас, денгизнинг устига бориб ёғади!

Чўпоннинг чўпонга маслаҳати

– Эшагим ҳаром ўлгур, ҳанграйвериб жонга тегапти, Мамарайим, нима қилсам бўлади-а?

– Юкни кўпроқ ортсанг, овози ўчади!

Улов

– Бизнинг хотин икки йилдан бери «Эмират»да. Яқинда машина сотиб олинг деб, доллар юборибди. Нима олсам экан: «Неския»ми, «Матиз»ми?

– Маслаҳат шуки, сен эшак арава сотиб ол.

– Аравани нима қиламан?

– Нима қилардинг, торте-е-еб юрасан.

Уддабурро

– Менинг ўғлим шунақа уддабурроки, тегирмонга тушса, бутун чиқади!

– Меники тегирмонга тушса бир қоп ун орқалаб чиқади!

Космонавтика

– Нега ўзбекдан космонавт кам чиқаяпти?

– Бир эмас, ўнтаси чиққан бўлардию, уёқдан наҳорга ошга етиб келиш жиндай узоқлик қилади-да!

Икковлонми, учовлон?

– Нима учун ўзбек сафаргами, саёҳатгами, камида уч киши бўлиб чиқади?

– Шуниям билмайсанми, овсар? Биттаси қўл чайишга кетганда иккитаси унинг ғийбатини қилиб туриши керакми, йўқми?

Эзма

– Тинчликми, қўшни? Кеча кечаси уйингизда жиндай шовқин-сурон бўлдимми?

– Тинчлик, ҳаммаси жойида.

– Кеннойи қаттиқ-қаттиқ гапиргандек бўлдилар шекилли?

– Ҳа, энди арзимаган жанжал-да...

– Бир нарса гумбирлаб кетди-ку!

– Кеннойинг аччиқ устида деразадан чопонимни улоқтириб юборди.

– Қизик, чопон деганиям шунақа гурсиллайдимми?

– Жудаям эзма экансан-да! Чопон ичида ўзим бор эдим, қутулдимми энди!

«Ҳамдардлар»

Куёв:

– Эсингиздами, дада, тўй олдидан «қизимга уйлансангиз, менга ҳайкал қўясиз», дегандингиз. Жудаям унчаликка ўхшамайди, шекилли. Қизингиз инжиқлик қилавериб жонимдан тўйдириб юборди-ку, дадажон!

Қайнота:

– Ундай бўлса, ҳайкални бошлайверинг, ўғлим. Сиз қизимнинг инжиқлигига бир йил базўр чидабсиз. Мен бунинг онасининг зулмига қирқ йилдан бери чидаб келаяпман.

Меҳмондорчилик

Мезбон дастурхондаги «қуруқ мева»ларни олмахондек илдамлик билан «шипириб ташлаётган» меҳмонга зимдан разм солиб туриб, илтифот қилди:

– Марҳамат қилсинлар, меҳмон, марҳамат қилсинлар! Манави «чақ-чуқ»лардан жиндай-жиндай тановул қилиб ўтирсинлар...

– Раҳмат, – деди меҳмон «юмуши»ни бамайлихотир давом эттириб. – Отам раҳматли ўлар чоғида менга васият қилганлар. «Меҳмонга борсанг, ўнта майиз, ўнта мағиз, ўнта хандонписта, ўнта бодом, ўнта ерёнғоқ, ўнта туршак, ўнта шўрданак, ўн бўлаккина бурама холва тановул қилмасанг, мезбон хафа бўлади», деганлар...

– Ҳай-ҳай-ҳай! Отангиз кў-ў-ўп донишманд бўлган эканлар-да! Мабодо шунча нарсани бир йўла тановул айлаш одамни жиндай беором қилади, демаганмилар?

– Айтганлар! «Шунча неъматни тановул этиш оғирлик қилса ёки шошиб турган бўлсанг, мевалардан тўртта-тўрттадан егин-да, қолганини чўнтагингга солиб қўй, бўлмаса, мезбон хафа бўлади», деганлар.

– Э, баракалла, меҳмон, баракалла! Марҳамат, олаверсинлар! Сўраганнинг айби йўқ, мабодо отангизнинг олдига шошиб турганингиз йўқми?

Ҳунарнинг ёмони йўқ

– Менинг ўғлим – дўхтир!

– Менинг ўғлим – мол дўхтири.

– Шуям ҳунар бўлди-ю?! Болангга бошқа касб қуриб қолганмиди?

– Унақа дема, ўртоқ, ҳунарнинг ёмони бўлмайди. Мен касал бўлсам, сенинг ўғлинг даволайди. Сен касал бўлсанг, менинг ўғлим даволайди!

Ўзбекона эмас лутф

Маҳаллада «Мама Роза» деб ном чиқарган Розия сатанг қўшни кампирга гинахонлик қилди:

– Кеча салом берсам, нега алик олмадингиз, хола пошша?

Кампирнинг энсаси қотди:

– Ўзингиз бегона эркак билан гаплашиб турган экансиз-ку?!

«Мама Роза» астойдил ҳайрон бўлди:

– Вой, эркакнинг ҳам бегонаси бўларканми, хола пошша!

ҲАБИБА БУВИНИНГ ЧОЛИ

Анча йиллар аввал туман касалхонасида давола-нишга тўғри келди. Шифохона ёнғоқзор боғ орасида жойлашган, аскарларнинг казармасига ўхшаган бир қаватли бино. Узун йўлак. Қатор палаталар... Биз-нинг палата олти кишилик эди...

Биринчи куни кечқурун дўхтир эмлагач қотиб ухлаб қолибман. Бир маҳал ғалати товушдан уйғониб кетдим. Кимдир деразани тақиллатди. Сўнг қайсидир дераза гийқиллаб очилди.

— Оббо! — деди ёнимдаги каравотда ётган бе-мор норози тўнғиллаб. — Анави чол тағин сўфи уй-ғонмасдан келди! Ҳар куни шу аҳвол!

— Тузукмисан, Ҳабиба? — деган овоз эшитилди. Чолнинг қулоғи оғирроқ шекилли, шанғиллаб гапи-рарди. — Қаймоқ обкелдим. Тирмизингда чой борми? Иссиққина ичиб олақол, Ҳабиба!

Девор ортидан аёл кишининг куйманиб гапирга-ни эшитилди:

— Нима зарил, саҳар мардонлаб, отаси? Ҳали бо-лалар билан келардингиз. Неча марта айтаман, овора бўлманг, деб!

— Чойингни ичиб ол! — деди чол тағин овози-ни баралла қўйиб. — Овораси борақанми? Бомдодни ўқиб келавердим-да!

Ҳамма беморлар уйғониб кетди... Ҳар куни бўла-диган «хангома»ни айтиб беришди. Чол саҳарлаб бирон тансиқ егулик кўтариб келар, то кампири «иссиққина» чой ичиб олгунча пойлаб тураркан.

Ҳабиба буви майиздеккина бўлиб қолган, аммо икки юзи қип-қизил, нурли кампир экан. Тушликда чол тағин келди. Ўғли биланми, невараси биланми. Бир қўлида хасса. Бир қўлида белбоғ-тугун... Чол-кампир япроқлари сарғайган азамат ёнғоқ тагидаги узун харракда ўтириб, узоқ суҳбатлашдилар... Шу топда иккови бир шохга қўниб ўтирган иккита му-сичага ўхшаб кетарди...

Бир куни кампирни ҳамхоналари — бемор қиз-жувонлар ўртага олишди:

— Буви, чолингиз сизни нега бунча яхши кўрадилар?

Кампир бийронгина экан.

— Шунча йил бирга яшагандан кейин яхши кўради-да! — деди ишонч билан. — Яхши кўрмай қаёққа борарди!

Буёқдан эркак беморлар ҳам гапга солишди:

— Тўйдан олдин чолингиз билан неча марта свиданиега боргансиз, буви?

— «Свидананг»ни бошимга ураманми? — деди кампир беозор койиб. — Эл қатори совчи қўйган. Гўшангада юз кўришганмиз...

...Орадан йиллар ўтгач, ўша чол-кампирни кўп эслайдиган бўлдим. Шунда бир ҳақиқатни англадим. Ёши ўтган сайин одам меҳрга муҳтож бўлиб қоларкан. Шунинг учун ҳам бир-бирига кўпроқ меҳр бергиси келаркан...

КАМЧИЛИК

Ҳақиқат кўп улуғ нарса-ку, битта камчилиги бор: ҳар доим ҳам ширин бўлавермайди. Аччиқ ҳақиқат фойдали нарса-ку, унинг ҳам битта камчилиги бор: ҳар кимга ҳам ёқавермайди...

МАЛОМАТ

Одамнинг ўз виждонига ҳилоф иш қилгани учун маломатга қолиши қанчалик адолатли бўлса, ўз виждонига ҳилоф ишни қилмагани учун маломатга қолиши шунчалик адолатсизликдир.

МАҲЛИЁЛИК

Олимлар узоқ йиллик тажрибалардан сўнг бир нарсани аниқлаган. Кўзгуга кўп қарайдиган одам тез қариб, хотираси сусайиб кетаркан. Тошойнада инсон қувватини сўриб олиш хусусияти — вампирлик бор экан... Бу гапнинг илмий асоси қанчалик эканини билмадим-ку, бир нарса аниқ: ўзига маҳлиё бўлиб, бино қўйишнинг хосияти йўқ...

ҚИРОВ

(Аёлларга)

Сочимга оқ тушди деб ўкинманг. Начора, куз келганда далага қиров тушади. Қиров — қор эмас. Куз эса — қиш эмас.

КАРВОНСАРОЙ

(Юз ёшли Тулаган отанинг чойхона гурунги)

Дунё дегани — эски карвонсарой. Ҳеч ким унинг кемтигини тўлдиролган эмас. Бу дунёнинг сенга кўрсатган жамики «каромати» — роҳатию азоби, меҳрию қаҳри, вафосию жафоси — ҳаммасини йиғиштириб келганда бир пиёла чой ичгулик фурсатда ҳам чекишингга арзимади!

БЕМИННАТ ДЎСТ

Эътибор берганмисиз-йўқми, билмадим-ку, сизнинг садоқатда тенгсиз дўстингиз бор. Қачон хоҳласангиз сиз билан ҳамсуҳбат бўлади. Шод пайтингизда қувончингизга қувонч қўшади. Ғамгин паллада дардингизни олади. Билмаганингизни ўргатади. Адашсангиз, тўғри йўл кўрсатади. Яқин кишиларингиз бурилиб кетганида ҳам у сизни тарк этмайди. Хизмати учун ҳеч нима тама қилмайди. Йиллаб унутиб, ташлаб қўйсангиз индамайди. Ҳатто улоқтириб юборсангиз ҳам аразламайди. Тағин чорласангиз, етиб келиб, хизматингизни қилаверади...

...Бу дўстнинг номи — Китоб!

ҒАРЗАНДЛАРЧАГА ЎРЧТЛАР

* * *

Учрашувларда бир саволни кўп беришади:
«Ўзингиз учун энг қимматли асар қайси?»
Кўпинча ярим ҳазил билан жавоб қиламан:
«Менинг иккита энг қимматли «асарим» бор:
бири — ўғлим, бири — қизим!»

Сенлар ва набираларим менга Худо берган энг бебаҳо бойликсан... Шу боис, диққат билан эшитинглар!

* * *

Дарахт, ўз томиридан ўсиб чиққан Ниҳолга айтган экан:

— Баҳор чоғи гулга бурканганимда бошим устида боларилар ғужғон ўйнаб, алёр айтди. «Сизлар кимсиз?» — демадим.

Ёз палласи япроқларим зумраддек товланганда қушлар шохларимда паноҳ топиб, ошиён қурди. «Сизлар кимсиз?» — демадим.

Саратон офтоби оламни ёндирганда йўловчилар соямдан баҳраманд бўлиб, жон сақлади. «Сизлар кимсиз?» демадим.

Куз келиб, меваларим фарқ пишганда одамлар узиб, тўйгунча тановул қилди. «Сизлар кимсиз?» демадим...

Ногаҳон бир номард танамга болта урган эди, ҳаммаси ҳар ёққа қочди-кетди! Улардан нажот сўрасам «Сен кимсан?» дейишди...

Ёнимда танҳо сен қолдинг!

* * *

Бир нарсани орзу қиламан.

Бу дунёда мен қилган яхши ишлардан ақалли битта кўпроқ яхшилик қилсанг...

Бу дунёда мен қилган хатолардан ақалли битта камроқ хато қилсанг...

* * *

Ҳеч қачон Осмонга тупурма! Осмон қаҳрли. Тупугинг юзингга қайтиб тушади!

Ҳеч қачон Ерга тупурма! Ер меҳрли: тупугинг юзингга сачрамайди. Аммо шу Ер сени кўксида кўтариб юради!

* * *

Худо кўрсатмасин-ку, бошингга синоқли кунлар тушса, яхши ҳамкасбинг, яхши жўраларинг ёки ду-

гоналаринг эмас, «ёмон» умр йўлдошинг, «ёмон» болаларинг кунингга ярайди...

* * *

Кулиб турган одамнинг олдида йиғлама.
Йиғлаб турган одамнинг олдида кулма.

* * *

Қуш бўлиб, осмонда учма.
Тошбақа бўлиб, ерда судралма.
Дарахт бўл! Бошинг — осмонда, оёғинг ерда бўлсин!

* * *

Ҳаммамиз хом сут эмган бандамиз. Менинг ҳам ўзимга яраша нуқсонларим йўқ, демайман. Шундай бир «қусур»дан умр бўйи қутула олмадим. Начора, Худо берган феъл экан-да. Бировлар адолатсизлик қурбони бўлса, қуруқ тўхматга йўлиқса, «тўнни ечиб ташлаб» ҳимоя қилган пайтларим кўп бўлган. (Гоҳ сўзим билан, гоҳ қаламим билан). Қизиги шундаки, ўзим шунақа аҳволга тушсам, тамом эсанкираб қоламан. Мен буларга ёмонлик тилаганим ҳам йўқ эдику, нега булар менга ёмонлик қилиши керак, деган саволга жавоб тополмай изтироб чекаман. Фанимлар эса буни гўллик, ожизлик, ҳатто «айбини бўйнига олиш» деб тушуниб, тантана қилади...

Шу нуқсоним сизларда такрорланмасин!

* * *

Қўлингдан келмайдиган ишга ваъда берма.
Қўлингдан келмайдиган ишга ҳам ваъда берма.
Қўлингдан келмайдиган ишга ваъда берсанг, уятга қоласан.

Қўлингдан келмайдиган ишни эса, ваъда бермасдан бажарса ҳам бўлаверади...

* * *

Ҳаётда ғалати тескари ҳақиқатлар бор. Эл-юрт ўртасида обрўйинг қанча ошса, ғаразгўйларинг ҳам шунча кўпаяди. Уларнинг зулмидан шу қадар безор

бўлганманки, ҳасадгўйлар дўзахга эмас, ундан ҳам чуқурроқ жаҳаннамга тушсин, деган пайтларим кўп бўлган. Сенларни шунақаларнинг зуғумидан асра-син...

* * *

Ёмонликка яхшилик билан жавоб берсанг, бир ҳисса савоб оласан. Яхшиликка ёмонлик билан жа-воб берсанг, ўн ҳисса гуноҳга ботасан. Негаки, бу дунёда ёмонликка яхшилик қиладиганлардан кўра яхшиликка ёмонлик қиладиганлар кўпроқ.

* * *

Дераза – ойнадан ясалади. Кўзгу ҳам. Фарқи шуки, кўзгу ўзингни ўзингга кўрсатади. Дераза эса ҳаммасини кўриб туради-ю, ўзини кўрмаганга сола-ди... Кўзгуга кўпроқ қара!

* * *

Ҳеч кимга озор берма. Ерда ётган тошни тепсанг ҳам оёғинг синиши мумкин.

* * *

Бандасининг боши – Оллоҳнинг тоши, дейдилар. Бошингга кўргулик тушса, ноумид бўлма: булут ўткинчи, Қуёш эса абадийдир...

* * *

Шижоатли бўл. Бироқ андишасиз бўлма.
Андишали бўл. Бироқ шижоатсиз бўлма.

* * *

Ёмон билан ўчакишма. Эсли одам оёғига ёпиш-ган ахлатни қўли билан тозаламайди.

* * *

Аёлни кафтингда кўтар, аммо бошингга чиқарма!

* * *

«Дўстим менга нима берди?» – дейишдан олдин «Мен дўстимга нима бердим?» дейишни одат қил.

* * *

Ўнта яхшилигингга битта яхшилик қайтса, хурсанд бўл. Шуям қайтмаслиги мумкин эди. Ўнта яхшилигингга биронта яхшилик қайтмаса ҳам хурсанд бўл. Яхшиликка ёмонлик қайтиши ҳам мумкин эди.

* * *

Обрўга эришишнинг энг ҳалол йўли — камтарлик.

* * *

Нодонлар даврасида кар бўл.
Донолар даврасида соқов бўл...

* * *

«Ошсиз уй бор, уришсиз уй йўқ», дейдилар. Оилангда жанжал чиқса, энг аввал фарзандларингни ўйлаб иш қил!

* * *

Ҳеч кимга ёмонлик соғинма. Ҳатто душманингга ёмонлик тиласанг бир чеккаси ўзингга қайтиб келади. Негаки олам бус-бутундир.

* * *

Аёл — гул. Эркак — боғбон. Сен гулни хор қилсанг, уни ўзга боғбон сийпалайди... Эркак — боғбон. Аёл — гул. Сен боғбонга тикан санчсанг, у ўзга гулни сийпалайди... Икки ўртада сенинг меванг етим қолади. Худо шундан асрасин!

* * *

Ота-онам ўғитига амал қилиб, бир умр камсуқум ҳаёт кечиришга ҳаракат қилдим. Сенларга ҳам нуқул «камтарин бўл», «камтарин бўл», деб қулоғингга қуйиб келдим...

Афсуски, камтарликни нодонлик, андишани қўрқоқлик, хокисорликни хорлик деб санайдиганлар оз эмас экан! Камтарин бўл, аммо камтарлик ортида

фуруринг якқол кўриниб турсин! Андишали бўл, аммо андишасиз олдида ҳеч қачон тилингни қисик қилма! Икки букилиб таъзим қилганга уч букилиб таъзим бажо айла. Аммо қаршингда тоғдек кериладиганлар олдида қаддингни осмон қадар тут! Бир юзингга ноҳақ урсалар, икки юзига уриб жавоб қил! Шунда сен билан ҳисоблашадиган бўладилар! Фарзандларингга ҳам шуни ўргат!

Ёшим бир жойга борганда англаб етган ҳақиқатим шу бўлди...

* * *

Менга юз марта озор берсанг, кечиришим мумкин. Онангга бир марта озор берсанг, кечирмайман: онанг сенга мендан кўра юз ҳисса кўп меҳр берган!

* * *

Нонингни йўқотсанг йўқот, номингни йўқотма!

* * *

Ҳар қандай юмушни бошлашдан олдин учта қоидага амал қил. Биринчидан, ниятинг пок бўлсин: Худо сени қўллайди. Иккинчидан, борар манзилингни аниқ белгилаб ол: йўлдан адашмайсан. Учинчидан, матонатли бўл: ортга чекинмайсан.

Дили пок, мақсади аниқ, изчил одам осмондаги юлдузгача етиб бориши мумкин.

Нияти бузуқ, режаси мавҳум, иродаси мўрт одам юз қадам наридаги шамчиरोққа ҳам етолмайди.

* * *

Иложи борица одамларнинг мушқулини осон қилишга ҳаракат қил. Токи улар сен эккан дарахтнинг мевасидан баҳраманд бўлсин.

Одамларнинг мушқулини осон қилиш қўлингдан келмаса, ақалли бир оғиз ширин сўз билан кўнглини кўтар. Токи улар сен эккан дарахтнинг соясидан баҳраманд бўлсин...

* * *

«Аввал хеш, кейин дарвеш», дейдилар.

«Онажон, яхши ётиб турдингизми, менга нима юмушингиз бор?» деган бир оғиз сўзингни савоби бегонага бир қоп олтин ҳадя этишдан кўра каттароқдир!

* * *

Фурурли бўл, аммо димоғдор бўлма.

Камтарин бўл, аммо хокисор бўлма...

* * *

Кичиклигида чумчуққа тош отган бола катта бўлганида одамга ўқ отиши мумкин. Бешафқатлик билан жиноятнинг ораси бир қадам.

* * *

Ўз ота-онасига меҳр бермаганларнинг ўз боласидан меҳр кўрганини эшитганим йўқ. «Қайтар дунё» деганлари шу...

* * *

Ўзингдан кучсизга озор берма: ўзингдан кучлидан озор чекмайсан.

* * *

Ота меҳри она меҳридан камроқ эмас, фақат «яширинроқ» бўлади.

* * *

Ҳеч бўлмаса ҳафтада бир марта ота-онангдан «нима дардингиз бор?» деб сўраб қўй. Улар сенга дардини айтмаслиги мумкин. Аммо кўнгли кўтарилади...

* * *

Фарзандларим! Мен юқоридаги ўғитларни ёза бошлаганимда сенлар ёш бола эдинг. Худога шукр, мана, вояга етдиларинг, оила қуриб, фарзандлар кўрдиларинг. Шу кунгача сенларнинг ортингдан «Фалончининг боласи фалондақа номаъқулчилик

қилибди», деган таъна-маломат эшитганим йўқ. Илоё бундан буён ҳам шундай бўлсин. Бир бурда нонини ҳаллоллаб ейдиган, виждонли, иймонли инсонлар бўлиб етишганларинг учун Яратганга тагин бир карра шукроналар қиламан! Менга нимаики эзгу амаллар қилган бўлсанг, сенларга ҳам набираларимдан қайтсин! Мен сенлар билан фахрланаман!

УРУШЛАР ҲАҚИДА

* * *

Учрашувларда бир саволни кўп сўрашади. «Сиз уруш кўрмагансиз-ку, нима учун уруш ҳақида кўп ёзасиз?»

Ўринли савол. Лекин инсоният тарихининг ўзи урушлар тарихидан иборат бўлса, нима қилиш керак? Эртақларда – уруш. Достонларда – уруш. Киноларда – уруш... Табақалар уруши. Фуқаролар уруши. Мамлакатлар уруши. Жаҳон уруши...

Олимларнинг ҳисоб-китобига қараганда, сўнгги олти минг йил ичида Ер куррасида 5700 марта уруш бўлган экан. (Майда-чуйда қабилалар жанжали бу ҳисобга кирмайди.) Яна ўша олимларнинг айтишича, одамзод ўртача олтмиш йил умр кўраркан. Бундан чиқди, инсон боласи ҳаёти давомида 57 йил уруш қилиб, уч йил «дам олар» экан. Астафғириллоҳ! Биз киммиз ўзи?!

* * *

Урушда ғолиб ва бахтли подшоҳ, ғолиб ва бахтли қўшин, ғолиб ва бахтли давлат, ғолиб ва бахтли тузум бўлиши мумкин. Аммо ғолиб ва бахтли одам бўлмайди. Негаки, уруш одамни одам ўлдиришга мажбур қилади. Одам ўлдирган одам эса ҳеч қачон бахтли бўлмайди!

* * *

Қайси йил экани эсимда йўқ. Ҳарқалай уруш битганига икки-уч йил бўлиб қолган эди. Ёш бола

эдим. Ҳали мактабга бормасдим... Опамнинг тўйи бўлди. Ҳаммалари қиз узатиб кетишди. Уйда биз — ёш болалар қолдик. Қўрқиб-негиб юрмасин, дедими, қўшни кампир бизникига чиқиб ётди.

Бу ёғи аниқ ёдимда... Жийда гуллаган эди. Супада қатор ётибмиз: акам, мен, укам... Энг чеккада қўшни кампир... Сутдек ойдин кеча. Ҳаммаёқ осуда. Чигирткалар нағма чалади...

Энди кўзим илинган экан, олисдан поезд филдирагининг тарақа-туруқ товуши келди. Кейин паравоз чўзиб «гу-у-у-к» деди. Кампир, овози титраб, хитоб қилди:

— Ў-ў-ўл! Овозинг ўчсин, ў-ў-ўл! Турғунимни қаёққа обкетдинг, жувонмарг! Обкеб бер ёлғизимни!

Кўрпадан мўралаб қарасам, кампир тиззасини қучоқлаб, ойга термилиб ўтирибди. Уйқум бутунлай ўчиб кетди. Анчагача жим ётдим-да, охири сўрадим:

— Пойиззи нега қарғаяпсиз, буви?

Кампир хўрсинди:

— Ухла, болам, ухла...

...Ўшандан бери ёз кечалари ҳовлида ётсам, олисдан поезд филдиракларининг шовқини, гудок товуши келса, тиззасини қучоқлаб ўтирган кампир кўз ўнгимда жонланади...

* * *

Урушнинг яхшиси бўлмайди. Аммо энг даҳшатли уруш — фуқаролар уруши... Негаки, у авлоддан авлодга «мерос» ўтиб, абадий давом этади!

* * *

Уруш билан беш кунда битадиган муаммо тинчлик билан беш йилда битса, иккинчи йўлни танлаш керак!

* * *

Афғонистонда уруш бўлди... Газеталарда сурат чиқади. Бировнинг юртига бориб, «интернационал бурчи»ни бажараётган шўро аскарлари танкда кетаяпти. Қўлида автомат...

Фахрлангандек бўласан.

Яна сурат чиқади. Ҳанжар тишлаб олган «душман»... Кўзлари ваҳшийларча ёниб турибди...

Нафратланиб кетасан...

...Чеченистонда уруш бўлди... Газеталарда сурат чиқади. Ўғлидан келган «қора хат»ни ўқиб ўтирган маъюс ота... Темир тобутни қучоқлаб йиғлаётган ғамгузор она...

Ачиниб кетасан...

Фақат... Ўша газетада «интернационал бурчи»ни бажаришга борган зобит зўрлаган, номусига чи-долмай ўзини осиб қўйган афгон қизнинг сурати чиқса нима бўлади? Бомбадан пара-парча бўлиб кетган беш яшар қизалоғи устида дод солаётган чечен аёлнинг сурати чиқса-чи?...

Уруш, ҳатто ҳақиқатнинг қиёфасини ҳам тескари қилиб қўяди...

Урушда ҳақиқат бўлмайди!

* * *

Бир замонлар урушда аскарлар ўлса-ўлгандир. Ҳозирги урушда қурол кўтаргандан кўра қурол кўтармаганлар кўпроқ қирилади. Ҳатто «энг замонавий», «энг ақлли» қурол ҳам окоп билан болалар боғчасининг, аэродром билан туғруқхонанинг фарқига бормайди!

* * *

Одамхўрлик — каннибализм, беш аср аввал барҳам топган, дейдилар... Ундай эмас.

Модомики, ер юзида уруш балоси бор экан, шунинг ўзи одамхўрликдир.

* * *

Уруш деган палакатни кўпинча нодон сиёсатчилар ўйлаб топади. Жангари саркардалар бошлайди. Жабрини эса бегуноҳлар тортади. Жангда ҳалок бўлган бегуноҳ аскар. Гулдек ўғлидан айрилган бегуноҳ она, бегуноҳ ота. Тул қолган бегуноҳ келин. Отасидан жудо бўлган бегуноҳ гўдак...

БОЛАЛЫК – ПОШШОЛЫК

* * *

Фарруҳ. Уч яшар.

– Бўлди, Фарруҳ, ухла!

– Адажон, чироқни ўчирманг, кўзимга қоронғи кириб кетади!

* * *

Юлдуз. Уч яшар.

– Нима ейсан, Юлдуз, нокми шоколадми?

– Ноколад!

* * *

Дониёр. Уч ярим яшар.

– Адажон! Мен катта бўлсам, сизга ўхшаган бўламан-а?

– Албатта-да, ота ўғил! Қаёқдан билдингиз?

– Аяжон айтдила! Катта бўлсанг, сен ҳам адангга ўхшаган аҳмоқ бўласан, дедила!

* * *

Азимжон. Олти яшар.

– Алло, ким бу?

– Менми? Мен Азимман!

– Азимжон. Мен дадангни ўртоғиман. Дадангни чақиргин.

– Хўп бўлади, амаки, ҳозир... Дадам айтдилаки, уйда йўқ эканла...

* * *

Шерзод. Тўрт яшар.

– Аям қаёққа кетдила?

– Аянг магазинга кетди. Шерзоджон. Агар сен яхши бола бўлиб, йиғламасдан юрсанг, аянг магазиндан сенга укача олиб келади. Ўғил укача олиб келсинми, қиз укачами?

– «Дода» машина обкелсинла! КАМАЗ!

* * *

Ҳилола. Тўрт яшар.

– Уйингларда ким бор, Ҳилола?

– Ҳамма бор. Бувижон овқат қияптила. Адажон ароқ ичяптила. Аяжон Бахтини «ата-та» қилиб, энди иштонини юваяптила.

* * *

Зилола. Уч яшар.

– Нега мунча вақтли туриб олдинг?

– Ухлайвериб-ухлайвериб чарчаб кетдим!

* * *

Хуршид. Беш ярим яшар.

– Санашни биласанми, Хуршид?

– Биладан.

– Битта қўлингда нечта бармоқ бор?

– Шундоқ санасам – бешта. Қўлимни шимимнинг чўнтагига тикиб санасам – олтита!

* * *

Жаҳонгир. Олти яшар.

– Аяжон. Нега дадажоннинг сочлари йўқ?

– Дадажоннинг кўп ўйлайдилар-да, ўғлим. Дадажон ақллилар!

– Бўлмаса, нега сизнинг сочингиз кўп?

– Ўчир овозингни, зумраша!

* * *

Зиёда. Уч яшар.

– Жамшид жинни-а?

– Унақа дема, қизим, уканг яхши бола-ку!

– Йўқ, Жамшид – жинни! Мен ўзимнинг сўскамни эмаман, Жамшид – аяжонникини!

* * *

Дилором. Беш яшар.

– Жевачкангдан Шоҳруҳга ҳам бердингми, Дилиш?

– Бердим.

— Нечтасини?

— Ҳаммасини. Қоғозини!

* * *

Шоҳруҳ. Уч ярим яшар:

— Ҳайвонот боғига ким билан бординг, Шоҳруҳ?

— Адажоним билан.

— Қайси ҳайвон энг катта экан?

— Фил, айиқ полвон, арслон...

— Энг кўп ҳайвон қайси экан?

— Қушла, балиқла, маймунла, одамла...

* * *

(Ойнинг сувдаги аксини кўриб):

— Ойижон, қаранг, оймума сувга «бу-у-м» этди!

* * *

(Йиғлаб):

— Ҳумоюннинг чойи қантимни еб қўйди!

* * *

— Сен ким билан ётасан, Шоҳруҳ? Адажон биланми, опажон биланми?

— Ухлаётганимда адажон билан опажоннинг ўртасида. Уйғонганимда ўзимнинг калаватимда!

* * *

— Яқинда тўй қиламиз, Шоҳруҳжон! Сен-чи, тўйбола бўласан. Отга минасан. Кейин ка-а-атта йигит бўлкетасан. Қизлар орқангдан югуриб юради!

— Етиб бўпти!

* * *

Хумоюн. Олти яшар.

— Адажон, бугун боғчамга бормайман. Оёғим оғрияпти.

— Бўпти. Кўчага чиқмайсан. Велосипед минмайсан!

— Оёғим велосипед минишга эмас, боғчамга бо-ришга оғрияпти!

* * *

Муҳаммадёр. Олти яшар.

– Муҳаммадёр, агар боғчангда одобли бола бўлиб юрсанг, мактабда, кейин институтда аъло ўқисанг, зў-ў-ўр одам бўласан! Пулинг кўп бўлади, ҳамма сени ҳурмат қилади. «Мерседес» оласан.

– Опажон, сиз боғчада одобли бўлганмисиз?

– Албатта.

– Яхши ўқиганмисиз?

– Албатта!

– Бўлмаса, нега менга қачо-о-ондан бери пулътли ўйинчоқ машина олиб беролмайсиз?

* * *

Фаҳриёр. Уч ярим яшар.

– Адажон, шарим пақиллаганини эшитдингизми?

– Эшитдим, ўғлим.

– Қаттиқ пақиллади-а?

– Ҳа, қаттиқ пақиллади.

– Жудаям қаттиқ пақиллади-а?

– Жудаям қаттиқ пақиллади.

– Энди бошқа шар оберинг!

ТАВАССУМАҒА МОЎИЛ РАПЛАР

«ЖАЗО»

Камбағални урма-сўкма, ёқасини йирт!

Хотинингни урма-сўкма, сериални ўчириб қўй!

ҲАМЖИҲАТЛИК

Эр уйига келмади. Хотин кечаси билан мижжа қоқмай чиқди. Тонг-саҳар эрининг дўстига қўнғироқ қилди.

– Ваҳобжон акам келмадилар. Хабарингиз йўқми, қаёқда юрибдилар?

– Ташвиш қилманг, келин, – деди эрининг дўсти. – Ваҳобжон бизникида ётиб қолди. Кечаси мажлис чўзилиб кетди...

Хотин эрининг иккинчи дўстига қўнғироқ қилди.

— Шунгаям бўғиласизми? — деди иккинчи дўст. — Кеча Чирчиққа борувдик. Хизматчилик-да! Ваҳобжон бизникида эди...

Хотин эрининг учинчи дўстига ҳам қўнғироқ қилди.

— Хавотир олманг, янгажон! — деди учинчи дўст. — Кеча десангиз, чет элдан меҳмонлар кепқолса бўладими! Шуларни жойлаштиргунча тонготар бўлиб кетди. Ваҳобжон ака бизникида ётиб қолдилар...

Хотин, фигони фалакка чиқиб, дугонасига қўнғироқ қилди:

— Эрим уйга келмади. Учта ўртоғига қўнғироқ қилсам, учаласиям эринг меникида ётиб қолди, дейди!

Дугонасининг жаҳли чиқиб кетди:

— Э, Худо олсин, ёлғончиларни! Учаласиям бекор айтибди! Эринг меникида эди!

ТОШКЕНТ АЭРОПОРТИДАГИ СУХАНДОН ЭЪЛОНИ

— Диққат! Диққат! Ургенч — Тошкент йўналиши бўйича йигирма тўртинчи рейс билан учиб келган йўловчи Тешабой Болтабоевич Деҳқонбоев! Сизни ўғлингиз Альберт, қизингиз Офелия, куёвингиз Фридрих, келинингиз Луиза, невараларингиз — Ричард, Эрнест, Изабелла, Карлсон, Сильвия, Зико, Индира, Кастилио, Чандра, Марильда, Арчибальд ва... чеварангиз — Мошхўрда кутиб туришибди!..

ИҚРОР

Одам қариганидан кейин кам уйқу бўпқоларкан. Бу — бир.

Одам қариганидан кейин эзма бўпқоларкан. Бу — икки.

Одам қариганидан кейин сергумон бўпқоларкан. Бу — уч...

Чол алла-паллагача шифтга қара-а-аб ётди. Сўнг тескари қараб ухлаётган кампирини туртиб уйғотди.

— Кампир, — деди, — буёғи шартимиз кетиб, партимиз қолди. Бир-биримиздан яширадиган сир ҳам қолмади ўзи. Тўғриси айт: бирон марта чакки қадам босганмисан?

— Алжимай ўлинг! — деди кампир минғиллаб. — Шундан бошқа гап қуриб қолганми?

— Омади гапни айтдим-да! — деди чол. — Менда бунақа номаъқулчилик бўлган. — Шундай деб, азза-базза ўрнидан туриб, чироқ ёқди. Азза-базза бориб, уй бурчагидаги туя сандиқни очди. Узоқ тимирскиланиб, сандиқ бурчагида ётган, унниқиб кетган тамаки халтани топди. — Мана, — деди халтачани кампирга узатиб.

Кампир халтачани тўшак устига тўккан эди, етита тош чиқди.

— Вой, шарманда-а-а! — деди қоқшол қўллари билан юзини юмдалаб. — Вой бевафо! Шунча хиёнат қилганмисиз, менгинага, а?!

— Энди... Ёшликда бўлган-да, кампир, — деди чол ерга қараб.

Кампир жавраб-жавраб ҳовлига тушиб кетди. Этак томондаги омборхонада чироқ ёнди. Бир маҳал кампир инқиллаб-синқиллаб, ярим қоп мошни судраб кирди. Чолнинг кўзи ола-кула бўпкетди.

— Вой, ярамас! Нечта бу?!

— Ким санабди дейсиз? — деди кампир минғиллаб. — Ўзи бир қопгина эди. Ярим қопини ўзингизга егизиб юборганман. Мошкичирини яхши кўрасизку! Энди... Ёшликда бўлган-да, чол...

ЧОЛ

Қашқадарёга борганимизда фалон қишлоқда табаррук ёшга кирган бова бор, бир зиёрат қилсак, деб қолишди.

Бордик. Унниқиб кетган дарвозадан кирдик. Саҳни кенг ҳовли. Атрофи пастак девор билан ўралган: ёлғондан сакрасангиз, ростдан ошиб тушасиз. Ҳовлида товуклар изғиб юрибди. Эски чорпоя соясида қулоқ-думи кесилган ҳайбатли ит тўрттала

оёғини чўзиб мудраб ётибди. Ким келди, деб қайрилиб ҳам қарамади.

Кўрпабоп матодан этаги узун, кенг кўйлак кийган кампир очиқ чеҳра билан кутиб олди.

Пастак, салқин уйга кирдик. Сўзана осилган девор тагида ўтирган чол билан қўшқўллаб кўришдик. Эғнида йўл-йўл яктак, бошида ихчам мисқоли салла. Соч-соқоли, ҳатто киприкларигача оппоқ.

Негадир қариянинг қулоғи оғир бўлса керак, деган хаёлда овозимни баландлатиб аҳвол сўрадим:

– Бардаммисиз, отахон?

– Худойға шукр, тетикман, – деди чол бамайлихотир. – Насибамизни жеб журиббиз, болам. Лелинниям кўрдик. Кал лелинниям кўрдик... Устихонипчи бўлдиқ.

– Сиз Ленинни кўрганмисиз? – деб сўради мезбонлар орасидаги ёш мухбир ҳовлиқиб.

– Ўзини кўрмаган чиқарман-ов, – деди чол. – Аммо Лелин деган калхўзда ишладиқ. Кал лелин деган калхўзда ишладиқ. Сўғин яна бирови бор эди. Темирниёзип...

– Тимирязев, – деди мухбир аниқлик киритиб.

– Бўлса-бордир, – деди чол. – Ўша Темирниёзипда ҳам ишладиқ.

Мухбир бола маҳмаданагина экан. Чолни гапга солди.

– Бова, сиз мўътабар одамсиз. Кўп жойларда бўлгандирсиз?

– Менма? – Чол қадини ростлади. – Бўғанда қандоқ! Чияли бозорди кўрдим. Чироқчини кўрдим. Улим матакесилида Косонға довур оббориб келди. Э, болам, бу дунёда мен кўрмаган журт қолмади!

Мухбир бола «Медицина энциклопедияси»ни хўп ҳижжалаган шекилли, чолни тағин сўроққа тутди:

– Узоқ умр кўришингизни сири нимада, деб ўйлайсиз? Зелинни кўп истеъмол қилгандирсиз? Сутқатиқ ичгандирсиз?

– Зилин-пилинингни билмадим-ку, қатиқни кўп ичган чиқарман. Чаккини кўп жеган чиқарман...

– Гўштдан парҳез қилганмисиз?

– Ўттама! – Чол астойдил ҳайрон бўлди. – Эт жемаган жигит-жигитба? Дўсвойи қўйди қуйруғини жеганман!

– Кечирасиз-ку, ичкилик масаласи...

– Бўған! – деди чол қувлик билан бош ирғаб. – Аммо бу укағардан наф кўрган одам жўқ. Овзимга олмай қўйганима уш жил бўлди!

Мухбир бир зум довдираб қолди.

– Қанча дейсиз?

– Уш жил!

Мухбир бошқа гап тополмади чоғи, «оилавий аҳвол»дан келди.

– Момо билан тотувмисизлар, бова?

– Тотув, болам, тотув, – деди чол энсаси қотиб-роқ.

– Ҳеч сан-манга бормаганмисизлар?

– Бўған. Унисиям бўған... Нега кеч келдинг, деған, қай гўрда қолдинг, деған... Қизғонған-да! Ман борсам беганага бориппанба? Шу ўзимизди Жумагул сатангга борғанман-да!

– Узр, отахон, – дедим гапга аралашиб. – Неча ёшга чиқдингиз?

– Менма? Энам айтиб эдики, сен от жили тут пишиғида тувилгансан, ўша жили кофирлар Бухорои шарифни ололмай қиличи синган, деб эди... Сўгин ўша жили тут пишиғида қаттиқ жомғир жовиб, тутларди тўкиб жуборған экан... – Ўйлаб туриб қўшиб қўйди. – Бошпуртда тўқсон жетти. Энамди айтишига қарағанда жуз тўрт.

– Кўз тегмасин, бардамсиз, – дедим далда бериб. – Насиб этса яна юз йил умр кўрасиз.

– Билмадим-ов, болам, – чол маҳсили оёғини силаб қўйди. – Аяқ жаман оврийди. Шу ёшдан мунай бўлсак, ҳайронман, қартайганда не қилабиз...

У деразага қараб, овоз берди.

– Ҳой, Норбиби, чай келтирмайсанба? – Кейин ҳасрат қилди. – Қулови том битган! Эшитмайди. Чай десам, тоҳарат суви келтиради!... Шуйтиб бошқа аёл

олсамба-а? – Гапи ўзига нашьа қилиб ҳе-ҳелаб кулди. – Аёлди жомони бўлмайди, болам! Вақтида желкасини қашлаб турсанг бас!

Кампир нон-чой олиб кирди. Дастурхон ёзди.

– Эваралар жўғида ҳалиям желкасини қашлаб тураман, – деди чол. – Туврима, Норбиби?

– Туври, – деди кампир ҳеч балони эшитмай. – Норқулингизди келини қўзилабди... Қиз...

– Ана! – деди чол. – Мен буни желкасини қашлайман, буни чевара келини қиз тувади. Яхши қашламаган чиқарман-ов...

«ТАНИШУВ»

«Жиринг-жиринг!»

– Лаббай, эшитаман.

– Алло, ким бу?

– Ассалому алайкум. Кечирасиз, ким керак сизга?

– Ким бу ўзи?

– Узр, кимни чақирай?

– Ким бу, деб сўраяпман?

– Ким керак, ахир?

– Сендан сўраяпман: кимсан?

– Э, бор-э, ўзинг кимсан?

– Эш-ш-ш-ак!

– Танишганимдан хурсандман, аммо бу ерда сизнинг қавмларингиз йўқ. Хих!

«Тут-тут-тут...»

БЎЛГАН ЁКИ... БЎЛМАГАН ВОҚЕА

Бу ҳангомани қаердадир ўқиганмидим, эшитганмидим, эсимда йўқ. Аммо шахсан ўзим унга юз фоиз ишонаман.

Биласиз, америкаликлар бокс «жинниси» бўлади. «Жанг»ни томоша қилиш учун минг чақирим нарига учиб боришдан эринмайди. Америкаликлар бойвачча бўлади. Ярим соатлик «муштлашув»ни кўришга минг доллар, икки минг долларни аяб ўтирмайди.

Кунларнинг бирида дунёга донғи кетган икки боксчи «жанг» қиладиган бўпти. Гумбирлаган рек-

ламалар қилинган. Неча юз минг долларлик чипталар сотилган. Тағин неча миллионлик гаровлар ўртага қўйилган... Буни қарангки, «жанг»га бир соат қолганида боксчилардан бири қўрқиб, жуфтакни ростлаб қолибди...

Албатта, уни суд қиладилар, жарима соладилар. Лекин бу билан «жанг» ташкилотчиларининг дарди енгиллашиб қолмайди-ку! Ҳаммаёқ тўс-тўполон бўп кетади», «фирма»нинг обрўси уч пул бўлиб, касодга учрайди!

Минг томонга зир югуриб, боксчи излайдиларки, қани энди нақ юз йигирма килоли «дев» билан олишадиган мард топилса!

Бир маҳал қарашса, спорт саройи олдидан дўппи кийган, қорачадан келган, чайиргина йигит ўтиб кетаётганмиш, «ке, шунгаям бир ялиниб кўрайлик, шояд жонимизга оро кирса», деб гапга солишибди.

— Мен ўзбекман, меники инглизча «но», — дебди йигит.

Америкаликлар тадбиркор эмасми, дарров ўзбекчани биладиган таржимон топиб келишибди. Маълум бўлишича, бояги йигит Америкага сайёҳ бўлиб келган, шунчаки сайр қилиб, кўча айланиб юрган экан.

Худонинг зорисини қилиб ялинишибди.

— Ёрдам бермасанг, ҳолимиз хароб. Рингга чиқиб, уч раунд туриб берсанг бас, юз минг доллар оласан! — дейишибди.

— Долларинг ўзингга сийлов! — дебди йигит. — Биз ҳожатбарор халқмиз, кўрсат, ўша барзангингни!

«Жанг» айтилган вақтида бошланибди. Барзанги ўзбекни ураверибди-ураверибди! Бечоранинг соғ жойи қолмабди. Шундаям қилт этмасмиш.

Уч раунд ўтибди, тўрт раунд ўтибди... Бир дақиқали танаффусда секундантлар ўзбекни елпиб ўтирган экан, таржимон ёнига келиб, маслаҳат берибди.

— Сен ҳам йўлига бўлсаям бир-икки мушт уриб қўй, ахир!

– Ие, мен ҳам урсам бўлаверадими? – дебди ўзбек.

– Албатта-да! – деган жавобни олибди-ю, кейинги раунд бошланиши билан барзангининг қоқ пешанасига чунонам мушт туширибдики, шўрлик шилқ этиб йиқилиб, ялпайиб қолибди. Қўли буёққа, оёғи уёққа тарвақайлаб кетибди.

Ҳакам унинг устига эгилиб, «бир», «икки», «уч», «тўрт» деб санаётган экан, ўзбек пастда ўтирган таржимонга тушунтирибди.

– Санаб овора бўлмасин, барибир ўрнидан турмайди. Мен Зангиотадаги қассобхонада ишлайман. Касбим – кушхонага кирган буқаларнинг бошига муштлаб, сулайтириш. Буям ҳаром ўлиб қолмасидан пичоқ тортиб юбораверинглар!

АЁЛ ПСИХОЛОГИЯСИ

Эридан мамнун бўлиб турганида:

– Аваз! Авазчик! Турақолсинлар энди! Вой ўзимнинг асал боламдан! Вой ўзимнинг полвон боламдан! «Адажоним қани?» дейсизми? Адажонингиз ишга кетдилар. Авазжон ҳам «ишга» борадилар. Адажониси-чи, Авазжонга-чи, ка-а-аттакон шоколад олиб келадилар. Авазжон-чи, адажонисига ўхшаган паҳлавон йигит бўладилар... Вой, иштонча яна ҳўл бўпқопти-ку! Майли, ҳозир алмаштирамиз-да. Вой ўзимнинг тойчоғим!

Эридан хафа бўлиб турганида:

– Аваз! Хой Аваз! Тур ўрнингдан ялпайиб ётмай! Сенинг боғчангга мен боришим керакми? «Ада»лама! Адаг ишга кетди-да, гўрга борармиди?! Ие, иштонинг яна ҳўлми? Сияман, десанг ўласанми, ҳўкиздедек бола! Ариллама! Отангдан нима роҳат кўрдиму, сен нима каромат кўрсатардинг!

ЭРКАК ПСИХОЛОГИЯСИ

Гоҳо «муроди ҳосил бўлган» эркакка бориб турган пари-пайкар ҳам хунук кўриниши мумкин. Бироқ, аёл ранжимаса ҳам бўлади. Эртасига у тагин пари-пайкарга айланади!

ЭНГ САЙРОҚИ ҚУШ

Булбулнинг эркаги сайрайди. Одамнинг — аёли.

«ТАДБИЙКОЙ»

Янги чиққан китобимга қалам ҳақи олгандим: Нақд етмиш минг сўм. «Налуг»дан ташқари. Етмиш мингг-а! Ҳазилакам пулми? Арзимаган уч йил ичида ёзган китобимга шунча пул оламан-у, мен севинмай ким севинсин! Мана, мен ҳисоблаб берай, сиз санаб туринг. Уч йил дегани ўртача минг кун бўладими? Хўш, деб туринг. Етти мингни мингга бўлсак етти бўладими? Бундан чиқди менинг бир кунлик «ёзувчиликим» етти сўмга тўғри келаркан.

Шуни ўйлаб, пул санаб ўтирсам, эшик жирингди.

Чиқсам, етти-саккиз ёшлардаги болакай турибди. Қўлида каттакон сумка.

— Сув кеякми, амаки? — деди «р»ни яхши айтолмай.

— Қанақа сув?

— Минияй сув.

Вой шумтака-ей! Чанқаганимни қаёқдан билди бу?

— Керак, — дейишим билан сумкасидан бир «баклашка» «Нестле» олиб, чаққонлик билан бурама пўкакни очди.

— Манг, амаки!

Сувни ғўлқиллатиб идиш оғзидан ича бошладим. Чанқоғим қонгач, сўрадим:

— Қанча?

— Беш юз сўм!

— Чайқовчилик қилиш яхшимас, — дедим насиҳат қилиб. — Магазинда уч юз эллик сўм туради.

— Мен чайқовчимасман, амаки, тадбийкойман. Беш юз!

Ўргилдим, сендақа «тадбиркор»дан! Шу қилганингга бир адабингни бермасам!

Ҳали санаб ўтирган минг сўмликлардан биттасини узатдим.

– Қайтимини бер! – дедим тўнғиллаб.

Болакай минг сўмликнинг у ёғини айлантириб кўрди, бу ёғини айлантириб кўрди. Ўнг чўнтагига қўл суққан эди бир даста минг сўмликлар илашиб чиқди. Чап чўнтагидан беш юз сўмлик, юз сўмликлар олди. Бармоғига туфлаб, чаққонлик билан бешта юз сўмликни санаб, қўлимга тутқазди.

– Баклашкани бўшатиб бейинг, – деди дона-дона қилиб, магазинга топшияман. «Спаят» кеякмасми? Минг сўм.

– Кеякмас! – дедим мен ҳам беихтиёр «р»ни айтишга тилим келишмай.

– Баклашкани бейинг!

Уйга кириб, ичилмай қолган сувни косага бўшатиб чиқишга мажбур бўлдим. Энди эшикни ёпаётган эдим, болакай сўраб қолди:

– Сиз шойиймисиз, амаки?

Вой хуворией! Китоб ҳам ўқиркан-да, бу?!

– Мен болаларга ёзмайман-да, – дедим юмшаб. – Ёзсам сенга китобимдан берардим.

– Китобмас, – деди болакай кўзини пирпира-тиб. – «Зелений»дан бойми?

Ҳайрон бўлдим.

– Қанақа «зелений»?

– «Кўки»дан бойми? Доллай! – болакай бармоқларини ишқаб тушунтирди. – Доллай бойми?

– Доллар? Менда доллар нима қилсин? Умуман, сенга долларнинг нима кераги бор?

– Тўйюз мингим бой эди, – деди у дона-дона қилиб. – Шуни долларга алмаштиймоқчиман. Доллай боми, амаки?

Эшикни қарсиллатиб ёпдим. Зум ўтмай қўшнинг қўнғироғи жиринглади.

– Сув кеякми, хола?

«БУТИЛКА» ҲОЖИ

(Бошқа ҳожиларга дахли йўқ)

Дўстим ўғлини уйлантираётган эди. Энди... тўй бўлганидан кейин... ўзингиз биласиз... Ҳалиги қур-

гурдан жиндай-жиндай қилиб ўтирсак, даврамизга оқ яхтак, оқ дўппи кийган тўрвасоқол йигит келиб қўшилди. Келин-куёвга бахт-саодат тилаб, фотиҳа тортди.

— Яратганга шукроналар бўлсин! — деди қироат билан. — Муқаддас сафар шарафи каминага ҳам на-сиб айлади!

«Куллуқ бўлсин», дедик. Дастурхонда анави «шайтон суви» турганидан хижолат чекдик.

— Минг бор узр, Ҳожи ака. — Косагул шундай деб, шишаларни ими-жимида стол тагига олиб қўяётган эди, Ҳожи ака кескин бош чайқади.

— Йў-йў-йў, тақсир! — деди далда бериб. — Сиз-лар баҳузур, тақсир, баҳузур. Тўйда хурсандчилик қилишнинг айби йўқ.

Косагул иккиланиб қолди.

— Сиздек мўътабар одамнинг олдида...

— Безиён, тақсир, безиён... Биз ҳам бундан бисёр нўш айлаганмиз. — Ҳожи ака жиндай-жиндай ички-лик қуйилаётган пиёлалардан кўз узмай, таъкидла-ди. — Нўш айлаганмиз, бисёр нўш айлаганмиз.

Косагул шумгина йигит экан, Ҳожи аканинг кўзлари сувга тушган мунчоқдек йилтираб тургани-ни пайқаб қолди.

— Сўраганнинг айби йўқ, Ҳожи ака. Мабодо ўз-лариям...

— Йў-йў-йў! — Ҳожи ака кескин бош чайқади.— Биз ҳам нўш айлаганмиз... Айлаганмиз.

— Кўп эмас, жиччагина,— деди косагул илжайиб.

Ҳожи ака оғир муаммо қаршисида қолгандек, бир зум ўйга толди.

— Каминани кўп хижолатли аҳволга сопқўйдилар-да, — деди хўрсиниб. — Келинг, йигитнинг сазаси ўлгунча шайтоннинг бўйни узилсин!

— Қайси биридан?

— Каминага «қизили»ям бўлаверади, — деди Ҳожи ака камтарлик билан

Косагул пиёлага бир қултум коньяк қуйиб узат-ган эди. Ҳожи ака янаям синикроқ оҳангда қўшиб қўйди:

– Жонлироқ бўлаверсин, тақсир.

«Жонлигина» қуйилган пиёлани олиб, қисқа нутқ ирод этди:

– Ёшлар қўша қарисин! Ували-жували бўлсин!

Баайни совуқ чой ичаётгандек, қоп-қора соқо-лининг биттаям туки қилт этмади. Бодринг билан газак қилиб, «яратган неъматингга шукр», деб қўйди.

– Охиригача олмабсиз-ку, Ҳожи ака? – деди косагул пиёла тагида қолган жиндай коньякка қараб.

– Ҳар нарсанинг қонун-қоидаси бор, укам! – деди Ҳожи ака виқор билан. – Ичкилик хамр, яъниким макруҳ нимарса. Аммо унинг ичида сув ҳам бор. Сув – энг покиза неъмат. Шундайми? Камина сувни ичдим. Макруҳи тагида қолди. Айтаяпман-ку, камина ҳам бундан бисёр нўш айлаганмиз. – У қиқирлаб кулди. – Бир улфатимиз бўларди. Ғалати гапларни топиб юрарди. Бир гапи ҳеч эсимдан чиқмайди. «Биринчи қадаҳ билан иккинчисининг орасига қил ҳам сиғмаслиги керак», дерди. Топган гапини қаранг, баттолнинг! Қил сиғмасин, дейди-я!

Косагул Ҳожи аканинг ишорасини дарров тушунди. Пайсалга солмай, пиёлани тўлдириб узатди.

– Йў-йў-йў! Ундоқ қилмасинлар-да, укам! – Ҳожи ака шундай дедию, коньякни сипқорди. «Яратган неъматингга шукр», деб пиёлани косагулга узатди. – Кўрдиларми, укам, макруҳи яна тагида қолди. Ўзлариям ўргансинлар!

Даврадагилардан бири сафар таассуротларини сўраган эди, Ҳожи ака яйраб кетди.

– Э, нимасини сўрайсан, ука! – деди шанғиллаб. – Уёқлар Хизир назар солган юрт! Ҳар қадамда магазин! Ҳар қадамда дўкон. Жамийки нимарса муҳайё! Апельсинларни текинга тарқатади-ей! Хоҳла – бир яшик ол! Хоҳла – бир тонна ол! Бун қаранг, ҳамма нарса бор-ку, термос йўқ экан. Учтагинасини обкетувдим, олам-жаҳон пул бўлди! Улфатим, шуни менгаям айтсанг, ўлармидинг, деб ёмон хапа бўлди.

– Кечирасиз, қайси улфатингиз? – дедим тушунмай.

— Ҳалиги баттол-да! Биринчи қадаҳ билан иккинчисининг орасига қил сиғмасин, дейдиган. Шу баттолнинг яна бир гапи бор. «Иккинчи қадаҳ билан учинчисининг орасига қил сиғмасин, демайманку, аммо ип сиғмаслиги керак», дейди!

Косагул яна пиёлани тўлдирди. Ҳожи тагида озгина қолдириб, пиёлани қайтарди.

— Яратган неъматингга шукр, — деди виқор билан. — Кўриб қўй, укам! Тагида ҳар гал бир хил макруҳи қоляпти! Уёқда-чи, вей, видик, телевизор, камера деганлари капийка! «Сони» дейсанми, «Панасоник» дейсанми, «Плипс» дейсанми. Иккита «видик» олсанг, биттаси текин!

— Нега, Ҳожи ака? — дедим ҳайратланиб. — Биттасини пулга, биттасини текинга берадимми?

Ҳожи ака хе-хелаб кулди.

— Нега текинга бўларкан? Икки ҳисса арзон бўлганидан кейин биттаси ёнга қоладими, ахир? Тижоратнинг айби йўқ-ку, тўғрими?! Биз тижорат қилавериbmиз, қилавериbmиз, қарасам юким кўпайиб кетибди. Икки қўлимда иккита чамадон. Орқамда сандиқдек сумка. Салапан халтанинг боғичини тишимга тишлаб олганман. Кетаяпсам, биттаси йўлимни тўсди. Ўзининг тилида важир-важир қилади, тушунсам ўлай! Таржимон келди. «Нима деб алжираяпти бу?» десам, тушунтирди. «Юкингиз юз килодан ошиб кетибди-ку», дейди. «Юкимни оғирлиги унга тушибдими, ўзим кўтариб кетяпманку», десам яна важир-важир қилди. «Нима деяпти?» десам, «Жаноб зиёратчимилар, ё отмилар», деб сўраяпти, дейди. «Мен от бўлсам, бу эшшак», дедим-да амаллаб самолётга чиқиб олдим. — Ҳожи ака хохолаб кулди. Косагулга қараб маъноли томоқ қириб қўйди. — Тўртта видик обкелгандим, иккитаси ёнга қолди. Ўғилчаям қизиқади-да техникага. — Шундай деб яна косагулга қараб қўйди. — Уёқда-чи, дазмол пул экан. Янаги гал дазмол обораман. Баттол иккаламиз ўнта-ўнтадан олволсак, о-кей бўлади! Баттолнинг яна бир гапи бор. Учинчи қадаҳ билан тўртинчисининг орасига қил сиғмасин, демайман,

ип сиғмасин, демайман, аммо-лекин арқон сиғади-
ган бўпкетса, юрак сиқилади-да, дейди. Топган га-
пини қаранг! Вой баттолей!

Косагул шишадаги охирги коньякни силқитиб
қуйиб узатди. Шишани ерга ташлади. Ҳожи ака та-
гида озгина қолдириб, пиёлани қайтарди.

— Яратган неъматингга шукр! Кўриб қўй, братан!
Макруҳи тагида қолди!

— Уёқда манави масалага қандоқ қарайдилар,
тақсир? — деди косагул.

— Унақанги бетамиз гапларни гапирма, братан!—
деди Ҳожи ака аччиқланиб. — Ичкилик ичган одам
ўлимга маҳкум қилинади!

— Вой-бў, бир ўлимдан қопсиз-да, тақсир! — деди
косагул. — Тақсир ўн бешинчи бўчка билан ўн ол-
тинчи бўчка орасидан самосвал ўтмагунча қўй-
майдилар шекилли!

Ҳожи ака тутатиб кетди.

— Оғзингга қараб гапир, ўв братан! — деди қўлини
пахса қилиб. — Мен сувини ичдим, билдингми?
Макруҳи тагида қолди, билдингми?! Аввал ўрганиб
олгин-да, кейин виступат қил, билдингми?!

Қарасам, жанжал чиқадиған. Секин туриб кета
қолдим.

АЛЛА

Ўн тўққизинчи аср.

Алла болам, аллаё-алла.

Юрагимнинг доғисано, алла.

Оёғимнинг боғисано, алла.

Борай десам боғим йўқ,

Ботай десам, тоғим йўқ, алла...

Йигирманчи аср.

Алла болам, аллаё-алла.

Юрагимнинг мадори бўл,

Йигитларнинг сардори бўл, алла...

Йигирма биринчи аср.

Алла болам, аллаё-алла.

Ухлай қолгин аллаё-алла...

Нега чақчаяди бу, а? «Бай-бай» қил! Кўзингни юм дейман! Нега ариллайсан, зумраша! Биров сени уряптими? Ҳой, турсангиз-чи ўрнингиздан! Ўлиб қолганмисиз? Бола битта меникими? «Скорий» чақиринг! Психиатр кўрмаса бўлмайди. Отасига ўхшаган ненармалний бу бола... Нега менга ўдағайлайсиз? Дод! Золим эрнинг дастидан войдо-о-од!

ЖИННИ БЎЛИШ ОСОН ЭКАН

Биродарлар! Одам-чи, вей, хоҳласа бир кунда телба бўлиши мумкин экан. Қандоқ жинни бўлганини ўзи билмас экан. Касалхонага қачон келдим, ким опкелди, эсимда йўқ. Аммо биринчи қор ёғиб турган ўша қуриб кетгур оқшом аниқ ёдимда.

Шундай қилиб десангиз, ишдан чиқдиг-у, панжара девор олдида гижинглаб турган яп-янги «жийронтой»нинг эшигини очдик. Ойнани қор босиб қолган экан, аввал артдик, кейин ойна тозалагични ўрнатдик. Шиғиллатиб ҳайдаб кетдик. Троллейбус бекатида турган одамлардан камида ўнтаси қўл кўтарди. Тўхтамадик! Эсимни ебманми тўхтаб! Сенку, савоб бўлар деб тўхтайсан, ГАИ кўриб қолса, киракашлик қиляпсан, деб талонингни тешиб беради.

Бекатдан эллик қадамча ўтганимда бир жонон шундай ҳимо билан қўл кўтардики, тормозни қандай босганимни ўзим билмай қолдим. Машина янги қор тушган асфальтда сирғаниб бориб, шундоққина жононнинг оёғи олдида тўхтади. Эшикни очишим билан жонон лип этиб, ёнимга ўтириб олди. Димоғимга ширин атир иси кирди. Ўзиям оппоққина, дўмбоққина. Плашининг елкасига қор қўниб, жикқа ҳўл бўлиб кетибди.

Қаёққа боришини сўрамасимдан ўзи гапириб қолди:

— Печкангизни ёқинг, совуқ қотдим.

Печкани варанглатиб қўйиб юбордик.

— Поччамлар эрталаб пальто кийгизиб, юбормабдилар-да?! — дедим илжайиб.

«Жонон» очиққина экан.

– Поччангиз аввал ўзларини эпласинлар! – деди таманно билан. – Машичангиз янги экан, ҳиди келиб турибди. Маркаси қанақа?

Машина маркасини айтиб, яна илжайдим.

– Сиз машинамининг отини билиб олдингиз. Энди машинам ҳам сизнинг отингизни билсин-да.

«Жонон» ширин жилмайди.

– Лёля!

– Лолахон экансиз-да. Ўзингиз ҳам худди лолага ўхшаб...

– Лолахонмас, Лёля! – деди у гапимни кесиб.

– Э, Лаълихон денг?!

– Қанақа Лаъли? – у аразлаб лабини чўччайтирди. – Лёля!

Ҳай Лёля бўлса, Лёля-да! Йўлимиз бир экан. Гаплашиб кетдик. Лёляхон ательеда дизайнер бўлиб ишларканлар. Поччамиз «предприниматель» экан. Уйга ҳафтада бир келаркан. Шу гапни эшитганимдан кейин шайтон йўлдан оздирдими, бошқами, билмайман. Хуллас, машинани қандай қилиб гараж томонга бурганимни ўзим ҳам билмай қолдим. Ўлай агар, кўнглимда ёмон ният йўқ эди. Шунчаки, Лёляхон билан бирпас ҳангомалашиб ўтиргим келди. «Дом»имиздан юз қадамча наридаги темир гараж олдида тўхтаганимизни кўриб Лёляхон ипдек қошини чимирди.

– Ҳорманг!

– Биласизми...– дедим чайналиб.— Машина олганимга энди уч кун бўлди. Ҳали «ювганимча» йўқ... Шу... сиз билан... Илтимос, мени тўғри тушунинг...

Лёляхонга гапиряпман-у, икки кўзим «дом»имизнинг бешинчи қаватида. Машинада бегона жувон билан келганимни хотинбой деразадан кўриб қолса борми?!

Хайрият, Лёляхон замонавий аёл эмасми, мени тўғри тушунди. Машина гаражга кириши билан бу эшикдан мен тушдим, у эшикдан – у.

– Сиз ўтираверинг! – дедим машинага имо қи-

либ. — Иссиққина... Мен ғизиллаб бориб битта шампан олиб келаман.

Лёляхон аввалига ним қоронғи гаражнинг бурчак-бурчагига хавотирланиброқ қараб қўйди-ю, кейин хотиржам бўлди. Негадир темир-терсак асбоблар солинган тахта яшикдан болғача олди.

— Майли... — деди болғачани саланглатиб. — Буквально беш минут. Бўлмаса... — У қўлидаги болғача билан ширингина таҳдид қилиб қўйди.

— Уч минутда келаман.

Ҳовлиқиб гараждан чиқдим-у, ўйлаб қолдим. Хотинбой бешинчи қават деразасидан қараб турган бўлса... Гаражни очиқ ташлаб, аллақасққа гумдон бўлганимни кўрса. Пастга тушса...

Яна қайтиб келдим.

— Лёляхон! — дедим гараж эшигидан мўралаб.— Кечирасиз, уч минутга устингиздан қулфлаб кетаман. Тағин биров обқочиб кетмасин сизни...

У оғзини очишга улгурмай гараж илгагига отнинг калласидек қулфни солиб шарақ-шуруқ қулфладим-да, чорраҳадаги дўконга қараб чопдим.

Кечадан бери эзилиб ёққан ёмғирдан кейин қор тушгани учунми, ер ўлгудек сирғанчиқ. Ҳарсиллаб чопиб боряпман-у, ичимда ўзимга қойил қоламан. Гапниям жа оламан-да! «Сизни ўғирлаб кетишмасин!» дедимми? Лёляхон билмайдик, хотинбойдан қўрққаним учун устидан қулфлаб кетяпман. Майли, мана ҳозир битта шампан, бир плитка шоколад оламиз. Уч минутда қайтиб борамиз...

Қўлтиқда шампан, чўнтакда шоколад. Дўконнинг ойнаванд эшигидан отилиб чиққанимни биламан... Бир маҳал кўзимни очсам, оппоқ шифтли уйда ётибман. Ўрнимдан турмоқчи эдим, чап қўлим чунонам зирқираб оғридики, жоним чиқиб кетай деди. Ён томонимдан ғўлдираган овоз келди.

— Бахтинг бор экан, йигит, қўлинг синибди. Менга ўхшаб оёғинг синса нима бўларди?

Мундай қарасам, олти кишилик палатада ётибман. Ҳаммаси менга ўхшаб, сирғанчиқда йиқилган

майиб-мажруҳлар... Гастрономга борганим, шампан олганим эсимга тушди. Ўша заҳоти гаражга қамалиб қолган Лёляхон лоп этиб кўз ўнгимга келди-ю, қўлимнинг оғриғини ҳам унутиб, сакраб туриб кетдим.

— Калит қани?

— Нега бақирасан?! — деб ҳалиги киши яна гўлдиради. — Калитни бошингга урасанми? Бир ўлимдан қолганингга шукур қилмайсанми, хумпар?

Чўнтагимни кавласам, ҳеч вақо йўқ! Шундангина шифохона халатини кийгизиб қўйишганини пайқадим.

— Калит қани? Соат неча бўлди? — дедим йиғламоқдан бери бўлиб.

Палатадаги ҳамдардлар тонг отиб қолгани, соат етти бўлгани, кийим-кечагу калит-малитлар «приёмный покой»да бўлишини тушунтиришди. Гипсланган қўлимни чангаллаб, югурдим. Искаладчи хотин соат тўққизда келаркан. Дод, деб юборай дедим. Нима қилай? Уйга телефон қилсам, хотинбойдан балога қоламан. Майли, йиқилдим, қўлим синиб, баннисага тушдим, дейишга дерман. Лекин тезроқ бориб гаражни оч, бир бечора қамалиб ётибди, кечаси билан совуқда тиришиб қолгандир, деёлмайман-ку!

Ақлимга балли! Ўйлаб-ўйлаб йўлини топдим. Ҳамшира қизга дўхтирнинг эшигини очтириб, тўртинчи подъездда турадиган Марат деган ўртоғимга қўнғироқ қилдим.

— Жон дўстим, тезроқ кел! — дедим ялиниб. — Аммо баннисага тушганимни хотинимга айта кўрма.

Ҳақиқий дўст шунақа пайтда билинаркан. Марат ярим соатда етиб келди. Эгнида пальто, бошида телпак.

— Совуқми? — десам, қўлларини ишқалаб дийдиради:

— Эшак ўладиган совуқ бўляпти.

Дўстимга аҳволни тушунтирдим. Искаладчи хотин келиши билан калитни олдик.

— Лёляхондан узр сўра! — дедим эшикка йўналган

Маратга. — Шундоқ-шундоқ бўп қолди, кечираркансиз, дегин.

— Хотиржам бўл. Ҳаммасини ес қиламиз.

— Шошма! Аввал Лёляхонни кузатиб қўйгин-да, кейин хотинбойга бу ёқда ётганимни айт. Телефон қилса банд экан, дегин...

Дўстим ҳовлига отилди.

Кўнглим анча жойига тушиб, палатага кириб ётдим. Навбатчи дўхтир суягим икки жойдан сингани, камида бир ҳафта ётишим кераклигини айтди. Жаҳли тез бўлсам, ўзимизнинг хотинбой яхши-да! Кўрасиз, ҳализамон товуқ шўрва кўтариб кепқолади. Чўлоқ бўлган қўлимни силайди. Ўзингизни эҳтиёт қилсангиз бўлмайдами, дейди. Кўз ёши ҳам қилиб олади. Меҳрибон-да!

Ширин хаёл суриб ётган эканман, палата эшиги гийқиллаб очилди. Семиз санитар хотин тарақ-туруқ қилиб эски кушетка судраб кирди.

— Жинни бўлганми булар ҳаммаси! — деди норози тўнғиллаб. — Бири йиқилади, бири муштлашади. Баннисада бўш жой қолмади. Пиёнисталар!

Ўша заҳоти гавдали бир беморни икки қўлтигидан суяб олиб киришди. Касал бечоранинг боши дока билан қалин ўралган, рангида ранг қолмаган, мўйлови шалпайиб турарди.

Кушеткага жой солишлари билан бемор шилқ этиб ўзини ташлади. Тепасига борсам... Мўйлови танишдек кўринди. Синчиклаброқ қарасам ўзимнинг қадрдон дўстим — Марат!..

— Нима бўлди?! — Жон ҳолатда қичқириб юбордим шекилли, Марат амаллаб кўзини очди.

— Дард бўлди! — деди инқиллаб. — Бало бўлди! Гаражингни эшигини очганимни биламан, ичкаридан бир алвасти югуриб чиқиб, болға билан қоқ пешанамга чунонам туширди, чунонам туширди... — У гапиришга мадори қолмади шекилли, юзини девор томонга ўгириб олди.

Эгнимда банниса халати, оёғимда шиппак, кўчага отилдим. Таксичи дийдираб турганимни кўриб, раҳми

келди шекилли, гап-сўзсиз тўхтади-ю, машинасини айтган томонимга гириллатди. Йўқ, уйгамас, ўзимнинг темир гаражимга.

Шуниси эсимдаки, гараж ланг очик турарди. Энг аввал орқа капот устида ётган болғага кўзим тушди. Кейин... Нима десам экан?.. Дўлда қолган таппини кўрганмисиз? Менинг машинам — уч кунгина минган яп-янги машинам худди ўшанақа аҳволга тушган эди. Ойналари чил-чил синган, томию капотлари, орқа-олдию ёнбошлари болға билан пачоқланган, шу қадар ҳафсала билан, шу қадар эринмай, тартиб билан пачоқланган эдики, ақалли номига бир қарич соғ жойи қолмаганди. Гаражга қамалиб қолган Лёляхон кечаси совқотиб тарашага айланмаслик учун ҳўп ғайрат қилгани кўриниб турарди.

...Одам қандоқ жинни бўлганини билмас экан. Касалхонага қачон келдим, қандоқ келдим, ким обкелди, эсимда йўқ. Кейин, сал ўзимга келганимда айтиб беришди. Аввал гипсланган қўлимни тишлаб ириллабман. Ундан кейин шиппак билан қор тепиниб хумордан чиққунча ўйнабман... Бу ёққа хотинбой билан ўша инсофли таксичи олиб келибди.

Мана, ётибмиз, энди. Хотинбой ҳар куни товук шўрва олиб келади. «Қўяверинг, жинни бўлган битта сизми?»— деб юпатади. Айтмоқчи, кеча хушхабар топиб келди. Учинчи синфда ўқийдиган ўғилчамиз темир-терсак топширишда шаҳар биринчилигини олибди.

Муаллиф изоҳи. Бу — бўлган воқеа. Фақат ҳикоя қаҳрамони мен эмасман!

«ОНАСИ ЎПМАГАН»

Маҳаллада Нури сатанг дегани бор. Нукул «онаси ўпмаган қизим бор, онаси ўпмаган қизим бор», деб мақтанади. Тўғри айтади: унинг қизини онасидан бошқа ҳамма ўпган!

СЎҚҚАБОШ БЕВАГИНА

Мумкинми? Гуд монинг! Салом! Рухсатингиз билан ўзимни представить этсам... Жонетта Кабуловна Халтаева! Мен к сожалению сизнинг сочинениеларингизни ўқиган эмасман. Ростини айтсам, китоб ўқишга вақт йўқ. Биласиз, время – деньги. Хотя эшитганман. В основном мамашкалар ҳақида ёзаркансиз.

Менинг ҳам тўртта болам бор... Нима? Унақага ўхшамайди, дейсизми? Раҳмат, комплемент учун! Ҳамма шунақа дейди. Мен мамамга ўхшайман. Мамам олтмиш ёшдаям аппетитний эди. Как куколка! Ҳар куни сочини причёска қилдирарди. Альчибалътга! Альчибалътни танийсизми? Неужели? Первокласний мастер-ку! Мужской салонига бормаганмисиз? Впрочем, майли... Оловингиз борми?.. Йўқ-йўқ, мен «Море» чекаман... Сенкю. Зажигалкангизга гап йўқ. Точно импортний!

Итак, тўртта болам бор. Маратик – Нукусда. Интернатда. Ёши... минуточку, ёши, помоему ўн тўртда. Шу йил ўн тўртта киради. Копия – папаси. Кр-р-расавчик! Смуглийлиги, кўзининг разреза... Папаси билан биринчи встречамиз Нукусга практикага борганимда бўлган. Зам министр эди. Шунақа абаятельный, шунақа интеллигентний. Икки йилча турдик. Цивилизованный ажрашдик. Тўғрисини айтди. «Жаночка, жоним, – деди, – бу ёғи прокол бўладиганга ўхшайди, хотиним жалоба ёзибди, двоеженство учун ишдан ҳайдашлари мумкин», деди. Биласиз, у пайтда бунақа масалалар строгий эди. «Маратик учун волноватся қилма, ўзим опекамага оламан, сен, Тошкентга кетавер, регулярно бориб тураман», деди. «О-кей!» дедим...

...Нигорочка – Самарқандда. Тоестъ, Нигорочка эмас, Наргизочка! Нигорочка – Қўқоида...

Где-то икки йилча олдин Самарқандга бордим. Наргизочканинг детдомига кирдим. Детдом – так себе. Аммо директор ништяк экан! Дылда!

Бўй-басти икки метр. «Братан, дедим, – Наргизочкадан хабар олишим қийин. Ишларим навалом, дедим. «Хотиржам бўлинг. Наргизочкага ўзим оталик қиламан», деди. Уч кун меҳмон бўлдим. Кр-р-утой эркак экан! Молодец!

Наргизочканинг папочкаси ҳам крутой эди. Межрайонний нефтебазада директор бўлиб ишларди. Ёши элликдан ошган бўлсада, как огурчик эди. Самарқанднинг пахани эди. Хотинидан қўрқмасдан шик-к-карний тўй қилди. Ресторанда. Ёмон яшамадик... Қамалиб кетгани чатоқ бўлди.

Ўша ердан «ксива» келди – хабар. У кишининг айтишларича как будто ҳаммасига мен виновата эканман. Э, тўкил дедим! Бензинга дизтопливо қўшишни мен ўргатдимми сенга дедим!

Аммо Нигорочкадан анчадан бери хабар олганим йўқ. Айтим-ку, «время–деньги». Қўқонга ҳеч йўлим тушмаяпти. Нигорочка отасида қолган. Предприниматель эди. «Жаҳон бозорида» саккизта «точка»си бор эди. Характери «миленький». Такой послушный. Иккита хотинидан боласи бўлмагани учунми, Нигорочкани жонидан ортиқ кўрарди. Ҳар куни минг хил ўйинчоқ олиб келади. Ҳаммасига ўзи айбдор! Нукул замечание беради, нотация ўқийди. «Жаннатхон, таҳорат сувини яхши иситмабсиз. Хуфтондан кейин кўчага чиқмасинлар. Номаҳрамларга кўринмасинлар. Бегона эркаклар билан гаплашмасинлар!» Томи кетган фанатик! Э, сирпал, дедим! Обберган бир хонали квартирангга как дурочка учинчи хотин бўлиб ўтиришим керакми, дедим!...

Пардон, яна оловингиздан... Сенкю. Между прочим, зажига́лкангизга гап йўқ! Кўп чекасизми? Шавкатнинг папасиям кўп чекарди. Мана бунда настоящий мужик деса бўлади! Қомат бесподобный! Сочлар курчавий! Бизнесни синдириб қўяди! Ҳамма иши «дода»! Тўртта хотинини вот так обеспечить қилиб қўйган. Разумеется ЗАГСимиз йўқ эди. Впрочем буниси неважно. Иккита «Мерси» бор эди. «Мерс-600»! Белдерсойдаги дачасини айтинг! Саунаси, бассейни...

Нет равных! Бир йилча бўлди. Россияга кетганча дараги йўқ. Ўша ердаги братанлардан суриштирсам, биз не в курсе дело, дейди...

Шавкатчик ўзимда. Икки ёшга чиқди. Шустрий. Ходячий бомба. Между нами бир гап айтайми? Уйга нотаниш «дядя»лар келса, ҳалитдан мени ревновать қилади, паразит! Сизни «фазендам»га «ходячий бомба» йўқлигида чақираман, о-кей!

В общем майли, ближе к делу! Менга сизнинг паддержкангиз керак. Ҳокимиятга заявление берган эдим. «Мен мать одиночкаман. Қийналиб кетдим, шаҳар марказидан квартира беришингизни сўрайман», деб. Борсам бир пацан ўтирибди. Ўн кундан кейин келинг, деди. Бугун борсам нима дейди денг? «Тўрт хонали уйингиз бор экан-ку!» дейди. Мен уйни сенинг пулингга опманми? Худога шукур, бошимда эрларим тоест, эрим бор, тоест бор эди. Бу уйни ўз пулимга сотиб олганман. Элик минг «бакс»га! Тафин нима дейди денг, фраер? «Опажон, «монетный двор»дан чиқиб келдингизми, ҳамма ёғингиз бриллиант-ку!» дейди. Менга комплимент қияпти, сопляк! Бриллиантни сен подарка қипсанми? Аёл бошим билан бизнес қияпман. «Челнок»ка боряпман. Стамбулга, Дубайга, Южный Кореяга... Осонми? Ҳар қадамда «мент!» «Доля» чўзмасанг, ҳаммасини обқўяди!

Кстати... Дубайда бўлганмисиз? Обязательно боринг! Техника почти даром! Тилла – навалом. Араблар темпераментный бў... Ну, буниси неважно!

Короче, ҳокимиятдаги ўша пацан «Сизга уй йўқ, ҳамма квартиралар приватизация қилиб бўлинган, қаёққа борсангиз, «катта кўча», деди. Шуни бир фельетон қилинг! Беспомошный мать-одиночкани унижат қилиш қанақа бўлишини бир, кўрсатиб қўйинг! Мен ҳам қарздор бўлиб қолмайман. Фамилияси... минуточку, фамилияси... ёзиб олганман...

Нима? Ёзмайсиз? Тоест, как ёзмайсиз? Нима? Нима дедингиз? Яна бир қайтаринг! «Мен инкубатор тузатадиган уста эмасман», дедингизми? Ким

инкубатор? Нега аёл кишини ҳақорат қиласиз? Нима ҳаққингиз бор. Наҳал! Писака несчастный! Ма, за-
жигалканг бош-ш-шингдан қолсин!

«ҲАЯЖОНЛАНМАНГ»

Машойиҳлар билиб айтган экан: дўстнинг эски-
си, хотиннинг янгиси яхши бўларкан. Янги хотин
дегани-чи, янги калишга ўхшаркан, вей! Иссиққина.
Юмшоққина... Аввалги хотини сигир мижоз эди.
Лапанглаб юрадимией, овқатни пишиллаб ейдими-
ей... Бунисининг юргани билинмайди-я! Мушукка
ўхшайди, барака топкур! Бирам одобли, бирам
меҳрибон! Икки гапнинг бирида «жоним», дейди.
Унсизгина пилдираб келади-да, тиззасига ўтириб
олади. Тиззасига ўтири-и-и-б, томоғини ялайди.
Шундай қилса, эркак кишининг асаби ором олар-
миш. Дўхтир-да, билади... Аввалги эри шундоқ хо-
тиннинг қадрига етмаган экан, номард!

Мана, бугун ҳам диванда ўтире-е-еб, «Саломат-
лик» журналини ўқиётган экан. Эри эшикдан кириб
келиши билан мулойим товушда сўради:

– Яхши келдингизми, жоним?

– Яхши, – деди эр, – бугун мажлис бўлди.

– Ҳаяжонланманг, жоним, ҳаяжонланманг, – деди
хотин.

Эр хайрон бўлди.

– Ҳаяжонланаётганим йўқ. Ишхонада мажлис
бўлди. Мажлисда...

– Ана, яна ҳаяжонланаяпсиз! Мажлис бўлса
бўпти-да! Шунгайи ҳаяжонланиш керакми?

– Ҳаяжонланаётганим йўқ, ахир! – деди эр бат-
тар хайратланиб.

– Қўйинг, жоним, арзимаган мажлис деб ҳая-
жонланманг. Бир марта гапимга киринг. Илтимос,
ҳаяжонланманг!

– Ҳой, барака топгур, ҳаяжонланаётганим йўқ!

– Ана, қўлингизни пахса қияпсиз. Биринчи ста-
дия. – Хотин унинг кўзига диққат билан тикилди. –
Нима кераги бор ортиқча ҳаяжонни!

— Ҳаяжонланаётганим йўқ, дедим-ку! — Эр инграб юборди. — Ҳаяжонланаётганим йў-ў-ўқ!

— Овозингиз титра-а-аб чиқаяпти. Демак, ҳаяжонланаяпсиз. Одам ҳаяжонласа, юрак тез уради. Юрак тез урса, томирдаги қон босими кучаяди. Ҳаяжонланманг, жоним, ҳаяжонланманг! Ўтиринг, томоғингизни ялаб қўяман. Фақат ҳаяжонланманг!

— Ҳаяжонланаётганим йўқ, инсон, ҳаяжонланаётганим йў-ў-ўқ!

— Кўрдингизми, овозингиз борган сайин баланд чиқаяпти, жоним. Одам қаттиқ ҳаяжонланса шунақа бўлади. Аввал овози титраб чиқади. Кейин баландлашади. Қон оқими кучайса, андриналин кўпаяди. Андриналин кўпайса, босим кўтарилади. Босим кўтарилса, қон томирлари зўриқади. — Хотин азда-базда ялинди. — Хўп денг, жоним, ҳаяжонланманг!

Эр тиззасини муштлади.

— Ҳаяжонланаётганим йўқ, дейман-а, ҳаяжонланаётганим йўқ!

— Ана, бақиряпсиз! Кўзингиз бежо... Иккинчи стадия! Қон томирлари зўриқса, асаб толалари ўлади. Асаб толаси ўлса, одам инсульт бўлади: фалаж! Кўзи ғилай бўли-и-иб, оғзи қийшайи-и-б қолади. Оёқ-қўли ишламай қолади! Мен психиатрман-ку, жоним, биламан-ку! Хўп денг, ҳаяжонланманг!

— Ҳаяжонланаётганим йўқ! — деди эр бўкириб. — Ҳаяжонланаётганим йўқ, ғалча, ҳаяжонланаётганим йў-ў-қ!

— Оғзингиздан кўпик чиқа бошлади. Учинчи стадия! Фалаж бўлсангиз ундан нари-я, жинни бўп-қолсангиз... Хўп деб қўяқолинг жоним, ҳаяжонланманг!

— Нима? «Жинни?» Ким жинни?! — Эр аввал столни муштлади. Кейин қўшқўллаб сочини юла бошлади. — Ҳаяжонланаётганим йўқ! До-о-од! Войдо-о-од! Ҳаяжонланаётганим йў-ў-ў-қ!

...Хушига келиб қараса, хотин нариги хонадан кимгадир телефон қиляпти.

— Аллёёё, бу жиннихонами? Флорочка, ўзингмисан, жоним? Ҳаяжонланма-а-а-ай ўтирибсанми?

Эримга неча марта айтаяпман: ҳаяжонланманг, ҳаяжонланманг, десам бу яна ҳаяжонланаяпти. Пешанам қурсин, аввалги эрим ҳам ҳаяжонланиб-ҳаяжонланиб, уч ойда жинни бўпқолувди. Буниси бир ойгаям бормаиди шекилли?.. Нима, Йў-ў-ўқ, у ёғини ўйлаб қўйганман. Гугурт, пичоқ, болта — ҳаммасини бекитиб ташлаганман. Нима дединг? Вой, сенинг эрингни уже опкелишдими? Яна битта койка тайёрлаб қўй, жоним! Эрта-индин меникиям бориб қолади-ёв...

«ГУРУЧ» ОПЕРАЦИЯСИ

Саид Аҳмад ака девзира гуруч танлашга уста. Бир гал азда-базда Қўқон бозорига кириб, Чўнғаранинг гуручидан харид қилдик: Саид Аҳмад ака — ўттиз кило, мен ўттиз кило. Мезбонлар гуруч солинган қоғоз қопларни вагонга чиқариб беришди. Поезд жилганидан сўнг устоз билан алла-паллагача гурунглашиб ўтирдик. Кейин ухлаб қопман.

Бир маҳал ғалати шатир-шутур товушдан уйғониб кетдим. Қарасам, купе шифтида хира чироқ ёниб турибди. Саид Аҳмад ака майкачан бўлиб ўриндиққа ўтириб олган. Олдида иккита қоп. Менинг қопимдаги гуручдан ҳовучлаб-ҳовучлаб олади-да, ўзининг қопига солади.

— Ҳорманг, устоз? — дедим. — Нима ҳаракат?

— Уйғондингми? — деди оқсоқол киройи меҳр билан. — Ухлайвер, болам, чарчагансан, ухлайвер. — Шундай деб юмушини бамайлихотир давом эттираверди. — Мен билан ишинг бўлмасин, — деди тушунтириб. — Шунақа, ярим кечадан кейин эсим жиндай кирарли-чиқарли бўлиб қолади. Нима қилаётганимни ўзим билмайман.

Ҳайрон бўлдим. Қарасам, гуручимнинг баракаси учиб кетяпти.

— Эсингиз кирарли-чиқарли бўлса, нега ўзингизнинг гуручни менинг қопимга солмайсиз-да, меникини ўзингизнинг қопингизга соласиз?

Саид Аҳмад ака хотиржам қараб қўйди.

— Унда сапсем жинни бўламан-ку, болам!

ЭНГ «АНИҚ» ЖАВОБ

Наврўз – диний байрам, деган гап авж олган кезлар эди. Самарқандга бордик. Мезбонлар бизни Ургутга – Тўпхона деган жойга олиб боришди. Одамлар ҳашар қилиб тоғ устида Наврўз учун махсус қурган оромгоҳни кўрсатишди...

Тушдан кейин Самарқанд давлат университетида учрашув бўлди. Саид Аҳмад ака негадир менга меҳрибонлик қилиб, «Аввал сен гапирасан», деб туриб олди. Бунақа ғамхўрлик тагида нима маъно ётганини кейин тушундим. Ёзма саволлар орасида «Наврўз нега тақиқланди?» деган сўроқ бир неча марта такрорланган эди. Жавоб бермай қўя қолдим. Гапимни тугатай, деб турганимда бир киши ўрнидан туриб сўраб қолди.

– Битта савол жавобсиз қолди. Наврўз байрамининг динга алоқаси йўқ. Нега шундоқ байрам бекор қилинди?

Нима дейман? Чиндан ҳам бу байрамнинг динга алоқаси йўқ, шу иш нотўғри қилинди, десам, зуғумли раҳбарлардан балога қоламан. Бу байрамнинг кераги йўқ, десам, виждонсизлик бўлади. Шумлик қилдим.

– Гап бундай, – дедим. – Орамизда кўпни кўрган устозимиз, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Саид Аҳмад ака ўтирибдилар. Бу саволга шу киши жавоб бермоқчилар.

Ёнига келиб ўтиришим билан Саид Аҳмад ака шивирлади:

– Ярамас! Шу саволга сени рўпара қилиш учун аввал сен гапиргин, дегандим.

У киши ҳам бошқа ҳамма саволларга жавоб берди-ю, Наврўзга йўламади. Шунда бояги одам тағин ўрнидан турди.

– Домла, ҳалиги савол тағин жавобсиз қолди-ку?

Саид Аҳмад ака ясама жаҳл билан жеркиб берди:

– Нима, мен сенларга авлиёманми? Анави редактор билмаган нарсани мен қаёқдан билай? Жудаям билгинг келса, бугунги кунни дафтарингга ёзиб қўй. Бу саволингга икки йилдан кейин жавоб оласан!..

Чиндан ҳам шундай бўлди. Оқсоқолнинг гапига фаришталар омин деган экан. Мустақиллик шарофати билан Наврӯз тикланди.

НОТАВОН КҮНГИЛ

«Худо урган» бир танқидчи бўларди. Шунақанги «зўр» эдики, ўзбек адабиётида ҳаммага ёққан асар пайдо бўлиши билан чангини чиқариб дўппосларди. Агар маҳаллий матбуотда унинг «фош қилувчи» мақолаларига жой беришмаса, Москва газеталарида «уриб чиқар»ди. Яна бир одати — ҳазил, ҳажв, юмор деганининг кўчасидан ўтмагани учунми, ерга ётқизиб қўйиб бир ҳафта қитиқласангиз ҳам ўшшайиб тураверар, кулгига тоқати йўқ эди. Саид Аҳмаднинг «Келинлар қўзғолони», Эркин Воҳидовнинг «Олтин девор» ва яна талай суюкли асарларни «фош қилган» шу эди...

Хуллас, кунлардан бирида наҳорги ошга борадиган бўлдик. Саид Аҳмад акага мен «шўпирлик» қилдим. Бунни қаранг, меҳмонлар шу тартибда ўтириб қолдики, Саид Аҳмад ака билан бояги «зўр» танқидчи бир лагандан ош ейдиган бўлди.

— Менга қаранглар! — деди Саид ака овозини баралла қўйиб. — Ҳеч замонда ит билан мушук бир товоқдан овқат еганини кўрганмисизлар? Кўрмаган бўлсаларинг, энди кўрасизлар!

Худди шуни кутиб тургандек, ош тортилди. Икковларининг ўртасига лаган келтириб қўйишди. Танқидчи аланг-жаланг бўлиб қолди: қошиқ йўқ экан.

— Қошиқ борма? — деди танқидчи бўйинини чўзиб.

— Қошиқни нима қиласан? — деди Саид Аҳмад ака. — Ҳамма қўли билан оляпти, сен ҳам ошалаб еявер-да, ё қўлингни ювмаганмисан?

— Йўқ, — деди танқидчи. — Қошиқ билан еса «гиеничний» бўлади.

— Ҳой, болам, — деди Саид Аҳмад ака чой ташиб юрган йигитчага, — мана шу акангга битта қошиқ топиб кел. Чўмич бўлсаям майли!

Қошиқ келиб, танқидчи уч-тўрт луқма егунича Саид Аҳмад ака сабр қилиб турди. Кейин сўради:

— Қалай?

— Зўр! — деди танқидчи ғўлдираб.

— Биласанми, — деди Саид Аҳмад ака салмоқлаб. — Сен ош еётган қошиқ неча кишининг оғзига неча марта кириб-чиққанини билмайман-у, менинг қўлим ўзимдан бошқа ҳеч кимнинг оғзига кирмаган! Олавер, «гигиеничний», олавер!

«ДУОГҲЙ»

Саид Аҳмад ака бошчилигида бир гуруҳ адиблар олис тоғ қишлоғига бордик. Меҳмонга чақиришди. Уй тўла одам. Давра бошида тўрвадек соқоли кўксига тушган қария ўтирибди. Ҳамма унга таъзим бажо қилади. Даврага ким келиб қўшилмасин чол узундан-узоқ дуо ўқийди. «Сен ҳам менинг ёшимга жетиб жургин, бачам», деб фотиҳа тўртади.

Бир хил дуо такрорланавергач, Саид Аҳмад ака сўради:

— Неча ёшга чиқдингиз, тақсир?

— Менба? — деди чол салмоқлаб. — Иккам жетмишга бордим!

— Вой бў-ў-ў! — деди Саид Аҳмад ака бош чайқаб. — Агар сенинг дуойинг мустажоб бўлса, мен саккиз йил аввал ўлиб кетишим керак экан-да, укам? Мен етмиш олтига чиқдим! Турақол энди, жой алмашамиз!

«АҚЛИНГ ЕТМАГАН НАРСАГА АРАЛАШМА»

Жамики ижодкор қавмига теккан «касал»дан Саид Аҳмад ака ҳам бенасиб қолмаган: мақтовни яхши кўради. Жиндай танқид қилсангиз балога қоласиз! Устоз, бирон нарсаси газетада чиқиб қолса, дарров шогирдларига қўнғироқ қилади:

— Хабаринг боми, бугун фалон газетда классик ҳикоя чиқди! Дарров ўқи!

Навбатдаги ҳикояси чиққан куни ҳам шундай қилди.

– Ўқи, болам, ўқи! Ўзиям жа-а-а «обборганман». Бунақа асарни мендан бошқаси ёзолмайди.

Ўқидим. Ҳикоя чиндан ҳам жуда таъсирчан эди, Сталин лагерларида азоб чекканлар қисмати бутун даҳшати билан тасвирланган... Ҳикояни ўқиб бўлмасимданоқ устоз тагин қўнғироқ қилди.

– Қалай, «оббориппанми?»

– «Обборишга обборипсиз-ку», бир жойида жиндай «қовун тушибди», – дедим ростини айтиб.

Саид Аҳмад аканинг овози дарров ўзгарди.

– Сан ўзи, мани кўролмийсан. Ҳар нарсадан бир ишкал қидирасан.

– Бўғилманг, устоз, бўғилманг, – дедим ховридан тушириш учун. – Аммо китобга киритаётганда барибир ўша жойини тузатиш керак... Сиз тасвирлаган воқеа қишда бўлади. Тўғрими?

– Тўғри,– деди Саид Аҳмад ака.– Қаҳратон қишда бўлган. Ҳаммасини ўз кўзим билан кўрганман.

– Ишонаман, оқсоқол, ишонаман. Шундай қилиб, қаҳратон қишда қамоқдаги баракка ўт кетади, тўғрими? Ноинсоф дежурний, юқоридан буйруқ бўлмагунча барак эшигини очмайман, менга деса ҳаммаси ёниб кетсин, дейди. Қанча одам жароҳатланади, заҳарланади, бир ўзбек йигит бечора куйиб ўлади, тўғрими?

– Тўғри, – деди устоз. – Маҳбуслар пайтавасини қуритиш учун печка устига илиб қўйган. Шундан ўт чиққан. Жезқазғоннинг қишини кўрмагансанда! Изғиринда ҳанграган эшак шамоллаб «васпалена лўкки» бўпқолади. Маҳбуслар пайтавасини қуритмаса, оёғи музлаб, тарашага айланади-ку!

– Бунисини тушундим, оқсоқол. Шундай қилиб, ўлган йигитни қорга обчиқиб ташлайдилар. Тўғрими? Эртасига музлаган ерни минг машаққат билан кавлаб гўр қазийдилар. Маййитни кўмгач, бухоролик икки аскар бола Қуръон тиловат қилади, тўғрими?

– Тўғри. Бизга ўхшаган маҳбуслар тиловат қилса, балога қоларди-да!

– Қуръон тиловат қилинаётганда осмонда учиб юрган тўрғайлар қабристон устига келиб, муаллақ туриб қолади. Ҳатто сайрашни ҳам бас қилади, тўғрими?

– Тўғри. Шу... болам, тўрғай жа ақлли қуш бўларкан-да!

– Шунақа-ку, устоз, қаҳратон қиш бўлса, музни кўчириб, гўр кавланган бўлса, «эшакни васпалена лўкки» қиладиган совуқ бўлса, тўрғайга бало борми?

Устоз бир лаҳза сукутга кетди. Чамаси, нима дейишни билмас эди. Аммо зум ўтмай телефондан зардали овози келди:

– Сан, ярамас, ақлинг етмаган нарсага аралашма, хўпми? Мани тўрғайларим «зимний» тўрғай! Ёзда кетиб, қишда келади, тушундингми? И вап-ше, бунақа майда-чуйда гапларни кўтариб юрма, хўпми?

...Шундай дейишга деди-ку, ҳафта ўтмай ҳикоянинг ўша жойини қойилмақом қилиб тузатиб қўйди.

«ЯҚИН КЕЛМА!»

Избоскандаги учрашувдан кейин ўтириш бўлди. Андижонга қайтиб юрмасдан ўша ерда қоладиган бўлдик. Мезбонлар бизни меҳмонхонага кузатиб, қайтиб кетишди. Шунда аллакимдан Андижонга кетайлик, деган таклиф тушди. Вақт ярим кечадан ошган, машина йўқ.

– Хоҳласанг, машинани мен топаман! – деди Саид Аҳмад ака.

Кўчага чиқдик. Бунақа бетартибликларни унча ёқтирмайдиган Носир Фозилов – тажанг. (Носир аканинг сочи ҳам, ўзи ҳам, борингки, гапи ҳам сариқ. Тез жаҳли чиқади. Аммо ниҳоятда ростгўй, дангалчи одам).

– Қўй, сариқ болам, хуноб бўлма, ҳозир йўлини қиламиз, – деди Саид Аҳмад ака юпатиб.

Ниҳоят «Тез ёрдам» машинаси учради.

– Жон акалар! – деди ҳайдовчи эланиб. – Сизлар учун ҳар қанча хизматга тайёрман. Аммо бу «дежурний» машина. ГАИ тўхтатса, правамни олиб қўяди.

– Ишинг бўлмасин! – деди Саид Аҳмад ака. – ГАИ тўхтатса ўзим гаплашаман. Сен Носир, бу ёққа ўтир, сен бу ёққа чиқ!

Ҳайдовчи билиб гапирган экан. Шаҳарга кираверишда чиндан ҳам машинани ГАИ тўхтатди.

– Ана, расво бўлдим! – деди ҳайдовчи йиғламсираб.

– Сен жим ўтир, мелиса билан ўзим гаплашаман, – Саид Аҳмад ака шундай деди-да, машина ёнига келаётган ёш лейтенантга пешвоз чиқди. Лейтенант гап бошламасиданоқ тўхтатди.

– Яқин келма, жон укам, яқин келма! Жонингдан умидинг бўлса, яқин келма! Бола-чақанг бўлса керак, яқин келма!

Лейтенант эсанкираб қолди. «Нима гап?» деб сўраган эди Саид Аҳмад ака тушунтирди:

– Бир укамиз сариқ бўпқолди. Ишонмасанг, ўзинг қараб кўр!

Лейтенант иккиланиброқ машина кажавасининг эшигини очди. Сапсариқ хира чироқ остида, сапсариқ кушеткада хўмрайиб ўтирган сапсариқ Носир акани кўрдию, ўзини орқага ташлади.

– Вой-бўуу! Жудаям ўтиб кетганга ўхшайди! Тезроқ оборинглар!

«БЕМОР ПИЁЗ»

Абдулла Қаҳҳорнинг машҳур дачасида кейинги йилларда Саид Аҳмад ака яшади. Бу – биринчидан. Иккинчидан, дача Ёзувчилар боғининг шундоқ кираверишида жойлашган. Учинчидан, Саид Аҳмад ака паловни «сайратиб» юборади. Чўнғаранинг гуручию, зайтун ёғидан қилинган ошни кўп адиблар еган. Нега деганда устоз пиширган ошини барибир битта ўзи емайди. Боққа дам олишга борган ёзувчилардан кўнгил яқинларини албатта чақириб чиқади.

Ошхўрлар ҳам жудаям ноинсоф эмас. Ошга ҳар ким баҳоли қудрат «ҳисса» қўшади. Биров тўртагина сабзи, биров Ёзувчилар боғининг ошхонасидан олиб чиқилган бир кафтгина туз, биров бир қути гугурт дегандек... Қолган «арзимас» харажатлар – гўшт, ёғ, гуруч, ичимлик – Саид Аҳмад акадан.

...Кунларнинг бирида Эркин Воҳидов қўнғироқ қилиб қолди.

– Юринг, оқсоқолнинг дачасига бориб, пиёздан хабар олиб келамиз.

– Қанақа пиёз? – деган эдим, тушунтирди.

Эркин ака устознинг дачасига ошга солиш учун нақ олтита пиёз олиб борган экан. Пиёз бўлгандаям унақа-бунақаси эмас. Олтиариқнинг пиёзи!

Эркин Воҳидов, Раҳматулла Иноғомов, мен – узун-қисқа бўлиб кириб бордик. Пиёздан хабар олгани келганимизни айтдик. Устоз пешонаси тиришиброқ ош дамлади. Маълум бўлишича, бу Эркин ака билан Раҳматулла аканинг тўртинчими-бешинчи марта «пиёздан хабар олиши» экан.

Мен ҳам мазахўрак бўлиб қолдим. Текин ош кимга ёқмайди! Келаси шанба Эркин Воҳидовга қўнғироқ қилдим.

– Пиёздан хабар олиб келмаймизми?

– Иложи йўқ, – деди Эркин ака, – «пиёз операцияси» барбод бўлди!

Кейин воқеани тушунтирди. Эрталаб кўчага чиқса, дарвоза олдида чиройли лента билан ўралган қоғоз қути турган эмиш. Эркин ака қутини очса, қат-қат қоғоз орасидан битта буришиб кетган пиёз, ёнида конвертга солинган хат чиқибди. Хатда шундай сўзлар ёзилган экан: «Эркин, болам, пиёзинг уйимга кетаман деб хархаша қилавериб юрагимни сиқиб юборди. Сени қаттиқ соғинибди. Ичикиб, касал бўлиб қолди. Хафа бўлма, уч-тўрт кун табибга қаратсанг, ўзига келиб қолади. Сен пиёзингни яхшилаб даволатиб тур. Келаси ҳафта ўттиз-қирқ киши кўргани борамиз».

— Энди нима қиласиз? — десам, Эркин Воҳидов топган чорасини айтди.

— Ҳозир оқсоқолга қўнғироқ қилмоқчи бўлиб турувдим. «Пиёзнинг дарди оғир экан, шўрлик ўлиб қолди», деб қўя қоламан.

— Эсингиз жойидами? — дедим капалагим учиб.— Оқсоқол пиёзингнинг таъзиясига келдик, деб юз кишини бошлаб келса нима қиласиз?

— Буёғи ҳам бор, — деди Эркин ака ўйланиб.— Майли, бир йўлини қиларман.

Уч кундан кейин Саид Аҳмад акага Эркин Воҳидовдан хат борибди. Хатда шундай сўзлар битилган экан.

«Устоз! Пиёзимни шунча боққанингиз учун раҳмат. Икки кунда оёққа туриб кетди, келиб овора бўлиб юрманглар. «Ёшлик — бебошлик» деб шуни айтади-да! Ҳайронман, тенгини топибдими, битта пиёз билан Олтиариққа қочиб кетди!»

БЕҲИ

Наманганлик шоир Ҳабиб Саъдулла билан ишхонада суҳбатлашиб ўтирсак, Саид Аҳмад ака қўнғироқ қилиб қолди. Ҳабибжон келганини эшитиб, боғига таклиф қилди.

— Бир соатда етиб келларинг, ош дамлаб қўяман. Борсак, чиндан ҳам ош дамланган экан.

— Беҳиям солдим, — деди устоз мақтаниб. — Есанг, оғзингда эриб кетади! Жонивор ўзиям бошини еб мева солди-да, бу йил!

Дачада беҳи борлиги эсимга тушиб, гапни айлантирдим.

— Қоронғи тушиб қолаяпти, кеч қолсам уйдагилар хавотир олмасмикан.

Саид Аҳмад ака жўяли маслаҳат берди:

— Ана телефон! Қўнғироқ қил, меникида ўтирганингни айт. Ош бўлаяпти де.

— Тўғри-ку, — дедим «маъюс тортиб». — Уйдагилар сизнинг боғ ҳовлингизда ўтирганимизга ишонади. Ош бўлаётганига ишонади. Аммо устоз ошга

беҳи солибдилар, дачадаги беҳи «бошини еб» мева қипти, десам барибир ишонмайди-да!

– Оббо, ҳар келганингда бир нима юлиб кетмасанг, кўнглинг жойига тушмайди-а! – Саид Аҳмад ака шундай деб, ўрнидан турди. Аллақадан елим халта топиб чиқди. – Сен Ҳабиб билан чой ичиб ўтиргин, хўпми? – деди боғ томон юриб. – Қороғи тушмасдан сенга ўзим беҳи узиб бераман.

Бунақа «меҳрибончилик» бежиз эмаслигини билиб, секин кетидан бордим. Қарасам, битта беҳини шохдан узаяпти-да, иккитасини ердан олиб қопчиққа солаяпти. Ириганроқ, заха еганроқ...

– Устоз! – дедим икки қўлимни кўксимга қўйиб. – Одамни унақа хижолат қилманг, устоз! Шу беҳи савилни ўзим узақолай, устоз!

Саид Аҳмад ака кескин бош чайқади:

– Йў-йў-йў, сан уринма! Менинг қўлим чанг бўлишга бўлди. Қара, қўйлагинг оппоққина экан!

– Сизнинг табаррук қўлингиз чанг бўлгунча менинг қўйлагим йиртилиб дабдала бўпкетгани яшимасми! – дедиму, энг сархил беҳиларни узиб халтага солавердим.

Қопчиқ тўлаверган сайин оқсоқолнинг пешанаси тиришиб кетаётганини кўриб, гапни чалғитдим.

– Устоз! Анави тепа шохдаги беҳини қаранг! Нақ Носир Фозиловнинг калласидек келади-я! Нарвон қаёқда эди?

– Сан тополмайсан, ўзим обкеламан! – Саид Аҳмад ака шаҳдам қадамлар билан нари кетди.

Шохга тармашиб, тагин уч-тўртта беҳи узган эдим, ёнбош томондан устознинг овози келди:

– Жа-а-а қийналиб кетдинг-а, болам?

Мундай қарасам, Саид Аҳмад ака занглаб кетган каттакон аррани қўлтиқлаб турибди.

– Ушла! – деди арранинг бир дастасини менга узатиб. – Бир томондан сен торт. Бир томондан мен тортай... Сенам қутуласан, менам қутуламан, беҳиям қутулади!

«ЗИЁФАТ» ОПЕРАЦИЯСИ

Арзимаган баҳонада зиёфат қиламан демасам, шу масалада Эркин Воҳидовга маслаҳат солмасам, олам-гулистон эди. Ўйлаб қарасам, биринчи ҳикоям чиққанига қирқ йил бўпти. Шуни дўст-биродарлар билан нишонлагим келди.

— Ие, бу тарихий воқеа-ку! — деди Эркин ака қувониб. — Бунақа байрамни нишонламаса гуноҳ бўлади! Банкетни қайси ресторанда қилмоқчисиз?

— Ҳайронман, — дедим иккиланиб. — Уйда йиғилиб қўя қолсакмикин...

— Жуда тўғри! — деди Эркин ака маъқуллаб. — Аммо бир нарсани олдиндан айтиб қўяй. Сиз ўзингизни ортиқча уринтирманг, хўпми? Бир хилларга ўхшаб иккита қўй сўйиш зарилми? Битта бўлса етади! Жудаям катта қўчқор бўлишиям шартмас. Ҳа, боринг ана эллик килоли бўлақолсин. Тоғ кўкатларини еган қора қўчқорнинг кабоби бошқача бўлади. Зомин тоғими, Нуротами, майли-да...

Қўй сўйиш деган гап хаёлимдаям йўқ эди. Шуни айтай деб, энди оғиз жуфтлаган эдим, Эркин ака янаям меҳрибонроқ оҳангда давом этди.

— Сиз қийналманг, дейман-да! Баъзиларга ҳайронман. Закуска — яъни газакка қазии-қарта, курка гўшти, каклик гўшти, тандир кабоб, қоқланган қизил балиқ, немис пишлоғи, Гуржистон бринзаси, ликлик холодец, мариновка қилинган қўзиқорин, криветка — булар-ку майли, дастурхоннинг кўрки... Устига-устак икки хил икра олишга бало борми? Ҳам қора, ҳам қизил икра! Сиз биттасини олинг тамом. Узоқ Шарқнинг қизил икраси бор. Осетрина балиғиники. Ҳар биттаси анор донасидек келади. Ўшандан биттагина банкасини оласиз. Чиройли тунука банка. Беш килолиги бор, уч килолиги бор. Сиз ўзингизни қийнаманг, уч килолигидан олаверинг!

Ичимдан узундан-узоқ хўрсиниқ келди. Гапирай десам овозим чиқмайди. Эркин ака шавқ-завқ билан давом этяпти:

— Хў-ўш, таом масаласи, яъни меню. Баъзан қуда чақириққа борасиз, банкетга, юбилейга борасиз... Исрофгарчиликни кўриб, ҳайрон қоласиз. Бир эмас, ўн беш хил овқат тортади-ей! Сиз ўн икки хил овқат қилсангиз кифоя. Биринчисига бедана шўрва, Қўқоннинг «кўза шўрваси». Кейин ҳўл норин, иссиққина ҳасип, сомса... Айтмоқчи, сомса масаласи... Одамлар аллақандай алмойи-алжойи рекламалар ўйлаб топади. Бир куни кўчада кетаётсак, «Сомсанинг додаси» деб ёзиб қўйибди. Буниси «сомсанинг додаси» бўлса, «онаси» қаёқда деб сўрайдиган одам йўқ. Ўзимизнинг пармуда сомсадан буюраверинг. Сиз қийналманг, дейман-да! Шашлик, яъни кабоб икки хил бўлса етади. Жазли кабоб билан қийма кабоб. Жа, кўнглингиз бўлмаса, думба-жигар ҳам тортиб қўя қоларсиз. Ундан кейин янгича таом удум бўлган. Арабча қовурдоқ дегани. Беш ойлик тўқли-қўзичоқнинг миён қовурғасидан қилинади. Устига қаймоқ солинган француз кот-лети ҳам лаззатли таом... Табака масаласи. «Буш оёғи» деган гапни эшитганмисиз? Ҳозирги Буш эмас, унинг отаси президент бўлган замонда америкаликлар дори билан боқилган товуқ еявериб, семириб кетган. Борганингизда ўзингиз ҳам кўрган бўлишингиз керак. Шунинг учун табакани товуқдан қилманг. Ўрмончи Мансурхўжага айтсангиз, ўн-ўн бешта қирғовул оттириб қўяди. Қирғовулнинг табакаси бошқача бўлади... Охирида ош тортасиз. Асаканинг Чўнтагидаги чойхоначидан илтимос қилсангиз, девзирадан қулинг ўргилсин, ош дамлайди.

Оғзим машинаси ўғирлаб кетилган гаражнинг дарвозасидек ланг очилиб қолган бўлса керак, Эркин ака кўзимга хавотирланиброқ тикилди.

— Ёзиб олаяпсизми? Эсингиздан чиқмайдими?

— Чиқмайди, — дедим хўрсиниб. — Бунақа гапларни унутиб бўларканми? Минг раҳмат сизга! Мунча меҳрибонсиз?!

— Сиз қийналманг дейман-да! Меҳмонлар неча киши ўзи? Ўнтами? Биласиз, мен ичмайман. Аммо дастурхонда анави сабил турмасаям бўлмайди. Бир

яшик тоза ароқ. Франциянинг бир яшик коньяги бемалол етади. Ҳа, айтмоқчи, Голландиянинг «Хай-никен» деган пивоси бор. Ўшандан бир қутигина олсангиз, бошқа нарса керакмас.

Мева-чева бемалол! Хандон писта, бодом, нўхат, майиз... Оқ кишмиш сал камёброқ. Космонавтлар ейди. Эски жўвадаги Мирваққос баққолга менинг номимдан илтимос қилсангиз уч-тўрт кило топиб беради. Олма, анор, нок, узум ўзимизнинг мевалар. Бозорда нима кўп, банан кўп. Ортиқча уриниб юрманг-да, жон бошига бир шодадан банан, икки кишига биттадан ананас олсангиз, етмоқ тугул етади. Қайси куни бир зиёфатга борсак, дастурхонга қулупнай тортибди. Ҳали ўзимизнинг қулупнай чиқмаган, тўғрими? Худо билсин Хитойдан олиб келганми, Эронданми? Сувда маза бор, унда маза йўқ. Сиз ўзингизни уринтириб юрманг-да, гилос билан шафтоли олинг! Бангладешданми, Малайзияданми, бир тоғора шафтоли, бир тоғора гилос келтирсангиз, олам жаҳон бўп кетади.

– Эркин ака, – дедим йиғламоқдан бери бўлиб, – меҳмонлар тарқаётганда, елкасига тўн ҳам ёпайми?

– Ана шуниси шартмас. Ҳечам шартмас! Бу одатни ким ўйлаб топган ўзи? Қаёққа борсанг тўн беради. Ҳамманинг уйида сандиқ-сандиқ тўн! Сиз бундай қилинг! Меҳмонларнинг ўлчовини сўраб олинг-да, биттадан костюм-шим олиб қўяқолинг. Биласиз, «Версачи» деган машҳур фирма бор. Ўшанинг костюми ҳам чиройли, ҳам модний бўлади. «Оптовой»дан олсангиз, 400 доллардан беради.

– Бир нарса сўрасам майлими? – дедим ўпкам тўлиб. – Мабодо биттагина вертолёт олиб меҳмонларни уй-уйларига вертолётда обориб қўйсам нима дейсиз?

– Керакмас! – деди Эркин ака бош чайқаб. – Биринчидан, вертолёт ҳайдашга учувчи керак, иккинчидан, ҳеч кимнинг уйида вертолёт қўнадиган майдон йўқ. Биттагина «Дамас» олсангиз бўлди. Сиқилишиброқ ўтирса ҳамма сиғади. Шўпирликни ўз зиммамга оламан. Меҳмонларни уй-уйларига

обориб қўяман-да, машина меникида қолаверади. Сиз қийналманг, дейман-да!

— Мабодо, — дедим ўпкам тўлиб. — Мабодо зиёфатдан беш-ўн сўм ортиб қолса, ўшанга арқон берармикин?

— Беради! Албатта беради. Нима кўп — хўжалик дўкони кўп. Арқоннинг пишиғидан олинг. Ингичка бўлсину, пишиқ бўлсин. Ундан кейин жудаям узун бўлиши шарт эмас. Бўлмаса одамнинг оёғи ерга тегиб қолиши мумкин. Сиз қийналманг, дейман-а! Аммо бу ишни жиндак кечиктириб турасиз. Асарингиз чиққанини яна беш-ўн марта нишонласангиз, арқонни меҳмонларнинг ўзи олиб боради.

...Шундай бўлди. Ҳаётимдаги «тарихий воқеа»ни зўр «тантана» билан нишонладик. «Чархпалак» ошхонасида. Эркин Воҳидов, Иброҳим Ғафуров, мен — учовлашиб бир косадан лағмон едик. Ёлғон бўлмасин, бир шишадан пиво ҳам ичдик. Ўзимизнинг «Қибрай» пивоси.

ЙЎЛИ ТОПИЛДИ

(Эркин Воҳидов эллик ёшга тўлишига бағишлаб Тошкент давлат университети талабалари билан ўтказилган учрашувда сўзланган нутқ)

Эркин Воҳидов университетни энди битирган пайтидаёқ таниқли шоир эди. Ўзингиз биласиз, олий ўқув юртини битирган одам олдида уйланиш муаммоси кўндаланг бўлади. Шу масала юзасидан Эркин ака Саид Аҳмад акага маслаҳат солибди.

— Оқсоқол, — дебди. — Хабарингиз бор, бир-иккита китобим чиқди. Уч минг сўмча пулим ҳам бор. Лекин қайси бирига етказишни билмаяпман. Машина олайми, уй солайми, хотин олайми? Машина олсам, уй сололмайман, уй солсам, уйланолмайман, уйлансам, машинага пул қолмайди... Нима қилай?

Саид Аҳмад ака пешанасини Рашид абзининг гармонидай тириштириб, чуқур ва узоқ ўйга толибди. Охири чехраси ёришиб бундай дебди:

— Болам, мен хўп ўйладим. Ҳисоблаб кўрсам, уч минг сўм пулинг ҳаммасига етаркан. Маслаҳат шуки, сен автобус сотиб олгин! Автобус дегани машина бўлади. Рулини қаёққа бурсанг кетаверади. Бу — биринчидан. Автобуснинг ичи кенг-мўл бўлади. Кўч-кўронингни олиб кирсанг тайёр уй бўлади. Бу — иккинчидан. Учинчидан, ростки автобус бўлганидан кейин ичида кондуктори ҳам бўлади. Ўша кондукторни хотин қилиб олиб қўя қоласан!..

«ПАМИЛДОРИ» ОПЕРАЦИЯСИ

Ўғлимнинг тўйи куни саҳарлаб дарвоза олдида машина тўхтади. Чиқсам, Озод Шарафиддинов «Волга»нинг чап эшигини очиб, рулда ўтирибди.

— Дачадан келаяпман, — деди домла. — Қани, дарров капотни очинг.

Юкхонани очсам, икки пақир памилдори турибди.

— Ўз қўлим билан тердим, — деди Озод ака тантанавор оҳангда. — Идишларни тез бўшатинг-да, қоғоз-қалам олиб чиқинг!

Қоғоз олиб чиққан эдим, буюрди:

— Ёзинг! «Тилхат. Менким, ушбу ҳужжатга имзо чекувчи фалончи шуни эътироф этаманки, Озод Шарафиддинов тўйимизни жамики сабзабот маҳсулотлари билан тўла таъминлади». Ёздингизми? Энди қўл қўйинг!

Табиийки, бу гап ўша заҳоти тўйхонага тарқалди. «Памилдори» операцияси пишитиб қўйилди. Эрта-лабки ош дастурхонига памилдори ҳам тортилди. Домла ёнимда турган эди, маҳалла оқсоқолларидан бири келиб, у киши билан қўш-қўллаб кўришди.

— Ўғлим, — деди менга қараб, — ошинг яхши бўптию, аммо памилдориси, айниқса, зўр экан-да! Экканнинг қўли дард кўрмасин!

Озод ака мамнун томоқ қириб қўйди.

Зум ўтмай иккинчи одам келди.

— Илоё ёшлар бахтли бўлсин! — деди қироат билан. — Дастурхон хў-ў-ўп тўкин бўптида, укам.

Раҳмат! Айниқса, памилдорини айтгин! Асал-а, асал! Ишонсанг, мен ош еганим йўқ, нукул памилдори едим!

Озод ака камтарона ерга қараб турибди.

Қариндошлардан бири памилдорини мақтаб-мақтаб, жиндай танқид қилиб ҳам ўтди:

— Памилдори хўп яхши пишибди-ю, сал майдароқ эканми? Олхўри деб ўйлапман.

Шу пайт Эркин Воҳидов келиб қолди.

— Ўткиржон! — деди гапни узоқдан бошлаб. — Ёзда тўй қилишнинг шуниси яхши-да. Қовун-тарвуз мўл, мева-чева кўп... Манови олчанинг чиройли пишганини қаранг, деб, тўрттагинасини кафтимга олиб еб кўрсам, данаги йўқ! Қарасам, памилдори экан! Қаёқдан топдингиз бунақасини?

Зимдан қарасам, Озод аканинг қовоғи тушиб кетаяпти.

Саид Аҳмад ака узоқдан мени койиб келаверди.

— Сенга қачон ақл киради, а? Янгилик яратаман деб, ҳар балони ўйлаб топаверасанми? Ош дастурхонига итузум қўйиш қаёқдан чиқди! Қаёққа қараса талинка-талинка итузум!

Озод ака бунисига чидай олмади.

— Чўрт побери! — деди қўл силтаб. — Мен тўйга памилдори эмас, тариқ обкелганман! Бўлдим! Қутулдимми энди?!

ЎЗБЕКНИНГ СОДДАСИ

Тошкент дорилфунунининг домласи Баҳодир Ғуломов боладек беғубор, содда одам эди, раҳматли. Сафарга чиқадими, ўтиришга келадими, деярли ҳар гал навбатдаги «шумлик»нинг «қурбони» бўлиб, ё чойхона паловга, ё зиёфатга «тушар», «тушмаганига» қўймас эдик.

...Боботоғда, арча тагида давра қуриб ўтирибмиз. Баҳодир ака «тандир» пишгунча «жиндек мизғиб олиш» учун ёнбошладию, пинакка кетди. Кейин мотори яхшилаб созланган машинадек бир текис, осойишта хуррак ота бошлади. Қарасак, пиджаги-

нинг ич чўнтагидан паспорти кўрпачага тушиб қолибди. Табиийки, паспортни «ўғирладик».

Озод Шарафиддинов «текширув» операциясини ишлаб чиқди. Бизни тоққа олиб чиққан «РАФ» машинасида мезбонлардан бири азда-базда пастга тушиб, бўлажак ҳангомани пишитиб чиқди.

Тандир кабоб пишганда домла ҳам уйғонди. Ейилди, ичилди. Кечга томон шариллатиб жала қуйиб берди. Машина сирғалиб-сирғалиб амаллаб, пастга тушиб олди. Ҳамон момақалди роқ гумбурлайди, ёмғир челақлаб қуйиб турибди. Бийдек даланинг қоқ ўртасида бир милиционер машинани тўхтатди. «РАФ»га чиқиб совуқдан тишлари такиллаганча гапирди:

— Кечирасизлар, ҳужжатларингизни кўрсатинглар!

Жаҳлимиз чиққан бўлиб, паспортларимизни кўрсата бошладик.

Баҳодир ака типирчилаб қолди.

— Бошпуртим йўқ-ку! — деди хавотирланиб. — Ҳалигина ёнимда эди.

Худди шу пайт милиционер йигит домланинг яқинига келди.

— Марҳамат, сизнинг ҳужжатингиз!

— Ҳалигина бор эди, — деди Баҳодир ака аланглаб. — Мана, булар гувоҳ, бошпуртим бор эди.

— Нима гап ўзи, чўрт побери? — деди Озод ака аччиқланган бўлиб.

— Хавфли жиноятчи тоққа қочган, деган хабар бор. — Милиционер йигит Баҳодир акага қараб қўйиб давом этди. — Ўзи кексароқ, кўзойнак тақиб юради, тилла тиши бор, дейишган.

— Вой, бу мени айтяпти шекилли. — Домла бутунлай эсанкираб қолди. Яйловнинг қоқ ўртасида милиционер нима қилади, нега энди машинани текшириши керак, деган гап хаёлига ҳам келмади.

— Мен жиноятчи эмасман, укажон, — деди ялиниб. — Олимман, Тошкентдан келганмиз. Мана, ҳаммалари гувоҳ.

— Мен бу одамни танитайман! — деди Озод ака жиддий қиёфада. — Ҳозир, йўлдан машинага чиқди.

— Вой, домла, эсингизни едингизми? — Баҳодир ака ҳаммамизга жавдираб қаради. — Унақа ҳазил қилманглар. Мени ҳаммаси танийди.

Биз ҳам Баҳодир акани «танимадик».

— Пастга тушишингизга тўғри келади. — Милиционер кулиб юбормаслик учун тескари қаради.

Домла ҳўп ялинганидан кейин уни «кафилликка» оладиган бўлди. Эвазига битта зиёфат қилинадиган бўлди.

Милиционер шофёр ёнига ўтириб уф тортди.

— Қойил-е, икки соатдан бери кутаман-а! Ҳаммаёғим шилтаи шалаббо бўлди-ку!

— Нима деяпти? — сўради Баҳодир ака овозини пасайтириб.

— Жим! — дедим лабимни тишлаб. — Жаҳли чиқиб турибди. Мелиса билан ҳазиллашиб бўладими? Омон қолганингизга қувонмайсизми?

— Рост айтасиз. Қуруқ туҳматдан асрасин! — Баҳодир ака қунушиб ўтириб олганича шаҳарга киргунимизча бир оғиз ҳам гапирмади.

Эртасига домланинг паспортини «топиб», суюнчисига яна битта ош қарздор қилдик.

* * *

Қоракўлга борадиган бўлди. Озод ака, Баҳодир ака, Абдуғафур Расулов, Бегали Қосимов поездга ўтириб жўнадик. Бир маҳал, тонг палласида проводник купе эшигини тақиллатди.

— Жон акалар, — деди ялиниб. — Вагон йўлагида югуриб юрган одам сизларнинг шеригингизми? Айтинглар, бир соатдан бери у ёқдан-бу ёққа чопади. Қийналиб кетди-ку бечора... Устига-устак хотинхалаж ювингани ўтишга қийналаяпти.

Норозилик билан тўнғиллаб ўрнимиздан туришга мажбур бўлди.

— Бирон нарсасини ўғирлаб қўйинг, иккинчи саҳарлаб ҳаммани безовта қилмайдиган бўлади, — деди Озод ака.

Баҳодир аканинг яп-янги дўпписи вагон тоқчасида ётган экан. Олиб портфелимга солиб қўйдим. Домла терлаб-пишиб кириб келди.

— Ҳа, дангасалар, турдингларми? — деди илжайиб.

Қоракўл станциясида поезд икки дақиқа тўхтар экан. Ҳаммамиз тушиб кетяпмизу, Баҳодир ака нуқул тимирскиланади. «Нима бўлди», десак, «дўппим бор эди, тополмаяпман», деди.

Озод ака жеркиб берди.

— Қанақа одамсиз ўзи, сизнинг дўппингиз деб поезд тўхтаб турармиди? Бўлинг тезроқ!

Пастга тушишимиз билан Озод ака жуда жиддий қилиб гап бошлади.

— Бу томонларда менингит касали тарқаган дейишади, эҳтиёт бўб юринглар.

— Менингит нимадан бўлади? — сўради Абдуғафур ака «соддалик» билан.

— Нимадан бўларди, шамоллашдан-да!

— Энг кераклиги бош-да, — деди Бегали фалсафий оҳангда.

— Менингитга йўлиққан одам уч кунда ўлади, — Озод ака қаттиқ тайинлади. — Айниқса, бошни эҳтиёт қилинглари!

Баҳодир ака секин ёнимга келди.

— Ўткиржон, — деди, — мабодо биронта ортиқча дўппингиз йўқми?

— Ортиқчаси йўқ-ку, ўзимники бор. Сизга кичкина келармикин дейман...

— Майли, вақтинчага бўлсаям, — деб домла энди гап бошлаши билан Озод ака мени уришиб берди.

— Бош кийимни бировга бериб бўлмайди. Тем более, сафарда юрганда.

Кимдир бояги гапни давом эттирди.

— Уч кунда дейсиз-ку, одам бир кунда ўлиши ҳам мумкин.

— Албатта, ҳар кимнинг организми ҳар хил-да...

Баҳодир ака ялинишга тушди.

— Хўп десангиз дўппингизни сотиб олардим, укажон.

Оғринган киши бўлиб портфелимни очдим.

— Йигирма беш сўмга олувдим, — дедим икки-ланиброқ.

— Ўттиз сўм! — Озод ака гапни кесди. — Бу ёқларда дўппи қиммат.

Ўттиз сўмга «бор-барака» қилдик. Пул менга, дўппи Баҳодир акага ўтди.

— Ие ўзимники шекилли? — домла юпқа кўз-ойнагини тақиб дўппига узоқ термулиб қолди.

Озод аканинг «жаҳли» чиқиб кетди:

— Беринг, пулини қайтариб беринг! Бир одам ўз ҳаётини хавф остида қолдириб яхшилик қилсаю, бу киши...

— Йўқ, йў-ўқ! — Баҳодир ака дўппини маҳкам чангаллаб олди. Бошига кийиб мамнун жилмайдди.— Тўғри айтибсиз, сал кичкинароқ экан. Майли, бўлаверади. — Дўппини ечиб яна томоша қилди. — Қаранг, сизникини гули ҳам бошқачароқ экан.

Мени ранжиди, деб ўйлади шекилли, кўнглимни кўтарди:

— Хафа бўлманг, укажон, эрталаб йўлакка чиқиб кетаётганимда купе эшиги олдида афти хунукроқ бир одам турганди. Меникини ўша ўғирлаган. Тошкентга борсак сизга ўзим яхши дўппи олиб бераман. Раҳмат, укажон!

* * *

Оҳангарондан қирқ чақиримча нарида, тоғ тепасида Арашон бува деган булоқ бор. У пайтларда Арашон бувага машина бормас эди. Беш-олти отлиқ йўлга тушдик. Келинчак деган жойда фарғоналик чорвадорларнинг ўтовиди тунаб қолдик. Алламаҳалгача гурунглашиб ўтирдик. Баҳодир ака эса ўтовнинг бир чеккасида маза қилиб уйқуни уриб ётибди. Ора-сира ўртачароқ хуррак ҳам тортиб қўяди.

— Чўрт побери, ҳозир уйқуни уради-да, сўфитўрғай уйғонмасдан туриб олиб ҳаммани безовта қилади,— деди Озод ака. — Бир иш қилмаймизми?

Эрталаб бажарилиши керак бўлган «операция» пишитилди. Унга иштирок этишга ўтов эгаси — Чимирвой акани ҳам кўндирдик.

Эрталабки чой устида Чимирвой ака салмоқлаб гап бошлади:

— Меҳмонлар, сизларни кўриб бошимиз осмонга етди. Қанийди, сиздек улуғ одамлар ҳар куни келса... Кўриб турибсизлар, бизда гўшт кўп. Сўрасангиз ўзимиз берамиз. Ўғирлаш шарт эмас. Тоғликлар қўли эгри одамни ёмон кўради.

— Нима, ҳали сиз бизни ўғри гумон қиялпсизми? — деб ўрнимиздан туриб кетдик.

Чимирвой ака кулиб юбормаслик учун ўзини зўрға тутиб давом этди:

— Биламан, сизлар таниқли одамсизлар. Бирингиз олим, бирингиз ёзувчи... Шундоқ бўлганидан кейин сўрасангизлар ўзимиз...

— Э, оч чамадонингни! — Озод ака бақириб юборди. — Ҳамманг оч!

Ўзи биринчи бўлиб портфелини очиб ичидаги нарсаларни тўкиб ташлади. Сочиқ, тиш чўтка, балобаттарлар ҳар ёққа сочилиб кетди. Кейин Умарали ака, Абдуғафур ака, Бегали, мен жаҳл билан портфелимизни тўкиб кўрсатдик. Баҳодир ака каттакон портфелини шахт билан очиб бир силтаган эди, ичидан эски газетага наридан-бери ўралган тўртта каттакон пишган гўшт бўлаги лоп этиб ерга тушди. (Кечаси ўзимиз солиб қўйган гўштлар.)

— Ие? Вой? Во-о-ой! — Баҳодир ака турган жойида тахта бўлиб қолди. Юпқа кўзойнаги ортидан ҳаммамизга жовдираб қарайди.

Чимирвой ака «ана» дедию, уёғини гапирса кулиб юборишини билиб ўтовдан қочиб чиқиб кетди.

— Кўрдингизми, мезбон сизнинг қилиғингизга чиолмай қочиб кетди!

— Шунинг учун ҳаммадан олдин тураркансиз-да!

— Сиз бизни шарманда қилдингиз!

— Ўғри деган ном орттирдик!

Ҳамма ёқдан талаб ташладик, «айбини» бўйнига қўйдик. Баҳодир ака минбаъд бошқалардан аввал

уйфонмасликка, Тошкентга борганидан кейин битта
чойхона палов қилишга ваъда бериб аранг қутилди.

...Тилла одам эди Баҳодир Гуломов!

Охирати обод бўлсин!

ҚУРУТ

(Бекатдаги савдо)

- Қурутингиз қанчадан, буви?
- Нима? Қулоғим оғир, балам, қаттиқроқ гапир!
- Қурутингиз неча пул?
- Донаси юз сўм.
- Ие, нега бунча қиммат?
- Доллар ошди, балам, доллар ошди!

ИШ БИЛГАНДАН ГАП БИЛГИН

(Баъзи ёшларга мойдек ёқадиган ҳангома)

Тиқилинч троллейбусда кетаётган кампир ўрин-
диқда мудраб ўтирган йигитчага ялинди:

– Мен бирпас ўтирай, жон болам. Оёқларим қақ-
шаб кетаяпти.

Йигитча кўзини ярим очиб сўради:

– Ёшлигингизда ўзингиздан катталарга жой бер-
ганмисиз, бувижон?

– Албатта, – деди кампир инқиллаб. – Ёши улуғ-
ларни кўрсам, дарров жой бўшатиб, тик туриб кета-
верардим!

Йигитча кўзини қайта юмиб олди.

– Оёғингиз шунинг учун оғрийди-да, буви!

«МУХЛИС»

Бозорга кирдим. Олма олмоқчи эдим.

– Икки минг сўм, домла. Сизга икки минг сўм! –
деди сотувчи йигит шанғиллаб.

– Бошқаларга-чи? – десам

– Бошқаларга бир ярим минг, – дейди.

Ҳайрон бўлдим.

– Нечук бизга бунча меҳрибонлик?

– Сизники таварук-да, домла! – деди илжайиб. – Уйдагиларга мақтанаман. Яхши кўрган ёзувчим бир ярим минг сўмлик олмани икки мингдан олдилар дейман.

– Шунақами? – дедим кулиб. – Бўпти, икки кило тортинг!

Сотувчи икки кило олмани танлаб-танлаб елим халтага солиб берди. Қўлига минг сўм берган эдим, ҳайрон бўлди.

– Кам-ку, домла?

– Мен ҳам уйдагиларга мақтанаман. Бозорда зўр мухлисим бор экан, бир ярим минг сўмлик олмани менга минг сўмдан сотди, дейман.

– Домлажон... – бу сафар сотувчининг овози ялиниброқ чиқди. – Келинг, эл қатори бўлақолсин.

ШАМОЛ ЭСАВЕРАДИ

Сезганмисиз... Эрта баҳор пайтлари, сўнгги қорлар эриб битгач, ер юзида қадимий, сокин жонланиш бошланади. Кўпчиб ётган далалар узра дилни орзиқтирувчи алланечук қадрдон бир ис — тупроқ ҳиди парвоз этади. Олма дарахтларининг тагида бултурги хазонни у ер-бу еридан тешиб чиққан нозик майсалар кўриниб қолади. Ариқлар бўйида мунис бинафшалар кўз очади. Осмон тиниқлашиб, укпар булутлар билан артиб тозалангандай мовий тусга киради. Туш кезлари офтоб елкани қиздиради. Илик, оромбахш шабада эсиб, дарахтларнинг сочидан тортқилаб уйғота бошлайди. Оқшомлари бошингиз устида сассиз-садосиз учиб ўтган кўршапалакларни кўриб қоласиз. Деворлар орқасида, томлар устида кечаси билан мушуклар миёвлаб чиқади...

Кексаларнинг айтишича, бундай пайтларда бирон-бир тепаликнинг устига чиқиб, жимгина қулоқ солиб ётсангиз, ернинг нафасини эшитармишсиз. Чиндан ҳам бутун борлиқ эндигина туғилаётган майсаларнинг сирли шивир-шивирига тўлади, ер азамат кўксини тўлдириб, чуқур-чуқур нафас ола бошлайди.

Боғишамол қишлоғида қиш ҳам, баҳор ҳам Хирмонтепадан бошланади. Биринчи қор мана шу тепа бошига ёғади, биринчи майсалар ҳам Хирмонтепа бағрида кўкаради...

Қишлоқнинг қоқ ўртасида қад кўтарган тепалик қорини силкитиб ташлаганига бир ҳафтадан ошди.

Кўклам кирди. Кишини олис уфқларга парвоз этишга чорловчи тонглар, энди балоғатга етиб, гўзалликни ҳис эта бошлаган қизлар кўнглини орзиқтирувчи оқшомлар бошланди.

Шу оқшом Гавҳар алламаҳалгача ухлаёлмай ётди. Ярим кечага яқин шамол кучайиб, тунука том бўғиқ гувуллай бошлади. Ёмғир ёғяпти. У

кўрпадан бошини чиқариб қулоқ солди. Томчиларнинг деразага чирсиллаб урилиш аниқ эшитила бошлади. Зум ўтмай, янги бўёқдан чиққан ялтироқ шифтда, узунчоқ қандилнинг тепасида қизғиш доира пайдо бўлди. Гавҳар доирачанинг титраб туришини қизиқиб томоша қила бошлади. Шафақдай қизғиш нур қалтираб турар, бирдан чил-чил бўлиб кетар, кейин яна ўз ҳолатига қайтар эди. Айвон пештоқидаги чироқ ўчирилмаган бўлса керак, дераза тагида ҳалқоб бўлиб қолган сувнинг акси шифтга тушиб турар, ҳар томчи тушганида ҳалқоб титрар, унинг шифтдаги акси ожиз силкинарди.

Шамол қаттиқроқ гувуллай бошлади. Томчининг чипиллаши аста-секин сийраклашди. «Баҳор ёмғирида, — пичирлади Гавҳар, — ҳозир ўтиб кетади». Чиндан ҳам кўп ўтмай ёмғир пасайди. Ташқари жимжит бўлиб қолди. Ҳовли этагидаги офилхона томондан сигирнинг пишиллагани, алланиманинг тап-тап этиб ерга тушгани эшитилди.

Неча кундан бери Гавҳарга тинчлик бермаётган савол тагин хаёлида чарх ура бошлади. «Нимага хат ёзмай қўйди?» Мансурнинг ўзи эмасмиди, кунора хатингизни олмасам ҳеч нима кўзимга кўринмайди, деган? Ўзи эмасми, онамнинг ҳолидан хабар олиб турунг, сизга ишонаман, деб илтимос қилган?.. Уч йилдан бери Тошкентдай шаҳарда ўқийди-ю, ҳеч бир қизни учратмаганмикин?

Дафъатан хаёлига келган бу саволдан ўзи чўчиб кетди.

Гавҳар қўшни хонада акасининг босинқи овозда гўнғир-гўнғир гапирганини, аячасининг кулганини эшитиб, девор томонга ўтирилиб ётди. «Ажаб бўпти, — у жаҳл билан тез-тез пичирлади. — Қараб турсин, хат келса биттаям жавоб ёзмайман». Аммо шу топдаёқ ёлғон гапираётганини, бундай қилолмаслигини билиб ширин жилмайди-ю кўзларини чирт юмиб олди. Кўрпани бошига тортиб чуқур хўрсинди. Қўноқдаги хўроз чўзиб-чўзиб қичқирди. Бошқалар унга жўр бўлди. Шамол ёмғирнинг сўнгги томчиларини деразага келтириб урди...

— Кап-катта қиз, пешингача чўзилиб ётишга уялмайсанми?

Гавҳар Фиёс акасининг шанғиллаб айтган дашномини уйқу аралаш эшитди-ю, кўзини очди. Акаси эшик ёнида кўйлакчан туриб олиб, ҳўл бўлиб кетган сочини, юзларини сочиқ билан артарди. Ўзини атайлаб жиддий тутмоқчи бўлар, аммо муғамбирона кулаётган қисикроқ кўзларидан синглисининг жигига теккиси келаётгани сезилиб турар эди.

— Бошингни кўтарсанг-чи, дангаса!

Гавҳар тўзиб кетган қалин сочларини шошапиша ўраркан, унга қовоғини солиб, зимдан қараб қўйди.

Айвондан аячасининг товуши эшитилди:

— Қўяверинг, бугун бозор-ку, бирпас дам олсинлар.

— Шунақа ётганининг устига бир совчилар келиб қолармиди!

— Бачкана! — Гавҳар аразлагандай тескари қараб олди.

— Сигир туғди. Бор, аямларга қараш.

— Ростданми? — Гавҳар суюниб кетганидан дик этиб ўрнидан турди.

Акасининг ёнидан лип этиб ўтиб, айвонга чиқди. Кечаги ёмғирдан кейин бўрсиллаб ётган ҳовлига сакраб тушди. Тонг ёришиб кетган, кунчиқар томондаги чўққилар устига қуёш аланга солган, мусаффо баҳор осмонида тоғларнинг қирраси аниқ кўринар эди. Ҳамон илиқ, сокин шамол эсар, ҳовлидаги гилосларнинг бўртиб қолган куртакларига қўниб аргимчоқ учарди.

Гавҳар кўм-кўк ниш урган пиёз пушталари устидан сакраб ўтиб, офилхонага югурди. Дафъатан ҳеч нима кўрмай, эшик ёнида бир зум туриб қолди. Нариги томондаги дарчадан тушган найзадай нур кўз очиргани қўймас, пичан аралаш гўнг ҳиди анқирди. Кўзи қоронғиликка кўникканидан кейин, охур ёнидаги сигирни, ола-була бузоқчани кўрди. Бузоқчанинг узун-узун оёқлари қалтирар, калта ду-

мини ликиллатиб қўяр, юрай деса, гандираклаб кетарди. Сигир ўқтин-ўқтин ёнига бурилиб, бузоқни ялар, пишиларди. Бузоқча пичан устида уч-тўрт қадам юрди-да, чўккалаб қолди. Унинг энтак-тетак қадам босишини кўрган Гавҳар кулиб юборди.

— Сенга кулиш бўлса-а, шайтон қиз? — Кўйлагининг этагини липпага қистирган аяси тоғора кўтариб кириб охурга қўйди. — Бор, катта ҳовуздан сув олиб кел... Шунча кун кутиб юриб, ухлаб қолганимда туғса-я, бу жонивор...

Гавҳар Хирмонтепа этагидаги майдонга келганида қуёш тоғ тепасига тармашиб чиққан, кунботар томонга тип-тиниқ осмоннинг бир чеккасида бўзарган тўлин ой хомуш осилиб қолган эди. Мол боқишга чиққан болалар эндигина майсалар кўз очган майдонда бақириб-чақириб футбол ўйнашарди. Гавҳар сув тўла челақларни ерга қўйиб, узоқ қараб қолди уларга. Бир вақтлар Мансур ҳам ўртоқлари билан шу майдонда футбол ўйнар, сочи халақит бермаслиги учун қора кепкасини қошигача бостириб дарвозабонлик қилар эди. Ўшанда Гавҳар бир чеккада ўтириб, уларнинг ўйинини томоша қилар, Мансурнинг жон ҳолатда ўзини ерга ташлаб, тўп ушлашини кўрганида ачиниб кетарди. Мансур қора терга тушиб кетса ҳам парво қилмас, болаларнинг оёғидан тўп илиб, гоҳ пешанаси ғурра бўлар, гоҳ тиззалари шилиниб кетар эди.

Гавҳар ич-ичидан хўрсиниқ тошиб келаётганини сезди-ю, бурилиб кетди. Нарироққа борганда жамалак сочларини силкитиб, чопиб келаётган қизчага дуч келди. Қизалоқнинг мўъжаз калиши лойга ботган, майда гулли кўйлақчасининг этаги ҳам лой эди. Унинг қўлларида бир даста бойчечак силкиниб-силкиниб келарди. Шу топда Гавҳарнинг ўзи ҳам шу қизчага айланиб қолгиси, қуёш иси анқиб турган бойчечакларни тўйиб-тўйиб ҳидлагиси келди.

— Тўхта, ҳой қиз!

Қизча уч қадамча нарида тўхтади. Узун-узон киприкларини пирпиратиб, ҳайрон бўлиб тикилди унга.

– Бойчечакни қаердан тердинг?
– Ҳув анитдан, – у Хирмонтепани кўрсатди.
– Менгаям битта бер.
– Ҳо! – Қизча қўлидагини биров олиб қўядигандай бойчечакларини орқасига яширди.
– Бера қол, – деди Гавҳар ялиниб.
– Ҳо, ўзингиз теринг, – қизча жилмайган эди, кемшик тишлари кўриниб кетди.
– Қизғанчиқ!

Қизча тилининг учини чиқариб уни масхара қилди-да, чопиб ёнидан ўтиб кетди. Гавҳар унинг ликиллаб бораётган сочларига, қўлидаги бойчечагига қараб қоларкан, тагин бақириб-чақириб футбол ўйнаётган болаларга кўзи тушди.

Кўнгли хижил бўлиб, челақларни кўтарди-да, тез-тез юриб кетди.

Кўча эшикдан кириши билан айвонда турганча электр устарада соқол олаётган акаси тагин жаҳлини чиқара бошлади.

– Толқон еб, сувга юборадиган экан-ку сени! Юргансанда, хаёл суре-еб.

Оғилхонада уймалашиб юрган аяси бақириб берди:

– Қўйсанг-чи, Фиёс! Нима қиласан ҳадеб жиғига тегиб.

– Йўқ, билмайсиз, ая, бунингизнинг ўйлайдиган одами бор. Ҳайронман, бизлар йигирма ёшгача ҳам севги деган нарсани билмасдик. Булар бўлса ўн саккизга чиқар-чиқмас балога ақли етади! Ўзи-ку, мактабни энди битиряпти.

Гавҳар сакраб айвонга чиқиб, акасига рўпара бўлди. Жаҳли чиққанидан лаблари пирпираб, қоши чимирилиб кетди. Акаси аввал ҳам унинг жиғига тегишни яхши кўрар, аммо ҳозиргидай таъсир қилмасди.

Гавҳар ер тепиниб, чинқириб юборди:

– Бўлди!

Акаси қувлик билан жилмайиб, устарани ғилофга солди.

— Йўқ, бўлмади! — у шимининг чўнтагидан кон-
верт олиб Гавҳарнинг даҳани олдига келтириб сил-
китди. — Мана бу-чи?

Гавҳар бир лаҳза оёқлари титраб кетганини,
айвон устунига суяниб қолганини сизди. Қулоқ-
ларигача ловиллаб, икки юзи ўт бўлиб ёна бош-
лади. «Мансур акамнинг хати!»

— Бу ёққа беринг! — унинг овозида ҳам ўтинч,
ҳам таҳдид оҳанги бор эди.

Акаси бўлса ҳамон жилмаяр эди.

— Бермасам-чи?

— Беринг, деяпман! Бировнинг хатини очишга
ҳақингиз йўқ.

— Ҳақим бўлса-чи? — У синглизининг ялиниши-
ни кутиб турар, аммо энди Гавҳарнинг болаликдан
ўзига таниш бўлган ўжарлиги тута бошлаганини сез-
ган эди.

— Яхшиликча беринг! — Гавҳар қўлини хатга чўз-
ди. Акасининг чехраси жиддий тус олди. Аясига
эшиттирмаслик учунми, овозини пасайтириб дона-
дона қилиб шипшиди:

— Сенга ким қўйибди йигитларга салом хат
ёзишни, тирранча! — Унинг кўзлари қисилиб, Гав-
ҳарникига ўхшаган қалин, қуюқ қошларининг ора-
си туташиб кетди. — Агар ёнинг этиб гап чиқса, аяб
ўтирмайман, билдингми?

— Ўзингиз-чи? — Гавҳар ундан ҳам паст, аммо
таҳдид тўла оҳангда шивирлади. — Аячам сизга тег-
майман, деганда ёзган хатларингизни ташиб юрган
ким эди?! Ўшанда ялинганингиз эсингиздан чиқ-
дими?

Ғиёс шу қадар самимият билан қаҳқаҳа уриб
юбордики, киприклари орасидан тирқираб ёш чиқди.
Гавҳарнинг бижир-бижир қилиб гапириб ташлага-
ни шунчалик кулгили эдики, у ўзини тўхтатолмас,
ҳамон кулар эди.

Ёнбошдаги хонадан аячаси ҳайрон бўлиб мўра-
лади. Гавҳар акасининг қўлидан хатни юлқиб
олди-ю, ўз хонасига кириб, эшикни жаҳл билан қарс
этиб ёпди.

Мансурнинг хиёл эгикроқ ҳарфлар билан ёзилган сўзларини иккинчи бор ўқиётгандагина ҳаяжонини босиб олди.

«Салом, Гавҳар! Боғишамолда баҳор сезилиб қолган бўлса керак. Тошкентда ҳам кўклам. Ёмғирда ювилган йўлкаларда юрсанг шунчалик енгил тортасанки, имтиҳонларни ҳам, ҳозирги замон физикасининг муаммоларини ҳам, стипендия ташвишини ҳам унутиб юборасан киши. Бизлар қишки сессияни тугатдик. Таътилда қишлоққа бормоқчи эдим, бўлмади: ядро физикасидан синовни топширолмай қолдим. Кун бўйи лабораторияда қамалиб ўтираман.

Гавҳар, аямлар тузукмилар? Кеча тушимга кибдилар. Қандайдир чакалакзорда юрганмишлар. Чақирсам, эшитмасмишлар. Жуда хавотир оляпман. Яқин орада деканатдан рухсат олиб, қишлоққа бораман...»

Охирги сўзларни ўқиркан, Гавҳар маъюс тортиб қолди. Қайси кун аяси ёлган нондан иккитасини қўлига бериб, Ханифа холангдан хабар ол, деганда, чиқиб холанинг бир ҳолатда ётганини кўрган, юраги эзилиб анчагача ёнида ўтирган эди. Улар ёнма-ён қўшни бўлгани учун бир-бировидан доим бохабар бўлиб туришар, хола анчадан бери бетоб бўлса-да, бунчалик «тўкилиб» қолган эмасди. Ханифа хола ётган жойида кўзига ёш олиб, Гавҳарни узоқ дуо қилди. «Қизим, – деди титроқ овозда. – Худойимдан ўргулай, бандасини доим ҳам орзусига етказавермас экан. Пешонамга битган битта-ю битта ўғлимнинг тўйини кўрмоқчи эдим. Сенга ўхшаган қизни келин қилсам армоним йўқ эди... – Бир зум жим ётди-да, маъюс оҳангда қўшиб қўйди. – Худоё тавба деб гапирай-ку, бу ниятимга ҳам етишим қийинга ўхшайди...»

Ўшанда Гавҳар йиғлаб юборишдан ўзини базўр тийган, холани нима деб юпатишни билмас, аммо нимадир дейиши керак эди. «Холажон, Мансур акам келадилар, сиз тузалиб кетасиз», – деб қўлидан келганча юпатди... Мансурга зудлик билан хат ёзиб юборди...

Турналарнинг ўйчан қийқириғида мудраган ойдин кечалар бошланди. Сомонсувоқ томлар устида чучмомалар очилди, довучча туккан ўриклар шохида мусичалар кукулай бошлади.

Баҳор жой танламас экан... Қишлоқ чеккасидаги мозорда ҳам кўклам чечаклари қулф урди. Мунгли дўппайган қабрлар устида бағри қон қизғалдоқлар бош эгди.

Қуёшнинг аллаловчи нурлари остида мангулик уйқусига чўмган қабрлар ёнида тагин бир тепача пайдо бўлди. Яктагининг устидан белбоғ боғлаган одамлар кетмон билан илиқ, намхуш тупроқни торта бошлади... Мунча тез ишламаса, мунча шошилмаса бу одамлар!

Мансур тизза бўйи кўкатлар устида чўнқайиб ўтирар, боши кўксига тушган, бир нуқтага тикилиб қолган, аммо ҳеч нимани кўрмас, ҳеч нарсани сезмас эди. Фақат қулоқлари остида кетмоннинг гуп-гуп ерга урилаётгани, мана шу азиз одам устига уюм-уюм тупроқ тушаётганини эшитар, ҳар тупроқ тушганда юраги ўпирилиб кетгандай зирилларди.

Қабристондан чиққач, Мансур гандираклаб-гандираклаб юриб кетди. Қаёққалигини ўзи билмас, тезроқ узоқроқ кетишни истарди...

Эртаси оқшом Хирмонтепага чиққанида қуёш лахтак булутларнинг кўксини доғлаб ботиб борар, дилни фижимловчи оқшом қўнмоқда эди. Алвон қизғалдоқлар билан қопланган тепалик бағри шафақдай қизарган, атроф сукутга чўмган эди.

Мансур тиззаларини қучоқлаб узоқ ўтирди.

Қишлоқни оқшом нимранг йўрғагига чирмар, гуллаб ётган олчазорлар орасидан уйларнинг томлари қизариб кўринар эди. Мансур болаликдан қадрдон бўлиб қолган уйининг томини кўзлари билан излаб топди. Бир вақтлар у ўша том устида варрак учирарди... Ана, ўша ҳовли ўртасидаги баланд мирзатерак.

Хотиралар қуюни хуруж қилиб келди-ю, лабини маҳкам тишлаб, мук тушиб олганича ёш болалардай ўксиб-ўксиб йиғлаб юборди. Кеча одамлар олдида негадир йиғлай олмаган, энди бўлса ўзини тўхтата олмасди.

У шунча йиллардан бери гўдак каби аясининг паноҳида ухлаб ётган экан. Утган ҳаётининг ҳаммаси туш экан. Ширин туш экан! Шунинг учун аясининг кун сайин сўлиб бораётганини сезмай қолибди. Мана бугун бирдан уйғониб кетди. Уйғонди-ю, суянган тоғини йўқотиб қўйди. Энди уни тополмайди, ҳеч қачон тополмайди!

...Бир вақтлар ўша мирзатерак остидаги супада онаси хамир қорарди. Мансур мактабга қатнамасди. Онаси ҳам ёш, орқаси билан битта соч, кўркам жувон эди. Ҳар гал нон ёпганда унга атаб жажжи кулча ясар, то қўллари куйиб тандирдан узиб бермагунча, Мансур пойлаб ўтирарди...

Мансур онасининг қўшиқ айтганини атиги бир марта эшитган. Лекин бу шунчалар ажиб бир қўшиқ эдики, умрбод ёдида қолган.

Бир куни у мактабдан қайтса (ўшанда ё олтинчи, ё еттинчи синфда ўқирди) онаси супада, шапарак кўрпача устида ўтириб, қўл машинада иш тикаётган экан. Терак япроқлари орасидан тушиб турган олачалпак нур супани қиздирар, аясининг пешонасида, қирра бурни устида тер томчилари ялтирарди. Машина ғув-ғув қилар, онаси унга жўр бўлиб қўшиқ айтарди:

*Отма мени тошлар билан, айланайин, ёр-ёр,
Учиб кетай қушлар билан, ўргилайин, ёр-ёр,
Қушлар келса мен келмасман, мен келмасман, ёр-ёр.
Кўзинг тўлсин ёшлар билан, ёшлар билан, ёр-ёр...*

Мансур ўшанда биринчи марта вужуди жимирлаб, онасига тикилиб қараган. Чаккасидаги сочлари оқариб қолганини, кўзлари чўкиб, атрофида ажинлар пайдо бўлганини кўрган.

Ақли кириб, оқ-қорани таний бошлаганда Мансур бир нарсани тушунди. У ҳаётида бирон марта «дада» деган сўзни тилга олмаган экан. Тенгқурлари отаси ҳақида фахрланиб гапирса, «дадам мени фалон жойга олиб борди, дадам велосипед олиб берди», деса, Мансур худди отаси йўқлиги учун ўзи айбдордек бўйнини қисиб даврадан чиқиб кетар эди. Онасининг айтишига қараганда отаси «артис» экан. Мансур ҳали эсини танимасдан отаси аллақандай раққосага ошиқу беқарор бўлиб, Хоразмгами, қаёққадир кетиб қолибди...

Тўғри, онаси Мансурни «шум етим» қилиб қўймади: кундузи далага чиқиб кетмон чопди, пилла боқди. Томорқага картошка, пиёз экди... Хуллас ўқинтирмади. Мансур ўнинчи синфни битириш палласида «отаси» совға юборибди, қоракўл терисидан тикилган телпак: «кубанка» телпак. Онаси худди хазина топган одамдек «суюнчи» олди. «Қара, Мансуржон, отанг сенга совға юборибди!» «Менинг отам йўқ!» деди Мансур хотиржам оҳангда... Шу бўйи бу мавзуга қайтмадилар. Фақат институтга кирганидан кейин онасининг такрор-такрор айтадиган бир гапи унинг шуурига ўрнашиб қолди. «Отанани боғлаб бергани йўқ, ўғлим. Вақти қазоим етиб кўз юмсам, чироғимни ўчириб қўйма. Мен ҳам орзу-ҳаваслар билан тўй қилсам, келин кўрсам дейман. Насиб этса, Гавҳаройни келин қиламан. Биламан, ўғлим, шу қизнинг сенда кўнгли бор...»

...Мансур бағри қон қизғалдоқлар билан қопланган Хирмонтепада ўтирган кўйи шуларни ўйлар экан, онасининг орзуси тағин ёдига тушди: Сўнг шу пайтгача англаб етмаган бир ҳақиқатни тушунди. Бола жиндек бетоб бўлса, она шўрлик ваҳимага тушиб қолади: худди боласи ҳозироқ ўлиб қолаётгандек. Она касал бўлганда эса бола ваҳима қилмайди: худди онасини боғлаб бергандек. Мансур анча муддат бетоб ётган онасининг бошида бўлолмагани, меҳр кўргаза олмани учун ўзини ўзи ёмон кўриб кетди.

У асабий ҳаракат билан ёнида очилиб ётган қиз-ғалдоқни юлиб олиб, ёшдан хиралашган кўзлари билан тикилганча пирпирата бошлади. Гулбарглар орасига яширинган тирноқдай қўнғиз учиб кетди. Мансур қизғалдоқ гулбаргларига хомуш қараб турди-да, улоқтириб юборди.

* * *

Гавҳар Мансурнинг Хирмонтепага чиқиб кетаётганини узоқдан кўриб, бошини эгиб, аста-аста қадам босишидан таниди. Бир лаҳзалик илиқ ҳаяжон оғушида ҳўрсинди. Аммо жойидан жилолмади. Мансурнинг тепаликка чиқиб ўтирганини, кейин пиджагини улоқтириб, мук тушиб олганини кўрди-ю, югурди. Қишлоқ кўчасидан ўтиб, тепалик этагига етгунча нафаси қисилиб қолди. Ўтлар орасида оқариб кўринаётган сўқмоқдан чиқиб борди.

Қуёш ботмасдан қишлоқ тўда-тўда булутлар соясида қолган, уфқда чақмоқ синиқ чизиклар тортар, момақалдироқ овози келар эди. Боягина шодон сайраётган қушлар аллақаяёққа ғойиб бўлган, ёмғир иси келарди. Гавҳар қадамини тезлатди. Ён томонидан айланиб ўтиб, Мансурдан ўн қадамча берида тўхтади.

Мансур пиджагини ўт устига ечиб ташлаган, кўйлагининг ёқасидан майкаси, озғин, чайир елкалари кўриниб турарди. У иягини кафтига тираганча кунботар томонга тикилиб ўтирар, оқшомнинг кулранг соясида кўзлари яна ҳам ўйчан, ғамгин кўринарди. У озиб, ёноқлари туртиб чиққан, қорайган эди. Устки лабининг икки бурчагида чуқур чизикчалар пайдо бўлибди...

Шу топда унинг чехраси Гавҳарга шунчалик қадрдон, шунчалик азиз туюлиб кетдики, ўзини тутолмай чопиб бориб қўлидан тортди.

— Туринг, кетамиз.

Мансур ҳайрон бўлгандай бошини кўтариб қаради-да, юзини ўгирди. Чор-атрофни қоплаётган зулмат бу ерга ҳам етиб келган, булутлар пасайган эди. Гавҳарнинг пешонасига совуқ бир томчи тушди.

Бирдан чақмоқ чақди, кетидан момақалди роқ гум-
бурлади.

— Юринг, Мансур ака, кетайлик. Ҳозир жала
қуяди, — Гавҳар унинг қўлидан қаттикроқ тортди,
аммо кучи етмади.

Тағин момақалди роқ гумбурлади. Шамол куча-
йиб қизғалдоқларни ёнбошлатиб ўтиб кетди. Гавҳар
бошида сирпанаётган дуррачасини томоғи остидан
танғиб боғлади. Ўтлар устига шатир-шутур ёмғир
туша бошлади.

Мансурнинг пешонасига томган ёмғир томчила-
ри ёноғидан юмалаб, иягига тушар, лаблари орасига
сизиб кирарди.

Гавҳар ўт устида ётган пиджакни олиб, унинг ел-
касига ташлади. Мансур ҳамон индамас, кўзларини
бир нуқтадан узмас эди. Унинг мунгли қиёфаси
Гавҳарнинг юрагини ўртаб юборди.

— Турсангиз-чи, ахир! — қичқирди у Мансурнинг
қўлидан силтаб тортиб.

Момақалди роқ гумбурлаб овозини босиб кетди.
Гавҳар оёғи толгандай Мансурнинг ёнига чўккалаб
қолди. Юраги гупиллаб урар, шамолдан қулоқлари
шанғиллар, тиззасининг кўзи муздай ерга тегиб тур-
ганини элас-элас сезарди.

У Мансурнинг елкасидан ушлаб силкитганча
ялинди:

— Мансур ака, бўлди энди... Мансур ака...

Шунда Мансурнинг илиқ қўллари пешонасини,
сочини силаётганини сезиб, кафти билан юзини тўс-
ди-ю, унсиз йиғлаб юборди.

* * *

Икки ҳафтадан кейин Ҳанифа холанинг қабри
устида ёмғирдан жонлаган майсалар ўсиб чиқди.
Кимдир суқиб кетган тол ёғочи кўкариб, куртак
ёзди.

Шу куни Мансур онасининг қабри устида узоқ
ўтирди. Гўрков Қуръон тиловат қилганидан кейин
ҳувиллаб қолган ҳовлига қайтди.

Тез-тез кийим-кечакларини йиғиштирди. Поезддан қолмаслик учун шошилиб чиқиб кетаётган эди, дарвоза олдида Гавҳарга дуч келди. Қайтиб йўлакка киришди.

— Човли керак бўлиб қолди. Аямлар сўрадилар, — Гавҳар бошини қуйи солиб, туфлиснинг учи билан ер чиза бошлади. Мансур унинг хайрлашиш учун чиққанини тушунди.

Мансур шунча кундан бери ўз кулфати билан бўлиб, эътибор бермаган экан. Гавҳарнинг ҳусни очилиб кетган, оддий қизалоқ эмас, вояга етган қизларга хос нафосат борлигидан гуркираб турар эди.

Бўй етган қизлар гуллаётган дарахтга ўхшайди. Кўклам келиши билан дарахтлар гуллашга шай бўлиб туради. Сезилар-сезилмас гунчалайди, анчагача гунчалар кўзга ташланмайди ҳам. Аммо ажойиб кунларнинг бирида тонг саҳар уйғониб қарасангиз, деразангиз рўпарасидаги ўрик қийғос гулга бурканиб қолган бўлади. Кечагина шамолда силкиниб турган шохларда шунча гул қаёқдан пайдо бўлганини ўзингиз ҳам тушунолмайсиз...

Ҳозир Мансур Гавҳарга қараб туриб шуни ҳис қилди. «Сен» дейишини ҳам, «сиз» дейишини ҳам билмай иккиланиб қолди. Онасининг васият каби айтган гапи ёдига тушди. «Гавҳарни келин қилсам...»

Гавҳар унинг кўнглидан кечаётганларни сезгандек бошини қуйи солиб, ерга қаради.

— Мен хайрлашиш учун кирдим, — деди ростини айтиб. — Кетмоқчи экансиз, Фиёс акам айтдилар.

— Мен ҳам сизларникига кирмоқчи эдим, — деди Мансур. — Калитни ташлаб кетаман. Илтимос, уйдан бохабар бўлиб туринглар...

— Мен... мен... — Гавҳар бир лаҳза иккиланиб турди-да, анчадан бери ўйлаб юрган ниятини айтди. — Институтга кирмоқчиман. Сиз ўқийдиган институтга.

Мансур бир зум сукутга чўмди. Бир жиҳатдан Гавҳар Тошкентга боришини юрак-юракдан хоҳлар, иккинчи томондан башарти кириш имтиҳонларидан

ўтолмай қолса, кўнгли ўксишини истамас эди. Гавҳар унинг дилидагини сизди.

— Мансур ака, мен яхши ўқийман! — деди ишонч билан.

— Бўпти! — Мансур қалбида қувонч уйғониб кулимсиради. — Тошкентда кўришамиз. Сизни ўзим кутиб оламан.

* * *

У Гавҳарни кутиб олгани тонг қоронғисида вокзалга чиқди.

Муҳаббат ажиб нарса экан! Атрофингизда нур каби пирпираб, чарх ураётганини анчагача сезмай юрасиз. Кейин бирданига қалбингизнинг туб-тубига жойлашиб олади-ю, ўзингиз унинг парвонасига айланиб қоласиз. Севги юракка билинтирмай кириб олади, деганлари шу бўлса керак...

Мансур авваллари Гавҳарга шунчаки акаларча хат ёзиб юрганида бу шўх-шабада қизга бунчалик боғланиб қолишини билмасди. Ўшанда, Хирмонтепада баҳор жаласи остида учрашганларидан бери уни севиб қолганини ҳис қилди. Тошкентга келган куниданоқ уни қаттиқ қўмсайдиган бўлиб қолди. Авваллари боғларда сайр қилиб юрган, дарахтлар панасидаги ўриндиқларда ўтирган ошиқ-маъшуқларни кўрганида индамай ўтиб кетаверарди. Энди бўлса кечқурун ўртоқлари висолга отланишса, ҳаваси келадиган, ўзи ҳам Гавҳар билан нурли оқшомларда сайр этишни орзу қиладиган бўлиб қолди.

Бугун Гавҳарнинг телеграммасини олиши билан вокзалга югурди.

Поезд тонготар палласи келди. Иккинчи вагон анча олдинга ўтиб тўхтади. Мансур ёп-ёруғ платформа бўйлаб, поезд билан ёнма-ён чопиб бораркан, кўз ўнгидан лип-лип ўтаётган хира деразалардан Гавҳарни излар, негадир ўзидан-ўзи жилмаяр, юраги гурс-гурс урар эди.

Перрон чеккасидаги газсув дўкони ёнида туриб, вагондан шоша-пиша тушаётган одамларни куза-

та бошлади. Беш-олти кишидан кейин нимқоронғи тамбурда Гавҳарнинг чехраси кўринди. Мансур қандайдир ички бир туйғу билан шунча одам орасидан уни дарҳол таниб олди. Юраги яна ҳам қаттиқроқ гурсиллаб ура бошлаганини сезиб, бир қадам босди-ю, тагин тўхтади. Гавҳар жажжи чамадон кўтариб олган, атлас кўйлак кийган, бошланг эди. Зинадан сакраб тушиб у ёқ-бу ёққа аланглаётганида сочини битта қилиб ўриб олганини кўрди.

Нотаниш шаҳарга илк бор қадам босганда уйғонадиган ғалати бир ҳис Гавҳарни ҳам банд этди. У шоша-пиша шаҳарга чиқиб кетаётган одамларга, оппоқ нурли чироқларга бир лаҳза тикилиб қолди. Перрон устидаги соат миллари беш рақамини кўрсатарди.

«Телеграммани олмаган бўлса-я!» Унинг юраги шув этиб кетди. Бирпасда перронда одамлар сийраклашиб қолди. У бўлса бир жойда тураверишини ҳам, юришини ҳам билмасди. «Қаёққа бораман?»

Аллаким унинг чамадонини секин тортди. «Мансур акам!» Гавҳар кескин бурилиб қаради.

Мансур жилмаяр, чуст дўппи кийиб олган, ўжар сочлари дўппини кўтариб турарди. Унинг қўллари негадир илиқ туюлди Гавҳарга.

– Узоқдан томоша қилгим келди. Анови дўкончанинг ёнида эдим. – Мансур қўли билан платформа ёнидаги газсув дўконини кўрсатди.

– Мен бўлсам... Қўрқиб кетдим. Нега овозингиз бўғилиб қолди? – деди Гавҳар унга тезгина қараб олиб.

Мансур унинг чамадончасини оларкан, қўл силтади.

– Қайси куни кўлга чўмилгани боргандик. Сал шамоллабман шекилли.

Гавҳар Мансурнинг анча озганини, қорайганини сизди.

– Кетдикми?

Вокзал гавжум эди. Кутиш залида биров чамадонига ёнбошлаб ухлар, биров папирос тутатар,

бурчакдаги буфет олдида одамлар уймалашарди. Йўловчиларнинг ғовур-ғувури, сухандоннинг бир оҳангда чўзиб гапириши Гавҳарнинг бошини айлантириб юборди. У бу ердан тезроқ чиқиб кетишга шошиларди.

Шаҳарга чиқишлари билан Гавҳар осмонга ёқут найзадай қадалган телевидение минорасининг қизил чироқларини кўрди. Кўчалар четида ҳам маржон-маржон чироқлар ёнар, мусаффо ҳавода гул иси кезарди. Уларнинг ёнидан машина сув сепиб ўтди. Ранго-ранг афишаларнинг акси асфальт кўчада жи-лолана бошлади.

— Ҳозир тонг отади. Хоҳласангиз, қуёш чиқи-шини томоша қиламиз.

— Майлингиз, — деди Гавҳар астагина.

Шаҳар осуда тонг уйқусига чўмган, фақат онда-сонда узун супурги кўтарган фаррошлар кўриниб қоларди. Қадам товушлари кўчанинг икки четидаги баланд-баланд бинолар пештоқида акс-садо бериб қайтади, аллақерда тунги соқчиларнинг мотоцикли гуруллайди.

Анҳор устидан ўтиб, чироқлар нурида жимги-на мудраётган боққа киришди. Камалак рангига бўялган скамейкага ўтиришаркан, Гавҳар унга зим-дан қараб қўйди.

Мансур биринчи бор кўраётгандай унга тикилиб қолган, кўзларида тубсиз бир соғинч бор эди.

— Гавҳар! Жуда соғиндим... — Бир лаҳза жимиб қолди-да, сўради:

— Қишлоқда нима гаплар?

— Тинчлик, — Гавҳар уйдаги янгиликни эслаб жилмайди. — Аямлар неваралик бўлдилар.

— Ростдан-а! — Мансур суюниб кетди. — Ўғилми, қизми?

— Иккаласи ҳам... Фотима-Ҳусан... Ўзингиз таъ-тилда бормадингиз-ку.

Онасининг вафотидан кейин ҳувиллаб қолган ҳовли кўз ўнгига келди шекилли, Мансур қуруққина шивирлади:

— Кейинроқ борарман... Ёзда қурилишда ишладим. Янги ётоқхона қуриляпти.

Гавҳар Мансурнинг ўқинганини сезиб, бошқа ҳеч нима сўрамади. Шамол турди. Чинор япроқларининг сояси титрай бошлади.

— Ўқишга киришингизга уйдагилар ҳеч нима дейишмадими?

— Бари бир киролмайсан, дейишди. — Гавҳар титроқ соялардан кўз узмай хўрсинди. — Балки ростдан ҳам киролмасман. Дадам билан Фиёс акам қишлоқдаги ательедами, колхоздами бир-икки йил ишла, стажинг бўлмаса ўтолмайсан, дейишди. — Унинг қошлари чимирилди. — Киролмасам ҳам Боғишамолга қайтмайман. Ўртоқларим олдида нима деган одам бўламан! Бу йил киролмасам, янаги йил ҳаракат қиламан.

Иккаласи бир нафас жим қолишди.

— Ёмон ният қилманг, — Мансур акаларча меҳрибонлик билан Гавҳарнинг елкасидан тутиб далда берди. — Кирасиз!

Гавҳар қуюқ киприклари орасидан унга қараб қўйди.

— Уйдагилар мени сизга ишониб юборишди... — Бу гапни шундай ширин жилмайиб айтдики, Мансурнинг юраги тагин гупиллаб ура бошлади. Уни маҳкам қучоқлаб бағрига босгиси келди.

Дарахтлар орасида порлаб турган чироқлар бирин-бирин сўнди. Кунчиқар томонда, баланд осмоннинг бир бурчида сузиб юрган булутларнинг қаноти ловиллаб ёнди. Тонг отиб келарди. Аллақердан учиб келган қалдирғочлар йўлкалар устида пастлаб шўнғир, боғ ичи япроқларнинг шивир-шивирига тўлган, баланд бинолар орқасида трамвай ғийқиллар, кўчалар машиналарнинг гулдуросига тўлган эди. Эрта уйғонган қуёш нурли киприкларини пирпира-тиб бош кўтарар, мусаффо ёз тонгида мусаффо ни-ятлар билан ўтирган мана шу икки вужудни оппоқ истиқбол сари чорлаётгандек эди.

Тошкент ишга шошиларди. Кўчалар гавжум, троллейбуслар тиқилинч, одамлар газета дўконлари олда навбат кутишарди.

Қизлар ётоқхонасига етиб келишгунча бир соатча вақт ўтди. Нимқоронғи, ҳозиргина сув сепиб супурилган салқин зиналардан учинчи қаватга чиқишди. Мансур пастак эшикни очиб Гавҳарга йўл берди. Қарши томондаги дераза рўпарасида нозик гавдали қиз оёқларининг учида кўтарилиб, дераза раҳидаги гулларга сув қуяр эди. У эшик ғийқиллаганини эшитиб, бурилиб қаради-ю оппоқ юзига табассум ёйилди. Қўлидаги алюмин чойгумини ерга қўйиб, югуриб келди.

— Гавҳармисиз?

У сув теккан муздек қўли билан Гавҳарнинг кафтини сиқаркан, Мансурга имо қилиб жилмайди:

— Мансур акангиз сизни кутавериб эслари кетди. Яқинда синглим келади, дейдилару секин уф тортиб қўядилар.

Қош-кўзи попуқдай бу қиз кулганида, айниқса, чиройли бўлиб кетар, киприкларини туташтириб, ҳадеб жилмаярди.

— Қўяверинг, Гавҳар, Зулайҳо опангиз шунақа ҳазилкашлар. — Мансур чамадончани бир четга қўйди-да, курсига имо қилди. — Ўтиринг.

— Вой, эсим қурсин! — Зулайҳо суянчиғи қирилган стулни чаққонлик билан олиб, Гавҳарнинг олди-га сурди. — Марҳамат.

Мансур бир нафас пешонасини тириштириб ўйланиб турди-да, эшик тутқичига қўл чўзди.

— Сизлар гаплашиб ўтиринглар. Қабул комиссиясига учрашиб келаман.

Мансур чиқиб кетгач, Зулайҳо боягидай чаққонлик билан дераза олди-га борди.

— Ҳозир нонушта қиламиз. — У энгашиб чойгумни оларкан, киприкларини туташтириб тагин жилмайди. — Ҳеч тортинманг, Гавҳар. Мен ҳам аввалига тортиниб юрардим. Йўқ, кейин ўрганиб кетдим. Та-лабаликда ҳамма опа-сингилдай бўлиб қоларкан.

Гавҳар ўзининг Зулайҳо айтганчалик тортинчоқ эмаслигини ўйлаб, мийиғида кулиб қўйди. Зулайҳо чойгумни тезроқ бўшатиш учун бўлса керак, шошапиша гул тувакларга сув қуяр, деразадан тушаётган нур юпқа кофтасидан ўтиб, оппоқ елкаларини ёритарди. Унинг кийиниши Гавҳарга ёқмади. Лекин жилмайиб, бурилиб қараганида алланечук илиқ бир меҳр Гавҳарни яна банд этди.

— Дарров чой қўйиб келаман. Каравотга ўтиринг.

Гавҳар ёлғиз қолгач, хонани кўздан кечирди. Деразанинг нариги ёғида ёнғоқ барглари оҳиста силкиниб турар, ташқаридан қалдирғочларнинг шодон сайраши эшитиларди. Хонанинг икки томонига иккита каравот қўйилган, бурчакдаги китоблар билан тўлиқ шкаф устида ўроғлиқ чизма қоғозлари ётар эди. Қизларга хос нозик дид сезилиб турарди: дераза ёнидаги тумбочка устига гулдор ёпқич ташланган, уч тавақали тошойна ёнига упа-эликлар дид билан терилган, хонада атир иси кезар эди.

Зулайҳо бир чойнак чой, қўлтиғида каттакон қовун кўтариб кирди.

— Зерикмадингизми? — У стол устига дастурхон ёзиб, чаққонлик билан қовун сўя бошлади. — Ётоқхона ҳовлисида дўконча бор, қишин-ёзин меванинг таги узилмайди... Келинг, ўтиринг.

Гавҳар бир карч қовун ер экан, Зулайҳо яна Мансурни эслади.

— Мансур сизни кўп гапирадилар. Тиришқоқ қиз, дейдилар. Ўзлари ҳам камтар, серғайрат йигитлар.

Гавҳар «ўзим ҳам биламан» дегандай жилмайди. Деразадан кўчанинг шовқин-сурони кириб турарди. Қаердадир трамвай ғийқиллайди, троллейбус, автобуслар вағиллайди. Биров биров билан шанғиллаб гаплашади... Гавҳар тўйиб ухламагани учунми, боши ғувиллаб борарди.

— Тошкент жуда сершовқин шаҳар экан, — деди нолиб.

Зулайҳо мийиғида кулди.

— Зарари йўқ, ўрганиб кетасиз. Катта шаҳар бўлганидан кейин сершовқин бўлади-да! Баъзилар

Тошкентни «тош шаҳар» дейишади. Бўлмаган гап! Дунёда Тошкентдек бағрикенг шаҳар йўқ! Ҳаммани бағрига олади, ҳамма сиғиб кетаверади! Масалан, менинг ўзим Қирғизистондан келганман. Ўшликман. — У болалик хотираларини эслади чоғи, ўйчанлик билан давом этди. — Ўшнинг қоқ ўртасидан «Оқбувра» деган сой ўтади. Ўзбекчасига «Оқ туя» дегани. Кичкиналимда ўша сойда оқиб кетган эканман. Онам билан холамникига кетаётганимизда сув бўйига бориб қолибман. «Сув чақиради», деган гап рост бўлса керак... Онамнинг дод-фарёдини эшитган бир йўловчи сойга калла ташлаб мени олиб чиққан экан... Отамни яхши эслолмайман.

Онамнинг айтишига қараганда, тоғдаги кўмир конида ишлар экан. Бир куни шахта ўпирилиб, ер тагида қолиб кетибди. Иккинчи синфга кўчганимда онам турмуш қурди. Ўзи билан бирга ишлайдиган ўқитувчига. Аввалига отамнинг ўтайлиги билинмади. Икки йилдан кейин укам туғилгач, уйда жанжал кўпайди.

Онам отамдан қўрққани учунми, ҳеч қачон мени ҳимоя қилмасди. Ҳатто менга тузук-қуруқ эътибор ҳам бермай қўйди. Мактабга бораманми-йўқми, қандай ўқияпман, иши бўлмас, баъзи пайтлар ёш болалигим тутиб суйкансам, «талтаймасанг ўласанми, кап-катта қиз», деб жеркиб берарди. Мен эса барибир ёш бола эдим, меҳрга муҳтож эдим. Ёзги таътилга чиққанимда онам бирон ой холангникида туриб кела қол, дегандек қилди. Шу бўйи уйга қайтмадим. Поччам яхши одам эди. Ўзининг қизига совға олса, мени ҳам унутмас, ҳеч қачон қаттиқ гапирмасди. Шунақа-ку, кўчада ўйнаб юрганимизда бошқа қизалоқлар чопқиллаб отасининг олдига борганида, отаси бошини силаётганини кўрганда барибир ўкинардим...

Зулайҳо ўйчан кўзларини деразадан узмай жимиб қолди. Столда ётган қовун пўчоғини асабийлик билан эзғилай бошлади. Шу топда у қуйилиб келаётган ўтмиш хотираларини унутишга уринаётгани

кўриниб турар, қоп-қора, ингичка қошлари чимирилган эди.

– Чарчадингиз-а, Гавҳар? Ўтган-кетганларни бир эсладим-да. – У елкаси оша опаларча самимият билан Гавҳарга юзланди. Унинг жавобини кутмай илдам бориб, шкаф томондаги каравотга жой солди.

– Шу жой сентябргача сизники. Эгаси уйига – Сурхондарёга кетган. Таътилда уйга бормаганлар янги ётоқхона қурилишига қарашяпмиз.

Гавҳар чала ечиниб, девор томонга ўтирилиб ётди. Аммо энди уйқуси ўчиб кетган, Зулайҳонинг ҳикоясини ўйлаб ачинар, аммо нима деб юпатишини билмас эди. Ниҳоят мудрай бошлади. Кун қизиб борар, хона ичи дим эди. Аллақерда овози баландлатиб қўйилган радио шанғиллайди, йўлакда қизлар полни гурсиллатиб юришади... Қаердадир челақ тарақлади. Аллаким қийқириб кулди. «Сувсепар ўйнашяпти», деб ўйлади Гавҳар кўзини очмай. Унга нотаниш чучмал ис – эриган асфальт ҳиди димоғига урилди.

Ўзи ҳам пайти келиб мана шу қизлардай дугоналари билан қийқириб ўйнай олармикин? Институтга кира олармикин? Имтиҳонлардан ўтолмаса-чи? Бали етмай қолса-чи? Дадаси, Фиёс акаси, кўз ёш қилиб темир йўл шоҳбекатигача кузатиб қўйган аяси кўз ўнгига келди. Айтсак, унамаган эдинг, мана, нима бўлди, дейишмайдими?

У ухладими, йўқми, билолмади. Мансурнинг таниш овозини эшитиб, уйғониб кетди.

– Ухлаяптими?

Гавҳар аста айтилган шу бир оғиз сўздан меҳрибонлик, эркалаш оҳангини сезди-ю, атайлаб кўзини юмиб олди.

– Ҳозир ётдилар, – деди Зулайҳо пичирлаб. – Ўтириб туринг... Қовун ейсизми?

Гавҳар тепасига Мансур келганини сезди. Унинг илиқ нафаси юзига урилди.

– Жилмайиб ётибди-ку!

Гавҳар елкалари силкиниб кулиб юборди.

— Вой тентаг-ей! Ухлашни биладими бу, шайтон-ку!

— Туринг! — деди Мансур ясама жиддийлик билан. — Қабул комиссиясида аспирант танишим ишлаётган экан. Биздан икки босқич аввал ўқиган йигит.

Гавҳар қушдай учиб ўрнидан турди. Мансурнинг елкалари ҳўл бўлиб кетганини кўриб сўради:

— Терлаб кетибсиз?..

— Йўқ, қизлар бир-бирига сув сепишаётган экан, мени ҳам сувга пишишди.

Уларнинг суҳбатини жилмайиб кузатиб турган Зулайҳо каравот елкасига илиб қўйилган гулдор кўйлакка имо қилди:

— Кўйлагингизни дазмоллаб қўйдим.

Гавҳар унга ҳурмат билан қаради-ю, секин:

— Раҳмат, Зулайҳо опа, — деди.

* * *

Узоқ қиш кечаларида қўшнингизнинг боласи сизникига чиқиб ётади. Алла-паллагача шўхлик қилиб ухламайсиз. Онангиз койиб чироқни ўчирганидан кейин муздек кўрпа орасига кириб ётасиз. Қўшнингиз боласи сизга топишмоқ айтади. Сиз кўрпадан бошингизни чиқариб ташқарига, гувиллаётган шамолга, қор учқунларининг деразага урилишига қулоқ солиб узоқ ўйлайсиз. Топишмоқнинг жавоби тилингизнинг учида тургандай бўлади-ю, барибир тополмайсиз. Ўртоғингиз бўлса дамани чиқармай ич-ичидан хурсанд бўлиб ётади. Охири «шаҳар беришга» мажбур бўласиз.

Ҳаёт ҳам гоҳо топишмоққа ўхшаб қолади. Тез орада тақдирингиз ҳал бўлишини биласизу, аммо нима бўлишини, қандай бўлишини тополмайсиз.

Гавҳар қабул комиссиясига келганда шундай аҳволда эди. Кенг залнинг ҳар чеккасига қўйилган столлар атрофида йигит-қизлар уймалашар, хонадим эди. Шифт ўртасида каттакон қандилнинг кимдир ўчиришни унутган чироқлари ёнарди. Мансур уни дераза тагидаги стол олдига бошлаб борди. Нав-

бат кутиб турган талабалар орасидан чўзилиб, стол қаршисида ўтирган йигитга қичқирди:

— Талъат, биз келдик.

— Бунақаси айланиб ўта қолинглар.

Гавҳар стол олдига борганида Талъат бир қўли билан стул суянчиғига таяниб энгашиб турарди. Бурчакда турган вентилятор унинг калта энгли оқ кўйлагини ҳилпиратар, пешонасига ёйилиб турган сочларини тортқиларди.

Талъат Гавҳар билан қўл бериб кўришди.

— Акангизга ўхшамайсиз-ку! — У жилмайганида қизларникига ўхшаш текис тишлари ярқ этиб кетди. Талъат пешонасига тушган соч толаларини силтаб тузатди-да, жойига ўтирди. Синовчан табассум билан Гавҳарни бошдан-оёқ кузатиб чиқди. Гавҳар унинг келишган йигит эканини сезди-ю, негадир қизара бошлади. Ийманиб Мансурга қаради.

— Бланкаларни берасизми? — деди Мансур Талъатга жиддий тикилиб.

Талъат учта бланка олиб узатди. Гавҳар ўртадаги столга келиб Мансурнинг ёрдамида қоғозларни тўлдиаркан, Талъатнинг зимдан қараб қўяётганини қизларга хос сезгирлик билан ҳис этар, Мансурдан хижолат чекар, бу ердан тезроқ чиқиб кетгиси келарди.

Тағин бир марта Талъатнинг олдига боришга тўғри келди. У Гавҳарнинг ҳужжатларини олиб, диқ-қат билан кўздан кечирди.

— Норбоева Гавҳар, — деб қалин дафтарга ёзди-да, ҳужжатларни стол тортмасига солди.

— Бўлди! — деди қувноқлик билан. — Бешта имтиҳон топширасиз: физика, математикадан иккита, адабиёт, химия. Тайёрланаверинг. — Кейин Мансурга қаради. — Имтиҳонларда мен ҳам қатнашаман.

Гавҳар бу гапдан «қўлимдан келса ёрдамимни аямайман», деган маънони уқди. Индамай столдан узоқлашди. Одамлар орасидан ўтиб кетаётганида Талъатнинг Мансурга айтган охирги гапини эшитиб қолди.

– Сиз ҳам балосиз-а! Индамай юриб-юриб...

«Қизиқ йигит экан-ку!» Гавҳар шошилиб йўлакка чиққанида Мансур етиб олди.

– Учиб кетдингизми, Гавҳар?

– Келяпман, – деди у секин.

Мансур Талъатнинг бояги гапини Гавҳар эшитганини сизди.

– Қўяверинг, Талъатнинг ўзи шунақароқ...

– Баттар бўлмайдими? – Гавҳар жаҳл билан қўл силтади-да, зиналардан тез-тез тушиб кетди.

* * *

Кейинги бир ҳафта Гавҳарнинг назарида тушдай ўтди. Зулайҳо ётоқхона қурилишига қарашар, эрта-лаб шошилиб ишга кетарди. Гавҳар кечгача хонадан чиқмай дарс тайёрлар, кечқурунлари Зулайҳо билан Мансур биргалашиб унга кўмак беришарди. Кўпинча Абдухалил деган йигит ҳам келиб турарди. Катта-катта кўк кўзлари устига сарғиш қоши қайрилиб тушган бу йигит жуда ҳазилкаш эди. Гавҳар Зулайҳо билан унинг ўртасида яқинлик борлигини сизди-ю, эътибор бермади. У ўзи билан ўзи овора, тезроқ имтиҳонлар бошланишини, нима бўлса ҳам тезроқ ҳал бўлишини истарди.

Эртага имтиҳон дейдиган куни Зулайҳо билан Мансур уни оқшом сайрига олиб чиқишди.

– Энди дам олинг. Фикрингиз тўпланади, – деди Зулайҳо.

Қуюқ дарахтларга кўмилган боғ устида гул нафаси гуркирар, алланечук сокинлик бағишловчи неон лампалари ҳаммаёқни ипакдай майин нурга тўлдирган эди. Гавҳар жуфт-жуфт бўлиб сайр қилиб юрган ошиқ-маъшуқларга лоқайд тикилар, музқаймоқхона столчасига тирсагини тираб ўтирарди. Зулайҳо унинг нима учун индамас бўлиб қолганини сезиб, меҳрибонлик билан жилмайиб қарар, музқаймоқ ейишга қистарди.

Столнинг нариги томонида ўтирган йигитлар ўз суҳбатларига берилишган, Абдухалил Мансурга эгилиб, алланимани тушунтирарди.

– Қаттиқроқ гаплашсангиз бўлмайдими? – деди Зулайҳо.

– Ие, сизларни бутунлай унутиб юборибмиз. Узр.

– Рост-да, оғзингиз гапириб, бурнингиз эшитяпти.

Абдухалил беғараз кулди.

– Сизнинг имтиҳонингизни гапираётгандик. Гулом Саидовичнинг ўзи оларкан, – деди Абдухалил Гавҳарга қараб. – Имтиҳондан кўрқмаслик керак. Мана, мендан қиёс. Бир куни сопроматдан Валиевага имтиҳон топширганман. – У бошини қаттиқ-қаттиқ чайқади. – Бай-бай-бай, ўзи жинқарча бўлсаям шунақа заҳар аёлки, худди Зулайҳо опангизга ўхшайди. Баъзан икковини адаштириб ҳам қўяман!

– Бўлди-е, бирам лоф қиласизки!

– Ҳеч қанақа лофи йўқ! Хонангизда ари кўплигини сездингизми, Гавҳар? Ўшалар Зулайҳо опангиздан заҳар заправка қилгани келади-да! Булардан йиғади-ю, бошқаларни бориб чақади.

Гавҳар зимдан Мансур билан Зулайҳога қаради. Иккаласи ҳам беғараз жилмайиб ўтиришар, Абдухалил бўлса ҳамон ҳикоясини давом эттирарди:

– Хуллас, ўша Валиевага имтиҳон топширишга тўғри келиб қолди. Қаршисида ўтириб жавоб бериш у ёқда турсин, ёнидан ўтсам, юксак кучланишли трансформатор олдига бориб қолгандай бўламан... Барибир, йўли топилди. Аллақачон кўкариб чиққан аммам иш бериб қолди. Имтиҳондан икки кун олдин деканатнинг эшигидан бундоқ мўраласам, Валиева чиқиб келяпти. Нарироққа ўтдим-да, қўл қовуштириб турдим. Ёнимга яқинроқ келганида таъзим қилдим. Ассалому алайкум, опажон, дедим қироат билан. Йўқ, бигиздай пошналарини тўқиллатиб ўтиб кетди. «Кўрмади-ёв!» – дедим ўзимча. Югуриб бориб олдига ўтдим-да, тагин салом бердим. Ингичка қошини чимириб тўхтаб қолди. «Ўлдим!» – дейман ичимда. «Салом, менда ишингиз бормиди?» – дейди. «Иш эмасу, мана шу, – дедим дудуқланиб, – аммамлар вафот этибдилар. Телеграмма келибди. Иложи

бўлса, мендан имтиҳонни бугун олсангиз». Валиева ўйланиб қолди. «Қани телеграмма?» — деб қоладими деб юрагим така-пука! Йўқ, сўрамади. «Имтиҳонга тайёрмисиз?» — деди. «Қизиқ экан-ку, — дейман, тайёр бўлсам ёлғон гапирармидим?» «Ўқидим», — дедим бўшашиб. «Бўлмаса кечқурун келинг, математикларнинг имтиҳони тамом бўлганидан кейин сиздан оламан», — деди. «Хўп, опажон», — дедиму театрга югурдим. Бир жуфт билет чўнтакда! Кечқурун соат олтиларни мўлжаллаб келсам, имтиҳон бўлаётган аудиторияда ҳеч ким йўқ. Валиеванинг бир ўзи тирсагини столга таяб, икки кафти билан чаккасини қисиб ўтирибди. «Чарчабди, — дейман суюниб, — яшасин, чарчабди!» Секин эшикни очиб тагин бир марта салом бердим. «Келинг», — деди қошини чимириб. «Кечирасиз, опажон, сизниям овора қилиб куттириб қўйдим. Поездга билет олиб келдим, — дедим уф тортиб, — соат саккизда жўнайман». «Билет олинг», — деди. Имтиҳон пайтида билет нима-ю, чўғ нима! Шафқат тилагандай секин қараб-қараб қўйдим. Тикилиб турибди. Олдим. Бундоқ қарасам, етти ухлаб тушимга кирмаган саволлар. «Аммамлар раҳматли ўз онамдай эдилар», — дедим йиғламсираб. Худо ҳаққи, ўша пайтда аммамнинг куни кеча ўлганига ўзим ҳам чиппа-чин ишониб кетдим, ўзидан ўзи кўзимга ёш келди. Валиеванинг раҳми келди шекилли, нардан-бери сўраб, уч қўйиб берди. Лабим ўзидан-ўзи бир ёққа қийшайиб илжаяман. Ўзингни бос, Абди, дедиму, раҳматни қуюқ қилиб ётоқхонага югурдим. Кўйлак-шимни дазмоллаб театр ёнига келсам, Зулайҳо опангиз илҳақ бўлиб фойеда турган эканлар.

— Ёлғонни ҳам сувдек ичасиз-да! — Зулайҳо кафти билан столни урди. — Иккаламиз ҳечам театрга тушмаганмиз.

— Шунақами? — Абдухалил ҳайрон қолгандай кипригини пирпиратди. — Бўлмаса бошқаси билан тушган эканман-да!

Боғ устида қувноқ қаҳқаҳа янгради. Абдухалил парво қилмай давом этди:

Отам — Атоуллохон
Ҳошимхон ўғли.

Онам Ҳакимахон
Ибодхўжа қизи.

Умр йўлдошим Ўлмасхон билан.

Биринчи устоз — Абдулла Қаҳҳор, Учқун Назаров,
Ҳайриддин Салоҳ билан.

Ёшлик баҳори.

Озод Шарафиддинов билан самарқандлик мухлислар
ва олимлар даврасида.

Устоз Асқад Мухтор билан.

Ўғлим Фаррух ва набирам Фахриёр билан.

Опам Озодахон ая билан.

Устозлар ва шогирдлар.

Ижодкорлар давраида.

Набираларим — ширинтойларим.

Қизим Юлдуз билан.

Расмий сафарнинг масъулияти бўлади.

Китобхонлар билан учрашув.
Таниқли олима Муҳаббат Шарафиддинова билан.

Ака-укалар, дўст-биродарлар даврасида.

«Кетдик, миттивой!»

Устоз Саид Аҳмад билан.

Талабалик йилларим.

«Дунёнинг ишлари» телефильмидан лавҳа.

«Баҳор қайтмайди» телефильмидан лавҳа.

Аждодлардан ёдгорлик.
Абулқосимхон эшон мадрасаси. XIX аср.

Ўзбекистон Қаҳрамони
Эркин Воҳидов билан.

Битта романни уч ойда ёзиш мумкин.
Аммо уни уч йил муттасил ўйлаш керак.

Умр — оқар дарёдир...

Эллик йиллик синфдошлар.

Оила даврасида.

«Дунёнинг ишлари» телефильмидан лавҳа.

Таниқли режиссёр Миrabбос
Мирзааҳмедов билан.

«Баҳс» кўрсатувида
тайёргарлик.

«Баҳор қайтмайди» телефильмидан лавҳа.

«Инсон садоқати» телефильмидан лавҳа.

— Икковлашиб ичкари кирдик. Сигарет чекиб турсам, биров орқамдан келиб: «Тутатиб олсам майлими, биродар?» — дейди. Форма кийган лейтенант экан. «Марҳамат», — деб гугурт узатдим, қочишга жой тополмай қолдим. Ишонасизми, лейтенантнинг орқасида Валиева қошини чимириб турибди. «Нима бўлса-бўлди», дедиму яна бир марта салом бердим. Аммо бу сафар жуда сипо саломлашдим. «Салом, Василя Валиевна! Ҳа, томошага келибсиз-да! Дуруст-дуруст!» — дедим. «Сизнинг ҳам аммангиз ўлганмиди», демоқчи бўлдим, қўрқдим.

— Бўлди! — деди Зулайҳо жиддийлик билан. — Энди дам олиш керак. Эртароқ кетайлик.

Гавҳар боғдан қушдек енгил тортиб чиқди. Кўчаларда йўловчилар сийраклашиб, баланд-баланд акас япроқлари оромбахш тун шабадасига қучоқ очиб, қўшиқ айтар, узоқ-яқинда трамвай дуғасида чақнаган ўт ялт-юлт этиб сўнарни.

Мансур Гавҳарнинг ёнида оҳиста юриб борар, Гавҳар унинг олисларга тикилган сокин кўзларига соғинч билан қараб-қараб қўярди.

Ётоқхонага келганларида Гавҳар эртага имтиҳон оладиган домлани Зулайҳодан билиб олгиси келди.

— Фулом Саидович ким?

Зулайҳо жилмайди.

— Қўрқманг. Яхши одам. Илмий ишлар бўйича ректор ўринбосари. Профессор. Талабчан, яхши домла.

Гавҳар анчагача ухлай олмади. У имтиҳондан қўрқмаса ҳам ҳаяжонланарди...

Шу кеча Мансур ҳам ухлаёлмади. «Гавҳар ҳаракатчан қиз. Яхши ўқиган. Лекин уч балл етмаса ҳам институтга киролмайди». Шу ўн кун ичида унга шунчалик суяниб қолдики, энди ажралишни тасаввур ҳам қилолмайди. Йўқ, Гавҳар шу ерда, унинг ёнида бўлиши керак!

— Талъат «ёрдам бераман», деяпти-ку! — деди у пичирлаб. Лекин унинг ўшанда айтган гапи, Гавҳарнинг ранжигани ёдига келди-ю, ижирғаниб лабини тишлади. «Нимага қайириб ташламадим? Ўзи

дуч келган қизнинг кетидан югурадиган шилқим бўлса!»

...У эрта билан ювинаётганида ойнага қараб, уйқусизликдан кўзлари қизариб кетганини кўрди. «Майли, уйқудан қолиш талаба учун янгилик эмас».

Имтиҳон бораётган аудитория эшиги ёнида талабалар тўпланиб туришар, босинқи ғовур-ғувурдан бош айланарди. Гавҳар ҳаяжонланар, асабийлик билан ҳадеб уф тортарди. Мансур бўлса хотиржам жилмаяр, аммо Гавҳар унинг уйқусизликдан кир-тайиб қолган кўзларига, озғин чеҳрасига тикилиб, бетоқат бўлаётганини сезиб турарди. Нимагадир мана шу ҳаяжонли дамда ҳам Гавҳарнинг вужудини мулойим бир ҳис чулғаган, ёнида Мансур борлиги учун суюнар эди.

— Норбоева!

Гавҳар сесканиб бурилиб қаради. Эшик тутқичидан ушлаб турган Талъат имо қилди:

— Келмайсизми?

Гавҳар Мансурнинг охирги гапларини эшитмади. Аммо шоша-пиша гапираётганидан далда бераётганини тушунди.

У Талъатнинг қаршисига келганида эркакларга хос аллақандай, бошини айлантирувчи исни сезди. Ёки ўзига шундай туюлдими, эшик олдида бир зум тўхтаб қолди.

— Кираверинг! — Талъат «Қўрқманг!» дегандай хушчақчақлик билан бош силкиди.

Хонага ҳаяжонли сукунат чўккан, салқин эди. Гавҳар қўрққаниданми, ҳаяжонданми, гандираклаб кетди-ю, секин-секин юриб, ўртадаги стол олдига борди. Дуч келган чиптани олди. Иккинчи қаторга бориб ўтирганидан кейин машинкада ёзилган саволларни ўқиди:

1. Жоуль-Ленц қонуни.

2. Резонанс.

Учинчи савол электромагнит майдони ҳақидаги масала эди.

Унинг вужудини осойишта илиқлик чулғади. Ҳаммаси ўзи билган, ёд қилиб юборган саволлар!

Устига гулдаста қўйилган стол ёнида қотма, ўрта яшар аёл билан сийрак сочлари оқарган, тўладан келган киши ўтирарди. У қаршисида турган гулларга тикилиб хаёлга чўмган, кўйлагининг юқори тугмаси ечилиб кетган, кўкрагидаги оқиш туклар кўриниб турарди. «Фулом Саидович шу бўлса керак», деб ўйлади Гавҳар ундан кўзини олиб қочиб.

Талъат жимжит аудиторияда айланиб юрар, ҳар бир талабанинг тепасига галма-гал бориб, эгилганча шивирлаб гаплашарди. У секин-секин юриб Гавҳарнинг тепасига келди. Гавҳар шоша-пиша саволга жавоб ёзаркан, Талъатнинг кафти елкасига текканини сезиб, столга энгашди.

— Саволлар тушунарлими? — Талъат дўстона жилмайиб Гавҳарнинг елкасидан кафтини олди. — Қийин эмасми?

Гавҳар индамасдан бош силкиди.

— Ким тайёр?

Профессорнинг йўғон овози жимжит аудиторияда гулдираб эшитилди. Ҳеч ким жавоб бермади. Гавҳар Фулом Саидовичга кўринишга қўрққандай бошини қуйи солди. Хона ичи тагин жимжит бўлиб қолди. «Энди чақирса чиқаман». Гавҳар саволларга ёзган жавобларини тагин бир марта кўздан кечириб, бошини кўтарди. Профессор Гавҳарнинг ўзига қараб ўтирганини кўриб, сўради:

— Тайёرمىсан?

Гавҳар ўрнидан турди. Профессорнинг қаршисига келганида иккиланиб қолди. У қўлларининг қалтираётганини яширишга уринар, унга сайин баттароқ ҳаяжонланарди. Бир лаҳза кўз ўнги хиралашиб кетди-ю, стулга оғир чўкди.

— Қўрқма, қизим. Нега қўрқасан?

Гавҳар унга бир қаради-ю, ҳорғин кўзларида оталарча меҳр учқунини сизди, аста хўрсинди. Майли, уч қўйса ҳам, «ёмон» қўйса ҳам майли! Мана шу бир оғиз сўзи учун Гавҳар ундан хафа бўлмайди!

У биринчи саволни ўқиди.

— Гапиравер, қизим... Йўқ, шошилмасдан гапиргин-да!

Гавҳар хаёлида чарх ураётган фикрларни тўплаб олиб, қайтадан бошлади:

— Биз электр токининг металлари ҳам, суюқлик билан газни ҳам иситишини биламиз. Мана шу иссиқлик миқдорини инглиз олими Жоуль билан рус олими Ленц топган. — Гавҳар секин ўрнидан туриб бориб тажриба столдан ичига сув тўлдирилган шиша идишга темир пластинка туширди. Ишончли ҳаракатлар билан бир учи амперметрга уланган симни пластинкага теккизди-да, реостат тутқичини сурди. Профессор диққат билан кузатиб турганини сезиб, давом этди: — Агар токни икки марта оширсак, суюқликнинг ҳарорати икки ҳисса эмас, тўрт ҳисса ошади. Мабодо, темир пластинка ўрнига қаршилиги уникидан икки марта кўпроқ бошқа ўтказгич ўрнатсак, сув ҳам икки даража кўпроқ исийди. — У ҳаяжондан бир ютиниб олди-да, профессорга қараб қўйди. — Пластинкаларни ўзгартирмай, токни қанча ўтказиб турсак, суюқлик ҳам шунча кўп исийверади. Шундай қилиб, ўтказгичдан ток ўтганда ажралиб чиқадиган иссиқликнинг миқдори, ток катталигининг квадратига, ўтказгичнинг қаршилигига токнинг ўтиб туришига мутаносиб бўлади. — У бир варақ қоғозга тажрибанинг формуласини шоша-пиша ёзиб кўрсатди.

Профессор формулага бир қараб қўйди-ю, тўғри эканлигига ишонч ҳосил қилди шекилли, бош силкиди.

— Иккинчи савол нима экан?

Гавҳар бир лаҳза ўйланиб қолди-да, гап бошлады:

— Бир жисмдан чиқиб тарқалган товушнинг бошқа жисмга урилиб тебраниш ҳосил қилиши резонанс ҳодисаси деб аталади. Камертонларнинг резонансланиши бунга яхши мисол бўла олади.

— Шошма! — столни кафти билан секингина уриб қўйди профессор.

Гавҳар чўчиб тўхтади. Тўғри айтаётган эди-ку!

Профессор жилмайди. Салқи қовоқларининг атрофида тугунчалар пайдо бўлди.

— Яхши, учинчи саволга ўт.

Гавҳарнинг кўнглидаги қўрқув ўрнини илиқ қувонч ҳисси чулғади. Шошилмасдан охирги масалани еча бошлади. Профессор ҳамон ундан кўз узмай гапини тугатишини кутиб турарди.

— Бўлдимми? Қаердан бўласан?

Гавҳар айтди.

— Ота-онанг борми?... Колхозда ишлашадими?

Гавҳар бош силкиди.

— Мактабингда яхши ўқитишган экан. Институтга кириб олсанг, янаям яхшироқ ўқи! Майда-чуйда нарсалар билан ўралашма. Энг муҳими, ҳалол бўл! Ҳалол одам ҳаётда қоқилиши мумкин. Аммо унча мунчага йиқилмайди. Уқдинми, қизим?

Гавҳар унга фарзандларча меҳр билан тикилди. Салқи қовоқлари ҳам, қонсиз юзлари ҳам азиз кўришиб кетди. «Неча баҳо қўйса ҳам хафа бўлмайман!»

— Аъло, — деди профессор хотиржамлик билан.

— Раҳмат, — Гавҳарнинг овози титраб эшитилди.

— Раҳматни менгамас, мактабда ўқитган домланга айт... Қани, ким тайёр!

Гавҳар чиқиб кетаётганида эшик олдида турган Талъат секин шипшиди:

— Сиз бўлсангиз қўрқиб юрибсиз?

Гавҳар унга миннатдор қараб қўйди-да, йўлакка чиқди. Зулайҳо уни бағрига босиб, шундай маҳкам қучоқлаб олдики, анчагача типирчилаб, оғушида қолди. У ҳадеб Гавҳарнинг икки юзидан ўпар, суюнганидан кўзларидан ёш чиқиб кетган эди. Мансур жилмаяр, Гавҳарни энди кўраётгандай ошкора соғинч билан тикиларди.

— Кеч қоляпмиз, Зулайҳо, — деди у ҳамон Гавҳардан кўз узмай. — Сиз, Гавҳар, бугун дам олинг.

* * *

Бир вақтлар, қизалоқ пайтида Гавҳар ёз кечалари аяси билан айвонда ётар эди. Чигирткалар оҳиста чириллар, том тепасига келиб туриб қолган тўлин ой мўл-мўл нур сочар, шамолда силкинаётган дарахт шохининг сояси ерда тўлғанарди.

— Ая, нимага кечасиям соя тушади-я? — дерди Гавҳар пичирлаб.

— Нур бор жойда соя ҳам бўлади, яхши бор жойда ёмон ҳам... — дерди онаси осойишта оҳангда... Рост айтган экан. Нур бор жойда соя ҳам бўларкан. Нур билан соя ёнма-ён юаркан.

Гавҳар иккита имтиҳондан аъло олди-ю, математикадан ёзма иши билан иншоси «тўрт» бўлиб қолди. Математикадан «яхши» олишига ўзи ҳам ишонмаган эди. Масалани тўғри ечди-ю, оққа кўчираётганида вақт тугаб қолди. Гавҳар икки жойда манфийлик белгисини мусбатлик белгиси билан алмаштириб юборганини йўлакка чиққанидан кейин фаҳмлади.

Адабиётдан «тўрт» олгани жуда алам қилди. «Шоҳи сўзана»ни мактабда ўзлари саҳналаштирган, Гавҳар Ҳафиза ролини ўйнаган, асар ёд бўлиб кетганди унга. Нима учун «беш»га илинолмаганига ҳайрон қолди.

Охирги умид кимёдан эди. Агар шундан аъло ололмаса, тамом!

Охирги умиди ҳам пучга чиқади. Ростини айтганда, бу фанни ўзи ҳам унча ёқтирмас эди. Имтиҳон саволларини ўқигандаёқ қийналишини билди. Аммо бутун диққатини тўплаб, иложи борица аниқ жавоб беришга ҳаракат қилди. Имтиҳон олаётган ёш аёл жавобидан қониқяптими-йўқми, ифодасиз юзидан билиш қийин эди.

— Билимингиз чуқур эмас, — деди у.

Гавҳарнинг ичида бир нима узилиб кетгандек бўлди. Аммо ўқитувчи опага ялиниб-ёлбориш, «қўшимча савол бера қолинг», дейишга ғурури йўл қўймади.

— Меҳнат стажингиз бўлмаса, институтга киролмайсиз, — деди ёш домла опа. — Аввалги баҳоларингиз яхши экан. Сизга ачинапман. «Уч» қўйсам, сизнинг ҳақингиз кетади, тўрт қўйсам — меники. — У бир зум иккиланиб турди-да, имзо чекиб, имтиҳон қоғозини Гавҳарга узатди.

— Раҳмат! — деди Гавҳар варақани олиб. Бу гапи ўқитувчига киноя маъносида эшитилганини эшик олдида етганидан кейин англади. Аммо индамай чиқиб кетаверди. Мансур, Зулайҳо, Абдухалил унинг атрофини ўраб олишди.

— Нима бўлди? — Зулайҳо хавотирланиб Гавҳарнинг қўлидан имтиҳон қоғозини олди.

— Уч. — Гавҳарнинг овози қуруқ эшитилди.

— Тўрт-ку! — Зулайҳо суюниб кетди.

— А?!

Гавҳар имтиҳон қоғозини Зулайҳонинг қўлидан юлқиб олди. Ҳозиргина елкасидан босиб ётган тоғ бирдан ағдарилди-ю, қувончдан энтикиб қолди. «Тўрт! Тўрт экан!» Атрофини ўраб олган талабалар, нимқоронғи йўлак, Зулайҳо билан Абдухалил, Мансур шу қадар қадрдон кўриниб кетдики, севинчдан ёнган кўзлари билан атрофига жавдираб қолди.

— Тўрт экан! — деди қувонч билан пичирлаб.

* * *

Мандат комиссиясининг мажлиси қоронғи тушгунча чўзилди. Неча кундан бери жонга теккан ғовур-ғувур бугун, айниқса, авжига чиққан, биров кулар, биров йиғларди. Шифтдаги лампочкалар папирос тутунидан хиралашиб қолган, йўлак дим бўлиб кетган, лекин исми чиқса эшитолмай қолишидан чўчиб, ҳеч ким ташқари чиқмасди.

Зулайҳо маъюс бўлиб қолган, Мансур Гавҳарнинг кўзларига сокин тикилар. Абдухалил ҳазилхузул қилмоқчи бўлар, аммо ҳеч ким қулоқ солмасди. Охиригача ўтиришди. Гавҳарнинг номи чиқмади. Ичкаридан навбатчи чиқиб, комиссия тамом бўлганини айтди...

Мансур шу кунгача ҳеч қачон ҳеч кимга ялинмаганди. Аммо шу тобда Гавҳар учун ҳар нима қилишга тайёр эди. Майли, уни институтдан ҳайдашсин! Гавҳар кирса бўлгани. Ўзи шу атрофда юрса, Гавҳар билан ёнма-ён юрса бўлгани!

Талъатнинг комиссия ўтаётган хонадан чиқиши-ни кутиб турди-да, йўлакда кўриниши билан тўх-татди. Гавҳардан панароқ бўлиши учун бўш ауди-торияга бошлаб кирди. У ҳеч қачон шунчалик эсан-кираб қолмаган, ҳеч кимга шунчалик ёлвормаган эди.

– Талъат, дўстим, жон дўстим! Нима талаб қил-сангиз, қилинг! Нима буюрсангиз, тайёрман. Фақат шу қизни олиб қолайлик. Яхшилигингизни бир умр унутмайман, жон дўстим!

– Норбоевами?

– Ўзингиз тушунасиз-ку, ахир!

Талъат унга ачиниб бирпас иккиланиб турди-да, Мансурга эмас, бўм-бўш аудиториянинг бир бур-чагига қараб гапирди:

– Деканатдан илтимос қилиб кўрай-чи...

Мансурнинг кўнглида умид учқуни ярқ этиб кет-ди. Агар шу масала ҳал бўлса, бу йигитни бир умр бошига кўтаради! Бир умр содиқ қолади!

– Жон дўстим, бир марта илтимос қилиб кўринг.

– Юринг-чи...

Улар йўлакка чиқишди. Талъат Гавҳарнинг ёни-дан ўтаркан, унга бир қараб қўйди-да, комиссия йиғилиши бўлиб ўтган хонага кириб кетди. Анчадан кейин эшикдан мўралаб, имлади:

– Юринг!

– Тезроқ боринг! – деди Зулайҳо пичирлаб. Ман-сур эса ҳозиргина Талъатга ялинганини Гавҳарга сездирмаслик учун ўзини хотиржам тутишга ҳаракат қиларди.

Гавҳар кенг хонага кириб, ўртада тўхтаб қолди. Ҳар ер-ҳар ерда ўқитувчилар гаплашиб турар, ҳаво оғир эди. Бирдан унинг бу ердан чиқиб кетгиси, Мансурнинг қўлидан тутиб кўчага отилгиси келди. «Нима қилади, ялиниб-ёлворадами, шафқат тилай-дими?»

Талъат унинг билагидан секингина қисиб, бур-чакни кўрсатди. Элликларга бориб қолган озғин киши бир қўли билан кўк духоба ёпилган столга таяниб, иккинчиси билан аллақандай ҳужжатларни

варақларди. Қирра бурни устидаги кўзойнагининг нозик гардиши чироқ нурида ялтирар, чехрасидан қаттиқ чарчагани сезилиб турарди. «Декан шу бўлса керак». Гавҳар оғир-оғир қадамлар билан унинг ёнига борди. Декан асабийлик билан бошини кўтарди.

— Норбоевамисиз? Қишлоқ меҳнатидан қочиб келибсиз-да! — Унинг кўзойнак орқасидаги кўзлари кинояли қисилди.

«Меҳнатдан қочиб?!» Гавҳар бу ерга кирганига афсусланди. Нимага қочади? Иш қилиб ўрганмабдими? Ҳалиям бўлса кетаверади! Эҳтимол, уни бу ерга ўқишдан бошқа бир нарса — кучлироқ нарса олиб келгандир?

Гавҳар энди бурилиб кетай деб турган эди, декан сўради:

— Неча балл бўлганди?

— Йигирма икки, — деди Гавҳар бўғиқ овозда.

— Нима гап?

Гавҳар Фулом Саидовичнинг йўғон товушини эшитиб, бурилиб қаради-ю, уялиб кетди. Уни кўрмай қолгани учун айбдордай бош эгиб хўрсинди.

— Йигирма икки балл олибди. Узоқдан келган экан, — деди декан маслаҳат сўраган оҳангда.

— Асосий фанни яхши билади. — Фулом Саидович Гавҳарга яна бир қараб қўйди. — Резервда қолдирса бўлмасмикан?

— Бунни ректорат ҳал қилади. — Юнусов ўйланиб қолди. — Балки деканат тавсия қилса йўқ дейишмас.

— Шундай қила қолайлик, — деди Фулом Саидович хайрихоҳлик билан.

Юнусов бир Гавҳарга, бир Талъатга қараб хулосасини айтди.

— Стипендия бермаймиз. Ётоқхона ҳам. Агар ўзини ҳар томонлама кўрсатса, кейинги семестрдан қабул қилиш имкони бўлиб қолар.

...Эшик олдида турган Талъат унинг қўлини маҳкам қисди.

— Қутлайман, студент!

Гавҳар унинг табассум қалқиган чехрасига тезгина қаради-ю, йўлакка отилди.

Ҳаммалари кўчага чиқишганида Талъат Гавҳарга қараб жилмайди.

— Энди мени уялтириб қўймайсиз-да!

Гавҳар негадир хафа ҳам эмасди, хурсанд ҳам. Чироқларнинг ола-чалпоқ нури тўкилиб ётган йўлакдан индамай кетаверди.

— Уялтирмайдилар, — Гавҳар учун Мансур жавоб берди. — Раҳмат сизга, дўстим! — У бу сўзларни шу қадар миннатдорчилик билан айтдики, Зулайҳо билан Абдухалил ҳам, Талъатнинг ўзи ҳам анчагина жим боришди.

* * *

Гавҳар ўқишга келар, аммо у билан ҳеч кимнинг иши йўқ эди. Домлалар журналда унинг номини ўқимас, курсдошлари ҳам бегонасираб юришарди. Гавҳар парво қилмасликка уринар, бир чеккада ўтириб сабоқларни иштиёқ билан тинглар, яхши ўқишига ишонарди. Баъзида Талъат кўриниб қолар, яқин орада уни қабул қилиш ҳақида буйруқ чиқиши аниқлигига ишонтирар, юпатар эди. Гавҳар ҳамон Зулайҳоларнинг хонасида яшар, ўрнининг эгаси Саодат деган қиз тошкентлик бир қариндошлариникига кўчиб кетганди.

Гавҳар Мансур билан, Зулайҳо билан суҳбатлашганида, Абдухалилнинг қувноқ латифаларини эшитганида тағин хушчақчақ бўлиб кетар, ёлғиз қолганида эса бу ташвишларнинг тезроқ бир ёқлик бўлишини истарди.

Уч ҳафта ўқиганидан кейин пахта йиғим-теримига ҳашарга чиқишларини эшитди-ю, енгил тортди. У қишлоқ ҳавосини соғиниб қолган, чарчагунча ишлагиси келар эди.

...Осмон фонусини қишлоқ устига илиб қўйган, чор-атроф сокин ой нурига тўлган, пастак уйлар тор кўчаларга соя ташлаган, эрта кузнинг салқин ҳавосида ғўзапоя иси, беда ҳиди анқирди. Қишлоқни ёнбағирлаб ўтган канал соҳилида қамишлар оҳишта шовуллар эди.

Тахталари ғирчиллаб турган кўприк устида Мансур Гавҳар билан юзма-юз турар, уларнинг узун сояси сув устида қалқирди. Мансур ой нурида мудраётган қишлоққа суқланиб тикилар, илк куз ҳавосини тўйиб-тўйиб симирарди.

— Қишлоқни қўмсаб қолган эканман... Ҳар йили пахтага чиқишимизни эшитсам, севиниб кетаман. Киши дам олади-да...

— Мен ҳам... бугун йўлга чиқишимиз билан енгил тортдим. — Гавҳар бошини қуйи солиб, оёғининг учи билан кўприк тахтасини ғирчиллата бошлади. Унинг киприклари ойдинда қоп-қорайиб кўринар, аллақандай сирли гўзаллик берарди чехрасига. «Яхши бўлди, — деб ўйларди Мансур ундан кўз узмай. — Шаҳарда курсдошлари олдида хижолат чекиб юрарди. Энди яхшироқ ишласа, институтга қабул қилишлари аниқ».

— Кетамизми? — Гавҳар бошини кўтарди. — Тағин, булар қаёққа кетишди, дейишмасин. Зулайҳо опам уришиб берадилар.

Мансур мамнун жилмайди, Зулайҳо Гавҳарни ўз синглисидай тергаётганидан, Гавҳар ҳам шунга кўникиб кетганидан хурсанд эди.

Нотаниш қишлоқнинг тупроқ билқиллаб ётган кўчаларидан юриб кетишди. Мансур оёқларининг майин тупроққа юмшоқ ботишидан ҳузур қилар, туфлисини ечиб олгиси келарди. Кўчанинг икки четида шовуллаб турган тераклар орасида ой уларга эргашар, олис-яқинда итлар акиллар эди.

Мансур боя ўйлаган гапини энди айтди.

— Мактабда ўқиб юрганингизда пахтани яхши терардингиз-а, Гавҳар?

Гавҳар «нимаиди» дегандек ҳайрон бўлиб қаради.

— Бу ерда ҳам яхши ишлаб, ўзингизни кўрсатсангиз, ёмон бўлмайди. Семестр тугамасидан ҳам институтга қабул қилиш тўғрисида буйруқ чиқиши мумкин экан, ҳали Талъат айтди. — Мансур бир зум ўйланиб, қўшиб қўйди. — Талъат бунақа нарсаларни

ҳал қилиш йўлини биладиган йигит. Устига-устак, деканнинг жияни.

Гавҳар Мансурнинг кўзига термилиб хўрсинди:

— Сиз нима десангиз шу, Мансур ака! Юзингизни ерга қаратмайман!

Улар факультет талабалари келиб тушган мактаб биносига келганда чироқлар ўчмаган эди. Мансур деразадан ичкари мўралаб, йигит-қизларнинг қатор бўлиб сиқилишиб ўтирганини кўриб тушунди.

«Мажлис бўляпти. Декан ўтказаяпти». Мансур бу одатларга кўникиб қолгани учун хотиржам эшик олдига борди.

— Юринг, — деди Гавҳарга.

Гавҳар чўчиб, тўхтаб қолди. «Юнусов койиса-чи? Қаерда юрган эдинглар, деса-чи?»

— Юраверинг, — Мансур уни эшикдан бошлаб кирди. Ўртада Юнусов турар, кўзойнаklarини чироқ нурида ялтиллашиб бошини сарак-сарак қилиб гапирар, деворнинг тўрт томонида қаторлашиб ўтириб олган талабалар чурқ этмай эшитишарди. Юнусов уларни кўрди-ю индамади. Гавҳар жой излаб алангларкан, тўғрида — уйнинг тўр томонида ўраб қўйилган тўшак устида ўтирган Талъатга кўзи тушди. Талъат уни кузатиб турган экан шекилли, кўзлари тўқнашиши билан «бери келинг», деб имлади.

Гавҳар ён томонда Зулайҳонинг чақирганини эшитди-ю, бурилиб қаради.

— Келинг, — деди Зулайҳо секин.

Гавҳар Зулайҳо билан Абдухалилнинг ўртасига ўтирди. Мансур ҳамон эшик олдига турар эди. Юнусов талабаларни жойлаштиргунча анча қийналган бўлса керак, чеҳраси ҳорғин, уст-боши чанг, куйиб-пишиб, қаттиқ гапирарди.

— Бу ер — фронт! Комсомолнинг шонли тарихи бор. Ўтюррак ёшлар колхозлаштириш йилларида фидойилик қилган, урушда душман пулемётига кўксини қалқон қилган. Урушдан кейин тўқайларда чивинга ем бўлиб янги ерлар очган! Сизларнинг олдингизда ҳам қаҳрамонона вазифалар турибди. Пахтазор фронти ёлибларни ёқтиради!

— Тушунарли, домла! — деди Абдухалил ўтирган жойида ғўлдираб. — Ғалаба қозонмагунча қўймаймиз!

Гавҳар кулиб юбормаслик учун лабини тишлади. Чиндан ҳам домланинг бу қадар тантанавор гапларни қалаштириб ташлаши ғалати эди. Абдухалил бунақа ваъзларни кўп эшитган бўлса керак, бемалол илжайиб ўтирар, ундан пиёз ҳиди анқирди: бугун уни ошпаз қилиб тайинлашган эди...

Юнусов эрталаб барвақт туришларини тайинлаб, чиқиб кетди. Талъат хонадан чиқиб бораркан, уларнинг ёнидан ўтаётганида хушмуомалалик билан бош силкиди.

— Хайрли тун.

Гавҳар бу гап ўзига қаратилганини тушунди-ю, бошини кўтариб қарамади. Зулайҳо бу ерда ҳам Гавҳарни ёнидан жилдирмаган, иккаласи мактаб яқинида турадиган бир кампирникига жойлашишган эди. Гавҳар кичкина деразадан тўкилиб турган ой нурига тикилиб узоқ ётди. Анчадан кейин Зулайҳо йиғма каравотни ғирчиллатиб унга ўтирилди.

— Ухланг, Гавҳар, эртага чарчаб қоласиз...

* * *

Бу кунларнинг ғалати гашти бор эди. Тонг палласи ёноғи қизарган уфқларга тикилиш ҳам, шудринг томчилари титраб турган момик пахталарни шошапиша териш ҳам, ўз хаёлларига эргашиб, пайкаллар оралаб юриш ҳам — ҳаммаси тотли эди. Этакка ёпишган тўнғизтароқларни юлиб ташлаб, «барака» қидиришлар, ғўзалар орқасига яшириниб олганча қизларга хом кўрак отиб шўхлик қилишлар ҳам — ҳамма-ҳаммасида алланечук қувноқ, қайтиб келмас лаҳзалар бор эди. Туш пайтлари хирмондаги бакдан тунука иси анқиб турган кружка билан муздек сув олиб, тишлари қамашиб кетгунча тўйиб-тўйиб ичишлар, илиқ пахта уюмига чалқанча ётиб олиб, олам-олам нур сочаётган юмшоққина куз қуёшига тикилиш ҳам оромбахш эди. Ойдин оқшомларда

қишлоқнинг сокин кўчаларида Мансур билан жимгина кезишлар, кечалари толиқиб, қақшаётган оёқ-қўлларини ҳузур қилиб узатганча донг қотиб ухлашларнинг ҳам гашти бор эди.

Гавҳар жон-жаҳди билан ишлар, қуриган чаноқлар бармоқларини шилиб, қонатиб юборганига парво қилмай пахта терар, ҳар куни юз килодан термагунча қўймайман, деб аҳд қилган эди. Қаттиқ толиққанда пахта билан тўла этак устига ўтириб, нафас ростлаб оларди. Чуқур осмоннинг бир чеккасида қатлам-қатлам булутлар муаллақ тўхтаб қолган, ғўза барглари орасидан тушиб турган қуёш нури Гавҳарнинг қорайган чехрасида титрар эди. Юқори томонда – пайкал бошида бўлса керак, бир қиз қўшиқ айтар, бўғиқроқ, аммо ширали овози аниқ эшитилиб турарди.

*Ўсма тортдим авайлаб қундуз қошимга,
Не савдолар тушмади менинг бошимга.
Қундуз қошли бир йигит ўтди кўчамдан,
Айтинг, беҳабармикин, бедор кечамдан.*

Шамол ашула овозини адаштириб кетди. Гавҳар нафас чиқармай қулоқ сола бошлади. Шамол тагин шу томонга бурилди, бу сафар овоз жаранглаб эшитилди.

*Бир қараб ўтдию ҳушимни олди,
Ишқ билмаган кўнглимга лахча чўғ солди.*

Бир нафас жимлик чўкди-да, бояги бўғиқ овоз ғамгин давом этди:

*Қундуз қошли йигитнинг ёри бор экан.
Уша ёрин йўлига интизор экан...*

Кейин яна жимлик чўкди. Ғўза барглари ўйчан шитирлай бошлади. Гавҳар «гурс-гурс» урилаётган қадам товушларини эшитди-ю, пахта устида ётган дуррачасини танғиб ўрнидан турди. Ўн қадамча нарида, ўқариқ ичида Талъат турарди. У Гавҳарни кўриб суюниб кетди.

– Бу ёқдамидингиз?

Талъат далада ҳам оппоқ кўйлак кийиб юрар, шимининг дазмоли бузилмасди. Тез юрганидан бўлса керак терлаб кетибди, сочи елпиғичдай ёйилиб тушиб, пешонасига ёпишиб қолибди.

– Ўтираверинг, – деди пешонасини артиб. – Кейин ички бир ҳаяжон билан жилмайди. – Қизлар-эй! Бирам ашула айтадики, одамнинг юраги зириллаб кетади. Қаёқдан топади бунақа ашулани?

Гавҳар биринчи марта унинг кўзига тик қаради. Биринчи марта бу қуралай кўзларда кўнгилга яқин самимият кўрди.

– Кеча тўқсон икки кило терибсиз... Яхши ишляпсиз, Гавҳар. Деканга сиз тўғрингизда тагин бир илтимос қилиб кўраман. Овқатга юрмайсизми? Қани, этагингиз?

Гавҳар этакни ерга ёзди. Уюлиб ётган пахтани икковлашиб босиб-босиб солишди. Талъат бир кўтаришда орқалади-ю, зўриққанидан юзлари қизариб кетди.

– Қирқ кило бор шекилли, ўзиям.

Гавҳар жилмайди.

– Нариеқда тагин бор.

– Сизга ҳаммолчилик қилиш қийин экан, – Талъат ораси очикроқ тишларини ярқиратиб кулди-да, энгашиб тез-тез юриб кетди.

* * *

Талъат даладан қайтиши билан Юнусов уни штабга чақиртирди. У лампочкаси хира ёнаётган хонага кириб, чой ичиб ўтирган деканни кўрди. Юнусов қўлини стул суянчиғига ташлаганча ёнламаси эшикка қараб ўтирар, стол устида нон, печенье, қуюлтирилган сут банкаси ётарди.

Талъат ўтириши билан Юнусов сўради:

– Ишлар қандай кетяпти?

– Яхши.

– Яхши эмас! – Деканнинг кўзойнак орқасидаги митти кўзлари қисилди. – Мутлақо яхши эмас! Бултур байроқдор эдик. Бу йил-чи? Факультетимиз инс-

титут бўйича бешинчи ўринга тушиб қолибди. Қани, факультетнинг юлдузлари?!

Талъат деканнинг иш юзасидан ҳар қандай яқинликни йиғиштириб қўйишини, талабчан, қаттиққўл раҳбар экани, ҳеч кимни аяб ўтирмаслигини биларди. У Гавҳарни эслади-ю, чеҳраси ёришиб кетди. Кўпдан бери кутиб юрган қулай фурсат келди! Гавҳарни ҳам, деканни ҳам хурсанд қилса бўлади!

— Юлдузлар бор, — деди у Юнусовдан кўз узмай. — Норбоева деган қиз юз килодан ошириб теряпти.

— Қайси у?

— Резервист қиз бор-ку... Бало қиз!

Юнусов қўлидаги пиёлага қараб ўйланиб қолди.

— Эртага ректоратдан комиссия келади. Тайёрланинглар.

Талъат чиқиб кетаётган эди, тўхтатди:

— Чақир, Норбоевани!

Талъат ташқарига чиқди. Тераклар орасидан баркашдек ой чиқиб келар, салқин тушиб қолган эди. Талабалар бир-бирига бақириб-чақиришар, товоқ-қошиқлар тарақларди. Талъатнинг кўнгли хижил бўлди. «Ҳар йили биттадан «машъал» чиқади. Бир ой-бир ярим ой кўтар-кўтар бўлади-да, кейин сувга чўккандай дами чиқмай кетади». Нима қилсин? У Гавҳарни кўз олдига келтириб хаёлан жилмайди. «Кўзга яқин қиз-да, қурғур».

Теракзор орасидан Мансурнинг овози келди. Талъат зулмат қўйнига тикилиб қичқирди:

— Мансур?

— Талъатмисиз?

— Гавҳарни кўрмадингизми?

— Шу ерда.

— Келсин, домла чақиряптилар.

Ҳовли томонда бирпас жимликдан кейин тағин Мансурнинг овози келди.

— Боринг, мен кутиб тураман.

— Юринг, — деди Талъат Гавҳарга йўл бошлаб.

«Нима гап экан?» Гавҳар ичкарига кирмай эшик олдига тўхтади. Қоғоз титкилаб ўтирган Юнусов

кўзойнагини олиб, стол устига ташлади-да, ўрнидан турди. Гавҳар унинг кўзлари у қадар баджаҳл эмаслигини, мулойим жилмайишини энди кўрди.

— Ўтирмайсизми?

— Раҳмат, домла, — деди Гавҳар уялиб.

— Бугун неча кило тердингиз?

Гавҳар айбдор одамдай астагина жавоб берди:

— Тўқсон тўрт...

— Гап бундай, синглим, сиз ўзингизни кўрсат-
япсиз, тез кунда сизни институтга қабул қиламиз.

Гавҳар гапнинг охири нима билан тугашини ку-
таётганини декан сизди.

— Эртадан бошлаб, юз эллик килодан терасиз.
Бошқалар сизга эргашиши керак.

Гавҳар аввалига декан ҳазиллашяпти, деб ўйлади.
Аммо бошини кўтариб қараганида, унинг жиддий
тикилиб турганини кўриб ҳайрон қолди.

— Мен юз эллик кило теролмайман, — деди бў-
шашиб.

— Ёрдам беришади.

Гавҳар тушунмади.

— Ким ёрдам беради?

Декан бир зум ўйланиб қолди. Сўнг негадир
Талъатга қараб гапирди:

— Ўттизинчи, қирқинчи йилларнинг ёшлари фи-
дойи бўлган, ташаббускор бўлган. Ҳозирги авлод
ҳам ўхшаши керак уларга. — Сўнг тагин Гавҳарга
юзланди. — Шаҳарлик талабалар, пахта теришга
қийналаман деса, тушунса бўлади. Сиз қишлоқда
ўсгансиз, ҳар йили қилиб юрган ишингиз...

— Шунақа-ку, — деди Гавҳар гарангсиб, — барибир
шунча териш...

— Домла айтдилар-ку ёрдам беришади деб! —
Талъат бир қадар тажангланиб дашном берди. —
Сўнг овозини пасайтириб шипшиди. — Тезроқ ўқиш-
га кириб олишни ўйласангиз-чи!

Гавҳар ташқарига чиққанида ҳам ҳеч нимани
тушунмаган бўлса-да, институтга кириши тезлаши-
шини ўйлаб кўнглида хушнудлик туйди.

— Фақат бир шарт, — деди Талъат. — Катта домла сизга ишонч билдирапти. Буни оқлашингиз керак. Яна бир гап айтайми? — У овозини пасайтирди. — Ҳар битта факультетнинг ўз «машъали» бўлиши керак. Тушундингизми? Аммо буни ҳеч кимга айтманг! Ҳеч кимга! Ваъда берасизми?

Гавҳар индамай бош силкиди.

Дарахт тагида турган Мансур қоронғида Гавҳарнинг кўзига хавотирланиб тикилиб сўради:

— Тинчликми?

— Тинчлик. Қандай ишлаётганимни сўради.

Мансур елка қисди.

— Бошқалардан кам ишлаётганингиз йўқ-ку!

* * *

Талъат пахта хирмони устида ёнбошлаб ётар, бир чеккаси тутзорга тутшиб кетган пайкал бу ердан кафтдай кўриниб турарди. Куз қуёши майин нур сочар, шудрингга ювинган далалар бодроқ қовурилган қозондай чатнаб ётган пахталарга тўлиқ эди. Тонг саҳардан ишга киришиб кетган қизларнинг рангоранг дуррачалари, йигитларнинг дўпписи, кепкаси кўриниб қоларди. Нариги пайкалда терим машинаси гуруллаб ишлар, филдираклар остидан кўтарилган енгил чанг бункерлар тепасида айлана-айлана, куз осмонининг бир чеккасига сингиб йўқолар эди.

Эрталабдан табелчи пахта пунктига кетди. Талъат ёлғиз қолиб зерикса ҳам пахта тераётган талабаларнинг олдига бормади. Нима қилади, ишдан қолдириб? Транзисторли радиосининг қулоғини бурай-бурай, керакли тўлқинни топди. Олис тоғ ва денгизлар оша мексиканчами, испанчами, куй янграй бошлади. Гитара гоҳ инграр, гоҳ тантанавор жаранглар эди.

Ҳар сафар гитара товушини эшитганда уйғонадиган, унутилаёзган ҳис тағин қалбини қизитиб ўтди.

Биров ўтмишини суюниб эслайди, биров куюниб. Талъат ўша воқеаларни эслаганда суюнмайди

ҳам, куюнмайди ҳам. Бир вақтлар куйди ҳам, ёнди ҳам — қарор топмади.

Отаси катта идорада ишлаганига қарамай, уни ортиқча эркалатмади, ўз йўлини ўзи топишга ўргатди. Рост, Талъат ўсган сайин оиланинг ташвиши ҳам ўсиб борар, дадаси билан онасининг ўртасида майда-чуйда жанжаллар авж олар эди.

Талъат мактабни медал билан тамомлади. Аммо ўша кун и ёш кўнгли илк бор синди. У синфдош дўстларини йиғиб, уйда зиёфат қилмоқчи эди, дадаси бир сўзда туриб олди:

— Мактабда хайрлашув кечаси бўлдими, тамом! Зиёфат бўлса кейинроқ, эсингни таниб олганингдан кейин қиласан.

Онаси ўртага тушди. «Зиқнасииз, яккаю-ёлғиз ўғлингизнинг орзу-ҳавасига қулоқ солмайсииз», — деди. Аммо дадаси қулоқ солмади. Институтга кириш имтиҳонларидан ўтаётганида Талъатнинг кўнгли тағин ҳам чўкди. Ёшлиқдан физикага қизиқар, онаси Юнусовга суянардн. «Тоғанг бор, бемалол кириб ўқий-верасан», дерди. Ўша ёз оқшомларидан бирида Талъат институтга ҳужжат топшириб келса, уйда тоғаси ўтирган экан.

— Ҳали ҳам бўлса, тоғанг оталик қилади, — деди онаси дадасига пичинг қилиб.

Отаси бу сафар ҳам қайириб ташлади:

— Менга қолса, институтга эшик қолиб, тешиқдан кирмагани маъқул, — деди у Юнусовга. — Ўз билими билан кирсин. Кирилмаса ишласин!

Онасининг айтишича, Талъат дадасини уялтирди. Имтиҳонлардан аъло баҳо олди. У иккинчи курсданоқ талабалар орасида юлдуздай ярқ этиб кўрииб қолди. Муттасил оширилган стипендия билан ўқиди, талабалар илмий кенгашига қатнаша бошлади. Институтда яхши ўқиди. Мана энди аспирантурага ҳам кирди. Илмий иши анча силжиб қолди... Аммо одамнинг омади ҳар доим ҳам юришавермайди. Ҳаётда нурли кунлар ҳам бўлади, қоронғи дамлар ҳам... Ҳозир у қўл радиосида гитаранинг дилни

орзиқтирувчи оҳангини тингларкан узук-юлуқ хотиралар ёпирилиб келди.

Ёшлик баҳорга, биринчи муҳаббат эса баҳор ёмғирига ўхшайди. Қачон ёғиши, қандай ёғишини ҳеч ким билмайди. Талъатнинг биринчи севгиси «индийский кино»га ўхшаб бошланган. Иккинчи босқичда ўқиётганида кечқурун уйига қайтаётиб, одатдагидек троллейбусга чиқди. Троллейбус тикилинч эди. Қандайдир бурилишда дуғаси чиқиб кетдими, йўлидан биров чиқиб қолдими, троллейбус кескин тўхтаган эди, у қалқиб олдинда турган қизга «ёпишиб» қолди. Димоғига қандайдир нотаниш, дилни орзиқтирувчи атир ҳиди урилди. «Кўзингга қарасанг ўласанми, кап-катта йигит!» деди қиз бижир-бижир қилиб. Унинг чиройли қоши чимирилиб кетган, жаҳлдан юзлари қизариб, қовоғини солиб олган эди. Қизик, у шу ҳолатда ҳам ниҳоятда жозибали эди. «Кечирасиз, мен бехосдан», деди «кап-катта» йигит эсанкираб. Ишчилар шаҳарчаси бекатига етганида қиз троллейбусдан тушиб кетди. Табиийки, Талъатга қайрилиб ҳам қарамади. Аммо Талъат ундан ҳамон кўз узмас эди...

Қизиги шундаки, уларнинг иккинчи учрашуви ҳам шундай такрорланди. Фақат бу сафар Талъат қизга эмас, қиз Талъатга урилиб кетди. Танаффус пайтида Талъат иккинчи қаватга чиқиб бораётса, тепадан шошиб тушаётган қиз ортидан кимдир чақирганига андармон бўлиб бурилиб қаради-ю, Талъатга урилди. «Вой!» деди хижолат чекиб. Бир зум эсанкираб турди-да, қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. Яна бир бор «вой!» деди. Аммо бу сафар ҳайратланиб эмас, қандайдир эрка оҳангда айтди. «Мана энди «раччўт» бўлдик!» деди баттар кулиб. Буни қарангки, Ҳамидахон ҳам шу даргоҳда, фақат биология факультетида, учинчи босқичда ўқир экан. Йўллари бир бўлгани учун троллейбусда кўпинча бирга кетадиган бўлишди.

Сўнг «Панорама»га кинога тушиб, охирги қаторга ўтириб олиб, ўпишадиган бўлдилар... Қизик,

Ҳамидаҳон Талъатни умидсиз қилмас, аммо умидвор ҳам этмас эди. Қачон, қерда кўришишни унинг ўзи айтар, бошқа пайтлари танаффусдами, кутубхонадами, кўришиб қолишса, танимагандек сипо бўлиб ўтиб кетар, Талъат сабабини сўраса, «ортиқча гап-сўзга тоқатим йўқ», деб силтаб ташлар, телефонининг рақамини ҳам айтмас эди.

Ёзги таътилга чиқишганида Ҳамидаҳон денгиз бўйига дам олишга кетаётиб, Талъатнинг манзилини сўради. Ўша ёқдан хат ёзишга ваъда берди. Қайтгач, уни ўзи топиб олишини айтди. Шундагина Талъат бу қизни чин дилдан яхши кўриб қолганини англади. Бир ойгача ундан хат ҳам, хабар ҳам келмади. Кейин... тўсатдан таклифнома келиб қолди. Чиройли таклифнома... «Муҳтарам Талъатжон! Сизни... куни бўладиган висол оқшомимизга лутфан таклиф этамиз. Жасурбек, Ҳамидабону».

Талъат бунақа зарбага биринчи марта учрагани учун эсанкираб қолди. «Лутфан таклиф қилинган» «висол оқшоми»га бормади. Хаёлини ғалати ўй қуршаб олган, қачондир Ҳамидани учратиб қолса қандай аҳволга тушишини ўйлар эди.

Учрашишди ҳам... Ўқиш бошланишига бир ҳафта қолганида Талъат эстрада театрида машҳур хонанданинг концертига тушди. Кунгираддор, залворли эшикдан кириши билан Ҳамидага рўпара келди. Худди илк учрашувлардаги каби. Талъат гарангсиз туриб қолган эди, Ҳамиданинг ўзи қўл бериб кўришди. Бирпас тикилиб турди-да, ғоят самимий кулди. «Бечорагинам! Нега бунча озиб кетдингиз?! Чиндана яхши кўрармидингиз?» Сўнг Талъат эсини йиғиб олмасидан фойе бурчагига қараб чақирди. «Жасур ака!» Сигарет чекиб турган башанг кийинган, озғин, аммо чайир, гавдали йигит яқин келиши билан Талъатга имо қилиб таништирди. «Бу киши Талъатжон. Менинг тутинган укам».

Талъат алланима деб ғўлдираганча залворли эшикдан чиқиб кетди. Қаяққа бораётганини ўзи билмас эди. Бир маҳал қараса, «Зарафшон» ресторани

олдида турибди. Унинг ичгиси, ҳамма нарсани унутиб, маст бўлгиси келар эди... Ҳамиданинг бояги гапи ҳамон қулоғи остида жарангларди. «Тутинган укам!» Ўз укасига ўптириб юрадиган «опа»!

Футбол жамоасида, одатда, захирада турадиган «запас» ўйинчи бўлади. Уни хоҳласалар майдонга туширадилар. Хоҳласалар захирада ушлаб тураверадилар. Ҳар эҳтимолга қарши! Демак, Ҳамидабону учун Талъат захирадаги ўйинчи бўлган. «Ҳар эҳтимолга қарши!»

У дераза ёнидаги столда ўтириб, ароқ буюрди. Онасининг меҳрибонлиги туфайли киссасидан пул аримас эди. Бироқ ҳозир у буни эмас, шунча вақт Ҳамидабонуга «запас» ўйинчи бўлиб келганини ўйлар, ўйлагани сайин гоҳ ғазаби, гоҳ хўрлиги келарди...

Бир маҳал боши ғувиллай бошлаганида қандайдир жўшқин, одамнинг юрак-юрагини титратиб юборадиган оҳанг шуурига кирди. Беихтиёр бош кўтариб қаради. Зал тўридаги «эстрада супачаси»да уч-тўрт нафар хонанда бири гитара, бири «барабан», яна бири гармон чалар, айниқса, гитаранинг дилларни титратувчи садоси минг оҳангда тебраниб, инграётганга ўхшар эди. Шу пайт ичкаридан ҳарир кўйлак кийган қорасоч, қоракўз гўзал аёл чиқиб келди. Гитара садоларига жўр ҳамоҳанг шу қадар оташин рақс ижро эта бошладики, Талъатнинг оғзи очилиб қолди.

Раққосанинг қочиримлари нозик ва чиройли, аъзон бадани баравар қимирлар, одамнинг қонини гупуртириб юборадиган ҳаракатлар қилар эди. Талъат уларни лўлилар ансамбли деб ўйлади. Анча фурсат маҳлиё бўлиб ўтирди-да, гандираклагудек бўлиб ўрнидан турди. Куй ва рақс тутагач, супачага яқин борди. Одатда, ресторандаги ансамблни безовта қилиш тақиқланади. Зўр келса, сурбет хўрандани ташқарига улоқтириб юбора қолишади. Бироқ Талъат сурбетлик қилмади. Фақат раққосага яқин бориб, тили тутилгунча «бир зум меҳмони бўлиш»ни илтимос қилди. Раққоса унга яқин келиб, қўлини чап

биқинига тираганча истехзоли табассум билан узоқ қараб қолди. Шу туришда у ўзи минмоқчи бўлган «тойчоқ»ни чамалаб кўраётган чавандозга ўхшар эди.

— Бир минутга, — деди Талъат оғзидан гапи тўкилиб. — Атиги бир минутга... Илтимос...

— Кейин-чи? — деди раққоса.

У ёғига нима дейишни Талъат билмас эди. Раққоса яна бирпас қараб турди-да, «тойчоқ» ҳарқалай маъқул келди шекилли, овозини пасайтириб бир оғиз гап айтди:

— Эртага, ровно соат учда фонтан ёнида...

Зум ўтмай тагин гитара тилга кирди. Раққоса аввалгидан ҳам кўпроқ жунбушга соладиган ҳаракатлар қила бошлади.

Эртаси айтилган пайтда Зуля (раққосанинг оти шунақа экан) ваъда қилинган жойга келди. Сўнг «тойчоқ»ни ўзининг шаҳар чеккароғидаги шинам безатилган уч хонали квартирасига бошлаб борди. Ўзининг айтишича, уларнинг ижодий гуруҳи лўлилар эмас, қурама ансамбль экан. Асосан жаҳон куй ва қўшиқлари, рақсларини ижро этишаркан.

Зуля чиндан ҳам тажрибали «чавандоз» экан. Талъатга кўп нарсаларни ўргатди. Яшаш қоидаларини ҳам. «Талгатчик, — деди бир куни. — Сен хотин зотига ишонма! Аёл киши хоҳласа қирқта эшак эмас, қирқта филнинг белини синдириб юборадиган макр ўйлаб топади... Ундан кейин Талгатчик, яна бир нарсани қулоғингга илиб ол. Менинг ҳаётий шиорим шу. Сен ўзинг алданиб қолмаслигинг учун бошқаларни алда! Ўзинг хиёнатга йўлиқмаслик учун бошқаларга хиёнат қил! Бўлмаса «лох» бўлиб, оёқ остида қолиб кетасан!»

Ҳамидабонунинг қилмиши ёдига тушди-ю, Талъат Зуля минг бора ҳақ эканини эътироф этди... Уйдигилар анчадан бери тўй тараддудида. Онаси «Қачон уйланасан, танлаганингни айт», деб тиқилинч қилади. Талъат аввал диссертация ёқлаб олиши кераклигини баҳона қиларди. Ростини айтганда чин дилдан ёқтирган одами йўқ!

У хирмонга ёнбошлаган кўйи ҳамон гитара садоларини тинглар, гоҳ Ҳамидабону «опа»сини, гоҳ Зулянинг ним қоронғи, сербезак хонасини эсларди. Албатта, энди кўп нарсалар унутилди. Ишқ-муҳаббат, садоқат-вафо деган гаплар бачкана туюладиган бўлиб қолди. Зуля тўғри айтади. Сен алдамасанг, бошқалар сени алдайди. Қиз бола дегани гулдек гап. Сен ҳидламасанг, бошқаси ҳидлайди, сен узмасанг, бошқаси узади... Гавҳарни биринчи кўргандаёқ хаёлига шу фикр келган эди. Чиройли, соддагина қиз... Анча вақтгача «ҳидлаб юрса» бўлади. Ўқишга кириши учун маълум шартларни адо этиши кераклиги яна яхши! Суянадиган тоғи ҳам йўқ. Биттаси анави Мансурми? Қўй оғзидан чўп олмаган оддий талабанинг кўлидан нима келарди? Хоҳласа, шунақа қиладики, Гавҳарнинг ўзи «Бировнинг ишига бурнингизни суқманг», деб жойига ўтқазиб қўяди ўша «Отелло»ни!

...Узоқдан тракторнинг гуруллаган овози эшитилди. Талъат транзисторни ўчириб ўрнидан турди. Табелчининг ўзи майкачан бўлиб олиб, трактор ҳайдаб келар, иккита бўш тележка эгри-бугри дала йўлида сакраб-сакраб шалдирар, филдираклар остидан чанг кўтарилар эди. «Кун тиккага келиб қолибди. Ҳадемай тушлик бўлади», деб ўйлади у пайкал оралаб юрган талабалардан кўз узмай. Узоқда – тутзорлар орқасидаги кўчада машина кўринди. Машина шу ёққа бурилди. «Ректоратдан комиссия келяпти». Талъат сирғалиб хирмондан тушди-ю, шимиға ёпишган пахта толаларини қоқиб ташлади. Бармоқлари билан сочини текислади.

* * *

Мансур эрта билан ўрнидан туролмади. Боши оғирлашиб кетгандай ёстикдан кўтаролмас, қўлоёқлари қақшар, кўзини юмиши билан туш кўра бошлар, аммо нима кўраётганини англай олмасди. Гоҳ ердан бир қарич баландда муаллақ учиб кетаётгандай бўлади, гоҳ тубсиз жарликларга шўнғийди, сесканиб кўзини очади-ю, тагин ухлаб кетади...

У тушга яқин ўзига келди. Уй ичи қуёш нурига тўлган, жимжит эди. Мансур ёнига аланглаб, юмалоқланган кўрпа-тўшакларни кўрди. «Болалар кетиб қолишибди... Жуда уятли иш бўлдику-а! Келиб-келиб арзимаган баҳона билан ҳам касал бўладими одам!» У икки кун аввал ҳамхона йигитлар билан қишлоқ четидаги каналга чўмилишга борган, кеч кириб салқин тушиб қолгани учунми, чўмилиб чиққач бадани увишиб сесканган эди. Демак, сал шамолласа томоғи оғриб, иситмаси кўтариладиган эски дарди яна қўзғабди. У ўрнидан турмоқчи эди, боши сирқираб оғриди. Ёстиққа ёнбошлаб, ташқарига қулоқ солди. Абдухалил гурсиллатиб ўтин ёрар, дераза ортида чумчуқлар чирқиллашар, шамолга эргашган терак хазонлари ҳавода пирпирарди.

Мансур болалигида ҳам кўп касал бўларди. Биринчи қор ёғиши билан ўртоқларига қўшилиб, Хирмонтепага чиқиб кетар, кечгача чана уча-уча юзлари совуқдан ловиллаб уйга қайтарди. Аяси уни койиб-койиб жиққа ҳўл бўлиб кетган этигини, чопончасини ечиб олар, дарров ўраб-чирмаб, танча ёнига ётқизиб қўярди. Мансур кечаси билан алаҳлаб чиқар, аяси ярим кечада туриб қайтадан чой қайнатар, гултожихўроз дамлаб ичиарди. У ёз бўйи Мансур учун атайлаб ялпиз, сарикбош, исирик, яна аллақанақа гиёҳларни йиғиб юрар, «иҳ» деса ҳозир ундан айрилиб қолаётгандай бошида парвона бўларди. Ҳозир ҳам у ёш боладай аясининг меҳрибонликларини қўмсади. Биров эшитиб қолишидан чўчигандай, секин уф тортди-ю, қаддини ростлаб ўтирди.

Бир оздан кейин Абдухалил бир чойнак чой кўтариб кирди.

— Турдингизми, Мансуржон? — деди шанғиллаб. — Гавҳар бечора аҳволингизни кўриб кўрқиб кетди! Зулайҳони айтмайсизми? «Ҳар балони сиз бошлайсиз, ўзингиз-ку, қишда музни тешиб чўмилсангиз ҳам балоям урмайди, Мансурни бошлаб боришга бало бормиди», деб менга ёпишади. «Ҳой,

барака топгур, менинг чўмилишга вақтим борми, эртадан кечгача қозон кавлаб, сизларни боқиш билан овораман-ку!» десам қулоқ солмайди! Қани, мана-ви чойдан иссиқ-иссиқ ичинг, бригадир Тўхташ ака-нинг уйидан озгина асал олдириб келдим!

Бир-икки пиёла асал чойдан кейин Мансур ўзини анча енгил ҳис эта бошлади. Абдухалил каттакон тоғорада картошка олиб келиб, ёнига қўйди-ю қалам-тарош билан артатуриб, тагин гапга киришди:

– Шу ошпазликдан озод қилсанглар, тагин бир марта ош қилиб берардим... Ўз ёнимдан! Жуда жонга тегди! Сўфи азон айтмасдан тур, чой қайнат! Омбордан гўшт олиб кел! Овқат пишир, аравага ортиб далага бор. Тагин буларнинг димоқ-фироғини айтмайсизми! Худо ҳаққи, бир кунмас-бир кун чўмич билан тушириб қоламан-да! Ўтган куни биринчи курсларга макарон шўрва олиб борсам, бир хонимча косачаларини қайтариб олиб келдилар. «Ҳа?» «Овқатингизнинг тузи йўқ, ўзингизга ўхшаб» эмиш! «Ана туз! – дедим шўрхок ерни кўрсатиб, – тўйгунча ялашинг мумкин! Есанг ҳам биров фиринг демайди».

Мансур кулиб юборган эди, тагин боши сирқиллади. Гуруҳдошлар Абдухалилни софдиллиги, меҳнаткашлиги учун яхши кўради. Шу топда Мансур ҳам унга жилмайиб тикилиб ётар, Абдухалил бўлса парво қилмай ҳикоясини давом эттирарди:

– Ўзингиз биласиз, мен гапирмасам туролмайман. Гаплашай десам, олдимда одам йўқ. Кун бўйи атрофимда ўралашган қушлар билан гаплашаман. Мошхўрданинг қолган-қутганини ейишди-да. Кечқурунлари Зулайҳо билан бундоқ ёзилиб гаплашай, кино-пинога борай десам, қозон ювиш керак.

– Қушчаларга от қўйиб олдингизми? – деди Мансур жилмайиб.

– От нимаси, оғайни! Ўзи қанақа қуш деб сўранг! Чумчуқ билан қарғадан бошқасини танимайман! – Абдухалил бир нимани эслаб қолди шекилли, жойлашиб ўтириб олди. – Бир куни биофакда ўқийдиган бола билан баҳслашиб қолдик. Жасур деган бола. Нуқул билафонлик қилиб тинкани қуритади. Шуни

бир боплагим келиб юрарди. Бир куни «Дунёдаги ҳамма қушларни биламан», деб мақтаниб қолди. «Йўғ-е, дунёда минг хил қуш бор, ҳаммасини қаёқдан биласиз» десам, «менинг отам орнитолог, мен билмайдиган қуш йўқ», деб туриб олди. «Бўпти, — дедим, — дунёнинг бир чеккасида эмас, ўзимизнинг Ўзбекистонда шундай қуш борки, сиз уни билмайсиз», дедим. «Баҳс бойлашамизми?» деди. Аканг қарағай худди шуни кутиб тургандим. «Бўпти, аммо битта шартим бор», дедим. «Қанақа шарт», деган эди, ётиғи билан тушунтирдим. «Сиз биологсиз, демак, бу соҳани мендан ўн ҳисса яхшироқ биласиз. Шунинг учун сиз ютқазсангиз, ўн сўм берасиз, мен ютқазсам, бир сўм», дедим. Икковимиз қўл ташлашдик. «Ўзбекистонда шундай қуш борки, осмонда учиб кетаётганда оёғи битта бўлади, ерга қўнганда иккита бўлиб қолади, топинг-чи, бу қанақа қуш?» дедим. «Бунақа қуш йўқ», деди ҳафсаласи пир бўлиб. «Бор-да», деб туриб олдим. «Айтинг, билсангиз», деди. «Аввал ўн сўмни чўзинг-да», десам ўн сўм чиқариб берди. «Қани, айтинг?» деб тикилинч қилди. Тўққиз сўмни чўнтагимга солиб, бир сўм қайтариб бердим. «Бунақа қушни ўзим ҳам билмаман», дедим. «Орамиз очик, сиз ҳам ютқаздингиз, мен ҳам», деб кўзимни лўқ қилиб туравердим.

Мансур боши оғришига қарамай, қотиб-қотиб кула бошлади.

— Йўқ, — деди Абдухалил, — тўққиз сўмга ўзини ҳам, бошқа болаларни ҳам пиво билан сийладим. — У артилган картошкани тоғорага ташлаб бирпас ўйланиб турди-да, бирдан тишини ғижиллатди. Қовоқларини уйиб пишқирди. — Мана кўрасиз, Мансур-жон! Эрта-индин анави олифтага энасини кўрсатиб қўяман-да!

— Ким у?

— Анави Талъатга-да! — деди Абдухалил кўзлари чақнаб. Мансур унинг феъли нима учун айниб қолганини тушунди. Абдухалил Талъат билан чиқишолмас, отини эшитиши билан жини қуришарди.

— Кеча ўзи ҳам студент эди, — деди Абдухалил бўғилиб, — бугун хўжайин бўлиб олиб, менга ақл ўргатяпти. Қайси кун овқат олиб борсам, совиб қолибди, деб жанжал чиқарди. «Яна бир марта шундоқ қилсангиз, стипендиядан олиб ташлайман», дейди. Вой, сени хўжайин қилганни... — Абдухалил чапаничасига қалаштириб сўкди. — «Хўп, хўжайин!» — дедиму келавердим! Эртасига макарон жаркоп қилгандим. Аравага отни қўшиб, энг аввал уларга олиб бордим. Бу гал ҳам тихирлик қилиб, йўлимни тўсди. «Нимага тушликни тез олиб келдингиз?» — дейди. «Эсингиз жойидами, Талъат, соатингизга қаранг, бирдан ошди, болалар оч ишлайверсинми?» — десам, қани кўнса! «Зарари йўқ, одам қанча оч қолса, шунча яхши ишлайди, дуторнинг ҳам қорнини тешишмаса жарангламасди», — дейди. Қамчи билан қулоқ-чаккасига солиб юборай дедиму, ўзимни босдим. «Хўп, — дедим, — бўлмаса бугун сиз тушлик қилмайсиз!» Атрофимизни ўраб турган талабалар кулиб ётибди. Гапим алам қилди шекилли, аравага чиқиб термосни очди. «Аравани тез ҳайдабсиз, овқат аралаш-қуралаш бўлиб кетибди, эртагаёқ масалангизни деканатга қўямиз», — дейди. Болалар овқатланиб олгунча тишимни-тишимга қўйиб турдим. Ҳамма ишга тушиб кетгандан кейин отнинг қоринбоғини еча бошладим. Тепамга келиб ёўдайиб турибди. «Қарашиб юбормайсизми, оғайничалиш», — дедим силлиққина қилиб. Инқиллаб-синқиллаб хомутбоғни ечди. Отни чиқариб, бир чеккага арқонладим. У бўлса тагин белини ушлаб, тепамда турибди. «Қани, кирмайсизми, нима қилиб турибсиз, оғайничалиш?» — дедим. «Қаёққа?» — дейди анқайиб. «Шу ёққа-да», — дедим икки шотининг ўртасини кўрсатиб. — От дам олсин, ўрнига сизни қўшамиз. Сиз ундан кўра ақлсиз. Керак бўлса тез юрасиз, бўлмаса секин!» Кўзлари ола-кула бўлиб кетди. «Сен мени майна қилма!» эмиш. «Бўлмаса, сен ҳам мени майна қилма, — дедим. — Бир гал кеч қолдинг дейсан, бир гал тез келдинг, дейсан, муд-

даонг нима?!» Орқасига қарамай пайкалга жўнаб қолди! — Абдухалил нафрат билан қошини чимирди.

Мансур бу йигит ноҳақликни ёмон кўришини, алам ўтса ҳеч кимни аяб ўтирмаслигини билгани учун юпатди:

— Майли, Абдухалил. Унга ҳам қийин-да. Шунча одамнинг кўнглига қараш осонми?

— Сиз ҳам қизиқсиз-да, Мансуржон! — Абдухалил чириган картошкани четга улоқтирди. — Ҳаммага ишонаверасиз! Бу ялоқи Гавҳарнинг атрофида бе-корга пашшахўрда бўлаётгани йўқ. Мени айтди, дерсиз! Сал ҳаддидан ошса-ку, сиздан аввал ўзимоқ хотинчалиш башарасини пачақлаб ташлайман-а!

Унинг охириги гапи Мансурнинг ҳамиятига тегди.

— Ошириб юбордингиз. Гавҳар унақа қиз эмас.

— Биламан, Гавҳар яхши қиз. Лекин анави иблис бурганинг думини кўрган! — У жимиб қолди. Деразага қараб, пичоқни тоғорага ташлади. — Оббо, декан келиб қолди-ку!

Мансур эшикдан кириб келаётган деканни кўриб, хижолатдан эсанкираб қолди. Юнусовнинг ортидан Фулом Саидович кириб келди. Мансур баттар мулзам бўлди. Одатда, ҳашарга чиққан талабалар билан домлалар, декан келар, аммо институтнинг нуфузли проректори Фулом Саидовичнинг ўзи ҳашарчилардан хабар олиши кам бўлар эди.

«Жуда ноқулай бўлди-да», Мансур ийманиб салом берди.

— Салом, ўғлим! — деди Фулом Саидович, — Манзанг йўқми? Майли, қимирлама.

Мансур жавоб қилишга улгурмай тепасига Юнусов келди.

— Нима қилиб чўзилиб ётибсиз?

Мансур қизариб-бўзариб ростини айтди:

— Каналда чўмилгандим... Шамоллаб қопман.

— Баракалла! — деди декан кўзойнак ортидан қаттиқ тикилиб. — Урушда бўлганингизда эди, музлаган дарёдан кечиб ҳам шамолламасдингиз! — Шундай деб проректорга юзланди. — Нозик ойимдек

ётишини қаранг! Ҳайронман, ҳозирги ёшларга нима бўлган, Фулом Саидович!

Фулом Саидович бир Мансурга, бир Абдухалилга юзланиб сўради:

– Қийналаётганинглар йўқми? Овқат масаласида тақчиллик бўлмаяптими?

– Ташвишланманг, домла! – деди Абдухалил илжайиб. – Овқатлар зўр. Хоҳлаган болага хоҳлаганча «дп» бераман! Қўшимча улуш.

– Баракалла! – деди проректор кулимсираб. Мансур боши сирқиллаб кетаётганига қарамай ўрнидан турди. Декан истеҳзо билан қўл силтади:

– Ётаверинг энди!

Нариоқда турган Фулом Саидович кексаларга хос бўлмаган чаққонлик билан илдам келиб, Мансурнинг елкасидан тутди.

– Ўтир-чи, болам! Вой-бў, иситманг бор-ку. Шошма, – унинг кўзлари меҳрибонлик билан париради, – ҳозир тузатамиз! Менинг ҳам одатим шу: сал шамолласам дарров ётиб қоламан. Шунинг учун, – у пиджагининг чўнтагини кавлади, – эҳтиётимни қилиб юраман... Чой борми?

Эшик олдида турган Абдухалил дарров совуқ чой олиб келди. Фулом Саидович қоғозга ўроғлик думалоқ доридан биттасини узатди.

– Қани, ичиб юбор-чи!

Мансур проректорнинг талабаларга меҳрибон эканини кўп эшитган эди. Энди ўзи ҳам кўрди.

– Раҳмат, домла! – деди оҳиста.

– Мана бунисини кечқурун ичасан, – профессор яна битта таблетка узатди. – Ўралиб ётсанг, эрталаб ҳеч нима кўрмагандай туриб кетасан.

Аммо Мансур ётмади. Ётолмади. Домлалар эшикдан чиқиши билан ўрнидан турди. Йўлакда профессорнинг босинқи овози эшитилди.

– Сиз, азизим, «ҳозирги авлод», «уруш», «фронт» деган гапларни кўп писанда қияпсиз! Уруш кўрмагани учун ҳозирги авлод айбдор эмас! Қўйинг, кўрмасин ҳам. Сиз билан мен ким учун жанг қил-

дик? Мана шу авлод учунми, ахир! Кўнгилни кенг қилиш керак, азизим.

Мансур деканнинг жавобини эшитмади. Ҳовлида машина гуруллади. Мотор товуши узоқлашиши билан этакни елкасига ташлаб ҳовлига тушди-ю, Абдухалилнинг қойишига қарамай секин-секин далага қараб кетди.

* * *

Сумбула туғди. Канал бўйидаги қамишлар саргайиб, таъзимга бош эгди. Сувлар тиниқлашиб, остидаги ўтлар кўриниб қолди. Осмонда шамолга эргашган мезонлар кезди, заъфарон хазонлар пирпиради. Унсиз куз шарпаси қаҳрабо ҳассасига таяниб, ер юзида кеза бошлади. Эрталаблари қуюқ туман остида жунжиккан пахтазорга кириш кишини сескантирадиган бўлиб қолди.

Гавҳар ҳамон аввалгидай ишлар, аммо энди меҳнатининг «натижаси» икки ҳисса кўпроқ ёзилар эди. Биринчи марта юз саксон кило пахта тердим, деганида Зулайҳо уни бағрига босиб эркалади. Ўзини бунчалик қийнамаслигини тайинлади. Кейин... шубҳа билан қарай бошлади. Ундан кейин аллақандай бегонасираб қолди. Йўқ, у ҳали ҳам аввалгидай меҳрибон эди-ю, аммо ниманидир айтолмаётганидан хижолат бўлаётгандай кечқурунлари кам гаплашар, иш тўғрисида гап бошланса, мавзунини бошқа томонга бурарди.

Гавҳарнинг ўзи ҳам бундай гаплардан юраги безиллар, аммо қочиб қутулолмасди. «Илғор»лиги ҳақида аввал курсдошлари орасида гапиришди, кейин «ташаббуси»ни бутун факультетга ёйишди. Юнусов билан Талъат кўпчилик ўртасида унинг номини тилдан қўймайдиган, бошқаларни ундан ўрناق олишга ундайдиган бўлиб қолди.

Йигирма кун ичида Гавҳарнинг кўзлари кирта-йиб, озиб кетди. У одамлардан ўзини олиб қочар, камгап, одамови бўлиб борарди. Ҳамма унга бегона-

сираб қараётгандай, орқасидан пичирлаб гапираётгандай эди. Фақат Мансур ҳамон ўзгармаган, ҳамон Гавҳарни аввалгидай авайлар, оқшомлари узоқ-узоқ суҳбатлашарди...

...Шу куни Гавҳар ланж бўлиб уйғонди. Унинг руҳи тушиб кетган, нимадан хафалигини ўзи ҳам билмас, лекин ҳеч ишга қўли бормасди. Пайкалга тушгандан кейингина ланжлиги йўқолди. Кўйлагининг этаклари тонг шудрингидан ҳўл бўлиб кетганига, иссиқ кофтасининг енги кўкариб қолганига парво қилмай чаққон ишга киришди. Пахталар унинг нозик бармоқларига илашиб чиқар, чаноқлар силкиниб қоларди. У энгашиб олганча тез-тез ишларкан, уйга ёзган хатларига жавоб келмаганини эслаб, кўнгли хижил бўлди. Мандат комиссиясининг мажлиси бўлиб ўтган куниёқ институтга кирдим, деб ёзган, аясини чўчитмаслик учун Мансур акаси ҳам ўзи билан бирга эканини айтган эди. Гавҳар аяси билан дадасини, Фиёс акаси билан Фотима-Хусанларни ўйлаган сайин соғинчи кучаярди.

Кун тиккага келиб қиздира бошлади. Гавҳар кофтасини ечиб, бир туп баланд ғўза учига илаётган эди, хирмон томондан Абдухалилнинг овози гулдуради:

– Обе-е-ед!

Бир тўда талабалар аллақачон хирмон бошига бориб олишган, бошқалар терган пахтасини орқалаб ўқарикдан турнақатор тизилиб кетишарди. Гавҳар толиққанини энди ҳис қилди. Боядан бери терган уч уюм пахтасини этакка зичлаб жойлади-ю, юкнинг оғирлигидан икки букилиб, тарози томонга юриб кетди. Хирмонга яқинлашганида қадамлари секинлаша бошлади, этикнинг вазминлиги яна сезилди. У юкни тепаликка олиб чиқолмаслигини билар, аммо тўхтагиси келмасди. «Майли, барибир етаман!»

У тиришиб-тирмашиб хирмонга чиқа бошлади. Каттакон темир тарози ёнида турган Талъат уни кўриб қолди шекилли, ҳисоб дафтарини пахта устига ташлаб, чопиб тушди.

— Бунақа оғир кўтарманг-да! — У Гавҳарга қўл чўзди.

— Керакмас, ўзим... — Гавҳар яна икки қадам босди. Энди у қўлларининг томири тортишиб, оёқлари қалтирай бошлаганини сезиб турарди.

— Бу ёққа беринг! — Талъат унинг елкасидан этакни олди. Бир силтаб орқалади-ю, тез-тез юриб тарози тарафга кетди.

— Қирқ бир кило, — деди этакни тарозидан тушириб. — Ҳаммаси бир юз икки бўлди!

Гавҳар унга қарамасликка ҳаракат қилиб пахта-ни ағдарди, бир чеккада турган косасини олиб, бакдан сув қуйиб ювди. Йигит-қизлар навбати билан Абдухалилнинг ёнига келишар, у бўлса ҳар гал косани тўлдирган заҳоти «Кимнинг гали?» деб бақириб қўярди. Ҳавода мошхўрданинг хушбўй иси анқир, талабалар чекка-чеккага ёнбошлаб овқатланишарди.

Гавҳар билинтирмай ютиниб қўйди. Навбати билан бориб индамай идишини узатди. Терлаб-пишиб кетган Абдухалил бошини кўтариб жилмайди.

— Ҳорманг, Гавҳар!

— Саломат бўлинг, — деди Гавҳар секин.

— Рекордчиларга бир эмас, икки ҳисса мошхўрда бераман! — Абдухалил унинг косасига бир бўлак гўшт ташлади.

Гавҳар хижолатдан қип-қизариб ён-верига аланглади. «Рекордчи», «илғор» деган сўзлар энди унга ҳақоратдай туюлар, ҳар гал шу сўзни эшитса этлари жимирлашиб кетарди. Унинг кетидан навбат кутиб турган паст бўйли, сап-сарик қиз лабини бурди. Гавҳар бу қиз билан курсдош бўлса ҳам ҳали яхшироқ танишиб олмаган, отини ҳам билмасди. Қиз ошкора пичинг қилди:

— Албатта рекордчи бўладилар-да! Гавҳар чиройлилар!

Гавҳарнинг кўнгли бузилиб кетди. Ўз-ўзидан қўллари титрай бошлади. Косани ташлаб юбормаслик учун бурилиб кетаётган эди, Талъат билан

тўқнаш келиб қолди. Афтидан, у ҳозирги гапни эшитган, ранги қув ўчиб кетган эди.

— Тўхтанг! — деди у Гавҳарга. Кейин Абдухалилнинг тепасига келди-да, чўмични бандидан маҳкам ушлади. — Шошманг, ҳозир нима дедингиз?!

Абдухалил қаддини ростлаб, бир Гавҳарга, бир Талъатга қаради.

— Кимга?

— Норбоевага... — Талъат лабини қимтиб таъкидлади. — Сиз... умуман ақлингиз етмаган нарсаларга аралашманг, тушундингизми?

Абдухалилнинг сарғиш қошлари уюлди. Пишқириб, чўмични тортиб олди-да, паст, таҳдид оҳангида шипшиди:

— Боринг! Тошингизни теринг! Ақлим етгани учун гапиряпман!

Гавҳарнинг томоғи ғиппа бўғилиб қолди. Секин-секин юриб хирмондан тушди-ю ғўзапоялар орасига кириб кетди. Чўккалаб олганича овқатни тўкиб ташлади. Мошхўрда суви ариқнинг қатқалоқ бўлиб ёрилган тирқишларига сингиб кетди. Мош, гуруч донлари битта-биттадан терибли қолди. У ариқ ичига мук тушганча кафтлари билан юзини тўсиб олди. Йиғлагиси келар, аммо йиғлай олмасди.

«Нима бўляпти ўзи? — У бошини қатқалоқ ергаяна ҳам қаттиқроқ босди. — Кимга айланиб қолдим?!»

Бир маҳал елкасига аллаким кафтини қўйганини илғаб, бошини кўтарди. Абдухалил унинг устида эгилиб турар, кўзлари айбдорона жавдирарди.

— Кечиринг, синглим, — у нима дейишини билмай пешонасига тушиб турган сарғиш сочларини тутамлади. Ичи тўлиб кетди шекилли, овозини баралла қўйиб юборди. — Хафа бўлмагин энди, синглим! Мен анави олифтани сўкмоқчи эдим. Қани, юр, бирга овқатланамиз.

Гавҳар билагини унинг қўлидан тортиб олди. У шу топда бир оғиз гапирса йиғлаб юборишини билар эди.

— Мендан хафа бўлдингми?

— Мен сиздан хафа эмасман! — Гавҳар этакни елкасига ташлаб, пайкал ичига югуриб кетди. Ўқариққа етгунча тўхтамади. Кенг, зах ариқ ичига этагини ёзди-ю чалқанча ётиб олди. Қовжираб қолган ғўза барглари шамолда силкиниб ҳазин шилдирар, аллақерда терим машинаси гувулларди. Осмоннинг бир чеккасида самолёт кўринди. Қуёш нурида олмосдай ялтираганча, орқасидан тўзонли из қолдириб ўқдай учиб борар, момик булутларнинг патини тўзитиб олға парвоз этар, аммо овози эшитилмас эди. Гавҳар самолёт кўздан ғойиб бўлгунча тикилиб ётди.

Хирмон томондан элас-элас товуш келди.

— ...а-а-р-р! Гавҳар-р!

«Талъат чақиряпти! Нима, малайманми? Керак бўлса ўзи топсин?»

У индамай ётаверди. Анчадан кейин гурс-гурс қадам товушларини эшитиб ўрнидан турди. Баланд ғўзаларни қўли билан эга-эга шу ёққа келаётган Талъатни кўрди. У ёлғиз эмас эди. Кулранг шляпа кийган, қора кўзойнак таққан, гавдали бир киши ариқ ичидан Талъат билан ёнма-ён келарди.

— Танишинглар! — Талъат яқин келиб гавдали кишига уни кўрсатди. — Факультет юлдузи Гавҳар Норбоева шу қиз бўлади. Кунига юз саксон, икки юз килодан теряптилар. — Кейин нотаниш кишига имо қилди, — булар вилоят газетасидан келибдилар. Марҳамат, ўртоқ Нуриддинов!

Гавҳар нотаниш кишининг фотоаппаратига эътибор бермаганди. Талабаларнинг ярмида фотоаппарат бор, кунора суратга тушиб туришарди... Гавҳар Нуриддиновнинг мухбир эканини энди билиб, уялиб кетди.

— Йўқ, мен тушмайман! — деди хижолатдан қизариб. — Бошқалар ҳам бор-ку!

— Бошқалар ҳам тушади. — Мухбир қора кўзойнагини қўлига олиб, аппаратини ғилофдан чиқарди. Одамларнинг камтарлигини кўравериш, кўникиш

кетган бўлса керак, Гавҳарнинг қаршилигига қарамай, икки марта суратга олди-ю, раҳмат айтиб бурилиб кетди.

Талъат мухбирнинг кетидан қараб турди-да, узоқлашганидан кейин бир дона хом кўракни юлиб олиб орасини ёрди.

— Шу одатингиз қолмади-да, Гавҳар! «Икки юз кило термайман, суратга тушмайман!..» Қизиқсиз-да...

Гавҳар унга зимдан қаради. Талъат табассумли кўзларини кўракдан узмай, оппоқ, нам пахтани ипдай чўзиб-чўзиб суғуриб оларди. Гавҳар ҳар сафар унга қарамасликка ҳаракат қилса ҳам, нимаси биландир бошқалардан ажралиб турадиган бу йигитга бир лаҳза термилиб қолганини ўзи ҳам билмас, кейин ўзидан-ўзи ғижиниб кетарди.

— Курсдошларимни алдаганим етмайдими? Энди газетани ҳам алдайманми?

Талъат кўракни улоқтириб юборди. Ҳамон кулиб турган кўзлари билан уни бошдан-оёқ кузатиб чиқди.

— Ҳозир бир гап айтсам, тағин йўқ дейсиз! Кеч-қурун туман марказида кимё факультетининг талабалари билан учрашув бор, — Талъатнинг кўзларига жиддият чўкди. — Сиз ҳам сўзга чиқасиз. Декан айтди.

У Гавҳарнинг жавобини кутмай кескин бурилди-ю, юмшоқ ерни туфлиси билан чуқур-чуқур босиб юриб кетди.

* * *

Улар тош кўчада ёнма-ён келишарди. Чодир тутган ой сарғиш нур сочар, олис пайкалларда гуруллаётган терим машиналарининг чироқлари ялт этиб кўриниб қолар, кейин тағин бурилиб кетар, далалар устида серташвиш куз ҳаёти давом этарди. Аллақерда бедана сайрар, подадан адашган сигир маърар, оёқлар остида юмалаган тош тун сокинлигида қаттиқ шарақларди. Талъатнинг юзи чекаётган

сигаретининг ялт этган қизғиш чўғида ўқтин-ўқтин ёришиб кетарди. Гавҳар эса тез юриб борар, ҳозир тугаган мажлис кўз ўнгидан кетмасди. Чироқлар нурига чўмган кенг зал, нотаниш чеҳралар, икки-уч оғиз сўз, қарсақлар... У шундан бошқани эслай олмайди. Нима деди? Кимларни гапирди? Гуруҳдаги илғор йигит-қизларнинг номини айтди. «Ўзим ҳам кунига икки юз килога яқин пахта тераман», деди. Бўлди!

— Зўр экансиз-ку, тағин сўзга чиқишни билмайман, дейсиз!

Гавҳар хаёллари тўзиб Талъатга ўтирилиб қаради. «Нимани ўйлаётганимни қаёқдан билди бу?»

— Яхши гапирдингиз... Фақат машина учрамагани чатоқ бўлди-да. Аксига юради ўзи. Ҳар кун пункта пахта топширган машиналар қайтарди-я!

Гавҳар бу сафар ҳам жим кетаверди.

Уч-тўрт қадам юргандан кейин Талъат хавотирли оҳангда гапирди:

— Қаранг, Гавҳар, ҳавони булут ўраяпти. Одамларга жабр бўлади-да... Пахтага ҳам. Бир кун ёмғир ёғса, пайкалга бир ҳафтагача машина тушолмайди.

Гавҳар осмонга қаради. Чиндан ҳам ҳавога оқиш булутлар ёйилган, баданга чиққан ярадай қизғиш тус олган ой осмоннинг қоқ ўртасида қотиб қолган эди.

— Ишқилиб ёғмасин-да, — деди у секин.

— Биласизми, Гавҳар, авваллари мен пахтага чиқишдан қўрқардим. Тошкент мактабларида ўқувчилар ҳашарга чиқишмасди. Жуда зарур бўлиб қолса ён-атрофдаги колхозларга дам олиш кунлари чиқиб келардик. Ўшанда ҳам бир амаллаб чиқмай қолардим...

Гавҳар Талъатнинг хўрсинганини эшитди.

— Ўшанда ўртоқларинг билан бир-икки ой ёнма-ён яшаш қанчалик яхши бўлишини билмас эканман...

Гавҳар Талъатнинг ўкинч билан гапираётганини сезд.

– Энди билдингизми?

– Ҳа, энди яхши биламан. Ҳамма нарса ҳам йўқолганидан кейин азиз бўлади. Мана, сиз ҳозир талаба-сиз. Талабаликнинг қадрини билмайсиз. Беш йил кўз юмиб-очгунча ўтиб кетади. Ундан кейин шу йилларнинг қадри билина бошлайди.

Ярим соатчадан кейин қишлоққа кириб келишди. Уйлар жимжит, ҳамма уйқуга кетган, чироқ кўринмасди. Мактаб ёнига етиб қолишганида, тор кўчадан чиқаверишда девор тагида турган шарпани Гавҳар биринчи бўлиб кўриб қолди-ю сесканиб кетди.

– Анави итми, Талъат ака?

Девор панасидаги шарпа ириллади. Каттакон қоп-қора ит тупроқ чангитиб бирдан олдинга ташланди. Гавҳар тисарилиб-тисарилиб Талъатга урилди. Итнинг ғужанак бўлиб олганини ҳам, бир сакраб чеккага ўтиб кетганини ҳам кўрмади. У қўрқувдан дағ-дағ титрар, юраги гурсиллаб урарди.

Тўсатдан унинг лабларига илиқ нафас урилди. Биринчи марта физикадан имтиҳон топшириш учун эшикдан кириб кетаётганида Талъатдан анқиган эркакларга хос, бошни айлантириб юборувчи исни туйди димоғида. Талъат унинг елкаси оша эгилганча узоқ, эҳтирос билан ўпди. Гавҳар унинг оғушида қолган, қимирлай олмасди. Талъатнинг қайноқ лаблари бир зум узоқлашди-ю, аста пичирлади:

– Яхши кўраман сени!

Ўша лаблар яна чанқоқлик билан ўпа бошлади. Гавҳар кўзларини чирт юмиб бир лаҳза эсанкираб турди-ю, дафъатан Мансурнинг ишонч, меҳрибонлик билан қарашлари кўз олдига келиб, кучи борица силтаниб, Талъатнинг оғушидан чиқди. Югуриб кўчанинг ўртасига бориб олди-да, қайрилиб қарамай чопиб кетди. Тупроқ тўп-тўп қилар, оёғининг тўпиғига урилиб, туфлисининг ичига тўлиб чиқар, аммо у тўхтамас, орқасидан Талъатнинг чақирган товушини эшитган сайин қаттиқроқ югурар, терлаб кетганди. Зим-зиё кўчанинг икки четидаги тераклар

шовулар, яқин жойда ит акиллар, лекин шу топда Гавҳар ҳеч кимдан чўчимас, фақат бу ердан кетгиси, тезроқ кетгиси келарди.

Кампирнинг ҳовлисига етганидагина ўзини босиб олди. Зулайҳони уйғотиб юбормаслик учун эшикни аста очиб қоронғи хонага кирди. Ўз каравотига ўтириб туфлисини ечаётган эди, Зулайҳонинг хўрсинганини эшитди.

— Қаёқда эдингиз?

Гавҳар унинг ухламай кутиб ётганини овозидан билди. У чироқни ёқмаганига хурсанд бўлар, Зулайҳонинг кўзларига кўринишдан қўрқарди.

— Кимё факультетининг талабалари билан учрашув кечасига бордик.

— Бир оғиз айтиб кетсангиз бўлмайдимиз? Мансур уч марта сўраб чиқди. Ўтириб-ўтириб ҳозир кетди.

«Мансур! Мансур... Менинг Мансур акам!»

Гавҳар энтикиб кетаётганини яшириш учун кўрпага бурканиб олди.

— Ким билан бордингиз? — Бу сафар Зулайҳонинг овозида зарда бор эди.

Гавҳар лабларини маҳкам тишлаб, бир нафас индамай турди-да астагина:

— Талъат ака билан, — деди.

— Анави олифта-қуруқ биланми? — Зулайҳо жимиб қолди. Алланимани ўйлади шекилли, армонли оҳангда гапирди: — Ўзгариб қолдингиз, Гавҳар!

Гавҳар унинг ўрнидан туриб, ўтириб олганини сезди-ю қимирламай ётаверди.

— Қулоқ солинг, — деди Зулайҳо хўрсиниб. — Мен сизга насиҳатгўйлик қилмайман... Ростини айтяпман... Одам баъзида бир бор нотўғри босган қадами учун умрбод жавоб беради. Ҳаммасини сезиб юрибман. Талъатни беш қўлимдай биламан. Рост, илмли йигит. Лекин сиз ўйлаган одам эмас, бунақа йигитлардан узоқроқ юрган яхши. Тагин мени йўлдан уряпти деб ўйламанг. Сизни яхши кўрганим учун айтяпман. Ўрнингизда мен бўлсам, Мансурни ҳеч кимга алишмасдим.

Гавҳар қаттиқроқ бурканиб олди. Кўрпа астарини тишлай бошлади. Ўз-ўзидан нафратланиш деган туйғудан ларзага келган вужуди қалтираб кетди.

У Мансурни Талъатга алишармиди? Мансурни-я! Бунақалардан мингтаси Мансурнинг тирноғига садақа бўлиб кетмайдими!

Зулайҳо ҳамон алланималарни куйиб-пишиб гапирар, аммо энди Гавҳарнинг қулоқлари том битиб қолган, нафаси қисилиб борарди.

— Бўлди, — деди у кўрпага янаям маҳкамроқ бурканиб. — Бўлди, гапирманг!

Зулайҳо яланг оёқлари билан полни чип-чип босиб, унинг тепасига келди. Силтаб, кўрпани олиб ташлади. Гавҳар чўчиб турди-ю, ғужанак бўлиб ўтириб олди. Зулайҳо унинг ёнига оҳиста чўкди. Елкаларидан кучоқлади.

— Жиннигинам! — деди меҳрибонлик билан. — Шунақа соддасизки, шунақа яхшисизки...

Гавҳар индамай қоронғи бурчакка тикилиб ўтираверди.

— Мендан аразладингизми? — Зулайҳо унинг иягидан аста ушлаб ўзига қаратди. Гавҳар унинг жилмайиб турган чеҳрасини ғира-шира кўрди-ю, кўзларини олиб қочди. — Гавҳар... сиз софдилсиз, ёшсиз, ҳаётда адашманг, дейман-да...

Гавҳар Зулайҳонинг гаплари самимий эканини ҳис қилган сайин Талъатнинг бояги қилиғи хаёлида жонланиб, ўзини ўзи ёмон кўриб кетар эди... Орага узоқ сукут чўкди. Сўнг Зулайҳо тўсатдан сўраб қолди:

— Гавҳар, тўғрисини айтинг. Кунига шунча пахта тераётганингиз ростми?

Гавҳар сесканиб кетди. У худди шу саволни эшитишдан қўрқиб юрган эди. Мансур, Абдухалил, хуллас, яқин кишиларининг қарашида мана шу унсиз савол борлигини билар, бироқ ҳозирча биров сўрамаган эди. Мана, ниҳоят Зулайҳо чидаб туролмади, ёрилди.

Гавҳар алам билан кўзини чирт юмиб кўрпани устига тортмоқчи эди, Зулайҳо қўймади.

— Ахир бу гап ёлғон-ку, Гавҳар, ёлғон-ку!

— Қўйинг, жон опа, қўйинг! — У хўрлиги келганидан бошқа гап тополмас, овози титраб ялинар, Зулайҳонинг юзига қарашга ботинолмасди.

Зулайҳо чуқур уф тортиб, туриб кетди. Ўз ўрнига бориб ўтирди. Гавҳар тескари қараб ётиб олди.

— Институтга кирарсиз ҳам, ўқирсиз ҳам, — деди Зулайҳо ўйчанлик билан. — Лекин кейинчалик гуруҳдошларингизнинг юзига қандоқ қарайсиз. Шундан қўрқаман...

Гавҳар ҳамон тескари қараб ётар, бармоқларини жон-жаҳди билан тишлар, аммо оғриқ сезмасди.

* * *

Эртасига туман тушди. Тушга яқин яна кун қизиб кетди. Осмон баҳордагидай топ-тоза бўлиб қолди. Йўл чеккаларида, канал бўйида умри қисқа куз чечаклари ханда қилди.

Мансур ишдан барвақт чиқди. Ҳозиргина пода қайтган, қишлоқ бузоқларнинг маъраши, хотин-халажларнинг қий-чуви билан тўлган, ҳавода пиёздоғ иси анқийди. У сочиқни елкасига ташлаб, канал томонга кетди. Кечадан бери Гавҳарни кўрмади. Эрталаб сўраб кирса, ҳаммадан аввал далага чиқиб кетган экан. «Кеча сизнинг кетингиздан келди, — деди Зулайҳо. Туман марказига борган экан. Хавотир олманг».

Мансур бошқа ҳеч нима суриштирмади. Аммо Абдухалилнинг ўша гапидан кейин кўнглининг бир чеккаси хижил бўлиб юарди. Йўқ, Талъат ёмон йигит эмас. Абдухалилнинг ўзи шу: бировни бир яхши кўриб қолса, умрбод ажралмайди. Бир ёмон кўрса, қасдлашгани-қасдлашган. Нимага у Талъатни ёқтирмайди? Одамлар ҳам қизиқ, бировни ёмон-отлиққа чиқаришади-ю, билар-билмас ёмонлашаверади. Талъатнинг айби нима? Бировга ёмонлик қилаётгани йўқ-ку!

«Ҳаммадан ҳадиксирайвериш яхши эмас, — дерди унга онаси. — Ўзига тўғри одам бошқалардан

чўчимайди. Одамларга ишон, аммо ким сени алдай бошласа, унақалардан узоқроқ юр».

Йўқ, унинг кўнглини ғаш қилган бумас, бошқа нарса. Юнусов билан Талъат Гавҳарни «қаҳрамон» деб бекор қилишяпти. Ҳар сафар у Гавҳарни кўрган замони шуни ўйлаб, юраги хижил бўлади. Бир вақтлар Боғишамолда ҳам энди ўнинчи синфни битирган Салтанат деган қизни шунақа кўтар-кўтар қилишган эди. Қиз чиндан ҳам чаққон, меҳнатсевар эди. У боғбон отасининг бригадасида ишлаб юрди. Ўша йили узум мўл бўлди. Салтанатни туман газетасига мақтаб ёзишди. Келгуси йил у ёшлардан бригада тузди. Шу йил ҳам ҳосил яхши бўлди. Шундан кейин шошиб қолишди. Уни колхоз ёшлар ташкилотига котиб қилиб сайлашди. Ярим йил ишларишламас, энг катта пахтакор бригадага бошлиқ қилиб қўйишди. Ўшанда Мансур еттинчи синфда ўқирди. Чопиққами, теримгами ҳашарга чиққанида офтобда куйиб-пишиб юрган Салтанатни кўрарди. Энди фаҳмласа, Салтанатнинг фожиаси ўшандаёқ бошланган экан. Салтанат пахта тилини билмагани учунми, бригадани чўктириб қўйди, ҳосил пасайиб кетди. Аммо колхоз раҳбарлари номи тилга тушган қизни ўқитар-ўқитмас ҳосилот мудирини қилиб «сайлашди».

Салтанат амал поғоналаридан қанча тез кўтарилган бўлса, шунча тез тушиб кетди. Охири қишлоқ дўконида сотувчилик қилиб, «ҳеч ким»га айланиб қолди.

Мансур каналдан ювиниб чиққанида оқшом қуюқлашиб қолган эди. Уфқда кезиб юрган булутлар қуёшни ётоғига киритиб, алвон говрапўш ёпган, қишлоқ тинчиб қолганди. Мансур ожиз куз чечакларини босиб бораркан, тагин Гавҳарни ўйлади. Йўқ, Салтанат билан Гавҳарнинг ўртасида катта фарқ бор. Аммо мақсад бир-ку, Юнусов билан Талъат Гавҳарни мақтаб одамларни унга «эргаштирмоқчи-ку!» Гавҳарнинг «қаҳрамон» эмаслигини курсдошлари билмайдими? У дўстларидан, дугоналаридан ажралиб қолса, шунинг ўзи фожа эмасми?

Гавҳар билан бафуржа гаплашмаса бўлмайди.

У илдам қадам босиб мактаб ҳовлисига кириб келди. Талабалар даладан қайтган, биров ювингани кетар, биров этигининг чангини қоқиб тозаларди.

Мансур ҳовли ўртасига етиши билан орқадан машина сигнали эшитилди. Мактабнинг очиқ дарвозасидан кўкиш такси кириб келди-ю, ярим доира қилиб айланиб тўхтади. Эшик очилиб, қора костюм кийган баланд бўйли йигит тушди. Мансур жилмайиб ўзи томон келаётган йигитни дафъатан таниёлмай турди-да, кейин суюниб кетди.

— Фиёс ака!

Фиёс у билан қучоқлашиб кўришди. Мансур унинг анча тўлишганини, катта кишилардай салобатли бўлиб кетганини сизди. У Боғишамол нафасини, ўтмиш сўқмоқларида қолган болаликнинг азиз хотираларини олиб келган бу йигитга ҳавас билан қарар эди.

Икковлари Гавҳарнинг қаёқдан етиб келганини сезмай қолишди. Унинг сочлари, қизил тўр кўйлаги чангдан оқариб кетган, кўзлари қувончдан ёнарди. Мансур Гавҳарнинг акасига отилишини, бўйнига осилиб олишини кутиб турарди.

Аммо у секин-секин юриб яқинлашди-да, қўл узатди.

— Оббо сен-эй! Катта қиз бўлиб қопсан-ку, а! Сиполигини қаранг буни, Мансуржон!

Гавҳар акасига жиддий қараб тураркан, сўради:

— Қачон келдингиз?

— Уч кун бўлди. Зоотехниклар кенгашига келгандим. Кечаси самолётга чиқаман. Яхши юрибсанми? Хафа бўлмайсан, синглим, совға ололмадим.

Гавҳар жилмайди.

— Аямлар, дадамлар яхшимилар? Аячамлар?..

— Ҳаммаси яхши! Фотима-Ҳусанлар яқинда «амма» дейдиган бўлиб қолади. Қачон борасан?

— Қишки таътилда.

Мансур ака-сингилнинг суҳбатига халал бермаслик учун хонага кириб кетди. Дераза тоқчасида турган идишлар орасидан ўз косасини топди.

«Фиёс ака ҳам талабаларнинг «оши ҳалоли»дан бир тотиб кўрсин! Биргалашиб овқатланамиз».

У косани артиб, тозалаб ҳовлига чиқди-ю, тўхтаб қолди. Машина кўринмас эди. «Кетиб қолибди», унинг кўнгли хижил бўлди. Иштаҳаси бўғилди. Абдухалилнинг ёнида навбат кутиб, овқат олаётганларга лоқайд қараб турди-да, хонага қайтиб кирди. Косани ёстиқ устига ташлаб, яна ҳовлига чиқди. Бир нафас иккиланиб турди-ю тез-тез юриб Гавҳарлар турган ҳовлига кирди.

Уларнинг хонаси очиқ турар, дераза ёнидаги йиғма каравотга ўтириб олган Зулайҳо сочини тарарди. Мансур остонада бир зум туриб қолди.

Мансур бевақт кирганидан хижолат чекиб, яна бир зум иккиланиб турди-да, сўради:

— Кечирасиз, Гавҳар қайтмадими?

— Келинг, — Зулайҳо тароқни каравотга ташлади. Наридан-бери сочларини текислади. — Акасини кузатгани кетди, шекилли. Кўприкдан қайтса керак. Ўтиринг.

— Раҳмат... — Мансур тутқичдан ушлаб эшик раҳига суянди. Ўз саволидан ўзи хижолат бўлаётгандай секин сўради. — Кеча Гавҳар нимага борган экан, билмадингизми?

Зулайҳо унинг нега суриштираётганини тушунди.

— Биронта мажлис-пажлис бўлгандир-да, — деди хотиржам гапиришга уриниб. Кейин тароқ тишларини тирноғи билан санаганча ўйланиб қолди. — Майли, — деди бошини кўтариб, — сиз индамай қўяқолинг. Кеча ўзим ҳам тергаб хафа қилиб қўйдим, шекилли. Устига-устак сиз гапирсангиз бўлмас. Гавҳар эсли қиз. Ҳаммасини ўзи тушунади.

Мансур бирпас ўйланиб турди-ю, индамай чиқиб кетди.

* * *

Уч ҳафтадан кейин хўжалик режани тўлдирди. Шуни кутиб тургандай тушдан сўнг эзиб ёмғир ёға бошлади. Йигит-қизлар пайкалга киролмай қайтиб келишди.

Талабалар аллақачон қайтишган, Абдухалил ош дамлашга киришиб кетган эди.

Кўнгилни ғаш қилувчи оқшом кўнди. Гавҳар ёмғирнинг шивирлашига қулоқ солиб каравотда ўтирар, китоб ўқигиси келмас, юрагига қил сифмасди. Буғланиб кетган дераза ортида қамиш томдан сизиб тушаётган томчилар кўриниб қолар, ҳовли этагидаги маккажўхори поялари ёмғирдан жунжикиб эгилган, қачондир пушталар устига улоқтириб юборилган бир палла қовоқ пўчоғи хира ялтиллари. Ёмғирда ивиган тандир оғзидан эски кул кўриниб турарди. Ўз каравотида ёнбошлаб олиб китоб ўқиётган Зулайҳо варақларни шитирлатиб очаётганида унга қараб-қараб қўяр, аммо индамасди.

Гавҳар бир нарсани тушунолмасди. Одамлар ундан узоқлашяптими, ё ўзи одамларга бегона бўлиб қоляптими? Зулайҳо Гавҳарга худди нотавон одамга қарагандай ачиниб қарайди, бундан кўра тутиб олиб ургани яхши эмасми?.. Мансур-чи? Фиёс акаси келган куни Гавҳар унинг кўзига кўринишдан қўрқди. Ўтган куни Мансурнинг ўзи қидириб чиқди. Кўзларига шундай диққат билан тикилдики, Гавҳар беихтиёр бошини қуйи эгиб олди. Мансур унга ҳеч нима демади. Ҳар хил ўткинчи гаплардан гаплашиб ўтирди. Фақат хайрлашиш олдидан эшик ёнида туриб секингина:

— Бир ёққа борсангиз, Зулайҳо опангизга айтиб кетинг. Одам хавотир оларкан, — деди-ю тағин бир лаҳза туриб қолди. Кейин «хайр» деди-да, чиқиб кетди. Ҳозир Гавҳар шуларни ўйларкан, ўшанда Мансурга ҳаммасини айтиб бермаганига афсусланди.

...Эшик тақиллади. Зулайҳо ўрнидан туриб чироқ ёқди, «киринг», деди. Сочларига ёмғир томчилари кўнган Талъатнинг боши кўринди. Уй ичига гуркираб ёмғир иси кирди.

— Мумкинми, қизлар?

Унинг юзлари қизариб кетган, қора пиджагининг елкалари жиққа ҳўл эди.

Гавҳар жаҳл билан юзини ўтираётган эди, эшикдан кириб келаётган Юнусовни кўриб, беихтиёр ўрнидан турди. Режа бажарилгани учун бўлса керак, бугун декан хурсанд эди. Гавҳар билан ҳам, Зулайҳо билан ҳам сурашди. Кейин ёмғирпўшнинг тугмаларини чиқариб, томчиларини силкитиб ташлади.

— Ўтиринг, дейишнIAM билмайсизлар-а, қизлар!

Зулайҳо стул йўқлиги учун ийманиб, уни каравотга таклиф қилди.

— Ҳазиллашдим, раҳмат, — декан каравот четига омонат ўтирди-да, ингичка иягидаги томчиларни сидириб ташлаб, пиджагининг ички чўнтагидан газета олди. Гавҳарга узатди. — Бу сизга эсдалик. Кейин... тагин бир йиғилишга боришга тўғри келади, — у жилмайди, — ошни келиб ерсиз. Ёмғирдан қўрқмайсизми?

— Қанақа мажлис?

— Колхоз клубида план тўлганлигини нишонлашмоқчи. Химиклар ҳам келади. — Декан вазмин оҳангда давом этди: — Биз уларникида меҳмон бўлиб келдик. Энди улар келганда қўл қовуштириб ўтириш бўлмайди. Сиз талабалар номидан гапирасиз. Юнусов илдам ўрнидан турди-да, Талъатга тайинлади:

— Кечикиб қолманглар.

Декан чиқиб кетганидан кейин Гавҳар нам ўтиб кетган газетани варақлади. Иккинчи саҳифада Гавҳарнинг катта сурати босилганди. У ён томонга қараб қошини чимириб турарди. Гавҳар ўзининг суратига бир лаҳза тикилиб қолди. Орқада турган Зулайҳо унинг елкаси оша мўралаб ўқиди: «Физика факультетининг биринчи курс талабаси Г. Норбоева кунига 100–120 килограммдан...»

— Яхши, — деди у Талъатга ўгирилиб. — Мухбир инсофли экан, ростини ёзибди. Кунига бир тоннадан теряпти, деса нима қилардингиз?

Талъат Зулайҳонинг киноясини сезмагандай, Гавҳарни қистади:

— Кийининг!

«Нега менга буюради?» Гавҳар унга шундай газаб билан қарадики, Талъат беихтиёр илжайди.

— Кеч қоляпмиз-да, Гавҳар.

Зулайҳонинг жаҳли чиқди:

— Нима, Гавҳар гўдакми, қаёққа етакласангиз кетаверадиган!

— Биринчидан, мен етаклаётганим йўқ. Шундай қилиш керак эканки, боряптилар, — Талъат шимининг чўнтагидан тароқ олиб сочини текисларкан, тагин жилмайди. — Иккинчидан, кимдан рухсат олишлари керак эди? Мансурданми?

— Бунинг сизга даҳли йўқ, иззатингизни билсангиз-чи! — Зулайҳо Гавҳарга юзланди. — Мансур акангизга айтинг, бирга боринглар.

Гавҳар Талъат билан уч чақирим нарига — клубга бориш у ёқда турсин, шу тобда ўзини ҳайдаб чиқаришга ҳам тайёр, аммо бошқа иложи йўқ эди. Зулайҳога узр сўрагандай қараб қўйди-да, рўмолини бошига илиб ташқарига чиқди. Ёмғир майдалаб ёғар, қоронғи қуюқлашиб кетган эди. Гавҳар ёқасидан сизиб туша бошлаган томчилардан сесканди. Дуррачасини яхшилаб танғиб олди. Талъат мактаб биноси олдида уймалашиб юрган талабалар орасидан Мансурни топиб келди. У бошига кепка, эгнига пахталик чопон кийиб олган, совқотаётган бўлса керак, қўлини чўнтакларига суқиб, елкасини қисиб келарди. Мансурни кўриши биланоқ Гавҳар ҳеч қаёққа бормай унинг ёнида қолгиси, мана шу ёмғир ҳавосида биргалашиб кўча кезгиси келди. Мансур нимадандир аччиқлангани, бир амаллаб ўзини бошишга уринаётгани сезилиб турарди.

— Ҳар мажлисда гапириши шартми? Шунақа гапларсиз мажлис ўтмайдими? — деди зарда билан.

— Бўлмаса айтинг! Гапирма, деб буюринг! — Талъатнинг кулгиси сунъий чиқди.

— Мен ҳеч кимга ҳеч нима буюрмоқчи эмасман. — деди Мансур Гавҳарга қарамай. — Тушунинг, Талъат, одамлар шунақа ёлғон пропагандага зорми?

– Бу менинг эмас, юқорининг топшириғи. Шикоятингиз бўлса, ўзига айтинг. Мен ҳам бировнинг измидаги одамман.

– Қизик, Талъат, сиз кап-катта одамсиз-ку! Ақл-фаросатингиз бор-ку!

Гавҳар икки қадам нарида ўзи тўғрисида бўлаётган гап-сўзларга чидаб туролмади. Талъат билан юзма-юз турган Мансурнинг қўлидан ушлаб тортиди.

– Юринг, Мансур ака, ҳеч қаёққа бормаيمان!

Улар уч қадамча юрган эдилар, орқадан Талъатнинг кулгани эшитилди.

– Мендан шунчалик қўрқиб қолдингизми, Гавҳарой? Еб қўймаيمان!

Гавҳар таққа тўхтаб қолди. Ичида алланима узилиб кетгандай бўлди. Талъатнинг нимага шама қилаётганини тушунди-ю, лов этиб ёниб кетди. Тез-тез юриб Талъатга рўпара бўлди.

– Нима? Нима дедингиз?

– Ана, қўрқсангиз Мансур акангизни бошлаб боряпсиз-ку! – Талъат яна сунъий илжайди.

Гавҳарнинг овози ғазабдан титраб кетди:

– Бўпти, кетдик! – деди Талъатнинг кўзига тик қараб. Шу топда у Мансур акасининг панасига беркиниш нияти йўқлигини, бу олифта-қуруқдан қўрқмаслигини кўрсатиб қўйгиси келар эди. Мансур индамай йўлга тушаётганини кўриб такрорлади. – Мансур ака, илтимос, бир марта хўп денг! Сиз қолаверинг!

Талъат бир Гавҳарга, бир Мансурга қараб истеҳзоли илжайиб турарди. Худди икки гўдакнинг ўйинчоқ талашишини томоша қилаётгандек.

– Илтимос, – деди Гавҳар тағин ўша оҳангда. – Борманг!

Мансур қизик аҳволда қолган эди. Бормаи деса, Гавҳарни кўзи қиймайди, бораи деса, гўё Гавҳарга ишонмаётгандек бўлади.

– Кетдик! – Гавҳар яна Талъатга юзланди. – Бўлинг тез. Бораман ўша мажлисингизга!

Мақтаб дарвозаси олдига етганда ортига ўгирилиб қаради. Мансур ҳамон ўша ерда иккиланиб турар, ёмғир эса эзмаланиб ёғар эди...

* * *

Гавҳар мажлисда гапирмади. Ўзи тўғрисида айтилган мақтовларга ҳам лоқайд қулоқ солиб ўтирди. У тезроқ кетишга ошиқарди. Лекин мажлис тугаши билан ҳаммани клуб ёнидаги ошхонага таклиф қилишди. Хўжаликнинг ҳосил тўйи муносабати билан зиёфат беришаётган экан. Гавҳар столнинг бир чеккасида қимтиниб ўтирар, вақт ўтаётганини ўйлаган сайин юраги сиқиларди. Талъатнинг қисташига қарамай, ҳеч нимани кўнгли тусамас эди. Озгина ичганидан кейин Талъат жуда хушчақчақ бўлиб қолди. У бўйниларигача қизариб кетган, қизларникидай чиройли киприкларини пирпиратиб, ҳадеб жилмаярди.

— Кетамизми? — Гавҳар тоқати тоқ бўлиб ўрнидан тура бошлаган эди, Талъат тирсагидан тутиб ўтқазди.

— Бўпти, ҳозир. Фақат бир шарт билан. — У боядан бери бўшамай турган қадаҳни Гавҳарга узатди. — Шун ичасизу кетамиз. Ҳеч нима қилмайди, жуда кучсиз вино...

— Йўқ! — Гавҳар эҳтимол ўнинчи мартадир, кескин бош чайқади.

У ҳеч ичмаганди. Ҳозир, айниқса, Талъат билан ёнма-ён ўтирганда асло ичмаслигини биларди.

— Келинг, сизнинг соғлигингиз учун! — Талъат қадаҳни одамлар кўрмаслиги учун бўлса керак, пастроқ тутиб тагин қистади. — Бунга ҳам йўқми?.. Менинг соғлиғим учун!

Гавҳар унинг қўлида сал титраб турган қадаҳга лоқайд қараб қўйди.

— Бўлмаса... — Талъат керагидан узоқроқ сукут сақлади-да қандайдир сирли, истехзоли алпозда давом этди. — Бўлмаса, Мансур акангизнинг соғлиги учун ича қолайлик. Нуқул «касал бўлиб қоласиз», деб авайлайсиз.

Гавҳар ярқ этиб унга қаради. Юзидаги истехзоли ифодани кўриб, ғазаби келди. «Ҳали масҳара қиладиган бўлиб қолдингми?» Қадаҳни шахд билан қўлга олди:

— Бўпти, Мансур акам учун!

Ўткир бир ис димоғига урилди-ю, бир нафас тўхтаб қолди. Кўз қири билан қараб, Талъат масҳаромуз илжайиб ўтирганини кўрди-да, тағин бир марта пичирлади:

— Мансур акам учун!

У қадаҳни лабига теккизиши билан нотаниш, ўткир ичимлик томоғини, кўксини куйдириб ўтди. Кўзидан ёш чиқиб кетганини яшириш учун тескари қараб бўшаган қадаҳни стол чеккасига қўйди. Кейин ўзини бир оз босиб олди-да, Талъатга ўтирилди.

— Кетдикми энди? — деди хушчақчақ оҳангда.

— Юринг.

Кетма-кет кўчага чиқишди. Гавҳарнинг кўкси ёнар, қулоқлари қизиб бораётганини сезар, лекин қадамлари енгил-енгил кўчарди. Сочлари орасидан пешонасига сизиб тушаётган томчиларнинг ғашига тегишига парво қилмас, Талъатдан жиндай бўлса ҳам ўч олганига суюнар, ўзидан-ўзи жилмаяр эди. «Рост-да, Мансур акамни мазах қилиш шунақа бўлади!»

Гавҳар зимдан Талъатга қаради. У бошини баланд кўтариб, қўлларини шимининг чўнтагига суқиб борарди. Клуб чироқларидан узоқлашганларидан кейин сўради:

— Катта кўча билан айланиб ўтамизми? Пахтазорни кесиб чиқа қолайлик.

Гавҳар йўл четидаги шумшайган толларга, у ер-бу ерда ғарамланган ғўзапояларнинг қоп-қора кўланкасига, ёмғирдан ивиб ётган пахтазорга бепарво қараб қўйди.

— Менга барибир.

Оёққа елимдай лой ёпишаётган сўқмоқ бўйлаб кетишди. Талъат олдинда борар, бир чеккаси бўзариб турган осмон фонида унинг баланд гавдаси текис талпинарди. Анча юришди.

— Анави куни мендан хафа бўлдингиз-а, — деди Талъат орқасига қарамай.

Гавҳар ўша кеча тун бўйи ухлолмай чиққанини, Мансурни кўрганида уятдан юраги ларзага тушганини эслади-ю индамади.

— Ростдан... Хафа бўлдингиз-а?

Талъат тўхтаб қолди.

— Юрсангиз-чи, ана сувга тушиб кетдим! — Гавҳар муздек кўлмакдан оёғини тортиб олди. Туфлисини ечиб, шўлтиллаётган сувни тўкиб қайта кийди. Уч-тўрт қадам юриб тагин тўхтади. — Оёғим музлаб кетди, газетангиз йўқми, Талъат ака, ичига солиб олмасам бўлмайди.

— Газета? — Талъат қоронғида у ёқ-бу ёққа аланглаб далда берди. — Топса бўлади. Ҳов анави сушил-када қоғозми, қуруқ пичанми бўлиши керак.

Гавҳар Талъат кўрсатган томонга қаради. Даладан анча йироқда пастак, узун бинонинг девори оқариб кўринар эди. Таниди: ғўзапоя қуритадиган эски бино. Икки ҳафтача бурун тушликка чиққанда қизлар билан шу ерга келиб тарвуз ейишган эди. Гавҳар ўшанда ерга газета тўшаб ўтиришганини эслади.

— Юринг, — деди Талъат йўл бошлаб.

Гавҳар ҳувиллаб ётган бостирмага яқин борган сайин кўнглида мубҳам бир хавотир сезиб, қадам босиши сусайди. Бостирманинг қия тоmidан шовул-лаб ёмғир қуюлар, ичкарида, зулмат ичида бир нималар ивирсиб юрганга ўхшарди. «Нимагаям хашакни эсладим, кетаверсам бўлмасмиди», деган фикр хаёлидан ўтди.

У бостирма деворига беҳол суяниб қолди. Ичкари қуруқ, пичан иси, оҳақ ҳиди келарди. Талъат бостирма ўртасига бориб гугурт чақди. Бурчакдаги бир уюм пичан, газета парчалари ёришди, томдан сизиб тушаётган чакка томчилари ялтиллаб кетди.

— Қоғоз бор экан, — бўшликда Талъатнинг овози бўғиқ акс-садо берди. У бурчак томонга юрганди, қўлидаги гугурт ўчиб қолди. Гавҳарнинг ваҳимаси кучайиб кетди. Ичкаридан, сувоғи кўчган деворлар

орасидан аллақандай шарпалар чиқиб, унинг устига бостириб келаётгандай бўлар, том гувуллар, шамол ўкиради. «Кетиш керак, тезроқ».

— Келмайсизми? — Талъат яна гугурт чақди. Бир чеккаси ўпирилган девордан шамол кириб тагин ўчирди.

Гавҳар овози титраётганини яширишга ҳар қанча уринса ҳам сездириб қўйди.

— Озгина олиб кела қолинг!..

— Вой-бў, шунақа қўрқоқмисиз?

Гавҳар секин-секин юриб, пичан ғарами олдига борди. Нафаси тикилиб, юраги гурс-гурс ура бошлади.

— Беринг туфлингизни.

Гавҳарнинг кўзлари энди қоронғиликка ўрганди. Туфлисини ечиб, Талъатнинг узатиб турган қўлига тутқазди. Бир оёқлаб туриш ноқулай бўлганидан, қўлига таяниб, пичан ғарамининг бир четига ўтирди. Ёрилиб кетган деворлардан, бўғот орасидан шамол ғуриллаб кирар, ўртадаги устун қийшайиб кетган эди. Гавҳарнинг ҳаммаёғи карахт бўлиб қолган, томоғи қақраб ютинолмас, Талъат ўрнидан жилса, қочиб кетгиси келарди. Шамол бир оз пасайиб, сукунат чўкди. Қора қоғоз ёпилган томнинг бўғиқ гувуллаши, чакканинг чипиллаши кучайди.

Талъат чўнқайиб ўтирганча унинг туфлисини пичан билан артаркан, хўрсинди.

— Мендан хафа бўлманг, Гавҳар. Сизни ранжитмоқчи эмасдим, — негадир унинг овози ҳам титраб кетди.

Гавҳар индамади.

— Манг!

Гавҳар ичига қоғоз тикилган туфлисини олди-ю, анчагача қўли титраб киёлмади. Энди оёғига илган эди, Талъат шундай шиддат билан бағрига босиб кучоқлаб олдики, нафас олишга улгуролмай пичан устига ағдарилиб тушди.

— Гавҳар! Жоним! — деди Талъат қаттиқ пичирлаб.

Гавҳар уни кучи борица итариб ташлади.

Бояги құрқув энди йўқолган, Гавҳар ҳамон тит-
рар, аммо бу құрқув эмас, бошқа куч эди.

Тальят уни қўйиб юбормади.

– Гавҳарим, шириним!..

– Қоч! Қўйиб юбор!

Аммо Тальят унга канадек ёпишиб олган, юз-
кўзларидан ўпар, ҳадеб бир сўзни такрорлар эди:

– Гавҳар! Гавҳарим! Узимникисан! Сени ўзим-
ники қиламан!

Гавҳар вужудига шунча куч қаердан қуйилиб
келганини, Тальятнинг қучоғидан чиқиб, қандай те-
пиб юборганини билмайди. Тальят чалқанча йиқилиб
тушди. Кафти билан бурнини тўсди. Ерга тупуриб
вишиллади:

– Ёввойи! Нимангга кериласан? Камайиб қолар-
миди?

– Виждонсиз!

Гавҳар югуриб чиқиб кетаётганида орқасидан
Тальятнинг ғазабнок ҳайқирганини эшитди:

– Мен бекорга шунча овора бўлдимми? Кетинг-
дан шунча бекорга югурдимми?

«Ҳаҳ-ҳа! Мана нима учун Тальят унга «ёрдам
берган» экан? Мана нимага ундан «қаҳрамон ясаёт-
ган» экан?!»

– Мараз! – деб қичқирди бостирманинг қийшиқ
дарвозаси олдига борганда. – Виждонсиз!

Отилиб ташқарига чиқди-да, ботқоққа айланган
дала ўртасидан югуриб кетди. Туфлиси қаерда лойга
ботиб қолиб кетганини ҳам, бошидаги рўмол шамол-
да тушиб қолганини ҳам сезмас, сирпаниб-сирпаниб
чошиб борарди. Алланимага қоқилиб муккасидан
йиқилди-да, кўксидан аламли, изтиробли фарёд оти-
либ чиқди. Лой аралаш ғўзапояни чангаллаганча
титраб-титраб йиғлаб юборди. Нимага шунчалик
оёқости қилишади уни? Айби нима? Бир одамни
яхши кўргани, ўшани деб ота-онасининг бағридан
чиқиб келгани учунми? Уни ким деб ўйлапти, ана-
ви ювиқсиз!

У мажолсиз қўлларига таяниб ўрнидан турди.
Олисда совуқ сўппайиб турган бостирмага кўзи ту-

шиб, юрагини тагин ваҳима босди. Бор кучини тўплаб югуриб кетди. Каналнинг ёғоч кўпригидан ўтиб қишлоқ кўчасига, таниш ҳовлига отилиб кирди.

Ичкўйлақда ётган Зулайҳо кўзлари қинидан чиққудек бўлиб сапчиб ўрнидан туриб кетди. Уни маҳкам қучоқлаб олди.

– Гавҳар! Нима бўлди, айтсангиз-чи, Гавҳар!

– Мансур акамни чақиринг! – У шундай деди-да, каравотга мук тушди...

Зулайҳо хонадан ўқдай отилиб чиқиб кетди. Зум ўтмай ранги қув ўчиб кетган, бош яланг Мансур югуриб кирди.

– Гавҳар!

Гавҳар чайқалиб-чайқалиб ўрнидан турди-ю, ўзини унинг кўксига отди. Кейин мук тушиб ўтириб олди. Мансур уни кўтариб олишга уринар, аммо Гавҳар унинг оёқларини борган сайин маҳкамроқ қисар, қўйиб юбормасди.

– Гавҳар, гапирсангиз-чи, ахир.

Гавҳар ҳиқиллаб-ҳиқиллаб, Мансурнинг тиззалари орасига юзини яширди.

– Талъат... менга... менга ёпишди... Ёпишмоқчи бўлди... – У бошини кўтариб илтижо қилди. – Уринг мени, Мансур ака! Жон Мансур ака, ўлдириб ташланг. Айб ўзимда!

Зулайҳо қўрқув ичра каравотга ўтириб қолган, ҳозир портлаш рўй беришини биларди. Мансурга бир нима дейиш, босиб қўйиш кераклигини тушунар, аммо тили калимага келмасди.

Бирдан Мансурнинг юзига қон гупуриб кетди. Аста эгилди-ю, Гавҳарнинг тўзиб кетган сочларини силай бошлади.

– Тентак. Қўрқитиб юбординг одамни. Қани, бошингни кўтар-чи! – У Гавҳарнинг ҳўл бўлиб кетган юзларини силаб, кўзига тикилди. – Ҳаммаёғинг шилиниб кетибди...

Зулайҳо Мансурнинг ўйчан кўзларига қараб энтикди. Мана шу кўзларнинг сокин боқиши учун, қувончни ҳам, аламини ҳам сиғдира оладиган мана

шу қалби учун Гавҳар Мансурни бир умр бошида кўтариб юрса арзишини ҳис қилди.

Гавҳар ҳам Мансурга тикилган кўйи чуқур-чуқур хўрсинарди. Кейин бошини қуйи солди-да, ўзининг кўзёшидан ҳўл бўлиб кетган Мансурнинг қўлларини ўпа бошлади.

— Қани ўша номарднинг ўзи?

Абдухалилнинг овози гулдураганидан кейингина эшик ёнида турганини кўришди. У Зулайҳо Мансурни чақириб борганини эшитган бўлса керак, югуриб келган, эски телпагини бир томонга қийшайтириб бостириб олган, кўзлари ўт бўлиб ёнар, бурун катакларини кериб пишқирарди.

Гавҳар ўтирган ерида эсанкираб, канал томонни кўрсатди.

— Қўрқманг, синглим... — Абдухалил кўзлари олайиб пишқирди. — Ҳозир уни... — Кейин чапаничасига қалаштириб сўкинди-да, зулмат қўйнига шўнғиди.

Зулайҳонинг тили энди гапга келди:

— Чопинг, Мансур, югуринг! Ўлдириб қўяди!

Мансур Гавҳарнинг ҳали болалик нури кетмаган кўзларига яна бир қаради-да:

— Хотиржам дам олинглар, — деб чиқиб кетди.

Мансурнинг вужудида қизиб ётган вулқон энди портлади! У ғазабдан томири тортишиб қолаётган оёқларини катта-катта ташлаб югуриб кетди. Атрофга чилп-чилп лой сачрар, шамолда гувуллаган тераклар чирпирак бўлиб орқада қоларди. Қишлоқдан чиқаверишда Абдухалилга етиб олди.

— Тўхтанг! — деди ҳаллослаб. — Қайтинг.

Абдухалил бир силташда унинг қўлини қайириб ташлади, болохонадор қилиб сўкинди.

Мансур тағин унинг йўлини тўсди.

— Қайтинг, Зулайҳо илтимос қияпти.

Абдухалил лойда сирғана-сирғана тағин олдинга интилди.

— Талъат келмайди энди... Қочворган. Зулайҳо юрагини ҳовучлаб ўтирибди, қайтинг, Абдухалил.

Мансур Абдухалилни бир амаллаб кўндирди-ю, ўзи канал кўпригига бориб тўхтади. «Барибир шу ердан ўтади, газанда!» У кўприк панжарасига суяниб олдинга тикилди. Зулмат орасида унда-мунда чироқлар кўриниб қолар, ёмғир томчилари каналга овозсиз урилар, ҳўл бўлиб кетган қамишлар ҳазин шитирларди.

«Келмайди! — пичирлади у мудҳиш зулматга тикилиб. — Келмайди!» Гавҳарнинг маъсум кўзлари хаёлида жонланди-ю, тишлари ғижирлаб кетди. Унинг виждон азобида қийналиб юрганини Мансур билармиди? Биларди! Курсдошлари, дугоналаридан ажралиб қолганини билармиди? Биларди! Мансур буларнинг ҳаммасини Гавҳар ўзи учун, ўзи билан ёнма-ён туриш учунгина қилганини ҳам биларди! У фақат бир нарсани билмасди. Талъатнинг шу қадар пасткашлигидан беҳабар экан.

Ёғоч кўприк лопиллай бошлади. Мансур кескин ўгирилиб қаради.

— Мансур!

У Зулайҳонинг товушини таниди.

— Юринг, — деди Зулайҳо яқин келиб. — Абдухалилни бир амаллаб кўндириб келдим. Сиз қайтиб бормасангиз, туман марказигача қидириб боришдан тоймайди.

Мансур бир зум иккиланиб турди-да, ниҳоят, Талъатнинг туман марказига жўнаб қолганига ишонч ҳосил қилиб, кўприкдан тушиб кетди.

* * *

Шунча кун эзиб ёққан ёмғирдан сўнг ҳаво очилиб кетди. Кузнинг сўнгги илиқ кунлари бошланди. Осмон янаям тиниқлашиб, кўнгилга ором берувчи шамоллар эса бошлади. Каналда сув пасайди. Қишлоқ кўчалари, пахтазор пайкаллари селгиб қолди.

Ниҳоят, учинчи куни Талъат келди. Мансур бу кунни «орзиқиб» кутган эди. Ҳар оқшом штаб олдига келиб-кетар, Талъат билан «гаплашиб олиш»ни

кўнглига туғиб қўйган эди. Штаб эшиги олдида папирос чекиб турган Талъатни кўрди-ю, кўзлари ғазабдан қисилиб кетди. Ўзини босишга ҳарчанд уринмасин вужудини қамраган нафратни жиловлай олмасди. Талъат бошига шляпа кийиб олган, хотиржам тамаки тутатар эди. У яқин келаётган Мансурни кўриб ранги ўчиб кетди. Мансур қоронғи бўлса ҳам аниқ сизди. Талъат илдам келиб қўл чўзди.

— Суюнчи беринг, Мансуржон! Индинга Тошкентга қайтамиз. Ректоратнинг буйруғини олиб келдим.

Мансурнинг кўз ўнги қоронғилашиб кетгандек бўлди.

— Торт қўлингни! — деди паст, аммо таҳдидли оҳангда.

Талъат тушунди. Анави жинқарча «акажони»га шикоят қилган. Шундай бўлса-да, талмовсираган бўлиб сўради:

— Тинчликми, Мансуржон?

— Тинчлик, — деди Мансур бир қадар осойишта алпозда. Бироқ тишлари ғижирлаётгани сезилиб турарди. — Чеккароққа ўтайлик.

Талъат кўрқмади. Бунақа «даҳанаки жанглар»ни аввал ҳам кўрган. Бир жиҳатдан Мансурнинг гапи тўғри. Бундай «муаммолар»ни эл назаридан четроқда ҳал қилгани маъқул. Ортиқча гап тарқалса, ўзига ёмон. Фалончи аспирант талаба қизга кўз олайтирибди, деган гап катталарга етиб борса, аспирантура билан хайрлашиши ҳам ҳеч гапмас.

Олдинма-кейин юриб бақатерак тагида тўхтадилар.

— Нега ёпишдинг? — деди Мансур гапни индаллосидан бошлаб.

— Кимга?

— Менга қара! — такрорлади Мансур ҳамон ўша паст, таҳдидли алпозда. — Кечагина мактабни битирган қизга нега осилдинг?! Нима, у сенинг юзта эркак тагидан чиққан манжалақингми?

Талъат бўйин товлашга ўрин қолмаганини тушунди.

— Энди, — деди мурсаомуз оҳангда. — Йигитчиликда баъзан бўп туради-да. Ўзингиз ҳам эркаксиз-ку!

— Сен эркакмисан? Бўпти, эркакчасига гаплашамиз! — Мансур кутилмаганда ғижимланиб кетган эски плашининг чўнтагидан пичоқ чиқарди. Талъат бундай бўлишини кутмаган эди. Беихтиёр орқага чекинди.

— Ҳазиллашманг, укажон! — деди. Овози ингичкалашиб кетганини ўзи ҳам пайқади.

— Мен сенинг уканг эмасман! Танла биттасини! Иккаласи бир хил. Тиғи ҳам, банди ҳам. — Шундай деб Мансур қўлини олға чўзди. Чиндан ҳам икки қўлида иккита бир хил чуёт пичоғи бор эди: тиғи қоронғида хира йилтираб турган пичоқлар... — Индинга Тошкентга кетадиган бўлдик, дедингми? Иккаламиздан биттамызнинг ўлигимиз кетади. Танла пичоқни! Юр, канал бўйига!

Мансур бу гапни бақариб, ҳақорат қилиб айтса, Талъат қўрқмас эди. Аммо рақибининг кўзлари ёниб турар, гап оҳанги шу қадар осойишта, қатъий эдики, Талъатнинг ичида бир нима узилиб кетгандек бўлди. Тинч оққан сувдан қўрқ, деганлари рост. Талъат шу топда бу йигит ҳамма нарсага тайёр эканини, ундан омон қутулиш мушкуллигини англади.

— Қўйинг энди, биродар, — деди овози титраб. — Тушунмовчилик бўлганга ўхшайди...

— Гапни кўпайтирма! Танла биттасини! — Мансур иккала пичоқни Талъатнинг қорнига тикиб олгудек тақади. — Ол!

— Жон дўстим! — Талъат астойдил илтижо қилди. Келинг, яхшиликча гаплашайлик. Мен Гавҳарга... сиз ўйлаганчалик... Хўп, узр, деяпман-ку, биродар! Минг бора кечирим сўрайман. Бошқа такрорланмайди!

Мансур унинг кўзига тик қараганча узоқ туриб қолди.

— Нега мендан узр сўрайсан, хунаса! — деди-да, қўлидаги пичоқларни дуч келган томонга улоқтирди. Пичоқлар ариққа бориб тушди шекилли, «чўлп»

этган овоз келди. — Кимга итлик қилган бўлсанг, ўшандан узр сўрайсан! Ҳозир! Тиз чўкиб!

Талъат бу «телба»дан қутулишнинг бошқа чораси йўқлигини билиб, итоаткорлик билан эргашди. Юраги пўкиллаганча пойинтар-сойинтар қадам босиб бораркан, бир нарсани ўйлаб, ич-этини ер эди. Бу «Отелло» бутун гуруҳни йиғиб, анави «хонимчаси»дан узр сўратишга мажбур қилса, обрўси уч пул бўлмайдими? Талабалар олдида ким деган одам бўлади? Ахир у аспирант, салкам домла-ку!

Йўқ! Мансур уни талабалар билан рўпара қилгани йўқ. Қизлар қўнган хонадон эшигига келганда ичкари кириб Гавҳарнинг бир ўзини бошлаб чиқди.

Талъат бир чеккадаги симёғоч тагида қўрқувданми, ҳаяжонданми, овози қалтираб шоша-пиша тавба-тазарру қилганида Гавҳар бир оғиз гапирмади. Юзига ҳам қарамади.

* * *

Эртасига хўжалик клубида жамоа аъзолари билан ҳашарчи талабаларнинг хайрлашув кечаси бўлди. Бунақа тантанали кечалар уюштиришни декан Юнусов ўрнига қўяр, бундай тадбирлар ёш авлоднинг маънавий оламини бойитади, уларни ҳаётга яқинлаштиради, деб ҳисоблар эди.

Хўжаликнинг анча унниқиб қолган залининг деворига шиор ёзилган алвонлар осилган, оппоқ куз гуллари билан безатилган саҳнада қотмадан келган хўжалик раиси, Фулом Саидович, декан Юнусов домла ўтиришарди.

Раис йиғим-теримда ёрдамани аямаган талабаларга миннатдорчилик билдирди. Ўқишларига ривож, саломатлик тилади. Кейин декан гапирди. Талабалар Ватан олдидаги виждон бурчини адо этиб, фидокорона меҳнат қилгани, халқимизнинг фахри бўлмиш «оқ олтин»нинг фалон миллион тоннали хирмонга муносиб ҳисса қўшганини жўшиб баён қилгач, бу ишда алоҳида қаҳрамонлик намунасини кўрсатиб, кунига икки юз килодан ошириб пахта

терган биринчи босқич талабаси Норбоевага сўз берди.

Ўртароқдаги қаторда Зулайҳо, Мансур, Абдухалил билан ёнма-ён ўтирган Гавҳар эсанкираб қолди. «Тағинми? Яна минбарга чақиришяптими?»

Зулайҳо унинг хаёлига келган андишани ўқиб тургандек, энсаси қотиб хитоб қилди:

– Оббо, янами?

Унинг овозини ҳеч ким эшитмади. Ҳамма бара-вар қарсак чалар, Гавҳар эса ўринидан туришни ҳам, ўтираверишни ҳам билмай, талмовсираб қолганди.

– Норбоева, қаердасиз, чиқинг буёққа! – деди Юнусов микрофонда.

Гавҳар шунча одам орасида домланинг сазасини ўлдириш яхши эмаслигини англади. Оёғига тош боғлангандек имиллаб саҳна томон юрди. Зиналардан қандай чиқиб боргани эсида йўқ. Шуурсиз бир тарзда минбар олдига келди.

– Мана, ўша, меҳнатсевар, чаққон қизимиз! – деди декан тантановор алпозда. Гавҳар беихтиёр ҳозир ўзи чиқиб келган қаторга қаради. Мансур ҳам, Зулайҳо билан Абдухалил ҳам «омма»га қўшилиб қарсак чалмас, унга диққат билан қараб ўтиришар эди. Шунда Гавҳарнинг кўзи биринчи қаторда оёғини чалиштириб ўтирган Талъатга тушди. У қандайдир нотабий илжайиб ўтирар, кеча тиз чўккудек бўлиб узр сўраган одамнинг қарашлари ҳозир киборларча мағрур эди. Гавҳарнинг назарида «Қалайсан, ойимча, сени ҳаммага танитган, минбарларга чиқариб, институт курсисига ўтқизиб қўйган мен бўламан!» деяётганга ўхшарди. Ҳатто «гапирсинлар энди», деб истеҳзоли бош ирғаб қўйгандек ҳам бўлди.

– Уялманг, қизим, гапираверинг, – деди декан далда бериб.

– Мен... – Гавҳар уёғига гап тополмай эсанкираб қолди. Яна «мен»... «мен»... деди-да, тўсатдан йиғлаб юборди. Сўнг қалбида қандайдир жасорат пайдо бўлди-ю, неча кундан бери юрагини ўртаб ке-

лаётган гапни бор овозда айтди. — Мен кунига икки юз килодан пахта терган эмасман. Бу гап ёлғон!

Зал сув қуйгандек жим-жит бўлиб қолди. Гавҳар зиналардан гандираклагудек бўлиб тушди-ю, кўчага отилди. Анча жойга етганида орқасидан келаётган қадам товушларини эшитди. Биринчи бўлиб Мансур, кетидан Абдухалил билан Зулайҳо етиб келди. Гавҳар тўхтади. Мансурнинг кўксига бош қўйиб унсиз, ўкиниб-ўкиниб йиғлаб юборди. Қизиқ, у йиғлаган сайин ўзини енгил сезар, елкасидан босиб ётган зилдек тош қулаётганга ўхшар эди...

* * *

Эртаси уни штабга чақирди. Хўжалик идораси олдида беш-олтита автобус қаторлашиб турар, талабалар тезроқ шаҳарга кетиш учун кўрпатўшагини йиғиштириш билан овора эди. Гавҳар уни бекорга «таклиф» қилишмаганини тушунар, кўнгли қандайдир бўм-бўш ва айни пайтда осойишта эди. Судга чақирилган айбдорга далда бериш учун яқин кишилари эргашиб боргандек, Мансур, Зулайҳо. Абдухалил кузатиб боришди. Аммо эшик олдида қолишдан бошқа чоралари йўқ эди. Ичкарига «судланувчи»нинг бир ўзи кириши керак! Мансур унинг қўлини маҳкам қисиб далда бермоқчи эди, Гавҳар «хавотир олманг, қўрқаётганим йўқ», деган маънода жилмайган кўйи ичкари кириб кетди.

У қуёш нури тўкилиб турган йўлакдан ўтиб охиirroқдаги эшикка яқин борди. Эшик икки энликча қия очик турар, ичкаридан декан Юнусовнинг асабийлашиб айтаётган гаплари эшитилар эди.

— Қизиқсиз, домла, нима, мен ўзим учун қилдимми, бу ишни? Яхши ишлаганларни ўрناк қилиб, бошқаларни эргашишга ундаш гуноҳми? Ҳамма жойда бор бу одат! Ҳамма жойда! «Фалончи «зангори кемаси»да фалон юз тонна пахта терди», деган гапга ишонасизми? Бир мавсумда шунча пахта терган машина сочилиб кетади. Шунча терган механизатор майиб бўлиб, касалхонага тушади! Аммо

оммани кўпроқ ишлашга ундаш учун керак, бундай пропаганда! Бошқалар қилаётган ишни қилсак, биз айбдор бўлдикми, энди?

— Менга қаранг, домла... — Гавҳар Фулом Саидовичнинг йўғон овозини таниди. — Ҳеч ким сизни айблаётгани йўқ. Сиз ҳам талабани айбламанг. Ўзимиз ишонмаган нарсага ёшларни ишонтириш шунчалик зарилми? Ёшларга тўғри бўл, ростгўй бўл, деб ўзимиз ўргатамиз-ку! Барака топсин, тўғрисўз қиз экан. Феълимизни кенгроқ қилайлик, биродар...

Гавҳар, биров кўриб қолса, гап пойлагандек бўлмаслик учун эшикни очди.

— Мумкинми?

Фулом Саидович тўрдаги стол ортида ўтирар, пиджагининг тугмаларини ечиб, бўйинбоғини бўшатиб қўйган, кўриниши ҳорғин эди.

— Келавер, қизим, — деди самимий оҳангда.

Декан хона ўртасида турар, асабийлашгани учун бўлса керак, юзи қизариб кетган эди. Гавҳар ийма-ниб салом берди.

— Дуруст, оғзи ботир қиз экансиз, — деди декан кўзойнак ортидан чақчайиб. — Шу гапларни ўзимизга айтсангиз бўлмасмиди? Колхозчилар олдида дoston қилиш шартмиди? — Бир зум жим қолдида, давом этди. — Қўрқманг, ҳозирча институтдан ҳайдамаймиз. Лекин одам дегани бунақа маҳмадана бўлмайди...

Гавҳар узр сўрашни ҳам, эътироз билдиришни ҳам билмас, ростини айтганда, энди унга барибир эди: хоҳласалар ўқишда олиб қолишсин. Бўлмаса, ҳайдашсин! Барибир нимадир дейиши керак эди. У тўзиб кетган фикрини анчагача йиғиб ололмай турди-да, Фулом Саидовичга юзланди:

— Домла, — деди паст овозда. — Имтиҳон олаётганингизда «Ҳалол бўл, ҳалол одам йиқилмайди», дегандингиз. Мен ўқишга ўз кучим билан киролмадим. Бошқа йўл билан кирсам, ҳалол бўлмайди. — Кўнглининг бир бурчида ўзининг ҳақ эканини ҳис қилди-ю, тетикланиб гапида давом этди. — Бу йил бўлмаса, келаси йили албатта кираман!

Фулом Саидович деканга юзланиб жилмайди.

— Айтдим-ку, мард қиз деб! Балли, қизим! «Шу ҳалоллигинг учун ҳам сени институтга қабул қиламиз!»

* * *

Тушдан кейин қатор-қатор автобуслар пахта майдонида «жавлон урган» ёшларни ортиб, турна қатор йўлга тушди. Улардан бирида, охирги ўриндикда Абдухалил, Зулайҳо, Гавҳар ва Мансур ёнма-ён ўтиришар, талабалардан кимдир рубоб чалиб қўшиқ айтар, биров биров билан шанғиллаб гаплашар, хуллас, ҳаммаёқ шодликка тўлган эди. Йил бўйи ҳосил бериш заҳматида чарчаган ер жафокаш она каби вазмин нафас ростлаётганга ўхшар, осмонда кеч кузнинг елпиғичдек юпқа, қат-қат булутлари сузиб борар, шамол минг йиллардан бери бажариб келган юмушини давом эттириб, уларни кўз илғамас, олис ва гўзал манзилларга олиб кетар эди.

Муаллиф изоҳи:

Асарга 1966 йил 26 апрель, тонг соат 3 дан 30 дақиқа ўтганда нуқта қўйилган. Икки соатдан сўнг Тошкент зилзиласи рўй берган.

ОҚ БУЛУТ, ОППОҚ БУЛУТ

Бадиий асар ҳам тирик инсон каби тугилади. Унинг ҳам қисмати бўлади... Бу ҳикоянинг тарихи қизиқ. У бундан салкам қирқ йил аввал ёзилган. Аммо кейинчалик эълон қилинган китобларга киритилмаган. Сабаби шуки, орадан бир неча йил ўтгач яратилган «Икки эшик ораси» романида ҳам шунга ўхшаш тасвир бор: икки йигитчанинг жонини гаровга қўйиб сувга калла ташлаши манзараси. Ёзувчи ўзини ўзи такрорлашга ҳаққи йўқ. Лекин бу ҳикоядаги «ечим», хулоса бутунлай бошқача. Асар бугунги китобхонни ҳам ҳаяжонга солиши, ҳаёт ва муҳаббат деган сеҳрли нарса ҳақида ўйлашга ундашига умид қиламан.

Муаллиф

Самолёт ёмғирдан қорайиб ётган бетон йўлқадан шиддат билан югургилаб борди-да, бирдан муаллақ тўхтаб қолгандек бўлди. Ёмғир томчилари муттасил чизик тортаётган иллюминатор ойнасидан ташқарига қарадим. Самолёт қиялаб учиб борар, ердаги улкан резервуарлар, аэропортнинг йўлаклари липиллаб ортда қолар, олисда эса қорайиб турган ўрмон кўзга ташланар эди.

Зум ўтмай атрофни қуюқ туман ўраб олгандек бўлди. Бунақа пайтда самолёт силкиनावериб одамни безор қилади. Ўзимни чалғитиш учун боя аэропортда олган газетани яна кўздан кечира бошладим. Аммо уни ўша ернинг ўзидаёқ ўқиб бўлгандим. Шунинг учун ҳафсаласизлик билан суянчиққа бошимни қўйиб, кўзимни юмдим. Билмадим, қанча фурсат ўтди, бир маҳал ёнбош томондан аёл кишининг овози келди:

– Газетангизни кўриб берсам майлими?

Ёнимга келиб ўтирган аёлга эътибор бермаган эканман. Бурилиб қарадим. Қарадим, эсанкираб қолдим.

– Дилафрўзмисиз? Нима қилиб юрибсиз бу ерда?

У қуралай кўзларини сузиб, қандайдир босиқ, аммо ўктам овозда кулди.

– Нима, самолётда сиздан бошқа одам учмаслиги керакми?

– Йўғ-е, мен... шунчаки, сизни бунақа вазиятда учратаман деб ҳеч ўйламагандим.

Дилафрўз тагин ўша, ўзининг гўзаллигини билладиган аёлларга хос босиқ, хиёл эрқароқ овозда кулиб қўйди.

– Дуруст, танидингиз... Мен қариб қолган бўлсам керак, деб қўрқувдим... – У бир зум ўйга толди-да, яна кулимсиради. – Кўришмаганимизга ҳам ўн саккиз йил бўпти.

Мен унга энди яқиндан, синчиклаб қарадим. Дилафрўз чиндан ҳам анча ўзгарган, тўлишиб, қандайдир виқорли аёлларга ўхшаб қолганди. Фақат кўзлари, кулганида ич-ичидан ёниб кетадиган қуралай кўзлари, ўзининг малоҳатига ишонган аёлларга хос хотиржам кулгуси ўша-ўша эди. Ҳозир унга шуни айтишим кераклигини билардим. Аммо оғзимдан бошқа гап чиқиб кетди:

– Мен сизни тушимда кўриб тураман. Ҳалиям...

Ҳа, мен уни ҳануз тушларимда кўриб туришим рост эди. Мен Дилафрўзни ҳар гал бир хил туш кўраман. У оппоқ кўйлақда бирдан пайдо бўлиб қолади. Қуралай кўзларида ўт ёниб, алланималарни гапиради, кулади... Кейин тўсатдан ғойиб бўлади.

Ўшанда, ўнинчи синфда ўқиб юрганимизда у кунора тушимга кириб чиқарди. Сочлари чиройли турмакланган, оппоқ кўйлақда, кўзларида табассум... Бутун мактабда энг чиройли қиз шу – Дилафрўз эди. У бошқа мактабдан ўтган «янги» қиз бўлгани учунми, бир-бирини сенсираб гаплашадиган синфдошларнинг ҳаммаси уни сизлаб чақиради. Дилафрўз дарснинг биринчи кунини оппоқ кўйлақ кийиб,

эшикдан кириб келганидаёқ уни севиб қолдим. Кечалари уйқуга кетиш олдидан Худодан ёлғиз бир нарсани тилар эдим. Уни туш кўрсам, тушимда ақалли бир марта қўлидан тутсам... Эрталаб дарсга борганда, ўзини кўрганда эса ундан қочишга уринар, худди аразлаган одамдек узоқроқдан ўтишга ҳаракат қилардим. Назаримда, Дилафрўз осмон-фалакдан, оппоқ булутлар орасида сузиб юрган афсонавий малакка ўхшар, унга гапириш, тикилиб қараш гуноҳ эди мен учун.

Очиғини айтганда, синфимиздаги болаларнинг кўпи ошиқ эди унга.

Ҳатто Абжал деган «атаман»имиз ҳам Дилафрўзнинг шарпасини сезиши билан мулойим тортиб қоларди. Асли исми Абдужалил бўлса ҳам феъли ёмонлигидан Абжал деб лақаб олган бу бола қўпол, тўнкамижоз эди. Аммо бутун синф ундан ҳайиқар, аллақандай безорилар тўдасига қўшилиб юришини билардик. Абжал билан фақат битта бола — тулкидек устомон Умар ошначилик қилар, иккови доим бирга юришар, шунинг учун болалар унга «Дум» деб лақаб қўйишган эди.

Муҳаббат одамни чалғитади, дейишади. Ишонмайман. Муҳаббат одамга мислсиз куч-қудрат бағишлар экан. Ўша йили шу қадар яхши ўқий бошладимки, авваллари уч олса ҳам куюнмайдиган, беш олса ҳам суюнмайдиган мендек бепарвонинг бунчалик билагон бўлиб қолганига ўқитувчилар ҳам, уйда акаларим ҳам ҳайрон эди. Мен бўлсам, дарсда қойилмақом қилиб жавоб бераётганимда беш олишни эмас, Дилафўзни қойил қолдиришни ўйлардим.

Битириш имтиҳонлари чўзилгандан чўзилиб, ҳаммамизнинг силламизни қуришиб юборди. Болалар мияси ачиб кетганидан нолир, бу азоблардан тезроқ қутулишни тилар, мен бўлсам, имтиҳонлар янаям чўзилишини ич-ичимдан орзу қилардим. Мактабни битирсак, Дилафрўз билан бир умр видолашадигандек...

Эсимда, ўша куни кимё фани имтиҳонидан бир кун аввал йиғилдик. Негадир ўқитувчимиз келмади.

Кўпчилик тарқалиб кетди. Саратон иссиғидан қизиб кетган, бўр иси анқиб турган синфда ўн чоғли бола қолдик.

— Яқинда имтиҳонлар тамом! — деди болалардан бири орзумандлик билан. — Кейин ҳаммамиз ҳар қаёққа «ҳушт!»

Парта устига миниб ўтирган Абжал дўриллаб кулди.

— Биз қаёққа кетсак ҳам Дилафрўзни обкетамиз! — Бу гапни у шунчалик беписандлик билан айтдики, ўрнимдан сакраб туриб кетдим.

— Нима-а? — дедим чўзиб. — Сен...

«Олиб кетасанми?» дейишга тилим бормади. Олиб кетиш у ёқда турсин, Дилафрўз мана шу Абжалнинг ёнига келишини тасаввур қилишнинг ўзи даҳшат эди мен учун.

Абжал боягидан ҳам беписандроқ оҳангда кулди.

— Ие, сен нега жириллайсан? Эшитиб қўй! Мен Дилафрўзхонни...

У ёғи қандоқ бўлганини билмайман. Бир маҳал иккаламиз полда думалашиб айлана бошладик. Абжал сочимдан чангаллаб туриб бошимни уч-тўрт ерга урган эди, кўз ўнгим қоронғилашди-ю, ҳеч нима кўринмай қолди. Ўзимга келганимда Низом деган ўртоғим суяб ўтирарди. Амаллаб ўрнимдан турдим. Оғзим негадир шўртанг эди. Кафтим билан артган эдим, қўлим қон бўлди. Абжал йўл-йўл кўйлагининг йиртилган ёқасини ғижимлаганича кимёвий формулалар ёзилган тахта олдида турар, ҳансираб нафас оларди.

— Агар яна битта гапирсанг, ё сен ўласан, ё мен! — Бу гапни шу қадар ишонч билан айтдимки, атрофни ўраб турган болаларнинг нафаси ичига тушиб кетди.

— Унақа бўлса бир ёқлик қилиш керак бу масалани. — Боядан бери охирги партада ўтирган «Дум» секин-секин юриб яқин келди. Қувлик билан ҳаммага бир-бир қараб чиқди-да, елкасини учириб давом этди. — Дилафрўзни Абжал яхши кўришидан хабарим бор эди. Энди Эргаш ёндан чиққан ёнқозиқ

бўлиб қолди. — У менга имо қилди. — Йигитчасига бирон чора топиш керак энди.

Низом ранги ўчиб, унинг олдига бостириб борди.

— Гапни айлантирма, «Дум»! Нима демоқчисан?

— Бирон нарсадан гаров ўйнашсин, ора очик бўлади-қўяди!

— Масалан?

— Масалан... — «Дум» мушкул муаммо қаршисида қолгандек пешонасини тириштирди. — Масалан, Бўрижарга калла ташлашдан. Ким омон чиқса...

— Думингни ликиллатма, Дум! — Низом нафрат билан ундан юзини ўтирди. — Эргаш яхши сузолмаслигини билиб, жўрттага айтяпсан.

Мен кафтим билан оғзимни артганча уларнинг баҳсини бепарво эшитиб турардим. Гўё бу гапларнинг менга мутлақо алоқаси йўқдек. Фақат «Бўрижар!» дейишганида бултур бир синфдошимиз темир йўл кўпригидан калла ташлаб, сувдан чиқмагани эсимга тушди. Унинг жасадини бир ҳафтадан кейин аллақайси тўғондан топиб келишган эди.

— Хўш, нима бўпти? Гаровни эркак киши ўйнайди. — «Дум» ҳар эҳтимолга қарши Абжалнинг яқинроғига бориб, овозини баландлатди. — Йигит деган дўппи тор келганида «вийт» деб қочмайди.

Секин ўрнимдан турдим.

— Кетдик.

Низомнинг ранги қув ўчиб кетди.

— Жиннимисан! Вей, аҳмоқ бўлдингми?

— Ҳозирмас, — деди Абжал ҳамон кўйлагининг йиртиғиниғимларкан. — Эртага соат ўнда, кўприк устида.

«Дум» қўли билан Низомга имо қилди:

— Низом сенинг секундантинг бўлади. Мен Абжалга секундантлик қиламан.

Ўша оқшом ярим кечагача хаёлан Дилафрўз билан гаплашиб ётдим. Қани энди бир марта кўрсам, охирги марта кўриб қолсам... Йўқ, у олисда эди. Оқ, оппоқ булутлар устида эди. Аксига олиб, ўша куни ақалли тушимга ҳам кирмади.

Эрталаб карахт бўлиб уйғондим. Бошим лўқиллаб оғрир, негадир худди йиғлаган одамдек кўзим ачишарди.

Кўчага чиқсам, дарвоза олдида Низом турибди.

— Борма! — деди қўл силтаб. — Биласан-ку, Абжал бандит! Тегирмонга тушса бутун чиқади. Нима, жонингдан тўйдингми?

Кўнглимнинг бир чеккасида Низом тўғри айтаётганини билиб турардим. Аммо ўзим ҳам тушуниб етмаган қандайдир қайсар туйғу нуқул олға итарарди. Қайтага яхши эмасми? Сен ўлиб кетасан, Дилафрўз ҳаммасини эшитиб, зор-зор йиғлайди... Сени сев-маганига, қадрингга етмаганига пушаймон бўлади. Абжалдан бир умр нафратланиб юради.

— Менга қара, Низом, — дедим совуққонлик билан. — Қўрқаётган бўлсанг борма қўя қол, менга секундантнинг кераги йўқ.

Низом бора-боргунча мени ҳам, Абжални ҳам, «ҳамма ғалвани бошлаган» ўша «Дум»ни ҳам сўкиб борди. Менга бу гаплар таъсир қилмас, хаёлим бошқа ёқда эди. Дилафрўз қаёқдайкин ҳозир? Нима қилаётганин?

Кўприк устига етиб келганимизда ҳеч ким йўқ эди. Кун эрталабдан қизиб кетган. Ялтираб ётган темир йўл изиданми, қорамойга беланган шпалларданми, чучмал ҳид анқиб, нафасни олгудек бўларди. Кўприк четига ўрнатилган лиқилдоқ панжарага суяниб пастга қарадим. Юқорида ёйилиб оқаётган сув шу ерга — темир йўл остига келганида кескин тораяр, икки чети бетонлаб қўйилган ўзандан шиддат билан оқиб ўтиб, нариги томондан отилиб чиқиб кетар эди. Шунинг учун бўлса керак, юқоридан сарғайиб келаётган сув нариги томондан кўпикланиб, оппоқ оқариб чиқарди. Жарнинг у юзида сап-сарик қамишзор кўзга ташланар, яна-ям нарироқда ботқоқлик қорайиб кўринарди. Терак бўйи пастликда аждардек вишиллаётган Бўрижарга қарашим билан юрагим орқага тортиб кетди.

— Қалай, юрагинг пўкиллаб қолмадими?

Дўриллаган овоз эгасини таниб, бурилиб қарадим. Абжал бир қўлида «портвейн» шишаси, бир қўлини белига тираганча кинояли илжайиб турарди. Нарироқда эса Низом билан «Дум» юзма-юз туришар, Низом қўлини пахса қилиб, жаҳл билан алланималарни тушунтирар эди.

— Кетар жафосида отиб оласанми? — Абжал шундай деди-ю, шишани чаққон очди. Боши устида баланд кўтарганча қулқиллатиб ича бошлади. У ҳар ютинганида дўрдоқ лабининг икки четидан қип-қизил вино сизиб тушар, кўйлагининг ёқасидан тошиб, пастга оқар эди. Турқи кўзимга шу қадар жирканч кўриниб кетдики, ижирғаниб юзимни ўгирдим.

Дилафрўзни шунга топшириб қўяманми? Шунга-я! Ундан кўра бир марта эмас, ўн марта чўкканим яхши эмасми? Абжал винони ичиб бўлди-да, кафтининг орқаси билан лабини артди. Шишани улоқтириб юборди. Шиша темир йўл четидаги қиррадор тошлар устига тушиб, чил-чил синди.

— Қани, ташла тангани! — Абжал «Дум»га қараб кичқирди. — Ташла, толеимизни синаб кўрайлик!

«Дум» дарров жилпанглаб етиб келди.

— Мана бу 20 тийинлик, — деди қўлидаги тангани кўз-кўз қилиб. — Қаёғини танлайсан?

Абжал кайфдан қизарган кўзларини сузиб қўл силкитди.

— Менга барибир.

— Сен-чи?

— Менгаям!

— Бўлмаса бундай...

Узоқдан эшитилган гудок товуши «Дум»нинг гапини бўлди.

— Шошма, поезд ўтиб кетсин! — деди у билафонлик билан. — Ҳаммаси қондаси билан бўлиши керак... Эркакчасига...

Шиддат билан келаётган тепловоз яқинлашиб қолганда яна бир сигнал берди-да, вагонларни судраганча гулдураб ўтиб кетди. Йўл четидаги мазут сачраган, қовжираб қолган ўтлар силкиниб-силкиниб

тагин қаддини ростлади. Зум ўтмай пастда яна Бўрижарнинг гувуллаши эшитила бошлади.

— Гап бундоқ, 20 тийин деб ёзилган томони тушса, Эргаш биринчи бўлиб калла ташлайди. Орқаси тушса — Абжал. — «Дум» шундай деди-да, тангани чириллатиб осмонга отди.

— Мана, Низом, сен ҳам кўр! — «Дум» шпалга тушган танга устига энгашди. — Қарасанг-чи!

Низом икки темир йўлнинг қоқ ўртасида қарахт бўлиб турар, чамаси, бу гаровнинг шунчаки ўйин эмаслигига ҳалиям ишонмас эди. Мен бўлсам аллақачон ҳукм қилинган одамдек хотиржам эдим.

— Мана, ўзинг кўр! — деди «Дум» негадир қувониб. — «Чув» тушди. Биринчи бўлиб Эргаш ташлайди.

— Бекор айтибсанлар! — Низом жон ҳолатда бақириб юборди. — Сенлар Эргашни ўлдирмоқчисан!

Мен қизиб ётган рельсга ўтирдим-да, индамай туфлимнинг боғичини еча бошладим. Пайпоғимни ечаётганимда негадир Низом ҳам, у билан гижиллашаётган «Дум» ҳам жимиб қолишди. Туфлимни бир чеккага қўйиб, ўтирган жойимда бурилиб қарадим, беҳуш одамдек анграйиб қолдим. Ўн қадамча нарида Дилафрўз турарди. Худди ўша — тушларимда кўргандек оппоқ кўйлак кийган, сочлари чиройли турмакланган Дилафрўз турарди. У оқ туфлиси билан шпалларни битта-битта босиб яқин кела бошлади. Нима бу? Оппоқ булутларнинг менга қилган сўнгги саховатими?

— Тинчликми? — деди у яқин келиб.

— Тинчлик, — «Дум» ноқулай илжайди. — Чўмилмоқчимиз.

Дилафрўз менга ўтирилди.

— Эргаш, сиз ҳам чўмилмоқчимисиз?

Мен шундагина ўзимга келдим. Унинг рўпарасида ялангоёқ, бемаъни алпозда ўтирганим учун мулзам бўлиб, секин ўрнимдан турдим.

— Шунақа, — дедим иложи борича совуққон оҳангда, — чўмилмоқчиман.

Дилафрўз кескин Абжалга бурилди.

— Нима, мен кўчада тушиб ётган чақаманми, орқамдан гаров ўйнайсизлар?!

Дилафрўз Абжалга гапирди-ю, менинг ичим музлаб кетди. Унинг бу қадар шиддатли оҳангда гапирганини ҳеч эшитмаган эдим. Кўзимни қаёққа яширишни билолмай қолдим.

— Ким етказди? — Абжал лабини бир чеккаси билан илжайди. — Ҳеч ким сизни чақиргани йўқ-ку!

Абжалнинг Дилафрўзга киноя қилиши вужудимни қақшатиб юборди.

— Менга қара, ўв! — дедим овозим титраб. — Гапни кўпайтирма. Бошладик!

Абжал оёғини рельс устига қўйганича туфлисининг боғичини еча бошлади. Шу пайт ҳеч кутилмаган воқеа бўлди. Дилафрўз «Дум» билан Низомнинг орасидан ўтди-да, Абжалнинг елкасига қўлини қўйди.

— Қулоқ солинг.

Абжал бошини кўтарди.

— Хўш?

— Абжал... Мен... — Дилафрўз Абжалнинг бошига хиёл эгилди. Кўзларида аллақандай ўт ёниб турарди. — Мен сизни яхши кўраман. Шунини билмоқчимидингиз?

Қулоқларим шанғиллаб, кўз ўнгим қоп-қоронғи бўлиб кетди. Фира-шира туманлик орасида Абжалнинг бир зум анграйиб қолганини, кейин қаддини ростлаганини кўрдим. Юрагим гурсиллаб ураётганини, оёқларимдан мадор кетиб бораётганини сезиб турардим.

Зум ўтмай қиррадор тошлар устига чўккалаб қолдим. Кечалари тушимга кириб чиқадиган Дилафрўз шуми? Хаёлимда булутлар орасида сузиб юрадиган Дилафрўз шуми? Ҳозиргина осмонда учиб юрган Дилафрўз бирдан ерга тушди. Йўқ, ердан ҳам пастроққа тушиб кетди... Ана, у кетяпти.

Абжалнинг, ҳамма ёмон кўрадиган, ҳамма жирканадиган Абжалнинг қўлидан тутиб кетяпти! Бун-

дан чиқди, Абжал кеча бекорга гапирмаган, бундан чиқди илгариям...

Абжал унинг оппоқ билагидан тутиб борар, у эса тасмадек рельс устида дорбозларга ўхшаб эҳтиёткорлик билан мувозанат сақлаб юриб кетар эди. Гўё бир умр шундай юрадигандек. Гўё Абжал бир зум қўлини қўйиб юборса, йиқилиб кетадигандек. Бир неча қадам юришгандан кейин у орқасига бурилиб қаради. Кейин яна... Мен юзимни чирт ўгирдим, бошимни чангаллаб қолдим.

Анчадан кейин ҳушим ўзимга келди. Рўпарамда Низом турарди. У афтимга тикилиб турди-да, қандайдир қуруқ оҳангда сўради:

— Қалай, ўлишингга арзирканми?

— Сенга нима! — дедим жиннилардек бақириб. — Сенинг нима ишинг бор? Йўқол, тошингни тер!

Эртасига кимё имтиҳонидан уч олдим. Чиқсам, мактаб дарвозаси олдида япроқларини чанг босган олча тагида Дилафрўз илжайиб турибди. Кўзимга шу қадар хунук кўриниб кетдики, юзимни тескари ўгирдим. Шитоб билан ўтиб кетаётган эдим, чақирди:

— Эргаш...

— Нима! — дедим бақириб. — Абжал камлик қилиб қолдими? Бирпас сабр қилсанг чиқади! — Шундай дедиму, югуриб кетдим.

Кейин... ҳаммаси тамом бўлди. Мактаб ҳам. Муҳаббат ҳам... Тошкентдек шаҳри азимда институтга киришга кўзим етмасди. Омадим чопдими, яхши тайёргарлик кўрдимми, ҳарқалай Темир йўл транспорти инженерлари институтига кирдим. Ора-чора Низомдан хат келиб турарди. Икки марта Дилафрўз сени сўради, манзилингни берайми, деган мазмунда ҳам ёзди. Кўнглимда қувончга ўхшаш бир нима йилт этгандек бўлдию, ўша заҳоти сўнди. Унинг Абжал билан етаклашиб кетаётгани, мен бўлсам аҳмоқона бир алпозда темир йўл четида анграйиб ўтирганим кўз ўнгимга келиб, «аравасини тортсин» деган мазмунда жавоб ёзиб юбордим. Шунда

ҳам ҳар гал уни эсласам, юрагимнинг бир чети жиз этиб қўярди... Бора-бора жизилламайдиган бўлди... Тўртинчи курсни битирган йилим уйландим. Шунда ҳам қачондир кўнгил қўйган кишининг унутиш оғир бўларкан, унинг қисматиға бефарқ қарай олмас экансан. Дилафрўз Андижон тиббиёт институтида ўқиётганидан хабарим бор эди. Ўша йили у ҳам турмушга чиққанини эшитдим. Йўқ, юрагимда рашк ёки изтироб эмас, ўкинчга ўхшашроқ бир нарса уйғонди. Уйғондию, сўнди. Фақат бир нарсаларга ҳайрон қолдим. Дилафрўз Абжалга эмас, бошқа йигитга турмушга чиқибди...

Кейин булар ҳам унутилди. Фақат онда-сонда тушларимга оппоқ кўйлак кийган Дилафрўз кирадиган бўлди.

Ўн саккиз йил оз муддат эмас. Дилафрўз чиндан ҳам ўзгарган, аммо ўктам кулгиси, қуралай кўзларининг киборона боқиши ўша-ўша эди.

— Мен сизни тушимда кўриб тураман, — деб такрорладим унинг кўзига тикилиб.

— Йўғе! — Дилафрўз кўзларидан ўт чақнаб кулди. — Наҳотки?

— Бу гапни сизга ёқиш учун айтаётганим йўқ. Бор гап шу.

— Қаранг-а, мен шунча ҳаракат қилсам ҳам сиз сира тушимга кирмайсиз.

Бу гапни у ярим ҳазил билан айтди. Бироқ менинг кўз ўнгимда яна ўша совуқ манзара жонланди. Унинг Абжал билан етаклашиб кетгани-ю, мен аянчли қиёфада термилиб қолганим. Ҳарчанд ўзимни тутишга уринсам ҳам бундай паллада айтиш мумкин бўлмаган энг аҳмоқона гап оғзимдан чиқиб кетди:

— Абжални ҳеч кўрасизми?

У ярқ этиб қаради.

— Кимни-и-и? — деди чўзиб

Кулдим.

— Абжални-да! Эсингиздан чиқдими?

Дилафрўз кўзимга узоқ, синовчан тикилиб турди-да негадир истехзоли кулди.

– Бошимга урамани уни?! – деди қошини чимириб.

Эсанкираб қолдим.

– Ахир ўшанда...

Дилафрўзнинг кўзларига сезилар-сезилмас изтироб шарпаси соя солиб ўтгандек бўлди. Бироқ зум ўтмай кулимсираб сўради:

– Докторлик ишингиз битиб қолдими?

– Сиз... сиз қаёқдан биласиз? – дедим баттар ҳайратланиб.

– Мен шунақа билафтонман! – Унинг гап оҳангида яширин истехзо бор эди. – Ҳаммасини биламан! Қачон номзодлик диссертациясини ёқлаганингизни, Гули билан тўйингиз ўн тўртинчи июнь, шанба куни бўлганини. Тўнғич ўғлингиз май ойида туғилганини... Хотинингиз ҳамшира бўлиб ишлашини... Айтаверайми? – У кулди. Аммо бу сафар кулгусида ўктамлик йўқ эди. Буни ўзи ҳам сизди шекилли, юзини ўгириб, бошини қуйи солди...

Вужудим бирдан бўм-бўш бўлиб қолди. Самолёт ҳамон гувиллаб учиб борар, назаримда менинг қалбимда ҳам алланима гувиллаб жунбушга келган эди...

Нимага у сенинг ҳаётингни миридан-сиригача билади? Илмий ишингниям, қачон уйланганингниям... Нимага? Нега у Абжалнинг номини эшитганда ижирғанди? Демак, Абжалдан нафратланар экан-да?! Хўш, ўшанда кўприк устида ўзингни аянчли қиёфада қолиб кетганингни ўйлайсану, нега Дилафрўзни ўйламайсан? Ўшанда Дилафрўз учун, мактабнинг энг гўзал, энг мағрур қизи учун ўзи ёмон кўрган, ўзи жирканадиган одам билан қўл ушлашиб кетиш осон бўлмагандир? Ким учун қилди бу ишни? Шошма... Ўшанда рельс устида амаллаб мувозанат сақлаб кетаётганида нима учун орқасига қайта-қайта термилиб қаради? Балки ўшанда унинг кўзларида инграган изтиробини пайқамай қолгандирсан? Балки эртасига мактаб дарвозаси олдида сени кутиб турганида ҳаммасини тушунтирмоқчи бўлгандир? Сен

бўлсанг, уни ҳақорат қилиб жўнаб қолгансан. У шундайм сени кечирган. Бўлмаса, нима учун Низомдан қайта-қайта суриштирди сени? Нимага сен билан учрашишни тилади? Нимага? Нимага хотинингдан тортиб болангнинг туғилган кунигача билади? Нимага? Нимага?

Бир-биридан аччиқ, бир-биридан армонли саволлар кетма-кет ёпирилиб келар, самолёт моторининг гувиллаши, миямда чарх ураётган саволлар ҳаммаси аралаш-қуралаш бўлиб вужудимни ларзага солар, Дилафрўз бўлса ҳамон нариёққа қараб ўтирар эди. Мен унинг юзидаги ифодани аниқ кўрмасдим. Аммо кўрмасам ҳам ўзимнинг беписандлигим туфайли, ўзимнинг бефаҳмлигим туфайли шунча пайтдан буён пайқамай келган туйғуларни энди аниқ сезиб турардим. Фақат... фақат энди кеч бўлганди. Ажаб, сендек «олим», сендек «зукко» эркакнинг бир аёл қалбини тушуниши учун ўн саккиз йил керак бўлибди! Ушандаям тасодифан, тўсатдан... Демак, шунча йиллардан бери бежиз тушларингга кирмаган экан-да?!

Сен бўлса...Сен галварс бўлса...

Дилафрўз ҳамон бошини қуйи солиб, нариёққа қараб ўтирар, назаримда у яна ўша оқ, оппоқ булутлар орасида учиб юрадиган малакка айланиб қолганди...

1979 йил.

НИМАДИР БЎЛДИ

Азимжон эшикдан кириши билан газ печка духовкасида нимадир пишираётган Гулчеҳрани кўрди. Терлаб-пишиб куйманаётган хотинининг ёнига борди.

— Нима ҳаракат?

— Нозима телефон қилувди, — деди Гулчеҳра бошини кўтариб. Лўппи юзи иссиқдан анордай қизариб кетган эди. — Эртага загород чиқарканмиз. Файзулла ака айтибди.

Азимжон индамай ётоққа кирди. Шошилмасдан ечинди.

Нозима – Гулчеҳранинг қиз ўртоғи, мактабдоши. Азимжон Нозима билан ҳам, унинг университетда ишлайдиган эри билан ҳам хотини орқали танишган эди.

Гулчеҳра, «Ўртоғимнинг бахти бор экан, эри ишнинг кўзини билади», деб кўп гапирар, аммо Азимжон Файзуллани давраларда уч-тўрт бор кўрган бўлса ҳам, дурустроқ гаплашмаган эди. Эртага далага чиқиш баҳонасида Файзулла билан ҳамсуҳбат бўлишидан қувонди. Пижамасини кияркан, ошхона томонга қараб қичқирди:

– Далага чиқсак, нимада борамиз, Гули?

Ошхонада алланима тарақлади. Гулчеҳра қўлини куйдириб олди шекилли, «хаҳ ўлгур-эй!» деб қўйди. Кейин асабий товуши эшитилди:

– Нима дедингиз?

– Транспорт масаласи нима бўлади, дейман!

– Файзулла ака машина олибди, – бу гал Гулчеҳранинг овози хотиржам, ҳатто хийла тантанали эшитилди. – «Жигули» олишибди!

– Шунақами, зўр-ку!

Азимжон ўзига яқин оиланинг машинали бўлганига қувонди.

Чамаси бу фикр Гулчеҳранинг ҳам хаёлидан ўтган бўлса керак, Азимжон ваннадан ювиниб чиққанида хотин шундан гап очди.

– Одамлар машина олаяпти... Сиз Нилуга «туфилган кунингга велосипедча олиб бераман», деганингизга ярим йил бўлди. Бир йўла келаси туфилган кунига ола қоларсиз...

Азимжон хотинининг пичингига ҳазил билан жавоб қилди:

– Зиёни йўқ, кутубхоначилигимга оладиган маошим билан ҳам машина олсак бўлади. Хисоблаб кўрсам, бировнинг қозонидан овқат еб, бировнинг кийимини кийиб ўн йил пул йиғсак, бемалол машина оларканмиз...

Гулчеҳра бир қадар ён берди, чоғи, ётиғи билан сўради:

– Оз-оздан йиғиб борсак-чи?

– Унда ўттиз йил!

– Сизга гап бўлса! – Гулчеҳра ошхона томон ўтиб бораркан, бамайлихотир чекиб ўтирган эрининг елкасига тирсаги билан беозор туртиб ўтди. Азимжон хотинининг кўнглидан ғубор кўтарилганлигидан қувониб, унинг кетидан эргашди.

* * *

Эрталаб Азимжон хотинининг иссиқ нафасидан уйғонди. Гулчеҳра унинг қулоғига шивирлаб гапирарди. Азимжон аввалига уйқусираб ҳеч нарса тушунмади.

– Нима? – деди кўзларини аранг очиб.

Гулдор халат кийиб олган Гулчеҳра яна Азимжонга эгилди. Нафаси унинг қулоғига урилди.

– Бўлинг, пастда Нозималар кутиб туришибди.

Янги келин-куёвлик пайтларида Гулчеҳра ҳар куни уни шунақа – қулоғига шивирлаб уйғотар, иссиқ нафасидан Азимжоннинг қитиғи келар, бутун вужуди жимиралиб кетар эди. Ҳозир ҳам Азимжон хотинининг халат ичидаги тикмачоқдек гавдасига қараб, шўхлиги тутди.

– Намунча вақтли? – деди илжайиб. – Одамни мундоқ...

– Суюлманг! – Гулчеҳра шўх бурилиб нари кетди. – Устингиздан совуқ сув қуйиб юбормай тагин!..

Азимжон илдам туриб, майкачан балконга чиқди. Тонг ёришган, аммо кўчада одамлар кўринмас рўпарадаги магазин олдида нон машинаси турар эди. Азимжон балкон панжарасини ушлаб пастга қаради-ю, подъездга кираверишда турган садаф ранг «Жигули»га кўзи тушди. Енги калта йўл-йўл кўйлак кийган Файзулла дока билан машинани артар, негадир ялпоқ қора кўзойнак тақиб олган эди.

– Чиқмайсизми? – деди Азимжон турган жойида бақириб.

Файзулла бошини кўтариб қаради-да, «вақт кетяпти», дегандек билагидаги соатга имо қилди. Азимжон ювиниб бўлгунча Гулчеҳра ҳам кеча ўзи пи-

ширган печенье билан консерва, яна алланималарни ипак тўр халтага жойлади. Эр-хотин бошлашиб пастга тушганларида, Файзулла машинага суяниб, сигарет тутатиб турарди. У кўзойнагини олиб, Азимжон билан қўл сиқиб кўришди.

— Ўтиринг, — деди ўнг томондаги эшикни кўрсатиб.

Азимжон Файзуллани анчадан бери кўрмаган эди. Ҳозир унинг хийла қорайиб, озганини пайқади. Пешанасидаги чизиклар чуқурлашибди, қарашлари ҳорғин.

— Муборак бўлсин! — деди Азимжон ярақлаб турган машинага имо қилиб.

Файзулла камтарлик билан бош силкиб қўйди:

— Ҳа, энди...

Азимжон орқа эшикни очди-да, бурчакда ўтирган Нозима билан сўрашди. Нозима танга-танга гулли сариқ енгсиз кўйлак кийиб олган, шунинг учун бўлса керак, сепкилли юзи, қизғиш сочлари одатдагидек кўзга яққол ташланмас эди. Оч-қизил чийдухоба қопланган ўриндиққа чиқиб олган тўрт яшар Шухрат, орқа томонда ойна тагига ўрнатилган, машина юрганида бошини ликиллатадиган поролон кучукчани олмоқчи бўларди. Нозима эса ўғилчасининг этагидан ушлаб пастга тортарди.

— Нилуфар қани? — деди Нозима Гулчеҳра билан ўпишиб кўришаркан.

— Нилуни қишлоққа жўнатдик, бувисининг олдига, — жавоб берди Гулчеҳра дугонасининг ёнига ўтириб. — Иссиқ кунда шаҳарда нима қилади?

Янги машинанинг ўзига хос ҳиди бўлади. Чарм, елим, яна аллақандай ислар аралашиб, ғалати, ёқимли бўй таратиб туради.

Азимжон олдиндаги ўриндиққа — Файзулланинг ёнига ўтириши билан аввало шу бўйни туйди. Эшикни тортган эди, енгилгина қирс этиб ёпилди. «Портсигарга ўхшайди» деб ўйлади. Файзулланинг машина олганидан яна қувонди.

— Кетдикми? — деди Файзулла орқада ўтирган хотинига қараб. — Қаёққа юрамиз?

– Йигирма саккизинчига, – қисқагина жавоб қилди ҳамон бурчакка суяниб ўтирган Нозима.

– Сирдарёга кетаверишда – йигирма саккизинчи чақиримда зўр боғ бор, – деди Файзулла Азимжоннинг анграйиб турганини кўриб.

Машина қор устида сирғанган чанадек силлиқ юриб кетди. Бир зумда шаҳар кўчалари орқада қолди. Машина шовқинсиз шувиллаб борар, йўлнинг икки четида уфққача чўзилиб кетган пахтазорлар эрталабки қуёш нурида тўқ яшил тусда товланар, унда-мунда яккам-дуккам тутлар кўриниб қолар, олисда – уфқ этагида кетидан бир тутам чанг эргаштириб трактор ўрмалаб борар эди.

Файзулла радио қулоғини бураган эди, денгиз шовқинидек оҳанг тарала бошлади.

Қаердадир ўқиганми, эшитганми гапи Азимжоннинг хаёлига келди. «Машина олифтагарчилик эмас, эҳтиёж бўлиши керак». Тўғри-да, ҳар бир оиланинг узоғини яқин қиладиган улови бўлса яхши-ку...

Нозиманинг кескин, ингичка товуши унинг хаёлини тўзитиб юборди.

– Ўчиринг анави савилнинг овозини! Нима бало, қулоғингиз карми!

Азимжон беихтиёр бурилиб қаради. Нозиманинг сепкилли юзи янаям қизариб кетган, лаблари асабий титраб турарди.

Файзулла шоша-пиша радиони ўчирди. Чехрасида хорфн, маъюс ифода пайдо бўлди. Азимжон юмшоқ ўриндиқда ўзини ноқулай ҳис қила бошлади. Юрагининг бир чеккасида Файзуллага ачинишми, қандайдир ўнғайсизликми, уйғонди. Бироқ фикран қўл силтади. «Бировнинг оилавий ишига аралашишга нима ҳаққинг бор?»

Чорак соатчадан кейин машина чапга, тупроқ йўлга бурилди. Файзулла машинани жилдираб ётган ариқчадан авайлаб ўтказиб, чанг кўтармаслик учун секин ҳайдаб кетди. Икки юз қадамча юргандан кейин олмазор боғ ичига кирдилар. Файзулла машинани чеккароқдаги бир туп чинор тагида тўхтатди. Олдинма-кетин тушишди. Шу ондаёқ Азимжон

димоғида жуда таниш, қадрдон бир ис туйди. «Беда! Беда бор экан», деб ўйлади у қувониб. Олмазор катта бўлса керак, кети кўринмас, олмалар ҳали пишмаган, аммо шохлари мўл ҳосилини кўтаролмай эгилиб турар, дарахтлар остига сепилган беда тизза баравар қулф уриб ётар эди. Одатда, эрта тонгда беда, айниқса, ўткир ҳид таратади. Азимжон худди маст бўлиб қолгандек тўйиб-тўйиб нафас ола бошлади.

Файзулла юкхонадан каттагина шолча олиб, олмазор ичига судраб кетди. Азимжон унинг бедани босиб-янчиб боришидан оғринди.

— Шу ерга ёзавермайсизми? — деди чинор тагига имо қилиб.

— Мана бу ер текисроқ, — Файзулла шолчани каттакон олма тагига ёзди.

— Қайси хўжаликнинг боғи бу? — деб сўради Азимжон эски кўрпачани қучоқлаб бораркан. Файзулла елка қисиб қўйди. Нозима билан Гулчеҳра дарров тўр халталарни ташмалаб қолишди. Шухрат дарахтдаги меваларни кўриб, олма ейман деб хархаша қила бошлади.

Файзуллалар термосда чой дамлаб олишган экан. Топган-тутганларини ўртага қўйиб ёнбошлаб ётганча нонушта қилишди.

— Анҳор бўйига бормаймизми? — деди Файзулла чойдан кейин. Маслаҳат билан эркаклар сув бўйига борадиган, хотинлар шу ерда қоладиган бўлишди.

Анҳор боғининг ёнидан ўтаркан. Бедазорни четлаб соҳилга боргунча Азимжоннинг шими тиззасига жикқа сув бўлиб кетди. У шимининг почаси оёғига ёпишаётганидан ғаши келар, айна пайтда ҳузур қилар, таниш беда ҳидидан роҳатланиб, ёш болалардек сакраб-сакраб борар эди.

— Мана, анҳор! — деди Файзулла худди ўзининг мулкини кўрсатаётгандек тантанавор оҳангда. — Ўтиринг.

Азимжон эркаклаб кетган ялпизлар устига ўтирди. Кўйлагини ечиб, ўт устига ташлади. Баданига дарров салқин шабнам нафаси тегди. Кенгли-

ги олти-етти қулоч келадиган анҳор оқиб ётар, бу ер чуқур бўлса керак, сув текис, сокин, ойнадек сатҳида қоп-қора сузғичлар чаққон сузиб юрар эди.

— Ие, асосий нарсани унутибмиз-ку! — деди Файзулла ўрнидан илдам туриб. — Мен ҳозир. — У бедазорни шартиллатиб югуриб кетди. Сукунат чўкди. Шунақа сукунат чўкдики, Азимжон сув устидан учиб ўтган гунафша ранг қанотли ниначининг овозини ҳам аниқ эшитгандек бўлди. Кўнглида алланечук сокин бир енгиллик сезиб, нариги соҳилни томоша қилди. Сувнинг у бети ясси эди. Бу ерда моллар сув ичса керак, соҳил чеккасига туёқ излари тушиб қолган, тезак сочилиб ётарди. Сал нарироқдаги ёнғоққа кўп марта мол боғланган шекилли дарахт танаси сарғайиб, силлиқланиб кетибди.

Азимжон жилмайганча, энтикди. Одамни бахтсиз қилиш учун арзимаган нарса кифоя. Уни бахтиёр этиш учун ҳам кўп нарса керакмас. Азимжон бу қадрдон манзараларни кўриб болалигини эслади. Эслади-ю, кўнглида қўмсашга ўхшаган бир туйғу уйғонди. Одатда, одам болалиги ўтган жойларни тушида кўриб, кечаси уйғониб кетса, анчагача соғинч ўйлар гирдобига фарқ бўлиб ётади. Ҳозир у ҳам шундай бир ҳолда эди. Унинг болалиги ҳам шаҳар чеккасидаги қишлоқда кечган. Уларнинг қишлоғидан ҳам шунақа анҳор оқиб ўтарди. Азимжон анча пайтгача сузишни ўргана олмаган, болалар: «Учта сузғични тутиб, сувга қўшиб ичиб юборсанг, сузоғич бўласан», деганда паққос ишонган эди. Азимжон оилада кенжа ўғил бўлгани учунми, мол-ҳолга қараш унинг зиммасига тушарди. Ўзи ҳам сигир боқиш, баҳор ёмғиридан кўпчиган ўтлоқларда чалқанча ётиб олиб, тубсиз осмонга тикилишни яхши кўрарди. Уларнинг тарғил сигири бўларди. Серсут, ювош сигир эди-ю, бир айби бор эди — ўзини ўзи эмиб қўярди. Тўрттала оёғини тарвақайлатиб ётганча, энгашиб ўзини ўзи эмаверарди. Шунинг учун сигирнинг тумшуғига ёғочдан найздор қилиб тўртбурчак чамбарак илиб қўйишар,

шунда сугир ўтлашга ўтларди-ю, ўрганган номаъ-кулчилигини қилолмас эди.

Азимжон ўша кунларни эслаб, беихтиёр кулиб юборди. Боғ томонда мотор товуши гуриллаб, хаёли бўлинди. Зум ўтмай бир қўлида коньяк шишаси, бир қўлида газетага ўроғлиқ алланима кўтарган Файзулла яқин келди.

Газетага ўроғлиқ иккита кичкина пластмасса стакан, тўрт-бешта шоколад конфетни олди-да, шишани очишга киришди.

— Сувга солмайсизми? — деди Азимжон дарров ичкиликни бошлашни хохламай. У ичишни кўп ҳам ёқтирмас, давраларда мажбур бўлганидан бир-икки қадаҳ билан кифояланар эди.

— Совисин, демоқчимисиз? — Файзулла шишани чаққон очаркан, мамнун кулимсиради. — Ўзи совуқ, машинада холодильник бор.

— Шунақами? — Азимжон стаканни қўлига олиб, бир зум индамай қолди. — Машинангиз буюрсин, — деди жилмайиб. — Рангини ҳам зўридан танлабсиз.

— Кучли машина, — деди Файзулла конфетдан гак қиларкан, кўзлари сузилиб. — Мотори зўр.

Азимжон сидқидилдан такрорлади:

— Яхши кунларингизга хизмат қилсин!

Файзулланинг авзойи негадир бузилди. Қошини чимириб, конфет қоғозини юмалоқлаб улоқтирди.

— Арава меники эмас, — деди яна коньяк қуйиб. — Қайнағамнинг пулига келган.

Азимжон Нозиманинг акаси кўмир омборида бошлиқ бўлиб ишлашини эшитган эди. Боя Нозима радиони ўчиринг, деб ўшқирганида Файзулланинг юзида қандай маъюс ифода пайдо бўлган бўлса, ҳозир ҳам шундай ўкинч кўринди. Бироқ зум ўтмай лабини қимтиб, истеҳзоли жилмайди. Стаканни бир кўтаришда ичди.

— Файзуллажон, рулдасиз, — деди Азимжон босиқ овозда.

— Балоям урмайди! — Файзулла шоколад еркан қўл силтади. — Мен бировдан қарздор бўлиб юрадиган йигит эмасман! — деди кимгадир таҳдид қилиб.

— Нега қарздор бўларкансиз? — Аваз ётиғи билан тушунтирган бўлди. — Қайнағангиз ўз акангиздек гап. Қолаверса, илмий ишингизни ёқлаб олибсиз.

Аваз бу гапни сидқидилдан айтса ҳам негадир Файзуллага оғир ботди.

— Илмий иш эмиш! Падарига лаънат бунақа илмининг! Диссертация ёқлагунимча домла манави еримга олиб келди. — У кафтининг қиррасини томоғига арра қилиб кўрсатди. — Қилдирмаган иши қолмади. Участка қурди. Эшакдек ишладим. Пойдевор қуйишдан тортиб, лўмбоз босишгача мени текин мардикор қилди. Қизини узатаётганида: «Гарнитурга қарашиб юборасиз», деди. Уйига меҳмон келса ҳемири бермай бозорга физиллатади. Тағин «Арман коньягидан бўлсин», дейди. — Файзулла бир зум тўхтаб яна ичди. Сузилган кўзларини Азимжонга тикиб, кулди. — Машинасининг қайси детали синса менинг гарданимга! Ҳаммасини қилдим. Ҳаммасини!.. — Файзулла энди шанғиллаб гапира бошлади. — Фақат ич кийимини ювиб бермадим, холос. Шундан бошқа ҳаммасини қилдим. Аммо ўзини ҳам бопладим. Ишим тасдиқланган кундан бошлаб саломни ҳам йиғиштириб қўйдим. Энди бошқа аҳмоғини топсин. Меники расчўт!

Азимжоннинг кайфиятидаги бояги тетиклик йўқолган, нариги соҳилдаги ёнғоқнинг оқиш-силлиқ танаси ҳам, туёқ излари ҳам кўзига аллақандай файзсиз кўринар эди.

— Бир мақолни эшитганмисиз? — деди Файзулла пишқириб.

«Тез кайфи ошаркан», деган хаёл Азимжоннинг фикридан кечди. Индамай ўтираверди.

— Эшитганмисиз? — Файзулла унинг кўзига қаттиқ тикилди. — «Ишим битди, эшагим лойдан ўтди», деган гап бор. Менинг ҳам эшагим лойдан ўтиб бўлди... Энди башарасигаям қарамайман, ўша чаласавод «устоз»нинг... Олмайсизми, буни?

— Раҳмат, — Азимжон коньякли стаканни ўт устига қўйди.

— Қадрига етмас экансиз! — Файзулла чуқур нафас олди-да, ўзига тагин коньяк қуйди. — «Белий аист». Тоза коньяк.

Орага ноқулай сукут чўкди.

— Илмий ишингиз нима мавзуда эди? — Азимжон тасодифан хаёлига келган бемаъни саволдан ўзиям хайрон бўлди.

— Нима, сиз фалсафани тушунасизми?

Файзулланинг «жавоби» ўринли ва истехзоли эди.

— Йўқ, — деди Азимжон ўйчанлик билан. — Фанга нима янгилик киритдингиз демоқчийдим.

— Янгилик? Нима у янгилик? — Файзулла елкасини силкитиб кулди. — Диссертация ёқлаганларнинг ҳаммаси янгилик яратса, одамлар аллақачон Марсга учиб бориб, бир бўлагини ушатиб тушарди. Янгилик эмиш. Ҳаммаси «туфта»! Сафсата!

— Сизникиямми?

— Нима, менинг ўқим ўзибдими? — Файзулла тагин кулди. — Диссертация ҳимоя қилишдан мурод — пул! Маошинг ошади, ҳамма институтда фалсафа деган мавҳум фан бор. Унвонинг бўлса институтда ишлайсан. Институт деган жониворнинг ўзига яраша «деҳқончилиги» бор.

Азимжон ортиқча гапга ўрин қолмаганини билиб, шошилмай туфлисини, пайпоғини ечди.

— Исиб кетдиларми? Ё гапим ёқмадими? — деди Файзулла кулимсираб. Бир зум ўйланиб қолди-да, давом этди. — Дарвоқе, эшак тўғрисида яна битта мақол бор. «Ишинг битгунча эшакни тоға дейсан». Бу дунёда нима кўп, эшак кўп. Менинг ҳам «тоға» деб юрган эшакларим бор. Лойдан ўтгунча «тоға» деб тураман. Қайноғам, анави шаллақи хотин... Аввал лойдан ўтиб олай, ўзим биламан! Бир эмас, ўнта боласи бўлмайдими?!

Азимжон бирпас турса, бу одамни тарсакилаб юборишини билиб, илдам ўрнидан турди. Қирғоқдаги ялпизларни босиб анҳор лабига борди. Сирпанчиқ соҳилга оёқ қўйди. Анҳорнинг чуқур-саёзлигини

ўйлаб ўтирмай сувга кирди. Анҳор чуқур эмас экан. Белидан келди. Ҳали кун қизиб кетмагани учун сув салқин, оромбахш эди. Бир-икки марта шўнғиб озгина сузиб кўрди. Кейин сирпана-сирпана соҳилга чиқди. Файзулла ҳамон бир қўлида шиша тутган кўйи чўнқайиб ўтирар, икки юзи қизариб кетган эди. Азимжон индамай четлаб ўтди. Олма панасига ўтиб артинди. Нарироқда, дарахт соясида турган машининг очиқ эшигидан ухлаб ётган Шухратжоннинг оёқчалари кўриниб турарди.

Шолчадаги кўрпача устида похол панамаси билан юзини тўсиб оппоқ сонларини офтобга тоблаганча Нозима ётар, унинг бош томонида Гулчеҳра бедадан чамбарак тўқиб ўтирар эди. Азимжон бостириб бормаслик учун йўталиб қўйди. Гулчеҳра бурилиб қаради. Нозимани туртди шекилли, у эринибгина ўрнидан турди. Азимжон яқин келди-ю, шолча атрофидаги аллақанча беда майдони пайҳон бўлиб кетганини кўрди. Нарироқда ярми қизил, ярми кўк каттакон резина копток ётарди.

— Вой, чўмилдингизми? — деди Гулчеҳра эрининг сочи ҳўллигини кўриб.

Азимжон индамай бош силкиди.

— Мен кетаман! — деди совуқ оҳангда.

Иккала дугона ҳайрон бўлиб баравар сўрашди:

— Вой, нега?

Азимжоннинг ёлғонлашдан ўзга чораси қолмади.

— Биласиз-ку, — деди хотинига қараб. — Кутубхонада ҳар якшанба навбатчилик бор. Бу сафар менинг галим эди. Паққос эсимдан чиқибди.

— Шошманг, ҳозир обориб қўяди сизни. — Нозима анҳор томонга қараб овоз берди. — Қажқасиз, хо-о-ой?!

Азимжон ўзбекнинг хотини эрини «хой» деб чақиритишни биринчи эшитиши эди.

— Раҳмат, — деди шоша-пиша. — Ўзим етиб оламан. Файзуллажон жиндай ичдилар.

Шу гапни айтмаса бўларкан.

— Саҳарлаб туриб заҳарига ичмаса ўлади бу гўрсўхта! — деди Нозима шанғиллаб.

«Мис қозонга лой тувоқ, — деб ўйлади Азимжон ғашланиб. — Икковининг тупроғини бир жойдан олган экан».

— Ташвишланманглар, дарров етиб оламан, — деди-ю бурилиб кетаётган эди, Нозима сўради:

— Гули қолади, а?

Гулчеҳра бир дугонасига, бир ўзига қараб турганини кўриб, Азимжон, «албатта, баҳузур дам олаверинглар», дегандек бўлди-ю, туроқ йўлдан тез-тез юриб, катта кўчага чиқди. «Бетонка» йўлдан эрта-лабданоқ иссиқ ҳовур кўтарилар, қилт этган соя йўқ эди. Аксига олиб бирон машина тўхтамас, тезлигини баттар ошириб кетаётганга ўхшарди. У катта трасса четидан илдамлаб кетаверди. Ниҳоят кузовига шағал ортилган «ЗИЛ» вошиллаб тўхтади...

* * *

Гулчеҳра кечқурун эшикдан кириб келиши билан диванда оёғини чалиштириб ётган эрини кўриб ҳайрон бўлди.

— Ҳа, дежурликка бормадингизми?

— Йўқ, — Азимжон бир лаҳза сукут сақлаб, қандайдир руҳсиз оҳангда сўради. — Яхши дам олдингларми?

— Зўр! — Гулчеҳра орзумандлик билан енгил хўрсинди. — Одамлар яшашни билади. Тагида машина, ҳаммаси бадастур. Эри чизган чизигидан чиқмайди... Нозима келаси ҳафта тоққа чиқайлик деяпти.

— Бормайсиз! — деди Азимжон қатъий қилиб.

Гулчеҳранинг қоши чимирилди.

— Нега?

— Ўшанга!

— Қизиқ одамсиз, — Гулчеҳра юзини ўгирди. — Ўзингиз ололмайсиз, бировникини кўролмайсиз...

— Ҳа, мен шунақа баҳил одамман, ичқораман!

Гулчеҳра бир лаҳза ҳайратланиб турди-да, эрининг ёнига ўтирди.

— Нима бўлди ўзи?

— Ҳеч нима!

Гулчеҳра унинг кўзига узоқ тикилиб қолди. Сўнг ниманидир англагандек эрининг сочларини кафти орасига олиб, силади...

1974 йил.

БАХТ

Уч соатдан кейин Янги йил киради. Уч соатдан кейин Мунира ўттизга қадам қўяди. Бу сафар ҳам у Янги йилни ёлғиз кутиб оляпти. Унчалик ҳам ёлғиз эмас. Нариги уйда жажжи Нилуфар ухлаб ётибди. Яхшиям бахтига шу қақажон қизча бор экан. Ўз онасидан Мунирани яхши кўради. Ишдан келиши билан бўйнига осилади.

Бугун Мунира синглиси билан ўтиришмоқчи эди. Бўлмади. Сайёранинг одати шу ўзи. Бир гапни айтишга айтиб қўяди-да, охирида айнаиб қолади. Боласи беш ёшга чиқибди-ю, ўзи ёш болага ўхшайди. Боя қизчасини боғчадан олиб келди-да, Мунирага топшириб, кўчага югурди. Мунира нима гаплигини суриштирган эди, зинадан қайтиб чиқиб, «айноний ўзимнинг опажонимдан», деб у юзидан, бу юзидан ўпди-да, кетди-қолди.

Муниранинг бир ўзи яна мунғайиб қолаверди.

У секин-секин юриб, ошхонага кирди. Косадаги гуручни шошилмасдан юва бошлади. Гуруч юзига қалқиб чиққан оппоқ сувни тўкаркан, негадир онасини эслади.

Мунира етти ёшидами, саккиздами опа-сингил баравар кўкйўтал бўлишганди. Ўшанда онаси унга гуруч ювилган сувни ичиргани Муниранинг эсида қолган. Гуруч суви аллақандай кўпикли, бемаза эди. Мунира-ку ўша бемаза сувни уч-тўрт қултум ичди-я, Сайёра «лўлилик» қилиб, ҳаммаёқни бузиб юборди. Ўшанда ойиси «сенларни одам қилгунча ўзим адо бўламан», деб йиғлаганди.

Умуман, ойисининг чеҳраси негадир ҳамиша маънос кўринар, айвон бурчагида турадиган оёқ машинада иш тикаётганида ҳам, уй йиғиштираётганида

ҳам бошини бир ёнга ташлаганча хаёлга чўмиб юарди. У иш тикаётганида бир ашулани кўп қайтарарди. Қайта-қайта эшитгани учунми, ўша сўзлар Муниранинг хаёлига муҳрланиб қолган:

*«Оҳ, урарман, оҳ урарман,
оҳларим тутгай сани,
Кўз ёшим дарё бўлиб,
балиқлари ютгай сани»...*

Мунира мактабга қатнаб, эсини танигандан кейин, онаси нима учун «оҳ ургани»ни тушунди. У отасини эс-эс танир, баланд бўйли, мўйловли бу одамга тузук-қуруқ меҳр қўйиб улгурган ҳам эмасди. Сайёра туғилганидан кейин кўп ўтмай отаси қаёққадир ғойиб бўлди. Мунира бу «сир-синоат»ни ҳам кейин, эсини таниганда тушунди: отаси уларни ташлаб кетган экан. У бир нарсани — онасига кўмаклашиши зарурлигини жуда эрта тушунди. Олтинчи синфда ўқиётганида оёқ машинада иш тикишни ўрганди. Саккизинчи синфни битирганидан кейин Олой бозори биқинидаги тикувчилик ательесига ишга кирди.

...Қозон қаттиқ-қаттиқ қайнаб, Муниранинг хаёли бўлинди. У гуруч солди-да, ошхона деразасини қия очди. Мусаффо қор ҳавоси ёпирилиб кирди. Дераза ортидаги дарахтларнинг шохи қордан ишқомдек эгилиб кетган. Бу ҳам камлик қилгандек, оқ укпарлар тўзиб ётган пастак осмондан момик зарралар ёғилаверади, ёғилаверади. Гўё бутун табиат янги туғилган чақалоғу само уни покиза йўргакка ўраётгандек. Рўпарадаги тўрт қаватли уй деразалаарида чироқлар машғала бўлиб ётибди. Шодон куй янграйди.

Ҳа, бугун байрам... Мунира сувни тортган гуруч устига товоқ ёпаркан, секин хўрсиниб қўйди. Бугун байрам, Янги йил кирапти. У оҳиста юриб ётоққа кирди. Нилуфар сочларини тўзиганча ухлаб ётар, пешанаси терлаб кетганди. Мунира қизчанинг пешанасини кафти билан оҳиста артаркан, жилма-

йиб қўйди. «Шайтон-ей! Ҳали қўшни болалар билан роса чана учди. Совуқ элитган». Шу ондаёқ у арча чироқларини ёқиши кераклигини эслади-ю, илдам ўрнидан турди.

Қайси куни арчани безатишаётганида Нилуфар ҳадеб чироғини ёқиб беринг, деб хархаша қилган, ўшанда Мунира Янги йил кечаси арчанинг чироғини Қорбобо ёқиб беради, деб ишонтирган эди.

У тез-тез юриб меҳмонхонага кирди-да, чироқ маржони уланган симни илгакка тикди. Шу ондаёқ қизил, яшил, сариқ, яна кўпдан-кўп анвойи рангдаги жажжи чироқлар ёнди-ю, хона бирданига алланечук сукутбахш, мунис бўлиб қолди. Мунира сеҳрланиб қолгандек арча рўпарасида бир зум қотиб турди. Кейин диванга бориб ўтирди. Анча ўтирди. Ташқарида ҳамон куй садолари янграр, дераза ортидан ўтаётган одамлар шодон шовқин солишар, қаҳ-қаҳ уриб кулишар, буларнинг ҳаммаси ичкаридаги, мана шу хонадаги сукунатни, танҳоликни янаям чуқурлаштираётганга ўхшарди. Қизиқ, бунақа кунда, байрам кунида ёлғиз қолсанг, ғалати бўларкан. Гўё бутун дунё бир тарафу, ёлғиз ўзинг бир тараф.

Мунира олти йилдан буён Янги йилни бир ўзи кутади. Ҳар гал худди шунақа аҳволга тушади. Бутун дунё бир тарафу ёлғиз ўзи бир тараф. Тўғри, у ҳам шу пайтда эри билан, бола-чақалари билан гавжум бир уйда ўтириши мумкин эди. Бўлмади... Ҳаёт шунақа экан. Инсон ҳамма орзусига бир йўла етавермас экан...

Зокиржон яхши йигит эди. Қадди-қомати келишган, оғир-вазмин... Улар Зокиржоннинг «маршрутка»сида танишган эдилар. Мунира ҳар куни маршрут таксида уйига қайтар эди. Зокиржон шу машинани ҳайдарди. Бир-бирларига юлдузлари тўғри келиб қолдими, ё Муниранинг ўзи кўҳликмиди, хуллас, «шофёр йигит» унга тинчлик бермади. Уйдан чиқса, кўча бошида кутади. Ишдан қайтаётганда ателье рўпарасидаги бекатда машинаси билан пойлайди. Муниранинг ғаши келгандек бўлади-ю, аммо

«шофёр йигит» йўлини пойлаб туришини жуда-жуда хоҳлайди... Мунира энди билса, ўша кунлар ҳаётининг энг ширин дамлари экан. Биров интиқлик билан сенга талпиниб турганини ҳис этишдан каттароқ бахт йўқ экан. Ҳа, Мунира бахтиёр эди. Аммо бахт билан бахтсизлик доим етаклашиб юради. Тўсатдан онаси ўлиб қолди. Юрак дарди тутди-ю, «Тез ёрдам» машинаси етиб келгунча тамом бўлди. Фақат бир оғиз сўз айтди: «Синглингни хўрлама, болам. Отаси йўқ эди. Энди мен ҳам йўқман, сенга топширдим...»

Мунира онасининг руҳи олдида Сайёрани етим қилиб қўймасликка қасам ичди. Битта ирмоқ тўхтаб қолгани билан дарё суви қуримайди. Ҳаёт ўз йўлидан кетаверди. Ой ўтди, йил ўтди, бир куни Зокиржон дардини айтди.

— Тўйни тезлаштирмасак бўлмайди. Уйдагилар қўймаяпти.

Мунира икки йўл орасида қолди. Сайёрани ташлаб қаёққа боради? Ўн олти яшар қизалоқнинг тақдири нима бўлади?

Мунира ростини айтди.

— Синглим ҳали ўзини эплай олмайди. Мен ойимларга ваъда берганман.

Орадан яна ой ўтди, яна йил ўтди. Улар ҳамон бир-бирларига талпинишар, аммо энди Муниранинг кўнглида қандайдир мавҳум хавотир бор эди. Зокиржон билан кўришганида негадир кўнгли бир нимани сезаётгандек зирқиллаб турарди.

Бу орада Сайёра мактабни битирди. Зокиржон ўша таклифини яна қайтарди. Мунира яна ростини айтди.

— Синглим институтга имтиҳон топширмоқчи, кириб олсин-чи...

— Кейин-чи? — деди Зокиржон қандайдир бегона шиддат билан. — Кейин нима бўлади?

— Кейин... — Мунира тутилиб қолди. Кейин нима бўлишини ўзи ҳам билмасди. Барибир, Сайёранинг қисмати бир ёқлик бўлмагунча тинчий олмаслигига

ақли етиб турарди. — Ахир, сизникига синглимни эргаштириб боролмайман-ку, — деди Зокиржонга термилиб.

У Зокиржоннинг жаҳли чиққанини ҳеч кўрмаган эди. Шу кунни кўрди.

— Нима, сиз мен билан яшайсизми, синглингиз биланми? Синглингиз сиз учун яшамаса керак, ахир?

— Нима қилай? — Мунира ерга қаради. — Бошқа иложим йўқ.

— Менинг ҳам бошқа иложим йўқ. Мен сизга ичкуёв бўлолмайман. Ёшим ўттиздан ошди. Шунча йил уйланмай юриб, маломатга қолганим ҳам етади.

Мунира ярқ этиб қаради-да, Зокиржоннинг кўзларида, ўзи учун қадрдон бўлиб қолган, кечалари тушига кириб чиқадиган оқил кўзларида ғазаб оловини кўрди. Кўрди-ю, кўнгли бўм-бўш бўлиб қолди.

— Мен сизнинг қўлингиздан тутиб қолаётганим йўқ. Йўлингиз очиқ.

Тамом. У кечалари синглисига билдирмай, кўрпага бурканиб йиғласа ҳам. Зокиржонни олисдан кўрганида юраги кўксидан отилиб кетгудек бўлса ҳам тутқич бермади унга. Кеч кузда унинг тўйи бўлганини эшитди. Мунира эсдан оғиб қолсам керак, деб ўйлаган эди. Йўқ, одам чидар экан. Мунира чидади. У Зокиржонни айблай олмасди.

Сайёра ўқишга кирди. Ажаб, Зокиржон рост айтган экан. Синглиси Мунира учун яшамаслигини «исбот қилди». Эрта баҳорда Мунирани қучоқлаб йиғлади:

— Тўй қилмасак бўлмайди. Тушуняпсизми, опажон, бўлмайди.

Мунира тушунди. Тўй қилмаса бўлмаслигини, Сайёранинг ўзи учун ҳам, пахта теримида ҳашарга боришганида уни яхши кўриб қолган учинчи курс талабаси учун ҳам ёмон бўлишини тушунди. Ўзи не умидлар билан йиғиб қўйган сепларининг ҳамма-

сини синглисига берди. Атайлаб Зокиржон билан бориб олишган узугини ҳам, таътил пулига олган гиламини ҳам, касса ўйнаб йиққан пулига харид қилган чинни сервисларини ҳам — ҳаммасини... Онасининг руҳи шод бўлишини, синглиси бахтини топганини ўйлаб қувонди. Елиб-югуриб хизмат қилди. Фақат куёвжўралар қарсбадабанг қийқириқ билан эшикдан кириб келишганида, «Тўйлар муборак»ни айтишганида нуқул хаёлига Зокиржон келаверди. Чидаб туrolмади: кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди.

Синглисини узатганидан кейин у қандайдир ўйчан, одамови бўлиб қолди. Ўтиришларга борса, дугоналари зимдан бир-бирига имлаётгандек бўлади. Унга ширин муомала қилишса, кўнгли яримлиги учун етим боладек юпатишаётганга ўхшайди. У ишдан юпанч топди. Бутун меҳрини ишига берди. Файрати, ҳалол меҳнати билан обрў топди. Фақат кўнглининг бир чеккаси бўм-бўш. Гўё Зокиржон Муниранинг кўнглига номини ўйиб ёзгану ўзи ғойиб бўлган. Ўзи бўлмаса ҳам, номи ўша ўйилган жой ҳар куни, ҳеч қурса бир марта санчиб қўяди.

...Буёқда синглиси тағин бир «ишқал орттирди»: шошқалоқ бодомга ўхшаб «эрта гуллаб қўйиб, совуқ уриб кетган» қизларнинг қисмати шунақа бўлади ўзи. Учинчи босқичда ўқиётганида (қизалогги бир ярим ёшда эди) Сайёра йиғлаб келди. Эри ўқишни битирибди. Қишлоғига олиб кетмоқчи эмиш. «Обкетса, жуда яхши, — деди Мунира. — Эр қаерда бўлса, хотин шу ерда бўлади-да!» «Эрим ўлсин, — деди синглиси бобиллаб, — уёқдаям хотини бор экан! Менга билдирмаган экан. «Қишлоққа кетамиз, хоҳласанг, шу — иккинчи хотин бўлиб тураверасан, хоҳламасанг — катта кўча», деяпти!»

Ўша куни Мунира синглисини биринчи марта тарсакилаб юборди. Ўзи уриб, ўзи йиғлади... Шу кеча онаси тушига кирибди. Ойиси негадир нуқул унинг бошини силар эмиш. Қўллари юмшоқ, иссиқ эмиш...

...Шундоқ бўлди. Сайёра «икки латта, бир сочиғини» кўтариб қайтиб келди. Қизиқ, турмуши бузилганига чандон куюнмади ҳам. Ўқишни битириб, ишга кириб кетди. Мунира мана шу қизалоққа — Нилуфарга боғланиб қолди. Қақажон ҳам ўзининг онаси қолиб, Мунирага ёпишади. Аяжон дейди, эшикдан кира солиб, бўйнига осилади. Шунақа пайтларда Мунира ўзининг ҳам бахти очилиши, гўдак исидан маст бўлишини тасаввур қилиб, энтикиб кетади. Қизиқ, ҳар гал Янги йил кираётганда шунини ўйлайди...

Ким билсин, балки ўша бахт энди кириб келар. Ана, соат занги ўн марта вазмин жаранглади. Демак, икки соат қопти.

Нилуфар уйғонди шекилли, каравотчасининг ғичирлагани эшитилди. Зум ўтмай, эшик унсиз очилдида, сочлари тўзғиб кетган қизалоқ кўзини ишқалаб чиқди. Бурчакка, арча томонга қаради-ю, бирдан қичқириб юборди:

— Вой, Қорбобо келдимиз, ая?

Мунира кулиб юборди.

— Келди.

— Арчанинг чироғини ёқдимиз?

— Кўряпсан-ку, Қорбобо келиб, арчанинг чироғини ёқиб кетди. Нилу уйғониб суюнсин, деди. — Мунира қизалоқнинг қўлидан тутди. — Юр энди, ювинамиз, ош сузамиз.

Нилуфар уч-тўрт қадам юрди-да, тўхтаб қолди.

— Сизга-чи, — деди тўсатдан. — Сизга нима обкелди Қорбобо?

— Менгами... — Мунира ўйланиб қолди. — Менга... Бахт олиб келди.

Бирдан Нилуфарнинг лаби чўччайди.

— Нега мени уйғотмадингиз?

Мунира қизалоқнинг астойдил хафа бўлганини кўриб, кучоқлади.

— Нимаиди?

— Қорбободан менам бахт сўрардим.

Мунира кулиб юборди.

– Вой, пучуғ-эй, сен нима қиласан бахтни?

– Сизга бераман! – Қизалоқ кўзларини катта-катта очиб, таъкидлади. – Кейин-чи, сизда-чи, кў-ў-ўп бахт бўлади!

Муниранинг юраги қалқиб кетди. Қизчани бағрига босиб, у юзидан-бу юзидан ўпаркан, кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди. Шу алпозда узоқ ўтирди. Унсиз йиғлади. Бу – қувонч ёшларимиди, ўкинчми ўзи билмасди...

Остонада эса Янги йил эшик қоқиб турар, яхши ниятли кишиларга бахт улашадиган, норасида гўдакларнинг ниятини мустажоб қиладиган Янги йил кириб келмоқда эди... Умр эса ўтмоқда...

1977 йил.

УМР САВДОСИ

Хуршида ишдан келса Қумри хола айвон ўртасида чўккалаб олганча кўрпа қавиб ўтирибди. Энкайиб олгани учунми, муштдек гавдаси янаям кичрайиб қолганга ўхшайди. Хуршиданинг онасига раҳми келди. Бечорага қийин. Бир йилдирки, Тўлқинжонни уйлантириш ташвишида. Тўй қилиш осонми? Гоҳ униси етишмайди, гоҳ буниси.

– Бўлди энди, ойи, чарчаб қоласиз, – деди Хуршида сумкасини айвон бурчагидаги стулга қўйиб. – Тўй эртага бошланаётгани йўқ-ку!

Қумри хола бошини кўтарди. Оёқлари увушиб қолган экан, оғриқдан юзи буришиб тиззаларини уқалади.

– Кўнглим ғаш, болам, – деди тўсатдан.

Хуршида тушунмади.

– Нима бўлди?

– Эрталаб борсам, дарвозаси тақа-тақ ёпиқ. Аввал оқшомдан ётиб олиб, кеч пешингача ухлайди шекилли булар.

Хуршида кулиб юбормаслик учун тескари қаради. Кампири тушмагур-эй! Бундан чикди хўроз қичқирмасдан қуда бўлмишникига борган. Ўзининг кал-

лаи саҳарлаб боргани билинмайди-ю, айбни қудаларга ағдаряпти. Нуқул юлдузи чап келяпти-да шулар билан!

— Қиз бола деган кун ёйилгунча ётмайди, ялпайиб!! — Қумри хола писанда қилди. — Дарвозасининг олди супурилмаган...

Қумри холанинг одати шу. Саҳарлаб туриб олади. Хуршида эсини таниши билан униям шунга ўргатган. «Қиз болали уй жиғадек тахт бўлиши керак, уят бўлади», деб азонлаб ҳовли супуртиради.

— Келиннинг акаси ичаркан. Униям эшитдим! — деди Қумри хола ҳамон ўша тажанг оҳангда. — Отасиниям оғзи шалоқ дейишяпти.

Онасининг кейинги гапи Хуршидага ёқмади. Ўзи-ку: «Уйланасанми, йўқми? Танлаганингни айт», деб Тўлқинжонни ҳоли жонига қўймадилар. Охири, Тўлқинжон ёқтирган қизини айтди. Қумри хола уч-тўрт марта совчиликка бориб «оқ ўраб» келди. Аммо негадир кейин айниб қолди. Гоҳ келинни дангаса дейди, гоҳ қуда холани эзма, дейди. Мана, энди акасининг ичиши баҳона бўлиб турибди.

— Келин ҳам ичарканми, ойи, бир сўрамапсизда, — деди Хуршида ачитиб.

Қумри хола ип қатимини шахд билан тортаркан, Хуршидага чақчайиб қаради.

— Таппи-таппидан узоққа тушмайди, билдингми?

— Бизлар ҳам оппоқ эмасмиз-ку, ойи! — деди Хуршида. — Қуда томон суриштирса бизлардан ҳам айб топар. Мана, мен... — У бир зум жим қолди-ю, хаёлига келган гапни қайтармади: — Мениям турмушим бузилган. Улар ҳам суриштириб юргандир. Куёвнинг опаси нега эрдан чиққан, деб. Гапни қовласа гап чиқаверади-да!

Қумри хола тўсатдан мунғайиб қолди.

— Сенинг турмушинг бузилган бўлса... Шу иш шунақа бўлганига... ўзинг сабабчисан... Энди Тўлқиннинг турмуши шунақа бўлмасин, дейман-да, болам.

Онасининг бирдан бўшашиб қолиши, таскин оҳангида гапириши Хуршидага оғир ботди. Душма-

нинг тош билан ургани нимаю, дўстинг пахта отгани нима? Йўқ, онаси таъна қилаётгани йўқ. Ачиниб гапиряпти. Шунақа-ю, бари бир қалампирни шакар-га ботириб еган билан ширин бўлиб қолмайди-да.

Хуршида силтаб-силтаб игна тортаётган онасига бир зум қараб турди-да, индамай ичкарига кириб кетди. Шу топда у ойиси кетидан мўлтираб қараб қолганини ҳис қилар, ҳис қилган сайин юраги эзиларди.

Қиз бола бўйига етганидан кейин ғалати бўларкан. Ўз уйингда ота-онанг бағрида турасан-у, барибир бу хонадон эртами-индин сенга бегона бўлиб қоладигандек, гўё албатта қандайдир ўзгариш бўлиши шартдек туюлаверади.

Хуршида, айниқса, совчилар келганида буни чуқур ҳис қилар, шунинг учун эшикдан узун-қисқа бўлиб кириб келаётган хотинларни кўрса, аллақандай бегонасираб турарди. Бора-бора уларни кўрса ғаши келадиган бўлди. Қумри хола бўлса, совчилар билан очилиб-сочилиб сўрашар, куёв бўлмишни ипидан-игнасигача суриштирарди. Совчилар кетгандан кейин Хуршидага насиҳат қиларди:

— Қизлик уй — бозор, болам! Шоҳ ҳам келади, гадо ҳам. Бошингда отанг бўлмаса. Муносиб жойингни топгин, дейман-да, қизим.

Хуршида тутақиб кетарди:

— Ҳеч қанақа бозор-позорни билмайман, тушундингизми? Менга даллол керакмас.

Шундай дерди-ю, ҳаётида бўладиган ўзгаришни кутиб юрарди. Бу ўзгариш тўртинчи июнь куни бўлди. Шу куни у ўн тўққиз ёшга тўлган эди. Кечқурун ательеда бирга ишлайдиган дугоналарини уйга чақирмоқчи бўлди. Бозорга тушди. Чиллаки, гилос, янги помидор харид қилгунча кун қизиб кетди. Бир қўлида сумка, бир қўлида тўрхалта кўтариб бекатга келди. Аксига олиб автобус ҳам келавермади. Бир маҳал қизил люкс «Жигули» осойишта силкиниб Хуршидадан хиёл нарироқда тўхтади. Хуршида қўл кўтармагани учун ҳам эътибор бермади. Лекин ўша томондан овоз келди:

– Қаёққа борасиз, синглим?

Бир оздан кейин бояги савол яна қайтарилди:

– Сизга айтяпман.

Шундагина Хуршида бу гап ўзига тегишли эканини билиб, бурилиб қаради. Машинасининг рангига мос – қизил водолазка кийиб олган йигит бир оёғи ичкарида, бир оёғи ерда, шу томонга қараб турарди.

– Қаёққа борасиз? – деди у яна.

Хуршида шахсий машинага ўтиришни умуман хушламасди. Ҳозир ҳам чимирилиб:

– Ҳеч қаёққа! – дедию тескари қараб олди. У моторнинг гувиллашини, машина жўнаб кетишини кутиб турарди. Чиндан ҳам эшик қарсиллаб ёпилди. Аммо мотор гурилламади. Бояги йигит унинг рўпарасида пайдо бўлди.

– Қўлингизда юкингиз кўп экан, – деди Хуршидага жиддий тикилиб.

Хуршида унинг силлиқ таралган сочларига, чимирилиб турган қошига бир лаҳза қарадию кўзини олиб қочди:

– Қанча сўрайсиз?

Йигит кулиб юборди:

– Савоб ҳам керак-ку одамга!

– Унақа бўлса ўтирмайман.

Йигит яна кулиб унинг сумкасига қўл чўзди:

– Бўпти, бензин ҳақини берарсиз.

Хуршида машинанинг паролон ғилоф қопланган орқа ўриндиғига ўтираркан, йигит сўради:

– Қаёққа ҳайдай?

– Кўкчага!

Хуршида энди уйга етгунча бир оғиз ҳам гапирмасликка аҳд қилди.

Анчагача индамай кетишди. Хуршида йигитнинг рўпарадаги ойначадан ўзига қараб қўяётганини ҳис қилар, шунинг учун кўчаларни томоша қилиб борар эди.

– Иссиққа қолиб кетибсиз? – деди йигит орқага бурилиб. Хуршида мўйлов қўйган йигитларни ёмон кўрарди. Аммо ҳайдовчининг мўйлови ўзига жуда

ярашиб тушганини ичидан тан олди. Индамай кета-верди. — Иссиққа қолиб кетибсиз, дейман? — Йигит яна саволини қайтарди.

— Шундоқ бўлди! Энди отимни сўранг! Қаерда ўқишимни сўранг! Иложи бўлса, йигитим бор-йўқлигини ҳам билиб олинг! — Хуршида бу гапларни шу қадар жаҳл билан бидир-бидир қилиб айтиб ташладики, ўзиям ҳайрон қолди.

Йигит бунақа зарбани кутмаган бўлса керак, анчагача жимиб қолди. Кейин орқасига қарамасдан секингина гапирди:

— Ўзининг туғилган кунида ўзи бозор қилган одамни биринчи кўришим.

Энди Хуршида эсанкираб қолди. Худди унинг юзини яхшироқ кўриб олгиси келгандек олдинга эгилди.

— Сиз... Қаёқдан биласиз? — деди кўзларини пир-пиратиб.

— Мен ҳамма нарсани биламан! Телепатман. — Йигит орқасига қараб жилмайди. Шунда Хуршида унинг мўйлови ўзига ярашганини яна бир бор ҳис этди-ю, хаёлига келган фикрдан уялиб, кўзини олиб қочди. — Сиз ҳеч нимани айтмай қўя қолинг, — деди йигит ҳамон жилмайиб. — Отингизни ҳам, бугун неча ёшга тўлганингизни ҳам, ҳаммасини биламан. Сиз бўлса мени билмайсиз. Шуюм инсофданми? Келинг, сиз ҳам мени таниб олинг. Отим — Анвар...

Хуршида қараса гап гап билану машина бошқа ёққа бурилиб кетяпти.

— Кўкча у ёқдамас, — деди у овозини баландла-тиб. — Ё йўлни билмайсизми?

— Биламан! Бир минутга!

Зум ўтмай машина пастак, ойнабанд магазин рўпарасида тўхтади. Анвар кўча четидаги цемент ариқчадан ҳатлаб ўтди-да, магазинга кириб кетди. Хуршида ўтираверишини ҳам, тушиб кетишни ҳам билмай турган эди, Анвар ичкаридан бир сават гул кўтариб чиқди. Хуршида шундагина бу гул магази-ни эканини билди.

Анвар негадир орқа эшикни очиб, саватдаги гулни шундоққина Хуршиданинг оёғи тагига қўйди.

— Нима қиялпсиз? — деди Хуршида оёғини нари суриб.

— Туғилган кунингиз билан чин қалбимдан табриклайман. Илоё бахтли бўлинг! — Анвар қўлини шунақа қойилмақом қилиб кўксига қўйдики, Хуршида кулиб юборди:

— Артистмисиз, нима бало?

— Артист бўлсам, жон дердим. Эплолмайман. Аспирантман.

Анвар рулга ўтирдию машинани физиллатиб ҳайдаб кетди. Қизиқ, энди у Хуршидаларнинг кўчасига етгунча бир оғиз ҳам гапирмади. Фақат Хуршиданинг юкларини, саватдаги гулни тушираётганда секингина: «Яхши дам олинглар», деб қўйди.

Хуршида ҳеч қачон туғилган кунини бунчалик хушчақчақ нишонламаган эди. Қизлар билан роса ўйнашди, ярим кечагача хурсандчилик қилишди. У ора-чора негадир Анварни эслаб қўяр, аммо ўша заҳоти уни хаёлидан ҳайдашга уринарди. «Яхши йигит экан. Одамгарчилиги бор экан. Шу билан нима бўпти? Энди қайтиб кўришамизми, йўқми? Кўчада учраган бир одам-да!»

Шунақа деб ўйларди-ю, барибир кўнглида нонаниқ умидга ўхшаш бир нарса айланаверарди. Кечаси меҳмонларни кузатаётганида худди ўша машина яна келиб қоладигандек беихтиёр атрофга аланглади. Эртасига, индинига, кўчаларда юрганида ҳам қизил «Жигули» кўринса бурилиб қарайдиган бўлди. Орадан бир ҳафтами, ўн кунми ўтди. У энди Анварни хаёлидан чиқара бошлаганида яна кўришиб қолишди. Хуршида узоқдан келаётган қизил «Жигули»ни кўрдию негадир юраги жиз этди. Машина унинг рўпарасига келиб тўхтади.

— Ўқишга кетяпсизми? — Анвар ўтирган жойида чўзилиб эшикни очди. Хуршида иккиланиб орқа ўриндиққа ўтираркан, унга қараб қўйди.

— Ўқишга киролмаганман, ишлайман, эътиборин

гиз учун! – деди таъкидлаб. – Мен тўғримда ҳамма маълумотга эга одам шуниям билмайсизми?

Анвар кулди:

– Очигини айтсам, отингизниям билмайман.

– Қизиқ бўлди-ку! – Хуршида елка қисди. – Бўлмаса туғилган кунимни қаёқдан билдингиз?

– Кўзингиздан! – Анвар жилмайди... – Қалай, зиёфат яхши ўтдими?

Хуршида индамай бош силкиди.

– Уша куни сизнинг бахтингиз учун мен ҳам ичдим.

– Ёлғон! – Хуршида қўл силтади.

– Ёлғон гаприсам, ёрилиб ўлай!

Хуршида кулиб юборди.

– Қўйинг, ҳали бола-чақангизга керак бўласиз.

– Шунақами, а? Айта қолинг, сизга жудаям керакманми?

Хуршида гап суюқлашиб кетаётганлигидан гаши келди-ю, аммо шунга яқинроқ мавзу давом этишини барибир хоҳларди. Шунинг учун индамай қўя қолди.

Эртасига Анвар унинг ишдан чиқишини пойлаб турди. Ўзининг ишхонасига олиб борди. Кибернетика бўйича илмий иш қилаётган экан. Ҳозирча лабораторияда кичик илмий ходим бўлиб ишларкан. Хуршида аллақандай чизмалар, ялтироқ аппаратлар билан тўла нимқоронғи хонага кириб қолди.

– Бизнинг ишимиз суратлар билан боғлиқ, – деб тушунтирди Анвар. – Хоҳласангиз, сизниям суратга тушираман...

Ўша кундан бошлаб у Анварнинг лабораториясига тез-тез бориб турадиган бўлди. Лабораториянинг ярим қоронғилиги ҳам, турли вазиятларда суратга тушиш ҳам энди уни чўчитмас эди.

Уйда бўлса совчилар бозори қайнар, Қумри хола ҳар куни янги гап топиб қўярди. Куёв бўлмишнинг бири завуч эмиш, яна бири «пекарнийда» ишларкан. «Матасикли» бормиш. Тафин биттаси «пераводний-лик» қиларкан. Россиядан гилам олиб келаркан.

...Бир куни Хуршида онасининг рўпарасига ўтириб олди-да, очиқ-ойдин қилиб айтиб қўя қолди:

– Қинғир-қийшиқ совчиларингизга айтиб қўйинг, ойи! Менинг танлаганим бор. Эскилик сарқитидан қачон қутуласиз?

Онаси Хуршида кутгандек сапчиб тушмади. Фақат сўради:

– Ким ўзи у? Қанақа одам?

– Яхши одам. Аспирант. Яқинда олим бўлади. – Онаси бировнинг «матасикли»ни гапиргани учун Хуршида ҳам атайлаб қўшиб қўйди: – Машинаси бор, «Жигули».

Эртасига у уйига совчилар кўп келаётганини гап орасида қистириб қўйди. Анвар одатдагидек масалани кўндаланг қўйди:

– Бўпти, эртагаёқ ЗАГСга ариза топширамыз.

Ҳамма иш кўнгилдагидек кетаётганида Қумри холанинг қайсарлиги тутиб қолди. Иккала оёғини бир этикка тикиб туриб олди.

– Менинг кўчада қолган қизим йўқ! Уйланадиган одам беш-олти марта совчи юборади, одам қўяди. Отини билмасам, зотини билмасам. Йўқ, бўлмайди!

Хуршиданинг бир кулгиси келар, бир жаҳли чиқарди.

– Нимага тушунмайсиз, ойи? Беш марта совчи юбориш деган қонун қаерда ёзилган? Анвар ака Қашқадарёдан келган. Ота-онаси ёшлигида ўлиб кетган экан. Даллолнинг нима кераги бор?

– Ота-онаси бўлмаса, қариндош-уруғ бордир, ишхонаси, хўжайинлари бордир. Ўзим бораман.

Хуршида кулди:

– Ишхонасига борганингиз билан нимани тушунардингиз? Кибернетикага ақлингиз етадими? Ўзим минг марта борганман ишхонасига, билдингизми!

Қумри хола барибир бўш келмади:

– Сен эчки эмассанки, дуч келган одамга етакла-тиб юборсам. Бўлмайди.

– Балки ҳали қалин ҳам сўрарсиз?

– Таг-тахтини суриштирмай туриб бермайман! Бўлмайди.

Қумри хола бўлмайди, дегани билан тўй тўхтаб қолмади. Анварнинг тоғаси бор экан, ўша ўртага тушди. Тўй бошландию Қумри хола зада бўлган қушдек мунғайиб қолди.

Баҳор кунлари ғалати: тўсатдан жала қуядию ер-кўкни шалаббо қилиб юборади. Кетидан ярқ этиб офтоб чиқади. Олам яшнаб кетади. Замину осмон тароватли бир исдан — баҳор исидан маст бўлиб қолади. Хуршиданинг ҳаётида ҳам шундай бўлди. У Анварни бутун вужуди билан севиб қолди. Муҳаббати эвазига бахт қуёши унга жилмайиб боқдию бутун дунё яшнаб кетгандек бўлди. Қизил лентани кўндаланг тақиб олган ЗАГС мудирасининг нутқи, пешонасига қўғирчоқ кўндирилган машинада сайр қилишлар, гул иси май ҳидига қовушган чароғон ресторан... У бахтиёр эди. Бахт деган лаззатли туйғу ҳаётига шунчалик тез кириб келганига баъзан ўзи ҳам ҳайрон қоларди. Назарида онаси ҳам уни тушунгандек эди. Фақат тўйдан кейин Қумри хола Анварнинг Юнусободдаги икки хонали уйига бормади. Умуман бормади. «Зиёни йўқ, ойим шунақа бир ловиллайдилару ўчадилар», деб юпатди Хуршида эрини.

Тўйдан кейин бир ҳафта ўтгач, никоҳ сайлига чиқишди. Августнинг ўрталари эди. Бунақа пайтда денгиз янги соғилган сутдек илиқ бўларкан. Бир куни икковлари ойдин кечада чўмилишди. Қизиқ, Хуршида сузган сайин қўлининг учидан сачраган томчилар худди марвариддек ярақлаб кўринарди. Бундай лаззатли манзарани худди шунақа пайтда денгизда чўмилган одамгина билади. Хуршида қорайиб, янаям ҳусни очилиб қайтди.

Бир куни Анвар ишдан ташвишлироқ қиёфада келди.

— Чамадон тайёрланг, — деди тўсатдан.

— Яна қаёққа борамиз?

— Сиз эмас, мен кетаман. — Анвар энди осойишта тушунтирди. — Илмий ишим бўйича Ленинградга боришим зарур бўлиб қолди. Домла чақирибди.

— Анчагами? — Хуршида бирдан ичи ҳувиллаб қолгандек, эрига термилди.

— Нарӣ борса, бир ой.

Хуршида кузатиб қўймоқчи эди, Анвар уни аяди. Вокзалга чиқартирмади.

Икки хонали каталакда Хуршида ёлғиз қолди. Ҳовлида, маҳаллада одамнинг ёлғизлиги билинмайди. Аммо «дом»да бир кун танҳо қолган киши ёрилиб кетай дейди. Бунақа жойда қўни-қўшнилар ни-магадир саломлашишдан нарига ўтмайди. Хуршида уч кунда сиқилиб кетди. Ишга бораё деса, Анварнинг гапига кириб бўшаб олган. У ўз уйига борди. Қумри хола ҳалиям жаҳлидан тушмаган экан. Хуршида икки кун турган эди, секингина тушунтирди:

— Узатилган қиз уйга келиб ётиб олмайди. Қўни-қўшнилар ҳалитдан гап қиляпти.

— Бўлмаса юринг бизникига, — деди Хуршида.

— Йўқ, болам. Оғзимга сўз олганман.

Хуршида умрида биринчи марта онасини ёмон кўриб кетди. Она деган ҳам шунчалик бемехр бўладими? У уйига келди. Телевизор, билан андармон бўлди. Ҳар кун йилдек чўзилар, аксига Анвардан на хат, на хабар бор эди. Баъзан Дилбар деган ўртоғи келиб турар, аммо унинг ҳам ўз тирикчилиги бор эди. Кундузи ишга боради, кечқурун ўқишга...

Бир оқшом эшик жиринглаб қолди. Хуршида очиб қараса, «сим» рўмол ўраган аёл, дўппи кийган олти-етти ёшлардаги бола турибди. «Қишлоқдан келишибди, — деб ўйлади Хуршида аёлнинг ялтироқ рўмолига, беўхшовроқ осилиб турган жемперига қараб. — Адашган одамларга ўхшайди». У ҳамроҳ топилганига қувонгандай беихтиёр ичкарига таклиф қилди.

— Келинлар! — деди йўл бўшатиб.

Аёл дадил ичкарига кирди. Бола шўхгина экан. Бирпасда югуриб бориб магнитофон қулоғини бурай бошлади.

— Акбар, тек ўтир! — деди аёл жеркиб. Кейин Хуршидага қаради. — Сиз Хуршидахонсиз-а?

Хуршида ҳайрон бўлди.

– Мен сизни танимайроқ турибман, – деди ийманиб.

– Таниб қоларсиз. – Аёл хотиржамлик билан жемперини ечиб стул суянчигига ташлади. Унинг бепи-сандлиги, киноя қилиб гапириши Хуршиданинг гашига тегди. «Ким ўзи бу? Нимага олифтагарчилик қилади?»

– Кимсиз ўзи? – деди у қошини чимириб.

– Кетдими? – Аёл негадир илжайди. – Анча бўл-дими?

– Ким кетади?

– Узум обкетдими, тарвузми?

Хуршида шахд билан ўрнидан туриб кетди.

– Менга қаранг! – деди таҳдид билан. – Майна-возчиликни йиғиштиринг! Кимсиз ўзи?

Аёл ўғлига қараб қандайдир нотабий, асабий қийқириб кулди:

– Даданг Сибирга кетибди, ўғлим. Узум обкетибди. Шу ерда кутиб ўтирсанг, сенга велосипед олиб келади.

Болакай кўзларини катта-катта очиб онасига тик-килди:

– Қачон, буви, қачон?

– Унисини манави аячангдан сўрайсан! – деб аёл Хуршидани кўрсатди. Яна ўша ғайритабий оҳангда кулди. – Қачон қайтаман деган Акбарнинг дадаси?

Хуршида ниманидир тушунгандек бўлдию ичида бир нарса узилиб кетди. Бемадор бир ҳолатда эшик-ка суяниб қолди.

Аёл тантана қилгандек яна қийқириб кулди.

– Сизниям машинасига ўтқазиб, қўлга туширдими? Сизгаям аспирантман, дедими? Сизниям тўй бўлмасидан «ишингизни тўғрилаб» қўйдими? «Ҳеч кимим йўқ, етимман», дегандир? Бир ой ичида тўй қилдими? «Свадебний путешествия»га олиб боргандир, ҳойнаҳой? Энди илмий иш билан Ленинградга кетган бўлса керак.

Аёл ҳар гапи билан Хуршидага бир тарса-ки тушираётгандек бўлар, бундан роҳатлангандек ваҳшийларча қийқириб кулар эди:

– Ленинградда пишириб қўйгани йўқ! Новосибирскка кетган. Узум обкетган.

Хуршида бошидан ҳуши учиб бораётганини ҳис қилиб турар, юраги гурсиллаб урар эди.

– Ёлғон! – У ер тепиниб чинқириб юборди. – Ёлғон! Ёлғон!

Кейинги дақиқада у қийқириб кулаётган хотинга ташланди. Бошидаги «сим» рўмолига чанг солди. Аммо шу он изтиробга тўла бир чинқириқ янградию Хуршиданинг қўллари ҳавода муаллақ қотиб қолди.

– Буви! Бувижон! – Боядан бери магнитофон олдида ўралашиб юрган болакай ўқдек отилиб келиб онасига ёпишди. Шундагина Хуршида аёлнинг кўзларидан оқиб тушаётган ёшни кўрди. Аёл негадир каловланиб ўрнидан турди. Бир қўли билан боланинг бошини силай бошлади, бир қўли билан Хуршиданинг елкасидан қучди.

– Пешонанг шўр экан, синглим! Кўзингга қарасанг бўлмасмиди? – Шундай дедию елкалари силкиниб йиғлаб юборди.

Ўша кеча тун бўйи икки «кундош» ҳасратлашиб чиқишди. Бола ухлаб қолган, уй нимқоронғи, аёлнинг овози ғамгин, аммо ўктам эди. У асли андижонлик экан. Техникумда ўқиб юрганда Анварнинг қўлига тушибди. Эс-ҳушини йиғиб олгунча, Анварнинг иккинчи хотинига айланиб қолибди.

– Сиз учинчисисиз! – деди у қандайдир киноясиз оҳангда. – Хоразмда ҳам хотини бор. Аммо ишни пишиқ қилади. Законний ажрашади.

Хуршида ич-ичидан тошиб келаётган йиғини аранг босиб ётарди. «Законний» ажрашганининг нима фойдаси бор? Бу билан дарди енгиллашармиди?

Анвар ҳеч қанақа олим эмас, сураткаш экан. Гоҳ у, гоҳ бу институт лабораториясида сураткаш бўлиб ишлаб юраркан. Кузда аллақандай шериклари билан Сибирь шаҳарларига бориб узум сотаркан. Манави кооператив уйлару машиналар, ресторанлару денгиз

саёҳатлари шундан экан. Хуршида бу гапларнинг туш бўлиб қолишини жуда хоҳларди. Қани энди тўхтовсиз гапираётган мана шу хотин ҳам, диванда пишиллаб ухлаётган анави бола ҳам туш бўлса. Туш бўлсаю у уйғониб кетса. Йўқ, туш бунақа бўлмайди!

— Балки, бирон нарса тама қилиб келди, дерсиз. Йўқ, ҳеч нима керакмас. Тошкентда қариндошларимиз бор. Шуларникига келувдим. Бу гапларни эшитиб қолиб, сизни огоҳлантириб қўйгим келди. Агар яхши кўрсангиз, маҳкам ушланг. Анвар туллак йигит.

... Она-бола зинадан тушиб кетаётганида Хуршида бирдан уйга югурди. Кеча болакай ўйнаган японча магнитофонни столдан юлқиб олди-да, зиналардан чопиб тушди.

— Ма, Акбар! — деди болага тутқазиб. — Барибир шу... сеники.

Кундоши қаршилиқ қилган эди, қўймади.

— Барибир менга керакмас. Энди керакмас.

Ловиллаб турган гулханга сув сепилса нима бўлади? Аччиқ, бўғувчан ҳовур кўтариладими? Ҳозир шундай бўлди. Хуршиданинг ловиллаб турган муҳаббатига сув сепилди. У ўзининг аччиқ ҳовурига ўзи бўғилиб қолди. Нима қилди у? Нима қилиб қўйди? Ширин гапларига учдими? Мўйловигами? Бир сават гулигами? Машинасигами? Балки жарақ-жарақ пулларига учгандир. Нимасига учди? Ҳаммасига! Машинасида катайса қилиш ёқармиди? Ёқарди. Жудаям ёқарди. Ресторанларга кириш, денгизга бориб чўмилиш, қоронғи лабораторияга кириб ўпишиш ёқармиди? Ёқарди. Ўзи-ку сураткашни аспирантдан, чайқовчини олимдан ажратолмас экан, нега суриштирмади? Нега онаси суриштираман деса, бир чеккага йиғиштириб қўйди? Эскилик сарқити, деб тўйга ҳам чандон аралаштирмади. Эскилик сарқити эмиш! Сарқит ким?! Ойисими, ўзими?! Ойисининг кўнгли бир нарсани сезгандирки, оёқ тираб туриб олгандир.

У Анвар келса нима қилишини билмас эди. Ал-

батта, бўйнига олмайди. Уйланганини ҳам, боласи борлигинини ҳам айтмайди. Ана ўшанда боппайди. Шунақа боппасинки, эркак бўлганига минг пушаймон қилсин.

Қизиқ, Анвар ҳеч нимадан бўйин товламади.

— Нима қипти? Аввалги хотинларим билан законний ажрашганман. Узум масаласи... Нима, мен ўғирлик қилаяпманми? Одамларнинг ҳожатини чиқараяпман. Буям савобли иш... Илмий иш ҳам бўпқолар. Бирон мирзақуруқ домлага «кўки»дан чўзсам, уч ойда номзодлик диссертациясини ёзиб беради.

— Нега мени алдадингиз? — деди Хуршида аламдан тўлғаниб.

— Қизиқ экансиз, тўйни тезлаштиринг, деган менми, сизми?

Хуршида алам ичида уни тарсакилаб юборди, Анвар бир ранги ўчди-ю, индамади.

— Бўлдими? — деди кулишга ҳаракат қилиб. — Аламингиздан чиқдингизми энди?

Хуршида бу одам билан ўрталарида каттакон жарлик пайдо бўлганини ҳис қилди. Бу жарлик икковларини икки соҳилга улоқтириб ташлади. Ким билсин, балки илгари ҳам жарлик бўлгандир-у Хуршида кўрлик қилиб нариги соҳилга қадам босгандир.

...Айвон томондан Қумри холанинг товуши келди.

— Тўлқинжоннинг тўйи юришиб қолди, овсинжон! Шунақа-ю, кўнглим ғашроқ. Келиннинг акаси ичаркан. Отасиниям оғзи шалоқроқ дейишади.

— Синанг, ўргилай, обдан синанг. Қуш уясида кўрганини қилади. Кейин куйиб алангасига исиниб ўтирманг, овсинпошша!

1979 йил.

ЗИЛ – ҲАЗИЛ

Равшан янги ишга ўтди-ю, худди жаннатга тушиб қолгандай бўлди. Конструкторлик бюросида қирқ икки лойиҳачи ишласа, шундан қирқтаси қизлар экан. Равшан бола бўлиб бировни қизининг билагидан ушлаган эмасди. Институтда ҳам жуда тортинчоқ эди, ҳеч ким билан аҳду паймон қилмаганди. Бу ерда шунча қизнинг орасига тушиб эсанкираб қолди. Бунинг устига идоранинг бошлиғи заҳаргина Опа ишга олаётганида Равшанни огоҳлантириб қўйди.

– Ўнг қулоқ, чап қулоғингиз билан эшитиб олинг, йигитча! Ташкилотимизда нима кўп – қиз кўп. Биронтаси билан ғиринг деб гап чиқадиған бўлса, икковларингаям катта кўчани кўрсатиб қўяман! Келишдикми?

Равшан, Опанинг ҳар сўзини чертиб-чертиб гапиришидан, ингичка гардишли кўзойнак орқасидаги кўзлари қисилиб кетишидан бу хотин ҳар балага қодир эканини тушунди.

– Хўп бўлади опа, – деди довдираб. Асли бу ерга ишга кирмоқчи эмасди-ку, ўзидан бир йил илгари институтни битирган Турсунбой қўймади. Бу йигит ўзи оқкўнгил, хушчақчақ, фақат бир нуқсони бор. Юзи эринмай чакичланган патирга ўхшайди. Қачондир тошган чечак шўрликка шу тамғани босиб кетган. Равшан унинг нима учун шунчалик елиб-югурганини кейин билди. Илгари шунча қиз орасида битта ўзи ишларкан. Энди иккита бўлишди. Равшан Турсунбой билан бирга ишлайвераман-да, деб ўзини юпатган эди. Аксига олиб, бошқа хонага жойлашди. Ўртоғи уни ўн беш чоғли қизлар чизма чизаётган хонага олиб кирди-да, тантана билан таништирди.

– Ҳой, жононлар! Зерикдик деб, ҳадеб йиғлай-верганларинг учун шу болани топиб келдим. Кўн-

диргунча она сутим оғзимдан келди. Энди маҳкам ушлайсизлар.

Қизлар қий-чув кўтаришди. Равшан уялганидан лавлагиси чиқиб тураверди. Уни сийлашди шекилли, энг тўрда, дераза рўпарасида жойлашган столни беришди. Тағин ёнида телефон ҳам бор. Равшан аввалига хонада муттасил анқиб турадиган атир-упа, аллақанақа ислардан маст бўлиб юрди. Кейин-кейин кўникди. Янги ишхонанинг қонун-қоидаларини ўрганди. Қизлар Турсунбойга «артист» деб лақаб қўйишган экан. Равшан шунисига тушунмади. Аммо «Опа»га лақабни бошлаб топишибди-да. «Кобра» келяпти, деса сичқоннинг ини минг танга бўлиб кетади. Опа, умуман, эрга тегмаган экан. Шунинг учунми, қизларнинг биронтаси Равшаннинг олдидаги телефондан йигитига қўнғироқ қилса, бошқаси эшик олдида бориб «Кобра»ни пойлаб туради. «Йигити» қўнғироқ қилган қизни чақириб бериш эса Равшаннинг зиммасида. Кунига камида йигирма марта бўлар-ов!

— Бир кун и одатдагидек қўнғироқ жиринглади... — Ким бу? — деди нозиккина овоз.

— Кимни чақириб берай? — деди Равшан ҳафсаласизлик билан.

— Ҳеч кимни. Сиз Авазовмисиз?

— Ҳа.

— Равшанжон акаммисиз?

Равшан ҳайратдан эсанкираб қолди.

— Ҳа, нимаиди? — деди дудуқланиб.

— Кечирасиз... — нотаниш овоз энтикди. — Сиз мени танимайсиз. Мен сизни танийман.

— Кимсиз ўзингиз? — деди Равшан довдираб.

Нотаниш қиз бир лаҳза жим қолди. Равшан атрофига олазарак аланглади-ю, қизлар бир-бирига маъноли қараб қўйишаётганини кўриб, қулоғига қизариб кетди.

— Равшан ака! — деди нотаниш овоз. — Мени одобсизлик қияпти, деб ўйламанг. Троллейбус бека-тига, газ сув дўкони олдида чиқсангиз... Гапим бор эди...

– Равшаннинг юраги орзиқиб кетди. Мунча ширин овоз. Мунча маънос гапирасми?

– Ҳозир, – деди товушини пасайтириб. – Лекин... – у дудуқланиб қўшиб қўйди. – Лекин қандоқ танийман сизни?

– Атлас кўйлак... Қўлимда оқ сумка... – нотаниш овоз бир лаҳза жимиб қолди. – Мен, танийман-ку, сизни.

– Ҳозир...

– Кечирасиз, овора қилдим-да, Равшанжон ака! – Нотаниш овоз соҳибаси бу сўзларни шу қадар мулойим қилиб айтдики, Равшан ўзидан-ўзи питирлаб қолди. Ҳовлиқиб йўлакка чиқса, Турсунбой сигарет тутатиб турибди.

– Ҳа, – деди тутун қайтариб. – Йўл бўлсин?

– Ўзим. – Равшан бепарволик билан қўл силтади. – Сув ичиб келай. У энди зина томон юрган эди. Турсунбой ҳам эргашди.

– Бормисан оғайни! Кеча қиттай-қиттай бўлган эди, ичим ёниб кетай деяпти. Юр.

Равшан энсаси қотиб индамади. Кўчага чиққанларидан кейин баттар хуноб бўлди. У учгани қанот тополмайди. Турсунбой бўлса имиллайди. Ора-чора гап ҳам ташлаб қўяди:

– Поезддан қоляпсанми, нима бало?

Охири бекатга ҳам етиб келишди. Равшан сув ичаркан, атрофга аланглаб, атлас кўйлакли қизни қидирар, ҳар қултум сув томоғида тикилиб қолаётгандай бўларди. Ана, биттаси автобусга чиқиб кетди. Равшанга қараб майин жилмайиб қўйди. Ўша! Худди ўзи! Қўлида оқ сумкаси бор.

– Нима бўлди сенга оғайни?!

Равшан Турсунбойнинг ўзига тикилиб турганини энди пайқайди.

– Ўзим! – деди тўнғиллаб.

У тўрвасини йўқотган гадойдек қовоғи уюлиб қайтиб кетди. Кун бўйи чиройи очилмай юрди.

Эртасига худди ўша пайтда – соат ўн бирда яна телефон жиринглади.

– Лаббай, – деди Равшан овози титраб.

– Равшан ака, ўзингизмисиз? Салом, танидингизми?

Равшаннинг ичида чироқ ёниб кетгандай бўлди.

– Танидим, сиз...

– Ҳа, Ферузаман. Кеча мендан хафа бўлдингизми?

Равшан бир лаҳза ишхонадаги ҳамма қизларни кўз ўнгидан ўтказди. Йўқ, Феруза деган қиз йўқ. Демак, кечаги автобусга чиқиб кетган атлас кўйлакли қиз шу – Феруза.

– Кеча нега кетиб қолдингиз, Ферузахон? – деди Равшан овозини пасайтириб.

– Ўзингиз бировни бошлаб чиқдингиз-ку.

– Уми? – деди Равшан Турсунбойни эслаб. – Сув ичгани чиққан эди-да!

– Мен уялдим... – Феруза бир зум жимиб қолдида, яна энтикди. – Майли, хайр.

– Шошманг! – деди Равшан жонҳолатда. – Қаердан гапиряпсиз?

– Яқин... – Феруза хўрсинди. – Китоб магазини олдидан.

– Ҳозир чиқаман. Кетиб қолманг, илтимос.

– Равшан гўшакни қўйди-ю, бир-бирига маъноли тикилиб қараётган қизлар орасидан ўтиб, йўлакка отилди.

Чиқиши билан яна Турсунбойга дуч келди. Индамай олдидан ўтиб кетаётган эди, Турсунбой гап отди.

– Ҳў, ака! Орқа-олдиларига қараб юрсинлар, мундай.

– Сигаретим тамом бўпти, обчиқай! – деди Равшан тезроқ қутилиш учун баҳона қилиб.

– Мундоқ демайсанми, оғайни! Мениям сигаретим тамом бўлди. Юр, биргалашиб бориб келамиз.

– Менга қара! – деди Равшан тўхтаб. – Қанақа сигарет чекасан?

Турсунбой кўзини пирпиратди.

– Нимагайди?

– Бир блок обкеб берсам қутуламанми сендан?

– Нима, мен сенга тиланчиманми? – Турсунбой ундан олдин йўлга тушди. – Дўқингни қараю! Мен

сеникига ўхшаган қаланғи-қасанғи сигарет чекмай-ман! Қимматидан оламан!

Бугунги учрашув ҳам расво бўлди. Равшан магазин атрофини уч марта айланиб қайтиб келди.

Эртасига худди ўша пайтда қўнғироқ жиринглади.

— Ўзингизмисиз, Равшан ака? — деди Феруза. — Нега кеча анави юзи ғалатироқ ўртоғингизни бошлаб чиқдингиз? Кечирасиз-ку, у кишини камситмоқчи эмасману...

— Чўтирни чўтир, дейди-да! Сиз эмас мен кечирим сўрашим керак, — деди Равшан астойдил куюниб. — Бир хил одамлар ўлгудай калтафаҳм бўлади-да. Менга қаранг, илтимос, ҳозир учрашайлик.

Феруза бир лаҳза жим қолди.

— Бугун заҳётга боришим керак. Икки кундан кейин имтиҳонлар бошланади. Майли, Равшан ака, кейин кўришармиз.

— Йўқ, йўқ! — Равшан ўрнидан туриб кетди. — Мен ҳозир чиқаман. Қаердасиз?

— Бекатдаги автоматда.

— Ферузахон, илтимос, — деди Равшан ҳовлиқиб. — Кўчанинг у юзига ўтиб, юз қадамча юрсангиз сартарошхона бор. Шунинг олдига бориб туринг.

Феруза тушунмади шекилли, эсанкираб сўради.

— Вой, нега?

— Гап бор, кейин тушунтираман. Хўп, денг, Ферузахон, илтимос.

Равшан гўшакни қўйди-ю йўлакка отилди. Хайрият, бу сафар Турсунбой кўринмасди.

— Турқинг ўчгани рост бўлсин, — пичирлади у Турсунбой ўтирадиган хонанинг эшиги олдидан оёқ учида ўтар экан. Лекин ўн қадамча юрган эдики, зина панжарасига суяниб турган Турсунбойни кўриб, тўхтаб қолди.

— Сигаретга кетяпсанми? — деди Турсунбой.

— Йўқ! — деди Равшан тўнғиллаб. — Очиқ мозорга!

— Унақа бўлса, бу ёққа юр! — Турсунбой уни қўлтиқлаб олди. — Соқол-поқолингни олдириб борсанг тоғриқ жаннатга тушасан! — У бирдан жиддий

тортди. — Бу соқол деган нарсa мунча тез ўсади-я? Кунора олдириб турмасанг маймунга айланиб кетасан. Қара, сеникям тиканакдек бўлиб қопти. Юр, биргалашиб олдириб келамиз. Опани биласан-ку, ўзига қараб юрмаган ходимларни ёмон кўради.

— Ҳой, менга қара, тинч қўясанми-йўқми одамни?— деди Равшан йиғлагудек бўлиб. — Ўз ҳолимга қўясанми-йўқми!

— Ие, сенга нима қилдим, оғайни! — Турсунбой астойдил ҳайрон бўлди. Ўзи сенга жин тегибди.

— Ҳа! — деди Равшан бақириб. — Жин тегди. Ўша жин сенсан!

Бу сафар ҳам худди Равшан ўйлагандай бўлиб чиқди. У Турсунбой билан жиғиллашиб бўлгунча Феруза эркакларнинг сартарошхонаси ёнида ярим соат турармиди?

Эртасига Равшан телефон ёнидан жилмади. Тушликка ҳам чиқмади. Феруза кечқурун телефон қилди.

— Кеча нега келмадингиз?

Равшан қизнинг овозидаги ўкинчни сезиб, қўриқиб кетди.

— Кечирасиз, — деди ялингудек бўлиб. — Анави шилқим тағин эргашиб чиққанини кўрмайсизми?

— Қайси шилқим? — деди Феруза.

— Анави чўтир-да! — деди Равшан алам билан.

Феруза бир зум жим қолди.

— Анави ўртоғингизни айтаяпсизми? — деди. — Қўйинг, дўстингизни унақа деманг. Яхши одамга ўхшайди-ку!

— Э, нимаси яхши! — Равшан баттар тутоқди. — Сиз уни узоқдан кўргансиз. Яқинроқдан кўрсангиз, қочиб кетасиз.

— Унчаликка ўхшамайди шекилли, — деди Феруза.

— Юришини кўрдингизми, юришини? Худди бузоққа ўхшаб юради. Қаердасиз, Ферузахон?

Яна бир зум сукут чўқди.

— Майли, қўя қолинг, — деди қиз ниҳоят. — Тағин ўртоғингиз эргашса...

— Эндиям эргашсин-чи, чўтир башарасини текислаб қўяман!

— Равшан ака, — деди Феруза унинг гапини бўлиб. — Сизга биринчи бўлиб қўнғироқ қилганимни нотўғри тушундингиз шекилли. Майли, узр.

— Ферузахон! — Равшан жон ҳолатда гўшакни чангаллаб олди.

— Хайр, кечирасиз...

Телефонда қисқа-қисқа сигнал эшитилди. Равшан шалвираб ўтириб қолди.

Муҳаббат одамни девона қилиб қўяди, деганлари рост экан. Равшан йигирма кун ичида озиб кетди. Телефон жиринг этса, гўшакка ёпишади. Турсунбойни кўрса, қўнгли айнийди. Кечалари Феруза тушларига кириб чиқади. Сарик атлас кўйлак, қўлидаги оппоқ сумкача... Бу орада Опа, ишни эплай олмаяпсиз, деб икки марта дакки берди.

Ниҳоят, йигирма биринчи кун телефонда қадрдон овоз эшитилди.

— Равшан ака!

— Қаердасиз? — деди Равшан энтикиб.

— Бекатда...

— Кетдим!

Равшан хонадан отилиб чиқди. Ҳар вақтидагидек йўлида пайдо бўлган Турсунбойни шундай туртиб юбордики, шўрлик гандираклаб деворга урилди. «Етиб бўпсан чўтир!» — деб қўйди ичида Равшан зиналарнинг учтасини бир қилиб тушиб бораркан. Машина йўлини кесиб ўтди-ю, бекатга қараса, телефон будкаси олдида худди ўша кечалари тушини, кундузлари ҳушини ўғирлаган Феруза жилмайиб турибди. Эғнида атлас кўйлак.

— Ферузахон! — Равшан югуриб бораркан, беш қадамча беридан қичқириб юборди. Яна икки қадам қўйган эди, забардаст бир қўл билагини омбурдай сиқиб ўзига қаратди.

— Кимга хиралик қилаяпсан, ўв, фраер! — деди шопмўйлов йигит кўзидан ўт чақнаб.

— Қўйинг, ўзингизни босинг. — Қиз Равшанга жирканиб қаради. — Жинни шекилли бу.

Шу пайт ортидан етиб келган Турсунбой Равшанни четга тортди.

— Тинчликми? — деди меҳрибонлик қилиб.

Равшан ўриндиқнинг бир чеккасига Турсунбой иккинчи чеккасига ўтирди. Сўнг юпатди.

— Аҳволингни қара! Бир йил касал бўлиб ётган одамга ўхшайсан-а! Э, сендақа ошиқдан ўргилдим. — У бир лаҳза ўйлаб турди-да сўради. — Пулинг борми?

— Бор, — деди Равшан талмовсираб. — Нимаиди?

— Юравер!

Турсунбой Равшанни магазинга бошлаб борди.

Икки шиша шампан, икки плитка шоколад олди. Кейин ишхонага қайтишди.

— Қизлар! — деди Турсунбой шампан шишаларини баланд кўтариб. — Бугун биз янги томоша премьерасини ювамиз. Шишалар очилсин! Асосий ролларни ижро этганлар шарафига ичилсин.

Қизлардан бири қиқир-қиқир кулиб, стакан топиб келди. Яна бири эшик олдига бориб, «Кобра инига кириб кетди», деб хабар қилди. Равшан бир чеккада анграйиб турарди.

— Равшан акажон!

Равшан таниш овозни эшитди-ю, сесканиб бошини кўтарди. Овоз эгасини қидириб аланглар экан, Турсунбой стаканни унинг қўлига узатди.

— Равшан акажоним! — деди Турсунбой қизларникидай майин, ингичка товушда. — Кўришадиган кунимиз бор экан-ку, бирам соғиниб кетдимки!

Қизларнинг қаҳқаҳасидан Равшан ёниб кетди. Турсунбой бўлса ҳамон ўша товушда давом этарди:

— Чўтирни чўтир дейдими-а? Юриши бузоққа ўхшайдими? Ўша бузоққа ўхшаган чўтир ўртоғингизни эргаштириб чиққанингиз учун сиздан аразладим. Майли, энди ярашамиз. Ҳи-ҳи-ҳи... Келинг, шуни ичиб юборинг, жо-о-он Равшан ака!

Равшан бирдан ҳаммасига тушунди. Қизлар нима учун Турсунбойни «артист» деб аташини ҳам, нима учун телефонда Феруза билан гаплашганда

қизлар бир-бирига маъноли қарашини ҳам, нима учун Турсунбой доим унга эргашиб юрганини ҳам... Равшаннинг важоҳати ўзгариб, мушти тугилди. Турсунбой бу ёғини ҳам ҳисобга олиб қўйган экан шекилли, лапанглаб қочиб қолди. Равшан унинг кетидан отилган эди, қизлар қий-чув қилиб йўлини тўсишди.

Шу куни кечгача Равшан ўшшайиб, қизлар ҳиринглаб, Турсунбой илжайиб юрди. Иш куни охирида қолганида «чўтир» аллақадар даф бўлди. Кўп ўтмай палакат телефон тағин жириглади.

— Ким бу? — деди яна ўша майин товуш.

— Ким керак? — деди Равшан жеркиб.

— Авазовмисиз?

— Ҳа-а-а-а, Авазовман! — деди Равшан алам билан. — Хўш, нима дардинг бор?

— Менга Авазов керак! — деди телефондаги овоз анчайин қатъият билан.

— Шунақами? — Равшан ҳузур қилиб кулди. — Зато сен менга керакмассан! Эринг йўқлигини биламан. Аммо сенга эр бўлолмайман, тушундингми? Эр керак бўлса, кўчадан қидир!

— Нима? Менинг эрим бор-йўқлиги билан нима ишинг бор?!

Равшан чўтирнинг нозик жойига текканини билиб, қувониб кетди.

— Эр керак бўлса-чи, газетага эълон бер! Менга эр керак, дегин! Бўйи фалон метр бўлсин, оғирлиги фалон кило, бўйнининг йўғонлиги фалонча бўлсин дегин, хўпми?

— Нима-нима?! — телефондаги овоз чийиллаб кетди. — Нима дединг?!

— Битта эълон берсанг, йигирмата эр югуриб келади! — Равшан маза қилиб кулди. — Иложи бўлса-чи, жиннихонада ётиб чиққан эр топ, хўпми. Худди мис қозонга лой тувоқдек мос тушасанлар!

— Ўчир, ярамас! — деди овоз дағдаға билан.

— Ҳа-а-а! Алам қилдими? — Равшан баттар завқланиб кулди. — Эрга тегсанг-чи, аламинг уч кунда босили-и-иб қолади!

– Ур-р-руғингни ўйнатиб юбораман! – Телефон гўшаги ёрилиб кетай деди.

Равшан баралла хохлади.

– Ўйнатасан-а, ўйнатасан! – Директор Опа борку, «Кобра»! Ўша «Кобра»га қизлар бир оғиз айтса, ўзингни уруғинг ўйнаб кетади! Кўзойнагини ечиб туриб битта чақса борми, тил тортмай ўласан!

Равшан ўзини шунча калака қилган чўтирни яна анча тузламоқчи эди-ку, гўшакдан қисқа-қисқа гудок эшитилди.

– Шунақа бўлади! – деди Равшан ўзига тикилиб қолган қизларга қараб. – Бировни масхара қилиш шунақа бўлади! Ярамас, чўтир! Аҳмоқ!

Шу гапни айтиши билан хона эшиги шарақлаб очилди. Ҳамма ўша томонга бурилиб қаради. Остонада Опа турар, ранги докадай оқариб, лаблари гезариб кетган эди. Ҳозиргина чангаллаган бўлса керак, сочлари тўзиб алвастиси чиқиб кетган. Ҳатто кўзойнаги ҳам бир томонга қийшайиб қолган эди.

– Авазов! – бақирди у оғзидан кўпик сачратиб. – Ҳозир телефонда гаплашган сизми?

Равшан ранги ўчиб, ўрнига ўтириб қолди.

– Жавоб бер! – деди Опа қўлини пахса қилиб.

Равшан Турсунбойни Феруза деб қанақа алданган бўлса, опани Турсунбой деб ўйлаб баттар адашганини, энди ҳаммаси тамом бўлганини тушунди-ю, индамай қўл силкиди.

– Қани, бу ёққа! – деди Опа лаблари титраб.

Равшан унинг олдига тушиб йўлакка чиқди. Опа сўзида турадиган хотин экан. Чиндан ҳам унга «ката кўчани кўрсатиб қўйди».

МЕН, БУВАМ ВА РАНГЛИ ТЕЛЕВИЗОР

Мен бувамга қанчалик алоқадор бўлсам, рангли телевизор ҳам менга шунчалик алоқадор. Агар бувам бўлмаса, отам бўлмасди. Отам бўлмаса, мен бўлмасдим. Мен телевизор олмасам, бувамнинг жаҳли чиқмасди. Бувамнинг жаҳли чиқмаса, ирғай

ҳассасини кўтармасди. Ҳассасини кўтармаса... Ҳеч нимага тушунмадингиз-а? Худо ҳаққи, ўзимнинг ҳам бошим айланиб кетди. Келинг, бир бошдан гапириб бера қолай. Шундай қилиб, мен — бу мен. Бувам — отамнинг отаси. Саксон уч ёшда. Бутун бошли буқани, десам лоф бўлар-ку, ўртачароқ ғунажинни бир мушт уришда сулайтиради. Фақат икки йил бурун оёғига бод келиб, сал оқсаб қолди. Сурхондарёга борганимда Боботоғдан атайлаб ирғай ҳасса олиб келганман. Ўзиям салкам чорак пуд келади!

Шу десангиз, бир куни тинчгина романимни ёзиб ўтирсам, олдимга бувам кириб келди.

— Ким айтади сени ёзувчи деб? Алмисоқдан қолган телевизорни кўришга уялмайсанми? Олсанг бўлмайдими, бундай ойнаси каттароғидан! — деди ҳассасини ерга дўқиллатиб уриб.

Ўғлим мендан қанчалик қўрқса, мен отамдан шунчалик қўрқаман. Мен отамдан қанчалик қўрқсам отам бувамдан шунчалик қўрқади. Оиламизда бувамнинг сўзини икки қиладиган мард йўқ.

— Хўп бўлади, шу шанбагача ест қиламиз, — деб юборибман икки қўлимни кўксимга қўйиб.

Бувам чиқиб кетиши билан телефон жиринглаб қолди.

— Мен кинорежиссёрман, — деди ўртачароқ йўғонликдаги овоз ўртачароқ қўполлик билан. — Сизни кўришим керак!

Ярим соатдан кейин кўришдик. Режиссёр сочи елкасига тушган, ўртачароқ мўйлов қўйган йигит экан.

— Қалай? — деди у тўсатдан.

— Нима қалай?

— Бизнинг фильмлар?

Чайналиб қолдим. Ростини айтсам, шу режиссёрнинг киноларини жиним суймасди.

— Билмасам, — дедим мингиллаб. — Фильмингиздаги одамлар ғалати-роқми-ей... Томошабин экранда ўзига ўхшаган одамларни кўрса яхши бўлармиди.

— А, ким виноват? — деди у дағаллик билан.

Елкамни қисдим.

— Сиз виноват! — режиссёр қўлини тўппонча қилиб пешанамга ўқталди.

— Мен?

— Да, да, сиз! — режиссёр ўрнидан туриб кетди. Чўнтагидан сақич чиқариб, зар қоғозни очди-да, карсиллатиб чайнай бошлади. — Сиз ёзувчилар сценарий ёзиш деса, қорангизни кўрсатмайсиз-у, бировнинг фильмини ёмонлайсиз.

Энди оғиз очиб фикримни айтмоқчи эдим, режиссёр гапиртирмади.

— Мен деловой одамман! — у бошини бир силтаган эди елкасига тушган сочлари арслоннинг ёлидек силкиниб кетди. — Гап шу: современный темада сценарий ёзиб берасиз. Сизга бир йил срок.

— Ахир мен умримда сценарий ёзган эмасман.

— Роман ёзган одамга сценарий чепуха! — режиссёр жеркиб берди. У чиндан ҳам деловой одам экан. Бирпасда қўлимга шартнома қоғозини тутқазишди. Шартномага биноан мен бир йил ичида замонавий мавзуда сценарий ёзишим, шунинг эвазига қалам ҳақининг тўртдан бирини олдиндан олишим мумкин экан. Қандоқ қилиб қоғозга қўл қўйганимни ўзим ҳам билмай қолдим.

— Пулингизни учинчи қаватдаги кассадан олинг, — деди режиссёр яна арслоннинг ёлидек сочларини силкитиб. Умримда битмаган ишга ҳақ олган эмасман. Бу гал ҳам олмоқчи эмасдим-у, бувамга берган ваъдам эсимга тушиб қолди. Кассага боришим билан қўлимга пул тутқазишди.

«Қари билганни пари билмас», деган гапни ким айтган бўлса, уйига буғдой тўлсин! Экрани кенгмўл телевизор кўриш жоннинг роҳати экан. Чир айланиб ўйнаётган раққосалар, қўйиб берсангиз экрандан чиқиб кетгудек муқом қилади! Нуқул бувамга тасанно ўқийман! Бир чеккаси анави «делавой» кинорежиссёрниям дуо қилиб қўяман. Аммо олмоқнинг бермоғи бор, деганларидек, бўй-

нидаги қарзни узиш керак. Эрта биланоқ ҳамма ишимни бир чеккага йиғиштириб қўйиб, сценарий ёзишга киришдим. Тўрт ой деганда сценарий битди. Қўлтиқлаб обордим.

— Маладес! — деди режиссёр арслоннинг ёлидек сочларини силкитиб. — Бир ҳафтада ўқиб қўяман.

Бир ҳафтадан кейин бордим.

— Чепуха! — режиссёр сценарий солинган папкани бир отган эди, стол устидан сирғалиб келди-да, қўлимга тушди.

— Нимаси чепуха? — дедим ҳайрон бўлиб. — Ҳаётий эмасми?

— Вот именно ҳаётий! — деди режиссёр ўртача-роқ қўполлик билан.

— Бўлмаса қанақаси керак?

— Менга ҳар қадамда учрайдиган одам керакмас. Оригинал бўлсин. Ҳеч кимга ўхшамасин!

Режиссёр у деди, мен бу дедим. Хуллас, яна икки ой муҳлат беришди. Энди ҳамма рангли телевизор кўрса, мен хонамга қамалиб, қаҳрамонларимни ҳеч кимга ўхшатмаслик билан овора бўлдим. Айтилган муддатда сценарийни яна обордим.

— Маладес! — режиссёр елкамга қокди. — Бир ҳафтада ўқиб қўяман. Бир ҳафтадан кейин бордим. Бироқ бу сафар эшикдан қувониб эмас, ижирғаниб кириб бордим. Режиссёр ҳам ижирғаниб ўтирган экан. — Ерунда! — деди сочини силкитиб.

— Яна нимаси ерунда?

— Биронта эпизодда эшак йўқ.

— Нима?

— Эшак йўқ, дейман!

— Эшакни нима қиласиз?

— Местний колорит керакми-йўқми?

— Қачонгача эшак колорит бўлади? — дедим бўғилиб. — Эшакка бошқоронғи бўлганмисиз, нима бало?

Режиссёр мендан бунақа қайсарликни кутмаган бўлса керак, ўйланиб қолди.

— Барибир колорит керак.

– Менга қаранг, – дедим анчадан буён ўйлаб юрган гапимни айтиб. – Пулингизни обкелиб кас-сангизга топширсам қутуламанми?

– Нима? – Режиссёр сочларини шу қадар шиддат билан силкитдики, елкасидан чўғ сачраб кетгандек бўлди. – Ни за что! Ишингиз судга тушмасдан сценарийни битиринг. План куйяпти.

Уйга келсам, бувам рангли телевизор рўпарасига ўтириб олиб, мақом концертини кўряпти. Тўғриси, бувам ҳам кўзимга хунук кўриниб кетди.

Бир ярим ойдан кейин сценарийни яна обордим. Бу сафар режиссёр уч кунда ўқиди.

– Шу... помоему биринчи вариантнинг ўзи ниче-го эди шекилли, – деди бўшашиб.

– Бўлмаса нега шунча бошимни қотирдингиз?

Режиссёр сочларини оҳиста силкитди.

– Ёзувчи режиссёрнинг хизматкори, деган гапни эшитганмисиз?

Алам қилганидан ўрнимдан туриб кетдим.

– Судга берасизми, сургунга юборасизми, тамом! Мен сиз билан ишламайман.

– Зато мен сиз билан ишлайман! – режиссёр яна асабийлашиб, сақич чайнашга тушди. – Шуни билингки, кино китоб эмас. Сценарий аллақанақа роман ёзишмас.

– Ўзингиз айтгандингиз-ку, роман ёзган одамга сценарий чепуха, деб.

– Совершенно тўғри. Лекин роман битта сизники бўлса, кино коллективники. Тушундингизми?

Чиқиб кетдим. Шу билан қутулдим деб ўйлаган эдим. Қаёқда? Яна олти ой судралиб юрдим. Сценарий деган нарсани хоҳлаган пайтда, хоҳлаган одам ўзгартираверар экан. У жойига актёрнинг тили келишмайди, бу жойи операторга ёқмайди... Орадан бир йил ўтди. Бир куни чала қолган романимни ёзиб ўтирсам, болалар қий-чув қилиб қолишди.

– Урре! Дадамнинг киносини бераркан!

– Катта хонага кирдим. Энг ўртада юмшоқ курсида ирғай ҳассасини ушлаб бувам ўтирибди. У ёқда

дадам, бу ёқда ойим, хотиним, болалар... Бир маҳал фильм бошланди. Экранда сценарий муаллифлари деган ёзув пайдо бўлди-ю, бир эмас, уч фамилия кўринди. Биринчиси режиссёрники, яна бири мен танимайдиган аллақандай ажнабий фамилия, охирида меники... Ҳа, майли кино кўпчиликнинг мулки, деб қўя қолдим.

Шундай қилиб, кино воқеалари бошланди. Менинг сценарийим бўйича қишлоқнинг обрўли отахони кичик ўғлининг машинасида шаҳарга — катта ўғлиникига бориши керак эди. Менинг чолим бошига ихчам салла ўраб юрадиган нуроний чол эди. Кинодаги чол айвони баркашдек келадиган сомбреро кийиб чиқди. Муштдек трубкага мўлгина тамаки тўлдириб, бурқситиб тутата бошлади. Дарвоза олди-га машина эмас, ҳанги эшак келиб тўхтади. Менинг сценарийим бўйича фаришталиккина кампир, чолининг қўлига тугунча тутқазиши, тугунчада набираларига аталган ёнғоқ, туршак, нок бўлиши керак эди. Кинодаги кампир «Қачонгача тамаки тутатасан, сассиқ чол, ма, «Орбит» чайнаб ол!» деб чолнинг оғзига «жевачка» тиқиштирди. Кейин «мана, энди одамга ўхшадинг!» деди-да, негадир чолининг лабидан хафсала билан ўпди.

Бундай разм солсам, ойим тескари қараб олибди. Дадам рўмолча қидирган бўлиб, нуқул чўнтагини кавлайди. Бувамнинг кулранг қошлари уйилиб, уч-бурчак бўлиб кетибди.

Кино ҳамон давом этарди. Шундай қилиб, искирт сомбреро кийган чол эшакка чаққонлик билан минди-да, трубка тутатиб йўлга тушди. Менинг сценарийим бўйича чол чойхона олдида машинадан тушиб, бир пиёла кўк чой ичиши, чойхўрлар билан экин-тикин ишлардан гаплашиши керак эди. Кинодаги чол кафе олдида эшагидан тушди-да, ичкари кирди. Олтита сосискани паққос туширди. Устидан бир кружка кўпириб турган пивони ҳузур қилиб симирди-да, «ғарқ» этиб кекирди. Узундан-узоқ фотиҳа ўқиб, ўрнидан турди.

Менинг сценарийим бўйича чол йўлда кетаётиб, карнай-сурнайли тўйга дуч келиб қолиши, тўй эгалари қўярда-қўймай, иззат-икром билан уни ичкарига олиб киришлари, чол келин-куёвга оқ фотиҳа бериши керак эди. Кинодаги чол эшагига минди-да, пивонинг кайфи билан пинакка кетди. Бир маҳал эшагининг чўзиб-чўзиб ҳанграшидан ўзига келди. Қараса, қандайдир тўйхона эшигига келиб қопти. Эшагини темир панжарага боғлади-да, биров таклиф қилмаса ҳам ичкари кирди. Тўрда ўтирган куёв-келиннинг рўпарасига келиб, ўз қўли билан шампанни пақиллатиб очди. Бокалга тўлдириб, гўлқ этиб ичди-да, келинга қараб ўзидан-ўзи муқом қила бошлади. Сўнг осмонга сакраб рақс тушаётган ёшлар даврасига қўшилиб ўйнаб кетди. Кимдир пул қистирган эди, бошидан сомбрероси учиб кетди. Кулги. Қийқириқ!

Секин разм солсам, уйдагиларнинг ҳаммаси чекка-чеккага қараб ўтирибди. Ойим билан хотиним секингина чиқиб кетишди. Бувамнинг ирғай ҳасса тутган қўли титрай бошлади. Ниҳоят, кинодаги чол катта ўғлиникига етиб келди. Хайрият, бувамга ёқадиган жойига келдик. Менинг сценарийим бўйича чол кичикроқ оилавий жанжал устига келиб қолиши, ўғли билан келинига насиҳат қилиб, эр-хотинлик масъулиятини тушунтириши керак эди. Кинодаги чол ҳам жанжал устига келиб қолди. Биттаси беш яшар, биттаси уч яшар икки бола икки чеккада тўхтовсиз ариллар, сочлари пахмайган хотин нуқул чамадонга кийимларини жойлар эди. У қайнатасини кўрди-ю бирдан бобиллади: «Мана шу мишиқилар деб умримни ўтказаманми? Ҳечамда! Мен жинни бўлганим йўқ».

«Ё Худо, ўзинг асра! — дедим ичимда пичирлаб. Сценарийда бунақа гаплар йўқ эди-ку!» Келин чолнинг рўпарасига келди-да, бошидаги кулранг парикни чангаллаб ерга улоқтирди. «Кетаман! — деди чинқариб. — Сенинг дебил ўғлинг билан яшайман! Дубайга қатнаб бизнес қиламан! Пул то-

паман!» «Маладес! — деди чол тўсатдан. — Тўғри қиласан! Иккита мишиқи деб умрингни ўтказасанми? Сен современий аёлсан. Мен сени паддерж-ка қиламан! Манави чурвақалар юмалаб-сумалаб катта бўпкэтаверади. Сен ўзингни ўйла!» Шу ерга келганда бувам чидаб туролмади. Шахд билан ўрнидан турди-да, чорак пудли ирғай ҳассасини бир отган эди... Телевизор деганнинг кинескопи куйиб ўтирмас экан, портлаб қўя қоларкан!..

Ҳаммамиз пилдир-пис бўлиб, уй-уйга кириб кетдик. Ўша куни менга нашриётдан хат келди. «Ҳурматли... Романингизни ўз вақтида топширмаганингиз сабабли нашриёт режасидан чиқариб ташладик».

Ҳа, айтгандай ўша кундан буён бувам телевизорнинг яқинига бормади. Мен умуман кино кўрмайман.

ОСМОНДАН ТУШГАН ПУЛ

Бозор иқтисоди деган гаплар пайдо бўлган, пуллар ўзгариб турган пайтлар эди. Бир куни ишлаб ўтирсам, Ёзувчилар уюшмасидан қўнғироқ қилиб қолишди.

— Сизга пулқоғоз кепти. Уюшманинг почта қутисида экан. Саид Аҳмад ака менга ташлаб кетдилар.

— Қанча экан?

— Ўн мингдан ортиқ!

Ишонқирамаган эдим, уюшма ходими астойдил ранжиди:

— Сизни алдайманми, ака? Мана, қоғоз қўлимда турибди-ку!

— Майли, эртага бориб оларман, — дедим ҳамон шубҳаланиб. Ростдан, шунча пул қаердан келиши мумкин?

Бир соатчадан кейин Саид Аҳмад ака қўнғироқ қилди:

— Пулингни олдингми, болам?

– Эртага олмоқчиман. Шунча пул қаердан келишига ақлим етмай турибди.

Саид Аҳмад аканинг аччиғи чиқди:

– Шу сенга проблема бўлдимми?! Худо берганига шукр қилмайсанми? Мен қанақа сигарет чекишимни биласан-а?

– Биламан. «Родопи».

– Маладес! Пулингни олсанг, менга сигарет олиш эсингдан чиқмасин.

– Хўп. Бир блок.

– Бекор айтибсан! Икки блок! Осмондан ўн минг тушиб турибдию зиқналик қилади. Қурумсоқ!

Оқсоқол тўғри айтади. Ўн минг кичкина пулми? Балки бирон ерда китобим чиққандир. Ҳозир нима кўп, наشريёт кўп...

Кечқурун янгангиз ётиғи билан гап очди:

– Куз келиб қолди. Невараларга иссиқ кийим олмасак бўлмайди.

Ўн минг лоп этиб хаёлимга келди.

– Оламиниз! – дедим ҳозиржавоблик билан.

– Дилишкага этикча...

– Оламиниз!

– Шоҳруҳга пальто...

– Оламиниз!

– Ҳумоюнга...

– Оламиниз!

– Қудангиз тўй қияпти. Қудачилик – минг йилчилик...

– Тўёна бераминиз! Беш-олти минг етар.

Янгангиз кўзимга хавотирланиб тикилди:

– Қарз оласизми?

– Нега қарз оларканман?

– Китобингиз чиқдими? – деди у қувониб.

– Шунақа шекилли...

Эртасига паспортни киссага солиб, уюшмага бордим. Қўнғироқ қилган ходим қўлимга пулқоғоз тутқазди. Ўн минг тўққиз юз саксон беш сўм! Ҳаммаси қонуний! Муҳриям бор!

– «Ювамиз!» – дедим ваъда бериб. Шўпирга машинани Главпочтага ҳайдашни буюрдим.

– Маҳкамжон, – дедим ҳайдовчига, – анчадан бери Чақарнинг лағмонига бормай қўйдик-а?

– Ҳа, – деди ҳайдовчи. – Лағмонни боплайди!

– Бугун борамиз! Жигар кабобниям сайратворадди, азамат!..

Почтанинг бешинчи дарчасига бориб, пул-қоғозни тўлдирдим. Почтачи қоғозга қаради, паспортга қаради. Кейин стол тортмасидан фишга ўхшатиб тахламланган пулларни олиб, шундоқ бурнимнинг тагига, пештахтага териб қўйди. Ундан кейин чаққонлик билан эллик сўмликларни санай бошлади. У пул санаяптию менинг хаёлим бошқа ёқда. Қудамизга тўёна – беш-олти минг. Саид Аҳмад акага сигарет. Икки блок. Дилишкага этикча. Таги қалинидан. Шоҳруҳга пальто... ичи мўйнализидан. Ҳумоюнга кўйлакча. Ўнта. Уюшма ходимига ароқ. Иккита. Чет элникидан...

– Ўн беш сўмингиз борми? – деди почтачи пулни санаб бўлиб.

– Саксон беш сўм қолаверсин! – дедим сахийлик билан. Тўғри-да, шуларгаям қийин. Кун бўйи бировнинг пулини санайди. Бизга саксон беш сўм нима бўпти! Яна иккита эллик сўмлик бераман. Болаларига ширинлик олиб берсин. «Сникерс» дейдими, ана ўшандан!

– Энди бланканинг иккинчи қисмига ҳам қўл қўясиз. – Почтачи шундай деди-да, стол четида турган қутичадаги қоғозларни титкилашга тушди. Узоқ титкилади. Қайтиб келиб, гоҳ мен тўлдирган пулқоғозга, гоҳ менга тикилиб қолди. Бирдан ранги ўчди. Пештахтага териб қўйилган тахламларни юлқиб олди-ю шоша-пиша тортмага тикди.

– Бу нима? – деди пулқоғозни пештахтага қўйиб.

– Пулқоғоз, – дедим ҳайрон бўлиб.

– Қачон олдингиз?

– Бугун.

– Бу – сўм эмас, сўм-купон-ку! Мана, қаранг, – у пулқоғознинг муҳрини кўрсатди. – Тўқсон тўртинчи

йил биринчи мартда юборилган. Ҳозир бу ўн сўм тўқсон тийин бўлади!..

Почтахонадан қандай чиққанимни билмайман. Машинага ўтиришим билан Маҳкамжон сўради:

– Лағмонга ҳайдайми? Абед ҳам бўпқолди ўзи.

– Ишхонага! – дедим зарда билан. – Бугун обед қилмаймиз. Эртагаям!

Пешиндан кейин Саид Аҳмад ака қўнғироқ қилди:

– Менга сигарет обқўйдингми, икки блок?

– Обқўйдим! – дедим тўнғиллаб. – Икки отим нос!

Оқсоқол негадир қиқирлаб кулди.

– Раҳмат! Шунақа бўлишини билардим. Ўтган ҳафта мен ҳам Главпочтага борганман. Битта мен аҳмоқ бўлавераманми, сен ҳам аҳмоқ бўлгин, дедим-да, болам! – Бир зум жим қолди-да, қўшиб қўйди. – Хафа бўлма, болам, меники ўн етти минг эди!

ЎЛДИ – АЗИЗ БЎЛДИ

Ҳар ҳафта бўлиб турадиган, «қатъий», «охирги» чоралар кўриладиган, одатдаги мажлис эди.

– Маҳкамов қани? – бошлиқ кўзойнагини бурнининг учига тушириб, тўпланганларга таҳдидли қараб чиқди. – Мажлис тўққизда бошланишини билармиди? Маҳаллий қўмита раиси ранги ўчиброқ ўрнидан турди.

– Ўтган жума куни йўлакка эълон осиб қўйганмиз, – деди минғирлаб. – Меҳнат интизоми муҳокама қилинади, деганмиз. Ўқиган бўлиши керак. Ҳар нечук саводи бор-ку...

– Саводи бормиш! – Бурчакда ўтирган бошбух тўнғиллади. – Саводи борлиги учун келмаган. Аслида худди ўша Маҳкамовнинг интизомини муҳокама қилиш керак! Худони берган куни кечикади, мукофотдан маҳрум қилайлик десак, жонларинг ачийди.

— Ай, ҳаммаси беспользно! — деди фаррош кампир шарттакилик билан. — Пьянство юқ бўлди деймиз, арақ соғлиққа вредний, деймиз... Азизнинг кабинетидан каждий день бутилка шиғади! Қаёқдан пул топади, арақ паразитга!

— Э, содда хотин! — қоровул тоға носини бурчакдаги симсаватга туфлаб, тўнининг енги билан мўйловини артди. — Ичаман, деган одам ўғирлик қилиб бўлсаям пул топади, арақ палакатга! Бир қўшним бор, ғирт пиёниста! Қайси куни хотини айтибди. Шу арақ ўлгурни тилла баҳоси қилиб қўйса ичишни ташлармидинг, деса эри айтармиш: «Арақ тилла баҳоси бўлса, мен-ку ичишни ташламасдим, лекин сен бола-чақанг билан оч қолардинг», дермиш! Азиз деганларингам париштамас. Кечаям ҳамхонаси билан алламаҳал чиқиб кетувди. Бада-нида бор эдиёв...

— Шухрат биланми? — деди бошлиқ қовоғини солиб.

— Э, отини қаттан биламан! — Қоровул тоға қўлини силтади. — Шухратми, Шовкатми?! Гапнинг очигини айтайми? Манга қолса шу идорага ҳар куни ўттиз тўққиз одам кириб, ўттиз тўққиз одам чиқиб кетса бўлди. Қачон келади, қачон кетади, ишим нима? Ман ўн беш ёшимда ишга кирганман. Зовутга. Уруш охирлаб қолган эди. Ўртоқ Исталинга қойилман. Ишга етти «милит» кечикдингми, онангни Учқўрғондан кўрдим деявер! — Қоровул тоға аразлагандек юз ўгирди. — Аммо-лекин худойлигимни айтаман: кечаям бор эди, Азизнинг бада-нида. Биламан-да, бу зорманда дарров одамни юзини қизартириб юборади. Иккаласини юзиям мош еган хўрознинг тожисига ўхшаб турувди.

Ҳар томондан ҳайратомуз хитоблар янгради.

— Ие, Шухратнинг ўзи қани? Уям кўринмайдикун?

— Ҳамтовоқлар!

— Ҳаммаҳалла денг! Бир кўчада туради. Мохов мохов билан қоронғида топишади-да.

Шу пайт эшик журъатсизгина ғийқиллади. Осто-
нада кичик ходим Шуҳрат Эминов пайдо бўлди.

– Мумкинми? – деди мунғайиб.

– Келардингиз-да! – Маҳаллий қўмита раиси
чимирилди. – Юқорига ўтинг! Ҳар нечук ёш ходим-
сиз.

Шуҳрат ўрнидан жилмади. Ҳаммага бирма-бир
мўлтираб қараб чиқди-да, тўсатдан ҳиқиллаб йиғлаб
юборди.

– Айрилиб қолдик, – деди бурнини тортиб. –
Азиз акамдан айрилиб қолдик!

Хонага оғир, узоқ сукунат чўкди. Кейин кичик
ходимни ўкинч, меҳр, ҳайрат, ҳатто қизиқиш ара-
лаш саволларга кўмиб ташлашди.

– Ие?

– А?

– Маҳкамов-а?

– Азизжонни айтаяпсизми?

– Вой бечора-а-а! Ёшгина эди-я!– Қачон?

Биринчи бўлиб қоровул тоға ўзини босиб олди.
«Худо раҳмат қилсин», деб юзига фотиҳа тортди.

– Тушунтириброқ гапиринг, укажон! – деди
бошлиқ овози титраб. – Нима бўлди ўзи?

– Ҳар куни бирга кетиб, бирга келардик, – деди
Шуҳратжон ҳиқиллаб. – Кечаям биргалашиб кетдик.
Бекатга борсак 63-автобус турган экан. «Азиз ака,
автобусга минаизми?» десам, «Йўқ, юрагим сиқи-
либроқ турибди, пиёда кета қолайлик», дедилар.
У ёқ-бу ёқдан гаплашиб кетдик. Кўчаларининг
бошига борганда, Азиз акам айтдилар: «Шуҳрат-
жон», дедилар, «укажон», дедилар. – Шу ерга
кетганда Шуҳрат Эминов ўпкасини тутолмай барал-
ла йиғлаб юборди. «Укажоним», дедилар. «Мен ўлиб
қолсам, йиғлайсизми?» дедилар. Юрагим шув этди.
«Унақа деманг, акажон!» дедим. Шунда кулдилар.
Бирам чиройли, бирам мулойим кулдиларки... –
Шуҳрат киссасидан рўмолча чиқариб кўз ёшини
артди. «Ҳазиллашдим», дедилар. «Эрта билан сак-
киздан кечикмай етиб келинг, мажлис бор», дедилар.
«Хўп», дедим. Эрталаб... эрталаб... – Шуҳратжон

тагин ўпкаси тўлиб йиғлаб юборди. — Келсам, Азиз акам кўринмайдилар. Ўн дақиқа кутдим. Йигирма дақиқа кутдим. Ўздан-ўзи юрагимга ғулғула тушди. Уйларига борақолай деб шундоқ кўчага кирсам, эшикларини олдида тумонат одам. Опалари — Ҳанифа холам «Вой жигарим», деб дод соляптилар. Тўртта ўғиллари... — Шуҳрат рўмолчасига бурнини қоқди. — Тўртта ўғиллари тўн кийиб, белига белбоғ боғлаб турибди. «Отажоним, отажоним», деб чунонам йиғлаяпти, чунонам йиғлаяптики, самандар чидамайди...

Мажлис тўхтади.

— Та-а-ак... — деди бошлиқ ғуссага ботиб. — Чатоқ бўпти! Яхши йигит эди... Хўп, ўзаро ёрдам кассасида қанча пул бор?

Кассир келинчак дик этиб ўрнидан турди.

— Ҳаммасини олиб келинг! Сиз... — бошлиқ маҳаллий қўмита раисига буюрди. — Местком қарорини чиқаринг. Бундан ташқари, марҳум дўстимизнинг бир ойлик тўлиқ маошини бериш керак.

— Укалар... — деди қоровул тоға салмоқланиб. — Ёшим иккам саксонга чиқиб, ўн битта ўлик кўмдим. Тўй маслаҳат билан бўлади. Ўлим бехосдан келади. Ўлик кўмишнинг ўзи бўларканми? Гўрков, юғучи, бало-баттар... — у тўнининг этагини қайириб, эски шимининг пистон чўнтагидан пул чиқарди. — Мана! Азизжоннинг сағир болаларига... пийсабилло. Ҳаммамизнинг борадиган жойимиз икки қулоч ер!

Бошлиқ кассасидаги бор пулни стол устига ташлади. Бирпасда аллақанча пул тўпланди.

Кассир пулларни санаб, қанчалигини айтди.

— Ёрдам кассасидан ҳам қўшинг, — деди бошлиқ буюриб. — Кейин кичик ходимга юзланди. — Авазжон! Гириллаб боринг. Пулни Азизжоннинг опаларига берасиз. Жамоа номидан. Раччўтини тагин олиб келаман денг... Кейин... қачон чиқаришларини аниқ билиб келинг. Пастга тушиб, Боряга айтинг. Хўжайин буюрдилар, тез борарканмиз, денг.

Шуҳрат бурнини тортганча хонадан чиқиб кетди.

— Сиз, — деди бошлиқ боядан бери бир нуқтадан кўз узмай мунғайиб ўтирган бўлим мудирига, — газетага таъзиянома тайёрланг! Жамоа номидан. Эртагаёқ чиқаришсин!

Бўлим мудирини индамай бош ирғаб чиқиб кетди.

— Одамшинавандалигини айтинг... — Котиба боя узилиб қолган гапини давом эттирди. — Азиз акам баъзан кириб қолардилар. Бошқаларга ўхшаб «чой қани?» деб дағдаға қилмасдилар. Чойниям ҳазил қилиб сўрардилар. «Эй тавариш бўлса гар, юз грамм чойдан налей», дердилар. Яна бошқа гаплариям бор эди. — Котиба пешанасини тириштириб узоқ ўйлади. Эслади шекилли, юзига маъюс табас-сум ёйилди. — «Ҳазратим, чанқовдан ўлдим, ичгали чой бер менга», дердилар...

— Желудочник — вообще опасный касал, — фаррош кампир оғир бош чайқади. — Миним куёвимда желудка билан китти. Ҳозир мин неудобный положенинда қолдим. Может бит Азизжон арақмас, минералний сув ичган чиқар... Аллах, ўзинг протит ит!

— Э, фалак! — деди қоровул тоға оҳ чекиб. — Одамзотнинг ҳоли шу-ку, беш кунлик дунёда қадри йўқ. Ман-ку, саводсиз, оми бир одамман. Аммо локигин Худонинг бегуноҳ бандасини шунчалик хўрлаш инсофданмиди? Аввалги майлисдаям ҳаммамиз Азизжонни ўртага олиб талагандик. Ишга икки соат кеч келса осмон узилиб ерга тушибди-ми? — Қоровул тоға бошлиққа надомат аралаш қараб қўйди. — Мени айтди дерсизлар. Азизжон борганда жаннатнинг эшиги ланг очилиб туради! Пропуска сўрамасдан қўйиб юборади, фаришталар... Ўтган чоршанба кун десангиз, соат ўнлардамией, ўн бирлардамией, хуллас, хуфтонни ўқиб бўлгандим. Мундай қарасам, зинадан секин тушиб келяпти. «Баҳай, Азизжон, кеч қопсиз?» десам, кулади. «Тоға, — дейди, бир топишмоқ айтсам, топасизми?» — дейди. «Қани эшитайлик!» десам, нима дейди денг? «Борида кўролмайсиз, йўғида тополмайсиз,

нима бу?» дейди. Гапнинг очигини айтсам, ўйлаб-ўйлаб тополмадим. «Ҳай, шаҳар бердик, укажон», десам у юзимдан ўпади, бу юзимдан ўпади, нуқул кулади. «Оббо, тоғажон-ей! Одамни айтяпман, тоғажон, одамни!» дейди. Шундоқ деди-ю йўлига кетаверди. Вақти қазоси етганини билган экан-да, шўрлик. Авлиё эди, Азизжон, авлиё эди! Илоё жойи жаннатда бўлсин! — Қоровул тоға қизил белбоғини ечиб, мижжаларини артди.

— Ҳар нечук мукофотдан маҳрум қилмаганимиз яхши бўлган экан, — маҳаллий қўмита раиси хўрсинди. — Биласизларми, мен Азизжон билан бир курсда ўқиганман. Ичимизда энг қобилиятли студент — Азиз Маҳкамов эди! Бирон марта дарс қолдирмасди. Ҳашарга чиқсак, ҳаммадан кўп пахта терарди...

— Азиз акам жўн одам эмас, фаришта эдилар, — деди котиба хўрсиниб. — Шухратга айтган гапини эшитдингларми, «Мен ўлсам, йиғлайсанми», дебдиларми?

Бўлим мудир қоғоз кўтариб кирди.

— Таъзияномани ўқиб берайми? — деди савол назари билан қараган бошлиққа. Сўнг тутилиб ўқий бошлади: «...ташкilotи собиқ ходим, ҳалол меҳнаткаш, камтарин инсон...»

— Улуғ! — деди бошлиқ ердан кўз узмай. — «Улуғ» деган сўзни ҳам қўшиб қўйинг. — Олдиндан оққан сувнинг қадри йўқ, дегани тўғри. Азизжон ҳақиқатан ҳам улуғ инсон эди!

Яна чорак соатча ҳамма ўз хаёли билан банд бўлиб ўтирди.

— Хўп, ўртоқлар! — деди бошлиқ маъюс суҳбатга айланиб кетган мажлисга якун ясаб, — Шухратжон келсин, ҳаммамиз марҳумни чиқаришга борамиз. Аёллар ҳам. Ҳарна, оиласига руҳий мадад бўлади.

Ходимлар энди ўрнидан турган эди, эшик яна журъатсиз гийқиллади. Остонада Шухрат Эминов пайдо бўлди.

— Хўш? — деди бошлиқ. — Соат нечада?

— Кечаси узилган бўлса, пешинга чиқарадида! — Қоровул тоға девордаги соатга қараб қўйди. — Масжиддан мўйсафидлар чиқишига мўлжаллашса, икки соат қопти.

Шуҳратжон хонадагиларга тагин бирма-бир мўлтираб қаради.

— Биласизларми? — деди каловланиб. — Жиндай англашилмовчилик бўпти...

Ўрнидан турганлар қайтиб жойига ўтирди. Ўттиз етти жуфт кўз кичик ходимга қадалган, ҳеч кимдан садо чиқмас эди. Шуҳрат Эминов бутунлай довдираб қолди.

— Биласизларми? — деди овози қалтираб. — Ўлган Азиз ака эмас... поччаси экан.

— Қанақасига? — бу сафар биринчи бўлиб бошлиқ тилга кирди. — Сиз... сиз Азиз Маҳкамов ўлибди деб...

— Қаёқдан билай? — Шуҳратжон қочиб қолишни мўлжаллагандек эшик тутқичини ушлади... — Бир ёқда опаси, бир ёқда хотини «вой жигаримлаб» турган бўлса, болалари «отажоним» деб додлаётган бўлса...

— Хўш! — деди бошлиқ қовоғини солиб.

Кичик ходим нажот кутгандек атрофга олазарак қаради.

— Поччаси касал эди ўзи, — деди бурнини тортиб. — Ярим йилдан бери... Азиз акам опасининг уйида тураб эди.

— Унисини сўраётганим йўқ! — бошлиқнинг қон босими кўтарилди чоғи, икки юзи қизариб кетди. — Сиз бўлган гапни айтинг!

— Пастга тушдим, — деди Шуҳратжон тушунтириб. — Шопирингиз папирос чекиб ўтирган экан. Айтдим. «Боряжон», дедим. «Шундоқ, шундоқ, Азиз акам ўлиб қоптилар», дедим. Боряжон дарров папиросни ташлади. «Ўтиринг, ака», деди. Учиб бордик. Борсак, Азиз аканинг болалари «отажон», деб изиллаб йиғлаяпти. Ҳовлига кирдик. Ханифа

холамдан кўнгил сўрадим... Бир маҳал бундоқ қарасам... бурчакдаги уйдан Азиз ака чиқиб келяпти... — Кичик ходим бир зум жим қолди. — Қўрқиб кетдим! Ўлай агар, қўрқдим. «Келдингизми, укажон», дейди. «Поччажонимдан айрилиб қолдик-ку, Шухратжон, поччам эмас, туғишган отажоним эди», дейди.

— Пул-чи? — кассир келин нажот кутгандек илтижо қилди. — Пул нима бўлди?

— Қанақа пул? — Шухрат кўзини пирпиратди.

— Марҳумга ажратилган пул. Ёрдам кассасининг пули! — деди кассир йиғламоқдан бери бўлиб. — Эртага камиссия текширса нима дейман?

— Қаёқдан билай? — кичик ходим ҳар эҳтимолга қарши эшикни каттароқ очди. — Ўзларинг Ханифа холага бергин, дединглар-ку! Бердим.

— Ҳаммасиния?!

— Эсингиз жойидами, Шухрат?! — деди котиба жиғибийрони чиқиб. — Эрим налугга тўлайсан, деб берган пул эди. Иситмаган «доми» ўлгурса ойига ўн икки мингдан «атаплени» налуги келади! Уёқда электр, буёқда ахлат пули! Шўрим қурсин, эримга нима дейман энди!

— Сизларни билмадим-ку, шахсан мен янги ходимман! — деди кассир келин ўрнидан туриб. — Биз бюджетдаги ташкилотмиз. Давлат пулини аллакимнинг ўлган поччасига сарфладим, деб ҳужжат қилолмайман! Бунақа атчўт ўтмайди!

— У-бу дейсизлар-ку, Азиз аканинг ўзидаям, борда, — деди котиба. — Бирам бачкана! Бирам бачкана! Ёшига ярашмаган қилиқлар қиладими-ей, шиғир тўқийдими-ей! Чой ичгинг келса кир, ич заҳарингга! Шоирликни ким қўйибди сенга, одамни ишдан қолдириб... Вой Худойим. Шунча налугни қандоқ тўлайман энди?

— А вообше, — фаррош кампир қўлини пахса қилди. — Точна биламан! Азизнинг кабинетидан каждий день арақ бутилкаси шиғади. Этикеткасини олиб ташласа-да, запахидан биламан! Точний «Необикновенный» арақ!

Маҳаллий қўмита раиси мажлис давом этяпти, деб ўйлади шекилли, қўл кўтарди.

— Мумкинми? — деди минғиллаб. — Азиз Маҳкамов билан бир курсда ўқиганимиз рост. Ҳарнечук биринчи курсда ёмон ўқимади. Аммо иккинчи курсдан аиниди. Дарсга арақ ичиб келадими-ей! Курс ишларини нуқул мендан кўчирган. Учинчи курсдан у ёғига пахтага ваабше бормаган!

Мажлис аллақачон тугаган бўлса ҳам ҳеч ким жойидан жилгиси келмас эди.

— Гапнинг очиғини айтайми? — Қоровул тоға ўрнидан туриб, тўнининг барини қайирди. Киссасини кавлаб, чап кафтига мўлгина нос солиб отди. — Гапни осифини этсам, Азиз диганинг қипқизил зинни! Қип-қизил пияниста! Исга келаётганда босини сангаллаб келади-да, исдан кетаётганда басараси хўзозни тозисидай қиззазиб қайтади! Мен ҳайлонман, мунақа аҳмони нимага ислатиб юзибсила? — У эшик олдида мўлтираб турган кичик ходимга қўлини бигиз қилди. — Манаву Суҳратми, Совкатми отини билмиман, буям ўсани ҳамтовоғи!

Эшик олдида шумшайиб турган Шуҳратни нари суриб, бўлим мудир кириди.

— Таъзияномани редакцияга ким олиб боради?

— Анавинга беринг! — деди бошлиқ тўнғиллаб. — Таъзияномани ўликнинг ўзига обориб беради!

Шу куни навбатдаги мажлис навбатдаги қарорни қабул қилди...

Мажлис қароридан кўчирма: «Меҳнат интизомини муттасил бузиб келгани, ичкиликбозлик қилгани учун Азиз Маҳкамовга охирги марта қатъий хайфсан эълон қилинсин! Маҳкамов билан ҳамтовоқлик қилган Шуҳрат Эминов жамоани алдагани учун сўнгги марта огоҳлантирилсин! Марҳум Маҳкамовга адашиб бериб юборилган пул жойига қайтарилсин!» Қарор бир овоздан қабул қилинди.

Тўрт кундан кейин Маҳкамов билан Эминовни Чигатойдаги лағмонхонада кўрганлар бор. Икков-

лари жиндай-жиндай «нўш айлаб» меҳнат интизоми масаласидаги янгиликлардан гурунглашиб ўтиришган эмиш.

«ФАРМОНБИБИ ПЛЮС»

*«Келинлар қўзғалони»нинг муаллифи,
Халқ ёзувчиси Саид Аҳмадга*

Муҳтарам Саид Аҳмад домла! Бизнинг «Эркин муҳаббат» хусусий театримиз сўнгги пайтларда эришаётган ютуқлардан хабарингиз бор. Ижодий гуруҳимиз саҳналаштирган асарлар томошабинлар ўртасида машҳур бўлиб кетган. Айниқса, «Лўли қизнинг хуржуни», «Ифбатли суюқоёқ», «Кимнинг кўнгли кимда бўлса, қўяверинг, ўйнасин», «Эрини гаровга қўйган хотин» каби замонавий мавзудаги спектаклларибиз ҳар куни аншлаб! Патталар талаш!

Ҳурматли домла! Сизга айтадиган хушхабаримиз бор. «Келинлар қўзғалони» комедиясини саҳналаштирдик, табриклаймиз! Фақат бугунги томошабин дидига мос келмайдиган айрим саҳналарга жузъий тузатишлар киритдик. Масалан, сизнинг Фармонбибингиз кенжа келин Нигора ибораси билан айтганда икки аср нарида қолиб кетган феодал, чаласавод кампир. Бизнинг Фармонбиби эса «современный бизнесмен!» Бутун бошли фирманинг директори. Аллақанча корхоналари, магазинлари, ошхоналари бор. Ўфилларию келинлари ҳам мирқуруқ «интеллигентлар» эмас. Ҳаммаси «деловой». «Фармонбиби плюс» фирмасида ишлайди. Бу асарнинг биринчи кўринишидаёқ билинади. Сизнинг Фармонбибингиз Нигоранинг эрталаб туриб гимнастика қилаётганини кўриб, дод устига дод солади. Бизники эса келинидан олдин туриб, «Адидас» олимпийкасини кийиб бадантарбия қилади. Саҳнанинг бу чеккасида қайнона, у чеккасида келин! Нигора ярим қулоч сакраса, Фармонбиби бир метрга ирғишлайди. Сўнг ораларида шундай диалог бўлиб ўтади.

Ф а р м о н б и б и. — Движениеларинг ўзингга бирам ярашиб турибди-ей, келин!

Н и г о р а. — Сиз ҳам ништяксиз, ойижон!

Ф а р м о н б и б и. — Жиндай терлабсанми? Енгилроқ кийинавер, келин!

Н и г о р а. — Бундан ҳам енгил кийинсам пачти яланғоч бўпқоламан-ку, ойижон, уяламан!

Ф а р м о н б и б и. — Кимдан уяласан? Ўзингни уйинг, ўзингни жойинг. «Стриптиз»ни биласанми?

Н и г о р а. — Сал-пал...

Ф а р м о н б и б и. — Эртадан бошлаб «стриптиз» қил!

Н и г о р а. — Йўғ-е, ойижон! Тўхтавой акам уришадилар!

Ф а р м о н б и б и. — Бу хонадонда мен хўжайинман! Эртадан бошлаб «стриптиз» қиласан! Фармонбиби бир нарсани билмаса гапирмайди! Биринчидан, фигуранг чиройли бўлади. Иккинчидан, фигуранг қанча чиройли бўлса, Тўхтавойимга шунча ёқасан. Уқдингми?

Н и г о р а. — Хўп бўлади, ойижон!

Шундай қилиб, Нигора «стриптиз» қилаверади, «стриптиз» қилган сайин Тўхтавойга ёқаверади. Охири Тўхтавой ўтирган жойида пинакка кетадиган бўлиб қолади. Меҳри янгасининг қазиси ҳам, Муҳайё янгасининг женини ҳам кор қилмайди. Бу орада нуқул маош кутишдан безор бўлган Ҳаким дўхтирликни ташлаб, «Фармонбиби плюс» фирма-сида хусусий аптека очади. Фармонбиби Тўхтавой масаласида Ҳаким билан кенгашади.

Ф а р м о н б и б и. — Ҳой, аптекачи! Ўтир мундоқ!

Ҳ а к и м. — Хўп бўлади, ойижон!

Ф а р м о н б и б и. — Мен сенга ким бўламан?

Ҳ а к и м. — Онам бўласиз, ойижон!

Ф а р м о н б и б и. — Тўхтавой сенга ким бўлади?

Ҳ а к и м. — Укам бўлади, ойижон!

Ф а р м о н б и б и. — Уканг бўлса, ҳолидан хабар олсанг ўласанми?

Ҳ а к и м. — Тўхтавойга нима қипти, ойижон?

Ф а р м о н б и б и. — Дард қипти! Бало қипти! Бола бечоранинг қулоғидан кун тугул юлдуз кўринадиган бўпқопти-ку! Ким айтади, сени аптекачи деб? Укагинангга бир пачка «Виагра» олиб берсанг, давлатинг камайиб қоладими?

Ҳ а к и м. — Хўп бўлади, ойижон! Проблема йўқ. Бутуноқ ест қиламиз!

Ҳаким ўша куниёқ бир пачка эмас, бир салапан халта «Виагра» обкеб беради. Жигар дегани шунақа пайтда билинади-да!

Бир ҳафтадан кейин Нигора «стриптиз» у ёқда турсин, гимнастика ҳам қилмай қўяди. Ўн кундан кейин онасиникига қочиб кетади. Фармонбиби донишманд аёл эмасми, келинини қайтариб олиб келади. Тўхтавой «Виагра» ичишни, Нигора «стриптиз»ни бас қилади.

Қаранг, қандай оригинал «решение!»

Иккинчи пардада ҳам озгина ўзгариш бор. Сизнинг Фармонбингиз маош теккан куни ўғилларию келинларини қатор турғазиб қўйиб, ҳаммасининг пулини қўлидан ситиб олади. Бизнинг Фармонбиби кимнинг маоши қанчалигини олдиндан билади. Ведомостга ўзи қўл қўйган. Аммо пул тақсимлашни назорат қилади. Сизнинг Фармонбингиз Бўстон келинга собиқ эридан келган алиментни қайтариб юборишни буюради. «Менга боласини ташлаб кетган эракнинг пули керакмас, болани ўзим катта қилиб оламан», дейди. Кечирасизу домла, сизнинг тасвирингиздан эскилик ҳиди келади. Яъни феодал эр муштипар хотинни ташлаб кетган. Бизнинг Бўстон унақа аёл эмас. Ўз ҳуқуқини яхши тушунади. Шунинг учун аввалги эрини уч талоқ қўйиб, «итдан бўлган қурбонликка ярамас», дейди-да, боласини ташлаб кетади. Ўзи суйган одамга — фирманинг главний бухгалтери Маҳкамга тегиб олади.

Маош куни Фармонбиби билан Бўстон орасида шундай диалог бўлади.

Ф а р м о н б и б и. — Анави лапашангни алиментини юбормадингми?

Б ў с т о н. — Вой отгинаси ўчсин ўша уродни! Ҳар ойда пул юборавераманми?

Ф а р м о н б и б и. — Биламан, бивший эринг ғирт нотавон. Сенинг битта абед пулингга бир ой рўзғор қилади, ландовур! Аммо яхшими-ёмонми соқолини селкиллашиб уйдан чиқмай болангни боқиб ўтирибди-ку! Сени йўриғинг бошқа. Сен кучли палавинасан. Аёлсан! Бир оёғинг Дубайда, бир оёғинг Малайзияда! Кимсан «Фармонбиби плюс»нинг брокерисан! Майли, нима қилгандаям ўша «лох»дан бўлган болани сен туққансан-ку! Юз доллар кимни ўлдирибди, жўнатиб юбор!

Б ў с т о н. — Эллик «евро» юборсам-чи?

Ф а р м о н б и б и. — Вой, тавба! «Евро»ни тушунармиди ўша аммамнинг бузоғи! «Бакс»дан юборавер! Каптансасини ўзимга берасан. Накладнойга тикиб қўяман. Тағин эртага маҳалла-кўйга чиқиб, хотиним муштипар эрига алимент тўламай қўйди, деб юрмасин. Отимизга ор, итимизга номус-а, келин!

Б ў с т о н. — Ҳўп бўлади, ойижон!

Сизнинг учинчи пардангизда нотаниш хотин Фармонбибининг олдига келиб, ўғлини қамоқдан чиқариб бериш учун пора таклиф қилади. Бизникида бошқача. Узоқ қишлоқдан бир фермер келиб, Фармонбибига кредит ололмай қийналиб юрганини, банкда ишлайдиган Ўринбой ёрдам бермаётганини айтади. Фармонбиби, Ўринбой, фермер ўртасида «разборка» бўлади.

Ф а р м о н б и б и. — Манави деҳқон болани танийсанми?

Ў р и н б о й. — Танийман, ойижон! «Бир кўрган таниш, икки кўрган билиш», дегандек...

Ф а р м о н б и б и. — Танисанг, нега бунинг ишини «Орбит» жевачкасидек чайнаб юрибсан?

Ў р и н б о й. — Энди, ойижон, ўзимга қолса-ку, бирпасда ҳал қилиб берардим. Шефимиз «кираверсин давлат, чиқаверсин палакат», дейдиганлар хилидан. Ғиринг десанг, «ўйнашмагин арбоб билан, арбоб урар ҳар боб билан», дегандек...

Ф а р м о н б и б и. – Неча марта айтаман сенга, мақол қўшмасдан гапир, деб! Нима бало, хотининг билан тонг отгунча мақол тўқиб чиқасанларми? Башор ўлгур ҳам мақол қўшмаса гапиролмайди!

Ў р и н б о й. – Энди, ойижон, «эр-хотин қўш хўкиз», дегандек... Қолаверса, бу ёғи бозор иқтисоди... «Отанг бозор, онанг бозор...

Ф а р м о н б и б и. – Яна гапирадия? Мен сенга бозорманми?

Ў р и н б о й. – Узр, ойижон, мен эмас, шеф шунақа дейди. «Мушук текинга офтобга чиқмасмиш...»

Ф а р м о н б и б и. – Вой, мушук бўлмай итларга талансин, ўша шефинг! Бўғотдан йиқилиб майиб бўлсин! Нима энди, деҳқон бола орқасини силаб қўйсинми, мушугингни?

Ў р и н б о й. – Энди ойижон, шefимиз икки гапнинг бирида «қуруқ қошиқ оғиз йиртади», деб турганидан кейин...

Ф а р м о н б и б и. – Э, ўша шефингни оғзига қошиқ эмас, чўмич тиқилсин! Энди ўзим банк очмасам бўлмайди шекилли! Булар давлат топшириб қўйган кредитниям «қуруғи»ни олмасдан бергиси келмайди.

Ў р и н б о й. – Айб мендамас, ойижон, ўрганган кўнгил ўртанса қўймас экан. Шефимизни...

Ф а р м о н б и б и. – Бўпти, чайналмасдан гапир! «Ставка»си қанча шефингни?

Ў р и н б о й. – Ўн прасан! Танишларга ўн прасан.

Ф а р м о н б и б и. – «Нал»ми, «перечисление»ми?

Ў р и н б о й. – «Нал», ойижон. Шеф «узоқдаги қуйруқдан яқиндаги ўпка яхши», дейди.

Ф а р м о н б и б и. – Бекор айтибди, ўша ўпка-хўринг! Беш прасан! Деҳқон болани қийнамасин.

Ў р и н б о й. – Ие, ойижон, «ёмон даллол ёнидан», деб қолганини ёнимдан тўлайманми?

Ф а р м о н б и б и. – Ҳаҳ, ўша шефингни нафсига ўт тушсин-а! Савоб ҳам керак-ку, одамга!

Ў р и н б о й. – Сиз шунақа дейсиз-да, ойижон. Шеф «савобнинг таги тешик», дейди.

Ф а р м о н б и б и. — Яна мақол тўқийдия! Менга қара, деҳқон болам! Оладиган кредитларингдан беш прасан «нал» тўлайсан! Бошқа илож йўқ. Кўриб турибсан, бу ишга Ўринбой акангни алоқаси йўқ. «Нал»сиз кредит олиш, ҳатто Фармонбибингни ҳам қўлидан келмайди. Майли, қолган беш прасанини ўзим қўшаман, укдингми?..»

Шундай қилиб, Фармонбиби нотаниш фермерга деловой ёрдам беради...

Ниҳоят, Сотти билан боғлиқ тағин бир ўзга-риш.

Сотти Нигорани «сотади». «Ўғритомоқ» келин умумий қозондан овқат емай, кечаси ётоғига кириб ўзига алоҳида овқат қилаётганини Фармонбибига чақиб беради, Фармонбиби иккала келинини юзма-юз қилади.

Ф а р м о н б и б и. — Бунинг бекитиқча овқат қилаётганини қаёқдан била қолдинг, Сотти?

С о т т и. — Ҳидидан билдим, ойижон.

Ф а р м о н б и б и. — Ниманинг ҳиди экан?

С о т т и. — Сосисканинг ҳиди, ойижон.

Ф а р м о н б и б и. — Бурнинг ўлсин, сени! Искович итга ўхшаб ҳар тешиққа суқулмай, бурнигинанг ўлсин! Менга қара, Нигора, ростми шу гап?

Н и г о р а. — Рост.

Ф а р м о н б и б и. — Нима, обший қозоннинг овқати ёқмай қолдимиз? Фирма ҳисобига «контракт» тўлаб ўқийдиган студент Тўхтавойнинг маликаи Турондотлари айрича овқат егилари кепқолдимиз?

Н и г о р а. — Гап ундамас, ойижон!

Ф а р м о н б и б и. — Нимада, бўлмаса?

Н и г о р а. — Шу кунларда кўнглим айнийдиган бўлиб қолган, ойижон. Бошим айланади. Сосиска егим келади. Ўшанга...

Ф а р м о н б и б и. — Кўнглим айнийди, дейсанми?

Н и г о р а. — Шунақа, ойижон.

Ф а р м о н б и б и. — Вой, бўйларингга бўйту-мор! Вой ўзимнинг «стриптиз» келинимдан айланай! Вой, сосиска сендан айланиблар кетсин! Ҳой, Сотти!

Бир вақт ўзинг ҳам капчўнний колбасага бошқоронғи бўлувдинг шекилли? Бугундан бошлаб икки ой «шпион»ликдан отпуссага чиқасан! Сенинг вазифанг шу: ҳар куни уч марта «Гамбургер» ресторанига борасан. Ўзинг тепасида туриб, свежий сосискадан «хот-дог» пиширтирасан. Ўзинг обкелиб Нигорага едирасан! Уқдингми?

С о т т и. — Хўп бўлади, ойижон!...

Асарда бошқа ўзгариш йўқ. Фақат финалда Нигора саҳнага эгизак чақалоқлар кўтариб чиқади. Бирининг оти Диана, иккинчисиники Виагра!

Якшанба куни премьераси! Албатта келинг, мухтарам домла!

*«Эркин муҳаббат» хусусий театрининг
и.о. директори. Имзо...»*

БҲЙДОҚҚА МАСЛАХАТ

Она: — Қачонгача шундоқ юрасан, ўғлим? Кўчага чиқолмайдиган бўлиб қолдим-ку? Кимни кўрсам, «тўй қачон?» дейди. Тавба, бир замонлар хотин олиш деса йигитлар ўзини томдан ташларди. Энди бўлса, уйланиш деса заҳраси кетади ҳаммасининг. Нима, боши олтин, оёғи кумушдан оласанми? Ҳамма хотин бир хотин-да! Ана, Холпошнинг келини. Тинчитди — қўйди! Шўрлик куни кеча қўли косов, сочи супурги бўлиб юрувди. Ҳозир кўрсанг ҳавасинг келади. Қайнонасини оқ ювиб, оқ тараб қўйибди, барака топгур келин! Мен ҳам кексайиб қолдим. Кундан-кунга нари кетаяпман. Бу қишдан чиқаманми-йўқми, Худо билади. Тўйингни кўрсам, ўз қўлим билан эгангга топширсам, дейман-да! Силкиниб-силкиниб хизматимни қилса, кўчадан келганингда ош-овқатингни тайёрлаб турса, кийимингни дазмолсиз қолдирмаса бўлди-да! Ҳалиям бўлса ўша тоғангни қизидан қолма! Нима қипти, қумридай қиз. Ҳусндан камми, ақлдан камми? Бунинг устига дўхтир бўлса! Мени ётарим бор, турарим бор. Нима қилса ҳам ўзингни. От теп-

киси отга ўтмайди. Кеча тагин келиб-кетди, бояқиш. Биламан, сенда кўнгли бор шу қизнинг.

Дехқон: — Қариндошдан қиз олганнинг падарига минг лаънат! Мана, ўзим. Э, ўғлим! Сиз сўраманг, ман гапирмай! Нима қилсам ҳам ўзимники, деб аммаваччам билан куда бўлгандик. Э, аттанг, аттанг! Икки орада ўғлим куйиб кетди! Хотинни деса — бизлар, бизни деса — хотини. Фиринг деган товуш чиқдими, қариндош-уруғ ўртасига совуқчилик тушади. Ҳарқалай институтни битирган-ку, бошига бир мушкул иш тушиб қолса эрига суянчиқ бўлар, деб ўйлагандик. У қулоқ — бу қулоғингиз билан эшитиб қўйинг: зинҳор-базинҳор олий маълумот-лисига осилманг! Олган бир парча дипломи нима қилиб берарди? Оладиган маоши йўлкираси билан абад пулига етмайдию, димоғи от араванинг гупчаги! Эри билан баравар чиқиб кетади, баравар кириб келади. Худо ярлақаб ишдан сал вақтлироқ қайтиб қолсаям картишканинг ярмини арчиб, ярмини арчмай ўтиради. Қолганини эрим келиб арчсин, мен повир эмасман, дейди. Аллақанақа «гугуртми» — «югуртми» деган иприсқи нарсаларни кўтариб келади. «Бу нимаси», десам, «телевизорга қарасангиз тушунасиз», дейди! Аммо нон емайди. Нон еса, семириб, пигураси бузилармиш! Ўргилдим пигурангдан! Шунақанги қилтириққи, деразадан кирган шабадага йиқилиб тушмасайди, деб қўрқаман! Қўлига қўлқоп кийиб ўтин ёққан хотинни биринчи кўришим! Тагин нега природний газ туширмагансизлар, деб жаҳл ҳам қилади. Ўнг қулоқ, чап қулоғингиз билан эшитиб қўйинг: ёшидан уйланинг! Хотин киши битта туққанидан кейин тамом! Иложи бўлса сапсем ўқимаганидан топинг! Ўқидими, тилининг узун бўлгани шу! Кейин, онасини суриштиринг! Тавба қилдим, келинимнинг пиширган мошкичирисиям худди онасиникига ўхшайди. Яна бир гапим: келин дуркун бўлсин, юрганда ер титрасин. Ҳа, энди, агарўт-пагарўт деган гаплар бор. Ер чопиш, сигир соғиш, далага гўнг чиқариш дегандек.

Эшитдингиз-а? Ёш бўлсин. Содда бўлсин, гунгурс-дек бақувват бўлсин!

Ёзувчи: — Ўзинг биласан, дўстим, ҳаёт мураккаб. Хотининг биринчи галда сени тушунсин. Ёшини нима қиласан? Йиғлаб ошини ичадиганини бошингга урасанми? Бальзак ўзидан йигирма ёш катта хотинни нега севганини биласанми? Нега деганда шу хотин мени тушунади, деган! Мана, масалан, пешанангни тириштириб номерга репортаж ёзаяпсан. Хотининг шаппа елкангдан босиб, «фалончи дугонамнинг эри минг долларлик шуба оберибди, сиз қачон оберасиз?» деса нима қиласан? Бир йиллик маошинг билан гонарарингни қўшиб ҳисоблаганингда ҳам шуба жониворнинг битта енгига етмайди-ку! Иложи бўлса ҳамкасбингдан топ. Таҳририятда эрга тегаман, деб турган қизлар бордир ахир? Мана, ўзимдан мисол. Хотиним шунақа меҳрибон, шунақа меҳрибон! Айниқса, каттароқ асар ёзаётганимда бошимда парвона бўлиб туради. Китобим қачон чиқишини мендан яхшироқ билади. Нашриётдаги бухгалтер опа билан қадрдон: гонарар олишга мен бориб овора бўлиб юрмайман. Шундоқ қил, дўстим! Иложи борица оддийроқ, камтарроқ оилага куёв бўлганинг маъқул. Абдулла Қодирийнинг «Бахтсиз куёв»ини ўқиганмисан? Бўпти-да!

Тадбиркор: — Менга қара, ҳов братан! Иложи бўлса-чи, миллионернинг қизига уйлан, тушундингми? Бизнеснинг отаси нима? Пул, тўғрими? Отам бир умр магазинда сотувчи бўлиб ишлаган. Доим бир гапни қулоғимга қуярди. «Дўкончи ўзига эҳтиёт бўлгани маъқул, конфет ўраб берадиган қоғоздан қолганининг ўзиям битта оилани боқади», дерди. У замонларда эллик грамм «обвес» ёки эллик тийин «обсчет» учун беш йилга тикиб қўярди. Шуям иш бўлдию! Бизнесмен крутой бўлиши керак. Ташлаган ўн долларинг эртага қандай қилиб юз долларга айланишини билиш керак! Бунақа секретларни отамдан эмас, қайнотамдан ўргандим.

Қайнотамнинг калласи любой академикниқидан зўрроқ ишлайди. Рўпарасида турган одам нимани ўйлаётганини Мессингдан яхшироқ билади! Аввалига мениям роса синади. Охири «сен боқса одам бўладиган хилидан экансан», «икки карра иккини беш қилиш» қўлингдан келади экан, деб гулдек қизини берди. ЗАГСга йигирмата оқ, йигирмата қора «Мерс» келди. Тўйни «Шеротан»да қилдик. Эртасига яп-янги «Джип»нинг калити қўлимга тегди. Ана ҳурмату мана ҳурмат! Бултур баҳорда бир йўла тўртта комиссия босса дегин! Беш юз яшик ароқнинг акцизний маркасида ишқал топди, уродлар! Қарасам бу ёғи прокол бўладиган. Қайнотамга бордим. «Дадажон, дедим, «олди-берди»сини қипқўйган бўлсам ҳам тинчитмаяпти-ку, булар» дедим. Шунақа десам нима дедилар, дегин?! «Ўғлим, дедилар, бугундан бошлаб «олди-берди» деган гапни унутинг, «берди-олди»ни ўрганинг, дедилар! Аввал берасиз, кейин оласиз, қоида шу!» дедилар. Ўша-ўша мен қайнотамнинг йўриғидан чиқмайман, камиссия ҳам безовта қилмай қўйди. Ништяк йигитга ўхшайсан, братан! Бир гап айтайми? Қайнсинглим етилиб турибди. Законний қиз! Хоҳласанг, божа бўламиз. Қайнотамга бир оғиз айтсам, собствений газета очиб беради. Рекламаларни гумбирлатиб, қайси раққосанинг нечта ўйнаши борлигини ёзиб, миллионер бўпкетасан! Қайнсинглим копия опасининг ўзи. Бир хиллар қари қиз, оёғи чўлоқ, дейди. Бекор айтибди! Чап оёғи калтамас, ўнг оёғи сал узунроқ, холос. Менинг хотинимниям бир оёғи узунроқ. Фақат ўнги эмас, чап оёғи! Хўп, нима қипти шу билан? Қайтага яхшимасми? Кўча-кўйда бегона эркаклар кўз олайтириб қарамайди, кўнглинг тинч, бизнес билан шуғулланасан. Келишдикми, братан? Қўлни ташла!

Пиёниста: — Нима? «Уйланмоқчиман», дейсизми? Оғзингиздан шамол олсин! Соқолингиз киндигингизга тушиб кетсаям уйланманг! Хотинни нима қиласиз? Хотин олдингиз нимаю, товук боқдингиз

нима? Икковиниям миясида шамол «сквозняк» бўлиб юради. Товуқдан-ку, озми-кўпми наф бор. Тухум туғади. Аввал тухум туғиб, кейин қақоғлайди. Хотинчи, вей, капийкали иш қилмасдан қулоққа тепади! Хотинимни танийсизми? «Йўқ» дейсизми? Тўғри қиласиз! Кўрсангизчи, вей, минг километрга қочиб кетасиз! Онаси мақтаб-мақтаб берган эди! «Бунақа камсуқум, бунақа ширинсўз қиз оламда битта», деб! Ширинсўз-а, ширинсўз! Гар-р-рантия бериб айтаманки, хотинимнинг рўпарасидан кобра чиқиб қолиб, «виш-ш-ш» деб оғзини очса, хотиним «туф» деса борми, илон тил тортмай ўлади! «Нуқул қай гўрларда қолиб кетасиз», дейди. Ҳой, товуқмия, мен гўрда нима қиламан?! «Нега захарингизга ҳар куни ичасиз», дейди. Нима, ҳар куни ичмай, кунора ичсам, бир нима ўзгариб қоладими? Ичсам, сенинг пулингга ичаяпманми? Ўзининг оғзи қалампир завод-ку, тагин менга «оғзингиздан кир ўранинг ҳиди келади», дейди! Биров сенга менинг оғзимни ҳидла, деяптими? «Ҳар куни исқирт босиб келасиз, кийимларингизни ювавериб жонимдан тўйдим», эмиш! Фаҳми йўқ-да, фаҳми йўқ! Ювиб нима қиласан, эртасига тагин исқирт бўлади-ку! «Ярим кечада келавериб одамни безор қилдингиз», эмиш. Ярим кеча бўладими, тонготарми, адашмай уйимни топиб келганимга шукр қилмайсанми, аҳмоқ? Шу кунларда янги ҳунар чиқарибди. Кечаси келишим билан боласини етаклаб қўшниникига диконглаб чиқиб кетади. Ҳой, овсар. Диконглаб нима қиласан? Мундай ёнимда ўтирмайсанми, бир-икки мушт емайсанми, кейин секин эмаклаб чиқиб кетавермайсанми?

Уйланманг! Зинҳор уйланманг! Менинг сизга акалик маслаҳатим: улфатлар билан ялло қилиб юраверинг! Қани, олдик!... Э, қолдирманг-да! Йигитнинг гули ичади буни!

Муаллиф: – «Кенгашли тўй тарқамас», деганлар. Яна бошқалар билан ҳам маслаҳатлашиб кўринг! Қанча кўп маслаҳатлашсангиз, шунча яхши! Сизга

ҳам насиб қилгани бордир. Парво қилманг, топилади! Мени айтди, дерсиз, бир йўла пенсия оладиганига уйланасиз. Кампирнинг нафақасини е-е-еб ётасиз!

«ШПАНА»

Университетни янги битирган кезларим эди. «Одамлар нима деркин» деган қиссам китоб бўлиб чиқди... Озод Шарафиддинов, Субутой Долимов, Умарали Норматов, наманганлик қадрдонимиз, шоир ва олим Нуриддин Бобохўжаев, бир-икки мезбонлар билан Саричелек қўриқхонасига бордик. Тоғ устидаги кўл бўйида ётиб дам олдик. Кун бўйи чўмиламиз, ош-овқатни ўзимиз қиламиз. Бутун оламдан ажралиб, бир ҳафта радио эшитмасликка, соқол олмасликка, хуллас «ёввойи» бўлиб юришга қарор қилганмиз... Ўн кунлардан кейин юк машинасида тоғдан қайтиб тушдик. Соч-соқоллар ўсган, кийимлар афтодаҳол.

Янгиқўрғон марказида тўхтаб тамадди қиладиган бўлдик. Йўл-йўлакай аллақандай магазинга кирдик. Чиройли қиз пештахта ортида китоб ўқиб ўтирган экан. Озод ака одатдаги «қитмирлик» билан сўради:

— Синглим, нима китоб ўқияпсиз?

Қиз ғаши келиброқ бошини кўтарди. Индамай китобнинг муқовасини кўрсатди. Бу — менинг китобим эди. Ёш ёзувчи бунақа пайтда қандай аҳволга тушишини биласиз. Хурсандман. Нуқул илжаяман!

— Бунақа бемаъни китобларни ўқиманг, — деди Озод ака «шумлик» қилиб.

Қизнинг жаҳли чиқиб кетди.

— Ўзингиз бемаъни! Китобни тушунмасангиз гапириб нима қиласиз!

Бизнинг оғиз — қулоқда.

Озод ака менга қараб кулди.

— Кўрдингми, мухлисларинг кўпайиб қопти. — Кейин қизга тушунтирди. — Қўлингиздаги китобни

мана шу бола ёзган. Беринг, дастхат ёзиб беради.

Қиз менга бошдан-оёқ қараб чиқди-да, жаҳл билан бижирлади: — Э, йўқол, шпана!

Довдираб қолдим. Қийқириқ, кулги... Айниқса, кекса Субутой домла тиззасига уриб-уриб кулади.

Йўқ, Озод ака амаллаб, қизни ишонтирди. Қўлидан китобни олиб, «Хурматли фалончихонга...» деб энди дастхат ёза бошлаганимда ичкаридан башанг кийинган, тилла тишли киши чиқди. (Магазин мудирни бўлса керак.)

— Хўш, нима шовқин? — деди қовоғини солиб.

Озод ака нима гаплигини тушунтирди. Мудир ҳаммамизга бир-бир қараб чиқди-да мендан сўради:

— Хужжатинг борми?

— Обке паспортингни! — деди Озод ака жаҳли чиққан бўлиб.

Машина кабинасида қолган паспортимни олиб келишга мажбур бўлдим. Мудир аввал паспортга, кейин менга, ундан кейин китоб муқовасига қаради. Узоқ ўйланиб қолди.

— Фамилияси ўхшайди, — деди салмоқланиб, — сурати ҳам ўзига ўхшайди, аммо кўриниши ёзувчига ўхшамайди.

— Ана! — Субутой домла тантана билан кўрсаткич бармоғини осмонга бигиз қилди. — Ана! Одам танишни биларкансан-ку, ўғлим. Ёзган дастхатини кўргин! Ёзувчиям шунақа хунук ёзадими? Афтини қара, афтини! Тошканнинг хулигани-ку бу! Ҳа, қизим-а, содда қизим-а! Шунинг гапига ишондингми?!

Сотувчи қиз жаҳл билан мен дастхат ёзган варақни йиртти-да, гижимлаб ерга улоқтирди...

«МЕҲРИБОН» ШОГИРД

Ёзда Озод Шарафиддинов билан Фарғонада дам олдик. Тўй мавсуми авжига чиққани учунми, Худонинг берган куни саҳарги ошга таклиф қилишади. Хўроз қичқирмасдан туриш малол келади. Аммо айтилган жойга бормаслик ҳам одобсизлик.

Бир куни Озод ака иккинчи қаватдан хушла-майроқ тушди.

— Чўрт побери, кечаси билан биқиним оғриб чиқди, — деди нолиб. — Даволанишга келганмизми, тўйма-тўй юришгами?

Санаторий дарвозасида, одатдагидек, машина кутиб турган экан. Физиллатиб олиб кетишди.

Тўйхонага киришимиз билан «Умарали ака-а-а!» деган ҳайқириқ янгради. Сўриток тагида ўтирган найнов, саксовулдек чайир одам сапчиб туриб биз томонга келаверди. Эрталабдан «отиб» олгани кўриниб турибди. Оёқлари чалишиб кетаяпти. Икки юзи тўйиб мош еган хўрознинг тожисидек қип-қизил. Яна бир марта «Умарала-ака-а-а!» деди-да, Озод акани даст кўтариб чирпирак қилиб айлантира бошлади. Домланинг у юзидан, бу юзидан ўпавериш шилта қилиб ташлади.

— Бормисиз, Умарали ака? Соғмисиз, домлажон? Эшик-эллар тинчми, домлажон? Неваралар чопқилаб юрибдими, домлажон? Соғинтириб юбордингиз-ку, домлажон!

Упгани ҳам бор бўлсин! Ҳар «домлажон» деганида Озод акани силкитиб-силкитиб қўяди. Озод ака «Мен... мен» дейди-ю, «Умарали эмасман», дейишга бояги одам қўймайди. Домла «кечаси билан биқиним оғриб чиқди», дегани эсимга тушиб, ачиниш кетяпман.

Бир зумда Озод ака бошигача терлаб, қизариб кетди. Нуқул ҳансираб нафас олади.

Бояги одам домлани ерга қўйди-да, менга юзланди.

— Эркин ака-а-а! — деди ҳайқириб. Кураш тушадиган полвонлардек қулочини кенг ёйганича тепамга бостириб келаверди. Қарасам, қовурғамни дазмоллаб ташлайдиган! Шоша-пиша, ўзимни одамлар орасига урдим.

Домла иккаламизни алоҳида хонага олиб киришди. Озод ака ҳамон ҳансираб нафас олар, пайдарпай рўмолча билан юзини артар эди.

– Бояги одам ким? – дедим нон ушатаётиб.

Домла эшитмадими, жавоб бермади.

– Ким ҳалиги одам? – дедим чой қуйиб.

Домла бир чимирилди-ю, тагин индамади.

Ҳарқалай, ўша «меҳрибон шогирд» кимлигини жудаям билгим келарди.

– Домла, – дедим, – бояги одам ўзимизда ўқиганми?

Озод ака базўр чидаб ўтирган эканми, бирдан портлади.

– Ҳой! – деди қўлини пахса қилиб. – Қанақа эзма одамсиз? Жимгина ўтира оласизми, йўқми? Билмайман! Эшитдингизми? Танимайман! Умуман танишни ҳам хоҳламайман! Ўз ҳолимга қўясизми-йўқми?

Дамим ичимга тушиб кетди. Ташқари чиққанимизда «шумлигим» тутди. Озод аканинг қулоғига секин шипшидим.

– Умарали ака! Анови шогирдингиз яна келяпти. Хайрлашмоқчи шекилли.

Озод ака аланг-жалаңг қаради-да, ўзини машинага урди.

– Ҳайданг, – деди эшикни ёпиб. – Ҳайданг, чўрт побери! Тезроқ кетайлик шу ердан.

«ҲОЖАТБАРОРЛИК»

Булунғурга кетаётгандик, йўлда машина бузилиб қолди. Амаллаб етиб боргунча алла-паллага қолиб кетдик. Қорин – пиёзнинг пўсти. Асаблар таранг...

Уй соҳиби дастурхон безатиб қўйган экан. Бир пиёла чой ичдикми-йўқми, мезбон ҳасрат қилиб қолди.

– Неча йилдан бери шеър ёзаман, чиқаришнинг иложи йўқ. Газета-журналларда таниш-билишчилик...

– Мана, шеър чиқарадиган одам! – Абдуғафур Расулов мени кўрсатди. – Опкелинг шеърларингизни. Ҳозир опкелинг!

Мезбон ҳам шуни кутиб турган эканми, бир папка шеър қўлтиқлаб кирди. Папкани очиб, ўқишга шайланган эди, Абдуғафур ака маслаҳат берди: —

— Сиз ўқиб овора бўлиб ўтирасизми? Ўткиржоннинг ўзи ўқийди. Ичидан танлаб-танлаб олаверади.

Папка менинг қўлимга ўтди. Бири-биридан хароб шеърларни пичирлаб ўқияпман-у, ўғринча Абдуғафур акага қараб қўяман. У киши нону ангур қилиб, олтиндек узумни уриб ётибди. Охири чидолмадим. Бир бурда нон кавшаб, узумга қўл чўзган эдим, Абдуғафур ака дашном берди.

— Шеър дегани овоз чиқариб ўқийди-да. Биз ҳам эшитайлик бундоқ!

Овоз чиқариб ўқишга мажбур бўлдим. Ҳар сафар мезбон «қалай, домла, зўрми?» деб қўяди. «Шеърингиз икки пулга қиммат», дей десам, дастурхонида ўтирибман. устига-устак қорин ҳалигидай. Абдуғафур Расулов эса нуқул олқишлайди.

— Зўр ҳам гапми? — дейди қаймоққа нон ботириб. — Китоб қилиб чиқариш керак. Ҳаммасини Ўткиржоннинг ўзи эплайди. Бу киши ҳожатбарор одам.

Папкадаги шеърларни ўқиб бўлгунимча бир соатлар ўтди. Қаймоқ тамом бўлди, узумнинг шингилшапоғи қолди.

Мезбон мастава олиб кирди. Бир қошиқ ичмасимдан Абдуғафур ака тағин шеърларни мақташга тушди.

— Шундоқ зўр асарларни босишмадими, а? Вой, номардлар-ей! Янгиларидан борми?

— Э, бундан ҳам зўрлари бор! Олиб келайми?

— Албатта-да!

— Мезбон бу гал иккита папка кўтариб кирди. Маставани маза қилиб ураётган Абдуғафур Расулов ора-чора менга далда бериб қўяди.

— Ўқинг, дўстим, ўқинг! Шеър деганни жаранглатиб ўқиш керак.

Ош устида тўртинчи папка очилди...

Эртасига эрталаб Булунғур бозорига кирдик. Рўпарадан қовун кўтариб келаётган сийрак соқолли

чол чиқиб қолди. Йўлини тўсиб салом бердим. Мол-қолини, кампири-ю неварачевараларини суриштирдим.

— Худога шукур! — деди чол жиндай ҳайратланиб. — Қирқ битта невара, ўн саккизта чевара бор. Сизни танимайроқ турибман, болам.

— Ҳозир танийсиз-да! — дедим меҳрибонлик билан. — Мабодо бир парча қоғозингиз йўқми, отахон?

Отахонда қоғоз йўқ экан. Абдуғафур Расуловдан қарз олишга тўғри келди. Қоғозга Абдуғафур аканинг исми-шарифини, турар жойини, ишхонасини, телефон рақамини батафсил ёздим.

— Шу қоғозни эҳтиёт қилинг, ҳўпми, отахон? — дедим чолга узатиб. — Керакли одамнинг адреси ёзилган.

Чол нима гаплигини англамай турган эди, сўрадим:

— Мабодо институтга киришни ният қилган невараларингиз борми?

— Бор! — деди чол жонланиб. — Бир эмас, тўрттаси бор. Бултур ҳам иккитаси Тошкентга ўқишга кираман деб бориб, қайтиб келганди.

— Мана бу одам, — дедим Абдуғафур акани кўрсатиб, — Тошкентдаги энг катта институтнинг энг катта домласи Абдуғафур Расулов бўладилар. Олтита неварангизнинг ҳаммасини юбораверинг. Ўқишга жойлаб қўядилар: бу киши — ҳожатбарор одам.

Чол қувониб кетди. Манзил ёзилган қоғозни ҳафсала билан белбоғига қистирди.

— Ие, сизларни Худо етказди-ку, — деб азда-базда қовунни ерга қўйди, икки қўлини очганча дуо қила бошлади. — У дунё-бу дунё ёмонлик кўрмагин, болам! Невараларимни ўқишга киргизиб қўйсанг, ҳар куни беш маҳал намоз устида дуо қиламан. Яхшилигинг мendan қайтмаса, бола-чақангдан қайтсин. Бола-чақангдан қайтмаса, Худодан қайтсин... — Чол дуонинг энг қуюқ жойига келганда тўсатдан кўзи олазарак бўлиб қолди. — Ия, ҳа, қаёққа? — деди ҳайрон бўлиб.

Абдуғафур ака ўзини оломон орасига урди-ю, бир зумда кўздан ғойиб бўлди.

«БИТТА КУЛДИРИНГ»

Анча йил илгари Эркин Воҳидов билан олис қишлоқлардан бирига бордик. Йўл бошловчимиз аллақандай тўйга олиб кирди. Чоғроқ хонада ўтирганларга бизни таништиришди. Содда одамлиги, бунинг устига жиндай «отиб олгани» кўриниб турган биттаси Эркин акага қараб-қараб қўйди-да, сўради:

— Акун, сиз шоирми?

Эркин ака камтарлик билан «ҳа, энди», деб гап бошлаган эди, бояги одам астойдил илтимос қилди:

— Унай бўлса, бир кулдилинг!

Эркин Воҳидов нима дейишини билмай қолди.

— Шоир акангиз сизни кулдиришлари мумкин, — дедим жиддий оҳангда. — Аммо жиндай оворагарчилиги бор-да. Дўхтир керак. Таниш дўхтирингиз борми?

— Бор, — деди ҳалиги одам. — Ҳамсоямиз тиш дўхтир.

— Тиш дўхтир бўлмайди, — дедим тушунтириб. — Невропатолог керак. Аввал сизни яхшилаб текширади. Қаерингизни қитиқласа кулишингизни аниқлайди. Қўлингизга испарапка ёзиб беради. Ўша испарапкани олиб келсангиз...

— Шошманг! — деди Эркин ака гапимни бўлиб. — Укол-чи, укол? Аввал учтагина укол қилдирадилар. Кейин ангина бўлса уни олдириб ташлайдилар. Ундан кейин кўричакни кестирадилар. Яна битта шарти бор. Яқинда биттасини кулдирган эдим, қитиғи ёмон экан, ҳушидан кетиб қолди. Шунинг учун ҳар эҳтимолга қарши ёнларида тўрттагина дўхтир бўлиши керак.

Бояги одам каловланиб ўрнидан турди.

— Иби! — деди эшик томон юриб. — Унай бўлса, бу дафъа кулдиарсиз.

Даврадагилар қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди.

— Ана! — деди бояги одам остонада тўхтаб. — Испарапкасиз ҳам кулдираркансиз-ку!

«ХИТОЙЧА УСУЛ»

Тоққа, Азим Суюннинг қишлоғига боргандик. Кўпчилик эдик. Меҳмонларни бир хонадонга олиб киришди. Дастурхон тўкин. Буни қарангки, бошқа ноз-неъматлар қатори бир пиёла асал ҳам бор экан. Ҳамманинг кўзи ўша пиёлада.

— Тоза асалга ўхшайди, — деди меҳмонлардан бири. — Ҳидидан сезилиб турибди.

— Тоғнинг асали зўр бўлади-да, — деди иккинчиси.

— Ҳозир тоғда ҳам тоза асал қолмаган, — деди яна бири.

Гап айланиб асалнинг тоза-нотозалигини аниқлашга келиб тақалди. Биров «қошиқнинг учига илиб чўзиб кўриш керак, агар бир қулоч кўтарилганда ҳам асал узилиб қолмай ипдек тушаверса, тоза бўлади», деди. Яна кимдир чойга солиб кўришни маслаҳат берди. Тағин кимдир асални кафтга суриб, ручка билан чизишни таклиф қилди. Индамай турсак, асал хомталаш бўладиган.

Эркин Воҳидов менга қараб қўйди-да, сўради:

— Асални синашнинг хитойча усулини эшитгансиз-а?

Ҳеч қанақа «хитойча усул»ни билмасам ҳам, бир «шумлик» бошланаётганини сезиб, дарров тасдиқладим:

— Эшитганман! Энг қулай усул шу!

— Ундан ташқари замонамиз руҳига ҳам мос келади, — деди Эркин Воҳидов. — Ҳақиқий демократик усул.

Ҳамма «хитойча усул»га қизиқиб қолди.

— Айтсам ўрганиб оласизлар-да, — деди Эркин Воҳидов сирли қилиб.

Даврадагилар ялинишга тушди.

— Бўлмаса гап бундоқ, — деди Эркин ака. — Ҳозир орамиздан битта одамни «асал синовчи» қилиб сайлаймиз. Ким энг кўп овоз олса, «синовчи» ўша

бўлади. «Синовчи» пиёладаги асални бир кўтаришда охиригача симиради. Соатга қараб турамиз. Агар ярим соатдан кейин оғиз-бурнидан варақ-варақ қон келиб ўлиб қолса, бундан чиқди, асал – тоза асал бўлади. Қани, ўзининг номзодини қўядиган одам қўлини кўтарсин!

Биттаям «номзод» топилмади.

– Начора, – деди Эркин Воҳидов мушкул муаммо қаршисида қолган одамдек чуқур ўйга толиб. – «Дўстинг учун асал ют», деган гап бор. Келинг, дўстлар учун қурбон бўлсак, бўпмиз-да!

«Жасорат» кўрсатиб, икковлашиб пиёлани бўшат-дик.

Хайрият, асал «зўр эмас» экан, ёмон таъсир қилгани йўқ.

УВОЛ

Саксонинчи йилларнинг бошида Ўзбекистон телевидениесида «Баҳс» деган кўрсатув бўлар эди. Бир сафар нон ҳақида баҳс қилдик. Кўрсатувда новвойлар, ошпазлар, ҳуқуқшунослар, талаба ёшлар иштирок этди. «Кимўзар» тўйларда қоплаб нон исроф бўлаётгани, ортиб қолган қозон-қозон ошлар сувга оқизиляётгани, чўчқахоналарга топшириляётгани, баъзи ноинсофлар дўкондан сувтекинга ун олиб молини семиртиряётгани, ҳуллас, шунга ўхшаш кўп армонли гаплар айтилди. Ўзим гувоҳ бўлган аянчли воқеа – кўпқаватли уйлар орасидаги майдончада ёш болалар ярим буханка суви қочмаган нонни «футбол» қилиб ўйнаётганини ҳам эсладик.

Кўрсатувга икки мингга яқин хат келди. Томошабинлар нонни увол қиладиганлар кўпайиб кетганини афсус билан ёзишган эди.

Андижонлик иккинчи жаҳон уруши иштирокчиси бўлган отахоннинг хати менга, айниқса, қаттиқ таъсир қилди. Хатнинг мазмуни қуйидагича эди. Сизлар кўп яхши фикрлар айтдингиз. Аммо бунақа хавойи гаплар одамларнинг бу қулоғидан кириб унисидан чиқиб кетади. Бундай иллатни йўқотишнинг иккита йўли бор. Бири – агар давлат нонтепкиларни, Худо одам учун яратган унни молига атала қилиб берадиган ноинсофларни, дабдабали тўйларда нознеъматларни оёқости қиладиганларни жазолаш тўғрисида қонун чиқарса. Иккинчиси – очарчилик бўлиб, нон деганда кесак ғирилласа! Бошқа йўли йўқ!

Орадан йиллар ўтди. Нонни копток қилиб тепадиганлар, ун билан мол семиртирадиганлар йўқ бўлди. Мамлакатимиз Президентининг имзоси билан тўй ва маъракалардаги исрофгарчилик, дабдабазликни чеклашга қаратилган Фармон эълон қилинди. ЗАГСнинг ўзига куёв томонидан ўнта

қора «Мерседес», келин томонидан ўнта оқ «Мерседес» миниб боришлар тийилган бўлса-да, шоҳона тўй қилувчилар, «миллионер» қўшнисидан қолса «қулоғини кесадиган», ўн йил йиғиб-терганини бир кечада совуриб, эртасига қозонини сувга ташлаб ўтирадиган «эррайим»лар ҳалиям учраб турибди. Майли, ҳар кимни тўйга етказсин. Масаланинг бошқа томонини ўйлаб кўрайлик. Болалигимизда ота-онамиз, амма-холаларимиз «нонни увол қилган кўр бўлади, нонни тепганнинг оёғи синади, нонни ўнг қўлинг билан ол, нон ушлашдан олдин «бисмилло» дегин, ерда ётган нон бурдасини кўриб қолсанг, авайлаб кўзингга суртиб, покиза жойга олиб қўй», деган гапларни ҳар куни неча бор қулоғимизга қуйишар эди... Эслаб кўрайлик. Бизнинг ўзимиз яқин орада болаларимиз ёки невараларимиз билан нонни увол қилмаслик ҳақида бирон марта чин дилдан гаплашдикми?

Ёши улуғроқ авлоднинг эсида бўлиши керак. Ўтган асрнинг етмишинчи йилларида ошхоналарда нон текин бўлди. Ростини айтганда бошқа маҳсулотлар масаласида ҳам тўкинчилик эди. Бу-ку яхши, аммо текин нарсанинг қадри бўладими ўзи? Айнан нонни текин қилиб қўйиш тўғри бўлдимикан? Нон текин бўлгани учун ҳам увол бўлди! Оёқ ости бўлди! Пўконидан ел етмаганлар хор қила бошлади, нонни. Нонни!

Ўша кезлари дам олиш учун денгиз бўйига борган эдим. Санаторий ошхонасида тўрт киши бир стол атрофида овқатланардик. Рўпарада ўтирадиган хомсемиз одамнинг хунук одати бор эди. Овқат еб бўлгач, лаб-лунжини бир бурда нон билан артиб, дастурхонга ташларди. Бу қилиғи ёлғиз менинг эмас, бошқаларнинг ҳам ғашига тегиб бўлган экан. Бир куни хомсемиз тагин оғзини нон билан артаётган эди, ёнимда ўтирадиган ёши улуғроқ киши кучи бори ча столни муштлади.

— Одаммисан, чўчқамисан? Нега тумшуғингни нонга артасан, олдингда салфетка турибди-ку! — деди-да, ошхонадан чиқиб кетди.

Ортидан чиқсам, ошхона рўпарасидаги гулзор олдида, ёғоч скамейкада бошини чангаллаб ўтирибди. Қон босими кўтарилган бўлса керак, юзи бўғриқиб кетибди. Қандайдир бефаросат деб бунчалик бўғилиш шарт эмаслигини айтиб, таскин бердим. Сўнг хаёлимга келган саволни сўрадим:

– Сиз Ленинград қамалида бўлганмисиз?

– Йўқ, мен москваликман, – деди у. – Уруш бошланганда ўн бир ёшда эдим. Отам ногирон – бир оёғи чўлоқ эди. Кўча супурарди. Ҳар куни пақирини тўлдириб, бурда-сурда нон олиб келарди. (Одамлар кўчага ёки ахлат қутисига ташлаб кетган нонларни...) Онамнинг фиғони фалакка чиқар, «Сен крахоборсан, Плюшкинсан», деб бақирар, отам эса нон бўлакларини артиб-тозалаб духовкада қизартириб оларди-да, бурчакдаги сандиққа солиб қўярди... Лоп этиб уруш бошланиб қолди. Аввалига тақчиллик унча билинмади-ю, аммо кўп ўтмай шунақанги қаҳатчилик бошландики!.. Шунда отам териб келган нонлар жонимизга оро кирди! Отам ногирон бўлгани учун урушга бормади. Уни қандайдир ҳарбий заводга ишга олишди. Бир куни онам тўрт-беш бурда сухарини тугунга ўраб, тунги сменада ишлаётган отамга олиб кетди-ю, қайтиб келмади. Кечаси билан қўрқиб йиғлаб чиқдим. Эртасига отам ишдан келиб онамни сўради. Кеча онам заводга бормаганини айтиб, чиқиб кетди-да, кечга томон ёмон хабар олиб келди. Қандайдир безорилар онамнинг қўлида нон борлигини билганми, хуллас пичоқлаб кетибди...

...Нимани хор қилсанг, ўшанга зор бўласан, деган гап хўп ўйлаб айтилган. Етмишинчи йилларда хор қилинган нон саксонинчи йиллар охирида тортилиб қолди. Дўконлар эшигида «қадрдон» «очеред»лар пайдо бўлди...

Худога шукр, бугун ўлкамизнинг қайси бурчидаги қайси бозорга кирманг, бир-биридан чиройли нонни кўрасиз. Нонни санъат асари даражасига айлантириб юборган новвойларимиз бор! Бироқ, бу уни увол қилиш мумкин деган маънони англатмайди. Нон қанча хор қилинса, шунча қимматлашиб

кетиши мумкин. Дунёнинг биронта мамлакатида, ҳатто бойлиги кўплигидан ёрилиб кетай дейдиганида ҳам ҳеч ким ҳеч кимга текинга нон бермайди!

«Нон одамдан азиз бўптими?» деган гапни кўп эшитамиз. Тўғри, одамзот – Худонинг энг мукаррам мавжудоти. Лекин нон одамдан азиз бўлиши жуда ҳам мумкин!

Жануби-шарқий Осиёнинг айрим мамлакатларида тиланчилар кўп бўлади. Машина тўхташи билан атрофингизни ўнлаб гадойлар ўраб олади. Кўча-кўй, бозор-ўчарда ҳам ортингиздан тўда-тўда бўлиб эргашиб юради. Тағин ўндан тўққизтаси ёш болалар, қизалоқлар... Бунинг устига кўпчилиги чўлоқ-маймоқ. Бирининг чап қўли орқасига ғайри-табиий қайрилиб кетган, бирининг ўнг қўлида учта бармоғи йўқ... Сафарда бизга таржимонлик қилаётган йигитдан сўрадим:

– Бу болалар туғма маймоқми? Нега деярли ҳаммасининг бирон қусури бор?

Саволимга ақлга сиғмайдиган жавоб олдим.

– Улар туғма майиб эмас. Кичкиналигида атайлаб шундай қилишган. Одамларнинг раҳмини келтириб, кўпроқ «бахшиш» топиши учун.

– Ўз ота-онаси шундай қилганми? – дедим ҳайратланиб.

– Баъзилари етим. Баъзиларини ота-онаси рухсати билан мажруҳ қилишган. Албатта, бундай ишлар давлат идораларидан яширинча қилинади. Тиланчиларнинг ўз «мафия»си бор.

– Ахир бу ваҳшийлик-ку! – десам, таржимон тағин кутилмаган жавоб қилди:

– Унчалик эмас. Гадейлар «ташкилоти» жуда пухта ишлайди. Бир кунда ким қанча топганини яхши билади. Алдаган омон қолмайди. Лекин тиланчиларнинг биронтаси бирон кун кулбасига нонсиз бормайди ҳам. Башарти ўша бола бугун ҳеч нима «ишлолмаган» бўлса-да, умумий тушумдан ўз улушини олади. Уларнинг ҳам ўз «адолати» бор. Хуллас, бир бурда нон топиш учун ҳар ким қўлидан келган ҳунарини қилади...

Бундай манзарани кўрганда нон оламдан азиз эканига ишонмай иложингиз йўқ...

Биз билиб-билмай увол қиладиган неъмат фақат нонми? Халқимизда «сув текин», «сувдек сероб» деган иборалар бор. Аслида сув текин бўлиши мумкинми? Сув деган неъмат шунчалик серобми?

Болалик – тонг саҳардаги туш каби тотли бўлади. Қўмсайверасан, киши... Мактабимиз ёнидан Ширин деган ариқ оқиб ўтар эди. Суви ҳам номига муносиб ширин, тиниқ бўларди. Биз – болалар танаффус пайтида югуриб бориб, ҳовучлаб ичишга ҳам тоқат қилмай, шундоқ қирғоққа ётиб олиб, симириб чанқоғимизни қондирар эдик...

Кейинчалик ўйлаб қарасам, «табиатни асраш», «экология» деган гаплар у пайтларда йўқ бўлса ҳам одамлар бу «илм»ни аллақачон пухта эгаллаб бўлган экан. Оқар сувни ҳаром қилиш у ёқда турсин, биронта хасни ариққа ташлаш ҳам гуноҳ саналарди.

...Болалигимда рўй берган бир нохуш воқеа эсимдан чиқмайди.

Дўмбравотнинг боғ-роғли гўшасида тўқимачилар комбинатининг кашшофлар оромгоҳи бўларди. Ёз келиши билан шаҳардан келган юзлаб болалар қий-чуви оламини тутар, биз «қишлоқ»лар учун ҳам янги ўйинлар топилиб, яйраб қолардик. Акам сал жангарироқ, «жанжални пулга сотиб оладиган» хилидан эди. Бир куни ака-ука айланиб, Дархон ариғи бўйига борсак, бир бола қирғоқда туриб, бемалол сувга «чоптиряпти». Акам югуриб келиб орқасига бир тепган эди, бола шалоп этиб сувга тушди. Бунни қарангки, сузишни билмас экан. Оғзидан билқиллаб сув чиқиб, кўзи ола-кула бўлиб кетди. Акамнинг ўзи Дархонга ташланиб уни олиб чиқди. Воқеа ўша заҳоти «вожатий»га етиб борибди. Ҳаммаёқ тўполон бўлиб кетди! «Фалончи безори лагерда дам олаётган кашшофни чўктириб ўлдирмоқчи бўпти!» Биров мелиса чақирадиган бўлди, биров акт тузадиган бўлди... Адам (биз отамизни «ада» дердик) ҳам боғбон, ҳам қоровул бўлиб ишларди. Ҳамма айбни адамга юклашди.

«Ростки, қоровулмисан, бунисига ҳам сен жавоб берасан!» Шунда адам ғалати иш қилди. Бояги «жабрдийда» боланинг қўлидан етаклаб лагерь ошхонаси олдидаги «сиймонланган» ҳовуз бўйига олиб келди. «Биламан, сен шаҳарда жўмракдан сув ичасан, — деди боланинг бошини силаб. — Сен томонларда ариққа ахлат оқизилади. Ке, болам, манави ҳовузга сий!» Вожатийларнинг эсхонаси чиқиб кетди. (Шаҳардан ўн чақирим наридаги қишлоқда водопровод нима қилсин? Ҳамма, жумладан, дам олувчилар ҳам ариқ сувини ичади). «Нима, сиз болаларни дизентерия қилмоқчимисиз? — деди лагерь дўхтири ўдағайлаб. «Уларчи? — деди адам сув этаги томонга имо қилиб. — Улар одам эмасми? У ёқда яшайдиганлар ҳам шу сувни ичади-ку!» Оромгоҳ бошлиғи — лабини памилдоридек қизилга бўяб юрадиган хотин эди. «Бу одам тўғри айтаяпти! — деди қатъий қилиб. — Қайси отряд боласи сувни ҳаром қилса, вожатийси ишдан ҳайдалади!» Лаби памилдорига ўхшаш ўша директорни ҳамон ҳурмат билан эслайман...

Шу йил эрта баҳорда бир вақтлар ўзим сув ичган, чўмилган Қонқус анҳори бўйига бордим. Ариққа ҳали сув келмаган экан. Қарасам, ўзанда йўқ нарсанинг ўзи йўқ! Машинанинг сийқа баллони, бир пой резина этик, занглаб кетган арматура, мушукнинг ўлиги... Анҳор бўйидаги кўпқаватли уйлар этагидан мағзава оқиб тушаяпти...

Сувнинг уволи тутмайдими?

...Чет элларга борганлар бир нарсага эътибор берган бўлиши керак. Мусофирхонада юзингизни ювмоқчи бўлсангиз, хоҳласангиз ҳам сувни шариллатиб оқиза олмайсиз. Сув кетадиган тешик шундай ўрнатилганки, жилдиратиб туширишга мажбурсиз. Бўлмаса, дарҳол тошиб кетади. Мехико — дунёдаги энг катта шаҳарлардан. Аҳолиси йигирма миллион! Мехмонхонага киришимиз билан навбатчи бир нарсани тайинлади. «Ювиниш хонасида пластмасса идишда сув бор. Тишингизни шунга ювинг. Жўмракдаги сув экологик тоза эмас. Бет-қўлни ювиш мумкин, аммо оғзини чайиб бўлмайди». Бутун

бир мамлакатга тенг шаҳар тоза сув танқислигидан қийналар экан. Кейин Мехикодан Гвадалахарага машинада бордик. Йўл-йўлакай ғалати манзарани кўрдим. Фермерларнинг томи устида параболик антеннани эслатадиган қурилма ўрнатилган. Деярли ҳар бир ранчо томида! Йўл бошловчидан «бу нима?» деб сўраган эдим, тушунтириб берди. Бу — антенна эмас, ёғин сувни тўплайдиган махсус резервуар экан. Деҳқонлар қор ва ёмғир сувларини ўшанга тўплаб, қувурлар орқали пастга туширар, эҳтиёжига ишлатаркан...

«Олдингдан оққан сувнинг қадри йўқ», дейдилар. Келинг, айбни бировдан эмас, ўзимиздан излаб кўрайлик. Табиийки, ҳар куни эрталаб ювинамиз, соқол оламиз... «Табаррук» соқол олиб бўлингунча жўмакни охиригача шариллатиб очиб қўямиз. Қарабсизки, камида бир челақ сув кетди оқиб! Бетқўл ювилгунча тагин икки челақ... Оилада олти киши бор... Нонуштадан кейин келин-пошша неваранинг иштончасини ювадилар-да, чайиш учун жўмак тагига ташлаб қўядилар: иссиқ-совуқ сув аралаш. Чорак соат... Ёз палласи ишдан қайтишда футбол коптогидек тарвуз қўлтиқлаб келамиз. Ваннага тўлатиб сув солиб, тарвузни ташлаб қўямиз: совутиш учун. Ҳовлидаги водопровод жўмагини варанглатиб «бир соатгина» очиб қўйиш ундан ҳам қулай! Эртасига регби коптогидек қовун олиб келамиз...

Шўро замонида пахтанинг ҳузурини марказ кўрди. «Фалон миллион тонна ҳосил оламиз», деб Оролни ўлим ёқасига олиб келдилар... Кейинроқ бўлган қурғоқчиликдан Қорақалпоғистоннинг олис овулларида машинада сув ташиганлар, икки челақ ичимлик сувни кўзига тўтиё қилганлар «олдингдан оққан сув» қадрини яхши билади...

Қўйингчи, сиз билан биз увол қилмайдиган нарсанинг ўзи кам! Бостирмадаги чироқ кеча-кундуз ёниб ётса, ваннахонадаги титан қишин-ёзин гуриллаб турса, «ҳай, барака топгур, шуларнинг ҳам уволи бор-ку», дейдиган одам йўқ!

Ҳолбуки, ярим соат газ бўлмай қолса, электр бир соат ўчиб қолса, фигонимиз фалакка чиқади...

Бир неча йил олдин ён қўшни мамлакатга хизмат сафари билан бордик. Анча жиддий халқаро йиғин бўлди. Ҳаммаси жойида. Фақат кечқурун меҳмонхона деразасидан ташқарига қарасам, рўпарадаги кўп қаватли уйлар зим-зиё. Унда-мунда деразаларда ўлимтик чироқ кўринади... Эртасига бизга ҳамроҳлик қилаётган мезбондан сўрадим:

— Нима бало, одамлар аввал оқшомдан ётиб, уйқуни урадими?

— Йўқ, — деди мезбон, — бизда электр энергияси етишмайди. Шаҳарнинг қайси туманида ҳафтанинг қайси куни чироқ ўчирилиши олдиндан эълон қилинади. Одамлар ҳам шунга яраша ҳаракатини қилиб қўяди: шамми, керосин лампами...

Шубҳасиз, бундай тақчиллик бизга келмасин. «Бирини кўриб фикр қил, бирини кўриб шукр қил», деган гапни эслаяпман, холос...

* * *

Моддий неъматларни увол қилишни гапирдик. Энди бундан ўн карра ортиқ уволлар тўғрисида ҳам тўхтаб ўтмасак, адолатдан бўлмас. Нон ҳам топилар, сув ҳам, ҳарорат ҳам... Ўзини ўзи увол қилаётган одамларга нима дейсиз?

Аччиқ бўлса-да, бир ҳақиқатни тан олайлик. Ўз боласини туғруқхонага ёки «меҳрибонлик уйи»га (аниқроғи етимхонага) ташлаб қочаётган «инкубатор» хотинлар йўқми? «Пул дарди — кабоб» деб, катта шаҳарларга, иложини топса, чет элларга югурадиган аёллар-чи?

Ўзининг гуноҳи эвазига туғилган бегуноҳ гўдакнинг уволи «инкубатор» хотиннинг ёқасидан олмасмикан? Бугун бўлмаса эртага? Оиласининг, эрининг, борингки, фарзандларининг кўзига чўп солиб «ҳам тижорат, ҳам саёҳат» қилиб келганнинг касофати ўзига урса-ку садқаи сар! Бегуноҳ болаларига урмасмикан?

Минг афсуслар бўлсинки, аёлининг «мўмай» пул топишига монелик қилмайдиган «эркак»лар ҳам йўқ эмас экан! «Тижоратчи» хонимлар чет элга серқатнов бўлиб қолган кезлари бир одам узоқ мамлакатдан келгани, «зарил» гапи борлигини айтиб, қўнғироқ қилди... Кўришдик... Гаплашдик...

— Худога шукр, — деди меҳмон фотиҳадан сўнг, — Ватанимиз мустақилликка эришиб, она юртимизни зиёрат қилиш бахтига муяссар бўлдик. Отам раҳматлик бу кунларни кўролмай армонда кетдилар...

Унинг айтишича, ота-болалари ўттизинчи йиллардаги қатағонлардан безор бўлиб, чет элга кетган. Қанча сарсон-саргардонликдан сўнг ўша юртда қўним топганлар. Бу киши ўша ерда туғилган экан. Аммо она тилини, удумларимизни унутмаган. Истиқлол шарофати билан она юртига келиб, Марғилондаги қариндошлари билан дийдор кўришиб тураркан.

— Сизга айтадиган нозик гапим бор: қиёмат қарз гап, — деди у муддаога кўчиб. — Ҳамма халқнинг ўзига хос жиҳатлари бўлади. Араблар яхши одамлар. Фақат бақириб, шанғиллаб гапирадиган одади бор. Бу ерга келишимдан олдинроқ хунук бир нарсанинг гувоҳи бўлдим. Икки араб товушини баралла қўйиб гаплашяпти. «Юр, фалон мусофирхонага, фалон юртдан суюқоёқ хотинлар келган. Арзон-гаровга маишат қиламиз!» Турган жойимда қотиб қолдим. Титраб кетдим! Улар ўзбек аёллари тўғрисида гапираётган эди! Тақсир, қиёмат қарз гапим шуки, газетадами, телевизордами шу нарсани ётиғи билан айтинг. Хотинлар тижоратга борса, эри билан борсин.

Бу ҳақда телевидениеда чиқиш қилишга ваъда бердим. Албатта, тижорат қилиш гуноҳмас. Аммо фақат молни эмас, номусни ҳам ўртага қўйиб «тижорат» қилишни оқлаш мумкинми? Устига-устак булар фақат ўз оиласини эмас, бутун бошли Ватанини, бутун бошли элини етти ёт бегоналар олдида бадном қилаяпти! Бунисини икки дунёда кечириб

бўлмайди! Телекўрсатувлардан бирида шу ҳақда бир қадар пардали, аммо тушунарли қилиб айтдим...

Эртасига бир одам телефон қилди. Салом-алик йўқ. Хотиним қайси юртга бориши билан кимнинг нима иши бор?» деб гўшакни илиб қўйди... Эрнинг ўзини Худо уриб қўйганидан кейин хотинга гапиршдан нима наф?

Бундан ҳам нохушроқ бир воқеа эсимдан чиқмайди.

Мустақиллик шарофати билан йўллар очилиб, бир замонлар шўро зуғумидан қочиб чет элга кетишга мажбур бўлганлар ота юртини тез-тез зиёрат қила бошлаган кезлар эди. Шундай кунлардан бирида жануби-шарқий Осиёнинг олис мамлакатидан келган йигит билан ҳамсуҳбат бўлиб қолдик. Ўттиз ёшлар атрофидаги, зиёли, одобли йигит экан. Боболари ўттизинчи йилларда аввал Афғонда, сўнг яна аллақанча мамлакатларда дарбадар қезиб, охири ҳозирги жойида қўним топган экан. Йигит илмли, университетда дарс бераркан. Айтишича, ҳозир яшаётган жойларида кўп бўлмаса ҳам ўзбек оилалари бор, ҳаммаси юрт соғинчи билан яшаркан. Суҳбат асносида кўнглидаги энг катта орзусини айтди:

– Ўзбек қизга уйлансам дейман. Отамнинг васияти ҳам шу эди. Яратганга шукр, бировдан кам жойимиз йўқ. Насиб этса, келинни ҳам, қудаларни ҳам ҳурматини жойига қўямиз. Шу ердан уйлансам, фарзандларимизнинг томири тагин ота юрт билан боғланарди...

Ростини айтсам, унинг гаплари шунчаки ҳавасдек туюлгани боис чандон эътибор бермадим. Бироқ ярим йилдан кейин ўша ёқдан тагин телефон қилди. Ўзида йўқ хурсанд! Худо ниятига етказибди – Тошкентда тўй қилибди. Мени айтиб борса, таътилда эканман, келин-куёв иноқ яшаётган эмиш...

Табрикладим. Қувончига шерик эканимни айтдим. Ёшларга бахт тиладим... Бу гаплар эсимдан ҳам чиқиб кетган эди, икки йиллардан кейин куёв тагин телефон қилиб қолди. «Тузукмисизлар, келин

қалайлар, юртини соғинмаяптими?» десам узоқ жимиб қолди-да, уф тортди.

— Мени Худо уриб қолди, ака! — деди ўкинч билан. Айтишича, хотини аллақандай инглиз миллионерига «илакишиб», гўдак боласини ташлаб уйдан кетиб қопти.

— Номусга ўлдим, ака, — деди йиғламоқдан бери бўлиб. — Қайнонамга айтинг, қизини йўлга солсин. Мен қўнғироқ қилсам, телефонни олмаяпти. Ҳеч кимга ёмонлик қилганим йўқ-ку! Рисоладагидек тўй қилдим. Қайнонамга тўрт хонали уй, етарли анжомлар олиб бердим... Тўғри тушунинг, буни иддао қилиб айтаётганим йўқ. Она-ку, ахир, қизига насихат қилиб қўйсин. Атрофимдагилардан уялаяпман. Нима етмаяпти, хотинимга!

...Ўша куни эмас-ку, эртасига айтилган рақамга қўнғироқ қилдим. Пардалироқ алпозда фикримни айтдим:

— Узр, сизларнинг ички ишингизга аралашингизга ҳаққим йўқ-ку, куёвингизнинг илтимосини айтаяпман. Қизингиз у кишини ранжитган кўринади. Ҳарқалай ёш оила бузилиб кетмагани маъқулмикин...

— Менга қаранг, — деди қайнона эътирозга ўрин қолдирмайдиган оҳангда. — Нега бировнинг ишига аралашасиз?! Нима ишингиз бор?!

Гўшакни илиб қўя қолдим. Демак, қизининг «хурмача» қилиқларидан хабардор экан-да! Ким билсин, балки ўзи ўргатгандир бунақа «ҳунар»ни... Хаёлимга ўзбекнинг доно мақоли келди. «Таппи таппидан узоққа тушмайди!»

Икки кундан кейин куёв қўнғироқ қилган эди, хулосамни айтдим:

— Хафа бўлманг, ука, бунақа хотиндан қутулганингизга шукр қилинг!

Куёв хўрсинди:

— Ахир мен уни ўзбек деб...

— У ўзбек эмас! — дедим гапини кесиб, — умуман ҳеч ким эмас! Онаси ҳам, ўзи ҳам!

Номусини увол қилганларни тағин ким аташ керак?!

...Чилонзорда турадиган жияним айтиб берган «ҳангома» бундан ҳам «қизиқ». Бир кун ишлаб ўтурса, пастдаги қўшниси қўнғироқ қилиб, сув тошиб кетаётганини айтибди. «Дом»да яшайдиганлар сув тошиши қанақанги бало эканини билади. Хуллас, ҳовлиқиб борибди. Қараса, сув уникидан эмас, тўртинчи қаватдан тошиб тушаётган экан. Юқоридан тушган сув унинг хонадонини хароб қилиб, пастки қаватга ҳам оқиб ўтган. Икки қўшни ҳай-ҳайлашиб, юқори қаватга чиқадилар...

У ёғини жиянимнинг ўз сўзлари билан айтиб қўя қолай.

— Эшикни шу тақиллатамиз, шу тақиллатамиз, биров кимсан, деб сўрамайди! Карсоқовлар жамиятининг аъзосими булар, ҳайронман! Йўқ, бир маҳал эшик очилиб, ялтироқ халат кийган ёшгина хонимча пайдо бўлди... Қарасам ичкарида ҳам иккитаси хонада тошиб ётган сувни латтага бўктириб, пақирга солаяпти. «Уйнинг эгаси ким?» — десак, «Билмаймиз, бошқа жойда туради», дейди. «Ўзларинг кимсизлар?» — десак, «квартирантлармиз», дейди. «Қаёқдан келгансизлар, қаерда ишлайсизлар?» деган саволга жавоб «ноль!» Аёлни етаклаб ўзимизнинг хонага олиб тушдим. Бўёқлари кўчиб кетган шифтни, олапес бўлган деворларни, расвоси чиққан гиламларни кўрсатиб, «буларнинг ҳақини ким тўлайди?» десам, «бизда пул нима қилсин?» дейди. Тағин-чи, хижолат бўлиш ўрнига кўзлари сузилиб, илжайи-иб турибди. «Акажон, — дейди, — шу иш яхши бўлди-да, сиз билан танишишга баҳона тополмай юргандик ўзи!» дейди. Шу гапни хотиним эшитиб қолса борми, нақ терингни шилиб олади, дедим... Ярим кечаси келиб сигнал чаладиган машиналар, зинада думалаб ётадиган шприцлар ҳамманинг жонига теккан эди ўзи! Милицияга хабар қилдик. «Квартирантлар»дан қутулдик. Ижарахўр ҳам даф бўлди. Бола-чақали бошқа қўшни кўчиб келиб, тинчиб қолдик...

...Бугун тафаккури, дунёқараши мустақиллик йилларида шаклланган авлод пайдо бўлди. Ёшларимизнинг юриш-туришига, илмга чанқоқлиги, жаҳон миқёсида фикрлашига қойил қоласиз! Институт талабаси у ёқда турсин, коллеж ўқувчиси ҳам иқтисод, сиёсат, чет тилини сиз билан биздан яхши билади! Дунё воқеаларидан чуқур хабардор, шижоатли, энг замонавий техниканинг «розеткасидан кириб, антенасидан чиқиб кетади!» Бу авлодга ҳавас қилсак арзийди!

Шу билан бирга гуруч курмаксиз бўлмагани каби баъзи ёшлар орасида енгил ҳою-ҳавасга интилиш, ҳамма нарсага «бир йўла» эга бўлишга ҳаракат қилиш ҳоллари ҳам йўқ эмас. Бир умр кетмон чопган отанинг минг машаққат билан топган пулига шартнома ҳақини тўлаб ўқиётган, аммо илм олиш ўрнига бугун қимматбаҳо чет эл сигаретини чекиш, эртага ичкилик ичиш, индинга «нина»га ўрганиш йўлига кираётган йигитчалар бор. Ота шўрлик «ўғлим олим бўлиб келади, «праписир» бўлиб келади, тўй қиламан», деб хурсанд! «Праписир» эса ўз умрини ўзи увол қилиш билан овора!

Тавба деб гапирайлик. Ҳаммамизнинг ҳам фарзандларимиз бор, набираларимиз бор... Бунчалик андишасизлик илдизи қаерга бориб тақалади? Ахборот асрининг «акс мўъжизалари»дан бири шу эмасмикан? Телевидение, Интернет, турли дискотекалар, «стриптиз-бар»лар, шубҳали клублар, фаҳш видеокассеталар... Булар камлик қилгандек, «инсон эрки», «инсон ҳуқуқи», деб шовқин соладиган, «миллий удум» десангиз, тепа сочи тик бўлиб кетадиган, ҳаммани ўз қолипига солишга, ҳаммаёқни глобаллаштириб, халқни халқ сифатида, миллатни миллат сифатида маҳв этишга уринадиган турфа хил «ташкилот»лар... Бундай пайтда сиз билан биз – оналар ҳам ўз ҳуқуқимизни талаб қилишга тўлиқ ҳақлимиз! Шунақа «инсонпарвар» «хайрихоҳлар»га «менинг болам сеникига ўхшадини хоҳламайман, менинг фарзандим ор-номусини оёқости қилмайди»,

десангиз ҳеч қандай «халқаро ҳуқуқшунос» фиринг деёлмайди...

Биламан, булар анчайин дардли гаплар. Лекин касални яширсанг иситмаси барибир ошкор қилади. Ҳаётнинг кўп паст-баландини кўрган, иссиққа ҳам, совуққа ҳам бардош берган отахонлар билан бу мавзуда бир неча бор суҳбатлашдик. Кўп ўринларда фикр бир жойдан чиқди. «Қулоқ қилиш» замонидаги қаҳатчиликда ҳам, уруш йилларидаги очарчиликда ҳам одамлар ҳар қанча машаққатга қарамай, орномус, инсоф, андиша, сабр-қаноат деган нарсани унутмаган.

Назаримда ҳозир айнан шу сабр-қаноат тушунчаси хиралашган кўринади. Эрининг кўзига чўп солиб «тижорат» аралаш хиёнат қиладиган аёл «нега қўшнининг хотини бриллиантга беланиб юради-ку, мен ақалли «модний костюмчик» ололмайман, нима кам ундан», деб ўйлайди. Отасининг тер тўкиб топган пулига ўқиётган бўлажак «праписир» «нега фалончи курсдошим ўқишга ўзининг «Мерседеси»да келади, ҳар куни ресторанда «жононлар» билан маишат қилади-ю, мен ақалли бир марта «тортмаслигим» керак?» деган хаёлга боради. Куппа-кундузи боғда «йигит»нинг пинжига кириб «эркин муҳаббат» изҳорини эшитаётган қиз «фалончи дугонам нима учун ҳар куни ҳар хил йигитнинг машинасида дискотекага боради-ю, мен нега ўйнаб-кулмаслигим керак, мен ундан чиройлироқман-ку», деб хаёл суради... Шу тариқа одамни яхшиликдан кўра ёмонликка кўпроқ ундайдиган, қандай қилиб бўлмасин, тезроқ бой бўлиш, тезроқ «бахтли» бўлишга интилиш истаги кучайиб кетади. Аслида кунига ресторанга бориб маишат қилиш, яширин наркотик чекиш охиروқибат одамни абгор қилади. Ҳаром-хариш йўл билан топилган пул бир куни тешиб чиқади. Ҳар куни ҳар хил йигитнинг машинасида «катайса» қиладиган қиз беномуслик кўчасига киради. Беномус эса бадном бўлмай қолмайди...

Савол туғилади. Хўш, бундай ҳолатларни жиловлаш учун нима қилиш керак?

Келинг, ҳаммасини бошидан бошлай қолайлик. Нонни увол қилиб ахлат қутисига ташлаган судга берилсин, сувга мағзава оқизган бадарға қилинсин, кундузи электрни ўчириб қўймаган жазолансин, тарвузини ваннада совутадиган сазойи қилинсин, деган қоида йўқ. Ўзбек аёли эрининг иштирокисиз чет элга бориб «тижорат» қилмасин, олисдан келган аёллар «аллақайси қариндошига қариндош бўлмиш аллакимникида» «меҳмон» бўлмасин, талаба йигит ресторанга кирмасин, талаба қизалоқ боғда «хуштори» билан сайр қилмасин, деган қонун ҳам йўқ.

Демак, яна савол туғилади. Буёғи қандоқ бўлди? Нима қилиш керак?

Бизда маънавият масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилгани бежиз эмас. Зеро, маънавияти суст жамият охир-оқибат таназзулга юз тутади. Увол тушунчаси эса маънавиятнинг ўзак нуқталаридан бири. Уни аجدодлардан олиб авлодларга етказиш, етказганда ҳам заха қилмай, бутун қиммати, теран моҳияти билан англатиш сиз ва биз — катта авлод зимасига тушиб турибди. Биз бунга оғринишимиз эмас, севинишимиз керак. Ёш авлод ота-боболаридан қолган гўзал қадриятларни авайлаб давом эттирса, қувонмай бўладими?!

АНДИША

Буюк адиб Абдулла Қодирийнинг «Ўтган кунлар» романини ҳар сафар ўқиганда адибнинг ўзбек халқининг ўзига хос ажиб фазилатлари, феъл-атвори, замонавий тилда айтадиган бўлсак, менталитетини нақадар теран билиши ва нозик тасвирлашига қойил қоламан. Асарда одоб-ахлоқ, ақл-идрок, ҳаё-ибо сингари тушунчалар бениҳоя табиий акс этган. Бунга ўнлаб мисоллар келтириш мумкин. Мана, шулардан бири.

Отабек билан Кумуш бахтидан энтикиб яшаётганда кутилмаган ғалва чиқади. Ўзбек ойим Юсуфбек ҳожи олдига мантиқли талаб қўяди. Ё Отабек

хотини билан Тошкентга келсин, ёки Тошкентда бошқа қизга уйлансин. Бир қараганда бу гаплар «эскилик сарқити» бўлиб кўринса-да, Тошкентдаги ота-она орзусини ҳам тушунса бўлади. Улар биттаю битта ўғлининг Марғилонда «ичкуёв» матлабидида қолишни истамайди. Кумушни олиб келса бош устига! Лекин Кумуш ҳам ёлғиз фарзанд. Унинг ота-онаси ҳам қизини бағридан чиқаришни хоҳламайди. Марғилонлик қудалар охир-оқибат Отабекнинг иккинчи хотин олишига розилик берадилар. Шунақа-ку, бундай фожиага Кумуш қандай қарайди? Романда бу манзара шундай чизилади.

Кумушнинг кўзида ёш кўрган Отабек оғир руҳий азобга тушади.

— «Ота-она розилигини бир томчи ёшингизга арзитдимми?» — дейди изтироб билан.

Кумуш нима дейди?

— «Мен рози, мен кўндим, — деди дафъатан Кумуш. Бу сўзни нимадандир қўрққандек шошиб айтди».

Бу гапни айтиш Кумушга осон бўлдимикан? У исён кўтариши, «сен — бевафо, сен — алдоқчи устимга нега хотин оласан?» деб жанжал қилиши мумкинмиди? Албатта! Ёки, «сен менинг қадримни билмасанг, эркак зоти қуриб кетган эмас», деб эри ойлаб йўқ бўлиб кетганида «жазман» орттириши (француз адабиёти модели), ёки эриними, кундошиними ўлдиртириб юбориши (инглиз адабиёти модели) мумкинмиди? Кумуш нега шундай қилмайди? Нима бу? Феодализм иллатими? Хотин-қизларни одам санамасликка кўр-кўрона бўйсунтириш — забунликми? Ўзбек ҳаётини билмаганлар энг асосий сабаб шу, деб кўрсатиши аниқ. Лекин бу ўринда бошқа сабаблар ҳам бор. Кумуш Отабекни беқиёс севади, унинг садоқатига, башарти бошқага уйланишга мажбур бўлган тақдирда ҳам барибир айнан ўзини севишига ишонади. Қолаверса, Отабекнинг ота-она раъйига қарашдан ўзга иложи йўқлигини тушунади. Эрининг камроқ изтироб чекишини хоҳлайди ва Отабекнинг

қалбини жароҳатламаслик учун ўз юрагини абгор қилади! Бу — Кумушнинг ожизлиги эмас, мардлиги, нодонлиги эмас, донолиги! Ва яна бир гап: унда андиша бор. Ҳарчанд озор чекмасин, эрининг юзига тик қарамайди. Бетгачопарлик қилмайди!

Суюксиз хотинга уйланишга мажбур бўлган Отабек «чилласи» чиқар-чиқмас қанот боғлагудек бўлиб, Кумуш томон — Марғилонга учади. Хомид ёллаган қотил — Содиқнинг қўлида сўйилиб кетиш хавфидан тасодифан омон қолиб, қадрдон хонадони дарвозасига етиб келиши билан қайнотаси — Қутидор уни ҳайдаб солади. Кўришмак учун узатган қўли ҳавода муаллақ қолган Отабек ҳайратланиб сўрайди:

— «Бу қандай ҳаракат, ота?

Қутидор титроқ ва ҳаяжонли бир товуш билан:

— Уятсизга менинг уйимда ўрин йўқ, уятсиз билан сўзлашишга ҳам тоқатим йўқ. Борингиз, эшигим ёнида тўхтамангиз! — деди-да, ўзини ичкарига олди...»

Қайнотанинг аҳволини тушуниш мумкин. Хомид уюштирган фитна — Отабек номидан Кумушга ёзилган «талок хати» уни адои-тамом қилган. Қизининг устига хотин олишга розилик берган, Кумушнинг бахтиқаро бўлишига ўзини ҳам сабабчи ҳисоблаган одам шундай аҳволга тушиши табиий эди... Шунақа-ку, алам ва изтиробдан титраб турган Қутидорнинг муомаласига тағин бир қарра эътибор беринг. У Отабекни ҳақорат қилмайди, лаънатламайди, шовқин солмайди. Ҳатто шу ўринда ҳам «сиз»лаб гапирди. Отабек-чи? «Шошманг, ота, нима гап ўзи, аввал масалани ойдинлаштириб олайлик», демайди. Боши оққан томонга кетаверади. Нега шундай? Албатта, у иккинчи хотин олганини бу хонадондагилар кечиролмаяпти, деган ҳаёлга борган бўлиши керак. Ундай бўлса ўртага одам қўйиб, охиригача ҳақиқатнинг тагига етиши мумкинмиди? Албатта! Нега шунақа қилмади?

Унда андиша бор эди! Энди бу хонадонга қадам босиш у ёқда турсин, дардини бировга айтишга ҳам ор қилар эди.

Романнинг якуний қисмида яна бир ғалати тас-
вир бор. Кумуш ўғил туғди. Отабек фарзандли бўл-
ди. Ўзбек ойим Отабекни қутлайди. Адиб бу лавҳа-
ни шундай тасвирлайди.

«Қоронғу бўлса ҳам Ўзбек ойимнинг тусидаги
шодлик белгилари кўриниб турарди.

– Ўғил муборак бўлсин, болам!

– Ўзи тетикми?

– Тетик!

– Олдига кирайми?

– Йўқ, – деди Ўзбек ойим, – чиллалик уйга кеча-
си келиб кириш яхши эмас...

– Ўзи?..

– Ўзи яхши. Хотиржам бўл! – деди Ўзбек ойим.
Отабек кетига бурилиб ташқари йўлакдан киргув-
чи дадаси билан Ҳасанали шарпасини олди ва ўй-
ланиб тўхтади. Айниқса, ҳозирги пайтда дадаси би-
лан тўқнашиш унинг учун бир оз ўнғайсизроқ эди!»

Қизиқ, Отабек нима учун Юсуфбек ҳожининг
кўзига кўринишга ийманаяпти? Нега ўзини «ўнғай-
сиз ҳис қиляпти»? Гап шундаки, у ўзбек! Отабек
хотини туққанини айтиб, отасидан «суюнчи» олади-
ган даражада тўнкамижоз эмас! Мана шунинг отини
андиша дейдилар!

«Андиша» деган сўз, ҳаё, уят, мулоҳазакорлик,
оқибатини ўйлаш каби кенг маънолар ташийдди. Бу
кеча ёки бугун пайдо бўлган тушунча эмас. Ҳазрат
Навоий ҳам бу иборага бир неча бор мурожаат
қилганлар.

«Умр ўтмакни андиша қил.

Давронга йўқдир меҳр, бил.

Эй шоҳ, гадони кўзга ил –

Ким на гадо қолур, на шоҳ...

Ҳар бир халқ, ҳар бир миллатнинг ўзига хос
удумлари, ҳаёт тарзи бор. Бир халқники бошқасига
ўхшамаслиги, гоҳо зид келиши ҳам мумкин. Аммо
бу билан уларнинг бирини яхши, бошқасини ёмон
дейиш тўғри эмас. «Фин ҳаммоми» деган гапни
эшитгансиз. Чиндан ҳам финларнинг ҳаммоми мил-

латнинг ифтихори саналади. У фақат ювиниш учун эмас, саломатлик учун ҳам ниҳоятда мос қурилма. Фақат шуниси борки, ҳаммомда эр ва хотин, мўйлови чиққан ака ва бўй етган сингил бемалол чўмилавериши мумкин. Чунки у «оилавий» маскан. Ўзбек бундай «томоша»ни тасаввур ҳам қилолмайди. Кўп ўзбек оилаларида бўй етган қизнинг она олдида (отани қўятуринг), вояга етган ўғилнинг ота олдида (онани қўятуринг) ич кийимда юриши, куёвнинг қайнота олдида чекиши, келиннинг қайнона-қайнота олдида овозини кўтариб гапириши андишасизлик саналади. Аммо бу билан финларни андишасиз деб аташ тўғри эмас. Сабаби — «оилавий ҳаммом» бу халқнинг кўп асрлик анъанаси. Шу боисдан бизга ҳуш келмайдиган одатларни қоралашимиз шарт эмас. Аммо миллатга ёт бўлган, бизни миллий ўзлигимиз, менталитетимиздан узоқлаштиришга «хизмат қиладиган» нарсалардан сақланишга мажбурмиз. Жумладан матбуотда ҳам.

Бир неча йил аввал америкалик бир хонимнинг ишқий саргузаштларини ёзмаган газета, кўрсатмаган телеканал қолмади. Хуллас у бўлди-бу бўлди, ўша хоним, қўполроқ қилиб айтганда, этагини бошга илиб, китоб ёзди. Китоб жонивор шунақанги оммалашиб кетдики, хоним салкам «миллий қаҳрамон»га айланди ва икки орада миллионер бўлиб олди!

«Узоқ» ёки «яқин» чет эл мамлакатлари киностудияларида суратга олинган ҳар ўнта фильмдан биттасида учрайдиган, ҳаммамизга таниш бир лавҳани эслатишим мумкин.

Ота уйда, креслода газета ўқиб (ёки телевизор кўриб) ўтирибди. Қиз кириб келади.

О т а. Келдингми, қизим?

Қ и з. Келдим.

О т а. Кайфият қалай?

Қ и з. Жойида.

О т а. Чарчаган кўринасан?

Қ и з. Чарчаганим йўқ. (Хотиржам алпозда). Икки-қатман.

О т а. Мен танийманми?

Қ и з. Кимни?

О т а. Ўша йигитни.

Қ и з. Танимайсан.

О т а. Сенга уйланадими?

Қ и з. Нима ишинг бор? Унга тегаманми-йўқми, бу — менинг проблемам! Ўн еттига кирдим. Мен мустақил одамман. Илтимос, менинг ишимга аралашма!

...Айтинг-чи, ўзбек қизи ўзбек отасига шундай муомала қилиши мумкинми? Билмадим...

Чет эл кино юлдузлари-ю, санъаткорлари ҳақида «сариқ матбуот» тарқатадиган «сенсация»ларини таъна қилардик. Таъна таги тайғаноқ, деганлари ростмикан, бугун ўзимизнинг олдимизга келиб турибди. Сиз билан биз икки қўшни аёлнинг «ажаб-товур» суҳбатни эшитсак, парво қилмайдиган бўлиб қолдик. «Эшитдингизми, овсинжон, фалончи ўлгурни эри тутвопти, ўйнаши билан!» «Вой, ростданми?» «Ўқимадингизми, газитда чиқди-ку!» «Вой-й-й-й! Эри сўйиб қўймабдими, ишқилиб?» «Сўяди-я-сўяди! Қайтага фалончихон эрининг паттасини қўлига тутқазибди! «Бу мени ўйнашиммас, делавой партнёрим, хоҳласам ўнта партнёр билан гаплашаман», дебди. «Ажаб қипти! Эр қаҳатми унга? Қоп-қоп доллари бўлса!»

Ана, сизга «сенсация!» Шунақа «хайратомуз» хабарларни тарқатишни ёқтирадиган бир журналистдан сўрадим. «Фалончи судга бермайдими, чиққан мақола ғирт шармандалик-ку», десам, у кулимсиради. «Нега судга бераркан, ўзи илтимос қилди-ку, шунақа сенсация беришни!» Қаранг, қандай ажойиб! Газетага «пиар» керак, мақола «қаҳрамони»га реклама!

Келинглار, нуқул айбни бошқа ёқдан изламай, ўзимиздан ҳам қидириб кўрайлик. Кейинги пайтларда сериаллар «наркотик»ка айланиб қолди. Кўплар сериалга «бошқоронғи» бўлганми, бир кун кўрмаса, хумори тутиб, бетоб бўлиб қолади. Албатта, улар

орасида шарқона одобни, инсоний муносабатларни тараннум этадиган фильмлар бор. «Қиш сонатаси», «Куз эртаги», «Сарой жавоҳири», «Ёз ифори» каби... Аммо аччиқ ичакдек йиллаб чўзиладиган маза-матрасиз томошалар, икки қуда ёнма-ён ўтириб томоша қилса кўзини қаерга яширишни билмай қоладиган «кино»лар ҳам йўқ эмас. Ажаб, нима учун уларга тилла топган гадойдек ёпишиб олганмиз?

Ўзим гувоҳ бўлган воқеани айтишим мумкин. Тошкент вақти билан Вашингтон вақти ўн бир соат фарқ қилади. Бизда ярим кеча бўлганда уёқда қоқ пешин, бизда тушлик пайтида у ерда ярим кеча бўлади. Кеча билан кундуз алмашиб қолгани учун тонготар ухлолмадим. Нима қилишни билмай, мингга яқин телеканалларни бураб кўрдим. Ишонсангиз, арзон-гаров сериаллар, эротика, фахш фильмлар, олди-қочди, урди-сўйди кинолар йўқ. Деярли ҳаммаси жиддий кўрсатувлар: сиёсий, иқтисодий, ахлоқий мавзудаги қизиқарли томошалар, болаларга, спортга бағишланган программа ва фильмлар, концертлар. Нега шундайлигини ўйлаб бир хулосага келдим: ғарбдагилар олди-қочдилару, енгилелпи сериалларни кўравериш «тўйиб бўлган». Ўша «мағзава»ни энди биз бошимиздан қуаяпмиз!

Ўзимизнинг газеталарда чиқаётган уятсиз латифалар, театр сахнасидан айтилаётган беибо луқмалар, катта сахналардан туриб қилинаётган шармандали қилиқлар, эфирларда «жаранглаётган» бетайин қўшиқ ва клиплар, номус, уят деган миллий қадриятларимизни оёқ-ости қилишда давом этаяпти.

Андиша деган тушунча фақат ўзаро муносабатларда эмас, кўча-куйда юриш, кийиниш одобида ҳам аниқ мазмун касб этади. Масалан, ҳинд аёллари асрлар давомида сари кийиб, аниқроғи сарига ўраниб юрган ва ҳозир ҳам шундай. Бу фақат миллий либос бўлиб қолмай, иқлим шароитининг ўзи шуни тақозо этади. Кейинги пайтларда ўзимизнинг кўчаларда сарига ўхшатиб қорнини очиб юриш, бу ҳам етмагандек киндигига зирак тақиб ликиллайтиб «ҳаммани

қойил қолдириш», аниқроғи «жалб этиш» «мода» бўла бошлади. Майли, ўн саккиз яшар қизалоқ-ку ёшлик қилса қилгандир, «модница» бўлгиси келгандир. Ота-она жониворни нима Худо урди? Наҳотки фарзандига «ҳой зумраша, кўча-кўйда баданингни кўз-кўз қилиб юришга уялмайсанми, беномус?!» деса ҳақи кетади! Унинг тасаввурида бу «европа-ча» мода! Барака топгур, ўзинг Европанинг қайси мамлакатига бордингу, қаерда кўрақолдинг бунақа «мода»ни? Ишонинглар, Швейцария ва Германияда ҳам, Америка ва Японияда ҳам эркақдир-аёлдир жуда оддий ва ярашиқли кийинади. Ярим яланғоч юриб ўзини бозорга соладиган хонимларни эса «қизил фонар» кўчасининг вакиллари дейдилар!

Андишасизлик, ҳатто бадий адабиётга ҳам ўта бошлагани жиддий ташвишга солади кишини. Адабиётнинг бош вазифаси инсонийлик ва эзгуликни тараннум этиш! Афсуски, айрим адибларимиз ўзи билган ёки билмаган ҳолда беҳаёликни тарғиб қиляпти. Йўқ, улар эротика ёки фахш ҳақида ёзаётгани йўқ. Бироқ асарнинг тағмаъносидан ғалати хулоса чиқаяпти. Мазмуни бир-бирига икки томчи сувдек ўхшайдиган бир неча ҳикояни ўқиб ҳайрон қолдим.

«Асар»ларнинг лўнда мазмуни қуйидагича. Қишлоқда, камбағал оилада ўсган йигитча шаҳарга келади-да, бой одамнинг қизини севиб қолади. Бойнинг қизи ҳам ҳе йўқ-бе йўқ уни жонидан яхши кўради. Йигит шўрликнинг отаси (бошқа ҳикояда онаси) ўлиб кетган. Ўз ажали билан эмас, автоҳалокатда. (Чамаси ёзувчи автоҳалокатни қаҳрамонни ўлдиришнинг энг қулай усули деб ўйласа керак). Майли, буниси муҳим эмас. Бунини қарангки, «ёмон бой ота» билан «ёмон бойвучча она» ёшларнинг турмуш қуришига тиш-тирноғи билан қарши. Тўй бўлмайди! Тамом-вассалом! Фақат бу ўринда «жиндай», «арзимас» муаммо бор. Қизнинг бўйида бўлиб қолган. «Атиги «уч ойлик»... Муаллиф бутун айбни қизнинг ота-онасига юклайди, ҳамма фожиага шулар айбдор

деб хулоса чиқаради. Асосий фожиа нимада ўзи? Севган қизининг номусини поймол қилган «яхши» ошиқ ва иффатини кўчада йўқотган «яхши» қизда айб йўқми? Шунинг ўзи ахлоқсизлик, беандишаликни тарғиб қилиш эмасми? Бу сизларга юқорида айтилган «яқин» ва «йироқ» чет эл фильмидаги лавҳани эслатмаяптими?

Албатта, андишасизлар, беҳаёлар кеча ёки бугун пайдо бўлган эмас. «Коммунизм қурувчисининг ахлоқ кодекси» деган нарсa қонун тусига кирган шўро замонидa ҳам «шармандага шаҳар кенг» шиорини қурол қилиб олганлар йўқ эмас эди.

Ўтган асрнинг етмишинчи йилларида рўй берган бир воқеа эсимдан чиқмайди. «Тошкент оқшоми» газетасида ишлардим. Башанг кийинган, тилла тақинчоқлари ўзига хўп ярашган, кўҳликкина аёл шикоят билан келиб қолди. «Раисполкомдаги бюрократларни бошлаб фельетон қилишим»ни сўради. Мен фельетон ёзмаслигимни айтганимда бир муштипар аёлнинг поймол қилинаётган ҳуқуқини ҳимоялаш менинг ёзувчилик бурчим эканини эслатди.

Воқеа бундай бўлган. У «сўққабош аёл» сифатида тўрт хонали уй олишга ҳақли. Икки ўғил, бир қизи билан икки хонали каталакда сиқилиб қолган. Ижрокомдагилар анчадан бери ишни пайсалга солиб келаётган экан. Бу эса қонунга хилоф экан. Аёл гапининг тасдиғи сифатида ҳукумат қарорини ҳам кўрсатди. Унга биноан аёлга янги уй беришлари зарур экан.

— Нима, эрингиз вафот этганмилар? — дедим ачиhib.

— Мен бева эмасман, «мать-одиночкаман!» — деди аёл энсаси қотиброқ. — ЗАГСимиз йўқ.

— Нима, ажрашиб кетганмисизлар?

— Бунинг нима аҳамияти бор? — деди у қошини чимириб. — ЗАГСимиз бўлди нимаю, бўлмади нима?!

Ўшандаям ҳеч балони англамадим.

— Учта болангиз бўлса-ю, на ЗАГС, на никоҳ...

— Учта боламнинг отаси учта, тушунарлими? — деди у зарда билан. Мен сизга ЗАГС, никоҳ деганини тушунтириб беринг, деётганим йўқ. «Мать-одиночка» сифатида ҳуқуқимни тиклашга ёрдам беринг деяпман!

Шундагина гап нимадалигини тушундим. Демак, бу хотин уч болани учта эркакдан орттирган. (Иложи борича бадавлатроқ ва гўлроқ эрлардан) Худо билсин, болалар шўрлик отасини (оталарини) танимаса ҳам керак. Баайни инкубатордан чиққан жўжадек.

Ҳарчанд тилимни тийишга уринмай, айтмаслигим керак бўлган гапни айтдим:

— Тўртинчи эрдан никоҳсиз тўртинчи бола туфсангиз, беш хонали уй талаб қиласизми?

Бўлди жанжал! Бўлди тўполон! «Совет хотин-қизини», устига-устак муштипар «мать-одинокани» ҳақорат қилган мендек «феодал» бир амаллаб қутулиб қолдим.

Эҳтимол, бундай қонун-қоидалар ўша пайтда эркаклар кам бўлган узоқ шимолдаги аёллар манфаатини ҳимоя қилгандир. Лекин қанақасига айлан-тирганда ҳам у ўзбек халқи руҳига мос келмас, чунки, амалда орсизлик, андишасизлик учун йўл очувчи «ҳужжат» эди. Туппа-тузук аёл ўша ҳуқуқдан «унумли» фойдалангани масаласига келсак, начора, эл-юртчилик: ҳар хил одам бўлиши мумкин.

Яқинда маҳалладаги йиғинда отахонлар билан ҳамсуҳбат бўлиб қолдик. Ғалати гапларни айтиб беришди. Уруш йиллари очарчиликдан силласи қуриган одамлар ярим кечаси нон дўконига «заборний карточкаси»ни кўтариб чиқиб «очирид» турган. Бировни навбатдан чиқариб юбориш, ёш болаларни ҳайдаб, ўрнига ўзи кириб олиш деган гаплар бўлмаган. Аммо «заборнийси»га нон ололмай қолиш ҳоллари (нон етмаган ҳолатлар) бўлиб турган. Шунда нон олишга улгурган қўшни ўзи-ю, болалари чалақурсоқ қолса ҳам қўлидаги нонни қўшнисини билан баҳам кўрган.

Қадимдан қолган тағин бир одат бор. Ўчоқ-бошини ҳеч қачон қўшнининг деворига ёпиштириб қуриш мумкин эмас экан. Таом пишираётганингда чиққан тутун қўшнининг кўзини ачитса еган овқатинг ҳаром бўлади, дейишаркан... Андиша дегани бўлса, шунчалик бўлади!

Бизда таом пиширишу овқатланиш одобидан тортиб меҳмон кутишгача, кўчада юришдан тортиб, даврада ўзини тутишгача ҳаммаси андиша деган тушунчага асосланган. Нима бу, мутеликми? «Инсон ҳуқуқини камситишми»? Йўқ, буларнинг ҳаммаси донишманд халқнинг минг йиллар давомида тўплаган хазинасидир! Шунинг учун хазинаки, у асрлар оша инсон зотини бир-бирини қадрлашга даъват этиб келди. Одамни одам бўлиб яшашга ўргатди. Шунинг учун хазинаки, Тангрининг суюкли мавжудоти – Инсон билан ўз нафсини қондириш йўлида бир-бирини ғажиб ташлашга тайёр ҳайвон ўртасида чегара борлигини муттасил эслатиб турди. Шу маънода айтиш мумкинки, андиша – инсониятни ҳайвонот олаmidан ажратиб турадиган сарҳаддир! Яратганга шукроналар бўлсинки, бу хазинани совуриб юборганимиз йўқ.

Миллий қадриятлар, юксак маънавий тушунчалар мустақил Ватанимизда комил инсонни тарбиялаш, ёшларни ўз аждодлари асрлар давомида тўплаган маънавий бойликларни авайлашга ундаш етакчи ғоялардан бирига айлангани бежиз эмас.

Шунақа дейман-ку, кўча-куйда, бозор-ўчарда юрганда, давраларга борганда, хизмат юзасидан турли одамларга рўпара келганда гоҳо ўйланиб қоламан.

Орамизда «шармандага шаҳар кенг» шиорини қурол қилиб қилиб олганлар йўқми? Беномусликни касб қилган аёллар қаёқдан пайдо бўлаяпти? Уларнинг «раҳнаmolари» бўлмиш «Мама-Розалар» йўқми? Юз доллар учун ўз акасини «сотиб» юборадиган «ука»лар, мерос талашиб синглиси билан юлишадиган «опа»лар-чи? Қайси эркакдан «илаштиргани»ни ўзи ҳам билмайдиган гўдакни

чирқиллатиб туғруқхонага ташлаб қочаётган «она»лар, ўз отасини «ғарибхона»га обориб ташлаётган «ўғил»лар, квартирага эга чиқиш учун ўз онасини жиннихонага жойлаштириш ниятида югуриб юрган «қиз»лар йўқми?

«Андишанинг оти қўрқоқ» деб индамай тураверсак, андиша пардаси сийқалаша-сийқалаша йиртилиб кетмасмикан?! Охир-оқибат миллий маънавиятимизнинг гўзал бир хазинасини бой бериб қўймасмиканмиз?!

...Баъзи фикрларим кескинроқ бўлса узр сўрайман. Зеро, донишманд халқимизнинг асрлар давомида авайлаб келган маънавий қадриятларини асраш ҳар биримизнинг бурчимиздир.

АДАБИЁТ – МАЪНАВИЙ-ИЖТИМОЙ ҲОДИСА

«Ёзувчилик – оддий касб эмас, Худо берган истеъдоддир. Бу касбга ҳеч каерда ўкитиб, ўргатиб бўлмайди. Ёзувчиликнинг мактаби ҳам, дорилфунуни ҳам битта. У ҳам бўлса бир умр ҳаётнинг ичида бўлиш, ўз халқи билан ҳамдард, ҳамнафас бўлиб яшаш, ҳақиқат ва адолатга садоқат билан хизмат қилишдир», деб таъкидланади Президентимиз Ислом Каримовнинг «Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор» мурожаатида. Бу сўзларда теран ҳақиқат бор.

Давлатимиз раҳбарининг мурожаатидан сўнг давлат ёрдамида Ёзувчилар уюшмасининг янги раҳбарияти томонидан талай ишлар қилинди. «Ижод» фонди ташкил этилди. Дўрмондаги боғ ва ижодхона тубдан қайта таъмирланди. Ёзувчилар поликлиникаси қайтадан қурилиб, замонавий жиҳозлар билан таъминланди. Боғда республикамызда ижод қилаётган юзга яқин ёш қаламкашлар семинари ўтказилиб, унда атоқли адиб ва шоирлар ёшлар билан ўз тажрибаларини ўртоқлашдилар. Истеъдодли ёшларнинг асарлари ўқилиб, нашрга тавсия этилди. Хуллас, уюшмада ижодий жараён давом этмоқда.

Ёзувчилик истеъдоди чиндан ҳам Оллоҳ томонидан берилган инъомдир. Уни эзгулик йўлида ишлатмоқ керак. Қалам аҳлининг қисмати аввало ўз Ватани, ўз халқига хизмат қилмоқ, ҳар қандай вазиятда ҳам ҳақиқат ва адолат тарафида бўлмоқдир.

Машҳур гуржи адиби Нодар Думбадзенинг гапи бор. «Мен ўз халқимнинг содиқ итиман», дейди. Чиндан ҳам қаламкаш ўз халқининг содиқ фарзанди, содиқ посбони бўлмоғи керак. Чунки ҳар бир ёзувчи ўз халқи, ўз юртининг гўзал фазилатларини дунёга дoston қилишга, бу билан фахрланишга ҳақли.

Биз собиқ шўро тузумини мустабид деб аташимиз бежизмас. Шўро тузумида бепоеън мамлакатда яшовчи барча миллит вакиллари – рус ва ўзбек ҳам, украин ва козоқ ҳам, яҳудий ва калмиқ ҳам қатағон қиличидан омон қолмади. Золим тузум жаллодлари ҳар бир миллатнинг энг сара, энг истеъдодли фарзандларини қирғин қилдилар. Алам қиладиган жойи шундаки, халқнинг энг содиқ фарзандларига «халқ душмани» деган тамға босилди. Халқнинг фидойи фарзанди қандай қилиб «халқ душмани» бўлиши мумкин? Шўрлик олим, адиб, шоир ёки давлат арбобининг айби адолат ва ҳақиқатни ҳимоя қилгани, ўз юрти ва халқининг озод бўлишини орзу қилганимиди?

«Ўткан кунлар» романи қаҳрамони Юсуфбек ҳожитилидан остонангда қандай қаттол ёв турибди, сенлар «қипчоқ», «қора чопон» деб бир-бирингни гўштингни еб ётибсан», дегани учун Абдулла Қодирийни, ўзбек аёли номидан «кулган бошқалардир, йиғлаган менман», деб ёзгани, яъни халқ дардини ифодалагани учун Чўлпонни отдилар. 37-йил қатағонлари 50-йилларда яна такрорланди. Шўронинг қонли қиличи миллионлаб истеъдодли инсонларнинг ёстиғини қуритди.

Зулм пойдеворига қурилган шўро тузуми билимли, истеъдодли, ватанпарвар ва эрксевар инсонларни ёмон кўрар, каттадан-кичик ҳамманинг муте, оломонга айланишидан манфаатдор эди. Ижод – фақат «кўнгил иши» эмас, қаламкаш шунчаки кўнгли тусаса ёзиб,

тусамаса бекор ўтирадиган «қоғоз қораловчи» эмас. У – ижтимоий шахс! Ватан туйғуси, адолат туйғуси қалбида жўш уриб туради. Ижодкорнинг виждони ҳамиша уйғоқ бўлмоғи керак. Олтмишинчи йилларда истеъдоди ўртачадан пастрок, аммо «сиёсий ҳушёр» бир шоирнинг радиода ўқиган шеърини эшитиб, тепа сочим тикка бўлиб кетган эди. «Ким эдик ўтмишда биз, номи йўқ, қашшоқ, гадо!» Ҳой, барака топгур, арзимаган қалам ҳақи ёки қандайдир таъма учун ўз халқингни бунчалик ҳақорат қилишга уялмайсанми? Балки ўтмишда сенинг авлод-аждодаларнинг тиланчилик қилса қилгандир, аммо бутун бошли халқни «гадо», «номи йўқ» дейишга нима ҳақнинг бор? Номини йўқ халқ ҳам бўладими?

Ижодкор зиммасига юкланадиган яна бир вазифа бор. Бу – умумбашарий кадриятларни тараннум этиш. Асрлар қаърига назар ташласак, фақат ўз халқи эмас, умуман башариятнинг фарзандига айланган сиймоларни кўрамиз. Ҳазрат Навоий ва Шекспир ҳам, Лев Толстой ва Бальзак ҳам, Пушкин ва Тагор ҳам шундай улуғ зотлардир. Турихда адолат туйғуси кучлилиги сабабли бошқа юрт ва халқлар ҳимоясига қаратилган асарлар ёзган адибларни ҳам кўрамиз. Бунга буюк рус ёзувчиси Лев Толстой мисол бўла олади. У ёшлигида Кавказ урушида қатнашган. Аммо йиллар ўтиб яратилган «Ҳожи Мурод» деган гўзал қиссасида Кавказ халқларининг миллий озодлик ҳаракатини ҳимоя қилган. Яна бир рус адиби К.Паустовский ёзувчининг виждон бурчи ҳақида ҳикоя қилар экан, ғалати мисол келтиради. Бундан бир неча аср аввал Голландия Индонезияни босиб олади. «Ёввойилар» истиқомат қиладиган Ява оролини забт этиш учун юборилган зобитлар орасида Эдуард Беккер деган йигит ҳам бўлади. Ёзувчилик иқтидори бор йигит голландиялик аскарларнинг камалак ва ўқ-ёйдан бошқа қуроли бўлмаган «ёввойилар»ни замбаракдан ўққа тутиб кириб ташлашаётганини кўриб, даҳшатга тушади. Айниқса, бир нарсанинг нафратини кўзгайди. Европаликлар замбаракка қарши ўқ-ёй билан дангал бор-

ган маҳаллий аҳолини кўрқитишнинг «антиқа» усулини ўйлаб топадилар. Улар замбарак ўқини (снарядни) нажасга булғаб отадилар. Замбаракдан парча-парча бўлиб кетишдан кўркмаган маҳаллий жангчилар нажас ҳидидан жирканиб, чекинадилар. Шунда Беккер «бу ўрмонлар юртининг ярим яланғоч одамлари ёввойи эмас, биз — голландиялик босқинчилар ёввойимиз», деган қарорга келади. Юртига қайтгач, ўзига ваъда қилинган каттагина лавозимдан воз кечиб, «Жабрдийда» деган тахаллус остида «Севги мактублари» деган роман ёзади ва асарида ўзи гувоҳ бўлган воқеаларни тасвирлайди. Бу ўша замондаги Голландиянинг босқинчилик сиёсатига қарши исён эди. Табиийки, романни ҳеч ким нашр этмайди. Охири «ишбилармон» бир ношир роман қўлёзмаси ва нашр этиш ҳуқуқини адибдан арзон-гаровга сотиб олади ва ...романни жуда кам нусхада, биров харид қилолмайдиган даражада қиммат баҳода чоп этади. Асар китобхонларга етиб бормади. Ҳукмрон доиралар адибни миллат душмани деб эълон қиладилар. Ёзувчи хор-зорликда вафот этади... Бунни қарангки, ўтган асрнинг иккинчи ярмида, иккинчи жаҳон урушидан кейин Индонезия мустақилликка эришгач, «Севги мактублари» романи Индонезия ва бошқа мамлакатларда нашр этилади. Индонезияда Эдуард Беккерга ҳайкал қўйилади. Бу ижодкор ижтимоий шахс эканига ёрқин мисолдир.

Кези келганда масаланинг маънавий жиҳатдан ташқари моддий томонига ҳам эътибор беришга тўғри келади.

Адиб ва шоирнинг чоп этилган китобини ўн минглаб одам ўқийди. Энди унинг меҳнат маҳсули шунчаки «кўнгил мулки» деган чегарадан чиқади. Ҳам маънавий, ҳам моддий жиҳатдан. Ёзувчининг асари китобга, китоб — товарга, товар эса пулга айланади. Мана шу ўринда муаллиф меҳнатини тўғри баҳолаш ва китоб савдоси масаласига тўхталиш мумкин. «Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида»га Қонунда ҳам, Ўзбекистон Республикаси

Вазирлар Маҳкамасининг махсус қарорида ҳам муаллиф ўз меҳнатидан манфаатдор бўлиши шартлиги таъкидланган. Халқаро нормаларда муаллиф чиққан ҳар бир китобнинг номинал нархидан ўн фоизигача ҳақ олишга ҳақли экани белгиланган. «Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисидаги» Ўзбекистон Республикаси Қонуни лойиҳаси устида ишлашда мен ҳам қатнашганман. Қонун лойиҳасини Америка, Швейцариядаги нуфузли халқаро комиссияларда муҳокама қилингани ва маъқулланганида иштирок этганман.

Афсуски, Қонун тўлиқ ишляпти, дейиш кийин. Бу нарсa китоб савдоси масаласида ҳам ўзбошимчаликка олиб келаётир. «Баҳоси эркин нархда» деган бошкетининг тайини йўқ тушунча бор экан, китоб бозоридаги «ким ошди» савдоси давом этаверади. Ноқулайроқ бўлса ҳам ўзим гувоҳ бўлган бир воқеани айтишим мумкин. Бир китобим «Шарқ зиёкори» китоблар марказида анча арзон баҳода сотилаётган эди. Кўриб хурсанд бўлдим. Сўнг Тошкентдаги (Қорақалпоғистон, Хоразм ёки Сурхондарёнинг чекка туманида эмас, айнан Тошкентдаги) бошқа бир дўконда, худди ўша китобни уч ҳисса қимматга сотишаётганини кўриб, ҳайрон бўлдим. Нега бундайлигини сўрасам, «буни бозор деб қўйибдилар», деган жавоб олдим. Майли, сенинг меҳнатингдан кимдир озми-кўпми наф кўрса, Худога шукр қилиш керак. Аммо инсоф сари барака деган гап ҳам бор. Қизик, нима учун бир «тадбиркор» (аниқроғи чайковчи) тайёр маҳсулотни беш чақирим нарига обориб пуллагани учун асар ёзган муаллифдан ҳам, нашриётдан ҳам кўп наф кўриши керак? Ҳамма мамлакатларда, жумладан, бизда ҳам ВААП (Жаҳон муаллифлик ҳуқуқи ассоциацияси)нинг бўлими бор. Бу ташкилот адиб ва рассомлар, бастакор ва драматурглар, умуман, интеллектуал мулк эгаларининг ҳуқуқини ҳимоя қилади. Дейлик, қайси драматургнинг қайси асари қайси театрда неча марта қўйилди ва неча сўмлик чипта сотилди, шундан қонунда белгиланган фоизи муаллифга тўландими-

йўқми, қайси шоирнинг қайси китоби қанча нусхада нашр этилди, баҳоси қанча, шундан қанчаси муаллифга ажратилди – ҳаммасини аниқлаб боради ва қонун ҳужжатларини бузганлар жавобгар бўлади. Бундан ташқари, баъзи мамлакатларда китоб ҳам худди аптекадаги дори каби аниқ нархда сотилади ва манзилнинг узоқ-яқинлигига қараб маълум суммадан ортиқ устама нарх қўйиш тақиқланади. Масалан, Германияда китобнинг номинал (бошланғич) баҳосига ўн фоиздан ортиқ нарх қўйиб сотиш мумкин эмас. Бу гапни азбаройи сотувчи дўстларимизни камситиш учун эмас, уларни инсофга чақириш ва ижодкор меҳнатини қадрлаш лозимлигини таъкидлаш учун айтаяпман.

Китоб савдосини тўғри ва оқилона йўлга қўйган ташкилотлар йўқ эмас. Масалан, «Шарқ зиёкори» китоблар маркази фаолияти кўп томонлама ўрناк бўларлидир. Бу ерда «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти томонидан чоп этилган китобларгина эмас, бошқа нашриётларнинг махсулотлари ҳам сотилади. Марказнинг ҳамма вилоятларда бўлимлари бор. Марказ Фарғона, Наманган, Андижон, Қашқадарё, Навоий, Жиззах, Бухоро вилоятларидаги айрим туманларда ҳам дўконлар очган. Ҳозир Тошкентдаги бир неча олий ўқув юртларида китоб савдоси ташкил этилмоқда. Мухими, марказ тасарруфидаги тармоқларда китоб қатъий белгиланган нарх билан сотилади.

Юртбошимиз мурожаатида тагин бир жиддий масала ўртага қўйилган.

«Бугунги кунда нашриётларга тўла эркинлик берилган, уларнинг фаолиятига ҳеч ким четдан туриб аралаша олмайди. Лекин ана шу эркинликни тўғри тушуниш, масалага масъулият билан ёндошиш даркор. Яъни фақат иқтисодий манфаат ортидан қувиб, бадий жиҳатдан заиф, миллий маънавиятимиз, қадриятларимизга тўғри келмайдиган, адабиётнинг обрўсини туширадиган китоблар нашр этилишига йўл қўймаслик керак!» деб таъкидланади.

Бу соҳага давлатимиз раҳбарининг ўзи аниқ-равшан ойдинлик киритгани жиддий гап! Албатта, сўз

эркинлиги, хурфикрлик – улуғ тушунча. Бу ўринда гап тақиқлаш, «цензура қилиш» ҳақида кетаётгани йўқ. Бироқ Худо берган истеъдод борми-йўқми, хоҳлаган одам хоҳлаган «асарини» ёзаверса, хоҳлаган ношир хоҳлаган китобини босаверса, хоҳлаган «савдо ходими» хоҳлаган китобини хоҳлаган жойида «эркин нарх»да сотаверса, булар маънавиятга қандай таъсир қиларкин?

Айнан шу нуқтада адабиётимиз равнақи учун муҳим аҳамият касб этадиган боскичлардан бирига келамиз. Бу – қаламкаш ва нашриётнинг алоқаси масаласи.

Бугунги кунда республикамизда ўнлаб нашриётлар, юзлаб босмаҳоналар фаолият кўрсатмоқда. Қонунга биноан лаёқатли ҳар бир юридик ёки жисмоний шахс ноширлик фаолияти билан шуғулланишга ҳақли. Оммавий ахборот воситалари сингари нашриётлар ҳам кўп бўлгани яхши. «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, «Ўзбекистон», «Янги аср авлоди», «Ўқитувчи», Ғафур Ғулом номидаги нашриётлар билан бир қаторда талай нодавлат ва хусусий нашриётлар ҳам бор. Инсоф билан айтганда, хусусий ва нодавлат нашриётларида ҳам яхши китоблар чоп этилмоқда. Афсуски, ноширлар орасида бозор бошида ўтириб олган чайқовчини эслатадиганлари ҳам учраб турибди. Ёзувчиликнинг кўчасига кирмаган «адиб»ларнинг бозорини чаққон қилаётган шундай ноширлардир. Улар эшикдан кириб келган муаллифнинг истеъдоди, ёзган асарининг бадиий қувватига эмас, чўнтагига қараб баҳолайди. Шогирдларимдан бири шундай бир нашриёт директорининг хонасига кириб, тасодифан гувоҳи бўлган ҳангомани айтиб берган эди. Башанг кийинган бир одам хонага ташриф буюради ва директорга «зўр роман» ёзиб ташлаганини, шуни тезроқ ва чиройлироқ китоб қилишнинг «харажати» қанча бўлишини сўрайди. (Зўр романи ким ёзган, агар шу «истеъдод эгаси»нинг ўзи ёзган бўлса, шу пайтгача қаерда юрган эди, нега бирон газета ёки журналда шапалоқдеккина биронта

хикояси ҳам босилмаган, буниси билан ноширнинг иши йўқ.) Ношир хаёлига келган рақамни айтиб, фалон босма табоқ китоб фалон минг нусхада чоп этиладиган бўлса, нашр баҳоси фалон миллионга тушишини айтади. Бунинг учун олдиндан ўн беш — йигирма фоиз «предоплата» қилиш зарурлигини тушунтиради. Шунда бояги «классик ёзувчи» дипломатидан пул чиқариб, «мана ўша предоплата», китобни фалон муддатда чиқариб берсангиз, қолганини оласиз!» дейди. Бу гапга ишонмай, десам, шогирдим ёлғон гапирганини эшитмаганман. Барака топгур ношир «роман»ни қўлтиқлаб келган одамдан «таксир, ўзингиз кимсиз, аввал бирон сатр ёзганмисиз, қўлёзмангизни ким ўқиди, ким тавсия қилди?» деб сўраши керак-ку! Ё бу ёғи «така бўлсин, сут берсин»ми? Бунинг оти адабиётни, маънавиятни оёқ ости қилиш деб аталади!

Мени қувонтирадиган жиҳати — бугунги кунда адабиётга наср соҳасида ҳам, шеърятда ҳам ёрқин истеъдодли ёшлар кўшилмоқда. Жумладан, катта прозада ҳам китобхонни ўйлатадиган, жиддий, бадиий бақувват романлар яратилаяпти. Афсуски, юзинчи саҳифага борганда ўнинчи саҳифаси эсдан чиқиб қоладиган, «романлар» ҳам йўқ эмас. Холбуки роман ёзиш жуда оғир меҳнат. Дейлик Лев Толстойдек даҳо адиб етмиш йиллик фаол ижоди давомида нима учун учта роман ёзган? Хоҳласа ҳар йили биттадан — етмишта романни қойил қилиб ташлаши мумкин эди-ку!

Ўзимизнинг атоқли адиблар — Абдулла Қодирий, Чўлпон, Ойбек, Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор, Саид Аҳмад, Асқад Мухтор, Шухрат домла, Ҳамид Ғулом, Мирзақалон Исмоилий, Одил Ёкубов, Пиримқул Қодиров, Ўлмас Умарбековлар ҳам беш-ўнтадан роман қолдириши мумкин эди. Нега шундай қилишмаган? Гап шундаки, роман ёзиш учун роман тафаккури керак! Қолаверса, катта полотнодаги ҳақиқий ижод билан «вокеанавислик» орасида жиддий фарқ бор! Романнинг уч юз ёки беш юз саҳифасини баб-баравар

ёритиб турадиган қалб алангаси керак! Китобхонни ларзага соладиган инсонлар қисмати, халқ ва жамият ҳаётининг катта қатламини тасвирлаш зарур. Китоб бўлиб чиққан асар ўқувчининг маънавий мулкига айланиши керак. Бадий адабиёт дегани шунчаки «шахсий кузатувлар» мажмуи ёки олди-қочди «воқеанавислик» эмас.

Устоз Абдулла Қаҳҳорнинг бир гапи бор эди. «Учувчиликни билмаган одамни самолёт штурвалига яқин йўлатмайдилар. Аммо ёзувчиликнинг кўчасига кирмаган одам чала-чулпа «асар» ёзиб ташласа ва босасан, деса нега индамай туриш керак?»

«Пулини тўлаб қўйиб» китоб чиқарадиган «ёзувчи»нинг «шедевр» асарини қандай қисмат кутади? Бу ҳолат икки хил бўлиши мумкин. Китоб чиққач йиллаб дўконларда чанг босиб ётади. Ёки аксинча, муаллифнинг «аралашуви» билан тезда тарқалиб кетади. Аммо ҳар икки ҳолатда ҳам бундай «иждод намунаси»нинг фойдадан кўра зиёни кўпроқ бўлади. Сабоби, у китобхоннинг адабиётдан кўнглини совутади, халққа, жамиятга маънавий зарар келтиради.

«Бозор иқтисоди» шароитида қоғоз, пленка, матбаа харажатлари қимматлашиб бораётган пайтда нашриётлар «олдиндан ҳақи тўланадиган» китобларни битта-яримта чиқарса-ку, садкаи-сар! Аммо Юртбошимиз таъкидлаганидек, иқтисодий манфаат кетидан қувиб, маънавиятимиз, кадриятларимизга тўғри келмайдиган бундай «самиздат»ларни истеъдодли иждоқорларнинг асари ўрнига чоп этишни одат қилиб олган нашриётнинг борида йўғи афзал! Бундай «чайқовчи» ноширларни лицензиясидан маҳрум қилиш керак.

Яна бир нарса «удум бўлиб» бораяпти. Мана, бир газетада чиққан эълон. «Ибратли кишилар ҳаёти» деган китобимга қаҳрамон излаб юрибман! Бу нима дегани? Киссаси қаппайган одам ўзи босиб ўтган «шонли ҳаёт йўлини» айтиб беради, бир қаламкаш «чойчақани» олиб ва пешонаси тиришиб уни китоб қилиб ёзади ва китоб «қаҳрамон»нинг пули ҳисобига нашр этилади. Албатта, ҳар кимнинг ҳаётида ибратли

ҳолатлар бўлиши мумкин. Уни китоб қилиб чиқариш ҳам мумкин. Жаҳон тажрибасида бу ҳам бор. Фақат ўша китоб қаҳрамони эл-юрт учун, Ватан учун бекиёс хизмат қилган бўлса, таниқли шахс, ҳақиқий қаҳрамон, давлат арбоби, машҳур санъаткор, улкан ихтиролар қилган олим ёки эл севган шоир бўлса, буни тушуниш мумкин. Аммо, узр-ку, кўчанинг нариги бетига ўтса биров танимайдиган одам ҳақида бутун бошли китоб нашр этиб, уни минглаб нусхада тарқатишдан маънавият қандай наф кўради? Бунақа китобни ўша «асар» қаҳрамонининг ўзию, болачақасидан бошқа ким ўқийди?

Яна бир нозик жойи, асарнинг бадий қувватига эмас, муаллифнинг киссасига қараб турадиган нашриётлардан истеъдодли ёзувчи ва шоирлар қадамини тортади. Уларнинг китобини-ку, бу бўлмаса бошқа инсофли нашриётлар чоп этаверади. Энг ёмони ёш, истеъдодли қаламкашлар бунақа ноширларнинг эшигига якин келолмайди, тўғрироғи, уларни якин йўлатмайдилар!

Яна бир карра айтай, ҳалол меҳнат қилаётган ношир дўстларимиз, китоб савдоси соҳасининг заҳматкашлари мендан ранжимасин. Бу гапларни бировга иддао қилиш маъносида айтаётганим йўқ. Биринчи навбатда, истеъдодли асарларни чоп этиш, уларни кўпроқ тарқатишга эътибор қаратилса, энг муҳими — шу!

Президентимиз томонидан адабиётга эътибор — маънавиятга, келажакка (Келажакка!!!) эътибор деб баҳолангани мамлакатдаги қалам аҳли томонидан чуқур миннатдорлик билан кутиб олинди. Адиб ва шоирлар ўзининг меҳнати давлат эътиборида эканини, Истиклол ғояларини тараннум этувчи, бадий савияси баланд асарлар яратишлари учун имконият кенгайтиши, уларнинг ижоди ҳам моддий, ҳам маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватланишини ҳис қилмоқдалар. Бу эса қаламкашлар зиммасидаги масъулиятни янада кучайтиради. Уларни янги ижодий парвозларга ундайди.

ЭНГ КАТТА БОЙЛИК

(Ёзувчи Мурод Тиллаев билан суҳбат)

– **Энг яхши ҳунар қайси?**

– Меҳнатнинг айби йўқ, ҳунарнинг ёмони йўқ. Аммо ҳунарлар орасида энг яхшиси – деҳқончилик. Ҳазрат Навоий дон сепиб ризқ ундирувчи деҳқонни Одам Атога киёслагани бежиз эмас. Бу касбда илоҳиётга алоқадорлик бор. Деҳқоннинг кўли кетмонда, кўзи осмонда бўлади...

– **Ҳар бир халқнинг ўзига хос хусусиятлари – менталитети бўлади. Бизнинг халқимизга хос фазилатлар ва малол келмаса, айрим «мундайроқ» жиҳатлар ҳақида нима дея оласиз?**

– Ўзбек халқининг жаҳонга кўз-кўз қилгулик юзлаб фазилатлари бор. Инсоф, андиша, болажонлик, сабр-қаноат, меҳнатсеварлик, ўзаро ҳурмат-эҳтиром, меҳр, оқибат, камтарлик...

Сиз айтаётган «мундайроқ» жиҳатларга келсак... Албатта, ўз халқи тўғрисида «мундайроқ» гап айтиш ўз онасига иддао қилишдек ҳунук нарсас. Лекин бундай «фазилат»дан кўпчилигимиз бенасиб қолмаганимизни айтсак, бошқалар ранжимади, деб ўйлайман.

Қадимдан қолган афсона бор. Эмишки, бир юртга кўп қатори ўзбек савдогарлари ҳам борган экан. Иттифоқо ўша мамлакат подшосининг хазинасидан бебаҳо бир гавҳарни кимдир ўмариб кетибди. Ўзга элдан келганлар, шу қатори бизнинг тўрт нафар савдогарлар ҳам ҳибсга олинибди. Гумон қилинганларнинг ҳаммасини зиндонга солиб, тепасига ўнлаб қуроқланган қоровуллар қўйишибди-да, ўзбек савдогарларини оддий бир чуқурга ташлаб тепасига соқчи ҳам қўйишмабди. Сабабини сўрашса, «буларга соқчининг кераги йўқ, биттаси қутулиб кетмоқчи бўлса, бошқаси оёғидан тортиб ушлаб қолаверади», дебди.

Албатта, бу жуда аччиқ, жуда армонли гап. Бирок тан олиш керак. Бизда лоқайдлик, ноахиллик қусури бор. Саксонинчи йиллар ўрталарида «ўзбек иши», «пахта иши» баҳонасида марказдан келган Гдлянчи жаллодлар минглаб бегуноҳ инсонларни қамокқа тикди, ҳўрлади... Улар Кавказда ёки Болтиқбўйида бутун бошли халқни оёқ остида топтаб, бундай хунрезлик қила олармиди? Менимча йўқ, халқдан қўрққан бўларди. Афсуски, ўша пайтдаги айрим раҳбарлар олисдаги казо-казолардан, қолаверса, ўз курсисини йўқотиб қўйишдан қўрқиб, индамай тураверди. Худода шукр, Мустақиллик шарофати ва Юртбошимиз жонқуярлиги билан «ўзбек иши» дегани ғирт туҳмат экани исботланди ва гдлянчилар ин-инига кириб кетди.

Ўзимизнинг қонимизда бор бўлган лоқайдлик ҳақида кескин гапирган бўлсам, узр сўрайман.

— **Талабалик — олтин даврим, дейдилар. Сизнинг талабалигингиз...**

— Менинг талабалик даврим олтин эмас, «бриллиант» бўлган. Навоий театри бекати билан Хадра бекати орасида трамвайда қатнаш билан ўтган. Гарчанд мактабни медаль билан битирган бўлсам-да, оилага ёрдам бериш учун ишлашга тўғри келган. Аввал сиртқи бўлимда ўқидим. Сўнг кундузги бўлимга ўтганда ҳам ишни давом эттирдим. «Тошкент ҳақиқати» газетаси тахририяти Навоий театри ёнида, факультетимиз эса Хадрада эди. Куннинг биринчи ярмида ишлаб, иккинчи ярмида ўқишга шошилар, тушликни ҳам трамвайда кетаётиб, «ТП» сомса — ҳозирги гуммага ўхшаган, «тўрт тийинлик перашка» билан «амаллаш»га тўғри келар эди... Аммо бунга афсусланмайман. Барибир, ўша дамлар энг жўшқин йиллар эди...

— **Қандай одамга хавас қиласиз?**

— Қандай одамга дейсизми? ...Эрталаб тойчоқдек гижинглаб уйғонадиган, аҳли-аёли, фарзандлари билан бир бурда нонни еб олгач, ишига шошиладиган, елкалари офтобда чўяндек қорайиб, терлаб-пишиб бетон қуядиган, кечкурун шошилиб уйига келиб, ои-

ласи қуршовида бир коса насибасини иштаҳа билан тановул қилиб, «минг серияли» кинонинг навбатдаги қисмини кўргач хотинига «жойни солмайсанми, она-си», деб имо қиладиган ва ...эрталабгача ҳурракни вадаванг қўйиб ухлайдиган одамга жуда ҳавас қиламан.

– Кейинги пайтларда адабиётда удум бўлаётган «модернизм»га қандай қарайсиз?

– Ижод – изланиш демак. Модерн эса янгилик дегани. Ижоддаги ҳар бир изланишни маъқуллаш керак. Ҳозир адабиётда йигирмадан ортик «изм»лар бор. Уларнинг ҳар бири ўз сўқмоғидан тоғнинг энг баланд чўққисига чиқиб бораётган альпинистга ўхшайди. Ўша чўққининг номи Гуманизм деб аталади. Зеро, адабиётнинг бош вазифаси Инсонни кашф этиш. Чўққига ким етиб боради, ким ярим йўлда қолиб кетади, буниси Худо берган талантга боғлиқ.

– Энг катта армонингиз?

– Онам билан суратга тушмаганман!

– Энг оғир гуноҳ нима?

– Ота-онани ва гўдакни ҳўрлаш.

– Ёзувчининг ижтимоий бурчи ҳақида...

– Тушундим. Ҳақиқий ижодкор ўз халқининг содиқ фарзанди, содиқ посбони, содиқ хизматкори, борингки, содиқ «кули» бўлмоғи керак!

– Қандай инсоний фазилатларини қадрлайсиз?

– Ҳалоллик. Самимият. Ростгўйлик. Камтарлик. Садоқат.

– Қайси иллатларни ёмон кўрасиз?

– Нопоклик. Иккиюзламачилик. Ёлғончилик. Ялтоқилик. Калондимоғлик. Хиёнат.

– Она меҳри ота меҳридан юз чандон кучли бўлади, дейдилар?

– Унчалик эмас. Ота меҳри она меҳридан кучсиз эмас, «яширинрок» бўлади.

– Ўз феълингиз туфайли азият чеккан пайтларингиз бўлганми?

– Сўраманг! Қайси биридан бошлай. Биринчидан, биров камситилаётганини кўрсам, чидаб туролмайман. Етти ёт бегонани ҳимоя қиладан деб, балога

коламан. Иккинчидан, ўзим ёлғондан хазар қилганим учун мени ёш бола ҳам бемалол алдаши мумкин. Учинчидан, тўғри сўзнинг «тўкмоғи» бошқалардан кўра ўзингни пешонангни кўпроқ ғурра қилишини билсам ҳам шу ярамас одатни ҳеч йўқота олмайман... Бир одамга шунча нуқсон етарли бўлса керак?

– Қайси асарингиз ўзингиз учун, айниқса, кадр-ли?

– Неча йил аввал ёзилганидан қатъи назар бугун ҳам китобхонни ҳаяжонга солаётган, ҳаёт ҳақида ўйлашга ундаётган асарни. Улар қайси китоб эканини ўқувчининг ўзи ҳал қилади.

– «Дафтар хошиясидаги битиклар» қайта-қайта нашр этилиб, қўлма-қўл бўлиб ўқилаяпти. Бу асарни қайси жанрга киритган бўлардингиз?

– Умуман, инсоннинг, қолаверса ижодкорнинг тафаккури бир лаҳза ҳам «бекор турмайди», муттасил фикрлайди. «Дафтар хошиясидаги битиклар» – менинг ярим аср давомидаги ўйларим, инсоннинг буюклиги ва ожизлиги ҳақидаги кузатувларим, хулосаларим... Аммо улар шунчаки бировга «ақл ўргатиш» ниятидаги насиҳатлар эмас. Уларнинг ҳар бирини алоҳида «синтезланган» асар деб атаса бўлади. «Битиклар» китобхонни ҳаяжонга солса, ўйлашга ундаса, демак, уларда туйғу билан фикр уйғунлашган экан...

Яъни бу – бадий-фалсафий китоб. Уни қандайдир жанр қолипига солишни ўйлаган эмасман. Назаримда бунинг китобхон учун ҳам аҳамияти йўқ...

– Инсон учун энг азиз ва қудратли туйғу нима?

– «Ишқ-муҳаббат» дейишимни кутаяпсиз, шундай-ми? Инсон учун энг қудратли ва муқаддас туйғу – она меҳри. Ишқ-муҳаббат, албатта буюк нарса. Аммо кези келиб у совиши, камайиши, ҳатто тугаб қолиши ҳам мумкин. Она меҳри сусаймайди ҳам, ўзгармайди ҳам, тугамайди ҳам...

– Сиз фарзанди учун жон фидо қилишга тайёр жафокаш оналар ҳақида кўп ёзгансиз. Айтинг-чи, аёллар орасида боласини етимхонага ташлаб кетаётганлар кўпайиб бормаяптими? Иккинчи жаҳон урушида бизнинг оилаларимиз жангоҳлардан чи-

киб келган юз минглаб етим болаларни боқиб олган, сўнгги бурда нонини уларга берган. Ҳозир нега баъзилар ўз боласидан воз кечаяпти?

– Ҳар ким ўзидан ўтганини ўзи билади. Аёл киши бирон мусибатга йўлиққан ёки ноиложлик туфайли шундай қилаётганини тушуниш мумкиндир. Аммо учта болани учта эркакдан «килаштириб», «туғиш менадан, боқиб олиш давлатдан», деб фарзандини етимхонага ташлаб қочаётганлар Она деган, Аёл деган унвонга лойиқ эмас! Бундайларнинг миллати ҳам, оналик меҳри ҳам, аёллик ори ҳам йўқ! Булар жўжаси халақит бермаслиги учун тухумини инкубаторга топшириб, ҳар куни ҳар хил хўроз билан «дон олишади-ган» товукқа ўхшайди.

– Ўтган асрнинг саксонинчи йилларида республика телевидениесида «Баҳс» деган кўрсатувни олиб борар эдингиз. Муболагасиз айтиш мумкин-ки, уни миллионлаб одамлар ҳаяжонланиб томоша қилар, чунки унда халқнинг тили учиди турган муаммолар, аиниқса, маънавиятга оид жиддий фикрлар ўртага ташланар эди. Кўрсатув тўсатдан тақа-тақ тўхтаб қолганининг сабаби нимада?

– Чиндан ҳам «Баҳс»да кўтарилган талай муаммолар – миллий кадриятларни асраш, оила муқаддаслиги, нонтепкилик қилиш гуноҳ эканлиги – хуллас турли мавзудаги кўрсатувларга минглаб хатлар келган. Анчаси архивимда турибди.

Кўрсатувнинг тўхташига сабаб... Ажойиб кунларнинг бирида мени «юқори идора» – Марказкомга чақиришди. «Баҳс» томошабинлар орасида машҳурлигини айтиб, «муҳим» бир мавзуни тавсия қилишди. «Атеизм – худосизлик мавзуида баҳс қилсангиз, бу сизга «партиявий топширик» дейишди». Бир камим миллионлаб халқ олдида даҳрийликни тарғиб қилиш қолувди», деб кажбаҳслик қилсангиз балога қоласиз. «Мен бу соҳанинг мутахассиси эмасман, бундай кўрсатувни атеистларнинг ўзи қилгани дуруст, бу менинг қўлимдан келмайди», деб узр сўрадим. Эртасидан телевидениега бормай қўяқолдим.

– Эсимда, 1989 йили «Икки эшик ораси» романингиз 120 минг нусхада нашр этилиб, бир йилга қолмай тарқалиб кетган эди. Ҳолбуки, асар ундан бир оз аввал 60 минг нусхада чиқиб, улар ҳам тез сотилганди... Кейинги пайтларда китоб ўқиш анча камайиб кетяпти. Сабаби?

– Чиндан ҳам ўтган асрнинг саксонинчи йилларида шеърӣ китоблар 60 минг, насрий асарлар 120 минг нусхагача босилар ва тезда тарқалиб кетарди. (Албатта яхши асар бўлса). Кейинги йилларда китобнинг «оммавийлиги» бир қадар камайгани тўғри. Бунинг сабаби, яхши асарлар кам ёзилаётганида эмас. Сабаблари кўп. Нашр харажатлари қимматлашгани учун китобнинг таннари кўтарилгани, китоб савдосидаги айрим нуқсонлар, масалан, харидоргир китобни уч-тўрт ҳисса қимматга сотаётган чайқовчи «тадбиркорлар», бир марта ўқишга аранг арзийдиган «олдиқочди» «асарлар»нинг «болалаб кетгани», «кўнгил хуши учун» пулини олдиндан тўлаб қўйиб, китоб чиқарадиган ҳамёни бақувватлар пайдо бўлгани... Яна бир сабаб. Бугунги ёш авлоднинг китоб ўқишдан кўра «осонроқ», «қизиқарлироқ» бошқа машғулоти ҳам оз эмас. Қайси кўчага кирманг, қайси бекатга борманг, «Интернет клуб»га дуч келасиз. Албатта, Интернет йигирманчи асрнинг энг буюк ихтироларидан бири. «Клуб»га кириб «ралли» ёки «боевик» ўйнайдиган боланинг реакцияси тезлашади. Бироқ ақли пешланиб қолмайди. «Болажонли» «бойвачча» ота-она эса олтинчи синфда ўқийдиган боласига «компьютер ўйини учун» пулни аяб ўтирмайди. Аммо болага китоб олиб беришга пул қизғанади. Интернет ўйини бир соатга яраса, китоб (албатта яхши асар) бир йил, ўн йил, эҳтимол бир умрга хизмат қилиши мумкин.

Демак, айбни ўзимиздан ҳам излаш керак. Бир нарсани мамнуният билан айтишим мумкин. Кейинги пайтда ёшларнинг китобга қизиқиши, бадий асарни тушуниши кучайиб бораётгани кўриниб турибди. Демак, адабиёт ўзининг буюк вазифаси – инсонпарварлик миссиясини давом эттираверади!

– **Энг муҳим ижодий принципингиз?**

– Худо кўнгилга солмагунча ҳақиқий ижодкор кўлига қалам олмайди.

– **Танқидга муносабатингиз?**

– Танқидни ёнгоққа ўхшатаман. Чақиб кўраман. Мағзи тўқ бўлса, мамнуният билан қабул қиламан. Пуч бўлса, тупуриб ташлайман.

– **«Ўнг юзингга урсалар, чап юзингни тутиб бер», деган фалсафага муносабатингиз?**

– Бундай фалсафа ҳамма халқлар ва ҳамма динларда бор. Аслида бу одамзотни кечиримли, инсофли бўлиш, қасоскорликдан ўзини тийишга давъат этувчи инсонпарвар шиор. Мен ҳам доим шунга амал қилишга уриндим. Ҳар ким қилмишига яраша жавобини олишига ишондим. Қолаверса, яна бир шиорим бор эди. Эсли одам оёғига ёпишган лойни қўли билан тозаламайди...

Афсуски, андишани кўрқоқлик, камтарликни нодонлик деб санайдиган, ёмонлигига жавоб қилмасанг, «ана, гуноҳи бўйнида эканки, овози ўчиб қолди», деб баттар қутурадиганлар ҳам бор экан. Шунингга англагандан кейин гарчанд ўзим феълимни ўзгартиришим мушкул бўлса-да, фарзандларимга бошқача ўғит берадиган бўлдим. Бир юзингга урсалар, икки юзига уриб жавоб қил! Шунда сен билан ҳисоблашадиган бўладилар! Набираларимга ҳам шунини ўргат!»

– **Сизнингча, қаламқаш учун энг катта бойлик нима?**

– Китобхон меҳри... Оллоҳ шундан бегона қилмасин...

ЭЛ АРДОҒИДАГИ АДИБ

Озод Шарафиддинов,
Ўзбекистон Қаҳрамони

Бу воқеа Қувадаги бир колхозда рўй берганди. Дала шийпонида, тушлик вақтида китобхонлар билан учрашув бўляпти. Авжи саратон. Қуёш роса забтига олган. Чоққина ҳовуз теварагидаги толлар ҳам, дид билан саралаб экилган анвойи гуллар ҳам иссиқдан толиққандек қилт этмайди. Лекин учрашувга тўпланганларни жазирама шаштидан қайтаргани йўқ.

Олис бригадалардан ҳам, ҳатто қўшни хўжаликлардан ҳам одамлар келишган.

Бир маҳал, одмигина кийингин ўрта ёшлардаги аёл минбарга кўтарилди. Чехрасида чўнг бир мусибатнинг муҳри илғаниб турган бу аёлнинг исми Мушарраф ая экан.

— Ўткиржон, сиз менинг ўғлимсиз, — деди у ҳаяжон ичида. — Ҳайрон бўлманг, менинг ўғлим бор эди. Афғондан темир тобути келди. Йиғлай-йиғлай кўзимда ёш қолмади. Мусибат мени енгиши аниқ эди. Бир куни қўлимга бир китоб тушди. «Дунёнинг ишлари». Уни ўқидиму руҳим енгил тортгандай бўлди. Аёлнинг, Онанинг улуғлигини яна бир бор ҳис қилдим. Шунда сизни ўғлим ўрнига ўғлимдек қабул қилдим. Аллоҳдан ўғлим яшаёлмаган умрини сизга бағишлашини тиладим. Шу тилак билан сизга атаб дўппи тикдим...

Мушарраф ая гапини тугатиб, Ўткирнинг ёнига борди ва оқ докага ўралган дўппини олиб, бошига кийгизди. Йўқ, гулдурос қарсақлар янграмади, кимлардир бўғзига келган йиғини ютиб, кўзларини пирпиратди, кимларнингдир кўзларига ёш қалқди.

Оддий қишлоқ аёлининг адибга бунчалик меҳри мени ҳанузгача ҳаяжонга солади. Бора-бора оддий одамларнинг Ўткирга бағоят эҳтиром кўрсатишига кўникиб ҳам кетдим. Чунки ҳар йили камида бирикки марта бундай ҳодисаларнинг гувоҳи бўла бошладим... Бир куни Жаъфарали Пайғамов деган одамдан телеграмма келди. У киши Ўткирнинг номига атаб бир қути ортиқ пилла тутипти ва унга олган 828 сўм пулни Ўткирнинг номидан Тинчлик фондига ўтказипти. У пайтларда 828 сўм катта пул эди. Бир куни йўлимиз Қўқонга тушганда, Жаъфаралини излаб топдик. У шундоққина Қўқоннинг биқинида, «Ўзбекистон» туманидаги Ғаниобод совхозида истиқомат қилар экан. Уйига бордик. Хийлагина аёлманд одам экан. Ҳовлида бир гала бола-бақра чангга беланиб ўйнаб юришипти. Ҳовли-жойнинг ўзи ҳам ҳашаматли эмас. Ҳар қалай, 828 сўм зинҳор-базинҳор ортиқчалик қилмайдиган рўзғор. Гап айланиб, Жаъфаралидан нега бундай қилганини сўрадик. «Билмасам, — дея кулибгина жавоб берди у. — Шу ёзувчи менга ёқади. Ҳурматимни билдириб қўяй дедим-да...»

Бир гал Самарқанддан қайтаётиб, Ғаллаоролда тўхтадик. Бизни шу районлик Маматқул ака билан таништиришди. Ўрта ёшлардаги қотмадан келган бу одам ўша китобдан таъсирланиб тумандан бешолти чақирим нарида, сувсиз адирлар бағрида боғ қилипти. Маматқул ака бизни боғига олиб борди. Ярим гектарча жойда турфа дарахтлар яшнаб кўкариб ётипти. Маматқул ака уларни кўкартириш учун роса меҳнат сарф қилипти — аввал адирнинг тепасида қор ва ёмғир сувлари тўпланадиган сардоба артезиан қудуқ қазипти, унинг устини ёпибди ва катта-кичик қувурлар орқали сувни қуйига оқизиб, ниҳолларга тарапти... Лекин бизни бошқа нарса ҳайрон қолдирди — шунча меҳнат сарфлаб барпо қилган боғини Маматқул ака Ўткирнинг номига атапти, боғнинг кираверишидаги шийпон пештоқиға

эса адибнинг сувратини илиб қўйибди. Ўткир суратни олиб ташлашни илтимос қилди. Маслаҳат билан боғ дарвозасига «Оналар боғи» деган ёзув илиб қўйиладиган бўлди. Табиийки, ўзи қурувчи бўлган, адабиётга ишқи тушиб қолган Маматқул ака Ўткирнинг ҳамма асарларини ўқиган, ҳамма суҳбатларини тинглаган ва унга чин юракдан тан бериб, ихлос қўйган экан.

Бундай мисолларни яна кўплаб келтириш мумкин. Уларнинг кўпчилигига ўзим гувоҳ бўлганман. Қарангки, республикамизнинг ҳар хил вилоятларида, шаҳар ва қишлоқларида, тоғлик жойларда ва водийларда, ёшлар ва кексалар, эркаклар ва аёллар ўртасида касби кори адабиётга алоқадор одамлар ҳам, адабиётдан узоқ турадиганлар ҳам Ўткирни ана шундай самимият билан севадилар. Кимларнингдир «уюштириш»и, кимларнингдир буйруғи билан эмас, ўз қалбларининг амри билан севадилар.

Ўткир Ҳошимов — эл ардоқлаган адиб. Унинг бахти шундаки, у адабиётга кириб келганидан бери ижодда фирромлик ва мўлтонилик йўлидан юрмади, виждонига хиёнат қилмади, истеъдодини шахсий манфаатларига қурбон қилмади.

Унинг қалбига қулоқ солмай, виждонига хилоф равишда ёзган, ёлғонга ва ёмонликка хизмат қилувчи ёки китобхонни лоқайд қолдирувчи биронта асари йўқ.

Ўткир Ҳошимов 1941 йилнинг 5 августида Тошкентнинг Дўмбиравот деган жойида туғилди. Унинг аждодлари ўз замонасининг етук инсонлари бўлишган. Бобокалони Абулқосимхон эшон Чор Россиясининг Туркистонга қилган босқинига қарши турган уламолардан бўлиб, ўн тўққизинчи аср ўрталарида ўз маблағига катта мадраса қурдирган. Унда юздан ортиқ талаба илм олган. Абулқосимхон эшон аҳли илмнинг ётоғидан тортиб кундалик турмуши учун нафақа (стипендия) ҳам тўлаб борган. Бу дар-

гоҳда Абдулла Қодирий ҳам ўқиган, таҳсил кўрган. Абулқосимхон мадрасаси ноёб тарихий обида сифатида ҳозир ҳам сақланиб турибди.

Бу зоти шарифнинг жасорати ва фидойилигини исботловчи яна бир воқеа тарихга кирган. 1892 йили Тошкентда вабо касали тарқалади. Келгиндилар зулмидан безор бўлган халқ оёққа туради. «Вабо қўзғалони» бошланади. Шунда Чор Россиясининг аскарлари Эски шаҳарга бостириб кириб, қатли ом бошлай деб турганида Абулқосим эшон ўлимни бўйнига олиб, ўша пайтдаги генерал-губернатор Вревский номига ариза ёзиб киради ва бундай хунрезлик ҳар икки томон учун ҳам фожиали бўлишини ётиғи билан тушунтиради. Аскарлар Эски шаҳардан олиб чиқилади. Сўнг Абулқосимхон хазратлари номоздан кейин юзлаб халойиқ олдида вабони ўзи билан олиб кетишини тилаб Аллоҳга илтижо қилади. Орадан кўп ўтмай вафот этади ва... вабо барҳам топади...

Бўлажак адибнинг отаси Атаулло Ҳошимов эса оддий ишчи бўлган — у умрининг кўп қисмини Тошкент тўқимачилик комбинатида, кейин шу комбинат қошидаги болалар оромгоҳида ишлаб ўтказган. «Отам эскича алифбедаги китобларни ҳам, замонавий газеталарни ҳам муттасил ўқиб борар, камгап, хийла тажанг, аммо ниҳоятда ҳақпараст одам эди... Бирон ноҳақликни кўрса, лоп этиб ёниб кетар, «падарингга лаънат», «кўрсатиб қўйиш керак», деб шовқин кўтарарди». Отасидаги стихияли ҳақпарастлик кейинчалик фарзандига кўчган бўлса, асарларидаги жиғибийронлик, ҳақсизликни ёниб қоралаш, адолатни ҳимоя қилиш шу отамерос ҳақпарастликнинг оқибати бўлса не ажаб.

«Отамдан қаттиқ ҳайиқар эдик, — деб ёзади адиб. — Отам бирон марта ҳам бир тарсаки урган эмас (оилада фарзандлар бир қиз, тўрт ўғил бўлишган — О. Ш.) Отани қаттиқ иззат қилишни онам ўргатган».

Бўлғуси адибнинг онаси Ҳакима Ҳошимова уй бекаси эди. Бу аёл мадраса кўрмаган бўлса ҳам, ғоятда зеҳни ўткир, жуда хушфеъл аёл бўлган. У ниҳоятда фариштали, диёнатли аёл бўлгани учун маҳалла-кўйда уни ёшу қари баравар ҳурмат қиларди. Одамлар ўртасида бу ажойиб инсон «Пошша оийи» деган ном билан шуҳрат топганди.

Ўткир маҳаллада ҳашар йўли билан қурилган бир қаватли мактабда ўқиган. Бироқ унинг мактабдаги ҳаёти ҳам осон кечган эмас. У мактабга борганида уруш тугаганига бор-йўғи уч йил бўлган, мамлакат оғир жароҳатларини ҳали даволаб улгурмаган эди. Кийим-кечакнинг тайини йўқ, қорни бир кун тўқ бўлса, бир кун оч, чалақурсоқ...

...Ўткир мактабни медаль билан битиргач, «ёзувчи тайёрлайдиган» ўқув юртига кириш кўйига тушди. Бундай ўқув юртини излай-излай Тошкент дорилфунунининг филология факультетига, аниқроғи унинг журналистика бўлимига борди. Бу ерда аввал сиртдан ўқиди, кейин кундузги бўлимга ўтди ва 1964 йилда уни журналист дипломи билан битириб чиқди. Аммо унинг меҳнат фаолияти аввалроқ бошланган. Кўпгина машҳур ёзувчиларнинг ҳаёт йўли билан танишсангиз, ёшликда уларнинг қилмаган ишлари қолмаганини, тирикчиликнинг ҳар хил кўчаларига кириб чиқишга мажбур бўлганликларини билиб оласиз. Ўткирда ҳам шундай бўлган. У ишни бир газетада курьер вазифасидан бошлади. Буни ўзимизнинг тилга кўчирсак «дастёр» дегани бўлади. Кейин корректорга ёрдамчи бўлди, ундан адабий ходимликка кўтарилди. Фақат 1966 йилга келибгина Ўткир айлана-айлана ўз қозигини топган — уни «Тошкент оқшоми» газетасида адабиёт бўлимининг бошлиғи этиб тайинлашгандан сўнг, шу лавозимда роса ўн олти йил меҳнат қилди. Кейин эса Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида бош муҳаррир муовини бўлди. 1985 йилдан 1995 йилгача «Шарқ юлдузи» журналида бош муҳаррир бўлиб

ишлади. 1995 йилдан 2005 йилгача Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисида Матбуот ва ахборот қўмитасини бошқарди. Истиқлол замонида мос қатор қонунларни яратишда фаол иштирок этди.

Ўткир Ҳошимовнинг ижоди анча аввал бошланган бўлса ҳам, «Пўлат чавандоз» деб аталган биринчи китобчаси 1962 йили чиққан. Лекин адибнинг ўзи ижоди бошланган йилни 1963 йил деб ҳисоблайди. Негаки худди шу йили «Шарқ юлдузи» журналида унинг «Чўл ҳавоси» деб аталган ихчамгина қиссаси босилди-ю, Ўткир бир зумда китобхонлар орасида машҳур бўлди-қўйди. Ўткирнинг асарларини кутадиган, улар ҳақида талашиб-тортишиб баҳс юритадиган турфа хил саволларга шу китоблардан жавоб излайдиган ихлосмандлар армияси пайдо бўлди. Ёзувчининг адабиёт даргоҳига қадам қўйганига анча йиллар бўлди. Шу йиллар мобайнида унинг етмишдан ортиқ китоби нашр қилинди. Буларнинг бир қисми рус ва бошқа қардош тилларда, ажнабий тилларда чоп этилди. Китобларнинг умумий тиражи икки ярим миллион нусхадан ошиб кетди. Бу китобларнинг ҳаммаси аллақачон тарқаб кетган — китоб дўконларидан унинг асарларини қидириб топиш амримаҳол. Шу китоблар ёнига Ўткирнинг тўртта драмасини қўшсак, ўнлаб асарларни таржима қилганини айтсак, ўнлаб публицистик асарлар ҳам яратганини эсласак, унинг ижодий фаолияти нечоғлиқ самарадор ва салмоқли эканлигига амин бўламиз. Ҳа, сўнгги эллик йил мобайнидаги ўзбек адабиётини Ўткирнинг ижодисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Адиб ижоди юксак тақдирланди. «Баҳор қайтмайди», «Қалбингга кулоқ сол» қиссалари учун Республика ёшлар мукофотига, «Дунёнинг ишлари» китоби учун Ойбек номидаги адабий мукофотга, «Икки эшик ораси» романи учун эса Давлат мукофотига сазовор бўлди. Ўткир Ҳошимов Ўзбекистон халқ ёзувчиси деган юксак унвон, «Меҳнат шуҳрати», «Буюк хизматлари учун» орденлари билан тақдирланди.

Ўткир Ҳошимов ҳамма қатори оилали. Унинг рафиқаси Ўлмасхон Ҳошимова Ўткир билан бирга ўқиган. Кўп йиллардан бери Тошкент Педагогика коллежида дарс беради. Ўғли Фарруҳ, қизи Юлдуз ҳавас қилса арзигулик фарзандлар. Юлдуз ҳинд-шунос ва юрист. Ўзбекистон телевидениесида олиб борган жиддий кўрсатувлар муаллифи, Фарруҳ филолог ва иқтисодчилик касбини чуқур эгаллаган. Ўткиржон билан Ўлмасхон бир неча набиранинг меҳрибон бобоси ва бувиси...

* * *

1963 йилнинг кеч кузи. Эрталаблар тушган қиров қиш қўшини яқинлаб келаётганидан дарак берса-да, пешинга бориб ҳаво илиб кетади. Уфққа туташ ҳудудсиз пахта далаларида талабалар меҳнат қилишяпти. Бўйи ўртадан пастроқ, яноқлари бир оз бўртиб чиққан, жиккаккина йигитча бошини кўтармай пахта тераяпти.

Шу пайт узоқдан бир қора кўринди. Дам ўтмай яқин келди. Ўткир таниди. Бу — икки кун аввал жавоб олиб, уйига кетган курсдош жўраси Тўлқин Алимов эди.

— Ўткиржон, суюнчини чиқаринг! — деди жўраси. — Сизга Абдулла Қаҳҳордан хат келибди. Очишга қўлим бормай, уйга ташлаб келдим.

Ўткир севинчдан ўзини қўйгани жой тополмай қолди. Гарчанд ҳали хатни ўқимаса-да, Абдулла Қаҳҳордек алломадан хат келишининг ўзи унинг учун байрам эди. Икки курсдош улуғ адибнинг мактубини пахтадан қайтгач, ҳаяжон билан ўқидилар.

«Ўткир!

«Чўл ҳавоси»ни ўқиб суюниб кетдим. Бирдан лов этиб аланга билан бошланган ижоднинг келажаги порлоқ бўлади, қисса жуда соф, самимий, илиқ, табиий, роҳат қилиб ўқилади.

Қиссанинг хат шаклида бўлиши кўп жойларда ритмни бузади, сизни чеклаб қўяди. Ҳикоя биринчи шахсдан олиб борилса ҳам шундай бўлар эди. Буни ўйланг, ҳисобга олинг.

Шу аланга ҳеч қачон пасаймасин, ижодингиз ҳеч қачон тутамасин!

Хурмат билан: Абдулла Қаҳҳор».

Ўткир суюнганидан ўзини қўярга жой тополмай қолди — гўё бирдан бўйи ўсиб кетгандай, қўлини чўзса юлдузларга етадигандай ҳис қилди.

Чиндан ҳам «Чўл ҳавоси» мақтаса мақтагудек эди. Қисса ёшлар ҳаётига бағишланган бўлиб, унда илк муҳаббат, тотли висол онлари, дастлабки изтироблар ҳақида ҳикоя қилинган эди. Бу кичик қисса журналда эълон қилиниши билан кўпчилик ёшларнинг эътиборини жалб қилди, унинг тўғрисида қизғин баҳслар бошланди. Шунинг учун Абдулла Қаҳҳорнинг бу қиссага эътибор берганига ажабланмаса ҳам бўлади. Лекин шундоқ бўлса-да, барибир савол туғилади: ёшларга бағишланган, уларнинг ҳаётдаги дастлабки мустақил қадамларини, илк изланишларини тасвирлаган ҳикоя ва қиссалар, ўша кезларда жуда кўп бўлмаса ҳамки, ҳарҳолда бор эди. Нега энди Абдулла Қаҳҳор уларнинг ичидан Ўткирникини ажратиб олди? Услубининг равонлигими? Тилининг дилраболигими? Баёндаги самимиятми? Айтмоқчи бўлган гапининг салмоқдорлигими? Қаҳрамонларининг инсоний жозибасими? Тасвирланаётган ҳодисаларини яхши билишими? Эҳтимол... Эҳтимол, шуларнинг бири, ёхуд бир нечаси, ёки ҳаммаси жам бўлиб, катта ёзувчининг завқини қўзғагандир.

Жуда кўп одамлар санъатнинг сири борлигини ҳеч иккиланмай тан олишади ва бу сирни истеъдод деб ҳисоблашади. Ўтмишда ҳам, бизнинг замонамизда ҳам минглаб мутафаккирлар, зукко ақл эгалари шу «истеъдод» деган нарсанинг моҳиятини аниқлашга, унинг қаердан келиб чиқишини

билишга, табиатини белгилашга уринишган. Айниқса, шоирлар, адиблар, мунаққидлар бу чистонни чақишга кўп уринганлар. Ўткир ҳам бу масалада, анча бош қотирган. У ёзади: «Бир тоифа одамлар бор. Мен ҳаётда кўп нарса кўрдим, энди китоб ёзсам бўлаверади, дейди. Яна бир тоифа бор. Мен кўп китоб ўқидим, илмим етарли, ёзувчилик қилаверсам бўлади, дейди. Иккала фикр ҳам хато. Кўп нарса кўрган билан, кўп нарса ўқиган билан одам ёзувчи бўлиб қолмайди. Бунинг учун талант керак. Талантнинг биринчи белгиси – чидаб бўлмас дард демакдир. Дард эса ҳавас эмас, зарурат!»

Адиб яна давом этади... «Тасаввур қилинг: сиз китоб ўқияпсиз. Оқ қоғозда қора чизиқлар – ҳарфлардан бўлак ҳеч қанақа ранг йўқ. Ҳеч ким куй ҳам чалмайди. Аммо асарни ўқишга киришишингиз билан кўз ўнгингизда рангин манзаралар пайдо бўлади; қулоғингиз остида ажиб оҳанглар жаранглай бошлайди. Ўзингиз билмаган ҳолда қаттиқ ҳаяжонга тушасиз... Ҳеч шубҳасиз, адабиёт – дунёдаги саккизинчи мўъжиза!» Йўқ, Ўткиржон, адашяпсиз, саккизинчи эмас, биринчи мўъжиза «Аввал Калом бўлган», деган гап ҳам бор-ку... Ахир бадий адабиёт мўъжиза бўлса, унда уни яратадиган одамлар ҳам ўзимиз қатори жўн одамлар эмас, алла-нечук мўъжизакор одамлар бўлиб чиқади-ку! Қўйингчи, санъаткор бўлмоқ учун санъаткорнинг бошқа оддий одамларникидан фарқ қиладиган ўзгача кўзи бўлмоғи, ўзига хос қалби, ўзига хос кўнгли бўлмоғи лозим.

Ўткир ҳаммамиз қатори оддий одам. Лекин бу гапнинг бир қисми, холос, ҳали «бердисини» айтганим йўқ. Унинг асарлари билан танишганда, уларда қалбингизга жон ато қилувчи нафасни ҳис қилганда Ўткир ҳам Эркин ва Абдулла, Ҳалима ва Омон каби Хизр назар қилган одам эканига, у яратган кўпгина асарлар томирида илоҳий қон оқаётганига имон келтирасиз. Менимча, ўзи чина-

кам санъаткор бўлган Абдулла Қаҳҳор худди шу сабабдан Ўткирнинг биринчи қиссасини умумий оқимдан ажратиб ола билди. Худди шу сабабдан адиб кейинчалик элу юрт ардоғига сазовор бўлди.

* * *

Истеъдодли одам санъатда ҳеч қачон бошқалар очган тайёр йўлдан бормайди, у ҳеч қачон ўз ихтиёрини оқимга топшириб қўймайди. Истеъдод — кашф этмоқ, турфа хил йўлларию сўқмоқлари сероб санъат мулкида ўз йўлини барпо этмоқдир.

Ўткир йиллар давомида яратган катта-кичик асарларининг ҳаммасида шу йўлни кашф этишга, ўз услубини яратишга ва мукаммаллаштиришга интилиб келди. Унинг асарларида, айниқса, қисса ва романларида биз муқаррар тарзда икки хусусиятнинг уйғунлашиб кетганини кўрамиз. Буларнинг биринчиси шуки, Ўткир бадий асарни енгил ташвиқот воситасига, оддий тарғибот қуролига айлантирмайди, шу куннинг долзарб масалалари ҳақида бадийлашган шиорлар ва хитоблар айтиш йўлидан бормайди, балки ҳар бир асарида замонавий реалийлар муҳитида бирон муҳим умуминсоний муаммони ўртага қўйишга интилади. Унинг асарларида унутилиб кетган ёки унутилаётган инсоний қадриятлар етакчи ўрин тутди. Муаллиф кўпинча инсон ҳаётнинг ўзак масалаларини қўйиб, ҳар бир фикрловчи одамни ташвишга солмай қўймайдиган жиддий саволларга жавоб излайди. Иккинчидан эса, шу муаммоларнинг ҳаммаси, энг мураккаб саволларга жавоб излаш кишини ҳаяжонга солувчи юксак бадий шаклларда амалга оширилади, ҳаётдан олинган, бизга таниш, ўзимиз тева-рак-атрофимизда тез-тез учратиб турадиган одамларнинг тақдирида ифодаланади. Энг муҳими эса, бу одамлар қуруқ ғоялар тажассуми эмас, ўз қиёфасига, шаклу шамойилига, тақдирига эга бўлган, инсоний жозибаси кучли шахслар сифатида намоён бўладилар.

Ўткир Ҳошимовнинг «Шамол эсаверади», «Одамлар нима деркин?», «Қалбингга қулоқ сол» каби қиссалари ижодининг илк босқичида яратилган бўлиб, ёшлар ҳаётига бағишланган. «Қалбингга қулоқ сол» қиссасидаги Чарос талаба. Табиийки, унинг қалбида илк муҳаббат уруғлари уна бошлайди. У Ёдгор деган талабани севиб қолади. Аммо маълум бўладики, Ёдгор аввал уйланган экан, олти ой турмуш қуриб, ажралган экан. Буни Чарос катта бир фожиадай қабул қилади. Фақат кетма-кет синовларга дуч келгандан кейингина Чарос Ёдгорнинг чин инсон эканига, юксак маънавий фазилатлар эгаси эканига амин бўлади ва уни севиб тўғри қилганига ишонади. Бироқ энди унинг ички ҳаётига онаси Васи́ла Назаровна аралашади. Асардаги энг салмоқли гап шу аёл образида мужассам топган. Мактабда илмий мудир бўлиб ишлайдиган бу аёл қизини жони дилидан яхши кўради, унинг бахтли бўлишини истайди, аммо унинг қалби кўр, у бошқаларнинг юрагини нозик ҳис қилолмайди. Чарос, албатта, онанинг измида бўлмоғи керак, ҳар бир қадамини унинг раъйига қараб қўймоғи шарт. Васи́ла Назаровна фақат Чаросга нисбатан эмас, мактабдаги ўқувчиларга нисбатан ҳам шундай муомала қилади. У тўққизинчи синфда ўқийдиган Дилфузанинг севгилисига ёзган хатини тортиб олиб, унга «тарбия бера бошлайди». Қизнинг нозик қалби бундай дағалликка, қўпол муомалага, ҳақоратга чидаёлмайди ва у ўз жонига қасд қилади. Худди шундай воқеа Ёдгорнинг ҳам бошига тушади. Институтдаги «хушёр» раҳбарлар уни хотинини қўйиб, бошқа бир ёш қизнинг бошини айланттиришда айблашади ва Ёдгорнинг ахлоқий бузуқлигини «бўйнига қўйиб» институтдан ҳайдашмоқчи бўлишади. Шўро замонида бундай воқеалар ҳаётимизда тез-тез учраб турарди. Бу – инсонни қадрламаслик, унга расмий муомала қилишнинг оқибати эди.

Ўткир услубига хос инсонни эъзозлаш туйғуси қиссадан қиссага кучайиб боради. Масалан, унинг «Баҳор қайтмайди» қиссасининг ўз вақтида катта шуҳрат қозонгани, унинг асосида яратилган видеофильм ҳам тилларга тушганининг боиси шундан. Бу қисса ҳам биринчи қарашда жўн кўринадиган, турмушда тез-тез учраб турадиган воқеа асосига қурилган бўлса-да, жуда муҳим масалага — ҳар қандай инсон ҳаётида тақдирини белгиловчи характер касб этиши мумкин бўлган муаммага бағишланган. Уч-тўрт одамнинг ўзаро муносабатларини, уларнинг силсиласидан ташкил топадиган тақдирларни таҳлил қилиб, ёзувчи яна умумбашарий қадриятлар ҳақида мулоҳаза юритади, китобхонни ҳам ахлоқий-маънавий муаммолар ҳақида ўйлашга ундайди. Албатта, «Баҳор қайтмайди» қиссаси ҳақида, айниқса, унинг бадий хусусиятлари тўғрисида муайян баҳс юритиш мумкин. Жумладан, унинг финали айрим китобхонларда норозилик туғдириши мумкин. Қисса охирида Алимардоннинг ҳалок бўлиши шартмиди? Бу қиссага бир оз мелодраматик руҳ бағишламайдими? Адиб «яхшилик, албатта, тақдирланади, ёмонлик албатта, жазоланади» деган ақидага амал қилмаяптимикин? Ахир, ҳаётда Алимардондек одамлар ҳаммавақт ҳам виждон азобига тушавермайди, ҳаммавақт ҳам жонига қасд қилавермайди-ку? Халқ ўртасида тарқалган «ёмонга ўлим йўқ» деган гап ҳам бежиз эмасдир, ахир? Лекин бу мулоҳазалар шунчаки мулоҳазалар, холос. Асарни қандай тугатиш тўлалигича муаллиф ихтиёрида. Иккинчидан, Алимардон, мабодо, ҳалокатга учрамай, соғ қолганида ҳам, асарнинг умумий қиммати-га, салмоғига путур етмаган бўларди. Хуллас, гап финалда эмас, балки қисса қаҳрамонларининг кўз ўнгимизда содир бўладиган муносабатларида, шу муносабатлар замиридаги ҳаёт ҳақиқатида. Гап шундаки, табиат Алимардонга бебаҳо неъмат инҳом этган. У фавқулодда истеъдод эгаси. У истеъдодини

ишга солиб, миллионлаб одамларнинг кўнглини овлаши, уларга завқ-шавқ улашиши мумкин. Лекин Алимардон бундай қилмади. У ўз истеъдодига ҳам, ўзининг тақдирига ҳам, садоқатли дўсти Анварнинг, севимли рафиқаси Муқаддамнинг, жондан ортиқ кўрган ўғли Шавкатжоннинг тақдирига ҳам беписанд қарайди. Негаки, у болалигидан фақат ўзини ўйлайдиган, фақат ўз жонининг ҳузурини кўзлайдиган бўлиб ўсган. Кейин эса шуҳрат унинг бошини айлантириб қўйган. У истеъдодини чакана пуллаш йўлига киради, ўз устида ишламайди, изланмайди, ўзини ҳаммадан юқори қўяди. Анвар унинг кўзига бўш-баёв, ландавур кўринади. Муқаддамга уйлангач, уни хўрлай бошлайди, ўзига-ўзи маҳлиё бўлиб, томошабинларини, халқини ҳам менсимай қўяди. Масъулиятсизлик, эътиқодсизлик, ўткинчи майлларга берилиш, умуминсоний қадриятларни менсимаслик Алимардонни фожиага олиб келади. Қиссанинг таъсир кучини таъминлайдиган омил шундаки, муаллиф бошқа образлар каби бош қаҳрамон Алимардонни ҳам турфа хил ранглар билан тасвирлайди. У ҳаётида қанча адашмасин, хатолари туфайли яқинлари бошига қанча кулфат келтирмасин, барибир одам. Асар давомида бирор саҳифада биз Алимардоннинг хатти-ҳаракатларида сунъийлик кўрмаймиз, ҳаёт мантиғига зид келувчи сифатларга гувоҳ бўлиб ранжимаймиз.

Ўткир Ҳошимов бошқа адиблар каби кўпгина қиссалар ва ҳикоялар ёзиб, анча тажриба орттиргач, йирик эпик жанрга — роман жанрига мурожаат қилди. Аммо назаримда, уни роман жанрида кучини синаб кўришга ундаган сабаб, фақат шу эмас эди. 70-йилларнинг бошларидаёқ турғунлик даврининг иллатлари «мана мен» деб кўрина бошлади. Албатта, фармонбардор маъмурий тузум борган сари чокчокидан сўкилиб бораётган иқтисодиётни ҳали бир амаллаб эплаб турарди, лекин ижтимоий иллатлар тобора чуқурлашиб бормоқда эди. «Нур борки, соя бор» романи шундай шароитда майдонга келди.

Албатта, ҳар қандай ёзувчининг ҳам биринчи романи ҳар жиҳатдан баркамол бўлавермайди. Назаримда, «Нур борки...» ҳам муайян қусурлардан ҳоли эмас. Бу қусурлар менга, биринчи навбатда, роман композициясининг етарли даражада пишиқ эмаслигида кўринади. Аммо бу – менинг фикрим, холос. Композициядаги бу номукамаллик асарнинг муваффақиятига ҳалақит бермади. Қисқа муддат ичида роман ўзбек тилида бир неча марта босилди, рус тилига таржима қилиниб, Москвада чоп этилди, турк тилида нашр қилинди, роман асосида видеофильм яратилди...

* * *

Ўткир Ҳошимовнинг навбатдаги ижодий муваффақияти 1986 йилда нашр этилган «Икки эшик ораси» романи билан боғлиқ. Роман қайта-қайта нашр қилинди, чет тилларга ўтрилди. Шунинг ўзи ҳам асар китобхонлар ўртасида катта эътибор топганидан дарак беради. Ушбу роман Тошкент яқинидаги қишлоқлардан бирининг чорак асрли ҳаёти ҳақида ҳикоя қилади. Ундаги воқеалар уруш арафаларида бошланади, уруш йилларида ва урушдан кейинги даврда давом этади, 1966 йилдаги Тошкент zilzilаси билан тугайди.

«Икки эшик ораси» бир қатор бадий фазилатларга эга. Муаллиф воқеалар тасвирида уларнинг табиий оқимини сақлашга интилади. Бу воқеалар замирида салмоқли умумлашмалар, одамлар ҳаётининг муҳим томонларини ифодаловчи фикрлар ётади.

Ўткир Ҳошимов ўзи тасвирлаётган муҳитни ҳам, одамларни ҳам яхши билади – шунинг учун тасвирда баландпарвозликка, патетикага берилмайди. Унинг услуби табиийлиги ва самимийлиги билан ажралиб туради. Романнинг композицияси ҳам оригинал. У етти қисмдан иборат, бу қисмлар қирқ етти бобдан ташкил топган. Бу боблар эса қаҳрамонларнинг

тилидан ҳикоя қилинган. Романдаги воқеаларни ҳикоя қилишда тўққизта персонаж иштирок этади. Бундай тасвир усули анча қийин, воқеалар тарқалиб кетиши, улар орасида узилиш юз бериши ҳеч гап эмас. Лекин муаллиф асарнинг охиригача «калаванинг учини қўлдан чиқармайди». Натижада, романда муайян ички яхлитлик пайдо бўлади. Бундай композицион қурилишнинг битта афзаллиги ҳам бор — ҳар қайси боб бирор персонажнинг ички монологи тарзида берилгани учун китобхон уларнинг ички дунёсини, аҳволи руҳиясини тўлароқ кўриш имконига эга бўлади.

«Икки эшик ораси» романи персонажларга бой. Уларнинг орасида Ориф оқсоқол, Ҳусан Дума, Комил табиб кабилар ажралиб туради. Муаллиф, айниқса, Ориф оқсоқол образини мукаммал чизишга муваффақ бўлган. У халқ ўртасида катта обрўга эга, энг оғир дамларда ҳам одамларни қийин ишларга отлантира олади. У кўпгина ўзбек қариялари каби ташаббускор ва донишманд. Айни чоқда, ҳақиқатни юзга айтишдан чўчимайдиган шартаки, жасоратли одам. У одамларни баҳолашда ўз меъёрига эга — одамнинг белида белбоғи бўлиши керак. Белбоғ унинг учун мардлик, тантилик, одамлик белгиси. У ҳатто аёлларни ҳам шу ўлчов билан баҳолайди.

Романда Кимсан Ҳусанов образи ҳам муваффақиятли чиққан. У роман воқеаларида бевосита кам иштирок этса-да, икки бобдаги ҳикояси орқали китобхон тасаввурида тугал образ сифатида гавдаланади. У ҳам мард, танти, ориятли, белида белбоғи бор йигит. Кимсан урушда ҳалок бўлади.

Романда аёллар образига ҳам кенг ўрин берилган. Улар ичида, айниқса, «Қора амма» ажралиб туради. Муаллиф унинг тавсифи учун жуда ўринли деталлар топган. Шунингдек, Робия ҳам тугал ва мукаммал ишланган образдир. Ёзувчи унинг оғир кечган ҳаёт йўлини тасвирлар экан, бу аёлдаги софликни, ҳалолликни, маънавий баркамолликни жуда яхши очиб берган.

Романнинг марказий қаҳрамонлари Музаффар Шомуродов ва Мунаввар Алиевалар. Урушдан кейин туғилган бу икки ёш бир-бирини самимий севади. Аммо аллақачон тугаб кетган урушнинг қора шарпаси уларнинг бахтига чангал солади. Романда Музаффар ва Мунавварнинг фожиаси анча кенг ва ишонарли кўрсатилган.

Муаллиф уруш йилларидаги ўзбек қишлоғини тасвирлар экан, ундаги қийинчиликларни хаспўшламай қаламга олади. Бу қийинчиликлар фақат иқтисодий характерга эга эмас. Романда колхозга янги сайланган раис Умар Хўжаев образи бор. Бу одам кўпчилик манфаатини эмас, ўз ҳузур-ҳаловатини ўйлайдиганлар тоифасидан. Шунинг учун ҳам уруш йилларида колхозга бағритошлик билан раҳбарлик қилади. Ҳар қадамда, ҳар ишда унинг қамчисидан қон томиб туради. Унинг тенги йигитлар фронтда душман билан олишиб, жон олиб, жон бериб юрганда, у ўзгаларнинг хотинига кўз олайтиради, ҳийла-найранглар билан уларни йўлдан уради.

Романдаги асосий қаҳрамонлардан бири – Шомуроднинг жуфти ҳалоли Раъно эрига хиёнат қилади. Умар закунчининг ҳийласига учиб, унга ўйнаш бўлади. Муаллиф бу воқеалардан муҳим маънавий хулосалар чиқаради – Умар закунчи бағри тошлиги, нопоклиги учун, Раъно субутсизлиги, ўйламай иш қилиши, ўз бахтини ардоқлаб авайламагани учун кейинчалик бутунлай бахтсиз бўлишади.

Роман пухта бадий асар сифатида олий ўқув юртлари ва мактаб дарсликларига киритилди. Муҳими, бу китоб минглаб ўқувчилар ўртасида қўлма-қўл бўлиб кетди. Муаллифга саноқсиз хатлар келди.

Ўткир Ҳошимов 1992 йилда «Тушда кечган умрлар» деган янги романини эълон қилди. Бу роман муаллифнинг тинимсиз изланишлар йўлидан бораётганидан, унинг қалами муттасил ўткирлашаёт-

ганидан далолат беради. «Тушда кечган умрлар» теран бир дард билан ёзилган асар. Унда муаллифнинг ҳаётга қарашлари янада чуқурлашганини кўрамиз.

Романнинг бош қаҳрамони – Рустам Шоматов. У эндигина 22 ёшга тўлган Алпомишдек девқомат, навқирон йигит. У ўз жонига қасд қилади-ю, оламдан ўтади. Хўш, нега? Нега ўн гулидан бир гули очилмаган, эндигина онгли ҳаётга қадам қўйган, эндигина севгилисининг висолига етган, тўйиб-тўйиб бахт нашидасини тотиши керак бўлган йигит ақл бовар қилмайдиган ғайри-табiiй ишга қўл уради – жонига қасд қилади? Роман, аслида, шу саволга жавоб бериш учун ёзилган. Адиб секин-аста Рустам ҳаётини кўз ўнгимизда гавдалантира борар экан, биз унинг турмуши одам боласи чидаши мумкин бўлмаган тарзда оғир кечганини кўрамиз. «Тақдирни қўл билан яратур инсон» деган ҳикмат бор. Лекин Рустам ўз тақдирини ўзи яратишга улгурмайди – муҳит, у яшаган тузум Рустамни тўлалигича ўзига бўйсундириб олган, уни бир япроқ мисоли чирпирак қилиб айлантиради, даҳшатли тегирмонга солиб, кукунга айлантиради. Романнинг бир жойида муаллиф персонаж тилидан «уруш – тескари ҳақиқат» деган фикрни айтади. Қолаверса, Рустамнинг афғон урушида кечган умригина эмас, йигирма икки йиллик бутун ҳаёти ана шу «тескари ҳақиқат» шароитида ўтган. Романда Рустам билан барабар ҳаракат қиладиган Комиссар образи бор. У асарнинг ғоявий концепциясини англаб олиш учун ғоят муҳим аҳамиятга эга. Соат Фаниев деган бу кимса «инқилоб»дан олдин туғилган. «Иттифоқ миқёсидаги пенсионер». Миллати йўқ. Сўққабош. 1941 йилдан партия аъзоси. Отаси «инқилоб»чи бўлган, кейин йигирма бешмингчилар қатори қишлоққа келган ва бу ерда ўта шафқатсизлик билан «синфий душман»га қарши курашган. Соат Фаниев отасининг «инқилобий» фаолиятини кўриб улғайган ва «ўн

беш ёшидаёқ» комиссар бўлган. У ўша кезлардаёқ қўшнисининг девори нима учун ўзлариникидан баландлигини сўрайди. Отаси қўшниси Эшоннинг синфий душманлигини, сирларини комиссарлардан яширмоқ учун деворини баланд урдирганини айтади. Соатнинг тафаккури биринчи қадамлариданоқ ана шундай қийшиқ йўлдан кетади. Секин-аста у ўз принципларини ишлаб чиқади — у органларда ишлар экан, ҳаммага душман деб қарайди, ҳаммадан гумон қилишни ўзининг олий бурчи деб билади. «Юз фоиз ҳаммадан, ҳатто ўзининг хотинидан, боласидан гумон қилади». Шу тарзда Комиссар ёшлигида бирга ўйнаб катта бўлган болаларнинг устидан туҳматлар уюштириб, уларни қаматади, ўзининг тузумга садоқатини исбот қилиш учун кўпгина яқин одамларининг ёстиғини қуритиш билан чекланмай, сўроқ пайтида уларни жисмонан азоблашнинг жуда даҳшатли йўллариини ўйлаб топади. Комиссар ҳар қандай инсоний жозибадан маҳрум. У, ҳатто нафақага чиққандан кейин ҳам теварагидаги одамларнинг ҳаётини заҳарлашда давом этади. Авваламбор шуки, Рустам ана шундай «комиссарлар» ҳукмронлик қилган шароитда туғилди ва уларнинг «қош-қовоғига қараб» улғайди. Бу «комиссарлар» кўпчилик қатори Рустамни ҳам ўз измларига бўйсунадиган бир мурватга айлантириб олишганди. Рустам вояга етгач, уни афғонга жўнатадилар. Бу ерда у совет ҳарбий сиёсатининг жамини иккиюзламачилигини, шафқатсизлигини кўради, шўро қуролининг сохта шон-шухратини яратишда иштирок этади. Рустамнинг афғонда кўрган-кечирганлари унинг ҳаёт ҳақидаги имон ва инсоф, виждон ва адолат тўғрисидаги ҳамма тасаввурларини ағдар-тўнтар қилиб юборади. Рустам йўлини йўқотиб, эътиқодидан адашиб, руҳан мажруҳланиб юртига қайтади. Аммо бу ерда ҳам яна у ҳақсизликка, адолатсизликка дуч келади. Энди унинг юртида «ўзбек иши» кенг қулоч ёя бошлаган, минглаб

ҳалол меҳнаткаш одамлар туҳматга қолиб, порахўрликда ёхуд пора беришда айбланаётган, қамалаётган ва бошқа жазоларга дучор қилинаётган эди. Адиб турли персонажлар характери орқали бу машъум воқеаларнинг моҳиятини очади, сохта байналмилаллик, ёлғон «халқлар дўстлиги»нинг авра-астарини ағдаради. Кўп йиллар ҳалол меҳнат қилган Рустамнинг отаси туҳмат билан қамалгандан кейин ўғлига хат ёзади: «Ўйлаб қарасам, ўтган умрим — умр эмас, туш экан. Гўё мен эсимни таниб-танимай биров уйқу дори ичирган-у туш кўриб юраверганман: гоҳ ширин, гоҳ хатарли туш кўриб. Ўша «бирова» қаёққа судраса кетидан эргашиб кетаверганман... Уйғонишга эса қўрққанман... Мана энди, уйғониб, ён-веримга қарасам менга ўхшаганлар кўп экан...»

Бу сўзлар даҳшатли адолатсизликларни кўриб кўзи очилган кекса раиснинг хулосаси — ўзи босиб ўтган ҳаёт йўли устидан, ўзини вояга етказган муҳит устидан чиқарган ҳукми. Лекин бу ҳукм фақат раисникигина эмас — роман персонажларининг кўпчилиги, ҳатто минглаб одамларни қон-қора қақшатган комиссарлар умрини тушда кечирган одамлар. Улар ҳаётларининг қай бир нуқталарида уйғониб амин бўладиларки, шу пайтгача ҳаёт деб билганлари ҳаёт эмас, балки совуқ ва қўрқинчли босинқираш. Бундай хулоса эса ўз навбатида яна фожиа туғдиради — инсон учун ўзи босиб ўтган ҳаёт йўлининг маънисиз эканига амин бўлишдан аламлироқ тақдир йўқ. Роман охирида Рустам оилавий ҳаётдаги омадсизлиги учун ўзини ўзи нобуд қилади — даҳшатли афғон уруши, унда қўлланган турли-туман қурооллар-у, дорилар Рустамни ота бўлиш бахтидан маҳрум қилиб қўйган, у оилада эрлик бурчини ўтолмайдиган бўлиб қолганди. Бироқ Рустамни ўлимга етаклаган сабаб фақат бу эмас — биринчи навбатда, унинг тушда кечган умрининг маъносизлиги ва ҳечлигидир.

Шубҳасиз, «Тушда кечган умрлар» ижтимоий йўналиши жиҳатидан ҳам, инсоний мазмунининг теранлигига кўра ҳам, бадий фазилатлари билан ҳам Ўткир Ҳошимов ижодида янги бир босқич бўлди ва адабиётимизга катта ҳисса бўлиб қўшилди.

* * *

Менинг назаримда, Ўткир Ҳошимовнинг бошқа асарларини камситмаган ҳолда айтиш мумкинки, «Дунёнинг ишлари» қиссаси ҳар жиҳатдан мукамаллиги билан ажралиб туради. Ҳажман унча катта бўлмаган бу қиссада Ўткирнинг инсонпарварлиги ҳам, миллатсеварлиги ҳам, услубига хос фазилатлар ҳам ўз ифодасини топган. Ҳарҳолда, бу қисса ҳақида тўлароқ тасаввурга эга бўлган одам ёзувчининг санъаткорлиги ҳақида анча тугал тушунчага эга бўлади.

Назаримда, истеъдоднинг илоҳийлиги «Дунёнинг ишлари» қиссасида жуда аниқ кўринади — энг жўн, энг оддий ҳаёт воқеалари санъаткорлик сеҳри туфайли китобхоннинг бутун вужудини қамраб оладиган, уни ҳаяжонга солиб завқлантирадиган қудрат касб этган. Қисса китобхоннинг тафаккурига, онгигагина эмас, ҳис-туйғуларига, қалбига ҳам чуқур таъсир кўрсатгани учун узоқ вақтлар унинг энг қадрдон дўсти, ҳамрози бўлиб қолади.

«Дунёнинг ишлари» бир қарашда автобиографик қиссага ўхшайди. Унда муаллиф ўз онаси тўғрисида уруш йилларида кечган болалиги ҳақида ҳикоя қилади. Лекин ёзувчининг асосий нияти ўзи учун энг азиз сиймо — ОНАнинг аниқ портретини чизиш, унинг ҳаёт йўлини баён этиш, шаънига мақтовлар айтиб, хотирасини абадийлаштириш ва шу йўл билан фарзандлик бурчини ўташгина эмас. Агар шундай бўлса, «Дунёнинг ишлари» онага бағишланган кўпгина асарлардан фарқ қилинмайдиган жўнгина асар бўлиб қоларди.

«Дунёнинг ишлари» фалсафий умумлашмаларга бой, оддий инсон ҳаётининг турли муҳим жиҳатлари ҳақида ўйлашга чорлайдиган, юксак эмоционал пардаларда ёзилган лирик-психологик қиссадир.

Муаллиф ўқиб юрган кезларида астрономия дарсида бир ҳақиқатни кашф этганини ёзади: «Ойнинг ўзи нур сочмас экан. Бу дунёда офтоб борлиги учун ҳам ой нур сочиб турар экан». Муаллиф табиатнинг бу ҳодисасини одамлар ҳаётига қиёслайди ва гўёки «ҳар бир одамни нурлантириб турадиган офтоб бор, бу офтоб — муҳаббат, меҳр, шафқат, виждон, эзгулик, олижаноблик каби ақидалардурки, улар асрлардан асрларга, авлодлардан авлодларга ўтиб, инсон ҳаётига теран мазмун ва гўзаллик бахш этиб келмоқда ва бу эътиқодлар, даставвал, оналаримиз сиймосида тугал мужассам топади», деган фикрни олға суради. «Дунёнинг ишлари» қиссасининг юксак ғоявий-тарбиявий аҳамиятини белгилаган, уни бугунги адабиётнинг пешқадам асарларига ҳам-оҳанг қилган асосий фалсафий-ахлоқий концепция ана шундай.

Муаллиф Она образини яратишда ўзига хос йўл танлаган. У Онанинг портретини чизмайди. Биз айрим деталлар орқалигина унинг қўлларидан доимо сут ҳиди анқиб туришини, жуссаси кичиклигини, бўйи тандир тепасига етмаслигини билиб оламиз. Қиссада Онанинг биографияси ҳам китобхон учун қоронғи қолади. Ҳарҳолда унинг одам ҳақидаги тасаввури ўз оиласи, қариндош-уруғлари, маҳалла доираси билан чекланган. Унинг умри рўзғор ишлари билан, болаларини ювиб-тараб, едириб-ичириш ташвиши билан ўтган. Хуллас, «бу дунёда камсуқумгина яшаб ўтган» Она кўпгина ўзбек аёлларидан ҳеч нарсаси билан фарқ қилмайди. Лекин биз Онанинг ана шу камсуқум, жўн, оддий ҳаётини маънавиятдан холи деб, унинг ўзини забун ва муштипар деб атай олмаймиз. Аксинча, ёзувчи нигоҳининг ўткирлиги, фикрининг теранлиги туфайли кўз

Ўнгимизда Онанинг ҳаёти бетакрор улуғворлик касб этади, зўр қудратга эга бўлган ибратга айланади. Оддий ҳаётӣй воқеалар силсиласида Онанинг руҳӣй поклиги, тубсиз маънавияти, инсоний гўзаллиги очилади.

Она қалбида ҳаммага етиб ортадиган адоқсиз меҳр бор — у бу улуғ туйғуни фарзандларига сингдиришни истайди. Унинг эътиқодига кўра инсонни инсон қиладиган, қалбини оловдай иситиб, офтобдай нурлантирадиган қудрат — муҳаббат. Она фарзандининг қалбида ҳаётга, жамики инсонларга муҳаббат доимо тўлқин уриб туришини хоҳлайди. Шунинг учун фарзанди ақлини танир-танимас унга маънавиятимиздан сабоқлар бера бошлайди. Бу сабоқлар дастлаб ҳар хил ривоятлардан, пурҳикмат афсоналардан чиқадиган мантиқӣй хулосалар тарзида бўлади. «Қонқусни яхши кўргин», дейди Она фарзандига, «Қонқус ўзимизнинг анҳор. Ундан ўзимиз сув ичамиз». «Жониворларни яхши кўриш керак, болам», деб ўғит қилади Она. Лекин ҳамма нарсадан кўра ортиқроқ одамларни севиш керак. Инсонларга муҳаббат Она учун мавҳум туйғу эмас. «Одам энг аввал ўзининг яқинларини яхши кўриши керак. Дунёда яхши одамлар кўп. Аммо сен адангни, опангни, акаларингни... мениям яхши кўрмасанг, дунёда ҳеч кимни яхши кўрмайдиган бўлиб қоласан». Она учун ҳаёт — буюк неъмат. Инсон эса шу ҳаётнинг зебу зийнати. Онанинг бу эътиқодида халқнинг асрлар синовидан ўтган, сайқаллашиб узил-кесил бир шаклга кирган табиӣй гуманизми ифодаланган. Она инсонга, унинг яхшилигига, маънавий баркамоллигига астойдил ишонади ва бу ишонч унинг олам билан, одамлар билан муносабатини зимдан бошқариб туради. Она ўзгаларнинг хатти-ҳаракатини баҳолаганда, яхши-ёмонлигини аниқлаганда содда, лекин салмоқли мезонларга таянади. У ўғлига офтоб ҳақидаги эртакни айтиб бериб, ундан «ким ер юзини тозаласа, ўша энг яхши одам»,

деган хулоса чиқаради. Боланинг мурғак тасаввури бунӣ дарров онасининг фаррошлиғи билан боғлайди. Ёзувчи эса бу ҳикматнинг рамзий маъносига ишора қилади. Яхши одам ҳамма вақт бошқаларга яхшилик қилиши, ҳеч кимдан меҳр-шафқатини аямаслиғи керак. Аксинча ўзгаларнинг дардини ҳис қилмаслик, қаҳри қаттиқ бўлиш, бағритошлик ёмон одамнинг белгиси. Маҳалланинг бойваччасига айланган про-раб йигит Тўхтавой қамалиб қолганида, Она унинг ҳадемай қутулиб келиб қолишига умид билдиради. Ўғил эса «кўпчиликнинг ҳақиға хиёнат қилган қаллобни мақтаган» онасидан ранжийди. Шунда Она ўғлининг кўзига диққат билан тикилиб қолади ва анчадан кейин «қаҳринг шунақа қаттиқми?» дейди. Бу хитобда ўкинч аралаш таассуф оҳангини илғаб олиш қийин эмас. Лекин бу ўринда Она ўғлини қаллобга нисбатан шафқатли бўлишига ундаётгани йўқ — у «ўқимишли, ҳар нарсани биладиган» ўғлидан кўра ҳаёт ҳодисаларига чуқурроқ назар ташлайди. «Онасида нима гуноҳ. Қон босими бўлса, эртага пуф этиб думалаб кетса, шунга суюнасанми? Она-ку бу ...» Бу қисқа диалогдан китобхон Онадаги инсонийлик туйғуси нақадар теран эканини пайқаб олади.

Она образини жозибадор қилган муҳим жиҳатлардан яна бири шуки, у насиҳат қилиш, оддий ҳақиқатларни таъкидлаш, бўлар-бўлмасга тергаш билан фарзандларига тарбия бермайди, балки ўзи буюк эътиқодларга амал қилиб яшаши билан, ибрати билан уларнинг олам ва одам ҳақидаги тасаввурларини шакллантиради. Унинг бутун ҳаёти теварак-атрофдагиларга саҳийлик билан меҳр-муҳаббат улашиш асосига қурилган.

Она одамсиз туролмайди, «фаришта кирармиш» деб эрталаб тонг отиши билан дарвозани ланг очиб қўяди. Халқимизнинг бу одатида чуқур маъно бор — эшикнинг очиқлиғи — кўнгил очиқлигининг рамзи. Айрилиқ доғи нечоғлик аламли эканини Она яхши билади ва «ҳамиша яхшиликни каромат қилиб»

ўксик дилларга далда беради. Ўгай бўлса ҳамки, фарзандни ота ё онадан жудо қилиш, унинг ҳолидан хабар олмаслик Она учун ашаддий диёнатсизлик. У ўгай қизини қидириб топиб, уни ота меҳридан баҳраманд қилади. «Бу дунёда ҳеч ким ҳеч нарсани орқалаб кетмайди, ўргилай. Болаларим бу ёқда отасининг бағрида яйраб юрсин-да, қизим у ёқда тирик етим бўлиб юрсин... Шуям диёнатданми?» дейди Она. Хўжанинг ойиси фронтдаги эрини кутмай, ўғлини тирик етим қилиб, бошқага тегиб кетади. Хўжа фронтдан қўлсиз қайтган отаси Эгамберди ака билан яшайди. У она меҳрига зор. Онаси ҳам ўғлини соғинади, кўришишни иштайди. Она уларнинг кўришишга, дийдорига тўйишига ёрдам беради.

Она меҳрининг поёнсизлиги, ҳаётбахш муҳаббатининг қудрати, айниқса, унинг болаларга муносабати яхши очилган. У ҳамиша болалар чехрасида хушнудлик ва шодонлик балқиб туришини иштайди, гўдак йиғисига бефарқ қараёлмайди. «Йиғлаб турган боланинг бегонаси бўладими? Йиғлаб турган норасидага раҳми келмаган одам одамми?» Онанинг ана шу жўн, лекин бениҳоя доно фалсафасида ҳам халқимизнинг муҳим маънавий эътиқоди ифодаланган. Маълумки, ўзбекларнинг қадимий анъаналаридан бири болажонликдир. Фарзанд, бола — халқ учун инсон зотини давом эттирувчи омилгина эмас, ҳаёт мангулигининг, навқиронлигининг ҳам рамзидир. Онанинг болаларга, фарзандларига муҳаббати шунчаки оддий муҳаббат эмас, балки том маънодаги фидойи муҳаббатдир. Она фарзандлари учун ҳар қандай мушкулотни бўйнига олишга, ҳамиша улар учун балоғардон бўлишга, ҳатто ширин жондан кечишга тайёр. Она муҳаббатининг фидойилиги «Гилам пайпоқ» ҳикоясида ғоят таъсирчан тасвирланган: қиш кунларидан бирида ўғли шамоллаб, қаттиқ иситмалаб қолади. Она ўзининг жони кўзига кўринмай, сарпойчан ҳолда ўғлини табибникига

кўтариб боради. Ўғлининг ҳаёти сақлаб қолинади, аммо она бир умрга бод касалига чалинади.

Онанинг фарзандига муҳаббати бепоён, лекин бу кўр-кўрона севги эмас. Ўрни келганда, у ўғлини тергайди ҳам, жиндай койийди ҳам. Бир гал ўғли зарда билан талқонни тўкиб юборганда, Она уни «Нон-ку бу, аҳмоқ! Гуноҳ бўлади-ку!» деб уришади. Яна бир гал фолбинникидаги гувоҳлик ёлгон чиқиб қолгани учун ўғли Онадан қаттиқ дакки ейди: «Бир бегуноҳга туҳмат қилгандан кўра ўлганим яхши эмасми! Бу шармандаликка қандай чидайман?!»

Онада виждон туйғуси ғоятда ўткир. У ҳалол, пок аёлгина эмас, айни чоғда тўғри, адолатли ҳамдир. Албатта, ҳаётда ҳар хил воқеалар бўлади. Она ҳам баъзан хато қилиб қўйиши, ўзгаларга озор етказиб қўйиши, ҳатто ўзи истамаган ҳолда бировга туҳмат қилиши мумкин. Бундай ҳолларда Она хатосини тузатмагунча, бирор йўл билан гуноҳини юзмагунча тиниб-тинчимайди, руҳий изтироблар исканжасида қийналади. Онанинг бу хислати, айниқса, «Олтин балдоқ» новелласида яхши ифодаланган.

Шу тарзда «Дунёнинг ишлари» қиссасида Она олижаноб, виждонли, имони бут, эътиқоди мустаҳкам, руҳи пок сиймо сифатида, қалби одамларга нисбатан меҳру муҳаббатга, саҳоватга, шафқатга тўла инсон сифатида кўринади. Бироқ Она ҳар қанча тўғри ва содда бўлмасин, одамларни қанча севмасин, яхшиликнинг қудратига ҳар қанча ишонмасин, бу дунё фақат яхшилардан иборат эмаслигини, ҳаётда ёмон одамлар ҳам бор эканини яхши билади. Муаллиф бир қатор, ҳаётий манзараларда ёмонликнинг хилма-хил шаклларда намоён бўлишини кўрсатади. Улар Ҳури сатанг, солиқ йиғувчи Далавой кабилардир.

«Дунёнинг ишлари» қиссасига юксак жозиба бахш этган омиллардан бири муаллифнинг самимияти. У қиссанинг бирон жойида сунъийликка йўл

қўймайди, овозини кўтармайди, ҳайқирмайди. У Онасига теран муҳаббатини ҳам, поёнсиз ҳурматини ҳам ҳаққоний ифодалайди. Айни чоқда, китобхонлардан ўз хатоларини ҳам яширмайди. Муаллиф онаси ҳаётлигида уни етарли эъзозламагани учун таассуф туйғуларини ҳам ошкора тасвирлайди. Муаллиф буларнинг барчасидан муайян хулосалар чиқаради ва уларни ўзининг энг изтиробли ўйлари сифатида китобхонга ҳавола қилади. Бу жиҳатдан «Оқ мармар, қора мармар» деб номланган сўнгги новелла характерлидир. Баҳор фасли ўғил Она қабрини зиёрат қилгани боради. Қабристонда оналар хотирасига ўрнатилган мармар лавҳалар кўп. Уларга фарзандларнинг дил тубидан чиққан энг рост сўзлари ёзилган. Буларнинг бари яхши. Бироқ муаллифни бошқа нарса ўйлатади: «ҳар гал уларни ўқиганда бир нарсани ўйлайман. Мана шу сўзларни юрак-юракдан, изтироб билан айтган фарзанд онаси ҳаёт эканлигида қанчалик кўнглини ололди экан? Хотинига қимматбаҳо пўстин олиб бераётганида, онасига бир кийимлик кўйлак кўшиб олиш ёдидан чиқмадимикин? Ўз уйини чет эл мебели билан тўлдириб қўйганида онасига ақалли бўйрадеккина гиламча совға қилишни унутмадимикин? Қизини туғилган кунида атлас кўйлак, ўғлини велосипед билан қутлаганида онасига оддий бир пайпоқ олиб беришни эсидан чиқармадимикан?»

Муаллифнинг замондошларига қаратилган бу мурожаати қиссанинг ғоявий хулосасидай туюлади. Унда одамлар ҳаётининг энг муҳим, энг зарурий жиҳатларидан бири ифодаланган: биз ҳаммамиз ёшимиздан, жинсимиздан, мавқеимиздан қатъи назар, Она меҳрига, яқинларимизнинг, қариндош-уруғларимизнинг, дўсту биродарларимизнинг меҳрига муштоқмиз, бу меҳрдан мамнуният билан ҳузур қилиб истифода этамиз.

Саксонинчи йилларда Фарғона водийсидаги сафарларимиздан бирида йўлимиз айланиб, Яйпанга бориб қолдик. Ўша пайтнинг таомилига биноан салом-алик қилиш мақсадида аввал райкомга кирдик. Бизни райком котиби Алижон Пайғомов кутиб олди. Мен бу кишини кўрмасдан олдин номини икки-уч эшитган эдим, у киши тўғрисида «истеъдодли раҳбар, тажрибаси катта, ишнинг кўзини билади», деган маънодаги мақолалар ўқиган эдим. Аммо кўрганим, ҳамма эшитганимдан ортиқ бўлиб чиқди. Бу одам ташқи қиёфасига қараганда райком котибидан кўра бутун умри еру кетмон билан иноқликда ўтган асл деҳқонча табиасти яққол сезилиб турарди. У туманнинг туриш-турмуши ҳақида, эртанги куни тўғрисида батафсил гапириб берди, гап орасида «қишлоққа раҳбарликни нутқлар ва мажлислар орқали эмас, амалий намуналар кўрсатиб қилиш керак», деди ва бизни райком ҳовлисига таклиф қилди. Ҳовлида эса унинг ўзи ясаган иссиқхона бор экан — ҳали баҳор бўлишига қарамасдан, иссиқхонада бодринг ва помидорлар пишиб ётибди, ҳар хил кўкатлар яшнаб турибди, гуллар очилган. Иссиқхонанинг бир бурчаги полизга ажратилган экан. У ерда ҳандалаклар кўзни ўйнатади.

— Қани, меҳмонлар, ҳандалакдан ўз қўлларинг билан узиб олинглар. Гашти бошқача бўлади, — деб таклиф қилди Алижон ака.

Ўшанда мен бу одамнинг тadbиркорлигига қойил қолган эдим. Бироқ ростини айтсам, яна бир нарса мени кўпроқ лол қолдирди ва шу туфайли мен Алижон акани бир умр ҳурмат қиладиган бўлдим. Райком биносини айланиб юриб, бир неча жойда деворга илиб қўйилган мурожаатномага ўхшаш бир нарсага кўзим тушди. Улардан бирини ўқий бошладим. Каттагина оқ қоғозга анча йирик ҳарфлар билан босилган, чиройли рамкага солинган

мурожаатнома аслида Ўткир Ҳошимовнинг «Қалбнинг оппоқ дафтари» деган мақоласи экан. Мақола чиққанига беш-олти ой ўтган бўлса-да, унинг теварагидаги гап-сўзлар ҳали тўхтамаган, кўпчиликда мақола уйғотган ҳаяжон ҳали босилганича йўқ эди. Публицистик мақоланинг плакат тарзида тарғиб қилинишини биринчи кўришим. Менинг бир оз ажабланганимни кўриб, Алижон ака изоҳ бергандай бўлди:

— Ўткиржоннинг мақоласида ҳозирги куннинг ўзак масаласи кўтарилган. Биз «пахта-пахта» деб юриб, халқнинг маънавиятини унутиб қўйибмиз. Бугунги кунда мактаб жуда оғир, жуда ночор аҳволда. Ўқитувчи эса ҳаддан ташқари қадрсизланган. Бугунги жамиятимизда ўқитувчидан пастроқ турадиган бошқа табақа йўқ. Ҳатто колхоз бригадири ҳам унга хўжайин, унга истаган буйруғини беради. Йўқ, бу аҳволга ортиқ чидаб бўлмайди, агар биз истиқболни ўйласак, Ўзбекистоннинг эртасини ўйласак, минг йиллик маданиятимизнинг йўқолиб кетишини истамасак, ўқитувчининг обрўйини қайта тикламоғимиз лозим.

Алижон ака «лекция ўқиб юборганига» бир оз хижолат чекди шекилли, гапдан тўхтаб қолди. Аслида, у ҳаяжонга тушган ва гапирган сари ҳаяжони кучайиб борарди. Бир оз сукут қилиб, ҳаяжонини босиб олди-да, гапини якунлади:

— Мен мақолани ўқигач, уни минг нусхада бостириб, ҳамма мактабларда, ҳамма маҳаллаларда, ҳамма чойхоналарда, маданият клубларида, идораларда илиб қўйишни буюрдим. Бу мақолани ўқимаган, унда кўтарилган гаплардан беҳабар бирон одам қолмаслиги керак. Район кўламида ўқитувчиларнинг кенгашларида унинг муҳокамалари бўлди. Ўқитувчиларимиз ҳам роса тўлиб юришган экан, ҳамма дардларини тўкиб солишди.

Кейинчалик туманда кезиб юриб, ўқитувчилар ва бошқа зиёлилар билан учрашдик. Бундай уч-

рашувларда, албатта, ўша мақола қайта-қайта тилга тушарди. Қўйинг-чи, Алижон Пайғомовнинг гаплари тўғри экани тўла тасдиқланди. Ўшанда Ўткир ижодининг яна бир қирраси кўз ўнгимда бутунлай янгича намоён бўлган эди.

Ўткир Ҳошимов 60-йилларданоқ публицистика соҳасида кучини синай бошлаган. Аммо очигини айтганда, унинг бу соҳадаги муваффақиятлари кўпайган сари, тобора менинг хавотирим ошиб, уни ички бир безовталиқ билан кузата бордим.

Эсингизда бўлса керак, бундан бир неча йиллар муқаддам Ўзбекистон телевидениеси «Баҳс» деган номда туркум эшиттиришлар уюштирган эди. Уларни Ўткир Ҳошимов олиб борарди. Қисқа муддатда кўрсатувнинг шуҳрати кенг ёйилди. Одамлар кўрсатув кунини интиқиб кутадиган, ҳамма ишларини йиғиштириб, уни томоша қиладиган бўлиб қолишди. «Баҳс»да кўтарилган масалалар ҳақида студияга мактублар ёғилиб кетди. Бунинг сабаби бор эди, албатта. Ўша кезларда оммавий ахборот воситаларида коммунистик мафкуранинг ҳокимлиги зўр эди, жиндай қуюшқондан чиқадиغان гап учун катта маҳкамага чақириб, телевидение мутасаддиларининг таъзири берилар, улар ўз навбатида қўллари остидаги ходимларни така-така қилишарди. Ортиқча ғалвага кимнинг ҳам тоқати бор, дейсиз. Ундан кўра, оч қорним, тинч қулоғим, деган гапга амал қилган маъқул. Ўткир олиб борган «Баҳс» кўрсатувида эса борган сари рост гаплар, «қалтис» гаплар кўпроқ гапирила бошлади. Шунинг учун бўлса керак, кунларнинг бирида «Баҳс» кўрсатуви белгиланган фурсатда эфирга чиқмади. Шу-шу кўрсатув сувга ургандек йўқ бўлди-кетди...

Бу биргина мисол, холос. Публицистикага қўл урадиган одам мана шундай ошкора ва хуфёна зарбалар ҳамда зарбачаларга тайёр турмоғи лозим.

Ўткирда жасорат ҳам, бардош ҳам бор экан. У танлаган йўлидан қайтмади ва «Оқ камалак», «Нон

ва иймон», «Давлат сири», «Болада нима гуноҳ» «Товус гўштини еб бўладими?», «Муқаддас қасамни бузганлар», «Қобиллик ва қодирлик» каби жуда ўткир, ғоят ҳаётий ва фойдали мақолаларини ёзди.

Ўткир тилга олиш мумкин бўлмаган мавзуларга қўл ураркан, ҳаётий воқеалар, ўша пайтдаги реал фактларни далил сифатида келтиради ва жуда муҳим умумлашмалар чиқаради. Масалан, у ўзбек деҳқонининг ҳаётини тасвирлар экан, пахта яккаҳокимлиги бутун халқни гадо қилганини айтади. Бир килограмм пахтадан ўн хиллаб маҳсулот чиқарилгани ва бу маҳсулотлардан кўплаб даромад қилингани ҳолда, минг хил азоб ичида шу пахтани етиштирган деҳқоннинг меҳнати сариқ чақага баҳоланишини афсусу надоматлар билан ёзади.

«Авлодларга нима деймиз?» деган мақола ҳам пахтакор меҳнати ҳақида нақл қилади. Бироқ бу гал бу масала табиатни асраш масаласи билан бирга қўйилади. Бизнинг ўйламай иш юритишимиз, мутлақо масъулиятсизлигимиз табиатни қон-қора қақшатаётганини кўпгина ҳаётий мисолларда очади.

«Мантиқ қани?» номли мақола ҳам жуда муҳим ижтимоий қимматга эга бўлди. Унда ҳам адибнинг теран кузатишлари кўп. У «социалистик турмуш тарзи» деб кўкрагимизга уриб, ҳаммага мақтаниб юрганимиз ҳаётнинг ғайриинсоний моҳиятини, том маънода «тескари ҳаёт» эканини кўрсатган. Коммунистик партиянинг «доно» раҳбарлиги остида барпо этилган ҳаётнинг энг муҳим қонунияти шундаки, унда иккиюзламачилик принципи ҳукмрон — қоғозда ёзилган ёхуд оғизда айтилган гап амалдаги ишга тўғри келмайди, «социалистик жамиятда ҳамма нарса инсон учун, инсондан улуг бойлик йўқ», деб эълон қилинади, амалда эса ҳамма нарса инсонни хуноб қилиш, таҳқирлаш, қадрсизлантириш сари йўналтирилган бўлади.

«Қўрқув салтанати» деган мақола ҳам «Мантиқ қани?» билан мантиқан боғланиб кетади. Бу мақола

собиқ «сиёсий маҳбус», «собиқ халқ душмани», Ўзбекистон халқ ёзувчиси Саид Аҳмад билан суҳбат бўлиб, унда Сталин зулми билан яратилган салтанатнинг даҳшатлари очиб берилган. Бу салтанатга «инсон ҳуқуқи» деган нарса бутунлай ёт, унда қўрқув ҳукмрон, бу салтанатнинг энг ардоқли «қадрияти» — ҳушомад, тилёғламалик, чақув, буқаламунлик. Бу жамиятда имонини сотиб, хиёнат йўлига кирганларгина, виждонининг овозини бўғиб, муҳитга мослашганларгина «бахтиёр» бўлиши мумкин.

Адибнинг жасорати нечоғлик кучлилигини тасаввур қилмоқ учун унинг яна бир мақоласини кўриб ўтиш керак. Бу — «Дўстлик — ҳурматдан бошланади» деган мақола. Маълумки, шўро пропагандаси етмиш йил мобайнида халқлар дўстлиги ҳақида гапириб келди. Албатта, халқлар дўстлиги муҳим ва зарур. Дарҳақиқат, советлар даврида халқларнинг ўзаро дўстлиги борасида анча-мунча реал ютуқларга эришдик. Бироқ шу билан бирга дўстликни янада мустаҳкамлашга халақит берган омиллар ҳам кўп эди. Айниқса, халқларни «улуғ оға»га ва «кичик ука»га ажратиш ҳаётда кўп ҳолларда ёмон оқибатларга олиб келди. Ҳукмрон мафкурамиз эса бунга ўхшаш масалаларни қаламга олиш бир ёқда турсин, хаёлга келтиришга ҳам рухсат бермас эди. Ўткир мазкур мақолада чинакам байналмилалчи мавқеида туради, халқлар ўртасидаги чинакам қардошликни улуғлайди, дўстлик ғояларини тасдиқлайди ва айни чоқда, бир миллатни бошқа бир миллат томонидан пастга урилишини, таҳқирланишини, катта миллатларда учраб турадиган, уларнинг айрим вакилларининг суяк-суягига сингиб кетган улуғ давлатчилик шовинизмининг кескин фош қилади. Энг муҳими шундаки, Ўткир шовинизмнинг олий минбарлардан айтиладиган ваъзларда ёхуд салобатли китоблардагина эмас, балки жуда оддий нарсаларда ҳам,

биринчи қарашда арзимасдек кўринадиган ишларда ҳам намоён бўлишини аниқ ҳаётий мисолларда кўрсатиб берган. Жумладан, у «Клуб служебного собаководства» деб аталган ва Москвада 1979 йилда чоп этилган китобдаги И. Духновский деган кимсанинг «Итларга қандай лақаб қўйиш керак?» деган мақоласига мурожаат қилади. Бу итшунос «зот» итларга Акбар, Алишер, Анвар, Араб, Арман, Асқар, Ботир, Бек, Жўра, Комила, Лола, Мухтор, Наим, Нодир, Наргис, Нодира, Умар, Падар, Рафиқ, Садир, Султон, Тоҳир, Тоир, Ҳайдар, Ҳасан, Шайх, Амир, Майна каби номлар қўйишни тавсия этади. Мақола муаллифи бундай тавсиялар И. Духновскийнинг саводсизлиги ёхуд фаросатсизлигининг оқибати эмас, балки бошқа халқларга менсимай қараш, уларни ошкора камситиш оқибати эканини ёзади ва бошқа шунга ўхшаш «саводсизликлар», «нодонликлар» билан бирикиб (уларнинг мисоллари мақолада анча-мунча келтирилган), пухта ўйланилган бир сиёсатга айланиб кетганини исбот қилади.

Кўринадик, Ўткир Ҳошимовнинг публицистикаси ҳам бадий асарлари каби жуда катта қимматга эга — улар энг долзарб, энг ҳаётий муаммолар ҳақида баҳс юритиб, миллатнинг фикрини очиш ва миллий психологиямизнинг шаклланишига ҳисса қўшди. Миллий ифтихор туйғуси йўқ халқ ҳеч қачон аҳил бўлолмайди, бинобарин, аҳил бўлмаган халқ ҳар хил тажовузкор кучлар қаршисида ожиз қолаверади.

Ўткир Ҳошимовнинг ижодий қиёфасини тўла-роқ чизмоқ учун унинг «Шарқ юлдузи» журналида бош муҳаррир сифатидаги ўн йиллик фаолиятини ҳам жиндай бўлса-да, ёритмоқ лозим. Гап шундаки, журналлар, айниқса, ижтимоий ривожланишнинг муайян босқичларида жуда катта роль ўйнайди. Бундай ҳолларда улар умумхалқ манфаатига хизмат қилади, бутун миллатни улуғ ғоялар теварагига бирлаштиради, ҳақиқат ва адолат минбарига ай-

ланади. Бир сўз билан айтганда, журнал миллий тараққиётнинг байроқдори бўлиб қолиши мумкин ва айтиш шу сифати билан у халқнинг ўз-ўзини танишига йўл очиб, уни ғофиллик уйқусидан уйғотмоғи мумкин.

Ўткир «Шарқ юлдузи»га 1985 йилда, яъни мамлакатимизда бошланган қайта қуриш билан бирга келди. Бироқ қайта қуришнинг энг асосий самараси деб ҳисобланаётган ошкоралик, ижод эркинлигининг тўла эмас, қисман даражада жорий бўлиши ҳам бизда бениҳоя қийин кечди.

Ўткир Ҳошимовнинг ҳам ҳар қандай бош муҳаррир каби журналдаги биринчи ва энг муҳим вазифаси яхши асарларни бостириб чиқариш эди. Аммо шу муҳим вазифани бажаришда у минг хил тўсиқларни енгишга, минг хил чиғириқлардан ўтишга мажбур бўлди. Журналда «Қуръони карим»нинг ўзбекча таржимаси, Аҳмад Яссавий, Сўфи Оллоёр асарлари, «Темур тузуклари» босилди. Албатта, ўша йилларнинг ошкоралиги бўлмаса, бундай асарларнинг босилиши ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас эди. Шундоқ бўлса ҳам, юқоридаги асарларнинг ҳар бири жуда шиддатли курашлар оқибатида дунё юзини кўрди. Масалан, ўша йиллари Пиримқул Қодировнинг «Авлодлар довои» романи икки марта терилган жойида тўхтатиб қўйилди, катта маҳкамадаги «доно» раҳбарларга бу роман ёқмади, чунки у Бобурнинг ўғли Ҳумоюн ҳақидаги, унинг бошқа фарзандлари образини чизадиган роман эди. Романнинг фойдали ва керакли эканини катталарга тушунтириб, ижозат олгунча Ўткир қанчадан-қанча раҳбарларга совуқ кўринди, қай бир мансабдорларнинг гапини қайтарди, улар билан айтишишдан чўчи-мади.

Ёхуд Чўлпон асарларини нашр этиш масаласини олайлик. Бу шўрпешона шоир 1956 йилда тўла оқлаганган бўлса-да, қайта қуриш йилларида ташкил қилинган махсус комиссия асарларини босиш керак, деган қатъий хулоса чиқарган бўлса-да, Марказий

Комитетдаги «ака»лар «Кеча ва кундуз» романини эълон қилишга икки йил розилик бермадилар. Бунда ҳам бош муҳаррир казо-казо мажлисларда романни эълон қилмаса бўлмаслигини тушунтириб, том маънода жанг қилишга мажбур бўлди. Шундан кейингина муайян қисқартишлар билан, Чўлпоннинг «хатолари»ни халққа тушунтирадиган махсус мақола билангина романни босишга рухсат берилди.

Яна бир мисол. Гарчи, баъзи бировлар «Қуръон»ни бошқа тилларга таржима қилиш мумкин, гуноҳ бўлади, деб ҳисобласалар-да, «Қуръони карим»нинг маъно таржимасини бошқа халқлар тилларида нашр этиш бениҳоя зарур ва савоб ишдир. Шунинг учун «Шарқ юлдузи» саҳифаларида «Қуръон» таржимаси эълон қилина бошлаганини кўриб бошимиз осмонга етганди. Аммо кўп ўтмай бу масала атрофида жанжал бошланди — бир гуруҳ олимлар таржимани босишни тўхтатишни талаб қилиб, «катта идора»га мурожаат қилишди. Бош муҳаррир ва журналнинг бахтига давлатимизга Ислом Каримов раҳбар бўлган эди. Хал қилувчи суҳбат Юртбошимиз ҳузурида бўлди. Юртбошимизнинг жонкуярлиги ва қўллаб-қувватлаши билан Муқаддас Китобнинг ўзбек тилидаги маънолар таржимаси тарихда биринчи марта «Шарқ юлдузи»да чоп этилди. Ўша кезлари мен Тошкент вилоятининг Оққўрғон, Фарғонанинг Бешариқ, Ўзбекистон ва бошқа туманларида, республиканинг қатор шаҳар ва қишлоқларида бўлиб, «Қуръони карим» таржимасининг чоп этилиши ҳақида ким қандай фикрда эканини турли соҳа вакилларида суриштирдим. Уларнинг ҳаммаси бу — халқимизнинг маънавий ҳаётида жуда катта тарихий воқеа эканини бир оғиздан эътироф этдилар.

Ўткир Ҳошимовнинг бош муҳаррир сифатида иккинчи вазифаси ҳам бор эди. Бу ўта муҳим ва ўта қийин вазифа — бош муҳаррир адабиётнинг манфаатини ўйласа, китобхонни ҳамиша юксак

санъат асарлари билан таъминлаб туришни ўй-ласа, унда бадий жиҳатдан саёз, пала-партиш асарларнинг босилишига йўл қўймаслиги керак. Гап шундаки, шўро замонида мутлақо истеъдодга эга бўлмаган одамлар баъзан «ёз-ёз» васвасасига тушиб қолишарди. Бундай ҳолларда улар жазавага тушиб, бир зумда юзлаб саҳифаларни қоралаб ташлайдилар. Уларнинг ёзганини лоақал тўрт бетини чидаб ўқиб чиқолмайди киши. Бироқ бу билан уларнинг иши йўқ. Уларнинг назарида ўзлари ёзган нарсалар — доҳиёна асарлар, кимда-ким бунинг фаҳмига етмаса, ўзидан кўрсин. Шундай қилиб, «асар» тайёр бўлгач, муаллиф уни қўлтиқлаб, журналга югуради. Чинакам жасоратли муҳаррир, албатта, унақа асарни босишдан бош тортади-ю, балога қолади... Ёки нима бўлишини атоқли грузин адиби Нодар Думбадзе «Абадият қонуни» романида киноя билан жуда чиройли тасвирлаган. Эсингиздами? Бош муҳаррир хонасига қимтиниб-симтиниб... маймун кириб келади ва камсуқумлик билан бир асар ёзганини айтиб, уни босиб чиқаришни илтимос қилади. «Сен маймунсан, ёзувчи бўлишинг мумкин эмас, қўй бу ишни», деган панд-насиҳатлар унга кор қилмайди. У ялиниб-ёлвориб ўз мақсадига эришади. Орадан икки ҳафтача ўтгач, яна шу аҳвол такрорланади. Маймуннинг «асари» яна босилади. Бу беш-олти марта қайтарилади. Бир маҳал, қарабсизки, кечаги маймун ёзувчи бўлибди-қолибди. Одамлар унинг ёзувчи эмас, маймунлигини билишса ҳамки, «кел, менга нима!» деб индашмайди ва бора-бора унинг ёзувчилигига кўникиб ҳам кетишади. Бош муҳаррирнинг кўнгилчанлиги маймун — «ёзувчилар»нинг уруғи кўпайиб кетишига сабаб бўлади.

Ўткирнинг бахтига у муҳаррирлик қила бошлагандан кейин бундайлар ёзувчиликдан тийилиброқ қолишди. Лекин мундоқроқлари ёзишда давом этаверди. Ўткир қўлидан келганича бунақаларнинг

асарларини чиқармасликка ҳаракат қилди. Бироқ бу унга осон бўлгани йўқ. Асари қайтарилган адиб борки, ҳаммаси енг шимариб, Ўткирнинг устидан шикоятлар ва мактублар ёза бошлади. Мен ўзим саксонинчи йиллар поёнида Марказий Комитетда бир қалин делони кўрган эдим — унда Ўткир устидан ёзилган шикоятлар тикиб қўйилган экан. Салкам 500 саҳифа! Бунга «ёзадиган, вақт сарфлайдиган, бош қотирадиган бошқа одам, ёзса ёзавермайдами?» деб қўл силтаб қўяқолса бўларди. Бироқ шўро замонида ҳар гал ариза тушганда, Ўткир катта идорага чақирилар ва у ерда ўзининг «туя эмаслигини» бошқатдан исботлар эди. Катта идорадагилар ҳам «Ўткирни ўзимиз биламиз-ку, у бунақа эмас, аксинча, ёзган одамнинг ўзи ашаддий разил экани ҳаммага маълум, уни койиб, ҳайдаб солайлик-да, можарога нуқта қўяйлик», дейишмасди. Бинобарин, яна қанчадан-қанча изтироб, руҳий азоблар, ҳозирги замон таъбири билан айтсак, йўқ ердан орттирилган стресслар.

Ҳар қандай вазиятда ҳам ҳақиқат томонида туриш унчалик осон юмуш эмас. Ўткир Ҳошимовда шундай феъл — ҳақпарастлик бор.

Яратганга шукроналар бўлсин. Ватанимиз мустақилликка эришди. Узоқ йиллар «сиғиниб келинган» шўро тузумининг миси чиқди. Юқорида эслатилган қатор асарларида Ўткир айнан шу ёруғ ният — мустақиллик ғоясини илгари сурди. Истиқлолнинг биринчи йилларида яратилган «Тушда кечган умрлар» романи мустақиллик бўлмаса, дунё юзини кўрмас, мабодо нашр этилса ҳам муаллифни жазога тортишлари аниқ эди. Чунки асарда етмиш йиллик истибдод бутун даҳшати билан тасвирланган. Ўтган аср охирларида саҳналаштирилган «Қатағон» фожиасида ҳам кечаги кун фожиалари тасвирланган, ёш авлодни мустақилликни қадрлашга чақириқ каби янграйди, бу асар. Қайта-қайта нашр этилган «Дафтар ҳошиясидаги битиклар» ки-

тоби ҳам адибнинг энг сара асарларидан бўлиб қолади.

Юқорида биз Ўткир қилган ишларни бир сарҳисоб қилишга уриниб кўрдик. Ўйлайманки, шу айтилганларнинг ўзиёқ адиб ижодий фаолияти ғоят самарали бўлганини, бугунги адабиётимизни унинг ижодисиз тасаввур қилиш мумкин эмаслигини кўрсатиб турибди. Бироқ ёзувчилик касбининг ғалати томонлари бор. Жумладан, ёзувчи одам учун энг яхши асари энди ёзадиган асари бўлиб туюлаверади. Бу — жуда яхши нарсa. Донолар ўз-ўзидан қоникмаслик туйғусини инсонни янги уфқларга ундайдиган муқаддас туйғу деб ҳисоблашган. Ўткирда ҳам навбатдаги — энг яхши асарини ёзиш истаги доим қалбида яшайди. «Шундай асар ёзсангки, китобхон уни ўқиётганида ҳамма нарсани унутса, асар қаҳрамонлари ҳаёти билан яшаса. Китобни ўқиб бўлган куни кечаси билан ухламай, тўлғониб чиқса... Вақти келиб ўша китобни яна қўлига олганида қайтадан ҳаяжонга тушса... Орзум шу...» дейди Ўткир Ҳошимов. Нима дейиш мумкин бу тилакка? Орзуинг ҳамиша сенга йўлчи юлдуз бўлсин, дўстим. Адабиётимиз бахтига кўп йиллар омон бўл!

1997 й.

МУНДАРИЖА

Машаққатли сафар	5
Дафтар ҳошиясидаги битиклар	31

Қисса

Шамол эсаверади	231
---------------------------	-----

Ҳикоялар

Оқ булут, оппоқ булут	320
Нимадир бўлди	332
Бахт	344
Умр савдоси	351

Ҳажвий ҳикоялар

Зил-ҳазил	365
Мен, бувам ва рангли телевизор	374
Осмондан тушган пул	381
Ўлди – азиз бўлди	384
«Фармонбиби плюс»	393
Бўйдоққа маслаҳат	399
«Шпана»	404
«Меҳрибон» шогирд	405
«Ҳожатбарорлик»	407
«Битта кулдилинг»	410
«Хитойча усул»	411

Ўйлар

Увол	413
Андиша	427
Адабиёт – маънавий-ижтимоий ҳодиса	438

Мулоқот

Энг катта бойлик	448
----------------------------	-----

Сўнгсўз

Озод Шарафиддинов. Эл ардоғидаги адиб	455
---	-----

**«Sharq» нашриётида чоп этилган
янги китоблар:**

1. **А. Қодирий.** Ўткан кунлар.
2. **А. Қодирий.** Меҳробдан чаён.
3. **С. Аҳмад.** Танланган асарлар. *2-жилд.*
4. **О. Холдор.** Андижоннома.
5. **О. Мухтор.** Сайланма. Суратдаги йўлбарс. *2-жилд.*
6. **О. Ҳаким.** Бир диёр бор... Сайланма. *1-жилд.*
7. **Т. Малик.** Танланган асарлар. Талваса. *11-жилд.*
8. Ёзувчининг сири. *Таржимон Отаули.*
9. **Ғ. Фатҳиддин.** Ложувард соя.
10. **Турсун Али.** Сайланма.
11. **Ў. Ҳайдар.** Фалак фаввораси.
12. Ўзбек халқ мақоллари.
13. **И. Абдулҳазиз.** Аржуманд.
14. **Э. Али.** Кичкинтойларга шахмат ўйини.

ЎТКИР ҲОШИМОВ

ТАНЛАНГАН АСАРЛАР

VI жилд

*Дафтар ҳошиясидаги битиклар,
қисса,
ҳикоялар,
ҳажвий ҳикоялар,
уйлар,
мулоқот*

«Sharq» нашриёт-матбаа
акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти
Тошкент – 2012

Мухаррир Қодиржон Қаюмов
Бадий муҳаррир Феруза Башарова
Техник муҳаррир Раъно Бобохонова
Саҳифаловчи Любовь Бацева

19200 сфм

Нашр лицензияси АІ № 201, 28.08.2011 й.

Теришга берилди 23.01.2012. Босишга рухсат этилди 06.06.2012. Бичими 84x108^{1/32}. «Times New Roman» гарнитураси. Офсет босма. Шартли босма табағи 26,04+16 б.зарв. Нашриёт-хисоб табағи 24,97. Адади 5000 нусха. Буюртма № 2185. Баҳоси келишилган нарҳда.

**«Sharq» нашриёт-матбаа акциядорлик
компанияси босмахонаси,
100000, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41.**